

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE

NEGYVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM

Dr. HEVESI SIMON

TÁMOGATÁSÁVAL SZERKESZTIK:

Dr. HEVESI FERENC és Dr. LÖWINGER SÁMUEL

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST 1931

A Magyar Zsidó Szemle negyvennyolcadik évfolyamának munkatársai amennyiben dolgozataikat aláírták:

	Oldal		Oldal
Dr. Bakonyi László, Budapest	243	Dr. Hoffer Ármin	171, 483
Dr. Benoschowsky Imre, Budapest	53	Kálmán Elek, Szolnok	156
Dr. Berg József, Budapest	319	Dr. Kálmán Ödön, Kőbánya	485
Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza	414	Dr. Kecskeméti Lipót, Nagyvárad	494
Dr. Blau Lajos 1, 44, 119, 209, 280,	372, 404	Dr. Kiss Arnold, Budapest	224, 385, 404
Dr. Csetényi Imre, Budapest	140, 294	Dr. Klein Mór, Budapest	161
Dr. Edelstein Bertalan, Budapest	459	Dr. Klein Sámuel, Budapest	352
Dr. Endrei Henrik, Budapest	9	Dr. Kun Lajos, Veszprém	294
Dr. Farkas József, Budapest	290, 463	Dr. Láczer Dénes, Budapest	16, 239
Feigl L. H.	466	Lebovitsch József, Baranyamágocs	506
Dr. Fényes Mór, Budapest	92, 212, 294,	Dr. Löwinger Sámuel, Budapest	297
	379, 470	Dr. Naményi Ernő, Budapest	14
Dr. Gábor Gyula, Budapest	12	Patai Ervin György, Budapest	100, 201
Dr. Goldberger Izidor, Tata	42, 392	Rosenblum Manó, Budapest	283
Dr. Groszmann Zsigmond, Budapest	114, 221, 299, 474	Dr. Rubinstein Mátyás, Szekszárd	512
Grünwald Miksa, Budapest	143, 192	Salgó László, Budapest	315
Dr. Hahn Dezső, Budapest	370	Dr. Schächter László, Budapest	246
Dr. Hajdu Miklós, Budapest	285	Dr. Silberstein Adolf, Budapest	103
Dr. Herzog Manó, Kaposvár	166	Stern Samu, Budapest	233
Dr. Heumann József, Szekesfehérvár	376	Szabolcsi Bence, Budapest	125
Dr. Hevesi Ferenc, Bpest	152, 174, 219	Vidor Pál, Budapest	61, 204, 366
Dr. Hevesi Simon, Budapest	3, 105, 401	Dr. Weisz Miksa, Budapest	111, 169
Dr. Hirschler Ignác, Budapest	480	Dr. Winkler Ernő, Nagykanizsa	513
		Dr. Wolf József, Budapest	138, 214
		Dr. Zsoldos Jenő, Bpest	19, 104, 275, 355

TARTALOM.

Társadalom.

	Oldal
Olvasóinkhoz	1
A szerkesztők előszava	2
Dr. Hevesi Simon: Nem hunyunk szemet!	3
Dr. Endrei Henrik: A Pesti Chevra Kadisa.	9
Dr. Gábor Gyula: Jom Kippur a zsidó kórházban.	12
Dr. Naményi Ernő: Szász Károly egy levele Neuman Edéhez.	14
Dr. Láczer Dénes: A koppenhágai zsidók között.	16
A Ferenc József Országos Rabbiképző menzájának megnyitása.	17
Dr. Silberstein Adolf: Schwarcz rektor emlékezete.	103
Dr. Hevesi Simon: Perspectiva	105
Dr. Weisz Miksa: Schwarz Adolf	111
Dr. Groszmann Zsigmond: Dr. Fischer Gyula	114
Dr. Dercsényi Mór: kiténtetése	116
Dr. Heller Bernát hatvanadik születésnapja	117
Dr. Weisz Miksa: Dr. Blau Lajos hetvenedik születésnapja.	169
Dr. Hoffer Ármin: Üdvözlő beszéd dr. Blau Lajoshoz.	171
Dr. Hevesi Ferenc: A zsidóság és a világpolitika	174
Zsidó Hitvédelmi és Kulturális Központ	182
Stern Samu: A kisebb és nagyobb hitközségek feladatai, céljai, utjai	233

Dr. Láczer Dénes: Goldmark Károly centenáriuma	Oldal 239
Dr. Bakonyi László: Dr. Gábor Gyula	243
Dr. Schwarz Benjámin jubileuma	244
Dr. Löwinger Sámuel: Búcsu Dr. Weisz Miksától	297
Dr. Groszmann Zsigmond: Dr. Weisz Miksa	299
Salgó László: Dr. Weisz Miksa irodalmi munkássága életének utolsó esztendeiben	315
Dr. Blau Lajos hetvenedik születésnapja	318

Tudomány

Dr. Zsoldos Jenő: A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi leveleiben	19
Dr. Goldberger Izidor: Adatok Binet Márdochájról	42
Dr. Blau Lajos: Szakvélemény a Luzsénszky Alfonz által kiadott „Talmud magyarul” c. műről	119
Dr. Wolf József: Spiridion és Markada	138
Dr. Csetényi Imre: Adalékok a pesti zsidóság történetéhez	140
Szabolcsi Bence: A zsidó zenetörténet problémái	185
Grünwald Miksa: Magyar vonatkozás a héber nyelvújítás egyik művében	192
Dr. Zsoldos Jenő: A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi leveleiben	194
Dr. Schächter László: A hagyomány láncolata	246
Dr. Berg József: Az aesopusi mese sémi változatai	319
Dr. Klein Sámuel: Szentföldi és magyarországi vonatkozások 100 évvel ezelőtt	352
Dr. Zsoldos Jenő: A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi leveleiben	355

Irodalom.

Dr. Blau Lajos: A zsidó hellenista irodalom művei német fordításban	44
Irodalmi szemle	48
Grünwald Miksa: Dr. Arthur Rupp: Soziologie der Juden	143
Dr. Hevesi Ferenc: Egy afrikai néger zsidó törzsről	152
Patai Ervin György: Simon Dubnow: Geschichte des Chassidismus	201
Vidor Pál: A zsidó lélek az irodalomban	204
Dr. Blau Lajos: Irodalmi szemle	209
Dr. Zsoldos Jenő: Kóbor Tamás regényköltészetének zsidó tartalma	275
Dr. Blau Lajos: Irodalmi szemle	280
Rosenblum Manó: Ioachim Prinz: Jüdische Geschichte	283
Vidor Pál: A zsidó élet művészete	366
Dr. Hahn Dezső: Dr. jur. Lavoslav Sik: Jüdische Ärzte in Jugoslawien	370
g. s.: Evkönyv a budai izraelita hitközség kulturális szakosztálya ifjúsági csoportjának 1930–31. évi működéséről	371
Dr. Blau Lajos: Irodalmi szemle	372

Morijah — Tanügy.

Dr. Benoschowsky Imre: A hitoktatás alapproblémája	53
Vidor Pál: A cserkészlet a vallásos nevelés szolgálatában	58
Weisz Pál: A Magyar Zsidó Szemle (1884–1929) megjelent tanügyi vonatkozású cikkei jegyzéke	61
Kálmán Elek: A zsidó iskolák és tanítók rendeltetésének egyházi fenntartásához	156
Dr. Fényes Mór: Reflexiók dr. Benoschowsky Imre: A hitoktatás alapproblémája c. cikkéhez	212
Dr. Wolf József: Reflexiók a „A hitoktatás alapproblémája” cikkéhez	214
Dr. Hajdu Miklós: Jabnei védőbástyánk panaszfalánál	283

Dr. Heumann József: A hitoktatásról	Oldal
Dr. Fényes Mór: Minta lecke	376
	379

Jabneh — Homiletika.

Dr. Fényes Mór: Az élet széderasztala	75
Dr. Edelstein Bertalan: Lélek teszi az embert.	86
Dr. Klein Mór: Peszachi beszéd a háboru idejéből	161
Dr. Herzog Manó: Ünnepi beszéd az 1931. február 25-én megtartott rabbiavató alkalmából	166
Dr. Hevesi Ferenc: Istenarc — Emberarc	219
Dr. Groszmann Zsigmond: Vezet az isteni világosság.	221
Dr. Kiss Arnold: Ávató beszéd	224
Dr. Farkas József: Peszach 1931.	290
Dr. Kiss Arnold: Sirkövető beszéd Baracs Károly sirján.	385

Kútfők.

Dr. Büchler Sándor: A magyar zsidók folyamodványa V. Ferdinándhoz, hogy a türelmi adót engedje el.	92
Patai György: Maria Terézia ismeretlen rendelete.	100
Dr. Goldberger Izidor: A tatai zsidók politikai szervezete 1758-ban.	392
Kútfők. Közlök: Dr. Fényes Mór, Dr. Csetényi Imre, Dr. Kun Lajos	294

Az ORE 25 éves jubileumára.

Dr. Hevesi Simon: A Rabbiegyesület jubileumára	401
Dr. Blau Lajos: Üdvözlés	404
Dr. Kiss Arnold: Ifjak és öregek	404
Dr. Bernstein Béla: Az Országos Rabbiegyesület első huszonöt éve	414
Dr. Edelstein Bertalan: Lelkészkedés	459
Dr. Farkas József: A hitvédelem jegyében	463
Feigl L. H.: A rabbi a felekezetközi béke munkása	466
Dr. Fényes Mór: A pesti izr. hitközség hitoktatása	470
Dr. Groszmann Zsigmond: Istentiszteletünk	474
Dr. Hirschler Ignác: Beszámoló a fogházi viszonyok javításáról	480
Dr. Hoffer Armin: A rabbik hagyományos működése	483
Dr. Kálmán Ödön: Az ORE és a felekezet hivatalos szerve	485
Dr. Kecskeméti Lipót: Menekülnek a zsidóságból	491
Lebovitsch József: Rituális kérdések	506
Dr. Rubinstein Mátyás: Hitoktatás a vidéki hitközségekben	512
Dr. Winkler Ernő: A rabbiképző hallgatóinak egyetemi tanszabadsága	513

Olvasóinkhoz!

Negyven esztendei működés után a Magyar Zsidó Szemle és a vele kapcsolatos folyóiratok szerkesztésétől szerkesztőtársaimmal *dr. Hevesi Simon* vezető-főrabbi és *dr. Weisz Miksa* pesti rabbi urakkal egyetértésben visszalépek és azt fiatalabb erőknél adom át, névszerint *dr. Hevesi Ferenc* pesti rabbinak és *dr. Löwinger Sámuel* rabbinak.

Jónak találtuk az új folyóiratokat nevezetesen a *Morijaht* és a *Jabneht* az anya-folyóiratba beleolvasztani, anélkül, hogy szellemükből, terjedelmükből veszítsenek. A *Morijah* paedagógiai folyóirat „Tanügy” címmel, a *Jabneh* homiletikai folyóirat „Homiletika” címmel mint külön-külön rovatok fognak megjelenni.

Tisztelettel kérjük folyóiratunk olvasóit, munkatársait és barátait, hogy egyébként is bevált utódainkat épen úgy támogassák, amint bennünket támogatni szívesek voltak.

Budapest, 1931. február hó

Hitrokoni üdvözlettel

Dr. Blau Lajos.

A szerkesztők előszava.

Midőn a magyar zsidóság közel félévszázados nagymultu és jelentőségű, egyetlen tudományos folyóiratának szerkesztését átvesszük, lapunk homlokzatára felírjuk hitvallomásunkat, hogy a multak nagy tradícióit követve, kiváló elődeink nyomdokain haladva fogjuk komoly és szent hivatásunkat teljesíteni.

Programmunk a multban gyökeredzik, azokban a hagyományokban, melyeket e lapnak megdicsőült alapítói és szerkesztői *dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József, dr. Mezey Ferenc* hagytak reánk és azokban az irányelvekben és utmutatásokban, melyeket lapunkat negyven éven át irányító, atyai tanácsadónk és szellemi vezérünk *dr. Blau Lajos* rektor úr ömértósága, valamint kiváló szerkesztőtársai, a magyar rabbikar büszkeségei, *dr. Hevesi Simon* vezető-főrabbi és *dr. Weisz Miksa* pesti rabbi működésükben vallottak és megvalósítottak.

Tudjuk, hogy mily felelősségteljes és nehéz feladatra vállalkoztunk, de munkásságunkhoz bizodalmat és reményt ad, hogy mestereink továbbra is utmutatóink és irányítóink maradnak. A Mindenható Istenhez fordulunk szívünk bensőséges imájával, hogy tartsa meg őket erőben és egészséghen hosszú időn át felekeztünk, hitünk, kulturánk és tudományosságunk diszére és javára.

Kérjük a lap mélyen tisztelt olvasóit és munkatársait, a fő-tisztelendő Rabbikat és a hitközségek világi vezetőit, az egész művelt magyar zsidóságot, fogadják szeretettel a mi törekvésünket és támogassanak munkásságunkban.

Budapest, { 1931. február hó.
5691. Adar havában.

A MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE

szerkesztősége

dr. Hevesi Ferenc és dr. Löwinger Sámuel.

TÁRSADALOM.

Nem hunyunk szemet!

Kezembe veszek egy napilapot és olvasgatom, forgatom. Egyetlen példányban mennyi riasztó tünet, egyetlen számban mennyi megdöbbenő és elképesztő szomorú eset híradása, mennyi figyelmeztető szimptóma, mennyi megdöbbenő jelenség. Egyetlen ilyen ujságszám akaratlan szintézise korunk bajainak és kórjelenségeinek, a társadalom vonagló szervezetén átvágó kórmetesz.

Olvasom a lapot; kissé elmélyedek benne. A hírlapírók színesen és erősen írják, de nem kell nagyítaniok, mint a mikroszkóp, csak rá kell vetíteniök a reflektor fényét az eseményekre, melyek önmagukban elég szembetűnők. Az ujságban mindennap tükrözteti magát a társadalom, mely azonban, mint olvasóközönség, csak izolált híreket percipiál és talán borzongva élvezi a hajmeresztő részleteket és nem veszi észre a dolgok szintézisét.

Olvasom a lapot. A halálműtő száguld, benne négy rémültől sikoltozó nő, a kerék surran és mellette vérben fetrengve ott marad törött kerékpár roncsai mellett az áldozat. Még nem tudják ki ült a volánnál és kik kívánták a gyorsaság-rekordot a gépkocsiban.

Tovább siklik a tömött sorokon a szemem. 40.000 halottja van a kínai fölkelésnek... Megmérgezte magát egy fiatal leány... Egy nagyszerű bankár, akiben a közbizalom összepontosult, öngyilkos lett. Gyermekrablást követett el az elvált férj... A menyasszonyt lelőtték eljegyzésének boldog óráján... Tizenegy éves kis diák halálugrása a második emeletről... Életmentés a jeges Dunán... Autóbaleset 6 sebesülttel... Téli sportbalesetek tömege... Bestiális gyilkosság... Családirtó apák, gyermekgyilkos anyák, gondgyötört kétségbeesők rémtettei... A békés forgalomra szolgáló országuton rejtélyes holttest... Fius hajviseletű levágott női fej a sinék kö-

zött... Földomlás 170 menthetetlen áldozattal... Köz- és önvészélyes elmeháborodott közhivatalnok váltóhamisítása... Hamis dollárcekkék ezrével való forgalombahozatala... Röntgenszemű gyógyítók versengése és egymást gyanúsítása... Asszonykéz fegyvere kioltja az imádatral rajongva üldözött férfi életét, aki után zokogó özvegy marad... Nőket zsarol világvárosokban a hivatalos erkölcsrendezet... A bűnöző alvilág külön szervezett hatalom nagy világvárosokban... A bűnöző alvilág megátalkodott harca a társadalom ellen... Rablóvezérek és csempészkirályok kalandos glóriája... Világvárosok megingott közbiztonsága... Csődök és kényszeregyezségek... Vagyonok összeomlása... Társadalmi rétegek pusztulása... Nem rég még tekintélynek örvendő, elismert emberek leromlása... Ehezők és munkanélküliek tragédiái... Kommunista propaganda... Harc a vallás ellen... Vallások tömege... Szerencsétlen házasságok és boldogtalanságok...

Egy kis szintézis egyetlen lapszám tükrében. Hát még ami nincsen benne. Hiszen nem minden jut el a nyilvánosság színterületére. A csöndes tragédiák, az örlő, irtó, lappangó, hallgató szerencsétlenségek. Kétségbeesések és kórtünetek.

És jönnek nap-nap után újabb kórtünetek. Csak most olvastunk a fényképező öreg órásmester meggyilkolásának körülményeiről és azzal kapcsolatban a nagyvárosi serdülő ifjuság tizezeinek bűnügyi statisztikájáról Európa egy világvárosában. És csak legutóbb olvastuk a vidéki város jobb társadalmához tartozó leány bűnös viszonyáról a véletlen által útjába sodort modern erkölcsű ifjuval, akit a gyilkosságig ragad életrendszerének kompozíciója. Hát még ami nincsen benne a lapokban! Mi minden nyüzsg a felszín alatt!

Hát milyen világban élünk voltaképpen!? Megőrült, kijött kapcsaiból az egész világ?

Meg lehetünk elégedve az ilyen világgal? Elfásultan, el-tompulva, megszibbadottan, hályogbaborult szemmel, dermedten és meredten, pillarebbenés nélkül, mumifikálva, redves fabálvánnyá nyomorodott alélt emberek módjára, hallgatógon kell elfogadnunk a tényeket, — avagy szabad-e reflexiókat fűznünk a tüneményekhez, szabad-e kérdeznünk, ki és mi nyitotta meg a forrásokat, a balság lávaokádó forrásait?

A gazdasági leromlásnak, a belőle fakadó tragédiáknak, az erkölcsi dekadenciának, mindennek a háboru az oka, fogják mondani. Igen, a háboru..., szóval az emberiség.

De nem kellett volna-e legalább az erkölcsi erőket konzerválni? Az erkölcsi erőket konzerválni mindenáron?! Nem kellett volna-e a gyűlöletet és az agyarkodást nem táplálni, hanem csöndesíteni? Nem kellett volna a lelkeket inkább erő-

síteni, mint lazítani? Nem kellett volna az emberi vágyvilágot inkább fegyelmezni, mint zsongítani, nem kellett volna-e az elvek és ideálok tisztelétét inkább ápolni, mint dűlni? Nem kellett volna-e konzerválni az erkölcsi érzéket?

Meg kell kérdezni egyszer: mért uszították oly sokan állhatatosan és kiméletlenül a vallás ellen az embereket?

Mert nemcsak a zordon észak forradalma üzen és folytat irtó háborút a vallás ellen.

Kezembe kerül *René Fülöp-Müller* könyve. *Lenin und Ghandi*, mely az utolsó évtizedek e két sajtószertű alakjával foglalkozik. Egész nyers ridegségében tárul föl előttem az a vad küzdelem, az az elszánt ádáz antagonizmus, melyet az előbbi a vallás és az isten-eszme ellen inaugurál. Különösen megragadja figyelmemet egy levél, melyben Lenin Gorkit korbolja, mert még van benne a hitnek valami utolsó gyöngye maradványa. Ideológikus fertőző betegségnek nevezi ezt és többek között azt mondja, hogy »a vallási eszmét azért tűri a demokrata burzsoázia, mert minden akármilyen istenről szóló eszme, sőt minden kacérkodás egy ilyen gondolattal kimondhatatlan alávalóság és a legveszedelmesebb és legaljasabb megfertőzése a lelkeknek. Millió bűn, gyalázatoság, erőszakosság és fizikai természeti infekció a tömegek által könnyebben fölismerhető, tehát távolról sem oly veszedelmes, mint ez a finom, szellemi természetű és ideológikus diszruhával fölékesített isteneszme.«

És véletlenül kezembe kerül az angol tudós, I. B. S. Haldanének egy kis könyve, melyet népszerű olvasmányul a nagy közönségnek irt: *Daedalus or Science and future*. Bármennyire igyekszik is a vallás elvével megalkudni és a vallással szemben valahogy elővigyázatosan a tolerari posse álláspontjára helyezkedni, mégis e tárgyban felfogása abban a nézetben csucosodik ki, hogy »rég elmúlt az idő, amikor Huxley azt hihette, hogy míg a tudomány átförmálhatja a hagyományos mitológiát, addig a hagyományos morál beleolvasható a tudományba és megmaradhat sacrosanct jellegében a tudomány előtt. Meg kell tanulnunk, hogy a hagyományos erkölcsök tanát (morals) ne vegyük tulkomolyan. És éppen azért, mert a legkevésbé dogmatikus vallás is törekszik kapcsolatban lenni valamely változtathatatlán moráltradícióval, ép azért nem lehet fegyverszünet tudomány és vallás között.«

A tudós szerző elfelejti, hogy a tudománynak nem lehet célja vallástalanságot tanítani és hogy a tudomány igazságai megállhatnak a vallás igazságai mellett, a matematika, biológia, fizika, kémia, a történelem és a csillagászat eredményei nagyon szépen taníthatók teljes összhangban a vallási eszmék-

kel és az erkölcsi tanokkal, sőt a vallási fölfogás egyes alapfogalmai még buzdító energiát is szolgáltatnak, sőt heurisztikus princípiumokat is a tudományos kutatásnak. Amely mértékben Haldane összhangba tud helyezkedni a szpiritizmus tanával, sőt annak fényes tudományos jövőt jósol, ép oly mértékben összhangba helyezkedhetne a legkevésbé dogmatikus vallás filozófiai alaptanaival is. De neki fódolog az ember fölszabadítása minden morális tradíció alól, valószínűleg az emberiség boldogsága szempontjából, nem tartva attól, hogy az ellenkezőre és a társadalom teljes fölbomlására, anarkhiára és a civilizáció pusztulására vezethetne. Nézete szerint minden tudományos eredmény, mint pl. a Darwinizmus — ha ugyan az bebizonyított tudományos igazságnak nevezhető — többé-kevésbé meglazította a morális tradíciót és lehet is, hogy ez így is van, bár maga elismeri, hogy nem teljes és átütő mértékben, de itt megint elfelejtí, hogy a ma uralkodó összes helyes és nem helyes tudományos nézetek létrejötte előtt, már a morális elvek offendálása rég megvolt Szodoma és Gomorra dekadenciája alatt, sőt ellenkezőleg, a morális elvek kialakulása és megszilárdulása az emberiség haladását és az emberi boldogság fejlődését jelentette.

Gondolatmenetét a kereszténység némi dicséretével zárja bár, de az is csak nagy megszorításokkal körülzárt kétes értékű koncesszió. »Nincs semmi különös ok arra, — így folytatja — hogy ne támadjon egy olyan vallás, melynek etikája oly folyékony, mint a hindu mitológia, de eddig még nem támadt. Az összes vallások között minden valószínűség szerint a kereszténységnek van a leghajlékonyabb morálja, mivel Jézus nem hagyott maga után törvénykódexet, mint Mózes vagy Mohamed és morális parancsai annyira eltérnek a közönséges élet ilyen követelményeitől, hogy soha semmiféle társadalom nem tett komoly kísérletet azok keresztülvitelére, úgy, amint az lehetséges volt Izrael és az Izlám esetében. Igaz, hogy minden keresztény egyház megpróbált előírni egy morálkódexet valamelyes formában, amely számára isteni szankciót vett igénybe. De minthogy ezek a szabványok mindig ellentétben állottak az evangéliumokkal, mindig maradt egy kibuvó rés a morális haladás számára, ami alig van meg más vallásokban. Ez kétségtelenül ép úgy szól a kereszténység mellett, mint más vallások ellen, de nem egyáltalán a vallás ellen és semmi esetre se olyan vallás ellen, mely nyíltan beismeri és megengedi, hogy mitológiája és erkölcstana csak ideiglenes és átmeneti. Ez az egyetlen fajta vallás, amely kielégítheti a tudományos elmét, csak hogy kérdés, nevezhető-e az ilyen a szó igaz értelmében vallásnak?»

Ime, nemcsak Lenin és nemcsak Szovjetoroszország küzd a vallás ellen, hanem küzd ellene a tudománynak számos adeputusa is, természetesen alaptalanul és ferdére tolt szemszögből, valami különös elfogultság álláspontjából.

És küzd ellene a naiv és félművelt, az argumentumok mélyére hatolni és itélni nem tudó, a kérdésterületek komplexuma fölött uralkodni képtelen közönség is az ő mohó ujdonsághajhászásával, amely kapva kap minden ujszerű jelszón, a köz tudatba dobott minden, általa meg nem emésztett, ujnak látszó, de az igazságkeresés történetében már sokszor megkopott, kidobott és a szűkebb látkörű iránygondolkodók által újra fölkapott fogalom után.

... De az őrtálló a vártán ne hunyjon szemet!

A hamis fogalmak kitenyészése és a hamis fogalmak zavarára nagyon ható oka a világ és az emberiség mai szerencsétlen állapotának. Szanalni az emberiséget és követni mai leirhatatlan helyzetéből, ahol minden csodót mond, minden megakad, ahol az életnek minden értéke már önmagából kiforgatva önmagának ellentétévé és abszurdummá vált, ahol meghamisították a tudományt, a parlamentarizmust, a családi életet, ahol a szerencsétlenségek melegágyai terjeszkednek, ahol a bünök fertő tágasodnak, ahol meg vannak zülálva az értelembeli és föl vannak dulva az erkölcsi fogalmak, ahol mindenki vágyódik és liheg megmentés után, — az emberiséget szanalni vallás nélkül nem lehet.

Elindul az ember az életküzdalem útjára, azt a tényérnyi kis életlehetőséget magának kiküzdeni. Mennyi irtóztató hatalommal kell neki megküzdenni. Itt vannak az anyagiak, a politikaiak, a közgazdaságiak és ezekhez járul még a lelki bizonytalanság. Belső támaszt szilánkokra forgácsolja a hamis fogalmak propagandája. Hogy tudjon megállani? Ha elveszik tőle belső támasztát, vallásosságának támasztát, hogy tudjon megállani? Vallás nélkül nem lehet szanalni a mai társadalmat. A jelenségeket látni kell, a kivezető igazságot látni kell; az őrtálló a vártán ne hunyjon szemet!

Ez az elgondolás vezet, midőn hangoztatom a rabbik hivatásbeli nagy munkájának végtelen fontosságát és nagy jelentőségét. Minden téren a fölépítés nagy programját hirdetik. A fölépítés nagy munkájának igen magas értékű tényezője a vallásosság megerősítése. Ha csak kitartást, erőt, bátorságot és bizodalmat tud a pap hiveiben fejleszteni, hiveinek lelkébe csöpögtetni, ha csak erkölcsi ellenállóképességüket tudja fokozni, hogy a világtéboly orgiájában meg ne mogjanak, hogy bünbe ne essenek és ne kövessék el azokat a bünöket, melyek a mai társadalom arculatát torzképpé változtatják, ha csak

gátat szegnek az erkölcsi lerokkadás és leromlás elé, már nagyot cselekedtek. De ezen túlmenően a tudományos színvonal magaslatán álló rabbi működésének köre. Akik még segíteni tudnak, azokat lelkesíti, buzdítja és összefogja a mentés szent munkájára. És főképpen fölveszi a harcot a romboló kétey mindenekét aláaknázó és aláásó alattomos hatalma ellen. Tudományos és bölcsesleti készségekkel felszerelve nem áll dermedten és tehetetlenül a vészcsapások előtt, de meg van a tudása és készsége, hogy a veszedelmes ártásokat leszerelje. A vallás szent tanainak védelmében őrt áll a harci fronton és az elméleti ostromot megállítja és visszaveri és a tévtanok terjedését meggátolja. A hamis okfejtéseket leszereli, értékükre redukálja. A hivek lelkiületét vérteti, hitbeli meggyőződésüket erőssé teszi, ellenállóképessé edzi, tudományos alapon szilárdra építi. A küzdelem nagy és csodálatra méltó, éppen azért kell, hogy a cél és a földadat nagysága világos, a nemes, odaadó, buzgó törekvés tudatos legyen. És valóban a tudományos képzettség színvonalán álló rabbi mélyen elmerül az emberiség történetében, búvárolja az emberiség eszmétörténetét, tanulmányozza a szociológia problémáit, belekúdi magát a filozófiai elméletek és tanok igaz értelmébe, elsősorban pedig leszáll, mint a buvár a biblia és a hagyományos irodalom élővizeinek barmulatos mélységeibe, hogy fölhozza onnan az igazságok tiszta gyöngyét, a szent könyvekben és azok magyarázataiban megtalálja régi korok vívódásainak és kivező gondolatainak drága talizmánját, a szépséggel szemben küzd és cáfol, a lelki szomjúság számára pazaron osztja kincseit, erősíti és gyámolítja és teljes erejéből részt vesz az emberiséget és a társadalmat gyógyító és a nemzetmentő szent munkában.

Eppen ezért a zsidó társadalom problémái és feladatai között első helyen áll, hogy a zsidó vallásfelekezet tényezői a rabbit megbecsüljék, szent munkájában támogassák, tekintélyt és azzal tevékenységének üdvös hatékonyságát emeljék, őt szeretettel kísérik és jóakarattal bátorítsák. Ez a legkevesebb, amit ebben az ügykörben elvárni lehet és itt minden igaz jóakarattal megvan a maga üdvös eredménye, minden szükkeblőségnek a maga káros következtése.

1915-ben írtam a *Múlt és Jövőben* (juliusi szám, 243. l.): »A magyar zsidóságnak birnia kell oly szép eszményi belső világgal, melynek szelleme kizárja az erkölcsi romlást és hanyatlást... Nem akarom, hogy tápot nyerjen a vád, mely szemünkbe vágja, hogy a zsidó felekezet az ateizmusnak, a hitetlenségnek, a destruktív irányzatoknak melegegya és nekünk rója föl, ha sok régi, komoly és szent fogalom a cinizmus és szépségszisz martaléka lesz.«

Ezt írtam 1915-ben. Azóta a tapasztalat meggyőzhetett minden zsidó hittestvért arról, hogy ha a mi ifjúságunk között akadnak kis számban olyanok, akik elrugaszkodnak a vallási világfölgőgás tanításaitól, akkor általánosítva róják ránk a destruktív irányzat vádját. Ez, fájdalom, így történt, súlyosan megvádoltak, elítéltek és súlyos következményekkel sujtottak minket. Ebből is látható milyen fontos a rabbinak szent hivatása, midőn az ifjúságot tanítja, neveli, milyen fontos, ha őt hivatásához méltóan ruházzák föl erővel és tekintéllyel, ha nem tekintik őt hitközségi alkalmazottnak, akit működésében sokszor rosszakaratulag igyekeznek megbénítani, hanem körülveszik őt a lelki vezér és egyházi dignitás méltóságának nimbuszával, aminek csak kisebb része, hogy szorosabbra fűzik közte és a hitközség vezetősége között a benső kapcsolatot és a becsületes együttműködést inaugurálják, ha csak oly mértékben is, ami eltűnő csékély összehasonlítva más hitefekezetek körében a papnak tisztas állásával és helyzetével.

Ahol a becsületes együttműködés ily értelemben meg van, az üdvös és jó és bizonyára elősegíti a rabbi hivatásbeli működését. Ámde még ott is, ahol a rabbi ezt az őhajtott lelkes megértő és szeretetteljes támogatást nem találja meg, legyen hivatásának tudatától teljesen áthatva, abból merítsen méltóságérzetet, buzdítást, erőt és kitartást és teljesítse szent kötelességét csüggedetlen, bátran, elszántan és hűségesen.

Ezek azok a beltársadalmi momentumok, amelyekre tudományos folyóiratunk *Társadalom* rovatában rá akartam ezuttal mutatni. Hiszem, hogy ezeknek fontosságát minden oldalon a zsidó lélek melegségével fogják fogadni és megérteni.

A legfontosabb, hogy a rabbi, a zsidó vallásközség papja és tanítója az emberiség és társadalom ujjáépítésének, a jobb jövőd megépítésének zászlóvivője, előharcosa és törhetetlen munkása legyen.

Dr. Hevesi Simon.

A Pesti Chevra Kadisa.

Nem lesz talán érdektelen e lapok olvasói előtt, ha néhány sorban megrajzoljuk azt a munkát, melyet a chevra kadisa ma végez és párhuzamot vonunk a chevra kadisa békebeli munkássága és mai munkássága között. A chevra kadisa munkássága különösen kétirányú: jótékony és kegyeleti. Jótékonyt gyakorol az élőkkel és kegyeletet a holtakkal szemben. Ezt gyakorolta a chevra kadisa a múltban és ezt gyakorolja a jelenben is. És azért mégis valahogy más volt ez a munka békében és másma. Nem annyira a munka minősége változott,

mint talán inkább azok, kik ezt a munkát igénybe veszik. Érttem ezt az élőknel és nem a holtaknál. Ha nézzük pld. az Aggok-házát, mely már több, mint 70 éve fejt ki áldásos munkásságot, azt látjuk, hogy egész más kategóriájú emberek vették igénybe békében, mint ma. Azelőtt arra a szegény zsidó testvérré, aki kénytelen volt igénybe venni az Aggok-háza jótékonyosságát, az Aggok-háza életstandardjának feljavítását jelentette. Az a szegény hordár, vagy cipész, aki egész életében küzdött a megélhetésért, ha bekerült az Aggok-házába, akkor ott végre kipihente magát öreg napjaira. Azt az otthont és ellátást, amit ő az Aggok-házában élvezett, nem tudta magának megszerezni, amíg dolgozott. Minő más a helyzet ma, amikor olyan hittestvérek kénytelenek igénybe venni az Aggok-házát, kik ugy a felekezeti, mint a társadalmi életben szerepet játszottak, kik közül soknak neve ott ragyog az alapítványosok nevét arany betűkkel megörökítő márványtáblákon. Az a nagykereskedő, aki békében igazi milliommós volt és miután visszavonult üzletétől, csak úgy vélte biztosítani öreg napjait, ha hadikölcsönbe fekteti vagyonát; vagy az a háztulajdonos, aki békében még gyönyörűen megélt házának jövedelméből, de már a háboruban nem hozta meg háza azt a jövedelmet, amiből megélhetett volna és házat eladva, szintén állami vagy fővárosi kötvényekbe fektette vagyonkáját, vagy azok az özvegyek, kiknek férjei előkelő szerepet játszottak mint orvosok és ügyvédek és öreg napjaikra bekényszerültek az Aggok-házába, minő más igényekkel lépnek fel azzal az intézettel szemben, melyben vannak és minő más légkört kívánnak ottan látni, vagy tudni, hogy tűrhetővé válják rájuk nézve sorsuk. Nem mondom én azt távolról sem, hogy a multban nem bántak volna ép oly emberségesen az öregekkel, mint most, csak azt akarom leszögezni, hogy ma sokkal nehezebb a chevra kadisa helyzete, amidőn számolni kell az ápoltak multjával, az ápoltak lelkiületével. Ugy tudom, van egy olyan talmudi parancs, mely azt mondja, hogy a szegényeknek azt kell biztosítani, olyan életmódot kell nyújtani, elszegényedés esetére, mint aminővel bírt akkor, amikor még jómódu volt. Gyönyörű szép intézkedés, de hogy lehet ezt megvalósítani a mai rettenetes gazdasági viszonyok között. Próbálja meg a chevra kadisa, hogy annak a tönkrement nagyiparosnak, nagykereskedőnek, földbirtokosnak, ügyvédnek és orvosnak, azt az életmódot nyújtsa, amelyhez ő a jobb napokban hozzá volt szokva. Ebben az egy gondolatban benne van a chevra kadisa mai végtelenül nehéz helyzete, eltekintve az igényeknek óriási sokaságától, melyet vele szemben támasztanak. És még egyet: a chevra kadisának helyzetét az a körülmény is súlyosbítja, hogy minél nehezebb a

zsidóság helyzete és minél nagyobbak az igények a chevra kadisával szemben, annál nehezebben szerezhetők meg azok az anyagi eszközök, melyekre a chevra kadisa rá van utalva. De nemcsak az teszi nehezzé a vezetőség helyzetét, hogy számolni kell az ápoltak lelkiületével, az ápoltak multjával, hanem az is, hogy annyi a folyamodó, hogy annyi, aki rá van szorulva és ezek közül kell kiválasztani a legérdemesebbeket és a legjobban rászorulókat. Hisz az evidens, hogy mindenkinek a kérését teljesíteni nem lehet. Ez nem volt a multban és ezzel a chevra kadisa vezetőségének a multban nem kellett számolnia.

Ami áll az Aggok-házánál, az áll a chevra kadisa többi intézeteinél: a Szeretetháznál, a Felnőtt Vakok Otthonánál, a Menedékháznál. Ugyanaz a helyzet a segélyezéseknél is. Sok tönkrement egzisztencia irtózik még annak a gondolatától, hogy ő az Aggok-házába, vagy Szeretetházba menjen be, inkább igénybe veszi az intézmények másirányú jótékonyosságát, csak-hogy önállóságát feladnia ne kelljen. És a mai nehéz idők eredményezik azt, hogy ezer és ezer szegény zsidó család van ráutalva arra, hogy a chevra kadisa jótékonyosságát igénybe vegye. Ez mutatja a legjobban, hogy hány zsidó egzisztencia puszult el és hogy a háború és az ezt követő súlyos idők, különösen a zsidó középosztályban hány egzisztenciát rendített meg. Jellemző: egy urinő, akinek segélyt utalványozott az elnökség, az ügyosztályba megy, hogy utalványát átvegye és mikor az ott lévő hölgy nagyságos asszonynak szólítja, amikor az utalványt neki átadja, csendesén csak annyit jegyez meg: »Kisasszonykám, én méltóságos volnék.« És éppen a viszonyok eredményezik azt, hogy amíg békében a chevra kadisa 100 aggot és beteget ápol, addig ma 500 agg és beteg van ápolás alatt.

Különösen nehezzé teszi a chevra kadisa helyzetét az a körülmény, hogy összes alapjai és alapítványai értéktelenné váltak. Vagyon tulajdonképpen a chevra kadisának sohasem volt, mert annyit adott, amennyije volt. Az alapítványokhoz hozzányulnia nem volt szabad. És 140 év alatt a legkülönbözőbb alapítványok bizony szép összegben gyűltek össze. Több, mint 14 millió korona alapítványi összeg az, amit a chevra kadisa a haza oltárára tett. Ha elgondoljuk, hogy mi volna, ha ez alapítványok kamatai ma a chevra kadisa rendelkezésére állának, mennyi könnyet lehetne ezzel felszáritani és mennyi fájó sebet behegesztetni.

Hogy mit szenvedett a chevra kadisa a kommun alatt, erről más alkalommal. Most még csak annyit, hogy a kommun után a romokból kellett újjáépíteni a chevra kadisát. És bizony a romokból való építés néha nehezebb, mint az új építés.

Amilyen nehézé vált a chevra kadisának a helyzete az évekkel szemben gyakorolt jótékonyaságnál, olyan nehéz a kegyelet szolgáltat, melyet a halottakkal szemben végez. Mindenki többet szeretne nyújtani halottjának, mint amennyire képes és úgy érzi, hogy a multja őt kötelezi halottjával szemben és jogosítja a chevrával szemben abban az irányban, hogy többet nyújtson halottjának, mint ahogy ereje engedi. Ki hitte volna, hogy lesz idő, mikor a temetések 75–80%-a ingyenes. És éppen a chevra szempontjából folyik az, hogy a legszegényebb halottat is tisztos eltakarításban részesítse. És ha végignézzük a chevra kadisa munkásságán ma, azt kell mondanunk, ha valaha missziót teljesített a chevra kadisa, úgy a mai nehéz időkben fokozottan teszi ezt. Hiszen valósággal oly időket élünk, melyre alkalmazhatók a próféta szavai, hogy este van és nem tudjuk, mire ébredünk és reggel van és nem tudjuk, mivel fekszünk le. Ki tudja ma, hogy mit hoz a holnap és ki mondhatja el magáról, hogy ő biztosítva van az eshetőségek ellen. Egyik hittestvérünk mondotta nekem a háború alatt, hogy annyi a vagyona, hogy ha kanállal enné az aranyat, akkor sem tudná a vagyonát elkölteni. Ez a hittestvérünk ingyenes temetést kapott.

Becsüljük meg azokat az intézményeket, melyek nehéz időkben sok gyámolításra szoruló hittestvéreket nyújtanak segítséget és igyekezünk arra, hogy erősítsük ezeket a várakat, amelyek menedéket és védelmet képesek nyújtani az élet hajótöröttjeinek.

Budapest.

Dr. Endrei Henrik.

Jom Kippur a zsidó kórházban.

Sejtelmes némaságban borul a félelmetes napok legfőnségesebbikének, az engesztelés napjának előestéje a pesti izr. hitközség kórházaira. Több mint ötszáz betegnek, felerészben keresztényeknek, megdobban a szíve. Vajjon mit hoz a holnap? És ez a sok száz beteg mind testvér most. Nincs közöttük felekezeti, nincs rangkülönbség. Az a közös fohász, az a közös imádság, amivel a mélységből — »de profundis« — a Mindenhatóhoz fordul e sok szenvedő, reménykedő beteg, egyszeriben szentéllé, templommá varázsolja a kórtermeket s megérteti velünk, miért nevezi a zsidók ősi hagyománya a kórházat »hekdes«-nek, ami szentélyt jelent, amelyben csak testvérek, bűnös, gyarló emberek vannak, akik mind egyenlők az Úr színe előtt!

És megvirrad ime a nagy nap. Templommá változik minden kórterem. Csak a lábbadozók és könnyebb betegek vonul-

nak fel a kórház templomtermébe, ahol formális istentisztelet keretében száll az Ég felé a beteg hittestvérek ünnepi fohásza. Ros-Hasonó napján ítéletbe ment már, ki éljen közülünk és ki térjen meg őseihez az anyaföld kebelébe. De a halálra ítéleteknek ad még időt a Mindenható, hogy elkerüljék a végzet súlyát. Bűnbánat, istenfélelem és jótékonyág elhárítja az ember felől a végzetet. Sehol, egy templomban sem hangzik fel olyan őszintén és annyi bensőséggel a buzgó imádság, mint itt a kórházban: »Bűnbánóak akarunk lenni, istenfélők akarunk lenni, gyakorolni akarjuk a jótékonyaságot, segíteni akarunk bajba jutott embertársainkon, csak Te légy könyörületes Mindenható Atyánk s ne engedd, hogy elpusztuljunk, hogy erőt vegyen rajtunk a kór sorvasztó ereje!«

Szent vallásunk egyik legmagasztosabb tanítása, hogy a Végzet nem erősebb a Mindenható akaratánál. A régi pogány mythológia valláserkölcsei felfogását a zsidó tan tőri meg. A görögök hite szerint a Végzetet még az istenek hatalma sem változtathatja meg, amint azt az Illiás költői soraiban olvasuk. A zsidó erkölcsan az igazi isteni mindenhatóságot tárja elének a maga büszke, hatalmas, emberileg szinte fel sem fogható alakjában s ebből a felfogásból folyik a legnemesebb valláserkölcsei gondolat, az isteni irgalom és könyörületesség gondolata, amely megváltoztatja a Végzet karjának sujtó irányát, ha a bűnhődésre ítélt emberi lélek magába száll és méltó akar lenni a Mindenható parancsaihoz, törvényeihez. Sőt azt is megtanuljuk szent írásainkból, hogy a Mindenható könyörületessége és irgalma elhárítja a Végzet súlyát akkor is, ha az ember a multban élt úgy, ahogy az az Istennek kedves, ahogy azt a Mindenható akarja. Súlyos betegen fekvők Ezékiás, — így olvassuk a Királyok Könyvében — s az Úr elrendelte, vala immár, hogy meghaljon Ezékiás. Ámde ennek könyörgésére megemlékezék az Úr arról, hogy Ezékiás hűséges szolgája vala s ezért hozzá küldé Ézsaiás prófétát az ízenettel, hogy az Úr visszatéríti a napórán az árnyékot és meghosszabbítja Ezékiás életét tizenöt esztendővel.

A próféták helyett orvosokat küld ma a Mindenható a szenvedő betegek közé. Az ő meleg szívük, felebaráti szeretetük, önfeláldozásuk és nagy tudásuk megállítja a jámbor hívő élete napóráját, visszafordítja az előrehaladó árnyékot s visszaadja nekik az egészséget, a piros életet, a munkaerőt! Visszaadja a szorongatott szívű zsidó családoknak a családfenntartót, a dolgozó apát, visszaadja a piciny gyermekeknek a szerető, gondos anyát.

Mélységes zsidóérzésű hitközségi elnökünk, Stern Samu, kezdeményezése folytán az idén először tartottak hitszónok-

latot a pesti izr. hitközség kórházának templomában. Sohasem láttam még annyi őszinte megértést s annyi bensőséges könyörgeést, mint itt: »*Slach-refuo slémo*«... küldj teljes gyógyulást, s mi követni kívánjuk a Te parancsaidat Mindenható Atyánk, amint azt hitszónokunk: Jakab Jenő rabbijelölt az imént tolmácsolá!

* * *

Emelkedett szívvel, reménykedő lélekkel hagyjuk el a templomot, hogy visszatérjünk a kórtermekbe. S a folyosón egy keresztény testvérünket pillantom meg, ugyancsak a kórház egyik ápolóját, amint nagy csöndben szorongatja kezében a Breviáriumot és néma meghatottságban imádkozza a zsoltárokat és a Miatyánkat. Itt, a Zsidókórház folyosóján...

A Mindenható hallgassa meg imánkat. A miénket is, keresztény testvéreinkét is!

Magamban pedig csöndesen gondolkodom és büszke önértettel fordulok keresztény testvéreimhez: Felebarátaim, kiknek a Zsidókórházban visszaadták a legdrágább kincset, az életet, az egészséget, ne feledjétek el soha, hogy abban a nagy testvéri közületben, amit a Pesti Izr. Hitközség jelent, éltek magasan repülő emberi lelkek és dobogtak nemes szívek, amelyek a felebaráti szeretet szent tüze hevitett. Gondolatok kegyelettel a Bródy Zsigmond és Adél nevére, a Hatvany Deutsch Sándor nevére, a Bródy József és Fanny nevére, felejtethetetlen emlékeztető volt elnökünk, Kaszab Aladár nevére s a Mindenható kegyelméből még közöttünk élő nagyasszonyaink, Kaszab Aladárné és Bródy Józsefné nevére, akiknek nemes áldozatkészségéből kórházaink gyönyörű intézményei virágnak az emberiség üdvére!

Budapest.

Dr. Gábor Gyula.

Szász Károly egy levele Neumann Edéhez.

Neumann Ede levelezése közt volt Szász Károlynak — kinek centennáriumát most ünnepelte a magyar irodalmi világ — következő levele, amelyet abból az alkalomból intézett hozzá, hogy »Zsidó vallástörténet« című könyvét megküldte neki. Amikor Neumann Ede 1881-ben doktori disszertációját elkészítette (A muhammedán József monda), Vámbéry Ármán ajánlására Szász Károly akkori miniszteri tanácsos javaslatára nyomatta ki munkáját Trefort miniszter államköltségen. Azóta Neumann minden dolgozatát megküldte Szásznak és minden egyes küldeményre Szász beható levélben válaszolt. E levelek közt a legérdekesebbet közöljük a centennárium alkalmából:

Dunamelléki ref. püspök.

Halas, 1897. szeptemb. 18.

Főtisztelendő Ur!

Örömmel és köszönettel vettem Zsidó Vallástörténetének II. kötetét, irántam ismételtan tanusított nagybecsű s megtisztelő figyelmenek ez újabb jelöl. Csak belepillantva, hamar meggyőződtem, hogy a kis könyvecske több, mint aminek szerényen vallja magát, — iskolakönyv. Budapesten lévén, hol theologiai intézetünk s főgymnasiumunk épen tanév kezdetén bokros ügyeivel nagyon el valék foglalva, a könyvecskét félretettem, hogy teendőimtől menekülve, figyelmes olvasásának többeske időt szentelhessek.

Halasra családomhoz menekülve, hol néhány napi gond nélkül ötiutot vehettem magamnak, figyelemmel olvastam el a könyvecskét s őszintén mondhatom, hogy ily érdekes és tanulságos iskolai-könyv rég nem volt szemeim előtt s kezeimben.

Protestáns hivatalomnál s tanulmányaimnál fogva is az Ótestamentommal s abban a zsidó vallás eredetével s fejlődésével eléggé ismerős lehettem, a fogságig s utána is az Ótestamentomi kánon lezártaig. De kevésbé voltam jártos annak a Főtisztelendőség vallástörténetének a II. részében tárgyalt korszakában. A görög uralom, s annak viszontagságai, majd a római hódítás kora csak felületesen voltak előttem ismeretesek; a Misnák és Talmudok keletkezését, szerkesztését, fejlődését és végmegállapítását pedig legkevésbé ismertem.

Mindezek iránt Főtisztelendőség könyvecskéjéből sokkal többet tanultam és világosabb fogalmat szereztem, mint a mennyi egy iskolai könyvből várható!

»Jó pap holtig tanul« mondja a közmondás; azért 68 évem betöltése után is örömmel álltam be az iskolai tanítványok sorába. Köszönöm Főtisztelendőségnek, hogy erre nemcsak alkalmat nyújtott, hanem kedvet is szerzett.

Végre nem hallgathatom el elismerésemet a kereszténység keletkezése című fejezetének (III. fz. 14.) tárgyilagos és elfogulatlan volta felett. S ezt azzal a kijelentéssel viszonzom, hogy a zsidó vallás — mint kereszténységünk gyökere és forrása — iránt én is mindenkor azzal az elfogulatlan elismeréssel viseltetem, mellyel a történelmi fejlődés nagy mozzanatai iránt mindnyájan tartozunk.

Becses ajándékát s abban nyilatkozó kiváló szívességét ismételtan köszönve, kiváló tisztelettel vagyok s állandóan maradok

Főtisztelendőségnek

kész szolgálja

Közlő: Dr. Naményi Ernő.

Szász Károly s. k.

A koppenhágai zsidók között.

Ezidei nyári utazásom elvitt »Boldog béke-ország«, Dánia zsidói közé. Ahogy a koppenhágai vonat a komphajóra tolatva elhagyja a warnemundei kikötőt, mintha az utasok is otthagynák Európa bajait, gondjait és gyűlölséges viszályait, s megbékélten vonulnak be a Skandináv-félsziget békebeli mosolytól sugárzó, kiegyensúlyozott-lelkű nyájás polgárai közé.

M. A. Goldschmidt. »Egy zsidósors« című pesszimista regényének és a skandináv zsidók hanyatlásáról olvasott cikkek befolyása alatt, nem sok várakozással néztem a dán hitsorsosokkal való találkozás elé.

Örvendetesen csalódtam. Nem áll helyt az a felfogás, hogy Dánia zsidósága hanyatlak. A dán zsidóság a jósorsban élő zsidók egyenletes, emóciótól, lelkesedéstől és csüggedéstől egyaránt mentes, nyugodt hit- és kultúréletét éli.

Meglátogattam a Ny Kongensgade-i hitközségi épületet. Meglepett jökarban tartott Talmud-Tora-iskolája, az élénk hitéletre valló adminisztratív munka és főképen a kicsiny, de kitünően összeválogatott könyvtár. Mintha csak a pesti rabbiképező vagy a hitközség könyvtárában jártam volna. Később azután nem csodálkoztam rajta, amikor megismerkedtem a magyar származású könyvtárossal. A Magyarországból odakerült Fischer József a hitközség jótékonyági osztályának egyuttal főnöke és vallástudományi képzettségénél fogva az ugyancsak magyar származású Friediger főrabbi mellett a dániai zsidók tudományának egyik főszlopa. A világhírű magyar zsidó tudósok minden munkája megtalálható az ő könyvtárában.

A főrabbival, aki nyaralt, sajnos nem találkozhattam. Annál kellemesebb szombat délutánt töltöttem az ugyancsak magyar származású Kunstadt főkáptornak gyönyörűen berendezett 8 szobás lakásában, aki szerény uzsonna címén egy 4 órától 10 óráig tartó dán-stilusu lakomát rendezett tiszteletemre, sőt este rádióján Budapestet is fogta és az ugyancsak ott tartózkodó dán vendégek gyönyörködtek a magyar cigány muzsikában.

A Kristalgade-i zsinagóga építészetében a középkor ghetto hagyományait követi. Kifelé szerény a homlokzata, befelé gyönyörű pázsitos kertet rejteget. Belseje előkelő izlésű pompával van feldisztve. A templom konzervatív tendenciát mutat, az almemor nem egészen középpött, de nem is egészen fent van elhelyezve, hanem a templom hajója hosszának körülbelül kétharmadában.

Az istentisztelet díszes külsőségek között folyik le. Orgona nélkül bár, de az énekkar kitünő vezetés alatt működik. Az

istentisztelet rendje tökéletes. Nemcsak az előljárók, de a közönség is az előcsarnok ruhatárában őrzött cilinderekben jelenik meg. A funkcionáriusok öltözéke méltóságteljes, még a samesz is szmokingban és három-szögletű sapkában végzi hivatását szombaton. A hitközség tehát általános irányzatában konzervatív, ami nem zárja ki, hogy egyes tagjai radikális gondolkodásuak legyenek. Gyakran fordul elő, hogy egyes zsidók temetése alkalmával rabbi nincs jelen, csak a főkáptor énekel a temetői előcsarnokban levő orgona kíséretében.

Goldschmidt Meir Áronnak, akit haladó gondolkodása miatt egykor hazájából száműztek, és aki azóta, szenvedélyes zsidó-öntudatu regényíró lett, az egyik legelőkelőbb, ültetvénnyel díszített téren mellszobrot állított Dánia. A szobrot a zsidó vallás iránti tisztelet jeléül a menora, a hétágú karos gyertyatartó díszíti.

Dánia 4000 főnyi zsidósága Koppenhágában összpontosul. A vidék hitközségei valóban megszűntek és templomi kegyzsereket a koppenhágai hitközségi székház muzeumává átalakított három teremben őrzik. De a koppenhágai zsidóság élet-erős, eleven, bár csendes ütemű zsidó munkát végez. Általános polgári helyzetük eszményi, minden jognak tényleges részesei (igaz, hogy emiatt a vegyes házasságok száma egy időben megnövekedett és érdekes, hogy a hitközség egyik rabbijának azért kellett távoznia, mert még azokat a vegyes házasságokat is ellenezte, amelyeknél a másik fél áttért a zsidó vallásra.) A liberális dán közvélemény miatt a közélet terén kitűnt és nemesített zsidó családok cimerei a többi nemesi családok cimerei között függnek a Frederiksborgi kastély kápolnájának falán. A hitközség mindennemű rituális intézményt tart. Egyik alkalmazottja az idegenek számára is rituális vendéglőt tart fenn; a dániai zsidók hitéletében tehát nagyszámu magyar, továbbá német és keleteurópai hittestvér gondoskodik a hitéleti buzgalom állandóságáról.

Budapest.

Dr. Láczer Dénes.

A Ferenc József Országos Rabbiképző menzájának megnyitása.

Dr. Blau Lajosné, Dr. Bacher Vilmosné és Rosenberg Sándorné urasszony lelkes munkája és fáradtságot nem kimélő odaadása eredményeként február hóban megnyílt a rabbiképző és tanítóképző intézetek közös menzája Gyönyörű ünnepség keretében, péntek esti vacsorával kezdette meg nemes működését felekezetünk e legfiatalabb intézménye. A megnyitáson jelen voltak Székely

Ferenc a rabbiképző vezérőlbizottságának elnöke, Dr. Blau Lajos szemináriumi rektor, Dr. Hevesi Simon vezető főrabbi, Dr. Krisztháber Adolf a budai hitközség elnöke, Dr. Hevesi Ferenc pesti rabbi, Eppler Sándor a pesti hitközség főtitkára, Dr. Bakonyi László az Orsz. Iroda főtitkára, a főntemléttet hölgyeken kívül Dr. Hevesi Simonné, Eppler Sándorné és sokan társadalmunk előkelő köreiből.

Az ünnepélyes megnyitás alkalmával ez esemény jelentőségét Székely Ferenc, Dr. Hevesi Simon és Dr. Blau Lajos emelkedett hangú beszédekben méltatták, megemlékezve azok érdeméről, kinek buzgósága tette lehetővé a menza létrejöttét.

A vacsorát Dr. Patai József kiddusával kezdték meg. A menzán most százötvenen étkeznek.

Ez alkalommal meg kell emlékeznünk arról a nagylelkű férfiúról és áldozatkész hitveséről, akiknek hatalmas alapítványa teremtette meg a rabbiképző és tanítóképző internátusát, akik hajlékot adtak a magyar zsidóság pap- és tanítójelöltjeinek, óbecsei Freund József urról és nejéről, akik Józsefköruti négyemeletes bérpalotájukat adományozták az internátus számára. Most amikor végre teljesen megvalósult az az eszme, melyet fejedelmi módon ez áldozatkész emberek alapoztak meg, kell, hogy a hála és tisztelet hódoló érzésével gondoljunk azokra, akik példaadó áldozatkészségükkel ilyen nagyszerű intézményt ajándékoztak a magyar Izraelnek.

TUDOMÁNY.

A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi Leveleiben.

Harmadik közlemény.

Az igaz út és a jó cselekedetek.

Mikes a reális élet minden jelenségét istenközelbe emeli. Lelkével hidat ver föld és ég közé. Ezen át hullámszik a transzcendentális messzeségbe minden emberi cselekedet, halandó gondolat, alaktalan változás, meg-nem-szentesített forma. Számára csak az isteni eszmeiség szellemkörében is tűzálló, vagy súlytalanított ideáknak, képzeteknek van értéke, illetve negatív megoldása. Akaratát a vallás törvényei szabályozzák, problémáinak nyugtalanító erejét, izgalmát a természetfeletti világ szempontjai vonják el. Amit egyik levélben (166. lev.) szent Pállal mondát: »nem törődik azon, akármit mondjanak fölé az emberek.« (I. Kor. 4. 3), minden szavában, hangsúlyában fedi Mikes lelki struktúrájának képét. Ha lelkében tisztán áll Isten előtt, közömbösen tekint minden mulandó mozzanatot; a gyanúsítás hangja elröppen a füle mellett s fölényesen néz végig a gyalgó emberek gonosz akarásain. »Hadd beszéljenek, nyugtatja meg magát, csak én az igaz uton járjak« (120. lev.)⁵⁴ A becsületesen elvégzett feladat tudata szól itt Mikesből, mintha a biblia szavaihoz tapadna a gondolata: »Boldogok, akik... nem cselekesznek hamisságot; az ő utáiban járnak« (Ps. 118, 3). Ez a vallásos megnyugvás adott Mikesnek önbizalmat, igazolást, ez tette teljessé lelki-harmóniáját: »Nincs semmi jobb, mint az igaz uton járni« (124. lev.). A biblia levegőjéből hullnak alá ezek a szavak. A szentírásból vette Mikes az erkölcsi tanítást, onnan az isteni parancs követése

⁵⁴ Rákóczi hasonló szellemben ír: »elhatározásom megvetni az emberek itéletét.« (Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai, Pest, 1872. 16. l.)

jutalmának elnyeréséhez a reményt. Sűrűn találkozott a bibliában az igaz ut felé mutató irányjelző szóval: Az Ur kívánása: »hogy az ő utjain járj« (Deut. 10, 12); »Az igaznak ösvénye egyenes, egyenesen készítsd az igaznak útját« (Jes. 26, 7); amelyik »a jó ut, azon járjatok, hogy nyugalmat találjatok« (Jer. 6, 16); »az Ur megszilárdítja az igaz ember lépteit s útját kedveli« (Ps. 37, 23) stb. Ilyen forrásokból táplálkozik Mikes lelkiismerete, midőn az emberi rosszakarattal szemben az isteni oltalomban talál menedéket: »az Isten pártfogója azoknak, kik az egyenes uton járnak« (118. lev.). Majd másutt: »aki az igaz uton jár, van mivel vigasztalni magát« (117. lev.). Minő vigasztalásra gondolhatott Mikes? Bizonyára az isteni szeretetre és jutalomra. Tudta, hogy »akik őt szeretik, megtartják az útját« (Eccl. 2, 18), hogy »az igazak örökké élnek és az Urnál az ő jutalmuk« (Sap. 5, 16), s hogy az igazakat szereti az Isten. (Ps. 145, 8). És talán ismerte is azt a bibliai verset, mely ennek a két gondolatnak egyesített formában ad kifejezést: »akik engem tisztelnek, azokat tisztelem« (1. Sám. 2, 30)⁵⁵

Mikes következetesen, elhajlás nélkül ragaszkodott az egyenes uthoz. S bár világosan látta, hogy megalkuvás és egyezmény nélkül nem találkozhat az emberek rokonszenvével, hűségesen kitartott elvei mellett. Rákóczi halála után a fejedelem fiának megérkezéséig az ő gondjaira maradt urának minden jószága. Támadták, gyanúsították. Amint írja, azért is, mert nem osztogatta szét a fejedelem kincseit. Mikes azonban nem volt más cselekedeteiben sem, mint aminőnek mutatkozott a teóriában. Felfogása szerint a feljebbvaló »a maga hivatalját ne az emberekért való nézve kívánja jól végben vinni, hanem az Istenért« (117. lev.). S hogy mit jelentett Mikes programjában ez a követelmény, annak magyarázatát ő maga adja, hozzáfűzve véleményéhez a záradékot: »igen szeresse az igazságot.« S amikor ő kerül abba a helyzetbe, hogy megbízásának eleget tegyen, hivatalát kötelességtudással betöltsé, ugyanazt a célt tűzi maga elé: »az igazságot előttem viselem« (118. lev.). A biblia szellemének kihangzása ez, az ideálok világából a valóság területére transzponált etika. Ha mellőzzük is azoknak a bibliai helyeknek felsorolását, amelyek az igazság követését a legszentebb emberi erénnyé magasztosítják, egyet-kettőt meg kell említenünk: »Mit kíván az Ur te föléd: csak azt, hogy igazságot cselekedjél« (Micha 6, 8). Ki marad meg Istennél?: »A ki tökéletességben jár, igazságot cselekszik, és igazat szól az ő szívében« (Ps. 15, 2). Az újtestamentumból:

⁵⁵ Midrás Tehillim 146. így magyarázza: ők szeretnek engem és én szeretem őket.

»Boldogok, kik háboruságot szenvednek az igazságért« (Math. 5, 10).

Mikézt elszakíthatatlan érzelmi szálak fűzik a szentíráshoz. Ha nem érezné állandóan maga mögött, ha nem tudná minden alkalommal azonnal reprodukálni megfelelő helyeinek tárgyi tartalmát, szinte nem is tudna orientálódni. Mint sok zónok, ki csak akkor nyugodt, biztos és lendületes, ha zsebében tudja beszédének kéziratát, Mikes is magával hordja a biblia szókincsét. Ezzel magyarázható, hogy még sikamlós tréfáinak, gáláns kiszólásainak hullámgyűrűiben is megfészkelte magát egy-egy nemesebb körvonalu, mélyebb gondolat, bibliai csengésű kitétel. Nem a legméltóbb szomszédságban hangzik el ez a hasonlatként felhasznált mondat sem: »... az olyan jócselekedet, mint a szegényeknek való alamizsnakodás« (73. lev.). Bibliánk, általában zsidó irodalmunk⁵⁶ kifogyhatatlan a jótékonyásra, adakozásra való felhívásban, a könyörületesség jutalmának hangoztatásában. A sok közül álljon itt néhány: »Ne keményítsd meg szívedet, s ne vond meg kezedet, ha valaki szegénységre jut« (Deut. 15, 7, 10); »szegd meg kenyeredet az éhezőnek, a szegényeket és bujdosókat vidd a házadba« (Jes. 58, 7); »Osztogattot, a szegényeknek adott: az ő igazsága megmarad örökké« (Ps. 111, 9) stb. Hasonló szellemű oktatást merített Mikes az apokrifákból (pl. Tób. 4, 7, Eccl. 3, 1) s az újtestamentumból is: »Te pedig amikor alamizsnát osztogatsz, ne tudja a te bal kezéd, mit cselekszik a te jobb kezéd« (Math. 6, 3); »Akinek két köntöse van, egyiket adja annak, akinek nincs és akinek van eledele, hasonlóképpen cselekedjék« (Luc. 3, 11) stb. Amidőn pedig Mikes a török császárok alamizsna-osztásához azt a megjegyzést fűzi: »Mely boldogok volnának, ha a Krisztusért adnák« (183. lev.), valószínűleg a hegyi beszéd szavaira gondolt: »Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek« (Math. 5, 7), vagy pedig az utolsó ítélet jelenete lebegett előtte (Math. 25, 34–40). Ebben a gondolatkörben van a hátere Mikes ilyenmű kifejezéseinek is: »Micsoda szép dolog a jótétemény!«, »Isten olyan nép közben hozott, aki a másokkal való jótéteményt követi« (109. lev.).

A jócselekedetek gyakorlásáért kiíró emberséges nevet, mondja Mikes, nem magunkért kell keresni, hanem az Istenért. És gondolatának megalapozására bizonyítékul hozza fel: »De meg az írás azt mondja, hogy mások látván cselekedetünket, azért az Istent dicsérik« (166. lev.). Ha nem tudnók, hogy Mikes idézetének gyökérszála az újtestamentumba nyulnak

⁵⁶ Csak az Abóthban: 1, 2, 2, 8, 5, 12.

vissza, önkéntelenül is a zsidó irodalom területén mutatnánk rá a gondolat forrására: »Az ember saját cselekedeteivel szerettesse meg mások által az Istent.«⁵⁷ Mikes szavainak lelőhelyét az evangélium következő verseiben jelölhetjük meg: »Ugy világossodjék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti atyátokat« (Math. 5, 16), és ugyanennek a gondolatnak ismétlődésében: »... a jó cselekedetekből, ha látják azokat, dicsőítsék Istent« (1. Pet. 2, 12). De térjünk vissza a kiinduló ponthoz. Ehhez kapcsolódik ugyanis Mikes elmélkedésének másik bizonyosságtétele is: »Való, hogy az írás azt mondja, hogy, ha csak azért akarunk emberséges emberek lenni, hogy az emberek megdicsérjenek, elvettük a jutalmat, a mely csak füst jutalom léssen. Azért a jót nem magáért a jóért kell cselekedni, hanem az Istenért, és nem a testi, hanem a lelki haszonért« (u. o.). Mikes ujszövetségre támaszkodó elmélete négy elemből tevődik össze. Az első rész gondolatának megfelelőjét az evangélium adja: »Azért mikor alamizsnát adsz, ne trombitáltass magad előtt, a hogy a képmutatók tesznek a zsinagógában, és az utcákon, hogy az emberektől dicséretet nyerjenek. Bizony mondom néktek: elvették jutalmukat« (Math. 6, 2). Egyébként is gyakori az újtestamentumban néhány szellemben és tartalomban idevágó kitétel: »Valamit teszte, lélekből cselekedjétek mint az Urnak és nem mint embereknek« (Kolossz. 2, 23), vagy: »... nem hogy embernek tessünk, hanem az Istennek« (1. Thess. 2, 4) stb. A jutalom értékének jelzős körülírásában Mikes csak a lényegét ismétli. A tartalom megvilágításának és az értelem felfejtésének funkcióját a bibliai szóornamentika egy darabja: a füst szó nyelvi szerepe végzi. S ez: a semmi fogalmának hordozója. Pl.: »Elenyésznek napjaim, mint a füst« (Ps. 101, 4). A harmadik rész, a gondolat konklúziója, pedig nem egyéb, mint a már egyszer elhangzott kijelentés variációja, itt is megtoldva Mikes kommentárjával, melynek hangsúlya a lelki élet belső formagazdagságára esik. S ez újtestamentumi megjelöléssel így bomlik elemeire: szeretet, öröm, békesség, béketűrés, szivesség, jóság, hűség, szelidség, mértékletesség (Gal. 5, 21).

Szenvedés-bujdosás.

Mikes vallásossága talán semmi más viszonylatban nem mutatkozik annyira mélységesnek, mint midőn az élet szenvedésekkel és megpróbáltatásokkal teli tartalmában is megtalálja a sorssal megbékülés isteni vigaszát. Az előbbi fejezetben

már rámutattunk arra, hogy Mikes bibliából s evangéliumból táplálkozó hite, mint nyugszik bele Isten rendelkezéseibe. »Amely állapotba teszen Isten, ahhoz kell magunkat alkalmaztatnia, írja egyhelyütt (121. lev.) és ez a kijelentése életprogramm, önmegnyilatkozás, vallomás, énjének akaratlan kívágyása és megmutatkozása. Hogy minő meggondolások és lelki jelenségek kerülnek el e vezérmotívum életre szóló hátterében, pontosan eldönteni nem lehet, de nem tapogatózunk helytelenül, ha feltesszük, hogy ez a vívódás nélküli életforma az efféle bibliai tanításokból hangzik ki: »Az Ur azt cseleksz, a mi jó az ő színe előtt« (II. Sam. 10, 12). Ez a bibliai mondas egy-szersmind magyarázat mindazokra a megjegyzésekre, melyekben Mikes egyrészt a szenvedésekben való megnyugvást, másrészt a bujdosást s az ezzel kapcsolatos türelmességet és várakozást emlegeti.

Mikes imént idézett kijelentéséből természetesen következik, hogy hibáztatja, ha az ember »soha a jelenvaló bizonyos sorsával, a melyben az Isten tette, meg nem elégszik« (85. lev.). Már pedig szerinte »mindent jó szívvvel kell venni Istentől« (192., 87. lev.). (jóbi gondolat: Ha már a jót elvettük Istentől, a rosszat nem vennők-e el? Jóh 2, 10), mert »a nyughatatlansággal való vágyódás az Istent megbántja« (63. lev.) és »a panaszolkodással való szenvedést az Isten meghosszabbítja« (87. lev.). Az Isten akaratával foglalkozó fejezetben számos idézetet találunk, melyek általánosságban sejtetik Mikes kitételeinek bibliai forrását. Az utoljára említett két kijelentés eredetének közelebbi megjelölésére azonban felemlíthetjük még a következő bibliai helyeket: »Türed el Isten látogatásait; ragaszkodjál Istenhez és tüdj, hogy nevedekdjék utoljára a te életed« (Eccli. 2, 3). »A kik az Urat félők, megőrzik az ő parancsolatait és békességes türesek léssen míg nem reájok tekint« (u. o. 2, 21) stb. A biblia tehát a türelmet megjutalmazza, mert a némán szenvedők: istenfélők. Ebből a felfogásból azután akadály nélkül levezethető Mikes álláspontja, mely a gondolat ellenkező oldalát világítja meg: akik panaszkodnak, Isten ellen cselekszenek. De a biblia szerint nincs is jogunk nyugtalankodni: »Mit zugolódik az élő ember? Kiki a maga bűneiért bűnhődik« (Thren. 3, 39). Ez a gondolat rejthetik Mikes alábbi feltevése mögött is. Midőn bujdosása egyedüli okául azt hozza fel, hogy igen szerette az öreg fejedelmet, hozzáfűzi: »Noha a mennyei Atyám előtt más okból kellett elhagynom« hazámat (145. lev.). Mivel a szeretet nem bűn, a bujdosás pedig szenvedés, ennek a szenvedésnek oka valami más lehetett, amiért most Mikesnek bűnhődnie kell.

Rákóczi hűséges kísérlője azt hiszi, a bujdosók könnyen

⁵⁷ Berakhoth 17a.

viseinek el ezt a szenvedést, «ha elhíttétek magunkkal, hogy a bűndösöt az Isten javunkra adta» (87. lev.). Ezt elhinni pedig senkinek sem oly könnyű, mint épen Mikesnek, ki szent meggyőződéssel vallja: «az Isten mindenben csak a mi javunkat tekintie» (u. o.). Hogy a földi jó és a bűndös ellentétét kiküszöbölje, megnyugtató magyarázatot keres: «az ő bölcs ítélte másképen tekint a mi javunkat, mint mi magunk» (u. o.). Sőt «a vallásunk szerint azt kell tartanunk, hogy a bűndösünk mind hasznos, mind szükséges» (u. o.). Szükséges «hogy valamiben hasonlók lehessenek az Istennek bűndös fiához» (44. lev.) és hasznos, mert «ha Isten valakit haza vinne közülünk, jobban meg tudná becsülni hazáját és örökét» (97. lev.). Mikes az előbbi gondolattal Jézus negyven napig tartó pusztai bűndösására céloz (Math. 4, 1–2. Marc. 1, 12–13. Luc. 4, 1–2), az utóbbihoz pedig ezt az újtestamentumi példázatot kapcsolja: «Lám a tékozló fiú, a míg a háza rakva volt kalácsos, bélessel, addig esziben sem jutott a fekete kenyér; de mihamar a makkra szorult, akkor elfelejtve a kalácsot, csak a fekete kenyeret óhajtá» (u. o.). Mikes az evangéliumi tékozló fiú példájának (Luc. 15, 11–24) felhasználásában teljes szabadsággal járt el. Csupán az alapgondolatot és az ellentét motívumát tartotta meg, egyébként átköltötte a meseanyagot, anélkül azonban, hogy a forrás levegőjét egészen elpárologtatta volna.

A bűndös átfogó keserűségébe gyakran vegyült más, kisebb-nagyobb szomorúság is. A hazátlan magyarok között egyre nőtt az irigység és egyenlenség. «Ez mindenkor így volt», állapítja meg Mikes, majd így folytatja: «szomorúan látom, hogy így lesz mind örökké örökké (de nem mondom reá áment)» (96. lev.). Főlölesleg megjelölünk ehhez a helyhez bibliai verseket, oly annyira gyakori ez az imázáró formulává állandósult szólás a szentírás lapjain. A gyász is növeli Mikes bánatát. «Sibrik apánk» halálával «az Isten újabb keresztet adott reá, még pedig »nagy keresztet« (117. lev.), de hiszi »hogy az Isten, a kiből kell biznunk... erőt és értelmet ad annak a keresztnek hordozására, melyet reám adott« (116., 117., 121. lev.). Az újtestamentum számos kitétele nyilvánvalóvá teszi, hogy a kereszt: szenvedést kell értenünk. Pl. »keresztiséggel kell megkereszteltetnem; és mely igen szorongattatom, míg az elvégeztetik« (Luc. 12, 50). Ennek megfelelően az evangélium a szenvedésben osztozást a kereszt felvételével szimbolizálja. Pl. »A ki fel nem veszi az ő keresztjét és úgy nem követ engem, nem méltó én hozzám« (Math. 10, 38), vagy a gazdag ifjához intézett felhívásban: »Igy,

kövess engem felvévén a keresztet» (Marc. 10, 21).⁵⁸ Az istenbízalom és az erő-adás összefüggésére vonatkozólag pedig idézhetjük Hanáni próféta szavait Asa királyhoz: Isten szeméi »erőt adnak azoknak, kik tökéletes szívvel hisznek őbenne« (II. Par. 16, 9).

Az emigráció kezdetén a bizonytalan helyzet állandó nyugtalanságban tartotta a hontalanok kedélyét. Napjaik várakozásban teltek el. Végleges letelepedési helyük még nem volt. Minden bűndös gondolata szinte azonos ütemben egy pont körül mozgott: merre visz további útjuk. Ebben a tájékozatlanságban egyedül Isten vezérlő karja mutathatta meg az irányt, miként egykor az Egyiptomból kivonuló zsidók előtt is ott járt az Ur felhő- és tűzoszlopban (Ex. 13, 21 és Num. 9, 15–23). Mikes egyik Jenikőből írt levelében kapott hangot a bűndös magyarok csodálatos reménye: »Itt várjuk, hogy hová fog bennünket vezetni a felleg, valamint az izraélitákat a pusztában« (28. lev.). Később pedig, midőn Rákócziék sorsa már megpecsételtnek látszott, Mikes egyre várja, mikor jó el a szabadulás ideje. A megváltozott európai-politikai viszonyok némileg bizakodóvá tették a rodostói hangulatot. Ekkor tör fel Mikesből a kérdés: »Hát nekünk vagyon-e most ideje, hogy várjunk valamit?« (101. lev.). Az időpont és a remény kettős motívuma került egymás mellé Mikes levélsorában. Az első Kohelet híres szavait juttatja eszünkbe: »Mindeneknek megvagy az ideje... Ideje van a születésnek, és ideje van...« (Eccles 3, 1. stb.).⁵⁹ Hasonlóképp bibliai stílusra vall az idő meghatározása ezekben a mondatokban: »az Isten elhozza még a mi órákat is« (101. lev.), »az is megles annak idejében« (105. lev.). Ugyanigy a vallás könyveiben: »nem jött még el az ő órája« (Joan. 7, 30); »eljött az ő órája« (u. o. 16, 21); felmagasztal »annak idején« (1. Pet. 5, 6) stb., de a szentírásban is: »a maga idejében« (Hos. 2, 8) stb. A várakozás konkretizálására Mikes élénk szemléltető evangéliumi képet használ. A jeruzsálemi piscina probaticát egy izben, mint már említettük, a zavaros vízi gyógyforrással állította szembe, most a bűndösök reménykedését hasonlítja vele: »mi olyanok va-

⁵⁸ A szimbólum mögött a római igazságszolgáltatás gyakorlata áll. A kép megvan a zsidó irodalomban is. Ehhez a bibliai sorhoz: Es vette Ábrahám az áldozathoz való fákat s rátette az ő fiára, Izsákra (Gen. 22, 6) a midrás hozzáfűzi: mint arra az emberre, aki hordja a keresztfáját a vállán. (Beresith rabba 56. §. ed. Theodor 598. l.)

⁵⁹ A Gomezné Poisson Magdolna »Journées amusantes« c. művéből fordított párbeszédben is: »Mindennek ideje vagyon. Vagyon olyan idő...« (99. lev.)

gyunk, mint az evangéliumbéli beteg, a ki harmincz eszten-deig volt a tó mellett várván, hogy valaki vesse bele, a midőn az angyal felzavarta» (101. lev.). János evangéliuma 5. fejeze-tében olvasni, hogy a Bethesda tava mellett betegek feküd-tek, »várva a víznek megmozdulását« (3). »mert iőnként angyal szálla a tóra és felzavará vizét« (4). »Vala pedig ott egy ember, a ki 38 esztendő-t töltött betegségében« (5). Ez panaszkodik Jézusnak: »Uram, nincs emberem, hogy a mikor a víz felzava-rodik, bevigyen engem a tóba« (7). A két leírás csak a vára-kozási idő adatában mutat eltérést. Mikes még egyszer fel-használja az evangéliumi történetet a bujdosók hangulatának szemléltetésére: »Várjuk, hogy valaki haza vessen minket, vala-mint Jeruzsálemben a betegek várták a Silóé tója mellett, hogy az angyal felkeverje a vizét és abba vessék őket« (164. lev.). Nyilvánvaló, hogy ehelyütt Mikes összetévesztette a Bethesda tavát a Silóé tavával.⁶⁰ Emlékeztében összefolyt János evan-géliumának két helye. Az előbb idézett fejezet és az a jelenet, melyben Jézus sárral megkeni a született vak szemét és azt mondja neki: »Eredj, mosakodjál meg a Silóé tavában« (Joan. 9, 7).⁶¹

Amit az európai hadi események és diplomáciai fordula-tok nem hoztak meg Mikes és a bujdosók számára, annak teljese-dését Mária Terézia trónralépésétől várták a rodostói magyarok. A király halálának híre felvillantotta a remény-sugárt, hátha most már visszatérhetnek hazájukba a hontalan szenvedők. »Az ő-törvényben, a kik levelesek voltak, visszá-mehettek a főpap halála után — hát mi várhatjuk-é?« bizako-dik Mikes (159. lev.). Az író bibliai tudása valóban mély és alapos. Jól kellett ismernie a szentírást annak, aki a helyzetnek ennyire megfelelő és találó hasonlatot tudott lefejni a biblia lapjairól. A szándéktalan gyilkosról szóló bibliai intézkedésben találjuk meg a Mikes alkalmazta gondolat forrását. »A gyüle-kezet mentse ki a bűnöst a vérbosszuló rokonok kezéből és küldje vissza a gyülekezet az ő menedékvárosába, amelybe szaladott vala, és lakozék abban, míg meghal a főpap, aki fel-kenetett a szent olajjal«, mondja a mózesi törvény (Num. 35, 25), néhány sorral odébb így fogalmazva meg újból a vissza-

⁶⁰ Erődi Béla (Mikes Kelemen válogatott Törökországi Levelai. Bp., 1882. 149. l.) szerint Mikes kétszer is tévesen használja a Silóé tavat Bethesda helyett. Szerintünk csak ebben az egy esetben.

⁶¹ A vulgátában és Káldi György fordításában négyszer fordul elő a Silóé tó. (Nehemiás, ill. II. Esd. 3, 15. Jes. 8, 6. Luc. 13, 4 és Joan. 9, 7). Károlyi az újtestamentumi helyeket Silóánnak fordítja, a zsidó biblia két helyét pedig a hébernek megfelelően: סֶלַח = Selah és סִילוֹה = Siloah.

térés lehetőségét: »a menedékvárosában kell laknia a főpap haláláig; a főpap halála után pedig visszatérhet a gyilkos az ő örökségének földére« (Num. 35, 28).⁶²

Mikest csak egyszer ejti hatalmába a bujdosás szomorú-sága, és akkor imaszerű kérdésben tör fel belőle életének pesz-szimizmusa: »Adjá Isten, hogy soha senki bennünket ne köves-sen, és irtóztva halljon beszélni a mi hosszas bujdosásunkról« (145. lev.).

Ima.

Mikes az imádkozásban magasabbrendű, tisztultabb fel-fogást vall. Nem a hangos, szavakban kifejezett áhitatosko-dásban látja az Istenhez fordulás, könyörgés lényegét, hanem a benső magabaszállásban, a szív tisztaságában. »Ne szájjal, hanem szívvel kérjük, mert az emberek a száját hallgatják meg, de az Isten a szívet tekinti« (206. lev.). A szentírás etikai szelleme ültette át ezt a szempontot a kulturvilág er-kölcsi felfogásába. Már a próféták előtt érvényesül a biblíában a gondolat: »Az Ur nem azt nézi, a mit az ember, mert az ember azt nézi, a mi szeme előtt van, de az Ur azt nézi, mi a szívben van« (I. Sam. 16, 7). Még mélyebben tükrözi a zsidó-ság morális világnézetét a próféták tanítása. Az istenimádás nem a külső formák megtartásában, az imák sokaságában, az áldozatok számában nyilatkozik meg, hanem a megtisztulásban, a bűntől elfordulásában, a jócselekedetekben, az igazságra törek-vésben, minden nemes ügy pártfogásában és ápolásában (Jes. 1, 11—17). Habár az emelkedettebb istenhít tudata már előbb is ott élt a zsidó eszmeiség légkörében, pl.: »Jobb az engedel-messég a véres áldoztnál, és a szófogadás a kosok kövérjénél« (I. Sam. 15, 22), annak kereteit valójában mégis a próféták tágitották ki, tartalmát ők mélyítették el s tették oly szilárd erkölcsi alappá, hogy arról már Isten büntetését is lehetett hir-detni: »Mivel e nép szájjal közelget hozzám, és csak ajkaival tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem« (Jes. 29, 13). Ezt a hangot Mikes az újtestamentumból is ismerte. Márk evan-géliumában ismétlődnek Jesája próféta szavai (Marc. 7, 6). Mind az ő, mind az újtestamentumban gyakori annak a gon-dolatnak megrögzítése, hogy Isten a lélek indulatait, az ember szándékait, terveit kutatja. Isten maga mondja: »En, az Ur vagyok az, a ki a szívet fűrkésem és a veséket vizsgálom« (Jer. 17, 10). S másutt: »Isten vizsgálja a szíveket és vesé-keket« (Ps. 7, 10. Jer. 11, 20. Apoc. 2, 23 stb.). Mindezekből a

⁶² Mikes szövegében a »leveles« szó jelentése: »proscriptus, szám-kivetett« (Magyar Nyelvtörténeti Szótár).

kijelentésekből Mikesben leszűrődött a határozott vélekedés: »az Isten a szív imádságát szereti, és nem a szónkra figyelmezik« (206. lev.). Az említett bibliai helyeken kívül más források is táplálhatták Mikes hitét, aminthogy levelének mindkét kitétele is csak megjegyzés, reflexió a szent remetéről szóló legendához, melyben a püspök Isten dicsőítésére tanítja a káromlással imádkozó remetét.⁶³

Jesája próféta hirdeti: »Tanuljatok jót tenni, törekedjétek az igazságra, vezessétek jóra az erőszakoskodót, pártoljátok az árvák és özvegyek ügyét« (Jes. 1, 17), mert az áldozatok és imádságok helyett inkább ezt kívánja az Örökkévaló, Mikes szerint is a jócselekedetek gyakorlása adequat az imádsággal: »Mikor az ember felől jót mondanak, néki jót kívánnak. Az mindannyi imádság Isten előtt« (166. lev.). Hogy szavainak súlyt adjon, példákra hivatkozik: »Mennyi sok száz szegény férfi és asszony monda jót a Krisztusról holta után, a kikkel jót tett volt« (u. o.). Az újtestamentum is kiemeli ezt a motívumot: »széjjel járt jót tévén« (Ac. ap. 10, 38). Vagy: »Mikor szent Péter feltámasztá Tábitot, a sok szegény asszony a vállokat, szoknyákat mutogatják vala néki, a melyeket Tábit csináltat vala nékik« (166. lev.). Tábita esetét az Apostolok cselekedeteiből ismerjük. Ez a nőtanítvány »gazdag vala jó cselekedetekben« és amikor Péter eljött, hogy életre keltse »elébe állának néki az özvegyasszonyok mindnyájan sirva és mutogatva a ruhákat és öltözeteket«, melyeket Tábita készített nekik. (Ac. ap. 9, 36–41.) Szent Pál élete is kedvező példa Mikesnek, mert »senki több okot nem adott az utána való jót-mondásra, mint ez a szent« (u. o.). Mindezekből Mikes levonja a tanulságot, »hogy a keresztyéni emberséges ember felől midőn jót mondanak, az Isten áldása száll reája, holta után pedig az ő irgalmassága« (u. o.).⁶⁴

Mikes felfogásának logikai következménye, hogy amidőn az ima igazi lényegét és tartalmát a lélek és a szív visszaverődésében látja, az Istennel találkozás ünnepeiségehez nem tartja

⁶³ A zsidó irodalom hasonló tartalmu vonatkozásait L. Heller Bernát: Szívet kíván az Isten. IMIT Évkönyv. 1908. 246. II. Weisz Miksa: Zsidó etika. A XI–XVII. század zsidó irodalmából. Budapest, 1923. 30. l. A modern zsidó irodalomban is megvan a motívum. Pl. Schalom Asch: »A falu caddikja« c. chasidikus-misztikus elbeszélésének hőse még a »Halljad Izraelt« sem tudja elmondani. Imája: a fűty. Magyar fordítását L. Zsidó Szemle XX. évf. 1. sz.

⁶⁴ Mikes gondolatában zsidó eszmeiség lüktet: »akit az emberek kedvelnek, azt Isten is kedveli« (Abóth 3, 13), vagy »a halál után csak a tanulmánya és a jó cselekedetei kísérik el az embert« (Abóth 6, 9) stb.

szükségesnek a helyhez kötöttséget. »Minden helyen, melyen emlékezete léssen az én nevemnek, eljövök hozzád és megáldalak téged« mondja az Ur. Ex. 20. 24.). Az 1750. esztendő szent év volt. Mikes nem mehetett el szent Péter templomába. A lehetetlenbe könnyen beletörődött, így vigasztalván önmagát: »Imádjuk itt az Istent: Nagy az én nevem mindenütt, és mindenütt áldoznak az én nevemnek«. (179. lev.) Ez a szentírási kijelentés ismét csak az író bibliaismeretének széles területét igazolja. Maleáchi prófétát idézi itt Mikes, nem szószentírt ugyan, de minden jelentős gondolati elem fölemlítésével: »Napkeletől fogva napnyugatig nagy az én nevem a pogányok között, és minden helyen tömjénnel áldoznak az én nevemnek...« (Mal. 1, 11.).

Mikes a legfontosabb török imát a Miatyánkkal méri össze. »E nálók olyan imádság, mint nálunk a Miatyánk« (189. lev.). Minthogy pedig ezt minden igaz kereszténynek jól kell tudnia, a tudást is ezzel konkretizálja: »Aztot úgy tudja kéd, mint a Miatyánkot«. (29. lev.) Rákóczi fiának magyar nyelvi tudatlanságát a német nevelők bűnéül rója fel, mert ezek: »csak a miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja« (88. lev.). Az ima tekintélyének egyetemleges megjelölése mellett a részletek hatásának nyomai is kiérződnek a Törökországi Levelekből. Így mutatnak vissza a Miatyánk szövegére ezek a kitételek is: »A kozákoktól szabadíts meg Uram minket« (151. lev. — Math. 6, 13. Luc. 11, 4)⁶⁵ és »adjunk hálát Istennek a mi mindennapi kenyerünkért« (161. lev. — Math. 6, 11. Luc. 11, 3). A törökök vallási szokásairól szóló levelek egyikében (189. lev.) olvassuk az imént említett mohamedán imát, melyet a hívők a templomban ájtatosan, földre szegzett szemekkel szoktak elmondani. »Ennek az imádságnak a kezdete jó, jegyzi meg Mikes, de a vége farisaecüsség«. A köztudatban elterjedt és általánosan emlegetett farizeus vonásokról a legbővebben Máté evangéliumának 23. fejezete szól. Mikes innen is, de az újtestamentum más lapjáról is kapott jellemzést a farizeusokról. Úgy tűnik azonban, hogy az író kritikai véleménye nem általánosságban mozog, hanem egy határozott pont körül jegecesedik ki. Hogy ezt valószínűvé tessük, ismerünk kell az ima végsorait: »Tarts meg minket, mivel igazán való uton hívunk segítségül. Ez az ut az, amelyet te választottad, és a melynek kedvezel kegyelmeddel. E nem a hitetlenek utja, se nem azoké, akikre méltán haragszol«. Ebben a kiszakított imarészben olyan motívumok vannak, melyek Mikesből

⁶⁵ A Miatyánk szövegében nincs benn: Uram. Mikes ismerte talán a latin mondást: A sagittis Hungarorum libera nos, Domine!

tudatosan váltották ki a farizeus megszólást. A hívő Isten támogatását mintegy vizontszolgálatul várja, felemlítvén a maga érdemét. Könyörgésének súlyát negatívumokkal növeli. Mások bünére hivatkozik, hogy a maga értékét kiemelje. Ezeket az elemeket megtaláljuk az evangéliumi farizeus imájában is (Luc. 18, 11–12). Megvan benne az öndicséret: »Bőjtölök kétszer egy héten, dézsmát adok mindenből, a mit szerzek, és megvan benne a tagadó-beállítottság beállítása is: »Nem vagyok olyan, mint egyéb emberek, ragadozók, hamisak, paráznák, vagy mint im e vámszedő is«. A motívumok egyezése tehát feljogosít bennünket arra, hogy feltételezzük: Mikes ezeknek alapján látott hasonlóságot a török és a farizeus imája között, és nem közhasználati vonatkozásban, hanem az evangéliumi képzet reprodukálásával bélyegezte farizeusságnak a török ima végét.⁶⁶

A Korán 5. szurájában található a mohamedán vallás intézkedése a mosakodásról. Mikes az alkoránra hivatkozva, de eddig még ki nem derített forrás alapján,⁶⁷ közli a tisztálkodásra vonatkozó parancsot. (188. lev.). Szépnek és jónak tartja a rendelkezést, de haszontalannak is egyszersmind »mert szegény Mahumet nem kértél a Krisztus nevében — a nélkül a kérés meg nem hallgattatik. Én pedig annak nevében kérem a nénem egészségét«. Az újtestamentumban ismételt előfordul a felhívás, hogy a kérés, kívánság Jézus nevében történjék, mert »akármit kértek az Atyától az én nevemben, megadja néktek« (pl. Joan. 15, 16).

Mikes nemcsak egészséget kér Istentől (35, 58. lev.), hozzá fohászkodik, hogy adjon: jó éjszakát (59. lev.), a dolognak jó véget (9. lev.), üdvösséges életet, jó halált (207. lev.) stb. Őt kéri, hogy »tartsa meg« a bujdosókat (44. lev.), a »nénjét« (45, 46. lev.), a »nagy embert« Rákóczi (111. lev.), hogy »éltesse« rokonát (67. lev.), a beteg Rákóczi (126. lev.), a fejedelem fiát (146. lev.), hogy »ne hagyja el« a »szegény bujdosókat« (206. lev.) stb. S mindezekon kívül azért imádkozik, hogy »az Isten az elménkből való békességet adjon meg« (119. lev.) és »adja Isten lelki békességet nekünk« (170. lev.). Aron is ezt kéri papi áldásában: az Ur »adjon békességet neked«

⁶⁶ Az ima a Korán 1. szurájának stilizált szövege.

⁶⁷ Király György (A Törökországi Levélek forrásaihoz. EPHK. 1909. 258 II.) a levél forrását kimutatva Paul Ricaut The history of the present State of the Ottoman Empire című műve kivonatának francia fordításában, mely Ricaut másik műve francia fordításának függelékeként jelent meg: Histoire de l'Empire Ottoman. La Haye, 1709. (a III. kötetben Tableau de l'empire ottoman). Király szerint Mikes különösen az imák szövegét illetőleg sokkal bővebben ír. Ez az ima sincs benn Mikes eredetijében.

(Num. 6, 26), mert »Uram, Te adsz nekünk békességet« (Jes. 26, 12). Az újtestamentumban gyakran »a békességnek Istene« az Ur (pl. Rom. 15, 33), aki »adjon néktek mindenkor minden tekintetben békességet« (II. Thess. 3, 16).⁶⁸

Házasság.

Mikes a házasság problémáját is, noha elképzelése sohasem lett valósággá, a maga istenes módján oldja meg. A Mindenhatótól kér házastársat: »Az Isten adjon olyan feleséget, a ki írni és olvasni tudjon« (27. lev.). »Az Úrtól van az értelmes feleség« mondja a szentírás (Prov. 19, 14). Mikes Istenre hárítja a házasságkötés pillanatában eleve elrendelt jövőd minden baját-javát: »A házasság Istenen áll és ha csak reánk hagyja a nem jó és a rossz házasságoknak az oka a, hogy ő lakodalmon jelen nem volt« (37. lev.). Az író ugyan minden bibliai vonatkozás nélkül teszi függővé Isten akarától a házasság boldogságát, mégis, ha a bibliából akarnánk példát keresni, mint működik közre a legmagasabb szellem a szerencsés házasság létrejöttében, akarva sem tudnánk megfelelőbb helyet említeni, mint az idillikus sorskötetek legszebb példáját, Izsák és Rebeka házasságát. Ábrahám Istenre bizza menyé kiválasztását. »Az Ur, az égnek Istene... elbocsátja az ő angyalát te előtted, mondja szolgájának, hogy onnan végy az én fiamnak feleségét« (Gen. 24, 7). Lábán és Bethuél beleegyeznek a házasságba, mert »az Úrtól van e dolog« (Gen. 24, 50) és Rebeka Izsák felesége lesz »amint az Ur elvégezte« (Gen. 24, 51). Nem ismeretlen tehát a bibliában sem Mikes gondolatának lényege: a boldog házassághoz Isten jelenléte szükséges.

Különösen érdekes Mikes nyilatkozata Eszterházy házasságáról: »A mi papjaink azt mondják, hogy az Eszterházy urnak ugy vagyon a házassága valamint a Samaritana asszonynak, a kinek azt mondá a Krisztus: hidd ide az uradat: az asszony megvallá, hogy nem volna ura, mert a kivel akkor lakott, nem volt valóságos ura« (41. lev.). Az író itt Krisztus és a samaritanus nő párbeszédét idézi. Jézus elküldi az asszonyt: »Menj el, hidd a férjedet és jöjj ide!« Az asszony: »Nincs férjem«. Jézus: »Jól monadt, hogy nincs férjem, mert őt férjed volt, és a mostani nem férjed: ezt igazán mondtad.« (Joan. 4. 16–18). Az újtestamentumi vonatkozást értelemközelbe hozza Eszterházy házasságának a Mikes levelében érintett rövid története. Eszterházy a felesége mellett szolgáló lengyel leányt egy tót

⁶⁸ A dolgozat Isten segítségéről, áldásáról stb. szóló fejezetei adnak tulajdonképpen áttekintést Mikes Istenhez intézett kérelmeiről.

nemesember cselédjéhez adta nőül, majd özvegyiségre jutva, az asszonyt férjétől elválasztatta, a papok előtt megesküdött vele, s most úgy élnek mint házasságok. Feltűnő, hogy Mikes e házasságra vonatkozó megjegyzéseit általában közvetett, függő formában közli. Az evangéliumi dialogus kivonatát a papok szájába adja. Reájuk hárítja a házasság érvényességének eldöntését is, mert »A mi papjaink mind az elválasztást, mind az elvételt az egyházi törvénnyel ellenkezőnek tartják«. És amíg Eszterházyról »mások azt mondják, hogy nem feleségestől van Rodostóban, addig ezzel a véleménnyel szemben áll az ő nézete: én azt mondom feleségestől«. Egyébként is Mikes bizonyos tartozkodó, tisztelettel tompított hangon írja mindezt »Esterházy urnak« házasságáról.

Mikesnek tehát oka lehetett, hogy azt, amit ő az újtestamentumból a házasságra vonatkozólag nagyon is jól tudott, papok álarcá mögé rejtőzve mondja el. Lelki gátlás volt számára a maga nevében megbélyegezni azt a családi életet, melynek körében oly gyakran megfordult. Az asszony szépsége, fiatalsága, jókedélye dicsőítő szavakban öröklődött meg a Törökországi Levelek lapjain. Mikes táncolt Eszterházy néval, emberséges asszonynak tartotta és ha vele volt, sohasem unta el magát. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy Mikes szándékosan tagadta meg bibliai tudását. Otthon volt a szentírás minden területén, át-meg átjárta minden részletét. Nem egyszer a legrejtettebb bibliai utalások, célzások, idézetek plántálódnak át leveleinek szövegébe, hát hogyne ismerte volna a házassági intelmeket, amelyekről oly lényeges kijelentéseket (Math. 5, 32. Luc. 16, 18), sőt egész fejezeteket olvasott (Math. 19, 1—9. Marc. 10, 1—12): »Ketten egy testté lesznek. Azért többé nem két, hanem egy test. Annakokáért a mit az Isten egybe szerkesztett, ember el ne válassza« (Math. 19, 5—6. Marc. 10, 8—9). »A ki elbocsátja feleségét és mást vesz el, házasságtörést követ el az ellen. Ha pedig a feleség hagyja el a férjét és mással kel egybe, házasságtörést követ el« (Math. 19, 9. Marc. 10, 11—12) stb. De az evangéliumi törvényeken túl az újtestamentum más könyveiben is oly részletes házassági rendelkezéseket talált, mint aminők Pál apostol felfogásában formálódtak ki (I. Kor. 7.).⁶⁹ Egy szóval: a papok véleményében Mikes bibliai tudása szálal meg. És csak látszólagos elhárítással teszi teológiai problémává azt a kérdést,⁷⁰ amelyet bib-

⁶⁹ Zsidó kapcsolatait I. Blau Lajos: A zsidó házasságfelbontás és a zsidó válólévi története. Budapest, 1911. U. a.: A házasság felbontása az újtestamentumban. M. Zs. Sz. 1911. 121 II. U. a.: A házasság történetéhez. M. Zs. Sz. 1930. 21 II.

liai ismeretei alapján ő maga is megoldhatott, s amely valójában nem is probléma, mert mi kétség lehet egy törvényesen »papok előtt« megkötött házasság érvényében? Ez az ellenmondás szinte érthetatlenné devalválja az egész házassági történetet.

Betegség.

Mikes megadással tür minden fájdalmat. Gyógyulása csak igazolása korlátlan istenbizalmának. A testi szenvedés gondlattárgyát és fájdalmas pillanatainak hangulatát érzelmi kifejezésének bibliaszerűségével harmonizálja és hozza közös síkra istenes érzéseivel. A maga sorsában a biblia szubjektív elemeiből rakja össze belső világának feltörő árnyalatait, mások helyzetében a tárgyiasabb szentírási példákon vezetődik el megilletődésének feszültsége. Élete utolsó éveiben, másfél esztendőn át, sötétiség borult szemeire, s amidőn visszanyerte szemvilágát, nem tud betelni Isten kegyelmének hangsúlyozásával. »Isten kegyelméből a szomorú setéség elhagyta a szememet«, »a szemem világa minden orvosság nélkül csak az Isten kegyelmével tért vissza«, »az Isten kegyelméből ma az ünnepem napján az imádságos könyvnek hasznát vehettem« (193. lev.). Mintha Tóbiást hallanók, kinek »kezde a hályog a szeméről jöni« (Tób. 11, 14), mint ahogy Mikeséről »a hátyikák... akarnak lecsni« (u. o.). Mikes bajának elmúltával gondolatban visszapillant a másfél év gyötrő napjaira s azzal a megnyugvással temeti el életének ezt a keserű időszakát: »Ha a testi vakság nagy dolog: a lelki százszorta nagyobb« (u. o.). A testi-lelki vakság szembesítését Mikesben a bibliaismerő ember élezi ki ellentété. Gyakran olvasott a bibliában vakságról, mellyel Isten övét védelmébe vette (Gen. 19, 10. II. Reg. 6, 18), jól ismerte az újtestamentumból a szeműk világát visszanyert vakok történetét (Math. 9, 30. 20, 34. Marc. 8, 25, 10, 52. Luc. 18, 43. Ján. 9, 7. Ac. ap. 9, 18), de nem ezek a mozzanatok hagytak nyomot Mikes lelkében s járultak hozzá az ellentét mögött meghúzódó érzelmmotívum megerősödéséhez, hanem azok a bibliai helyek, amelyekben a vakság Isten büntetéseként (Deut. 28, 28. Jes. 6, 10 stb.), a gonoszság átkaként (Sap. 2, 21) jelentkezik, s amelyekben így mutatkozik a büntetés célja: »a világ Istene megvakította a hitetlenek elméit, hogy ne fényeskedjék nekik Krisztus dicsőséges evangéliumának világossága« (II. Kor. 4, 4). Ettől a homálytól félt Mikes.

⁷⁰ V. ö. Zolnai Béla: Magyar janenisták. Minerva. 1925. 29. I.

emlékezve a tanításra: akiben nincs mértékletesség, türelem, szeretet — az vak. (II. Pet. 1, 9).

Az alanyiség hangját objektívvé hűti a távlat. S a részvét, rokonérzés sokat elpárologtat a szubjektivitás erejéből, hogy konkrétabb elemekkel bővülve adjon kifejezést a vigasztalásnak. Bercsényi életben maradásához nem volt már remény. Láában egyre gyűlt a víz. Mikes az isteni oltalom gondolatához menekül és ezt a megjegyzést fűzi Bercsényi betegségéhez: »ha az Isten azt reánk bocsátja, Jóbot kell követnünk« (64. lev.). Ha Jób magatartásának egyetemes egészében megnyilatkozó eszmeiségétől eltekintünk és szűkebbkörű vonatkozást keresünk, akkor minden biznnyal erre a magasztos gondolatra kell hivatkoznunk: »Ha már a jót elvettük Istentől, a rosszat nem vennők-e el?« (Jób. 2, 10). Ezekre a szavakra építhette Mikes bibliai példáját. Ebben a biblikus kitételben még egyensúlyban van: érzelmi elem és tárgyias kép. Amidőn azonban a betegség hasonlósága, a szenvedés azonossága egymás mellé kerül Jób sorsában és Bercsényi végső napjaiban, a bibliai kép kiszorítja a szubjektivitás hangját, hogy szabadabb levegőhöz jutva, a hasonlat befejezése után egyedül, magából táplálkozva, önmarcangoló beleéléssel a kinok festésében csapódjék le. Ezek a bibliai versek: »És kimene a Sátán az Ur elől és megveré Jóbot undok fekélyvel talpától fogva a feje tetejéig. És vón egy cserepet, hogy azzal vakarja magát, és így ül vala a hamu közepett« (Jób. 2, 7–8), lebegthettek Mikes előtt, midőn Bercsényi pusztulásában a jóbi csapás megismétlődését látja: »Épen olyan állapotban vagyok, valamint Jób volt, csak épen abban különbözik, hogy az ágyban fekszik, és nem a ganéjdombon« (66. lev.).

Rákóczi József betegségének külső körülményei is keretként fogják körül a Törökországi Levelek egyik bibliai idézetét. Rákóczi halálos betegségében elküldötte maga mellől belső cselédjét. Mikes egy éjszaka azzal a hírrel keresik, hogy a fejedelem fia halálán van. Ő azonban még kissé sértődött az előbbi mellőzés miatt, csak azt felelte: »valamint Esther: Ha csak a király nem hivat, nem merek eleibe menni« (143. lev.). Jóllehet Mikes idézőjelek közé iktatta Eszter üzenetét, az valójában csak az emlékezet megőrizte gondolat kivonata. Rövid tartalma a bibliai versnek: »... a ki bemegy a királyhoz a belső udvarba hivatalnol, egy a törvénye, hogy megöletessék... én pedig nem hívtam, hogy a királyhoz bemenjek, már harminc napja« (Est. 4, 11).

Öregkor.

A magyar irodalomban szinte konvencionális öregkor-szimbolummá merevedett a bibliai Matuzsálem alakja. (Gen. 5, 27). Költőink, íróink Matuzsálem életidejével teszik megfoghatóvá a képzeletbeli mesés életkort. Mikes szerint is: a sok jókívánság beteljesedését csak akkor lehetne megérni, ha minden halandó addig élne, mint Mathusalem (23. lev.). Amde ez a hosszú idő sem jelenti az örök földi életet, mert hiszen maga Mathusalem is meghalt (170. lev.). A századokra nyúló életévek ideje a bibliai patriarkák kora. Ábrahám is közel kétszáz éves korában fejezte be életét. Ehhez a sok évtizedes földi pályához viszonyítva valóban rövidnek tűnik a ma emberének alig félszáz esztendő életútja. Ez a relativitás domborodik ki Mikes körülírásából, midőn Bercsényinél hetvenkilenc évét a bibliai életidők mértékéhez szabja: »ifju lett volna Ábrahám idejében« (47. lev.). Kevésbé ismert újtestamentumi személytel konkrétizálja Mikes egy másik alkalommal a hosszú emberkort. A százhet éves örmény patriarkáról így emlékezik meg: »az evangéliumi Simeonnak ma adott a fejedelem audentiát« (83. lev.). Mikes valószínűleg arra a Simeonra céloz, aki a Jeruzsálembe első ízben felvitt Jézust bemutatta a templomban. Jóllehet itt nincs határozott adat Simeon életkorára vonatkozólag, mégis abból a kitételből, hogy Simeon »addig halált nem lát, amíg meg nem látja« Jézust, továbbá Simeon fohászából: »Mostan bocsátd el, Uram, a te szolgádat, a te beszéded szerint, békességben: Mert látták az én szemeim a te üdvösségedet« (Luc. 2, 26, 29–30) következtethetünk a Mikes használt névszimbolum eredetére.

Élet — halál.

Mikes az életről vallott felfogásában a biblia szellemét tette magáévá. A véges földi élet, melyet örök birtokba venni nem adatott meg senki halandónak, csak ideiglenes megállapodás, rövidre szabott munkatér, hol az ember mint idegen, jövevény, zsellér, vándor vagy zarándok éli le életé napjait. Ez a gondolat ölt formát az Ur szavaiban: »csak jövevények és zsellérek vagytok ti nálam« (Lev. 25, 23). Jákob életéveit »zarándoksága napjai«-nak nevezi (Gen. 47, 9). A zsoltároköltő imájában így alázódik Isten előtt: »Jövevény vagyok én nálad és zarándok, mint minden atyáim« (Ps. 39, 13) stb. A plasztikus kép átkerült az újtestamentomba is, és fogalmi-értelmi meghatározása lett az embernek: »Kérlek titeket, mint jövevényeket és zarándokokat, hogy megtartoztassátok magatokat« (I. Pet. 2, 11) stb. Mikes is kénytelen sóhajattal vallja »hogy a mi

életünk, úgy minden kereszténynek is az élete csak szarándok-ság» (85. lev.), amint a patriarkák »azok a szent szarándokok« megmutatták, hogy »az ember ezen a világon csak szarándok, idegen és utonjáró.« (74. lev.)⁷¹ A quantitativ életsors kifejezésének bibliazerűségéhez hasonlóan a szentírás nyelvén írja körül Mikes az élettartalom szenvedések adta jellegét is. »A siralomnak völgyében lévő változó élet«-e fölött tart szemlét utolsó levelében (207. lev.). A bibliában is: az ember áthalad »a Siralom-völgyén«, míg megjelenik Isten előtt (Ps. 84, 7).

Mikes számára a halál nem probléma. A mögötte rejlő titokzatosság előtt megáll, kezében a bibliával, lelkében a vallás tanításával. A gondolat inkább megadásra, leborulásra készíti, mintsem sejtésekre, feltevésekre, marcangoló elképzelésekre. Nem a pesszimizmus halálvágyával közelíti meg a végpillanatot gondolatát és nem az optimista világszemléletű ember megdöbbenésével látja közeledni az örök elborulást, hanem a vallásos élet afilozófikus reménykedésével számol a biztos elmúlással. Élete lefelé irányuló ívének halálközelségében az elhalálozó lélek-indulatok fölött diadalmasan szólal meg a józan ész: »Tudom, hogy a pornak porrá kell lenni« (207. lev.). (Másként: A mi földből való, annak földdé kell lenni. 198. lev.). A biblia szavai ezek. Isten »a földnek porából« formálta az embert (Gen. 2, 7), és adta tudtára, hogy vissza kell térnie a földbe »mert por vagy te s ismét porrá leszel« (Gen. 3, 19). A teremtés történetének ezek az emlékművei a gondolat sűrű ismétlődése révén (Ps. 90, 3. 103, 14. Eccles. 3, 20. Eccli. 40, 11. stb.) mélyen bevésődtek Mikes emlékezetébe. Az intellektus szava azonban némileg áthajlik az érzelmek területére, midőn az író a jó és boldogságos halál után vágyódik. Mi ez? Megmondja Mikes: »Boldog az, a ki nem az Uram, hanem az Urban hal meg« (u. o.). Az égi szózat parancsára János evangélista ugyanazt írja a jelenések könyvében: »Boldogok a halottak, a kik az Urban halnak meg.« (Apoc. 14, 13). A csendes belenyugvás a halál gondolatba ugyanabból az istenimádatból ered, amelyből Mikes minden háborgásának, nyugtalanságának elnémulása: »Isten elvégezte, hogy minden ember meghaljon« (206. lev.). A biblia gazdagon variálja a halál-gondolat elemeit. Az idézet szavait az azonos tartalomtól leginkább ez az újtestamentumi hely közelíti meg: »Elvégeztetett dolog, hogy az emberek egyszer meghaljanak« (Heb. 9, 27). Mikes az emigráció hosszú éveit sokszor látott halált. Egymás után távoztak az életből a magyar kolónia tagjai. Rákóczi bujdosó társai közül ő maradt utolsónak. Akaratlanul is gyakran szembe-

találta magát az elmúlás gondolatával. Ez magyarázza, hogy oly bőséges termése van leveleiben a meghalás szinonimáinak. »Mindennek meg kell halnia« (68. lev.) írja Mikes, s »mindnyájan meghalnak« áll a szentkönyvekben (Eccli. 8, 8). Gyászos hangulatában kelletlen vigasztalása: »hogy mások is meghalnak, nemcsak mi« (156. lev.); »a királyok is csak behunyják a szemüket, valamint mi« (98., 100. lev.); »a halál megmutatta, hogy nemcsak a szalma házakban kaszálnak, hanem még a palotában is.« (160. lev.). Az idézett gondolatok mind egy eszme körül kristályosodnak ki: nemcsak a szegények élete véges, korlátolt a hatalmasok földi pályája is. A biblia is kijelenti: »Mindenik ugyanazon egy helyre megy« (Eccles. 3, 20). A társadalmi élet ellentéteit állítja egymás mellé a zsoltár: »meghaltok, mint a közember és elhulltok, mint akármely főembere« (Ps. 82, 7). Jó alább következő szavaiban is ez a gondolat tükrözik. Még a szellemi emelkedettség sem mentesít a halál alól: »a bölcses is meghalnak« (Ps. 49, 11); »miképpen meghal a bölcs, azonképpen meghal a bolond is« (Eccles. 2, 17.). A meghalás kifejezései közül egyik-másik a biblia stílusát követi. Analógiás kompozíció ez a kép is: »az Isten az örökös hazájába vitte« (48. lev.). A bibliában: »elmegy az ember az ő örökös hazájába« (Eccles. 12, 7), vagy »az örök hajlék«-ba. (Luc. 16, 9). Az »Isten magához vevé« (117, 160. lev.) meghatározás egyezik a szentírás szavaival: Énochoz az »Isten magához vevé« (Gen. 5, 24); vagy az újtestamentumban »Uram, vedd magadhoz az én lelkemet« (Ac. ap. 7, 59).⁷² Rákóczi Ferenc halálának siratásában újtestamentumi pozitívumok teszik sürűbbé a vallásos hangulatot: »Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáknak halálokat kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, a ki ma meghalt értünk. A kicsoda életem élt és a kicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: »Ma velem leszel a paradicsomban« — « (192. lev.). Jézus halálának pénteki napját az evangéliumok közlik: Math. 27, 62. Marc. 15, 42. Luc. 23, 54. Joan. 19, 31. Az »a ki ma meghalt értünk« kitétel kifejezésbeli átvétel az újtestamentumból: »Krisztus értünk meghalt (Rom. 5, 8). Az idéző jelekkel kiemelt mondat pedig Jézus vigasztaló szavai a látóhoz: »Ma velem leszel a paradicsomban« (Luc.

⁷² Egyéb kifejezések: »nem sokára lekaszálnak a szénák« (47. lev.); »meglátja a Mennyországot« (u. o.); »Isten kiszólitja a világból« (76., 160. lev.); »Isten nyugossza« (98. lev.); »Istennek adván lelkét« (112., 114. lev.); »Isten végéi vetette sok szenvedésének« (112. lev.); »az Isten kivéve a bujdosásból« (207. lev.).

⁷¹ L. A sátorlakás bibliai vonatkozásai c. alatt is.

23, 43). — Jézus halála történetének evangéliumi leírásában: »A vitézek... vették az ő ruháit... és a köntösét. A köntös pedig varrástalan vala, felülről mindvégig szövött« (Joan. 19, 23). Mikes Pilátus és a császár találkozásának mondi elbeszélésében érinti ezt az újtestamentumi motívumot: »Pilátus pedig a Krisztus varrás nélkül való köntösét a vitézektől elvette vala« (95. lev.).

Az író a 42. levelbe szőtt versében így színezi ki a tulvilág örök nyugalomát és uniformizált rendszerét: »Ott nem fognak üldözhetni, Se bennünk onnét kitudni, Ott öröke a koldusnak olyan nagy, mint a királynak.« Jób hasonlóan festi a halál utáni boldogságot: »Ott a gonoszok megszűnnek a fenyegetéstől, és ott megnyugosznak, nem hallják a szorongatónak szavát. Kicsiny és nagy ott egyenlő« (Jób 3, 17–19). S maga Jób is háborítatlanul pihenne ebben a szellemvilágban »királyokkal és az ország tanácsosaival, a kik maguknak kőhalmokat építenek. Vagy fejedelmekkel, a kiknek aranyuk van, a kik ezüsttel töltik meg házaikat« (Jób 3, 14–15).

Az elhunyt Rákóczi József emlékének áldoz Mikes, midőn azt kívánja, hogy Isten közelébe, a mennyországba kerüljön urának fia: »A kit is az Ur Isten állítsa jobb keze felől az utolsó napon« (146. lev.). A jobb kéz felől ülés vagy állás szimbolikus bibliai kifejezés (pl. Ps. 110, 1). Az újtestamentumban számtalanszor előfordul Mikes forrása Máté evangéliuma volt. Itt van szó a nagy ítélekezéstről, amidőn az embernek Fia elválasztja egymástól a juhokat, a jókat, a jámborokat és a kosokat, a bűnösöket, gonoszokat. »A juhokat jobb keze felől, a kecskéket pedig balkeze felől állítja« (Math. 25, 33). És a jobb keze felől állóknak ezt mondja: »Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot...« (u. o. 34). — Achmed szultán szájából hangzanak el ezek a szavak: »Isten előtt számot adtok az ítélet napján« (91. lev.). Feltehető, hogy a császári beszéd megszerkesztésében része volt Mikes keresztényi felfogásának is. Igaz, hogy a gondolat ép úgy ismert a zsidó irodalomban⁷³ mint ahogy az ítélet napjának fontosságát a mohamedánok szent könyve is hirdeti,⁷⁴ mégis a szultán szózatának leírásakor ez az újtestamentumi reminiscencia vibrálhatott Mikes tolla körül: Az emberek »számot adnak majd az ítélet napján« (Math. 12, 36), vagy »mindenikünk maga ad számot magáról az Istennek« (Kor. 14, 13).

A Rákóczi fejedelem haláláról tudósító Törökországi Levél

⁷³ »Tudd meg... ki előtt kell majd számot adnod..., a királyok királya, a Szent előtt...« (Abóth 3, 1).

⁷⁴ Pl. Koran 43. szura.

már idézett szövegrésze után ezt írja Mikes: »Ne azt a jó atyánkat sirassuk, mert ötet az Isten annyi szenvedései után a mennyei lakodalomba vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömeinek poharából itatja, hanem mimagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk« (112. lev.). A gondolat lényege: a mennyország körülírása, amint a katakombák falán a lakodalmi festmény is ennek a birodalomnak szimbolikus ábrázolása. Az evangéliumi példázatban kapjuk az égi lakodalom képét: »Hasonlatos a mennyeknek országa a királyhoz, a ki az ő fiának menyegzőt szerze« (Math. 22, 2), az Apokalypsisben pedig a részvétel hangulatának örömet: »Boldogok azok, a kik a Bárány menyegzőjének vacsorájára hivatalosak« (Apoc. 19, 9). A »jó atya« elvesztésén kesergő »árvák« panaszos hangja. Jeremiás siralmas sóhaját idézi fel: »Apátlan árvák lettünk« (Thren. 5, 3).

A halottaiból feltámadott újtestamentumi közhely (pl. Ac. ap. 10, 41), szókapcsolatát Mikes a selyemhernyó pillangóvá alakulásának leírásában használja. »A három hét eltelve az alatt halottaiból feltámad« (61. lev.).

Szeretet, megbocsátás.

Mikes őserzése és életének tragikuma: a szeretet. Ez az érzelmi diszpozíció annyira egyetemes velejárója volt énjének, hogy szinte átszínezte számára a világot. A szeretettel kapcsolatos jelenségek nem hatottak rá a rendkívüliség erejével. Természetszerek tartotta magában és másokban is. Ebben a motívum-körben aránylag ritkán jut szóhoz a szentírás. Az ide sorolható bibliai vonatkozások száma kisebb, mint várni. Inkább hangulati biblizmust találunk. Az író családásának panasza is ebben oldódik fel, ha a szeretet-fikción repedés támad.

A szeretetben kulmináló erkölcsi törvények közül a két leglényegesebb: a szülői és a baráti szeretet parancsa helyet kapott Mikes levelében is. A gyermek és a szülő viszonyában: a gyermeknek »szülőihez való szeretetnek meg kell benne maradni mind azért, hogy okos teremtet állat, mind pedig azért, hogy azt parancsolják néki« (107. lev.). A tízparancsolat ígéje (Ex. 20, 12, Deut. 5, 16), a szentség törvénye (Lev. 19, 3) rendeli ezt. Innen, a szentség törvényeiből, való a világrend alapját alkotó nagy eszme is: »Szeresd felebarátodat, mint magadat« (Lev. 19, 18). Az önzetlen szeretetet hirdető magasztos gondolat minduntalan visszatér az újtestamentum könyveiben is. (Pl. Math. 19, 19. Marc. 12, 31. Jac. 2, 8. stb.). Mikesnél ez a tanítás ilyen formát ölt: »Ugy szeretlek, mint magamat« (99. lev.). Ezt szerinte jogosan mondhatják az erdélyi asszo-

nyok, mert tényleg szeretik önmagukat s így szerethetnek másokat is. A görög nők ellenben, ha ugyanazt mondanák, káromkodnának, »mert szt. Pál azt mondja, hogy a görögök hazugok« (u. o.). Mikes kijelentésének alapja Pál apostol egyik levelének mondata: »A krétaiak mindig hazugok...« (Tit. 1, 12). Komolyabb jellegű fordulata is van a baráti szeretet eszméjének a Törökországi Levélekben. A nagy ítélet idején, midőn nem az ország törvénykönyve, hanem az evangélium alapján fognak ítélkezni, a felelőségre vont fejedelem nem védekezhetik majd politikai meggondolásokkal, mert azt a választ fogja kapni: »nem kellett volna jövődébéli bizonytalan rosszért bizonyos rosszat követni felebarátidon« (32. lev.). A gondolat szentírási eredetű. Istennél csak az maradhat meg, aki »nem tesz rosszat felebarátjának« (Ps. 15, 3). Mikes kiszélesíti a szeretet körét, egyetemesíti, általánosítja: »Soha nem szabad senkinek is, még ellenségünknek is, rosszat kívánni.« (193. lev.). Ezt az erkölcsi magatartást kívánja meg a példabeszéd is: »Midőn elesik ellenséged, ne örülj és amikor megbotlik, ne örvendjen a te szíved« (Prov. 24, 17). Jóbnak csak akkor kellene rettegnie a megvetéstől, ha örvendezett volna gyűlölőinek nyomorúságán, ha átkot kért volna azok lelkére (Jób 31, 29—30). Hasonló nagylelkűséget követelnek az ellenséggel szemben a mózesi törvények (Ex. 23, 4—5). Mikes tilalom-gondolata az evangéliumra vezethető vissza: »Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, a kik titeket gyűlölnek és imádkozzatok azokért, a kik háborgatnak és kergetnek titeket« (Math. 5, 44. Luc. 6, 27—28). Ezen az evangéliumi kijelentésen alapszik a Rákóczi egyéniségét konkretizáló jellemzés is. Midőn megérkezik a kedvezőtlen hír, hogy a porta Jenikőnél alkalmasabb helyet akar kijelölni a bujdosók számára, a fejedelem nyugodtan fogadja az üzenetet, bár »Elmondhatta volna Dáviddal: Usque quo exaltabitur inimicus meus super me? és: piruljanak meg mind azok, a kik az én nyomorúságimon örülnek. De a Krisztus tanítását követvén, áldást kért üldözőire« (33. lev.). Dávid mondása szösz szerint megegyezik a Vulgata zsoltárszövegével (Ps. 13, 3), a magyarul idézett zsoltárszöveg megfelelője pedig így hangzik: »Szégyenüljenek meg, piruljanak együttesen, a kik bajomnak örülnek« (Ps. 35, 26). A zsoltári vershez ellentétül fűzött tanítás, jóllehet az előbb említett evangéliumi szövegben ered, közelebbi rokonságot mutat az újtestamentumnak ezzel a helyével: »Áldjátok azokat, a kik titeket üldözik« (Rom. 12, 14).

Mikes, levélírásiának bibliaszerűsége fokozottan érzik ki azokból a keserű panaszokból, melyekben embertársai álságát,

alakoskodó magatartását teszi szavá. Rákóczi halála után, a szomorúság idején jól esik neki »nénye« vigasztalása, mert amint írja: »itt egynehányan vigasztalnak olyanok engem, a kik belsőképen örülnek szomorúságomon, és annak még megszaporodását is akarnák« (116. lev.). Mint ura vagyonának kezelője, szigorú becsülettel örködik Rákóczi jószágá felett. Jutalma azonban: ellenségeskedés, rágalom, vádaskodás: »A kikkel legtöbbet vagyok, és a kik legtöbb jó szót adnak, és nagyobb barátságot mutatnak, ugyanazok akarják meghomályosítani becsületemet. Egy kis jó kedvem nekik méreg, és kedvetlenségem előttük kedves. Mindennap ujtják ellenem való beszédek« (120. lev.). Hiába adta át Mikes Rákóczi fiának kezébe hiánytalanul atyja kincseit, fájdalmasan kellett papírrá vetnie: »a hamis atyafiak sokkal vádoltanak« (124. lev.). Természetesen ezeknek a nyilatkozatoknak bibliai megfelelőit kimutatnunk alig lehet. De mégis: annak igazolására, mily erősen hatott Mikesre a biblia szelleme, és műveltségének gyökere mily elevenen nyulik bele a biblia stílusába, nem lesz felesleges rámutatnunk azokra a szentírási helyekre, melyeknek levegője ott huzódik el Mikes kedélye és soraiban elvezetett hangulata felett. »Nyomorult vigasztalók vagytok ti mindnyájan«, mondja Jób (Jób 16, 2). A rosszakaratu barátokról így szól a zsoltáros: »Örültek az én bukásomon« (Ps. 35, 15). Jeremiás pesszimista szavai megdöbbenetnek: »Minden barát rágalmazva jár« (Jer. 9, 4), »Szájával békességesen szól barátjához, a szívében pedig lest hány« (Jer. 9, 8). »A hamis atyafiak« ellen írt zsol-tár kegyetlenül lebbenti fel az élet-álarcát: »Nem ellenség szidalmazott engem... hanem te hozzám hasonló halandó, én barátom és ismerősöm, a kik együtt édes bízalomban éltünk« (Ps. 55, 13—15). Mikes a rágalmazókkal szemben a maga igazában talál megnyugvást és az emberek istenkáromló bűnében keres vigasztalást: »Ha ötet (t. i. Istent) káromlották, hát engemet miért nem?« (118. lev.). Az ide kapcsolható bibliai helyek közül felemlítünk egyet-kettőt: »Igy szól az Ur Isten: Még abban is gyalázzal illetek engem a ti atyáitok, hogy hűtlenül elszakadának tőlem« (Ezék. 20, 27), »Kit szidalmaztál és kit gyaláztál? És ki ellen emelted fel szodát...? Az Izrael szentje ellen« (II. Reg. 19, 22. Jes. 37, 23) stb.

Az emberi bűnökkel és vétkekkel szemben Mikes a vallás törvényeit követi. A megbocsátás alapján áll. Nemcsak tréfás levélkezdő kedveskedéseiben (71., 85. lev.), hanem minden játék-on túl is, mert az evangélium (pl. Math. 5, 23. 6. 12. Marc. 11, 25 stb.) még a császároknak is azt parancsolja, hogy »megbocsássanak az ellenségeknek, és a rosszért jót tegyenek« (32. lev.). Istennel szemben a megbánás hoz bűnbocsánatot: Theodo-

síus császár súlyos vétkével kapcsolatban Ambrus mediolanuni püspök szavait idézi: »Ha Dávid királyt követted vétkében, kövessed penitencia tartásában is« (72. lev.). A célzás Dávid és Uriás történetére vonatkozik. »Dávid gonoszságait megbánván, penitenciát tart«, mondja Káldi bibliája az eseményt tárgyaló bibliai fejezet élén (II. Sam. 12, 13).

Budapest.

Dr. Zsoldos Jenő.

Adatok Binet Márdochájról.

A Haco feben (XI-ik évfolyam 12—29, 153—169) megjelent közleményem זכר בנימין העדיק különlenyomatát (Budapest 1927.) elküldöttem Dr. Büchler Sándor keszthelyi főrabbi urnak, aki a következő levéllel tisztelt meg:

Főtisztelendő Uram!

בעה

Figyelemmel olvastam זכר בנימין העדיק dolgozatát, mellyel szíves volt e napokban megtisztelni. A 16. oldalon két tévedést vettem észre, az egyik, hogy Schossburgot Sárvárnak fordítja, holott Sárvár a német neve, a másik, hogy Benedikt Márkus nikolsburgi főrabbi ז"ל nagyatyját Ábrahámnak nevezi, holott a genealógia a következő: Benedikt atya Ábrahám volt, kinek fia a fehérmegyei Csurgón született, ezért nevezi a budapesti országos rabbiképző levélgyűjteményének 5535 kislév 26-nak levele Benedikt Márkust Márdocháj ben Ábrahám Csurgónak. A jelölt gyűjtemény 5535 ádar ujholdjának levele megemlíti, hogy az előtte való héten Ábrahám Biály megkérte fia Márdocháj részére Rosenthál Náftáli leányát. Ábrahám Biály nem más, mint Benedikt Márkus atya és a Biály szó neve mellett a fehérmegyei Bia falut jelöli, ugyanis Csurgóról Biára — a helységnek régi neve Biály vagy Bihály — költözködött a nikolsburgi főrabbi atya. Az országos levéltár 1770-iki zsidó conscriptiójából megtudtam, hogy mikor történt az átköltözködés és egyben, hogy Ábrahám atyját Lázárnak hívták. A biai összeírásban mint Ábrahám Lazarus fordul elő és azt közli róla a conscriptió, hogy magyar származású, van egy 16 éves és 11½ éves fia, valamint egy 10 és 7 éves leánya, Sándor báró fundusán urasági házban lakik mint a pálinkafőző árendása, az árendát pedig Szentgyörgy nap óta bírja, mely tudvalevő.

leg mindig április 24-re esik. Ebből kitűnik a nikolsburgi főrabbi születési éve is: 1754, ami megegyezik sirfeliratának adataival (Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufman 381—382.).

Ma átnéztem a nikolsburgi főrabbihoz vonatkozó jegyzetemet és közöttük Stärk Hermann móri dájján ז"ל következő értékes szóbeli közlését találtam. Megjegyzem, hogy tanítványa volt Nikolsburgban.

»Benedikt Márkus rátarti, büszke magatartású ember volt. Egy alkalommal egyik hive rászólt: Ne gőgösködjék, az atyja miatt nincs erre oka. A főrabbi megsértődve, hogy szemérehányta az illető halott atyját, ezt válaszolta: Ha apámmal akarsz foglalkozni, menj hozzá. Az illető még abban az évben meghalt.«

Si non e vero e ben trovato.

Stärk dájján szerint Benedikt Márkus egyetlen fíu volt, de volt több nővére; az 1770. conscriptió utóbbi igazolja, de megcáfolja, hogy egyetlen fíu volt.

Szívélyes üdvözléssel nagyrabecsülője

Keszthely, 1927. május 23.

Büchler Sándor.

* * *

Mivel Binet Márdecháj a múlt század talmudkapacitásainak egyik legnagyobb kiválósága volt, hódoló tisztelettel közlöm halála százéves fordulója alkalmából ezen reá vonatkozó adatokat a Szemlében, mivel az Egyenlőségben (1929. aug. 3.) közölt cikkem keretébe ezen közlemény beilleszthető nem volt.

Tata.

Dr. Goldberger Izidor.

IRODALOM.

A zsidó hellenista irodalom művei német fordításban.

(Schriften der jüdisch-hellenischen Literatur in deutscher Übersetzung. Begonnen von L. Cohn fortgeführt von I. Heinemann, 5. Band. Die Werke Philos von Alexandrien. 5. Teil. Herausgegeben von I. Heinemann. Breslau, 1929. (M. et. H. Marcus). 294. lap, 80).

Az ókori hellenista világkultúra a zsidókat oly mértékben vonzotta varázkörébe, mint az arab világkultúra a középkorban és a modern világkultúra a jelenkorban. A zsidó-hellenista irodalom az első példa a világirodalomban arra, hogy egy nép nemzeti irodalmat idegen nyelven terem meg. A görög irodalomtörténet ezt az irodalmat is tárgyalja, helyet kapott Christ alapvető munkájában, melyből mint különlenyomat is megjelent, melynek címe: *Stählin O.*, Die hellenistisch-jüdische Literatur. München, 1921., melyet folyóiratunkban (41, 125) ismertettünk. A modern zsidó irodalom ennyire még nem vitte, a német sem, amely pedig elég gazdag. Hogy ezt a régi irodalmat, amely nemcsak az ókorban, hanem később is, különösen a keresztény irodalomra (egyházatyák stb.) óriási hatással volt, szélesebb köröknek tegyék hozzáférhetővé, Chwolson Dániel orosz tudós ösztökélésére megindult Boroszlóban a nevezett cím alatt egy német fordítás. A rossz viszonyok folytán lassan halad előre, de nem kétséges, hogy teljes eredményre fog vezetni. A szerkesztés a legjobb kezekben van, Heinemann kiváló hellenista és jelenleg a zsidó hellenista irodalom legnagyobb ismerője. Ezen általános bemutatás kapcsán nem hallgatjuk el azt, hogy a mű drága és a tekintetbe jövő elődök jó része ily árt megfizetni nem képes. Kíváncsok, hogy rabbinoknak és tanároknak mérsékelt ár állapíttassék meg. Ha elég jelentkező volna, kész vagyok ily irányban lépéseket tenni. A jelen kötet ára pl. 15 márka.

Ebben a kötetben öt irat (értekezés) van. 1. A részegségről. 2. A józanságról (1—98 Adler). 3. A nyelvek összezavarásáról (99—151 Stein). 4. Ábrahám vándorlásáról (152—213 Posner). 5. E kérdésről: Ki az istenes dolgoknak örököse? és az egyenlőről és ellentétéről (214—294 Cohn). A fordítást magyarázó jegyzetek kísérik, melyek a legszükségesebbre szorítkoznak. Philo tudvalevőleg allegorikusan magyarázza Mózes öt könyvét, de hogy ez mily mértékű, csak az tudja meg, aki ezeket a magyarázatokat olvasta. Felülmul minden képzeletet, az agáda ezekhez képest igazi »pesat« (egyszerű értelmezés). Philó (Homérosz-magyarázókról nem szólunk) mutatja azt, hogy az ókorban a zsidó írástudó mily szemmel nézte Isten szavát, megértjük a rabbinikus mondást: a Tóra 49-féleképp magyarázható. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy az alexandriai zsidók általában Philó módjára magyarázták a Tórát, ő maga említi az egyszerű értelmezőket. A nyelvek összezavarása ellen emelt kifogásokat »majd megcáfolják azok, kik a felvetett kérdések felszínre fekvő magyarázatait egyszerű módon szokták adni« (105, 14, 407 M.). »Mit követett el Kanaán, hogy megátkoztatott (Móz. I. 9, 25). De ezzel bizonyára gondolkoztak már azok, kiknek szokása, hogy a törvénykönyvek előadásának szövegről és kézzelfogható tartalmát világossá tegyék, mi azonban az igaz ész sugallatát követjük és a mélyebb értelmet akarjuk kifejezni« (88, 33, 397 M.). Ph. ismeri az egyszerű magyarázatokat is, de sajátját mélyebbnek és igazabbnak tartja. Kétségtelenül máshol is tesz Ph. ily nyilatkozatokat.

Néhány észrevétel. A szelem látásáról szólva, Ph. előbb említi, hogy mily nagy becsben áll már a testi látás is, »ezért sokan, kik szemvilágukat elvesztették, önként eldobták maguktól az életet, mert úgy határozták, hogy a halál kisebb baj számukra, mint a vakság« (80. lap, 4. pont, 393 Mangey). Ph. a stoikusok tanára gondol, miszerint a bölcs jogosítva van az öngyilkosságra bizonyos okokból, melyek között gyógyíthatatlan csonkítás és betegség is szerepel. A régi rabbik az öngyilkosságot semmiféle körülmények között megengedhetőknek nem tartották, habár a közkeletű mondás *האדם עשוי לדעת אין לו חלק לעולם הבא* sem a talmudban, sem máshol nem fordul elő. Megvan a talmudban az első 3 szó és az utolsó 4 szó mint kitétel, de külön-külön és nem együtt. Érdekes analógia mégis ez a mondás: »A vak olyan, mint a halott« (Nedárim 64.). Egyiptomban és Palesztinában sok volt a vak ember, a talmudi mondás talán már Ph. korában járta a zsidók között.

Mózes I. 21, 14—16-hoz Ph. megjegyzi, hogy az anyatejjel való táplálás a betöltött 7 éves korral szűnik meg (81, 8,

394 M.). Emlékszem, hogy ezt a szokást máshol is olvastam. Nagy reform volt e szerint az, midőn a talmud a szoptatás idejét 24, illetve 18 hónapban állapította meg (Jeb. 43a; Ket. 60b s máshol). A Stoa tana szerint a *logos* nem születik a gyermekkel, hanem 7 éves kortól kezdve fejlődik és csak a 14. év körül lesz teljes (86. lap. 5. jegyzet). A 7 év összefügg a szoptatással, a 14 év analógia a zsidó vallási nagykorúsághoz. A római birodalomban a 14 éves adóköteles lett, az Indictio (időszámítás) is ezen alapszik. Ide állítható Ph. következő állítása: »Az újszülött gyermeknek betöltött 7-ik évéig — tehát a gyermekkorban — tiszta, puha viaszhoz hasonló lelke van, melyre még nem vésődtek be a jó és rossz benyomásai, ezek, mivel nedvességre tétettek, el fognak törölnetni« (289, 294, 515 M.). A puha viasz és a nedvesség mögött az anyatej áll.

Miután Ph. idézte Móz. I. 11. 1—9 verseket, amelyekben el van mondva, hogy Isten összezavarta az emberek nyelvéit, azaz megszüntette az egynyelvűséget, így folytatja: »Diejenigen, die Unvillen gegen die väterliche Verfassung bekunden und unablässig Tadel und Klage gegen die Gesetze im Munde führen, finden — die Verworfenen — in dieser Stelle, wie in anderen ähnlichen, einen Anlass zu ihrem gottlosen Treiben, in dem sie sagen: Wollt ihr noch jetzt mit Ehrfacht von den Satzungen sprechen, als hätten sie zur Richtschnur die Wahrheit selbst? Seht, die von euch als heilig bezeichneter Bücher enthalten Fabeln, über dergleichen ihr euch lustig zu machen pflegt, wenn ihr sie von anderen hört. Jedoch wozu — wie im müssen Suchen nach verleumderischen Einwürfen — Fabeln sammeln, die an verschiedenen Stellen der Gesetzgebung zerstreut sind, und nicht vielmehr nur das erwähnen, was man gleich zur Hand hat.« (102, 2, 405 M.).

Cáfolatul Ph. idéz hasonló Homeroszból és máshonnan. Kérdés azonban, hogy kik az elvetemedettek, akik az atyák alkotmányát, mi alatt a Tóra, azaz élet rendje értendő, kigunyolják? Zsidók vagy pogányok? Benyomás szerint zsidók. Ha pogányok, akkor e hely azt bizonyítja, hogy foglalkoztak a görög bibliával, még pedig bizonyára írásban, melyről nem maradt nyom. Mivel Philó összes munkáit nem olvastam, sem a róla szóló irodalmat jelenleg nem kutathatom, biztosat nem állíthatok. Cáfolás közben Ph. érdekes nyilatkozatokat tesz. »Most is, hogy az emberek népfajok szerint települtek és különböző nyelveket beszélnek, az egész világ gyakran kimondhatatlan bűnökkel van tele... Ehez jön még, hogy sűrűn más egy nép is, melynek nemcsak közös nyelve, hanem egyenlő joga és életmódja van, oly szörnyű gonosztságot mutat, hogy bűntettei az egész emberiséget felülmúlja« (105, 10—11,

407 M.). Kétségtelennek tartom, hogy Ph. az alexandriai és a többi egyiptomi görögökre gondol. Valószínű, hogy 119, 68, 415 M., hol Ph. azt mondja, hogy a gonosz hely neve héberül Senaar, amely szó a hellének nyelvén *meggrázkódtatást* jelent, az összefüggés szerint szintén saját honfitáirsaira gondol.

A *mamzer* Ph. szerint (138, 144, M. 426) ledér nő fia. Ugy látszik, hogy a *mamzer*-ban a *;* betűt *וְיָנֵה* nek vette. A régi rabbik csak a házasságtörésből vagy vérfertőzésből származó gyermeket tekintették fattyúnak.

Móz. V. 27, 9 magyarázatában Ph. kifejti, hogy milyen legyen a szónok hallgatója. Világos, hogy saját hallgatóira gondol. Szó szerint: »Mert sokan, akik eljöttek valakit hallgatni, nem jöttek gondolataikkal; kint barangolnak és ezerféle dologra gondolnak, rokonai és idegen vonatkozásokra, magán- és közügyekre, melyekre most nem kellene gondolniok, midőn ugyiszovalya mindent egymásután összeszámlálnak és a belsejükben uralkodó nyugtalanság miatt nem képesek a szónokra figyelni; és ilyenkor mintegy lélek nélküli képek és nem emberek előtt beszél, van fülük, de nincs hallásuk (225, 12, 474 M.).

A LXX. Móz. II. 25, 2 *הַקֹּדֶשׁ* szót *aparchai*-al fordítja, azaz a zsengek (Erstlinge). Ez itt minden ajándékot jelent, az *aparchai* pontosabban *בְּכֹרִים* *aequivalense*. Az egyházatyák szintén ezt a szót használják minden áldozat (adomány) jelölésére. Ez nem feltűnő, de feltűnő az, hogy Maimuni Törvénykönyvében szintén *בְּכֹרִים* szóval jelöli az adományt. Ph. (248, 115, 489 M.) idézi az említett verset és ily értelemben veszi az *aparchai* szót.

A tizparancsolatról szólva, Ph. azt mondja: »A második parancsolat megtiltotta, hogy azokat a lényeket, melyek nem létrehozó okok isteneknek tüntessenek fel a festők és szobrászok ravasz művészetük által, oly művészetek ezek, melyeket Mózes kiutasított államából és örökre száműzött, hogy az egyetlen és igaz Isten tisztelje« (261, 169, 469 M.). Megjegyzendő, hogy a régi rabbinikus irodalom a festményekről ily értelemben nem beszél. Ugyanott Ph. azt mondja, hogy az igazi isten név a *lévő*, nem jutott el a teremtményekhez, ez kiejthetetlen, és a harmadik parancsolat ez okból nem arról az istennévről szól. A bűvészpapyrusokban elég sűrűn található: *arráton*, *aphtenkon*, de az órabbinikus irodalomban nincs még az, hogy a tetragrammaton nem ejthető ki, hanem csak az, hogy nem szabad betűivel kiejteni. Ph. azon a nézeten van, hogy JHWH kiejtése ismeretlen, a bűvészpapyrusokban azonban található Jás, Jaba, Jaópne.

»Az ötödik parancsolat a szülők tisztelétéről szól; mert ez a parancsolat is szent, mivel nem emberekre vonatkozik, hanem

a nemzés és teremtes létesítőjére minden dologra nézve, kihez hasonlítva, anya és atya csupán látszólag nemzenek, mivel ők nem nemzenek, hanem a nemzésnek csupán eszközei» (262, 176, 497 M.). A talmud szerint is az ember létrehozásában Isten és a szülők részesek, de azt a talmud nem mondja, hogy a parancsolat nem vonatkozik a szülőkre. Sőt nem tudja eléggé hangsúlyozni a szülők tiszteletének parancsát.

Érdekes Ph. következő nyilatkozata Mózesről, aki Isten és teremtményei között áll: »Mert mint a hírnök hozom a teremtményeknek békeüzenetét annak, aki elhatározta a háborúk megszüntetését, a béke felett mindig örködő Istenit» (269, 206, 501 M.). 1900 esztendő nyilatkozat oly korból, midőn Róma háborúival egymásután hódította meg és kebelezte be az ókor országait.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

IRODALMI SZEMLE.

Heller Ch., A Tóra jeruzsálemi Targumáról. New-York, 1921. (Héber nyelven. Különlenyomat a »Haibria-ból.)

Szerző azt iparkodik idézetekből bebizonyítani, hogy ez a Targum eredetileg teljes volt és nem töredék. Rámutat sok eltérésre és ezek keletkezését magyarázza. Használja a Pesitát és a Septuagintát is.

*

Spiegelberg W., Drei demotische Schreiben aus der Korrespondenz des Pherendates, des Satrapen Darius I., mit den Chnumpriestern von Elephantine. Mit drei Tafeln. S.A. aus den Sitzungsberichten d. Preussischer Akademie d. W. Phil. hist. Klass. 1928. XXX. Berlin, 1928.

Ez a három levél nehezen érthető ugyan, zsidó vonatkozás sincs bennük, mégis zsidó szempontból sem érdektelen. Először azért, mert azt mutatja, hogy I. Dárius mily jóakaratot tanusított az egyiptomi nép iránt, különösen Chnum papjaival szemben. Ugyanez a papság az, amely a perzsa katonai parancsnok támogatásával száz évvel később az elephantinei zsidók szentélyét elpusztította. Jele annak, hogy a perzsa főhatóság a nemzeti egyiptomiak papságának mindig kedvezett és ezért bátorzkodtak a zsidó szentélyt lerombolni. Sp. azt mondja, hogy Pherendates — e papyrusokból felfedezett új egyiptomi helytartó — előzékenysége már abban is mutatkozik, hogy egyiptomi nyelven levelezett, holott a perzsa udvar diplomáciai nyelve az arameus volt. De lehet azt is feltételezni, hogy az egyiptomiakkal az ő nyelvükön, az elephantinei zsidókkal pedig szintén az ő nyelvükön leveleztek a perzsák. A har-

madik* levél gabonaszállításról szól, azt mondva, hogy a nubiaiak elrabolhatnák, ha nincs katonai őrizet. Érthető ebből is, hogy a perzsák zsidó katonákat telepítettek a nubiai határra.

*

Thomson V., Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. Kurzgefasste Darstellung der Hauptpunkte. Übersetzt von Hans Pollak. Halle, 1927. 101 lap.

Ez igen érdekes könyv, amely a művelt közönség számára készült. Említve van benne Budenz és Gyarmathi (73, 44). A héberről szó van 2. és 36—38. Sajat szempontunkból a következőket említhetjük. Az indusok a szent hymnuszok megtartására és előadására nagy gondot fordítottak. A tradíció élő szóval történt. Az eredmény csodás hűség és pontosság. Amit a 3—5. lapon olvasunk a Vedák megőrzéséről, majdnem szóról-szóra illik a héber biblia megőrzésére. Részletes összehasonlítás igen tanulságos lenne. A görög bölcsészek vitatkoztak a fölött, hogy a szavak megfelelnek-e az általuk megjelölt tárgyak természetének, vagy pedig csupán megegyeznek az emberek között. A terminusok *phyei* vagy *thesei*. A vita, mint Th. (8. lap) mondja, mai napig folyik. A legrégebb időben Plato is szerepel a kérdésben. Nem meglepő ezek után, ha a babilóni amórák vitatkoznak, hogy mi az egyenlő (מִי שֶׁנִּי) az-e, aminek egyenlő neve van, vagy pedig az, aminek egyenlő ize van? (בְּתֵר שֶׁנִּי) vagy (בְּתֵר שֶׁנִּי) Abóda Zára 66a Abajó és Rába vitája). Nedárim elején a misnában említett különös fogadalmi szavak (názir helyett názik stb.) magyarázatában R. Niszim (RaN.) azt mondja, hogy minden nyelv a népek megegyezésén alapszik, a talmudbölcsék megállapodása csak nem érhet kevesebbet ennél. A 14. század közepén élő R. N., kinek egyébként széles világi műveltsége volt, bizonyára nem is tudta, hogy ő *thesei*-t vall és úgy »tanul», mint egy 1800 évvel előtte élt görög bölc. De azért a régiek nyelvtudománya ma is él, pl. a beszédrészekben: nomen, verbum stb. (19), a hangtanban azonban gyöngék voltak, az etimológiában pedig a leggyengébbek (20 kövv). Nem kell tehát csodálkozni a talmud etimológiáin, különösen az úgynevezett »Notarikón-on, vagyis, hogy egy szó több szó összetételéből áll. Ide iktatok egy részletet (27—28):

»Eine Folge des vollständigen Mangels an etymologischer Methode und der durchgreifenden Unklarheit über die allgemeinen Grundsätze der Ableitung und des historischen Verhältnisses zwischen zusammengehörigen Wörtern ist die ausserordentlich häufige Erklärung eines Wortes als eine Art

Zusammensetzung aus zwei oder mehr Wörtern; so erklärt z. B. Varró (V, 101 unter Hinweis auf den Grammatiker Aelius Stilo volpes (vulpes) »Fuchs« als »quod volat pedibus« (»volipes«), Quintilian I, 6, 33) oder (V, 129) ornatus geschmückt als »ab ore natus«, weil es meist auf das Gesicht ankomme, was eine Frau kleidet, oder wir finden bei spätern Grammatikern Erklärungen wie monumentum, »quod moneat mentem«. Vielfältige Beispiele dafür kommen das ganze Altertum hindurch schon von Plato an vor.

Die schlimmste der etymologischen Figuren ist doch vielleicht die Erklärung *κατ' ἀντίφασιν*, was auf Lateinisch contradictio oder progressio in contrarium genannt wird. Dahin gehören so bekannte etymologische Karikaturen wie lucus, quod minime luceat; ludus (in der Bedeutung Schule; ursprünglich Spiel, Übungen), quia sit longissime a lusu; Ditis (Gott der Unterwelt) quia minime dives; bellum, quod res bella non sit; foedus, quod res foeda non sit; Parcae, quia nulli parcunt (Donat); caelum, quod est caelatum (künstlich ausgehämmert, geschmückt) aut, contrario nomine, celatum (verborgen!), quod apertum est (Varro V, 18 nach Aelius Stilo).«

Ebből látjuk, hogy az ismert *Notarikon*, amely a talmudban oly sűrűn található, járta a görög-római etimológiában. Az idegen megjelölésből az is következik, hogy idegenből, még pedig a latinból lett átvéve (notarius), noha eddig a latin vagy görög forrás nem találtatott meg. A »contradictio« s a többi etimologizálást a régi rabbik nem ismerték.

A rómaiak saját nyelvükön kívül még csak a görögöt ismerték, észre is vették a kettő megegyezését. »A latin nyelvet a görög romlott fajtájának tartották« (29). Így gondolkoztak a klasszikus filológusok még a 18. században is (35). A zsidók az arab korban az aramot és arabot romlott hébernek tartották. — A reformáció korában, tehát a 16. és 17. században a biblia tekintélyénél fogva nemcsak az ősi egynyelvűséget vallották, hanem azt is, hogy az első nyelv a héber volt. Ebből kifolyólag a héberből etimologizáltak az európai nyelveket. (Tudva van, hogy magyar tudósok is tették ezt). Különösen kivált e tekintetben *Étienne Guichards*, »L'harmonie étymologique des langues« (Páris, 1606). Ebből a műből kiragad szerzőnk néhány példát, melyeket eredetiben iktatunk ide.

»Einige auf Geratewohl gewählte Beispiele werden die Vorgangsweise zeigen. Von dem Worte *פֶּנֶן* »Flügel« heisst es: Or de ce mot *פֶּנֶן* agap, ala, transposé en *אֵל* *jaga*, *facken* a esté formé en Alleman, en mesme signification, *ala*: ec que les Anglais ont corrompu, disans du mesme mot renuersé

פֶּנֶן jaga, vvinge, vwiecke en Flamen.« Ferner mit eingeschobenem 1 deutsch Flügel. Oder z. B. *דָּבָר* *dabar* »reden«: Et ainsi retranschant la premiere radicale *ד* d ou bien par transposition, de *דָּבָר* *varad*, vvorde a esté formé en Anglois, vwort en »Alleman«, vielleicht auch lat. *fari* und *verbum*. *דָּבָר* *dabar* bedeutet auch »verderben«; aus der Umstellung *barad* wird lat. *perdo* und griech. *πείθω* abgeleitet; aus einer anderen Umstellung darab, deutsch *derben* in der Zusammensetzung *verderben*, und ebenso aus *דָּבָר* *deber* »Tod«, mit vorangestellten *s*, deutsch *sterben*. — Es ist klar, dass man auf diese Art alles und jedes beweisen kann.«

Az első nyelv kérdése végül ilyen formát öltött: Milyen nyelven beszéltek a paradicsomban? Holland nyelvész szerint hollandul, svéd nyelvész szerint svédül. Megelőzték Horváth Ádámot. Egyébiránt kiváló példa arra, hogy mit ér az emberi ész, ha faji gőg vezet.

Thomson, ugylátszik, nem birt tudomással arról, hogy Ibn Kureis, Chajuds, Abulwalid már a 10–11. században összehasonlító nyelvészek voltak. Ezekről kellett volna valamit mondania. A mű kétharmad része a 19. századról szól.

*

Schubart W. Das Weltbild Jesu, *Leipzig*, 1928, 54 lap (Morgenland. Darstellungen uns Geschichte und Kultus des Ostens. Heft 13).

Ez a füzet velejében a Jézus korabeli világot ecseteli és a vallásalapítót, utóbbihoz az anyagot az evangéliumokból merítve. A mű sorrendjében néhány megjegyzést teszünk. Hogy Heródes »arab fejedelem fia« volt (9. l.), csak íráshiba lehet. Az atyja Antipater *idumeus* volt és nem volt fejedelem. »Die Gemeinde, der Ezra und Nehemia das »Gesetz« gegeben hatten, war nicht mehr Volk, sondern religiöser Verband, und wenn einst das Volksbewusstsein die Söhne Jakobs zusammenhielt, so bestand die neue Einheit des Judentums in seinem Glauben« (13). Az egész csak *cum grano salis* fogadható el. Semmikép sem áll, hogy Ezra és Nehemia a Tórát »adták« és az sem áll, hogy a néptudat kiveszett. Csak annyi igaz, hogy a vallás volt a fő jellemvonás. Hogy Jézus családjával (anyja, négy fivére és több férjes nővére) hívős viszonyban lett volna (25), semmikép sincs bizonyítva. Ez a kifejezés: »hegyeket kitépné« (Máté 17, 20, idézve 32. lap), rabbinikus kitétel, de nem oly értelemben, mint Máténál. J. a Törvényhez ragaszkodott (35), a mondat homályos. Sch. papyrust is felhasznál.

*

Marshall I. T.—Turner I. B. Manual of the Aramaic language of the Palestinian Talmud. Grammar Vocalized Text, Translation and Vocabulary. With Introduction by A. Mingana. Leyden, 1929. XII. 259 lap.

E mű főtartalma a palesztinai talmudból vett szövegek és azoknak fordítása. Összesen 140 darab, melyek különböző traktátusokból vettek. 116 pontozva van, a többi pontozatlan. Nehéz ugyan helyes vokalizációt megállapítani, de az, hogy וְכִן דִּרְשִׁי (és prédikált, és mondta), valamint (és atya) וְכִן דִּרְשִׁי nem helyes, bizonyos. Technikai okokból több példát nem idézhetünk. A grammatika nagyon rövid (2–30 lap), csupán bevezetés akar lenni, nem teljes nyelvtan. A szövegekből és a fordításokból csak részleteket olvastam. Szépen kiállított hasznos munka.

*

Rowley H. H. The Aramaic of the Old Testament. A grammatical and lexical Study of its Relations with other early Aramaic Dialects. Oxford-London, 1929. 160 lap.

Ez a mű nem nyelvtan, hanem összehasonlítása a különböző régi aram dialektusoknak a bibliai arammal, melyek Dániel és Ezra-Nehemia könyveiben fennmaradtak. Csupán az időszámításunk előtti zsidó aram a tanulmány tárgya. A főcél, hogy a bibliai aram nyelv sajátágaiból határozassék meg az illető bibliai könyv, főképp Dániel szerzőségének kora. Nehéz probléma, a tudósok nézetei messze eltérnek egymástól. Valamennyi állítást vizsgálat alá veszi a jelen mű.

Az aram nyelv maradványai igen tekintélyesek, sok a különféle felirat, de valóságos szövegek tulajdonképpen csak a zsidó eredetűek, a bibliai kivül az egyiptomi aram papyrusok az 5-ik századból, időszámításunk előtt. Hogy az aram nyelv mennyire el volt terjedve, mutatják az országok, melyekben idevágó feliratok találtak. Szerzőnk ezeket széles tudással felsorolja, feljegyezve a rájuk vonatkozó irodalmat is. Egész nagy könyvtár, főleg angol és francia tudósok dolgozatai, melyeket nálunk meg sem lehetne szerezni.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

MORIJA H

TANÜGY.

A hitoktatás alapproblémája.

Motto: Jób 32, 6–7. és 21–22.

E sorok írójának nincsenek évtizedes pedagógiai tapasztalatai. De ez az egyetlen jogcime e cikk megírására. Friss szemmel még meg nem szokván a felőltségeket, még bele nem törődve a »megváltozhatatlan«-okba, úgy érzem, inkább marasztaltassam a nem tökéletes és nem egészen helytálló megállapítások, sőt a szerénytelenség hibájában, mint a hallgatás bűnében.

* * *

A középiskolai hitoktatásról kívánok szólni. Tétel: középiskolai vallásoktatásunkból csaknem teljesen hiányzik a hitoktatás. Hiányzik a tantervekből és — ez a nagyobb baj — hiányzik a tankönyvekből. Mert sok mindenfélét tanítunk nyolc osztály alatt, de nagyon keveset arról: mit tanít a zsidó vallás, mit kíván a mai embertől és mit ad neki. És a napokban azt kérdezte tőlem egy nyolcadik gimnázista (aki az idén került az osztályomba), hogy — ugy-e, a zsidó vallás nem tanítja a tulvilági életet?

* * *

Tekintsük át a középiskolai vallásoktatás anyagát.

Először is két részre oszlik: héber szemelvények fordítására és elméleti tananyagra. Meg kell állapítani, hogy a mai hitoktatásnak a héber szövegek tanítása a legértékesebb része. A mély áhítatosságú imádságok, a Tóra erkölcsi tanításai, a prófétai beszédek és a zsoltárok, meg az Ábóth válogatott mondatai valóban alkalmasak arra, hogy igazi hitoktatás alapjául szolgáljanak. De hogy ezen az alapon valóban felépüljön az az igazi hitoktatás, arról nincs intézményes gondoskodás. Isten kegyelméből való tanító legyen — és ha szabad egy közbevetett mondatban erre is utalni: ne csak Isten kegyelméből való, de elméletileg és gyakorlatban is alaposan kép-

zett tanító legyen — akinek sikerül elkerülni a hatalmas és bonyolult nyelvi nehézségek őserdő-szövedékében, hogy a növendék a fáktól ne lássa az erdőt. Már pedig nem védelem, hanem vád, hogy a legkiválóbb tanítók a mai rendszer mellett is meg tudják oldani nehéz feladatukat.

Azt állítottuk, nincs intézményes gondoskodás arról, hogy a héber oktatás alapján a zsidó hit tanításainak tudatosítása felépüljön. Ezt kell bizonyítanunk. Mit tanítunk a héber szövegeken kívül? Felelet: a zsidó nép történelmét. Legalább is a nyolc esztendő *háromnegyed részén* keresztül, hat teljes éven által történelmet, folyton történelmet tanítunk. A hátralévő két esztendő anyagáról még szólni kell. Föltéve, hogy ezt a két esztendőt a legmegfelelőbb és leggyümölcsözőbb módon használnók fel, kérdezem, szabad-e hat évet, a legdrágább hat évet, a nevelhetőség legalkalmasabb idejét, a rendelkezésünkre álló idő háromnegyedét a történelem tanítására tékoznunk? Természetesen távol áll tőlem a történelem tudásának bármily szempontból való, tehát a vallástanítás szempontjából való becsmérlése is. Tagadhatatlan, hogy csak az ismer valamit igazán, aki a fejlődését ismeri a dolognak és így az ismeri csak a zsidóságot, aki a zsidó történelmet ismeri. Mindez azonban csak azt okolja meg, hogy tanítsuk a *történelmet is*, nem pedig azt, hogy *csupán a történelmet*.

A történelemnek ez a »túltengése« egy különös és sok tekintetben áldatlan kornak öröksége. Egy olyan kornak, amelynek nem volt bátorsága kimondani azt a szót: metafizika és filozófián a filozófia történelmét merete csak érteni. Ugy látszik a historizmus a vallás képviselőinek sorait is kikezdte és valami megokolatlan szemérem visszatartotta őket attól, hogy kimondják: hiszek. Ezért (hogy a *maguk* lelkéről számot ne kelljen adni) foglalkoztak inkább a *mások*, a régiek felfogásával, műveivel, a régmúlt eseményekkel és így szorították ki a *hic et nunc* igazságai az örökkévaló igazságokat.

Tehát tanítjuk folyvást a történelmet. Ismétlésekbe bocsátkozunk és részletekbe ereszkedünk. És a növendék megtudja, hogy *Szaadja* gáon roppant sokoldalú szellem volt és hogy *Rabbi Szforno Obadja* grammatikai munkát írt. Mit tud az *Szaadjáról*, aki megtanulja a — különben tiszteletreméltó — tankönyv reávonatkozó fejezetét? És mit vesz át, aki nem tudja, hogy milyen tudományágban működött Szforno Obadja?

*) Ámbár nincs egységes országos tanterv, általában kialakult egy gyakorlat, amely — legalább a fővárosban — alapelveiben többé-kevésbé egységes. Vagy, ha talán alapelvek nem lennének kimutathatók, legalább hasonló és részben azonos tankönyveket használnak.

Kinek a lelkiüdvösségét menti meg, kinek a hitét erősíti az a sok szó, szó, szó, amit megtanultatunk és bemagoltatunk történelem címén? A középiskolák általános verbalizmusa itt valósággal meghatványozódik. És ha még vallástörténetet tanítanánk! De majd mindig csak külső történetet és gazdasági történetet és irodalomtörténetet és majd mindig csak címeket és neveket, címeket és neveket.

És — hacsak a tanár egyéni kiválósága, nagy műveltsége, élenk szelleme el nem üzi — menthetetlenül reátelepszik a hittanórákra a léktelenség és az unalom.

Igy telik el hat esztendő. Mi a hetedik osztály anyaga? Volt egy tankönyv, amely a biblia könyveinek tartalmát ismertette. Ez a könyv ma már nem kapható, elfogyott. Nem nyomtatták ki újból, hanem nyomtattak egy új könyvet. Nem írom ide az igen tiszteletreméltó, tudós szerző nevét, mert azt mondják, akik közelről ismerik, hogy a szerző nem vállalja a műért az erkölcsi felelősséget, minthogy rajta kívül álló tényezők alakították, formálták ilyenné. A könyv címe: *A BIBLIA könyveinek általános ismertetése különös tekintettel tartalmukra és eszméikre*. A sokatmondó cím mögött sovány könyvecske húzódik meg, könyvecske, amely harminc nyomtatott oldalon a következőket tartalmazza (a fejezetek címét írom ide, sorban): A Biblia fogalma és felosztása (egy oldalt elfoglal itt a könyvek magyar, latin és héber címének jegyzéke). A bibliai kánon. Apokryph bibliai könyvek. A Biblia jelentősége és hatása. A bibliai szöveg és a Maszóra. Bibliafordítások. A Biblia-értelmezés a hagyományban. A Biblia-értelmezés célzatos és tisztán tudományos irányai. A biblia népe: A Biblia nyelve. A sémi népek ősi műveltsége és külhatások... Ennyi az egész. Sapientsat. Ez nem tankönyv, hanem legfeljebb egy tankönyv bevezetésének volna jó, amit aztán a legtöbb tanító ugyan kihagyna, de a nagyon szorgalmas tanuló érdeklődéssel olvashatna. — Igen, a bölcsnek ez is elég. — De a deáknak nem. A tanítónak sem. Vajon mivel töltik a hittanórákat a hetedikben?

Végül, de nem utoljára itt a nyolcadik osztály anyagának kérdése. Itt már van egy olyan tankönyv, amelyet mindenképpen tisztelettel kell megemlíteni: Dr. Fényes Mór *Rendszerezés vallástan*-a. Rengeteg anyagot felölelő munka, mint alcíme mondja: az idevágó külföldi irodalom felhasználásával. Mindenesetre haszonnal olvashatja a komoly tanuló. Tankönyvnek azonban — valóban csupán szerényen megkockáztatott véleményem és nem valami tekintélyes tapasztalataim szerint — még nem az a tökéletes eredményeket biztosító alkotás, amellyel a nyolcadik osztályu tankönyv problémáját lezártnak tekinthetők. Először is ellentétben a hetedik tankönyvvel, túlságosan

terjedelmes, egy év alatt nehezen elvégezhető. Azután egészben egy kissé nehéz az átlagos tanuló számára. De az alapvető hiányosság a racionalizmusnak az a kissé hűvös levegője, amely a könyvből árad, amely definíciók tömegébe ágyalja a biblia egy-egy idézett mondatát a rendszeresség kedvéért, amely a teljesség kedvéért a sógorházasságot és a hasonló dolgokat is a rendszer tagjává iktatja és racionalista megokolásokkal kíséri. Mindehez járul, hogy a könyv nem alapulhat az alsó osztályok héber anyagára. Így tehát a minden színtelepre méltó tankönyv légüres térben áll, általános, mély és maradandó hatást nem könnyen kelthet. A nyolcadik osztály tananyagának problémája tehát — ismételjük — még nem intéződött el, ámbar annak, aki a tökéletes tankönyvet fogja megírni. *Fényes dr. könyvét nem szabad figyelmen kívül hagyni. (Mégegyszer hangsúlyozom azonban, hogy a könyv vitathatatlan értékei előtt a tudós szerző iránt való kötetlen tisztelettel kell meghajolni.)*

Összefoglalhatjuk most már áttekintésünket. A középiskola hat osztályában a héber anyagon kívül csupán történelmet tanítunk, azt is olyan módon, a középiskolai általános verbalismus-kórnak olyan felfokozásával, hogy az eredmény történelmi tudás tekintetében nem teljesen kielégítő, a vallási tanítások megismerésének és a hitbéli megerősödésnek szempontjából pedig megdöbbentően meddő.

A hetedik évben ugyyszólván nincs is komolyan vehető anyag és így ott tartunk, hogy az erős megfigyelő-tehetségű tanuló előtt már könnyen gyanússá válhatunk azzal, hogy a hit pozitív tanításait még mindig csak kerülgetjük és hét év alatt egyetlen olyan szavunk sincs hozzá, amelyből megtudhatná, mit hiszünk mi magunk. Itt már nem elég az a szó, hogy hit-oktatásunk meddő, itt a hallgatás, a halogatás, a kerülgetés már rombolássá válik. Elkésett és nem tökéletes igyekvésünk a nyolcadik évben, akkor, amikor az egyéniség alapvonásai a serdülő ifjában már keményedni kezdenek, akkor, amikor már felkeltettük bizalmatlanságát, lélektelen unalommal meggyengítettük a hittanórák iránt való szimpátiáját: mondom, elkésett és gyarló igyekvésünk ekkor már nem sokat segít. *Középiskolai vallásoktatásunkból tehát csaknem teljesen hiányzik a hit oktatása. Quod erat demonstrandum.*

* * *

Mi a teendő? Bevallom, ennek eldöntésére korántsem érzem magam annyira feljogosítottnak, mint a diagnózis megállapítására. Ha egy-két irányelvet mégis megjelölök, hangsúlyozom, ezek csak eszmék felvetésének kísérletei, aki jobbat tud, mondja el, kíváncsian és vágyakozva várják, akik szívükön

viselik ezt a kérdést és ebben a kérdésben a modern magyar zsidóság jövőjének létkérdését.

Először is a történelmi anyag csökkentése kívánatos. A budai középiskolákban pl. négy év alatt elvégzik az egész izráeli és zsidó történelmet. (Igaz, hogy aztán újra kezdik.)

Másodszor: a történelem, különösen az irodalomtörténet ne legyen merő szavak, címek, nevek magolása. Egy igen komoly hittanártól hallottam azt az eszmét, amit tudommal Németországban megvalósítottak: *olvasókönyvet a diákoknak!* Bőséges, jól megválogatott szemelvények egészítsék ki a történelmi és a héber anyagot.

Ez ad útmutatást — harmadszor — a felszabaduló idő felhasználása. Eredetiben csak töredékét tanítjuk a nagyszerű, fenséges eszmékben oly példátlanul gazdag zsidó irodalomnak. Ismerje meg a tanuló a hit ősforrásából táplálkozó remekműveket, amelyek ma már maguk lettek forrásaivá a hitnek. *Ex fontibus* — minél többet, minél teljesebben. Így a héber anyaggal egyetemben ezek az olvasmányok valóban alapjai lehetnek egy igaz zsidó világfelfogásnak. És intézményesen gondoskodtunk arról, hogy a tanárnak módjában legyen e világfelfogáshoz vezető utat növendékei elé tárni.

Negyedszer: a nyolcadik osztályban foglaljuk össze az előző évek anyagának lényegét egységes képbe. De egyéb feladatunk is van. A középiskola nagy mennyiségű ismeretet közöl, különböző tudományokból. Egységes világképbe azonban ez ismereteket nem foglalja. Még az u. n. propedeutikus filozófiai oktatás is elmulasztja az ismeretek összefoglalását. Így tehát a feladatot más el nem végzi. Mi elvégezhetnők. Sőt, erkölcsi kötelességünk elvégezni. Amugy is hajlamos a diák a hittanórák tanításait az egyéb tanulmányoktól elválasztani. A valóságban megtörtént az az adomaszerű eset, melyet egyszer hallottam: egy alkalommal, földrajzórán zsidó fiuk nem merték azt felelni a tanár kérdésére, hogy Palesztina főfolyója a Jordán, mert azt hitték: az csak a hittanórán van így. Más felekezetek már régen tanítják nyolcadikban az apologetikát, ami tisztázza az ő szempontjukból a tudományok és a vallás viszonyát. Nekünk, hiszem, még többet kell tenni. Nem elég a negativum, az apologetika. Pozitív tanítások kellene. Álljunk gyermekeink mellé lelki válságukban, segítsünk kialakítani modern zsidó világfelfogásukat. Világítsunk rá azokra az új filozófiai és tudományos eredményekre, amelyek a vallás-felé mutatnak (pl. Kant, Bergson, az új atomelmélet, amely megdönti a materializmust stb.) és nyissuk meg a lelküket a látásra: hogy, ime, az emberiség

vezető szellemei, a ma emberei, hogyan igyekeznek — ha ellenkező utakon is, ha nagy kerülőkön is egyetlen hegycorom felé, oda, ahol a tiszta zsidó vallás igazságai ragyognak.

Végül: legyen a tankönyv inkább rövid és jelszószerű vezérfonal (az olvasókönyv mellett), de (már csak azért is, hogy a fent jelzett feladatok ne jelentsenek a tanár számára teljesíthetetlen követelményeket) *alkossunk hozzá a tanárnak való kézikönyvet*. Hogy ez miért fontos, azt nem kell bővebben magyarázni. De ne egy ember próbálkozására bizzuk mindezt, hanem fogjon össze mindenki, aki ért hozzá. Méltó feladat az ORE számára!

De aki kertel, aki nem meri kimondani: *hiszek*, azt zárjuk ki e szent munka templomából!

Buda.

Dr. Benoschofsky Imre.

A cserkészzet a vallásos nevelés szolgálatában.

A zsidó cserkészzet kezdetei Magyarországon a »Kadimah« nevéhez fűződnek. A »Kadimah« volt az az intézmény, amely a különböző iskolák mindkét nembeli ifjúságát magába foglalta és köteleességteljesítésre, zsidó érzésre, testi és lelki erőre nevelte. A »Kadimah« főleg kívülálló okokból bekövetkezett feloszlása után a zsidó cserkészcsapatok szervezését felekezeti iskolák (fiugimnázium és polgári iskola), intézmények (Mikéfe) és hitközségek (Buda, Újpest, Kaposvár) vállalták magukra. Ezeket a csapatokat a Magyar Cserkészszövetség már igazolta, több csapat még igazolás alatt áll (pl. a szegedi), zsidó leány-csapat tudunkkal nem is alakult. Kétségtelenül siettetta a zsidó cserkészcsapatok megalakulását az a külső körülmény, hogy számos iskolai cserkészcsapat zsidókat nem vett fel vagy nem vesz fel tagjai közé, a zsidó cserkészcsapatoknak azonban normális körülmények között is vannak külön feladataik és pedagógusainknak érdemes komolyan foglalkozniuk avval a kérdéssel, hogy azokat a gazdag lehetőségeket, amelyeket a cserkészlet nyújt, miként lehetne minél nagyobb mértékben kiaknázni és a zsidóság javára értékesíteni.

Azzal már a közvélemény is tisztában van, hogy a cserkészlet nem üres játék csupán. Mély, komoly erkölcsi magva van annak, hogy a sápadtarcu városi diákok kimennek az erdőbe,

ott csákányt, ásót ragadnak, vidám énekszóval sátrakat vernek, kis államot alapítanak és ebben az államban a saját *törvényeik* szerint élnek. A táborozás néhány hete — valamint az egész évi cserkészmunka — a jellem fejlesztésének, az igazságérzés, testvériség megerősítésének, de a vallásos nevelésnek is megbecsülhetetlen lehetőségeit nyújtja. A *tíz törvény* és a *fogadalom* megadta kereteken belül csaknem minden nemzet és minden vallás kialakította a maga külön cserkészideálját, amely az általános cserkészvonásokon kívül speciális vonásokkal is rendelkezik. Sajnos, az egyes zsidó csapatok és vezetők a formális, udvariasság követelte alkalmakon kívül csak ritkán érintkeznek egymással közös munka, közös problémák, közös célkitűzések megbeszélésére. Eppen ilyen sajnálattal látjuk, hogy mindezekig nem akadtak zsidó pedagógusok, akik csapataink számára magyar nyelven zsidó szellemű imádságokat írtak volna (örs-ülés előtti, utáni ima, esetleg egy-két héber mondat beleszővésével), amint azt saját cserkészcsapataik számára a piaristák például megtették, nem akadtak, akik megteremtették volna egy magyar-zsidó cserkész-irodalmat, akik megkeresték és kimutatták volna a mély, belső kapcsolatot a cserkészesszmék és a biblia eszméi között, akik a cserkész-törvények illusztrálására a zsidó történetből, a zsidó hagyományból kerestek volna jeleneteket stb.

Csapatainkban a *cserkészisképzés* természetszerűleg a Magyar Cserkészszövetség kiképzési szabályzata szerint történik, de kibővítve zsidó ismeretekkel, zsidó próbapontokkal. Hogy megszeressük a fiukkal a zsidóságot, előbb meg kell azt ismertetnünk velük. Ezen a téren is érvényes Goldzieher Ignác finom distinkciója: tudás nélkül »buzoghatunk«, de nem »lelkesedhetünk«. A magyar cserkészmozgalom történetével párhuzamosan a próbázó cserkészfiunk vizsgáznia kell a zsidó cserkészlet történetéből is (Kadimah, mai zsidó csapatok, sómerek, palesztinai címek stb.), a magyar jelvények mellett a zsidó jelvények (pl. a menórah) ismeretéből is. Az egyes zsidó csapatoknál bővebben vagy rövidebben, nem egységes megformulálásban, de ott szerepelnek a próbapontok között: a zsidók történetének alapvonalai, ujkori zsidó művészet és irodalom, praktikus vallási ismeretek. Amit a praktikus vallási ismeretek közül elsajátítanak, azt a táborban gyakorolják is. A közös reggeli és esti imádság alkalmával mindig más-más fiu ajkán hangzik fel a *sómá jiszróél* és még néhány fontosabb imádság.

A nagy hatású és megindító péntekesti istentiszteletek, amelyek valamely csendes erdei tisztáson tartanak és amelyeken cserkész az előimádkozó és esetleg cserkész (teológus) a szónok is, szintén jelentős szolgálatot tehetnek a vallásos nevelésnek.

Miről beszéljünk cserkészzeinknek az ős-üléseken, a tábori istentiszteleten vagy a tábornüzek mellett? A zsidóságot az évszázados elnyomás távol üzte a napnak éltető sugaraitól, dohos gettóba szorította és esténként reá zárta a zsidó negyed nagy rácsos kapuját, a zsidó cserkészeknek azonban meg kell mutatnunk a zsidóságot: az ő ősi erejében, saját földjén, a természettel való állandó kapcsolatban. Meg kell mutatnunk nekik a zsoltárok költészet remekait, amelyekből az anyaföldnek illata, az oázisok szépsége, a csobogó patak és a pázsitos mező varázsa árad még ma is felénk. Igaz, a zsidóság elsősorban a könyv népe volt, elsősorban a szellem terén volt odahaza, de amikor a zsidó cserkész elé hősokeket kell példaképpen állítani, ne forduljunk idegen történethez, hanem mutassuk meg a makkabeusokat, akiknek példáját nemzsidók is annyira megcsodálják. Az a cserkész törvény: »A cserkész minden cserkészt testvérének tekint« párja a »Szeresd felebarátod« ígéjének. Ahhoz a cserkész törvényhez: »A cserkész, ahol tud, segít«, hol találunk szebb példaképet, mint a Szentírásban? Ábrahám megsegítette a reá szorulókat, akkor is, ha pogány és bűnös volt, Mózes lovagias érzéssel kelt az idegen leányok védelmére durva pásztorok ellenében.

Nem folytatjuk a példák és a részletek sorát, mert azt hisszük, már az eddigiekből is kiviláglik elméledésünk tulajdonképeni célzata. Láttuk, hogy a cserkészlet korunk legnagyobb pedagógiai mozgalma, amelynek keretei között bőséges alkalom kínálkozik a vallásos, a zsidó nevelésre. *Papjaink, pedagógusaink méltó feladata lenne a cserkészlettel való erősebb foglalkozás, a csapatok életébe való mélyebb bepillantás, minél több új csapat alakítása és a vallásos elemek kidomborításáról való személyes gondoskodás.*

Budapest.

Vidor Pál.

A Magyar Zsidó Szemlében (1884 – 1929) megjelent tanügyi vonatkozású cikkek jegyzéke.

A Magyar Zsidó Szemlének hosszú időn keresztül külön rovata volt a tanügy számára, de társadalmi és tudományos cikkeiben, ugyancsak »Kutatók« rovatában is gyakran kerültek szóba a tanárokkal, tanulókkal és az oktatással kapcsolatos problémák. Mindezeket a cikkeket, értekezéseket és kutatókat az alábbiakban alfabétikus sorrendben állítjuk össze, még pedig úgy, hogy külön állítjuk össze azokat, amelyek a szorosán vett pedagógiával, azokat, amelyek a tantestület ügyeivel és azokat, amelyek egyéb a zsidó közoktatást érdeklő kérdésekkel foglalkoznak. Ez összeállítás egyrészt azoknak kíván segítségére lenni, akik tanügyi kérdésekkel kívánnak foglalkozni, másrészt pedig hangsúlyozni kívánja, hogy a Magyar Zsidó Szemle e számában újra meginduló tanügyi rovat szerkesztésére folytatása folyóiratunk eddig kifejtett pedagógiai munkájának.

I. Paedagogia.

1. Adorján (Auspitz) Ármin: Zsidó középiskola. VII. (1890) 490–492.
2. Alexander Bernát: A magyar közoktatás állapota 1884–85-ben. III. (1886) 288–296.
3. —b.: Zsidó tanulók a fővárosban. V. (1888) 577–578.
4. Bacher Vilmos: A lipótvárosi izraelita hitközség iskolájának hatvanéves jubileuma. XXIII. (1906) 310–313.
5. Balogh Ármin: A középiskolai értesítők kapcsán. I. (1884) 602–603.
6. Barna Jónás: A mi tanítóképzőnk. II. (1885) 65–69.
7. — — Reflexiók. III. (1886) 297–299.
8. Barta Lajos: A losonci értesítő. III. (1886) 575–576.
9. Bein Károly: A pancsovai izr. hitközség pályakérdései. VI. (1889) 368–370.
10. Bernstein Béla: A dunántúli rabbi egyesület közgyűlése. XVIII. (1901) 317–323.
11. — — Az egyetemes vallásoktatási tanterv. XXIII. (1906) 77–91.
12. — — Egyöntetű vallásoktatásunk tanterve. XXI. (1904) 73–84.

13. *Blau Lajos*: Az Országos Rabbiképző Intézet előtörténetéhez. XXXIV. (1917) 88—158.
14. — — Talmudtanítás hajdan és most. VIII. (1891) 208—222.
15. *Burger D. József*: A vallásoktatás az elemi iskolában. VIII. (1891) 278—282.
16. *Büchler Áron*: A szombat a középiskolákban. III. (1886) 258—259; 682—684.
17. *Csakási Fülöp*: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és methodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában. (Fölolvastatott 1890-ik év február 13-án a budapesti izr. hitközségi hitoktatók össziülésében.) VII. (1890) 181—187; 240—249.
18. — — Budapest főváros közoktatásügyi statisztikája különös tekintettel a zsidó tanulókra. VII. (1890) 622—633.
19. *Diósi Sámuel*: A hitoktatás állapota Erdélyben. VII. (1890) 123—125.
20. — *é.*: Az állami felsőbb leányiskolák az 1885—86. iskolaévben. III. (1886) 574—575.
21. *Enyedi Mátyás*: A berlini rabbiszeminárium. VI. (1889) 52—58; 116—123.
22. — *f.*: A berlini Lehranstalt évi jelentése. II. (1885) 403—405.
23. — — A hitoktatás ujjaszervezése a fővárosban. I. (1884) 537—538.
24. — — Az Országos Rabbiképző Intézet értesítője. I. (1884) 660—663.
25. — — Egy mintaiskola. III. (1886) 219—221.
26. — — Iskolai értesítők. III. (1886) 635—641. V. (1888) 60—61.
27. — — Leányaink oktatása. V. (1888) 115—116.
28. *Farkas József*: Történetünk tanítása a polgári és középiskolákban. XXI. (1904) 405—412.
29. *Fischer Gyula*: A rabbiképző-intézet első tanítványai. XXXIV. (1917) 169—172.
30. *Flesch Ármin*: Ifjúsági istentisztelet a fővárosban. III. (1886) 425—426.
31. *Freyhan Lujza*: A nőnevelésről. II. (1885) 396—399.
32. *Friedman Dénes*: A rabbiképző félszázados jubileuma. XLV. (1928) 6—32.
33. *Frisch Ármin*: A pesti izraelita hitközség iskolájának felavatása. XIV. (1897) 13—16.
34. — — Vallásoktatásunkról. XX. (1903) 296—309; XXI. (1904) 100—107; 203—207.

35. *Gedő Árpád*: A Ferencz József alap. XXXIV. (1917) 1—8.
36. *Goldzieher Ilona*: A hitoktatás a leányiskolában. II. (1885) 63—65.
37. — — Az állami felsőbb leányiskolák. I. (1884) 658—659.
38. *Goldzieher Ignác*: Talmud-tóra, hittanítás, proszeminárium, szeminárium. III. (1886) 214—219.
39. *Győri Adolf*: A zsidó hitoktatás a fővárosi elemi és polgári iskolákban. I. (1884) 655—657.
40. *Hochmuth Ábrahám*: A budapesti hittanárok tantervjavaslat. III. (1886) 695—702.
41. — — A hitoktatás. (Tanterv.) I. (1884) 152—153.
42. — — A szombat és a középiskolai oktatás. III. (1886) 188—189.
43. — — A talmud-tóra. II. (1885) 613—616.
44. *K. M.*: Az Orsz. Izr. Tanítóképző Intézet legujabb értesítője. XXXV. (1918) 93—94.
45. *Kardos Albert*: Zsidó gimnázium. VIII. (1891) 471—480.
46. *Kármán Mór*: A hitoktatás elvei és rendszere. I. (1884) 276—283.
47. *Kaufmann Dávid*: A zsidó káté. I. (1884) 119—127.
48. *Keckskeméti Ármin*: A pesti izr. hitközség VI. osztályu fiúiskolájának története. Irta: Mandl Bernát. XIII. (1896) 359—361.
49. *Kircz József*: A bibliatanítás az elemi iskolában. V. (1888) 314—317.
50. — — A hit- és erkölcs- és bibliai-történeti oktatás az elemi népiskolában. I. (1884) 653—655.
51. *Kiss Arnold*: Az egyetemes hitoktatási tanterv megállapítására kiküldött országos bizottság gyűlése. XXI. (1904) 107—111.
52. *Klein Mór*: A talmud-tóra. II. (1885) 660—662.
53. *Knopfler Sándor*: Érdekes folyamodvány a sátorlajauj helyi mintafőiskola ügyében. XXVII. (1910) 360—367.
54. *Kohn E. H.*: A hitoktatás és a rabbiképző. VII. (1890) 424—426.
55. *Kuti Zsigmond*: Az új népoktatási törvények. XXV. (1908) 229—232.
56. *Léderer Ábrahám*: A zsidó tanügy a kiállításán. II. (1885) 473—477.
57. *Lévai Izor*: A hitoktatás és a felekezeti iskola. Felolvastatott az Orsz. Izr. Tanítóegyesület bács-bodrogmegyei fiókkörének 1889-ik ápril 18-án Baján tartott közgyűlése alkalmával. VI. (1889) 370—373; 426—434.

58. *Loeb Izidor*: A párisi »Séminaire Israélite« előadásai az 1884—1885. tanévben. Közli: . . . I. (1884) 604—605.
59. — — Zsidó Káték. I. (1884) 183; 500.
60. *Löw Immanuel*: Hitoktatási tanterv. I. (1884) 410—411.
61. *Löwy Mór*: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. III. (1886) 70—77.
62. *M. F.*: A hitközség joga a középiskolai hitoktatás kezeléséről. VI. (1889) 554—555.
61. Az Országos Rabbiképző Intézet értesítője az 1891—92-iki iskolaévről. IX. (1892) 749—752.
64. *Maislis Ferenc*: Megjegyzések a népiskolai értesítők ismerettségéhez. I. (1884) 538—539.
65. — — Zsidó polgári iskola. VI. (1889) 410—411.
66. *Málnai Mihály*: Az Orsz. Izr. Tanítóképző Intézet ujjászervezése. VI. (1889) 504—509.
67. *Mezey Ferenc*: Az Országos Rabbiképző Intézet (negyven éves fennállása alkalmából). XXXIV. (1917) 81—87.
68. *Müller Adolf*: A kisdédovás és a zsidók. IV. (1887) 636.
69. *n. j.*: Közös ima. I. (1884) 217.
70. *Neumann Antal*: A hitoktatás hiányai. II. (1885) 608—610.
71. *Neumann Ede*: Hitoktatási tanterv. I. (1884) 218—219.
72. — — A vallásoktatásunk. XXI. (1904) 84—99.
73. *Perls Armin*: Dr. Goldziher memorandumáról. II. (1885)
75. — *r.*: A fővárosi talmud-tóra tanuló-anyaga. III. (1886) 635.
76. *Radó Vilmos*: A zsidó népiskolák. II. (1885) 134—137; 200—202; 331—335; 399—403; 468—473.
77. *Rosenberg Ede*: A zsidó népiskola a hagyomány korszakában. VII. (1890) 138—143; 203—213; 272—276; 321—330.
78. *Rosenberg Sándor*: A pesti izr. hitközség vallásoktatásának egyetemes tanterve és ifjúsági istentiszteletének szabályzata. Kiadja a pesti izr. hitközség. VIII. (1891) 464—467.
79. *Schön Dávid*: A középiskolai hitoktatás. III. (1886) 362—365; 421—424; 572—576.
80. — — A zsidó népiskola fejlődése történetéhez Magyarországon. III. (1886) 485—493.
81. — — Ehrlich Ede emlékezete. I. (1884) 153—154.
82. — — Válaszul Hochmuth Ábrahám főrabbi urnak. IV. (1887) 123—127.
83. *Schwarz Gábor*: Vallásoktatásunkról. XX. (1903) 388—397.
84. *Schweiger Márton, Dr. Halász Frigyes, Goldziher Ignác*: Jelentés a pesti izr. hitközség hitoktatásáról az 1877/8-iki tanévben. V. (1888) 501—510.

85. *Seltmann Lipót*: A zsidó népiskola a hagyomány korszakában. VII. (1890) 347.
86. — — Hittanárók képzése. IX. (1892) 214—216.
87. *Stern Ábrahám*: A történelem tanításáról a vallásoktatás keretében. IV. (1887) 114—123; 185—190; 250—253.
88. — — Amerikai rabbiképző intézet. IX. (1892) 749—752.
89. *Szántó Eleádr*: Chéder és zugiskola. II. (1885) 34—37.
90. — — Héber tanfolyamok. Fölolvastatott a pesti izr. hitoktatói tantestületnek nov. hó 28-án tartott összejutésében. VII. (1890) 51—59.
91. — — Mivel tartozunk Gönczy Pál miniszteri tanácsosnak? IV. (1887) 316—318.
92. *Szép Lipót*: A veszprémi »talmud-tóra«. XVI. (1899) 203—204.
93. *Szirtes Ignác*: Jelentés a vallástan oktatásáról az 1886. évben. Az iskolaszék megbízásából. IV. (1887) 452—456.
94. *t. r.*: Iskolai értesítők. VII. (1890) 502—506.
95. *Tauber Nándor*: Leányaink oktatása. V. (1888) 318—319.
96. *Ungár Izsák*: A jesivák. III. (1886) 567—568.
97. *Vajda Béla*: A talmud-tórak tananyagából. XIX. (1902) 378—381.
98. — — Az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet jubileuma. XV. (1898) 16—20.
99. — — Vallásoktatás. VIII. (1891) 754—764; IX. (1892) 45—58; 125—146.
100. *Venetianer Lajos*: Az Orsz. Rabbiképző Intézet. XIX. (1902) 290—300.
101. — — Rabbiképzők. XXXIV. (1917) 159—168.
102. *Waldapfel János*: A hittanárók képzése s kiképesítése. XL. (1923) 129—133.
103. *Wallasz Áron*: A jesibák. III. (1886) 692—693.
104. *Weisz Sámuel*: Az Országos Rabbiképző Intézet 40 éves jubileuma. XXXV. (1918) 14—19.
105. *Weizsmann N.*: A hitközségek és a hitoktatás. II. (1885) 181—184.
106. — — A hitoktatás kérdéséhez. II. (1885) 477—479.
107. *Wellesz Gyula*: Az Orsz. Rabbiképző Intézet története. XIII. (1896) 256—260.
108. — *yz.*: A talmud-tóratanítás. IV. (1887) 589.
109. *Zempléni Jakab*: A jesibák. III. (1886) 622—623.
110. — — A jesibák állapota hazánkban. III. (1886) 415—419.
111. *Zirndorf H.*: A cincinnatüi (Ohio, Amerika) rabbiképző intézet (Hebrew Union College) előadásai a mult téli félévben. II. (1885) 336.

112. Zs. P.: Zsidó népiskolák értesítői 1883/4. I. (1884) 472—475.
113. — — Zsidó népiskolák értesítői. 1884/5. II. (1885) 619—621.
114. — — Zsidó népiskolák értesítői 1885/6. III. (1886) 496—500.
115. — — Zsidó népiskolák értesítői 1886/7. IV. (1887) 446—452.
116. A bócher-kérdés. XXIII. (1906) 23—26.
117. A hitoktatás normál-tanterve Németországban. I. (1884) 346—347.
118. A new-yorki rabbiszeminárium. XXIII. (1906) 98—99.
119. A nevelés eszménye. XXI. (1904) 117—119.
120. A pesti talmud-tóra. II. (1885) 535—550.
129. A római szeminárium. IV. (1887) 249—250.
122. A sátorlajaujhelyi népiskola története. XIV. (1897) 372—373.
123. Az országos hitoktatási tanterv. XXII. (1905) 276—277.
124. Az Országos Izr. Tanítóképző Intézet adatai. XXXII. (1915) 4—5.
125. Az Országos Izr. Tanítóképző tanterve gyakorló iskolájának I—IV. osztálya számára. VI. (1889) 559—571.
126. Az Orsz. Rabbiképző Intézet első évtizedének története. IV. (1887) 636—643.
127. Az Országos Rabbiképző Intézet értesítője. VIII. (1891) 629.
128. Az Országos Rabbiképző Intézet szabályzata hittanárak képzése és képesítése tárgyában. VIII. (1891) 764—767.
129. Fővárosunk középiskolái. IV. (1887) 253—255.
130. Hitoktatási tanterv. (Az Orsz. Rabbiegyesület közleménye.) XL. (1923) 58.
131. Hitoktatási tantervek.
I. Veszprém. (Közli: Hochmuth Ábrahám.) I. (1884) 152—153.
II. Nagykanizsa. (Közli: Neumann Ede.) I. (1884) 218—219.
III. Szeged. (Közli: Löw Immánuel.) I. (1884) 410—411.
132. Talmud-tóra intézetek. II. (1885) 536—537.
133. Theológiai előadások rabbiképző intézeteken. I. (1884) 539; 604—605; 660. II. (1885) 336.
134. Zsidó Káték. I. (1884) 107—114.
135. Zsidó tanügyi mozgalmak külföldön 1884-ben. II. (1885) 69—71.
136. *** A jesibák és talmud-tórak. I. (1884) 636—642.

II. Tantestület ügyeivel foglalkozók.

137. b.: Az Orsz. Izr. Tanítóegyesület közgyűléséről. III. (1886) 494—496.
138. Bánóczy József: A zsidó tanárok. I. (1884) 510—512.
139. — — A zsidó tanárok ügyében. I. (1884) 642—643.
140. Bárd Rezső: Az orsz. magy. izr. tanítóegyesület közgyűlése. VI. (1889) 434—443.
141. Berger J. Lipót: A hittanítók állása. VII. (1890) 420—424.
142. — J.: Az orsz. magy. izr. tanítótestület közgyűlése. III. (1886) 365—366.
143. Radó Vilmos: Az országos izraelita tanítóegyesület. II. (1885) 610—613.
144. Schön Dávid: A pesti zsidó hitoktatók testülete. II. (1885) 137—139.
145. Stern Ábrahám: Az izr. tanítóképző segélyegyesülete. XII. (1895) 195—197.
146. Szántó Eleázár: A magyar zsidó tanítók közgyűlése 1889-ben. VI. (1889) 104—107.
147. Szép Lipót: A zsidó tanítók orsz. árvaháza. V. (1888) 293—299. VII. (1890) 363—367.
148. z.: A veszprémmegyei izr. tanítóegyesület közgyűlése. V. (1888) 575—577.
149. A budapesti hitoktatói testület ügyrendje. III. (1886) 299—300.
150. Az orsz. izr. tanítóegyesület közgyűlése. VI. (1889) 244—245.

III. Tankönyvek ismertetése.

a) Ismertetők.

151. Bárány József: Imakönyvek. I. Imakönyv szombat és ünnepnapjainak istentiszteletére a pesti izraelita hitközség ifjúsági templomában. Összeállították a hitközség hittanárai. Előszóval ellátta és fordította Schön Dávid. Budapest, 1886. III. (1886) 385—388.
152. Bernstein Béla: A liturgia mint tantárgy. (Dr. Fényes Mór, A zsidó istentisztelet és a vele kapcsolatos vallásos intézmények történeti és rendszeres ismertetése. Budapest, 1896. 8° oldal.) XIV. (1897) 81—87.
153. — — A talmudtórak és a talmudtanulás. (התורה, Auswahl talmudischer Stellen von Abraham Singer, Rabbiner in Várpálova und Wilhelm Singer. Press-

- burg, 1902. Erster Band, II. Auflage.) XX. (1903) 99—102.
154. — — Vallásoktatásunk. (Dr. Fényes Mór, Zsidók története I. rész, a talmud befejeztéig, Budapest, s. a.; Schön Dávid, Az izr. vallásoktatás polgári iskolai vezérfonala, III. rész. Budapest, 1896.) XIII. (1896) 266—274.
155. *Blau Lajos*: Bernstein Béla, A zsidóság története. I. rész. A középiskolák V., a felső kereskedelmi iskolák és tanítóképző intézetek I. osztálya részére. Kiadja a nyiregyházi izr. hitközség. Nyiregyháza, 1920. 62 lap, 80. XXXVII. (1920) 54—56.
156. — — Bernstein Béla, A zsidóság története. II. rész. XXXIX. (1922) 86.
157. — — Bibliái olvasmányok. (Dr. Neumann Ede, Bibliái olvasmányok. III. rész. Budapest, 1908.) XXV. (1908) 212—214.
158. — — Halász N., Zsidó hit- és erkölcsan... XVII. (1900) 82.
159. — — Krausz Sámuel, Rendszeres zsidó vallás- és erkölcsan... XIII. (1896) 173—175.
160. — — Dr. Neumann Ede, Zsidó Vallástörténet. 2. kötet. XIV. (1897) 365.
161. — — Singer Izrael, Emlékkönyv 50 éves néptanítói és hittanári működéséből. XXV. (1908) 88.
162. — — Singer Israel, Pflichten israel. Schulmänner nebst Erziehung und Unterrichtslehre... S.-A.-Ujhely. XVI. (1899) 359.
163. — — Verzeichnis der an den höheren Lehranstalten Preussens eingeführten Schulbücher. Im amtlichen Auftrage herausgegeben von Ewald Horn. (Leipzig-Berlin) 1906. XXIV. (1907) 70—71.
164. *Dávid Gyula*: A hitoktatás két segédkönyve. IV. (1887) 223—224.
165. *Enyedi Máttyás*: Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák s szemináriumok számára. Irta Stern Ábrahám, középiskolai tanár. Budapest, 1889. VII. (1890) 87—91.
166. *Fényes Mór*: Új tankönyv. (Bibliái Történet a közép és polgári iskolák I. és II. osztálya számára. A világtéremtésétől az első jeruzsálemi szentély elpusztulásáig; függelékel a legfontosabb mindennapi imák magyarázata. Irta Mandl Ármin rabbi. Vágújhely 1896.) XIII. (1896) 361—366.
167. *Flaschner Vilmos*: A magyar országos izr. tanítóegyesület legújabb kiadványa. (Magyar olvasókönyv az izraelita elemi iskolák V. és VI. osztálya számára. Irta és szerkesztette Radó Vilmos, állami tanítóképző intézeti tanár. Singer és Wolfner könyvkereskedése.) IV. (1887) 249.
168. *Flesch Ármin*: A zsidók történetének kézikönyve magyarul. (A zsidók története a bibliai korszak befejezésétől a legújabb korig, különös tekintettel a zsidók történetére Magyarországon, irodalmi szemelvényekkel. Dr. Kayserling M. »Hand buch der israelitischen Geschichte« c. könyve stb. alapvető mű nyomán a középiskolák felsőbb osztályai, tanítóképző intézetek és a család számára szerkesztették Csukási Fülöp és Schön József. Budapest, 1886.) III. (1886) 29—33.
169. *Frisch Ármin*: Bibliái szemelvények. (Bibliái Szemelvények. I. kötet. Szerkesztette dr. Schreiner Márton, az orsz. izr. tanítóképző intézet tanára. Budapest, 1891.) IX. (1892) 119—124.
170. — — Két történeti tankönyv. (A zsidók története. Irta dr. Mandl Ármin rabbi, Vágújhely 1897. — Bibliái történetek. Irta Dr. Günsz Áron hittanár, 2. kiad., Temesvár, 1897.) XIV. (1897) 370—372.
171. — — Nyelvtani szabályok és szójegyzék. IX. (1893) 735—737.
172. *Goldschmied Lipót*: Hittani kézikönyvek. Zsidó hit- és erkölcsan, írta Halász N. 2. k. 177. 1. 80 Budapest, 1889. — Bibliái történet és hittan a zsidó népiskola számára, írta Brett Mór 60. 1. 80 Balassa-Gyarmat, 1889.) VI. (1889) 475—477.
173. — — Hitoktatásunk. Zsidó Vallástani vezérfonal, szerkesztették Halász V. és Schlésinger S. Budapest. VIII. (1891) 680—681.
174. *Klein Mór*: Rendszeres zsidó vallás- és erkölcsan. Irta: Dr. Krausz Sámuel, az orsz. izr. tanítóképző tanára. XIII. (1896) 169—172.
175. *Krausz Sámuel*: Rendszeres héber nyelvtan. (A nép és középiskolák számára, írta Rosenfeld Henrik, Pakson, 1900.) XVII. (1900) 352—357.
176. *Léderer Ábrahám*: A zsidó nevelés és oktatás története. — Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes bei den Israeliten von B. Strassburger, Stuttgart. IV. (1887) 148—151.
177. *Löwy Mór*: A talmud-studium érdekében. Hamadrich. Talmudische Chrestomathie für den ersten Unterricht

- im Talmud. Methodisch und systematisch geordnet von Abraham Singer, Bezirks-Rabbiner in Vár-Palota und Wilhelm Singer. 2 kötet. Pozsony, 1882. I. (1884) 432—438.
178. *P. J.*: A veszprémi izraelita hitközség iskolájának története 1805—1905. (A veszprémi izraelita hitközség iskolájának története 1805—1905. Az iskola megbízásából írta Szép Lipót.) XXII. (1905) 378—379.
179. *Rosenberg Ede*: Olvasmányok a bibliából iskolai használatra fordították és jegyzetekkel ellátták Schön D. és Stern A. hittanárok, II. rész. Próféták. Budapest, 1889. VI. (1889) 203—209.
180. *Schön Dávid*: A zsidók és a zsidó irodalom története. (Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. Für Schule und Haus bearbeitet von Dr. M. Brann. Theil I. Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. Breslau 1893. X. (1893) 268—269.
181. *Stern Ábrahám*: A hittanítás és irodalma. Gross Gusztáv, Vogel Ignác és Halász Nándor hitoktatási tankönyvei. III. (1886) 109—114.
182. — — A zsidó hitoktatás módszere. (Dr. Maybaum S., Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes. Borsz. 6. 1896.) XIII. (1896) 274—275.
183. *Szántó Eleázár*: Népiskolai olvasókönyvek. Olvasókönyvek az izraelita elemi népiskolák II., III., és IV. osztályai számára, 3 kötet. Az orsz. izr. Tanítóegyesület megbízásából szerkesztette Radó Vilmos, állami tanítóképzőintézeti tanár. Budapest. I. (1884) 570—575.
184. *Vajda Béla*: Izráel története. (Stern Ábrahám, Izráel története. II. kötet a honfoglalástól az első templom elpusztulásáig. Budapest, 1892.) IX. (1892) 656—657.
185. — — A zsidó történet századok szerinti felosztása az oktatásban. (Dr. Mandl Ármin: A zsidók története és irodalma a talmud befejezésétől a mai napig. Vágudvarhely, 1898.) XV. (1898) 278—280.
186. — — Izrael története. XXVI. (1909) 279.
187. *Wiener József*: Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák és szemináriumok számára. Írta: Stern Ábrahám, középiskolai tanár. Budapest, 1889. VII. (1890) 92.
188. A porosz felsőbb iskolában használt zsidó hittankönyvek és héber nyelvtanok. XXIV. (1907) 100—102.
- b) **Tankönyv-szerzők neve szerint.**
189. *Bernstein Béla*: A zsidóság története. I. rész. A középiskolák V., a felső kereskedelmi iskolák és tanítóképző intézetek I. osztálya részére. Kiadja az izr. hitközség. Nyiregyháza, 1920. 62 lap, 8°. XXXVII. 1(920) 54—56.
190. — — A zsidóság története. II. rész. XXXIX. (1922) 86.
191. *Brann, M.*: Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. Für Schule und Haus bearbeitet von ... Theil I. Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. Breslau 1893. X. (1893) 268—269.
192. *Brett Mór*: Bibliai történet és hittan a zsidó népiskola számára, írta ... 60. 1. 8°, Balassa-Gyarmat, 1889. VI. (1889) 477.
193. *Csakási Fülöp és Schön József*: A zsidók története a bibliai korszak befejezésétől a legújabb korig különös tekintettel a zsidók történetére Magyarországon irodalmi szemelvényekkel ... III. (1886) 29—33.
194. *Fényes Mór*: A zsidó istentisztelet és a vele kapcsolatos vallásos intézmények történeti és rendszeres ismertetése. Budapest, 1896. 8° 80. 1. XIV. (1897) 81—85.
195. — — Zsidók története I. rész, a talmud befejeztéig. Budapest, s. a. XIII. (1896) 266—274.
196. — — Zsidók története, II. rész. Budapest, 8° 80 oldal. XIV. (1897) 86—87.
197. *Gross Gusztáv*: Machané Israel ... III. (1886) 110.
198. *Günsz Aron*: Bibliai történetek. Írta ... hittanár, 2. kiad. Temesvár, 1897. XIV. (1897) 371—372.
199. *Halász Nándor*: Zsidó hittani catechismus ... III. (1886) 112—114.
200. — — Zsidó hit- és erkölcsan. XII. (1900) 82.
201. — — תורת המצוות והמוסר Zsidó hit- és erkölcsan, írta ... 2. k. 177. 1. 8°, Budapest, 1889. VI. (1889) 476.
202. *Halász V. és Schlésinger S.*: Zsidó vallástani vezérfonal, szerkesztették ... Budapest, 1891. VIII. (1891) 680—681.
203. *Horn, Ewald*: Verzeichnis der an den höheren Lehranstalten Preussens eingeführten Schulbücher. Im amtlichen Auftrage herausgegeben von ... (Leipzig-Berlin.) 1906. XXIV. (1907) 70—71.
204. *Krausz Sámuel*: Rendszeres zsidó vallás- és erkölcsan. Írta ... az orsz. izr. tanítóképző tanára. XIII. (1896) 169—172; 173—175.

205. *Mandl Ármin*: Bibliai történet a közép és polgári iskolák I. és II. osztálya számára Vágújhely, 1896. XIII. (1896) 361—366.
206. — — A zsidók története. Irta ... rabbi, Vágújhely, 1897. XIV. (1897) 370—371.
207. — — A zsidók története és irodalma a talmud befejezésétől a mai napig. Vágújhely, 1898. XIV. (1898) 278—280.
208. *Maybaum, S.*: Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes. Boroszló, 1896. XIII. (1896) 274—275.
209. *Neumann Ede*: Bibliai olvasmányok. III. rész. Budapest, 1908. XXV. (1908) 212—214.
210. *Radó Vilmos*: Magyar olvasókönyv az izraelita elemi iskolák V. és VI. osztálya számára. Irta és szerkesztette ... állami tanítóképző intézeti tanár. Singer és Wolfner könyvkereskedése. IV. (1887) 249.
211. — — Olvasókönyvek az izr. elemi népiskolák II., III. és IV. osztályai számára, 3. kötet. Budapest. I. (1884) 570—575.
212. *Rosenfeld Henrik*: Rendszeres héber nyelvtan (a nép- és középiskolák számára írta: ... Paks. 1900. XVII. (1900) 352—357.
213. *Schön Dávid*: Az izr. vallásoktatás polgári iskolai vezérfonala, III. rész. Budapest, 1896. XIII. (1896) 266—274.
214. — — Imakönyv szombat és ünnepnapj istentiszteletre a pesti izr. hitközség ifjusági templomában. Összeállították a hitközség hittanárjai. Előszóval ellátta és fordította ... Budapest, 1886. III. (1886) 385—388.
215. *Schön D. és Stern Á.*: Olvasmányok a bibliából iskolai használatra fordították és jegyzetekkel ellátták hittanárak, II. rész. Próféták. Budapest, 1889. VI. (1889) 203—209.
216. *Schreiner Márton*: Bibliai szemelvények. I. kötet. Szerkesztette ... az orsz. izr. tanatóképző intézet tanára. Budapest, 1891. IX. (1892) 119—124.
217. — — Nyelvtani szabályok és szójegyzék. IX. (1892) 735—737.
218. *Schwab Löw*: Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra. 4. kiad. IV. (1887) 223.
221. *Singer Abraham und Singer Wilhelm*: *המדרש* Auswahl talmudischer Stellen, von ... Rabbiner in Várpálova. Pressburg, 1902. I. Band, II. Aufl. XX. (1903) 92—102.

220. — — Hamadrich. Talmudische Chrestomathie für den ersten Unterricht im Talmud ... 2 kötet. Pozsony, 1882. I. (1884) 432—438.
221. *Singer Israel*: Emlékkönyv 50 éves néptanítói és hittanári működéséből. XXV. (1908) 88.
222. — — Pflichten israel. Schulmänner nebst Erziehungs- und Unterrichtslehre ... S.-A.-Ujhely. XVI. (1899) 359.
223. *Stern Ábrahám*: Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák és szemináriumok számára. Irta ... tanár. Budapest, 1889. VII. (1890) 87—92.
224. — — Izrael története. II. kötet. Budapest, 1892. IX. (1892) 656—657.
225. *Strassburger B.*: Geschichte der Erziehung des Unterrichtes bei den Israeliten von ... Stuttgart. IV. (1887) 148—151.
226. *Szép Lipót*: A veszprémi izr. hitközség iskolájának története 1805—1905. Az iskolaszék megbízásából írta XXII. (1905) 378—379.
227. *Vogel Ignác*: Hit- és erkölcstan ... III. (1886) 110.
228. — — Meló Chofnájim. IV. (1887) 223—224.

IV. A tanügyre vonatkozó kulfók.

a) Miniszteri rendeletek:

229. A középiskolai hitoktatásnak az iskolaépületben való teljesítése tárgyában. I., II. VIII. (1891) 303.
230. A hitoktatásról és a zugiskolákról. I., II. I. (1884) 65—66.
231. A talmud-tóra tanítás ügyében. IV. (1887) 589.
232. A zugiskolák megakadályozásáról. IX. (1892) 66—67.
233. Az izraelita iskolaszékek tárgyában. XXIII. (1906) 375—377.
234. A szombat az iparostanoncoknál. IX. (1892) 68.
235. A szombat a középiskolákban. III. (1886) 78. VII. (1890) 634. X. (1893) 216. XL. (1923) 58—59.
236. Az izr. tanulók vallásának mikénti megjelölése tárgyában. VI. (1889) 508.
237. Az Orsz. Rabbiképző Intézet alsó tanfolyambeli tanulóinak átlépéséről más gimnáziumokba. VII. (1890) 61.

b) Egyebek:

238. A Freystädter-féle alapítvány kuratoriuma és a pesti hitközség előjárósága között kötött szerződés a pesti

izr. hitközség alapítványi gimnáziuma tárgyában.
XXVI. (1909) 374—377.

239. A hitoktatás ügye Gyöngyösön. VI. (1889) 374—383.

240. A magyarorsz. izr. Orsz. Irodája Elnökségének felterjesztése az Orsz. Rabbiképző Intézetnek Ferencz József király nevével való elnevezése tárgyában.
XXXIV. (1917) 63—67.

241. Az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló törvény. XXVIII. (1911) 68—78.

242. Az izr. orsz. iroda és az orsz. izr. tanítóegyesület felterjesztése, ill. körlevele a kis zsidó iskolák érdekében.
XXIV. (1907) 120—124.

243. Az izr. orsz. irodájának jelentése az országos hitoktatási tantervről. XXI. (1904) 213—215.

244. Az izr. Orsz. Iroda véleménye a pozsonyi jesiba ügyrendjéről. XXV. (1908) 103—109.

245. Az országos iroda átirata a hitoktatási tanterv ügyében.
XXI. (1904) 72—73.

246. Érdekes folyamodvány a sátoraljai helyi minta főiskola ügyében. Közli: Knopfler Sándor. XXVII. (1910) 360—367.

247. Zsidó alapítvány a pápai főiskola részére. Közli: Neumann Antal. III. (1886) 79.

Budapest.

Weisz Pál.

J A B N E H.

HOMILETIKA.

Az élet széderasztala

Beszédssorozat Peszach előtti szombatokra. Tartatott a pesti izr. hitközség főgimnáziumában.

קדש ורחק וכו'

Tisztelt Hallgatóim! A Széder az életet jelképezi a maga mélységeiben és magasságaiban, örömeiben és viszontagságaiban. A jól rendezett élet is egy széder, mely kezdődik a nap megszentelésével és odatart a végcél felé: *נרצה* hogy Istentől kegyesen fogadtassék. Középpontjában van: a „terített asztal”, mely körül sok minden forog: a munkásnak véres verejtékes küzdelme, a szegénynek gondja, a gazdagnak öröme, nemzetek versengése, az osztályok tusálkodása. Lássuk tehát a Széder egyes pontjait jelképi jelentőségükben, vagyis az életfeladatokhoz való viszonyukban.

I. A széder első pontja: קדש „szenteld föl a napot!”

Tisztelt Hallgatóim! Az idők végtelen folyásából, melyben egyik nap úgy virrad és úgy alkonyodik mint a másik, egy napot kiragadni és másnak szentelni mint a görnyesztő robotlásnak, ősrégi gondolata és intézménye az emberiségnek. De, ha a zsidó ünnepeket más ősnépek ünnepeivel hasonlítjuk össze, akkor itt-ott halljuk ugyan még a próféták kemény kiszólásait a léha kicsapongások felől, de az idők haladtával mindinkább tisztult és emelkedett erkölcsi felfogás légkörébe jutunk és úgy érezzük magunkat, mintha kopár, sziklás, hóborította hegyekről a Szinájra lépdelnénk, hol Isten dicsfénye sugároz körül és ahol a szeretet tanítása hangzott el.

A zsidó ünnepeket nemcsak szünettel, hanem minden világias gondolkodástól való tartózkodással szenteljük Istennek. Egy római bölcsész azt a benyomást szerezte a zsidó szombat felületes ismeretéből, hogy a zsidóság életének egy

hetedrészét elvesztegeti. Ő életcéljának még csak a munkát ismerte a nép fiai számára, magasabbra nem irányult tekintete; de Juda Halévi már oly magasságokba emelkedik, hogy joggal állítja az ellenkezőjét: a zsidó nép életének legalább egy hetedrészét menti meg a szolgai munka lélekemésztő molochjától az önszmelet, a magába szállás, a lelki felszabadulás számára. Mert: *אם אין אני לי מי לי* *ha magam nem vagyok magam számára, kim van?*

Szenteld meg tehát az ünnepet és szenteld meg általa az életet, hogy az mennyországgá, házad templommá váljék.

Mielőtt pedig a Széder rendtartásához és az életpálya befutásához fogna:

II. *וזהו Moss kezét a szertartáshoz!* Aki másokat akar jelképes cselekedetekkel kioktatni, annak magának mocsoktalan kézzel, az élet szennyétől, az utca porától és az idő rozsdájától megtisztultatni kell hozzálatnia. A papság — más vallás szerint — szentség, mely a felavatás pillanatától eltörölhetetlenül nyugszik viselőjén, saját személyes érdemei, hajlamai nélkül is. A zsidóság szerint ép a széderadónak kell előbb személyesen megtisztulnia, lelkileg előkészülnie. Nincs a szédernek egyetlen szava sem, mely annyira a mi korunkat oktatná ki mint ez. Mert sokan vannak, kik az élet széderasztalánál vezetni akarnak, kik társadalmi pozíciójukat akarják alátámasztani avval, hogy felekezeti ügyek élére is állanak, anélkül, hogy személyesen felkészültek volna erre, anélkül talán, hogy tiszta volna a kezük, a lelkiismeretük. A széder arra tanít, hogy aki a széder vezetni akarja, tiszta kézzel nyuljon a szertartáshoz, anélkül azonban álljon félre a hivek közé.

III. *זוידסעגלל kezd a lakomát;* a föld szerény terménye mint előétel jelképezze, hogy bármily fényesen legyen is kivilágítva hajlékod, bármily dúsan terítve asztalod, bármily előkelők vendégeid, egyről még ne feledkezz: a kötelező szerénységről. „Jobb egy tányér zöltség szeretet körében, mint egy hizott ökör gyűlötségben.” Vajha minden nemzedék úgy gondolkodna, hogy szerény kezdettel induljon az életbe abban a reményben *ישנה מאדך*, hogy *„a kicsiny kezdet vezet a nagy véghez”*, hogy a szülei házból új családba induló ifjúnak nem kell okvetlenül a szülei ház nagystílűségét tovább folytatnia, akkor nem volna oly sok romban heverő és könnyeket hullató házi oltár árván, nem csöpögnének a lapok az öngyilkosságok véréből, nem találkozánk annyi görnyedt fővel, annyi megtorpant existenciával ott, hol mindennek virulnia kellene most új reményektől, az új kezdek és elhatározások harmatcseppjei alatt. Legyen a *כרס* szimboluma állandóan emlékün-

ben és tartson bennünket a szerénység útján. Áldd hozzá Istenedet *בורא פרי האדמה*, „aki a földből teremt elő gyümölcsöt” mert *אמת מארץ חצפה* *igazság fakad a földből*, az egyszerű falusi életmódban talál termékeny talajra az őszinteség a megbízhatóság.

IV. *Felezd meg az elköltendő maccát és tedd el az egyik felét későbbre!* Tisztelt Hallgatóim! Ez is valami ókorinak tetsző dolog ma már: hogy tégy el későbbre. A háborus felfordulásokból az új nemzedék semmi jó tanulást nem vont le, csak az alantas emberi indulatokat szentesítette: *אכול ושתה כי מחר נמות* „együnk, igyunk, holnapra ugyanis meghalhatunk”. Pedig nem is az ókori bölcssekhez, hanem a mi élő atyáinkhoz és anyáinkhoz kellene fordulni jobb okulás céljából, ők már túl vannak a régiebb nemzedékek azon másik végletes életfolyásán, hogy mindent csak a jövőre kell felhalmozni, a jövő esélyeire való felkészülés céljából meg kell vonnunk magunktól nemcsak a jó falatot, de egy jó könyvet is. Mi szerencsés örökösei a különböző életelvek harcától eredő tanulságoknak, legyünk megértéssel a régi és új követelmények irányában és *מח* haladjunk a középuton, élvezünk is, de tartalékokat is gyűjtsünk.

V. *Regéld el az egyiptomi kivonulás történetét!* Ez a főpontja a széder programjának és tudjuk, mily aranykőde az áhítatnak lepte el régente ennél a zsidó széderasztalt, mennyi könnyet örökített meg az apáról-fiúra szálló hagada, mennyi szellemi kincset bányásztak ki szavaiból és mennyi új kincset hordtak össze tárnáiba. Ugy olvassuk, hogy egy talmudkori, tudósokból álló társaság annyira elmerült az egyiptomi emlékek felidézésében és tanulságaik levonásában, hogy kivilágos virradatokra a tanítványoknak kellett őket történeti, bölcséleti mámorukból felrázniok azzal, hogy *„uraim, itt a mindennapi reggeli Semá elmondásának ideje”*. Nemcsak ünnepi, nagy történelmi eszmék érdemlik meg az elmélyedést, hanem a mindennapi életnek problémái is követelik a maguk jogait. Az ünnepi áhítat egy-egy szép hegyi kirándulás nagyszerű kilátással, ózonos levegővel, de a napi utra a Semá vezessen el. Szép az ünnepi lakoma szertartásos rendje, de a mindennapi étkezési rendszabályok is megkívánják, hogy szeresd a te Istenedet ne csak egész szivedből, hanem egész lelkeddel, azaz vágyad feláldozásával és erőddel, vagyis áldozatkészségeddel, hogy ezzel más számára is könnyítsd meg a hagyományos zsidó háztartás vezetését. Ez nemcsak vallási, de egyben testvéri kötelesség is.

Regéld el a történetet! Ne csak az iskolai tanítás megszokott, fáradt hangján, ne állott igazságokkal tömd a gyermek lelkét, hanem apai szeretettel, lendülettel úgy tanítsd, hogy „az új nemzedék is oly elevenen élvezze, mintha ő maga vonult volna ki

Egyiptomból". Mindezt jelenti a szó והרה, amiből ez a szó veszi eredetét, „hagada" vagyis „vonzó előadás (הרה) שמועשים את הרה). Adj helyt a gyermekek kérdezősködéseinek, ne zárkózz el ellenvetéseiktől, ne döbbenj meg kételyeiken sem, hanem állj szóba velük, mint már a talmudkori türelmes pedagógusok tették, hogy szóhoz juttatták a bölcses (הרה), kiben van tehetség és van jóindulat; a hamisat (השע), kiben kifejelett a tehetség, az okoskodási hajlam, a kritikai szellem, de kiben elmaradt a jóindulat a vallás tanításai iránt; az ügyügyit, (הה) kiben ép fordítva: a jóindulat, a megértés van meg, de nincs meg a kellő tehetség és végül a közönyöst, (השע) ki nem kérdez, nem kíváncsi semmire, mert úgy veszi az életet amint van, nem látja annak mélyebb értelmét, eszmei tartalmát. Mindezekhez tartsd magadat és gyógyítsd lelki fogyatkozásait úgy mint az isteni orvos Elijáhu próféta, a szédernek ma is láthatatlan vendége tette, hogy testének egész melegével ráfeküdt a már kihűlőben levő beteg haldokló gyermekre על הולך ויחמור על הולך és „rámérte magát", hozzá illeszkedett, nem ismerte magát nagynak, a gyermeket pedig kicsinynek.

Igen, így mesélj a gyermekednek. Legyen vulkánna a szíved, dörgéssé a hangod, villámmá szemed tekintete, őltsön sasszárnyakat fantáziád és ragadd el azokon oda a Vörös tenger partjához, hadd hallja annak zúgása mellett a nagy vezér szavát: „Isten harcol érettetek, ti csak maradjatok csendben!" Hadd énekelje ő is Mózes és Izráel himnuszát; vezessd át a képzelet szárnyain a pusztán, ahol hallja és megértse a nép zúgolódását, de vele együtt áhitozzék a להם ישנים „mennyei kenyér" után is. Vezessd el a Szináj tövébe, hadd kiáltssa ő is az egész néppel נעשה וישמע „megtesszük és meghallgatjuk". Ültessd oda Salamon király lábaihoz, hadd hallgassa bölcs példabeszédeit. Vezessd el Jeruzsálem füstölő romjaihoz, hadd sirjon Jeremiás prófétával, onnan a száműzetésbe, hadd akassza ő is hárfáját a fűzfákra, mikor idegen földön hazafias dalain mulatni akarnak, döntse magára az idegen templomot mint Sámson és mondja: „haljak meg inkább a filiszteusokkal, semhogy árulója legyek saját népem becsületének. Add kezébe Juda Halévi lantját, hadd pengesse ő is Jeruzsálem nyugati romfalának árnyékában akkor is, mikor már életét kileheli. És mindezen magasságokon keresztül szágulva, ne úgy tedd le a jelen siralom-völgyének mélységébe, hogy többé nincs emelkedés számunkra, hogy véget ért a dicső történet, hanem úgy, hogy ami őseinkre várt, hogy a történetbe jegyezzék be nevüket, az vár mi reánk is.

Csak ezután, mikor már teleszívta kebledet történeti tudattal és hivatásérzettel:

VI. Mosakodj az étkezéshez! Ne add magad oda a

bár jóindulatu, de következményeiben káros tanításnak, hogy „nem tisztáltatja meg az embert, ami az emberbe bemeleg, csak a szó, ami száján kijön". Valójában a mocskos kézzel szerzett falat megfertőzi a lelket לא להטין בפה בשרנו lelkünkbe visszük be a kenyerünket, lelkünk mélyéig hatol annak fertőző bűne. „ne fertőztessétek meg lelketekeket" semmi fertőző, bűnnel bemooskolt étellel.

Mosakodj az étkezéshez! Az élet széderasztalánál is tartsd ezt szemelőtt, sőt magában a hitéletben is.

A legtisztább tan, a legideálisabb életbölcsélet is idők folytával bemohosodik, egyre több félremagyarázás dudvásítja be, úgy hogy minden egyes nemzedéknek kell állandóan a maga erejéből és a maga meggondolásaival tisztító munkát végeznie rajta. Azért találjuk már a Tórában Istennek e különös elnevezését: אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákob és nem egyszerűen Ábrahám, Izsák és Jákob Istene. Ábrahám számára Isten még egy ujonnan felfedezett forrás volt, melynek vize tiszta és üde volt, de Izsák számára már hagyomány volt, beomlott kövekkel, begyepesedett gazzal elfödve, neki újból kellett a maga bölcselkedésével megtisztítania és ép úgy ő utána Jákobnak, mindegyik örökségül kapta az istenség eszméjét, de mindegyiknek a maga szellemi és lelki munkásságával kellett azt magáéva tenni. ויהי דברי תורה חרישים לכקרום רבה אמונתך שבכל יום יהיו דברי תורה כעין חרישים „Naponként meg-megújodva nagy a te hűséged", bölcsseink szavainak értelmében ez így értendő: ha mindig újjaként hatnak rád a tóra szavai, akkor nagybobbodik, gyarapodik hited.

Moss tehát kezét és üdül fel a vallásos szertartások végzésére. Ne végezz gépiesen semmi életfeladatot, hanem saját egyéniségeddel, saját lelked erejének megújításával folytatd a hagyományos életet.

VII. Mondj áldást a kenyérre! Ismerd el, hogy bármekkora is korod tudománya, bármily tökéletes gépekkel is rendelkezel, melyekkel a természetet kiaknázhatsz és az elemeket uralmad alá hajthatod, egyetlen buzaszemet még sem tudsz a levegő nitrogénjéből kisajtolni, mint azt a háboru alatt tervezték, hanem koldusként állasz Isten tenyere előtt, a felhőkbe és napsugárba kell vetned minden reményedet ומה יד יעקב טוב ומה יד יעקב טוב תחת יד יעקב... ha Isten megnyitja a tenyerét, ha harmat áldását nyújtja, bővelkedünk a jóban, ha azonban elfordítja tekintetét, megrémülünk, ha bevonja a szeleket, a lélekzetünket vonja be és porba szállunk vissza. Tartsd szüntelen szem előtt, elbizakodott ember, hogy még mindig Isten az, אלהיך, aki a földből

teremti elő a kenyeret és csak az övéből adunk, ha adakozunk.

VIII. *עגל קוואַסטאלן קענערע!* Izleld meg a לחם עוני „nyomorúság kenyerét“!

Három világeszme van belegyurva a nyomorúság kenyerébe és kel ki belőle folyton új életre: a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméi.

A szabadság eszméje minden korban a nyomorúság kenyéréből kelt ki. Csak addig tudjuk megóvni lelki szabadságunkat, csak akkor vagyunk igazán „vagyonilag függetlenség“-ben, ha beérjük a nyomorúság kenyerével, de észrevétlenül rabul ejtettük magunkat, amint a jó falatra csüggesztjük tekintetünket. Az emberiség első bűne az inycsiklandó falathoz fűződött és a „vágyakozás sirjai“-nál קבירה ההוא a jó falat volt egy néptragédiának magva.

A nyomorúság kenyere az egyenlőség kenyere is. Óh, néztek szét, tisztelt Hallgatóim, a társadalmi élet széles mezőjén, hogy az emberi egyenlőség gondolatát, a szokásos szólamoktól eltekintve, hol ápolják valóban: ott-e, ahol az arany az aranyat tulcsengi, ahol a palota a palotát lenézi, mert nincs olyan cimere mint neki, nincs olyan régi patinája, vagy pedig ott, ahol minden származási és minden versenynyertési előkelőség teljesen elnémul egyetlen érzés: a nyomorúság kenyerének keserű íze mellett?

A nyomorúság kenyere végül a testvériség kenyere. Ha hirtelen aranyeső szakadna az égből, melynél úgy járnánk mint a manánál: לא יעדרו והמעיט לא יחסר, hogy senki kelleténél többet és senki kevesebbet nem szerezne, bugyogna-e tovább a testvéri szeretet forrása szívünkben, nem olyan düh venne-e erőt rajtunk mint évtizedekkel ezelőtt egy orosz koronázási ünnepségen, melyen csak vásári sütemények körül kapkodásban is ezrek találták halálukat egy mély árokban. De ha hirtelen vészjelt kapna az emberiség, hogy egyetemes nyomor áll be, egy pillanat alatt átrezegné mindnyájunk szívét az az igazság, hogy a nyomorban születik meg a testvér és akkor a széderen kívül is mondanók: ... אכלו אברהם... „im a nyomorúság kenyere, aki éhes, jöjjön és egyék.“

Igy fogva fel a nyomorúság kenyerét, mint eszmékkel átgurult, de egyszersmind eszmék csiraképességét megtartó tészta, érteni fogjuk bölcs Salamon azon érdekes tanítását: שלח חקלך „Bölcsásd csak kenyeredet a vízre, az anyag körforgásának sodrába, idővel majd újból megtalálod“ kikelve és dús termésben.

IX. *עגל קעסערע!* Tedd magadévá őseid sorsát,

kiknek életét elkeserítették és mindamellett is áldd Istened nevét, mert חייב אדם לברך על הרעה בשם „épügy tartozik az ember hálával Istennek a rosszért, ami érte mint a jóért.“ Fájdalom a boldogság alkatrésze.“ Ha sikerülne az orvosi tudománynak minden sebet begyógyítani, minden fájdalmat eltüntetni, ha közgazdasági lánghelmék minden panaszt elnémítanának, az emberiség nem volna boldog akkor sem, a jólét és gondtalanság meddővé tenné a lelket, terméketlenné az elmét, petyhüdtté a kedélyt és izetlenné az egész életet. Fakadna-e még dal a költők ajkain, megszólalna-e a zene a teljesen kiegyensúlyozott lélekben, teremne-e filozófiát a keserű sorsból fel nem szántott társadalmi élet, volna-e könny nélkül megváltása a szívnek, sóhaj nélkül megkönnyebbülése a kebelnek, reménység nélkül célja törekvésünknek? Csak azok, „kik könnyek között vetettek“, tudják, mit tesz az „örömben aratni“, csak akik keserűnek találták Mára forrását, tudják mi az a hit fája, mely beledobva, édessé változtatja azt „csak azok, kik igazságtalanságot szenvedtek, tudják, mi az igazság“ (Thering).

És nézzetek a világtörténet nagy mozgó eszméit, a költészet gyöngyeit, a művészet alkotásait, a próféták álmait, ott ringott-e bölcsőjük a márványpaloták hűs csarnokaiban, vagy a kunyhók sötétjében, ahol keserű gyökér nedvével táplálták édes anyatej helyett?

X. *עגל קעסערע!* Tedd magadévá őseid sorsát, hogy senki kelleténél többet és senki kevesebbet nem szerezne, bugyogna-e tovább a testvéri szeretet forrása szívünkben, nem olyan düh venne-e erőt rajtunk mint évtizedekkel ezelőtt egy orosz koronázási ünnepségen, melyen csak vásári sütemények körül kapkodásban is ezrek találták halálukat egy mély árokban. De ha hirtelen vészjelt kapna az emberiség, hogy egyetemes nyomor áll be, egy pillanat alatt átrezegné mindnyájunk szívét az az igazság, hogy a nyomorban születik meg a testvér és akkor a széderen kívül is mondanók: ... אכלו אברהם... „im a nyomorúság kenyere, aki éhes, jöjjön és egyék.“

XI. *עגל קעסערע!* Tedd magadévá őseid sorsát, hogy senki kelleténél többet és senki kevesebbet nem szerezne, bugyogna-e tovább a testvéri szeretet forrása szívünkben, nem olyan düh venne-e erőt rajtunk mint évtizedekkel ezelőtt egy orosz koronázási ünnepségen, melyen csak vásári sütemények körül kapkodásban is ezrek találták halálukat egy mély árokban. De ha hirtelen vészjelt kapna az emberiség, hogy egyetemes nyomor áll be, egy pillanat alatt átrezegné mindnyájunk szívét az az igazság, hogy a nyomorban születik meg a testvér és akkor a széderen kívül is mondanók: ... אכלו אברהם... „im a nyomorúság kenyere, aki éhes, jöjjön és egyék.“

Mert mindazon eszmék, melyeket bölcseszek kigondolnak és melyeket költők megénekelnek, mindaddig csak felettünk lebegő felhők, míg a fehér asztal mellett nem mentek át a poharak összekoccanásának hangjaival a kedélyünkbe. חקלך לפני שלח

Isten bár magasban trónol, mélységekbe tekint le, hogy ő nem ugyan mutatkozik be, mint ég és föld alkotója, hanem mint az erkölcsi élet őre, „aki kivettelek Egyiptom országából, a rabszolgák házából”, aki pártját fogja elnyomottaknak és véget vet a rabságnak.

Ennek felel meg a most következő hallel-zsoltár első igéje: לא לנו ד' לא לנו כי לשמך תן כבוד על הסוד ועל אמתך. למה יאמרו הגוים איה Ne nekünk, Örökkévaló, ne nekünk, hanem a Te nevednek szerezz dicsőséget, a Te szeretetedért, a Te hűségédért, miért is mondják a népek, hol az ő istenük, holott Istenünk az égben van.

Soha talán ilyen magas álláspontra nép nem emelkedett mint Izrael, mikor nem magáért imádkozik, hanem Istenért, aki viszont ő érte cselekedett Egyiptomban. Az ő dicsőségéért kell sikra szállanunk kifelé is, mikor azt mondják a népek: hol az ő istenük?

Mert szünes-szüntelen halljuk ma is a népek ezen szavát, hol az ő Istenük, hol az ő vallásuk? Talán ott látható még a régi egyiptomi vérnyma vagy annak emléke על המשקף ועל ית' a ház ajtófélfáján? Oh nem, az onnan letűnt már. Vagy ott található talán a zsidó asztalnál, az étkezési rendben, az asztali imádságban? Onnan eltűnt már. A tóra figyelmeztet ugyan a peszachi áldozatnál: ואדם אל תצא איש מפנה ביתו עד בקר „ne menjen ki senki közületek házából reggelig”, de a ma embere úgy gondolja, már bekövetkezett a reggel, a munka, a társadalmi együttműködés reggele, elhagyhatjuk már a családi ház hagyományait, sőt a ház is követhet minket ki a szabadba. Vagy ott keressük talán a zsidó vallást a munka terén, az üzleti életben? Oh, ott talán nem is volna kíváncsú látogató az Isten. Menjünk tovább: keressük a templomaikban! De נצב בעדך אל Isten a nagy gyülekezetben él, sőt az egész gyülekezetben találja meg illő tisztelétét. Ott honol ugyan asztalunknál is, ha még oly kevesen is vagyunk körötte, de nemes tárgyról folyik beszélgetésünk, a templomban azonban az üres helyek bántják. Ezért arra a kérdésre, hogy „hol az ő Istenük” válaszunk csak az, hogy ואלהינו בשמים Istenünk már csak az égben van, már csak a hit fűz hozzá. Csak hitben, tanításban közeledünk hozzá, de ő még az ég magasságából is letekint, hogy felemelje a porból, az anyagiasságból a lelki szegényt.

☛ Fogadtassék szívesen. Lehet-e olyan programmot felállítani, mely Isten fölötti rendelkezés színében tűnik föl? A zsidó vallási bizakodás addig merészkedik, hogy ezt is lehetővé

teszi. Míg rendesen a vallások oly merev dogmatizmusba mennek át, mely szerint a tan biztossága fölötté áll minden emberi mérlegelésnek és avval szemben nem szabad érvényesülnie sem emberi izlésnek, sem közvéleménynek, a zsidóság tanítja: כי שררה הבריות נוחה הימנה רוח המקום נוחה הימנו וכו' (אבות נ"י). Ami emberek tetszését bírja, bírja Isten tetszését is. A leghelyesebb utnak pedig, melyet az ember válasszon, R. Juda ajánlja: כל שהוא הפארת לעושה וחפארת לו מן האדם, a lelkiismerethez viszonyítva legyen becsületes, hanem szerezz becsületet embertársaink, a közvélemény részéről is. Emberi társadalomban élünk, ahol emberi szempontok irányadók. Legyen tehát viselkedésünk ne csak igazságos, ne csak jellemes, meggyőződéssel alapuló, hanem kedves is, hogy emberek tetszését elnyerje és személyünk varázsán keresztül juttassuk el őket is az ideálok szolgálatába. Ez különösen hangsúlyozandó zsidó ifjak nevelésében. Mi egy martírság iskoláján keresztül haladt nép vagyunk, megszoktuk a meggyőződés keménységét, konokságát azokkal szemben, kik annak feladását követelték. De az új idők szelleme nem lép fel ilyen követeléssel és inkább várja a társadalmi közeledést. Ha sokszor még van is okunk a bizalmatlankodásra, tudnunk kell, hogy mi vagyunk kisebbségben, minket illet meg az előzékenység, a közeledés első lépése, a nyájas hang, a konciliáns modor. Legyünk meggyőződve arról, hogy az a kedvesség, melyet Isten némelyikünk személyébe adományozott, ép oly rendeltetéssel bír a társadalmi élet szervezetében, mint a meggyőződés szilárdsága. Kedveltessük meg az élet széderjét másokkal és ily módon szerezzünk vallásunknak tisztelőket ואהבת את ד' אלהיך meg Istenedet“.

Nem kell a középkori hunyász szellemet tovább ápolnunk, önérzetesen emelt fővel járhatunk, emberi jogaink és méltóságunk tudatában követelésekkel léphetünk fel jogaink helyreállítására és tisztelgetésre. De mindazt, amit akár hatóságoktól, akár a társadalomtól elnyerünk, fogadjuk benső köszönettől és hálával, mert köszönetet szoktunk mi is elvárni, ha olyasmit adunk meg valakinek, ami jog szerint megilleti, de a mi mégis még kezünk ügyében van és amit ép úgy hatalmi tényről megtagadhatunk tőle. Ha a nap megszentelésétől a széder program végéig a szimbolumok tanításait megszívleled, akkor életed széderje kedves fogadtatásra talál. Amen.

Budapest.

Dr. Fényes Mór.

Lélek teszi az embert.

(5686. Peszach 8. napján)

Két nép állt szemben egymással már ott Egyiptomban és a kiszabadulás csodás eseménye után a Vöröstenger partján. Az elnyomó Fáraó népe és a rabszolga nép, Izrael. Mily óriási kulturális különbség a kettő között. Külső látszatra, hogyha *אשר לא ידעו* (Jes. 11, 3) az ember szemeli látványa szerint mérleznék és a füleibe jutó hírek szerint döntené, mily hatalmas különbség az elsőnek javára, a másodiknak hátrányára. Az egyik uri nép, uralomra termett, abban az időben már a világ kulturájának, — legalább külső kulturájának — élén, uralkodó kasztokkal, kiépített papi hierarchiával. Köm-lékekkel, melyek az évezredekkel dacolnak s művészetének híreit, építészeteinek dicsőségét fenntartják. Műalkotásokban, kincsekben gazdag, pazar pompában, külső előkelőség jeleiben dúd. Hiszen egy-egy most kiásított király sírja kincseinek csodájára indul ma is a világ. És mellette a vályogot — igaz, hogy kényszerből — vető, a kunyhó föléje alatti nyomorban tengődő, a rabszolgaságban kétségbeeső, testileg lerongyolt izraelita, aki először nem is hallgat a szabadság hívó szavára.

Mégis *Izrael* volt a kiválóbb, mégsem az uri, az uralkodó nép, hanem a letiport rabszolganép volt a kimagaslóbb. Izrael lelkileg magaslott ki, erkölcsi fölényben volt Egyiptom fölött. Egyiptomnak nem volt lelke, nem volt szíve, megölte magában hatalmi vágyból a nemesebb érzést; a magasabb szellem hiányzott belőle, az emberi méltóság megbecsülése, a szívnek kultúrája, a belső, lelki műveltség. Holt volt, emelkedett szellem nélkül való volt az a kultúra. A Vöröstengernél *אשר לא ידעו* (Jes. 11, 3) látta Izrael Egyiptom vízeit holtan, de már előbb sem volt élet szelleme bennük. Mert nem a külső erő, nem a vadság, a kegyetlenség, a leigázó tehetőség és készség teszi, hanem a szellem, a lélek élete, az erkölcsi felfogás. Izraelben *lélek* ébredt, Izraelben az ősök óta a magasabb megismerés vágya, a lélek megnevelésének törekvése, a szív érzései megszentelésének eszméje élt, azért érdemelte meg az életet, a jövőt, azért győzött ott az egyenlőtlen küzdelemben a lelkevel az égben járó rabszolga a szívével a porban kuszó kényszer fölött, az igaz életért, a lelkiért hevülő, külsőleg szegény és nyomorúságos nép, a holtak kultuszát űző, az állatot imádó, az élő embert eltipró világhatalom fölött. Sok vörös tengert látott a történelem folyamán Izrael, vérenek sok tengere látszott összecsapni fölötté, gyakran ismétlődött az a

jelenet, hogy erőszak és hatalom, elnyomás és kegyetlenség utoérni s eltiporni látszott Izraelt, de *אשר לא ידעו* (Shs. 8, 7) hatalmas népek árja s hatalmas árja s *ném árja* népek igyekezete hiábavalónak bizonyult, nemcsak hogy magát Izraelt megsemmisítse, hanem hogy azt szerettet, mely Izraelben magasabb élet, isteni eszmények, szellemi és lelki javak iránt lobogott, elfojtsa, hogy Izrael létmegtartó erejét, a magasabbra, a bensőségre a lelkiekre való törekvést elnémtsa. Sőt ellenkezőleg, még jobban megnöti üldözés idején ez a vágy, az eszme ápolásának gondolata. *אשר לא ידעו* (II. 14, 10) a bölcsék kérdezik: mért használja a biblia ezt a kifejezést, az átható igealakot: és Fáraó közelített? S felelik *אשר לא ידעו* mert közelebbvitte Izrael szívét az égi Atyához (Ex. r. 21, 5). Amíg Izrael szilárdan áll a maga ideális törekvéseivel, addig semmiféle támadás el nem mozdítja, semmi éle hullám el nem mossa, dacol idői viharai-val, hatalmak veszes szeszélyeivel. Ha kivész belőle a szellem, akkor őt is elsodorja népek hullámárja, hiszen akkor ő sem különb, hiszen akkor alacsonyabb szintre süllyed: értéktelen az a *világítótorony*, melyben nem lángol jeltadó tűz. Izraelben megmaradt eddig, ezentúl is meg kell maradnia az égi tűznek, a magasabb lelkesedésnek. Izraelnek még van hivatása, még van életcélja, még van feladata. Hogy messiási néppé serdüljön, meg kell a szellemnek, a léleknek benne maradnia *אשר לא ידעו* (Jes. 11, 2) rajta kell nyugodnia, el kell őt töltenie. A magasabb szellemiség, a *lélek*, az erkölcs, mely áthatja, teszi az embert, a tartalom, a *szellem* teszi az intézményt.

I. Rabbi Meir valamikor egy hetvenkedő pogányt odavezetett egy hatalmas *domboru tükör* elé s mondta neki: tekints bele, ugy-e milyen neveltségesen hosszúnak s nagy-nak tűnsz fel magad előtt, pedig tudod magadról, hogy nem vagy ekkora, mért akarsz tehát mások előtt ekkorának látszani! (Jób 38, 1-hez Jalkut 920). Mintha csak ilyen tükörbe szeretnénk pillantani, mintha csak önmagunkat is ámitva e tükör nagyított képében szeretnénk tetszelegni, mintha csak nagy-képűen tulnagynak és jelentékenyeknek akarnánk látszani. Tulnagyi jelentőséget tulajdonított önmagának, akit a szerencse kereké felfelé sodort, aki a sors emelögépén hirtelen haladt felfelé. A mi lendületünk idején, a gyors meggazdagodás, a kiszámíthatatlan lehetőségek korában, háboru utáni szerencsés-konjunktúra játékaiban szerzett vagyon látszólagos biztonságában mintha nem az Isten szelleme mutatkozott volna rajtunk és bennünk, mintha mi is inkább Egyiptom életfelfogásához,

lélek nélküli és lelketlen pompájához csatlakoztunk volna és nem Izrael szelleméhez, erkölcséhez, felfogásához, szellemiségéhez.

Az előkelőségből csak a *külsőségeket* utánoztuk, a kerekteket vettük át igaz tartalom nélkül. A vagyont, az aranyat, a kincseket imádtuk, istenítettük, táncoltuk körül **שכל אחד ואחד** (Jalk. 529) *erszényében* hordta mindenik a maga istenét és amit istene segítségével csak vehetett, beszerezte, ami tulzást hirtelen gazdagodás csak engedett, azt fokozta, hatványozta, határtalan élvágy, fékezhetetlen kívánság. Aki valamikor kis *szobában* húzódott meg, most saját nyári lakán alább nem adta, aki *szerény ételeit* is alig tudta megszerezni, dus lakomához szokott, aki *szerény köntösben* jelent meg azelőtt, most hivalkodott diszes ruháival, aki valamikor betevő falatért majd elkoptatta tulajdon lábait, most saját gépkocsiján száguldott mulatságról mulatságra, időtöltésről időtöltésre. Még Izrael *családi életének szépsége* is megbomlott, tisztasága szenvedett. Hiszen Izrael fia is szükségesnek tartotta az állítólagos előkelőket utánozni, Izrael leánya a *ציניקה* a szemérmetesség és családi bensőség törvényein magát tultni, lazább erkölcsi felfogás bűnébe merülni. Pompát, külső diszt, látszólagos előkelőséget, hódolatot, még odaadást is lehetett vásárolni, de egyet nem: *jóizlést, lelket, érzést, szellemi érdeklődést* nem. *Belsőleg* még mindig a kopottas szobában lakott, a régi szellemi élvezetekkel élt, még mindig az elnyűtt lelki öltözkében jelent meg, szívbélileg és lelkében még mindig gyalog járt. *Hiába* kopogtattál nála egy kulturális intézmény érdekében, hiába hivatd fel figyelmét éhező diákokra, hiába irányítottad irgalomérzetét kórház, ingyenes gyógykezelés áldásai felé: *belsőleg* a régi maradt, nem érezte a jómódu ember kötelezettségét kultúra, irodalom, felekezeti irányában. Nem tudta vagy nem akarta elhinni: **שאין בריה שאין הקב"ה מנסה אותה העשיר** (Ex. r. 31, 2) *manasza ama hana idofotaha lenaim umnsa hani am* (Ex. r. 31, 2) hogy nemcsak a szegénység megkísértés, hanem a gazdagság is, vajjon teljesítjük-e Isten kincseivel társadalmi kötelességeinket?!

A *szellem* hiányzott, az önzetlenség, a magasabb lelkesedés, az igazi előkelőség, a lelki műveltség! Mintha csak oly átok teljesedett volna be Izraelen, melyet nem is Izraelről, hanem Asszíriáról hirdetett a próféta **אש כידק יקר יקד כידק אש** dicsősége alatt égés fog égni, mint tűznek égése (Jes. 10, 16) s a bölcsek inagyarazzák: mi az ember külső disze, mi az a *כבוד*, amiről itt a próféta szól? a külső megjelenés, a diszes külső, a ruha, amivel az ember a világ előtt mutatja gazdagságát.

Isten azt mondta angyalának, Mikháélnak **נשמתי** külsőjüket hagyd, lelküket égesd ki belőlük, akkor majd önmagukban hullanak össze (Ex. r. 18, 5). Igen, csak külsőjük volt diszes, de nem volt lelkük, nem ismerték fel, hogy a *lélek műveivel* kell *megtámasztani* az ilyen gazdagságot, expiálni a könnyű szerzés gondtalanságát. Hány kórházat lehetett volna építeni, hány iskolát alapítani, hány lelket megmenteni azon a vagyonon, ami a gazdagodási vágyban eluszott.

Régen megmondta a próféta **עשה עשר ולא ירע** (Jer. 17, 11) mint amilyen a fogolymadár, mely kikölti azt a tojást, melyet nem rakott, olyan az az ember, aki gazdagságot szerez, de nem jog útján, napjainak felében elhagyja azt s a végén ujra megvetett, tekintély nélkül való lesz. A bölcsek pedig tanították: mi az oka, hogy gazdagok elszegényednek, mi az erkölcsi oka, hogy a jómóduak vagyonukat elveszítik? **על ידי שלא פוטרו** (Ex. r. 34, 13) *ידיהם לעניים ועל ידי שלא עשו רצון אברהם שבשמים* mert nem ismerték fel hivatásukat az irgalom művében s nem teljesítették Isten s magasabb szellemi feladataik irányában kötelezéseiket. **לכן ישלח האדון די צבאות במשמו הוון** (Jes. 10, 16) ezért bocsát az Ur, az Örökkévaló, a seregek ura kővéreire *soványságot* **וכבוד ועיו וכרמלו מנפש ועד כשר וכלה** (Jes. 10, 18) és erdejének és termőföldjének dicsőségét lelkestől testestől megsemmisíti **והיה כמסוס נוסס** és leszen mint mikor senyved a sorvadó: igen *hiánya* miatt a test is kiégett **ועד כשר** az anyagi és elsovadt, teljes a kétségbeesés, elfagy a mosoly az ajkon, megdermed a jókedv az arcokon, soha annyi romlás, kedélybetegség, magabíráskodás. Jajgat a sors mostohasága miatt az is, aki nem becsülte meg a sors jóindulatát, aki mással sohasem érezette boldogságát, nem tette örömeinek részesévé, tekintélyével, vagyonával nem állt oda szegény testvéreiért sorompóba. Emlékezel Izraelnek annak a földi hatalmasára, aki azt felelte: orosz zsidóért nem teszek lépéseket, a lengyel zsidót utálom! Milyen kicsinyek lettünk, most hogy a felfújt *tömlőkből* a levegőt kibocsátották, mint férnek el a sarokban!

De Rabbi Meir egy másik tükör elé is vezette a pozányt, *homaru* tükör elé s mutatta: nézd, milyen kicsiny az alakod, ismered magad, ilyen apró és jelentéktelen *sem* vagy! Ha érti is bennünket Isten csapása, nem szabad a csapást tufoznunk, nem szabad kiszínezni, mint az *agáda* az egyiptomi csapásokat s **אצבע אלהים** abban, ami Isten útja, mindjárt kérlelhetetlenül sújtó kezet látunk, egy csapásban hatványozott csapásokat látni. Jaj az embernek, aki elhagyja *magát*, aki önbizalmát el-

veszti, akinek a sors változandósága életkedvét szegi. Isten csapása csak megkísértés, az ember *kishitűsége*, önbizalmának megingása teszi csak teljessé az ő nyomorúságát. *וְנָתַן כְּעֵינִי כְּחֹנִים וְנָתַן חַיִּים כְּעֵינִים* (IV. 13, 33) ha a magunk szemében kicsinyeknek s jelentékteleneknek tűnünk fel, akkor a mások szemében, még a sors szemében is; ha elvesztjük önbizalmunkat, ha kételkedünk önmagunkban, jogosan kételkednek mások is bennünk, jogosan ingat meg bennünket a sors is. Mint ott a tengernél csüggedés fogja el Izraelt s hallják az isteni szót, a szilárdan álljatok s ne csüggedjétek, akkor látjátok majd az Örökkévaló segítségét, *וְיִסְעוּ דֶּרֶךְ אֱלֹהֵי דָרֶךְ אֱלֹהֵי דָרֶךְ*, *csüggedetlenül* vészen, viharon át, Izrael most se veszítse életkedvét, életerejét, a lélek derűjét. Térjen vissza az önbizalom felé, mint ott Ezekiel látomásában a fel-támadásról (Ez. 37, 9), jöjjön az Isten szelleme és leheljen lelket az élettelenekbe *וְנִשְׁנָה עַל הָאֲדָמָה* (Jes. 10, 20), hogy újra az Örökkévalóra, Izrael szentjére támaszkodjék, igazsággal, igaz meggyőződéssel, nemes fogadkozásokkal, szent elhatározásokkal, hogy *וְנָתַן עָלֵינוּ רוּחַ ה' הַקֹּדֶשׁ* az Örökkévaló szelleme nyugszik majd rajta, Izrael ősi érdeklődése, lelkesedése a tudás, a lélek, a könyörület szent ügye iránt.

II. Nemcsak egyénenként, *intézményekből* is mintha kivesszünk volna a szellem, minthacsak a külső dísz maradt volna meg, mintha itt is azt a megbízást kapta volna az angyal, hogy *הָאֱלֹהִים בְּנִדְחוֹנוֹ וּשְׁמֵהוּ* csak a ruhát tartsd, a külsőt tartsd épségben, de a tartalmát, a lelket égesd ki belőle. Abból a kopár, terméketlen talajból, ahol a halál tarol le minden virágot, amelyből szinleg semmi erőny vagy erkölcs már nem táplálkozhat, a szikkadtnak, száraznak látszó *halálvölgyéből* *וְזָקָה הָעֵצִים מֵמָוֶה* (Példab. 10, 2) erényeket fakasztott, a kegyeletet váltotta ki belőle, a haláltól csikart ki erényt, erkölcsi tanítást a zsidó *néplélek*. Az elmúlást, a hervadást, a betegséget, a halált vette körül a maga kegyeletével, szeretetével, gyengédségével, költői érzésével, melegségével. Mily szép volt, milyen megindító, mikor szombati imádság után meglátogatták a *beteget*, még emlékeztem, az én anyahitközségemben belevonták az ifjúságot is. Mindenki a községben tudott a nagybetegről, imádkoztak érte, *virrasztottak* mellette, segítették ápolni, elősegítették gyógyulását, gyógykezelteket. A *halottal* maguk a község legelőkelőbbjei is foglalkoztak, megadták végtisztességet az igazi *נֶחֱם* munkával, nemcsak fizetett alkalmazottakkal s ebbe a kegyeletes munkába is bekapcsolták az ifjúságot. A *halál szemlélete* talán komollyá tette az ifjúságot is: az élet számára nyert,

okulást a halálból. S ha nem volt gyermek, aki *קִדְשֵׁי-יְהוָה*-t, mondjon, barát, ismerős, de még idegen is vállalkozott rá, hiszen amugy is állandóan járt istentiszteletre. Most egyik ember nem tud a másiktól, sem örömről, sem bánatról. A beteggel idegenek nem törődnek, nem ápolják, nem vigasztalják. Nincs senki a haldokló mellett, hogy vele imádkozzék, hogy erősítene, hogy útjára előkészítse, hogy vele a *בְּיָדֵינוּ*, a bűnvalómat is elre-begye. Kileheli lelkét, nincs senki, aki a *שְׂמֵחַ* elzokogja, aki megtört szemeit lefogná. Eltemetik, éppen csak ha rokonai tudnak róla s adják meg a végtisztességet, a közösség nem tud róla, nem vesz részt benne s fölmentve is érzi magát bár a végtisztesség megadása a legnagyobb, a legértékesebb *מִצְוָה*-k, vallási kötelességek közt szerepel s csak akkor érezheti magát felmentve az ember, ha *כִּנְיָוִי מִצְרַיִם* már annyian vesznek részt a gyászmenetben, mint azok a seregek voltak, amelyek szabadságra indultak Egyiptomból. Ne mondjátok, ezt a *nagyváros* okozza, ahol egyik ember nem törődik a másikkal, ahol a ház lakói mint idegenek állnak szemben egymással, ahol a szomszédos lakásban örömmünne folyik s a másik nem tud róla, ahol a másik szobában életből halálba lép át egy földi vándor, anélkül, hogy a mellette lévő lakó sejtene. Így van ez most már *kisvárosban* is, kivesszünk az igazi kegyelet végzésének kötelessége, az igazi *נֶחֱם* művelése, kivonják magukat alóla, ott is tisztviselőkre bizzák, félnek az ilyen idegizgató kegyelettől, félnek szembenézni a betegséggel, a halállal. Inkább a *vallásosság csökkenésével*, az igaz istenfélelem csorbulásával, az igaz kegyelet félremagyarázásával hozzátok összefüggésbe! *וְעַד כִּשְׁרָה יָכֹל* innen is kivesszünk a lélek, ne csodálkozzatok majd ha a test is kivész, ha a közös temetők gondolata terjed vagy tért foglal majd a halottégetés kultusza.

Ne maradjon a tartály tartalom nélkül, a hordó bor nélkül, a keret kép nélkül, a folyó ágya víz nélkül. Ujra szellem, élet, kegyelet töltse be a halál birodalmát is. *וְנָתַן עָלֵינוּ רוּחַ ה' הַקֹּדֶשׁ* Ne csak a *כְּבוֹד*, a külseje maradjon meg Izrael kegyeletének, hanem a *veleje*: a szeretet munkája. Ime Mózes ott hagyja Egyiptom kincseit és magával viszi József koporsóját, mert ezt a munkát, a kegyelet művét, minden földi jó, az anyagi javak fölé helyezte. Izrael régi szelleme ujuljon fel, Izrael kegyelele keljen új életre, hogy a holt testet újra lélek hassa át, hogy akik távol állottak a kegyelet, a szeretet műveitől, Isten szellemétől, új cselekvésre serkenjenek *מֵעַתָּה מֵעַתָּה* egész nagy sereg, a szellemnek nagy erejével. Amen.

KÜTFÖK.

335. szám.

A magyar zsidók folyamodványa V. Ferdinandhoz, hogy a türelmi adót engedje el.

Euer Majestät!

Allergnädigster Monarch!

Mit den Gefühlen der tiefsten Ehrfurcht und der unbegrenzten Unterthanliebe wagen es die treuehormsamstgefertigten, bevollmächtigten Abgeordneten der sämmtlichen Israeliten Ungarns, sich den erhabenen Throne Eurer Majestät ehrfurchtsvoll zu nahen und nachstehend unterthänigste Bitte wegen allergnädigsten Abhilfe von einer die Israeliten Ungarns schwer drückenden Bürde Euer Majestät mit kindlichen Vertrauen demutsvoll zu Füßen zu legen.

Nicht vermögen die treuehormsamsten Israeliten Ungarns die tiefgefühlten Empfindungen der unbegrenzten Dankbarkeit in Worten zu bezeichnen, welche die allergnädigste Verfügung des 29-ten Gesetzartikels 1840 in ihnen erweckte. — Gleich der mit ihrer wohlthätigen Wärme alles belebende Sonne, hat die allerhöchste Gnade Eurer Majestät ihr von schweren Druck tief niedergebeugtes Gemüth aufgerichtet, sie gleichsam zu einem neuen froheren Dasein erweckt und zu den freudigsten Hoffnungen einer glücklichen Zukunft ermutigt. — Von tausend und abermal tausend Lippen und Herzen strömt der heisse Dank und die inbrünstigen Gebete für die freudenreiche Erhaltung Eurer Majestät. Allerhöchst welche die Vorstellung der Reichsstände so väterlich zu beherzigen und durch den 29-ten Art. 1840 das Schicksal der israelitischen Unterthanen Ungarns so mildevoll zu verbessern geruheten.

So erfreuet und ermutigt wagen es die treuehormsamsten Israeliten Ungarns der trostreichen Hoffnung Raum zu geben, durch die allerhöchstväterliche Huld und Gnade Eurer Majestät,

auch Befreiung und Erlösung von einer Last hoffen zu dürfen, die sie schon ein ganzes Jahrhundert hiedurch geistig und materiell schwer daniederdrückt, es ist dieses die schon in ihrer Benennung schmachvolle Toleranztaxe. — Nimmer können die treuehormsamsten Israeliten Ungarns sich der ihnen zu Theil gewordenen Gnade mit frohen Herzen erfreuen, immer sich der allerhöchstgnädigen Intentionen, als recipirte Vaterlandskinder betrachten immer in ihrer geistigen und sittlichen Veredlung mit gewünschten Erfolge vorwärtsschreiten, insolange nicht diese all ihr besseres Streben niederhaltende Fessel gelöst, insolange sie nicht von dieser schmachvollen und daniederdrückenden Last befreit werden.

Die treuehormsamstgefertigten Abgeordneten sämmtlicher Israeliten Ungarns wagen es daher die nachfolgende unterthänigste Vorstellung Eurer Majestät zu allerhöchstväterlichen Erwägung, in tiefster Demuth zu unterbreiten und in Folge derselben wegen allergnädigsten Aufhebung der Toleranztaxe in Ungarn, unterthänigst zu flehen.

1-tens die Entstehung und Einführung der Toleranztaxe in Ungarn ermangelt aller gesetzlichen Bestimmung, und basirt sich blos auf Zeitweise durch das Machtgebot der Noth veranlasste aussergewöhnliche Kriegs-Subsidien.

Aus Israeliten in Ungarn bereits seit Entstehung des Reiches gewohnt haben, unterliegt wol keinem Zweifel, wird doch ihrer schon unter der Regierung König Andreas des 2-ten mithin schon in den Jahren 1225—1235 in der Geschichte ausführlich Erwähnung gemacht, doch nirgends findet sich eine geschichtliche Spur, das sie ausser den gewöhnlichen Lasten der Contribuenten von Regierung und Land mit einer aussergewöhnlichen jährlichen Taxe besteuert worden wären, wenn nicht etwa jene unmenschlichen Verfolgungen und gewaltsamen Erpressungen, die in rohen Mittelalter periodenweise in den Israeliten wegen standhafter Beharrung in dem von ihren Vätern ererbten Glauben nicht nur in Ungarn, sondern allenthalben verübt wurden — dafür gehalten werden wollen. — Erst im Jahre 1743, mithin schon im achten Jahrhunderte des Reichsbestandes die erste deutliche Veranlassung dieser Taxe, damals nemlich wurde ein allerhöchstes Hof-Decret ddo 22 März und in Folge desselben ein statthaltereil Circularintimat ddo 2-ten April 1743. an alle Jurisdictionen des Landes erlassen, in welchem aus Veranlassung der damals durch den Erbfolgekrieg herbeigeführten ausserordentlichen Noth und unter der Angabe, dass die Juden von dem Kriege durch Herbeischaffung von Proviant und anderer Kriegsbedürfnisse und von der Insurrection grossen Nutzen ziehen — anbefohlen wurde, dass ein jeder israelitischer Familienvater für *das einmal* Fl 6 bezahlen müsse. Be-

zogen wird in diesem allerhöchsten Decret auf Art: 10: 1595, wo ebenfalls unter der Regierung Kaiser Rudolf des 2-ten wegen damaligen durch den Türkenkrieg und innern Unruhen im Lande veranlassten ausserordentlichen Landesbedrängniss, eine ähnliche aussergewöhnliche Besteuerung der Juden vorgegangen sein soll. — Drei Jahren später wurde wieder in Folge allerhöchster Verordnung ein Statthaltereii-Circularintimat ddo 1-t Juni 1746 an alle Jurisdictionen erlassen in welchem ebenfalls besagt wird, dass wegen ausserordentlichen und unentbehrlichen Kriegsbedürfnissen, und damit das bereits erschöpfte königliche Aerar den Kriegskosten begegnen könne, *unter andern ausserordentlichen Hilfsmitteln* auch die Besteuerung jeder israelitischen Person ohne Unterschied des Geschlechtes und Alters mit Fl 2 anbefohlen wird. — Unbezweifelt geht aus dem vordeducirten hervor, dass die Israeliten Ungarns wiewol sie schon vom Beginn des Reiches da wohnten, früher niemals eine Toleranztaxe zu bezahlen hatten, dass sie bis zum Jahre 1595 mithin 595 Jahren auch keiner aussergewöhnlichen Steuer unterzogen wurden, dass in diesem Jahre nur wegen allgemeiner Landesbedrängniss und Kriegsnoth zu einem aussergewöhnlichen, jedoch nur zeitweiligen Betrag von Fl. 6 für die Familie, mithin nicht unter den Namen Toleranztaxe, sondern eines durch ungewöhnliche Bedrängniss veranlassten temporären Subsidiums verhalten wurden, — dass sie von 1595 bis zum Jahre 1743, mithin wieder durch einen Zeitraum von 148 Jahren durchaus keiner ausserordentlichen Last weiter unterlagen, als blos wegen bedrängten Verhältnissen des allerhöchsten Aerars in der allgemeinen Kriegsnoth 1743 u. 1746 *unter andern aussergewöhnlichen Hilfsmitteln* auch eine aussergewöhnliche Besteuerung der Juden anbefohlen wurde, woraus natürlich folgt, dass insobald die Veranlassung zur Erhebung ausserordentlichen Subsidiis aufgehört, auch die Abnahme solcher Subsidiis und somit auch des nur für diesen Fall anbefohlenen aussergewöhnlichen Beitrages der Israeliten aufhören musste, wie es nach dem Jahre 1595 wirklich der Fall war, — wie aus dem einzigen dahindeutenden Gesetzartikel 10. 1505, wie nicht minder aus dem Inhalte der obenangeführten Allerhöchsten Decrete in den Jahren 1743—1746, welche über den Grund über die Dauer einer solchen Taxe hinlänglichen Aufschluss ertheilen, — deutlich genug ersichtlich ist, und auch dadurch bewiesen ist, dass die Landes-Jurisdictionen gleichwie die Toleranztaxe im Jahre 1749 mit Fl. 20.000 stabil eingeführt wurde dagegen mit kräftigen Gründen representirt haben. — Es liegt somit der Entstehung der Toleranztaxe in Ungarn keine gesetzliche Bestimmung zu Grunde, und basirt sich dieselbe blos auf Zeitweise, durch das Machtgebot der Noth veranlasste aussergewöhnliche Kriegs-Subsidiis.

2-tens. Leider ist die Toleranztaxe ungeachtet sie nach vorgeführten Punkten aller gesetzlichen Bestimmung ermangelt, ungeachtet der dagegen gemachten gründlichen Dicasterialverstellung, dennoch auf allerhöchste Befehle, im Lande eingeführt worden, — und während sie anfangs nur in langsamer Progression erhöht wurde, so ursprünglich im Jahre 1749 auf Fl. 20.000, Anno 1755 auf Fl. 25.000, Anno 1760, auf Fl. 30.000 stieg sie in späterer Zeit immer mit unverhältnissmässig erhöhten Quoten, im Jahre 1772 auf Fl. 50.000, 1778 auf Fl. 80.000, endlich 1813 mit Rücksicht der ausserordentlichen Aerarialbedürfnisse auf Fl. 160.000 in C Münze, wie dies aus den hier sub A—H beigelegten Documenten ersichtlich ist. — Der eigentliche Grund aber, dass diese Taxe ohne vorläufige Diaetalverhandlung im Lande Eingang gefunden mag wol wie von unseren Greisen berichtet wird, der sein dass die Israeliten Ungarns in der ersten Zeit der Einführung derselben, keine Recruten stellten, und somit für die Befreiung von Militärdiensten, wovon sie damals zurückschreckten, sich durch eine jährliche Taxe freiwillig abgefunden haben, — wo auch dadurch bestätigt zu werden scheint, weil in den Statthaltereii Circularintimaten ddo 26. November 1749 und ddo 6. Februar 1755 ausdrücklich von einer mit den Deputirten der Israeliten gepflogenen diesfälligen Verhandlung Erwähnung geschieht, — in dem ersten ausdrücklich bemerkt wird, dass die berufenen und erschienenen israelitischen Deputirten sich zur Bezahlung der damaligen Fl. 20.000 mittelst abgegebenen Reverse in solidum verpflichteten in dem andern wie der, das vermög mit den israelitischen Deputirten eingegangener Übereinkunft, dieselben ausser ihrer damaligen Quote an noch Fl 5000 freiwillig angetragen haben. Lauter offenbare Beweise, dass die damaligen Israeliten, nur um von Militärdiensten verschont zu bleiben, sich zur Bezahlung dieser Taxe bereitwillig gefunden haben — wie wurden sie sich sonst derselben *freiwillig* unterzogen, oder sich zur Bezahlung derselben in solidum verpflichtet haben? — Ist es nun aber dieser Grund, so kann derselbe doch auf die in letzterer Zeit abwalenden Verhältnisse der Israeliten keineswegs in Anwendung kommen, da es Tatsache ist, dass die Israeliten Ungarns lätzerer Zeit nicht nur nicht vor Militärdiensten zurückscheuen, sondern in gleichen Verhältnissen mit dem übrigen Landesbewohnern, mit grösster Bereitwilligkeit ihre Söhne dem Dienste für König und Vaterland weihen, dass sie nirgend im Lande verschont bleiben, auch nicht verschont zu werden wünschen, dass viele sich durch Tapferkeit und Muth auszeichnen, und gleichen Antheil an die Vertheidigung des gemeinsamen geliebten Vaterlandes nehmen. — Da nun mit Aufhören der Ursache auch die Folge verschwinden sollte, so kann das noch dormalige Bestehen dieser Taxe,

auch von diesem Grunde ausgehend nicht gerechtfertigt werden.

3-tens. Wenn nun nach vorhergehender Erörterung die eigentlichen Gründe für das Bestehen dieser Taxe nicht mehr vorhanden sind, so kann derselben kein anderes zu Grunde gelegt werden, als welches ihre Benennung „Toleranztaxe“ bezeichnet, nemlich Duldung der Israeliten. — Sehr schmerzlich und äusserst niederschlagend war es für die treuehörigsten Israeliten Ungarns bei dem Bewusstsein, dass sie in ihrer socialen und sittlichen Lebensverhältnissen den übrigen Landesbewohnern nicht nachstehen, dass sie alle im Lande bestehenden Contributionen und Lasten in gleichem Maasse mit den übrigen Landesbewohnern tragen, dass sie an den Dienst für König und Vaterland mit Letzteren gleichen Antheil nehmen, dennoch bloss ihres Glaubens wegen einer besondern Steuer unterliegen müssen, einer Steuer, deren Benennung für immer daran erinnerte, dass sie keine gesetzlich anerkannte Einwohner des Landes sind, dass sie bloss geduldet, nur als Fremdlinge betrachtet werden. — Wie wohlthuend und erhebend ist daher der 29-t Art. 840, wo es endlich anerkannt wird, dass die Israeliten Ungarns nicht mehr als geduldete Fremdlinge, sondern als rechtmässige und gesetzlich anerkannte Landesbewohner zu betrachten sind. — Sind nun die treuehörigsten Israeliten dieses angeborenen Menschen- und Naturrechtes gewürdigt worden, wie können und wie sollen sie eine Steuer bezahlen, die in ihrer Bedeutung und Benennung gerade das Gegentheil ausdrückt, die die Israeliten, nicht wie es die allerhöchste Gnade Eurer Majestät durch 29 Art: 1840 zu beabsichtigten geruheten als *Recipiente*, sondern noch immerfort als *Geduldete*, als *Fremdlinge* bezeichnet, als unwürdig selbst jener Stellung, deren sich die Israeliten Ungarns ein Jahrhundert früher erfreuten. — Und wahrlich wenn

4-tens Allergnädigst erwogen werden will, wie die Israeliten heutiger Zeit in jeder Beziehung, der ihnen zu Theil gewordenen Aufnahme zu rechtmässigen Landesbewohnern würdig sind, — wie sie hinter den wohlthätigen Einflüssen der vorschreitenden Zeitbildung nicht zurückgeblieben sind, — wie sehr sie eifrigst bemühet sind, Geistesbildung und Sittenwandlung in ihrer Mitte immer mehr zu verbreiten, mit welchen Opfern und Anstrengung sie sich bemühen, allenthalben erspriessliche Bildungsanstalten zur besseren Erziehung ihrer Jugend, geregelte Gottesverehrung, und andern Humanitäts- und Wohlthätigkeits-Anstalten zu gründen und zu erweitern, mit welcher entschiedener Neigung sie sich den nützlichen Gewerben und Handwerken widmen, mit welchem Erfolge sie sich in Kunst und Wissenschaften auszeichnen, wie mächtig in ihnen die Gefühle der aufrichtigsten Unter-

thanentreue und Anhänglichkeit an das allerhöchste Herrscherhaus und an das Vaterland wurzeln, wie gerne bereitwillig sie sich dem Dienste für König und Vaterland weihen, wie sie zu allen Lasten, Gaben und Steuern beitragen — wie sie überhaupt in ihrem häuslichen und socialen Leben stets dahin streben, sich die Achtung und Würdigung ihrer christlichen Mitbürger zu erwerben und sich allenthalben den bestehenden gesetzlichen Verordnungen und vorgesetzten Obrigkeiten willig fügen und unterziehen, — so dürfte es nicht in Abrede zu stellen sein, dass die Israeliten Ungarns heutiger Zeit, bei diesen ihren moralischen und geistigen Bestrebungen es verdienen, als rechtmässige Landesbewohner, wofür das Gesetz sie bereits anerkannt, auch in der That zu gelten, und nicht mehr einer aussergewöhnlichen bloss wegen ihres väterlichen Glaubens, ihnen ein Jahrhundert früher, unter ganz andern Verhältnissen und Zeitumständen auferlegten Steuer zu unterliegen.

5-tens. Nachdem die Toleranztaxe ihrer heutigen Natur nach eine Steuer, die jeden einzelnen gleichmässig betrifft, — indem die Israeliten von ihrem Vermögen und Erwerbszweigen gleich den übrigen Bewohnern des Landes jede andere Steuer zahlen, — so fliesst es aus der Natur der Sache, und ist auch der Gerechtigkeit angemessen, dass diese Last einer für den andern nicht tragen solle, und obgleich die Israeliten damals, wie von ihnen die ersten Fl. 20.000 als Kriegssubsidium abgefordert wurden, sich zu dieser Zahlung, auf die sowol dem Namen, als auch dem Wesen und Quantität nach veränderte Steuer nicht, und nachdem wir theils verarmt sind, theils unseren Bedürfnisse mit der moralischen Bildung und Entwicklung unseres Volkes so zugenommen haben, dass wir jetzt auf die Erziehung der Jugend, auf unsern Cultus- und Wohlthätigkeits-Anstalten mehr verwenden und hiezu nur die Bemittelten in Anspruch nehmen müssen, so wird es von Tag zu Tag mehr unaussprechbar, dass trotz der in unserer Religion und Moral sich basirenden Mitthätigkeitsgesinnungen gegen die ärmeren Glaubensgenossen — die Bemittelten nach wie vor, für die unter uns so zahlreichen Armen — diese Last tragen sollen. — Darum eben so grosse uneinbringliche Restanzen.

6-tens. Nicht nur dass die Israeliten allen gewöhnlichen Lasten der Contribuenten unterliegen, nicht nur dass sie in gleichem Antheile mit allen übrigen Landesbewohnern zu allen Steuern und Abgaben beitragen, unterliegen sie auch noch besonderen Lasten, deren sie sich in ihrer Stellung nicht entziehen können. — Mächtig wirkt auch auf sie die vorschreitende Cultur und die Errichtung von kostspieligen Unterrichtsschulen für die zweckmässige Erziehung ihrer Jugend ist ihnen ein dringendes Bedürfniss geworden. — Die sanften Gefühle des menschlichen Wohl-

wollens, der guten Sitte, der Humanität sind ihnen nicht Fremd und allenthalben im Lande sieht man in der Mitte der Israeliten Wohlthätigkeits-Anstalten für Erziehung und Verpflegung verwaiseten Kinder ihres Glaubens, für Verpflegung und Heilung ihrer kranken Glaubensbrüder, für Unterstützung und Versorgung ihrer armen Witwen bestehen. — Durchdrungen von der Nützlichkeit der Gewerbe und Handwerke werden allenthalben die arme Gewerbsbeflissenen durch reichliche Unterstützung aufgemuntert. — Alle diese Anstalten sind von jeder Fundation und von jedem fremden Beiträge blosgestellt werden, bloss die kleine Anzahl der Bemittelten erhalten, ausserdem die namhaften Kosten zur Erhaltung der Bethäuser und den zum Ritus erforderlichen Individuen, alles blos durch die eigene Mittel der Israeliten ohne fremdes Hinzuthun. Wenn nun hiezu noch in allergnädigste Erwägung genommen werden will, dass der Israelit heutiger Zeit nicht nur mit Beiträgen zu den bisher erwähnten in seiner Mitte bestehenden Anstalten in Anspruch genommen ist, sondern auch gerne und bereitwillig zu jedem Institut und gemeinnützigen Unternehmen auch ausser seinen Kreis beiträgt, und sich nirgends ausschliesst, wo er sich um die Beförderung eines guten und gemeinnützigen Zweckes handelt, wie es thatsächlich nachgewiesen werden kann, dass in der jetzigen Zeit hierlands besonders, häufigen Subscriptions-Listen für das Zustandekommen wohlthätigen oder patriotischen Unternehmungen, oder zur Aufhilfe verunglückten Menschen, es sei im Lande oder ausen dem Lande, auch die Namen der Israeliten, und mit nicht geringen Gaben erscheinen. So ist es unmöglich, dass die Israeliten Ungarn bei so vielen mannigfaltigen, ihren Vermögenstand weit überschreitenden Anforderungen auch eine aussergewöhnliche besondere Steuer bezahlen können.

Euer Majestät! Ein Jahrhundert ist es gerade, dass diese Taxe in Ungarn eingeführt worden, ein Jahrhundert, dass die treuehormsamsten Israeliten unter dieser aufseufen, und so oft und wiederholt ihre gegründeten Klagen und Beschwerden zu dem erhabenen Throne Eurer Majestät gelangen liessen — Gnadevoll und Schuldreich ist das neue Jahrhundert die treuehormsamsten Israeliten herangebrochen. — Gross und wahrhaft väterlich ist das erhabene Wort Eurer Majestät, durch welches Unsere Aufnahme zu Landeskindern anerkannt ist, und unbegrenzt ist dafür unser kindlich dankbares allerhöchstväterlichen Gnade mit frohen Herzen erfreuen, insolange nicht diese für uns schmachvolle und all unser besseres Streben fesselnde Steuer aus den Leben schwindet, eine Steuer die so sehr die Spuren mittelaltlichen Gesinnung an sich trägt, die ursprünglich ganz unter einer andern Bedeutung und

unter ganz anderen Verhältnissen, und keineswegs auf die späterhin ihr gegebenen Namen, Bedeutung und Dauer eingeführt worden.

Die treuehormsamstengefertigten im Namen sämtlicher Israeliten Ungarns Abgeordneten, wagen daher fussfälligst diese dem thigste Vorstellung Eurer Majestät zu Füssen zu legen und inständigst zu bitten.

Euer Majestät geruhe dieselbe einen allerhöchstväterlichen Erwägung zu würdigen, und mit dem Beginne dieses gnadenreichen Jahrhunderts das Werk der Gnade ganz zu vollenden, und die treuehormsamsten Israeliten Ungarns von der sie schwer drückenden Last der Toleranztaxe, als welche sie noch immer als Fremdlinge und Geduldete bezeichnet, allergnädigst zu befreien und den stets treuehormsamsten Israeliten Ungarns die Mittel allergnädigst zu eröffnen und ins Leben zu rufen, durch welche sie für ein für allemal von der Toleranztaxe sich zu befreien im Stande wären, auf dass wir mit erleichterten Herzen es uns, unsern Kindern und spätem Nachkommen sagen mögen, auch dass die späte Geschichte es noch aufbewahre; die Israeliten Ungarns haben ein ganzes Jahrhundert unter der schweren Last einer drückenden besondern Steuer geseufzt, Kaiser Ferdinand der Gütige, unter dessen huldreichen Szepter alle Unterthanen sich selbst beglückt fühlten und der schon auch in der, auf die unterthänigste Vorstellung des ungarischen Reichstages erlassene huldreichsten Resolution in uns die Hoffnung einer bessern Zukunft in Bezug auf die Abschaffung der Toleranztaxe, erweckte, hat auch das bedauernwerthe Loos dieses Volkes väterlich zu Herzen genommen, hat nicht nun seine Stellung im bürgerlichen Leben mildervoll verbessert, hat auch von dem Drücke dieser Last gänzlich befreiet.

Mit kindlich dehmütiger Zuversicht wagen wir daher einen allergnädigsten Bescheide entgegen zu harren und erstreben (?) in tiefster Demuth Eurer Majestät

treuehormsamste Unterthanen
die Abgeordneten der
Israeliten Ungarns
und seiner Nebenländer.

Közli: Dr. Bächler Sándor, Keszthely.

336. szám:

Mária Terézia ismeretlen rendelete.¹

Az 1739-iki conscriptio szerint Temesvárott 31 német zsidó család (139 lélek) és 15 spanyol zsidó család (81 lélek) élt. A conscriptio fővilágosítást ad a temesvári zsidók foglalkozását illetően, megtudjuk belőle, hogy legnagyobb részük kereskedéssel, italméréssel, német és török áruk eladásával foglalkozott. A 46 zsidó család közül kettő a „Hauptwach“-ban és kettő a „Stadthaus“-ban, a többi nemzsidóktól bérelt magánházakban lakott.² Ugy látszik, hogy a conscriptiót követő másfél évtized alatt a zsidók lassanként mind nagyobb számban szivárogtak be a katonai területekre. Ennek a hire eljuthatott Mária Teréziához, aki 1753. aug. 8-án rendeletet küldött le Englschhofen báróhoz, a temesvári helyőrség parancsnokságához, melyben valószínűleg a katonai protekturátustól fosztja meg a bánáti zsidókat. Englschhofen báró aug. 30-án jelentést küld föl a Hofkriegsrathoz, melyben hangsúlyozza, hogy sem a temesvári bánáti katonai parancsnokság alatt, sem a környéken, sem Pancsovában, egyetlen zsidó sem áll katonai védelem alatt. De a királynő, kinek zsidógyűlöletére oly sokáig emlékezett vissza a „Malke-Geld“-et emlegető keserű zsidó néphumor, nem elégedett meg ezzel sem. Nem akart országában még levegőt sem adni zsidónak és leküldi 1753. szept. 29-én Englschhofennak az alábbi rendeletet, melyben meghagyja, hogy azonnal lakoltassák ki a zsidókat a katonai területekről, a helyőrségnek hasznát hozó házakból és kapualjakból. És, hogy ezen területek állandó és maradandó zsidómentességét biztosítsa, megparancsolja a királynő a bárónak, hogy ezentul minden félévben küldjön föl a Hofkriegsrathoz egy részletes tabellát és kimutatást a helyőrség birtokán és annak környékén esetleg letelepülő zsidókról.

A rendelet címzése a következő:

Unserm Hof-Kriegs-Rath-Feldmarschall
Lieut. interims Commandirenden
Generalen in dem Temesvarer Banat
bestelten Obristen und Lieben getreuen
Franz Antoni Leopold Baron v. Englschhofen.

¹ Hálas köszönetet mondok e helyütt Dr. Marczali Henrik egyetemi tanár urnak, aki volt szíves segítségemre lenni a szöveg elmosódott részeinek kibetűzésében.

² Lásd: Dr. Singer Jakob: Temesvári rabbik a XVIII. és XIX-ik században. 1928. Seini. Függelék.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

FÜGGELÉK

A rendelet szövege:

Maria Theresia von Gottes gnaden Römische Kayserin in Germanien zu Hungarn und Böheim Königin Ertz Herzogin zu Österreich.

Lieber geträuer; Ob Wir schon aus deinem den 30. des lezt abgewichenen Monaths an Unseren Hof-Kriegs-Rath erlassenen Berichtschreiben ersehen, dass weder unter dem General Comando des Temesvarer Banat, weder in der Vöstung dises Nahmens, noch zu Panczova ein Jud unter der Militar protection stehe. Wir auch wollen, dass darob, wie auch ob dem Enthalt Unserer den 8. ejusdem in sachen erlassener Verordnung ohnausgesetzt gehalten werde; so können Wir dannoch dir gnädigst nicht bergen, dass Wir sehr es für gut befunden haben, dass keinen Juden auf Militar gründen, noch in denen darzur gehörigen oder nutzenden gebäuden zu wohnen und eben so wenig gewölben oder andere behaltnussen zu miethen jemahls gestattet, auch im fall derley Casus in dem Banat vorhanden wäre, Selbe davon abgeschaffet, auch niemahls mehr in Militar- und Fortificationsgründe und gebäude genohmen werden; du hast darnach von Temesvarer General Comando wegen dich zu achten, darüber Bericht zu geben. Nicht minder von nun an nach verstreichung 6 Monathen eine Tabellam oder auskunft wass für Juden auf Militar gründen, oder in denen darzur gehörigen gebäuden wohnen oder auch gewölber und behaltnussen in bestand haben, an Hof-Kriegs-Rath einzuschicken und damit von Sechs zu Sechs Monathen allstätts zu continuiren; Und Wir verbleiben dir übrigs mit Kayl-Königl-gnaden wohlgewogen. Geben in Unserer Residenz Statt Wien den Neun und zwanzigsten Monaths Tag Septembris im Sibenzehen Hundert drey und fünfzigsten. Unserer Reiche im dreyzehenden Jahr.

Maria Theresia (sajátkezű aláírása)

Ellenjegyzésül:

Joseph Graf von Harrach

A lap alján:

Ad Mandatum Soc: Ca5: o
Reglae Majestatis pprium
D... Gröller.

Az iv hátán a rendelet tartalmának összefoglalása:

K. K. Rescript. de dato 29. 7bris 753.

Kein Jud solle auf Militar gründen, noch darzu gehörig oder nutzenden gebäuden wohnen, noch weniger gewölber

oder andere behaltnusse in zins bepachten, auch im fall derley Casus vorhanden selbe davon abzuschaffen und niemahls in den mil. gründen zu gedulden; dann solle von nun an von 6 zu Monathen wegen allen diesen obstehenden eine förmliche Tabella an H. K. R. eingesändet werden.

Pecsét.

1739-ben nem volt még egy zsidónak sem saját háza vagy birtoka a Bánátban. Ezen rendelet hatása alatt azonban felismerték, hogy csak a saját házukban, a saját földjükön érezhetik magukat biztonságban, ott nem fenyegeti őket a felmondás, ki-lakoltatás vagy kiűzetés veszélye. Elkezdték házakat vásárolni, építeni és az 1779-iki temesvári házjegyzék szerint, mely felsorolja a belváros területén lévő épületeket és megnevezi azok tulajdonosait, a felsorolt 156 ház közül 5 háznak volt zsidó gazdája.

Budapest.

Patai György.

Az Orsz. Rabbiegyesület közleményei.

A m. kir. belügyminiszter 44418/1930. számú körrendelete az izraelita anyakönyvvezető rabbiválasztások tudomásul vétele.

(Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének.)

Az izraelita anyakönyvvezető rabbik választásának jóváhagyása, illetve tudomásul vétele az 1885. évi 1924. eln. sz. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet szerint a közigazgatási bizottságok hatáskörébe tartozik. Ezt a feladatot az 1929. XXX. t.-c. 58. a. (1) bekezdésének a) pontja értelmében ezidőszent a törvényhatóság első tisztviselője (alispán, polgármester) látja el, akinek határozatát tudomásulvétel céljából a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Urhoz kell felterjeszteni. Minthogy az anyakönyvvezető rabbik helyi javadalmozását kiegészítő kongrua- állami segélyek folyósítása csak a rabbi választás hatósági jóváhagyásának a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur által történt s fentebb említett tudomásulvétele után rendelkezhető el, az e célra a nevezett miniszter ur rendelkezésére álló hitel tulságos megterhelésének elkerülése végett feltétlenül szükséges, hogy a rabbiválasztásoknak hatósági jóváhagyása mindenkor késedelem nélkül történjék s visszamenőleg való utalványozások szükségére a jóváhagyás és annak bejelentése körül tanusított késedelmek miatt ne merüljön föl. Ehhez képest felhívom alispán (polgármester) urat, hogy az izraelita anyakönyvvezető rabbik választásának jóváhagyása kérdésében mindenkor soron kívül járjon el és intézkedését a vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak késedelem nélkül jelentse be. Budapest, 1930. évi szeptember hó 22-én. A miniszter rendeletéből: Dr. Tomcsányi s. k. min. főtanácsos.

Schwarz rektor emlékezete.

Az egész zsidó tudományos világ döbbenetes részvéte kísérté utolsó útjára a zsidó teológiának világghírű mesterét, Istentől avatott tudósát, a wien-i Izr. Theol. Leranstalt nagynevű rektorát: Dr. Schwarz Adolfot.

Tudósok hosszú sora méltatta már eddig is életét, munkásságát. A magyar zsidó sajtóban dr. Weisz Miksa főrabbi szakavatott írása parentálta el és fogja majd ismertetni e Szemle hasábjain, a zsidó tudományok eme Nesztorának munkásságát. Sorok írója — az idő rövidsége és a helyszüke miatt — csak a tanítványnak, a hallgatónak élményeit, fájdalmas és mégis oly gazdag reminiscenciáit eleveníti fel, amelyet

egy szemeszternek keretében gyűjtött össze, az Istenben boldogult Mester egyéni megnyilatkozásaiból.

Csodálatos jelenség volt, már külső megjelenésében is »Schwarz rektor ur.« Feltűnően alacsony termete ellenére is komoly, méltóságteljes, tiszteletet parancsoló, 86 esztendő ősfürtjeivel, zsidó patriarchákra emlékeztető, érdekes, figyelmet felkeltő alak. Kora reggel már a templomban ájtatoskodott. S utána az előadóterembe vezetett útja, lassu léptekkel fel az előadói emelvényre. Halkuló csend fogadta kezdetben csöndes szavát, tanítását, amelynek tónusa mindig erősödött és a talmudban elmélyedő, villogó logikája, éleslátása, páratlan előadókészsége, fiatalos frissessége felejteti az érte rajongó hallgatósággal, hogy a kilencedik évtized sulya ül az ősz mesternek vállán. Feledhetetlen élmény volt látni így, amint csillogó szemekkel lelkesedve vitába szállt Rasi vagy Toszafoth egy-egy tételével. A Talmud volt főstudiuma. De ép oly szerető buzgalommal és érdeklődéssel ismertette, a decisorokat, vagy egy más collégium keretében Majmuni Misna Thorájában merült el mélységes szerte szárnyaló képzelete, hogy hallgatósága elé tárja, hogy megvilágítsa e lángelmének grandiózus alkotását.

Ő volt a homiletikának professzora is. Az elméleti tudós mennyi szellemességgel tudta érvényesíteni mérhetetlen ismeretének színes és változatos gazdagságát az ifjú szónokoknak, rabbijelölteknek adott — sokszor szellemesen csattanó praktikus tanácsaiban. De talán még ezeknél is feledhetetlenebbek maradnak azok az órák, amelyekben szobájában fogadta a hallgatóit, tanítványait, gyermekeit... Itt kerestem fel többször a drága Mestert. Lekötelező, jóságos, szinte atyai szeretettel beszélgetett el mindannyiunkkal. Merengő tünődéssel szólt nekem ifjúságáról, amelyet a pápai iskolában töltött, rajongó szeretettel emlékezett meg édesapjáról, a vidéki magyar rabbiról és lelkesedő tisztelettel említette minden alkalommal főiskolánk rektorát, dr. Blau Lajost, akihez a nagyrabecsülés és szeretet érzésével ragaszkodott, s akihez több évtizednek barátsága és tudományos munkássága fűzte Öt.

Rövid napokkal halála előtt még oktatott, még tanított bennünket. »Nem szünt meg ajkáról a bölcsesség szava.« Azóta csöndben pihen már az édes anyaföld ölében... Azóta elhalt a tudásnak rajongó álmodozója... Azóta eltűntek a csillogó szemek... Azóta nem rója már a Prátert, déli sétatáját végezve Hofrat Schwarz... Azóta lepergett már egy-egy könnyesebb a szemekből;... de hálás tanítványok szívéből, Réa emlékezve, soh'sem szűnik meg a fohász: »Az Igaznak emléke pedig áldással léssen.«

Budapest.

Dr. Silberstein Adolf.

Neuwald Illés utódai könyvnyomda, Budapest, VIII., Üllői-ut 48.

TÁRSADALOM

Perspectiva.

Körülbelül négy évvel ezelőtt javaslatot terjesztettem be a Pesti Izraelita Hitközség előljáróságához, több nyelvű hitvédelmi zsidó folyóirat létesítése tárgyában. Ugy véltem, hogy ezzel a magyar zsidóság olyan nagy jelentőségű alkotást hozhat létre, mely az egész világ művelt zsidóságát érdekli, beleértve abba a konzervatív zsidóságot is. Amennyiben pedig a folyóirat a vallásnak egyetemes eszméjét szolgálja, érdekelheti az egész művelt világ vallásos érzelmű közönségét is. Az ilyen folyóirat magától értetődőleg az összesség vitalitását fokozni és a zsidó hivatás nagy vezérgondolatát realizálni van hivatva. A magyar zsidóság a legtágabb értelemben lesz a zsidó eszme és hivatás szolgálatának képviselője. Ha a magyar zsidóságot nemelyek száraz ágának igyekeztek minősíteni, melynek sorsa pusztulás és mely arra van ítélve, hogy lekorhadjon a zsidóság életfájáról, úgy e hamis ítélettel és téves fölfogással szemben az ilyen alkotás eklatáns módon fogja bizonyítani, hogy az élő zsidóságnak ez az ága olyan lombot hajt és olyan gyümölcsöt terem, mely az egész zsidóság és vele az egész művelt világ vallási érzületét és lelkét gazdagon táplálja és gyógyító erővel látja el, megfelelve a prófétai ígének: És leszen gyümölcse táplálék, levele pedig gyógyító erő. (Ezekiel 47, 12.)

Ilyen, tisztán a vallás eszméjének és problémáinak szentelt folyóiratunk eddigél még nincs. Tudományos folyóirataink vannak nagy számban mindenütt az egész világon. Közéletünkkel foglalkozó hetilapjaink és irodalmi folyóirataink jórészt magas nívón állanak és nyitva tartják hasábjait a vallási és etikai eszmének is, azonban rendszeresen, céltudatosan, kizárólag és teljes összpontosítással ezt a magas célt szolgáló folyóiratunk egyelőre csak mint terv, kíváncsi és megvalósításra váró cél szerepel. Megdicsőült Dr. Eulenberg Salamon, az Országos Iroda áldott emlékü ügyvezető elnöke, e széles látókörű és emelkedett

szellemű kulturférfit rajongója volt ennek az eszmének és lelkében élt a hit, hogy egy ilyen vallási folyóirat megvalósítását Magyarország magas kormánya is buzditó szeretettel fogja támogatni.

A történelmi fejlődés logikája elvezetett ehhez a gondolathoz, ehhez a feladathoz, melynek értelmében magát a zsidó vallást kell a tudomány, a bölcsélet, az egyetemes műveltség legmodernebb eszközeivel oly hatékonyan kultiválni, hogy e munkásságnak életereje és éltető ereje az egész zsidóságot átjárja. Közismert és senki által kétségbe nem vont igazság, hogy az eszmények elhalványulása hanyatlásra vezet, elhanyatlásra, mely könnyen végzetessé lehet. Nincs kizárva, hogy sokoldalú ellenáramlatok ostromában a zsidóság és maga a vallás eszméje ilyen krízis elé kerül.

Azonban mint már fentebb jeleztük a szkepszis elleni küzdelem és a vallás korszerű védelme nem speciális, hanem univerzális érdek. Az emberiség történetében a szellemi élet és az erkölcsi felfogás kialakulásának kivételesen nehéz korszaka előtt állunk. Az ellentétes áramlatok örvényei között a emberiség nagy tömegei a meggyőződéstelenség veszedelmei felé sodródnak. Másrészt, ami magát a zsidóságot illeti, nyomás és tértitési törekvések közepette a meggyőződésnek erősítése elsődrendű feladat és parancsoló szükség. Leghatalmasabb eszköze ennek a zsidóság principális alapjainak kellő megvilágítása, ami hovatovább elodázhatatlan közszükségletté válik. Az irodalom maga harsogó tanuje annak, hogy ez a szükséglet megvan és érezhetővé vált. Ezer példa közül csak egyre utalok *Edmond Fleg* rendkívül érdekes regényére, melynek hőse a kis próféta, a zsidó ifjú, aki a kor ellentétes lelki hatásai között küzd és „nem tud hívő és nem tud hitetlen lenni, nem tud keresztény és nem tud zsidó lenni”, keresi az utat ezer reszkető fájdalommal, keresi az utat saját zsidó hite felé és kap helyette nemzetiiségi kérdést, rituálét, tilalmakat és parancsokat, de értelmet és megnyugvást, hitbeli értelmet és hitbeli megnyugvást nem talál sehol. Mírdaddig, amíg végre ő maga saját erejéből meg nem érti és meg nem találja a zsidó vallás és erkölcs nemes és tiszta, egyetlen bölcselmű, az emberiségre üdvös igaz értelmét. Legyen elég ez egyetlen példa annak bizonyítására, hogy a zsidó vallás eszméi ismertetésének korszerűsége irodalmi formát kereső, mélyen átértett lelki valóság lett.

Kell-e még ezek után arra rámutatnunk, hogy a zsidó vallásnak fokozott mértékben van szüksége ilyen hitvédelmi, apologetikus és propagatív organumra? Minden vallás között a zsidó vallás az, amely a legtöbb rosszakaratú megítélésnek van kitéve. Amellett, hogy a zsidó vallás a legnagyobb mértékben nyugszik filozófiai princípiumokon és már ebből az okból is az

egyetemes vallási eszme apologetikája a zsidó vallás képviselőire tartozik. Irodalmi téren a legtöbb vallásnak megvannak a maguk csodálatos eszközei, melyek számukra a hangulatot megnyerik; tudósok, festőművészek és szobrászok, írók és költők szolgálják a hatalmas vallásfelekezetek gloriifikációját, tömegtelen a művészi alkotások száma, melyek a műtörténelem korszakait gazdagítják és irodalmi téren, ha csak *Chateaubriand*-tól *Sienkiewicz*-ig ragadjuk ki a szellemi termelés történetének szegmenstümát, föltárul előttünk az óriási propagatív munka, mellyel költők és írók a vallási eszmét a maguk idejében népszerűsíteni törekedtek. Amde a főnséges, magasztos színvonalu, sokezeréves zsidó tannak kívülről többnyire csak ócsárlásban és lebirálásban van része. Apol getikája pedig könyvtárakban szunnyadó szerény könyvekben rejtőzködik. Igaz ugyan, hogy olyan könyvek, mint a *The Legacy of Israel*, mely Sir Georg Adam Smith, Edwin Bevan, F. C. Burkitt, R. T. Herford, A. Guillaume Charles, Rev. Canon Box V. B. Selbie és mások tollából ragyogó elismeréssel teli tanulmányokat tartalmaz a zsidóságról, bár elég ritkák, de nem téveszthetők el hatásukat, mégis egy élő folyóirat rendszeres munkájának meg van a maga külön értéke, midőn a rosszakaratú kritikát és gáncsot nemes fölvilágosítással törekszik értékére redukálni.

Annak idején úgy terveztük, hogy a folyóirat dr. Blau Lajos rabbiképző intézeti igazgató és az én szerény személyem szerkesztésével induljon meg és a leghivatottabb szakférfiak támogatására és együttműködésére az egész világon volt okunk teljes biztonsággal számítani. A londoni chief-rabbi 1927. okt. 14-én kelt levelében azt írja:

„I am delighted with the announcement that you intend publishing a magazine of the nature you suggest. Such publications are among our greatest needs and I deem it an honour to become one of the Patrons of such a worthy enterprise”. (Örömemre szolgál a hiradás arról, hogy közre óhajt adni egy folyóiratot az Ön által fölvetett szellemben. Il, en közleményekre a legnagyobb szükségünk van és én megtiszteltetésnek tekintem, hogy egy ilyen értékes vállalkozásnak védnöke lehetek).

Bővebben kifejti véleményét a lap számára beküldött rövid írásban, mely következőleg hangzik:

Political economy teaches that the material welfare of a land depends on two factors; the first of these is the accumulation of national wealth, and the second is its distribution among the inhabitants of that land. History shows that it is a fatal error for rulers and statesmen to neglect the second of these factors and make the accumulation of national wealth their only care. This fundamental distinction between accumulation

and distribution holds good also in spheres other than the economic. The spiritual welfare of any people has likewise its two factors of accumulation and of distribution, and both of them are equally essential. In the soul-life of present-day Israel there is an unparalleled accumulation of spiritual treasures, the outcome of thirty-three centuries of yearning for God, of striving for the Divine, and of ready martyrdom in the service of the Ideal. This infinite wealth of religious learning, however, is in Western communities the possession of a constantly decreasing number of scholars; and, alas, side by side with it there exists an appalling poverty of Jewish knowledge and enthusiasm on the part of myriads of our brethren and sisters. Even aside from those who openly break with the God of their fathers, consider the multitudes who are drifting further and further from beliefs and practices of the olden Jewish life. It is my firm conviction that the main root of the baptised and unbaptised apostasy in our camp is ignorance of Judaism; and, in Judaism, ignorance is never the mother of devotion but of desertion. *גדמו עמי מכלי הדעת*. „My people are destroyed for lack of knowledge.”

The most pressing duty therefore, that confronts the teachers of Israel in all lands to-day is the dissemination of the garnered religious wisdom of Israel and the spiritual wonders of Judaism among our young and old, our rich and poor, our learned and unlearned. New worlds of beauty and truth would thereupon arise on the horizon of the modern Jew and a new enthusiasm captivate his soul. „I will not say I am proud of being a Jew” said a renowned French co-religionist, „I do not see how I am to be proud of something that is not my achievement, but has come to me as a matter of birth; I would rather say, ‘I am happy in my Judaism’”. Now our men and women of to-day cannot be happy in their Judaism, if they do not love it; and they cannot love it, if they do not know it, if they are unfamiliar with Jewish ideals and Jewish teachings, with the martyrdoms and the triumphs of the Jew throughout the ages. Only when we have helped all the sons and daughters of our people to rediscover the loftiness of the religious civilisation entrusted to Israel's care for the moral and spiritual welfare of humanity, when we have enabled them voluntarily to identify themselves with this living Jewish civilisation, can Israel look confidently to the future.

Such I understand is the purpose of this literary undertaking. I heartily welcome its appearance and deem it a privilege to be associated with it. May God's blessing hover over

our enterprise and lead to the spiritual strengthening and greater peace of the House of Israel, *ובל בניך למדי ד' ורב שלום בניך*.

London, 27th October, 1927.

J. A. Hertz
Chief Rabbi.

Magyarul a cikk értelme ez:

„A nemzetgazdaságtan azt tanítja, hogy egy ország anyagi jóléte két tényezőtől függ; az első ezek közül a nemzeti vagyon halmozása, a második pedig annak megosztása az ország lakói között. A történelem tanúsítja, hogy vezetés tévedés kormányzók és államférfiak részéről, elhanyagolni a második tényezőt és csupán a nemzeti vagyon halmozását venni egyedül gondjukba. Ezen alapvető megkülönböztetése a halmozásnak és megosztásnak érvényes más szférákban is, mint a gazdaságiakban; a népek lelki jóléte is bír a halmozás és megosztás két tényezőjével és mindkettő egyformán lényeges. A mai napi Izrael lelki életében páratlan halmozása van a szellemi kincseknek, mint eredménye harminchárom évszázados istensóvárgásnak, az Istenért való küzdelemnek és az ideál szolgálatában készséges mártírságnak. A vallási tanulmány e végtelen gazdagsága azonban nyugati községekben csupán tudósok egyre csökkenő számának birtoka és fájdalom. ezzel párhuzamosan megrendítő szegénysége a zsidó tudásnak és entuziazmusnak mutatkozik testvéreink és nővéreink tizezeinél. Még azokon kívül is, akik nyíltan szakítanak őseink Istenével, tekintsük nagy sokaságát azoknak, akik egyre jobban távolodnak a régi zsidó élet hitétől és gyakorlatától. Erős meggyőződés, hogy főgyökere a kitért és ki nem tért aposztáziának a mi mezőinken nem más, mint a zsidóságnak nem ismerése és a zsidóságnak a tudatlanság sohasem a vallásosságnak anyja, hanem a zsidó elhagyásának! „Az én népem pusztul tudás híján.”

A legsürgetőbb kötelesség tehát, amellyel találkozunk Izrael tanítóit minden országban a mi napjainkban, a bejűjtött vallásos tudás magvainak kiszórása és a judaizmus szellemi csodáinak elterjesztése ifjú és öreg, gazdag és szegény, tanult és tanulatlan testvéreink közé. Új világai a szépségnek és igazságnak fognak ennek nyomán tölemelkedni a modern zsidó láthatáron és új entuziazmus fogja megragadni lelkét. Egy híres francia hittestvér azt mondja: „nem mondom, hogy büszke vagyok zsidó voltomra, mert nem tudom, hogy lehetnék büszke valamire, ami nem az én teljesítményem, hanem születés révén lett az enyém, de azt mondom: *boldog vagyok az én zsidóságomban*.” Már most a mi fivéreink és nővéreink manapság nem lehetnek bo dogok a zsidóságukban, ha nem szeretik azt és nem szerethetik, ha nem ismerik azt, ha nincsenek meghittségben a zsidóság eszményeivel és tanításaival, a zsidónak mártírságával és diadalával, a történelem korszakain át. Csak ha megsegítettük népünk összes

fiait és leányait, hogy újra fölföldözzék a mi vallási civilizációnk fönségét, mely Izrael gondjára lett bízva, az emberiség erkölcsi és szellemi javára — vagyis, ha alkalmassá tettük őket, hogy önakaratukból azonosítsák magukat ezen élő zsidó civilizációval, csak akkor tekinthet Izrael bizalommal a jövőndöbe; így fogom én föl a tervezett irodalmi vállalkozás célját. Szívből üdvözlöm annak megjelenését és kitüntetésnek tekintem, hogy ahhoz társként csatlakozhatom. Isten áldása lebegjen a mi vállalkozásunk fölött és vezessen Izrael házának szellemi erősödéséhez és békéjéhez. „*És midőn összes gyermekeid Istenben tanultak lesznek, akkor leszén nagy gyermekeid békessége!*”

Fájdalmas érzéssel állapítom meg, hogy föl nem mérhető kár és nagy veszteség a különböző gátló okok összefonódása, amelyeknek következtében az üdvös gondolat mindeddig élő alakot nem öltethet. De talán szabad kifejezni azt a reményt, hogy a Magyar Zsidó Szemle eljövendő ujsorozataiban Isten kegyelmes támogatásával, a régi munkatársak közreműködésével, a külföldi szakértségek csatlakozásával, a tettevágyó és áldozni képes magyar zsidó hittestvérek megértésének és az ifjú szerkesztők friss tettejének és lankadatlan buzgalmának nyomán az eszme valamely formában megvalósul és a szemeink előtt lebegő üdvös célt ez a folyóirat kereteinek tágulásával eredményesen fogja szolgálni. Mi, régi munkatársak az új évfolyam második számának megjelenése alkalmával szívünk meleg érzésével üdvözljük a szerkesztőket és öröm tölt el arra a gondolatra, hogy a lelkekbenfogant és dédelgetett eszme bennük is hű istápolókra és megbízható zászlóvivőkre talál.

Én a magam részéről ezt a gondolatot, mint *peszach-korban* áldozatot, az önzetlen lelkesedés kovásztalan kenyerével, az elmulasztott idők fölötti bánkódás keserű fűvével és egy eljövendő jobb idő hitének és reményének harmatával a magyar zsidóság *szeder-asztalára* helyezem és boldog *peszach*-ünnepet kívánok a magyar zsidóságnak, melyben a gondolat és az igazság fölszabadul az egyiptomi sötétség béklyóiból és amelyben a testvéri szeretet, a béke és egyetértés üdvöt és boldogságot fakasztó világossága árad a szenvedő emberiségre, jobb kort, amelynek fényhatása alatt kisarjad és fölszendül a magyar igazság és a magyar remény teljeseése és a reménység örök foglyának, a megpróbáltatások között helytálló és a lelkében megerősödő zsidóságnak békéje, elismertetése és vigasztalása.

Budapest.

Dr. Hevesi Simon.

Schwarz Adolf

1845—1931.

Sekálím szombatján, sevát hó 27-én (február 14.) hunyt el nagy hazánkfia, a wieni Israelitisch-Theologische Lehranstalt rektora: Schwarz Adolf. »jó vénségben, öregén és betelve az élettel.« Egyike volt ama kevés kiválasztottnak, kik magukban egyesítették a tóra profundus tudását, a műveltség szélesen elágazó ösvényeivel, kik késő vénségükig is ideáljuknak élhettek: kiknek nagy mesterünkhöz hasonlóan, »nem homályosodott meg az ő szemük, sem el nem fogyatkozott az ő erejük.« Száján nem szünt meg a tanítás és kezében meg nem állt az írásvessző. 1871-ben oldotta meg a boroszlói rabbiszemináriumon a reá nagy befolyást gyakorló Zuckermann professzor által kitűzött kalendáriumi pályakérdést. »System und Berechnung des jetzt bestehenden konstanten jüdischen Kalender mit Berücksichtigung seiner historischen Entwicklung.« (Megjelent Breslau, 1872). És azóta szakadatlanul dolgozott, hatvan esztendőn keresztül, mindaddig, míg a halál ki nem csavarta kezéből a tollat. Rabbinnak indul és tizennyolc éven át hirdeti az igét Baden hercegségének székhelyén, Karlsruheban, ahol áhítattal hallgatják szavát, harminchéten át pedig rabbikat nevel. És közben szolgálja a tudományt önálló művekkel, öscsapáson haladva.

1845-ben, Támuz hó 21-én született a veszprémmegyei Tevelben, a Pápához közelévo jámbor gyülekezetben. Magyar jesivákon merül el a talmud tanulmányozásába, majd 1867-től 1873-ig szorgalmas hallgatója a breslaui rabbiszemináriumnak, melyben Frankl Zakariás működik congenitális tanártársaival: Graetz, Joél M., Rosin Dávid, Freudenthal és Zuckermannal. Mindmegannyi ragyogó csillaga a zsidó tudományoknak. Komolysága és tudományos felkészültsége oly nimbust kölcsönzött neki, hogy a Pesten megnyíló Országos Rabbiképző Intézet sorsát intéző vezető férfiak komolyan foglalkoznak Schwarz tanári kinevezetésével. A kitiűnő neveket tartalmazó »Qualifications-Tabelle« így minősíti: »Dr. Schwarz A., aus Tevel, bei Pápa, zur Zeit in Breslau, vom Seminardirektor Dr. Z. Frankl mit dem Bemerken empfohlen, dass er der Anstalt, da er ein Mann von gediegenem Charakter, eine Grundsätze werden würde. Dem Kommissionsmitglieder Dr. Sam. Kohn wurde derselbe auch von Dr. Freudenthal und Prof. Dr. Graetz in Breslau, so wie von Dr. Perles in München warm empfohlen. Er wäre befähigt dieselben Disziplinen vorzutragen, für die

Dr. P. F. Frankl — wie oben namhaft gemacht — sich beworben. Frankl, a későbbi nagynevű berlini prédikátort és karaita kutatót, ugyanazok ajánlották professzornak. A Qualifications-Tabelle szerint alkalmas volna a talmudi disciplinának az alsó tanfolyamban való oktatására, a zsidó-arabs vallásbölcsezet, a bibliai fordítások irodalma és zsidó történet előadására és azonfelül az alsó tanfolyamon a német, latin, görög nyelv és világtörténet előadására. Előnyül betudták még Schwarznak, hogy magyar nyelven lesz majd képes tanítani. A rabbiképzői bizottság előmunkálatai azonban igen lassu tempóban haladtak. Csak 1877 februárjában küldik ki a rabbiképző számára kinevezendő tanárokat kijelölő tanügyi albizottságot, mely ugyanezen esztendő április hó 25-én tartott ülésén terjeszti elő javaslatait. Sem Schwarz, sem Frankl nem várta be a lassu munka végét. Schwarz már 1875-ben foglalta el a karlsruhei rabbiságot, Frankl pedig Berlinbe került.

Karlsruhei rabbiskodása alatt főleg a homiletika terén fejt ki nagy munkásságot. Már a bajai származásu híres müncheni rabbi, Perles is dicséri és kiemeli ajánlólevelében, melyet Pestre küldött, Schwarz meglepő oratorikus készségét. Egy-másután jelennek meg Karlsruheban szónoklatokat tartalmazó kötetei. Mózes öt könyvéhez jelenik meg öt prédikációs kötet, továbbá az ünnepi beszédek két hatalmas kötete, nem szólva alkalmi — temetési és esketési beszédeinek nagy számáról. (Pontos bibliografiájukat 1. Festschrift Adolf Schwarz. Berlin, 1917. 6—12 old.) Kitünően jellemzi e beszédeket Löw Immanuel Kilenc kéz című Zájim Adár derásájában, amidőn azt mondja: »Írásmagyarázó szellemesség és szabályos gondolkodástani felépítés találkoztak beszédeiben, de azért elfogulatlanul értékelte a régibb zsidó irányt, a csoportszövegeket megoldó derósót is.« (12. o.) Tényleg modern köntösben lép fel a régi dárásán, aki attól sem irtózik, hogy egy saját fantáziájából merített parabolával ne kezdje beszédét, mely szívhez és észhez beszél, mely mindig muszár elemekben is bővelkedik. Pesten kétszer volt alkalmunk gyönyörködni fájdalmas bucsupercekben ékeszőlésében, amelyről sokáig beszéltek. Bloch Mózes és Bacher Vilmos végtisztességein hallatta a pesti sirkertben szavát és az felejtethetetlen marad hallgatói előtt.

De papi ténykedése korántsem merült ki szép prédikációk tartásában. Csendes dolgozószobájában főleg a Tosziftának a Misnához való viszonyát kutatta és több figyelemreméltó publikációja a Toszifta szövegével és annak mélyenjáró magyarázatával foglalkozik. Zeraim, Sabbat, Erubin, Chullin, Baba Kamma tosziftáit látja el *חזקת חזקת* című magyarázatával és vizs-

gálja a misna és toszifta textusainak belső összefüggését. (Idevonatkozó bibliogr. 1. f. i. m. 1—2. old.)

1893-ban kerül az akkor virágzása tetőpontján álló osztrák metropolis lüktető életébe, midőn az osztrák monarchia minden koronaországának nagyobb zsidó községének érdeklődése közepette megalapított az ausztriai rabbiszeminárium, melynek vezetésére és irányítására Schwarzot és Kaufmann Dávidot felkérték. A birtokunkban lévő lovag Guttmann Vilmosnak, a bécsi hitközség akkori nagynevű elnökének Kaufmannhoz intézett leveleiből kitünik, hogy mindkettőjüknek koordinált állást ajánlottak fel a kuratorium tagjai, kiknek élén Köngiswarter báró állott. Kaufmann elismerő nyilatkozatai Schwarz egyéniségéről — mint ahogy a levelekből kitünik — nagyon egyengették útját Bécsben, ahol tárt karokkal fogadták. 1892 március 23-ban kelt levelében azt írja Guttmann Kaufmannak: »Der verehrte Herr Dr. Schwarz aus Karlsruhe ist gestern hier angelangt und hat mit Begeisterung vernommen, dass er Sie mit nächstem als Kollegen begrüßen könne. Er wäre gern bereit, Ihnen das Directorium zu überlassen, allein ich sagte ihm, dass Sie dies nicht für natürlich finden, weil er als Talmudlehrer naturgemäß dem Publikum gegenüber als Leiter des Institutes fungieren müsse, was ihn beruhigte, und erklärte er es als selbstverständlich, dass Sie ihm vollständig coordinirt sein müssten.« Kaufmann hosszabb ideig habozott, de aztán — noha egyetemi docenturával és későbbi tanársággal is kecsegtették — Pesten maradt és Schwarzra háramlott az intézet végleges berendezése. Müller Dávid Henrik, kiváló orientalista, Friedmann kitünő midrás kutató; a régi bécsi Béth-Hamidras lectora és a fiatal, Pestről jövő Büchler Adolf segítségével építi ki a gazdag osztrák hitközségek segítségével a bécsi Lehranstaltot, amelyről az osztrák zsidóság akkori vezetői büszkén hiszik, hogy az állami budget keretében való szerepléséről lemondhat. Új tudományos kutatások foglalkoztatják a tudós rektort, aki a lelkesítő szolgálat terheitől megszabadul, noha a bécsi község ilyenképeni foglalkoztatását is kilátásba helyezte. Az öreg Schmiedl még páratlan energiával végzi rabbi munkáját egy jó ideig a Leopoldstädter Tempel rabbi állásában és Schwarz a tanítás és tudományos munkásság közt osztja meg idejét. A talmud és főleg annak metodológiájának egyes kérdéseivel foglalkozik rendszeres nagy munkában.

Első ilyenemű munkája: Die Controversen der Schammaiten und Hilleliten I. Die Erleichterungen der Schammaiten und die Erschwerungen der Hilleliten címen jelent meg, mint ünnepi irat a bécsi rabbiképző megnyitása napján. Szerző e viták alapját *exegetikus* eltérésben keresi. Több neves helyről

ellentmondásra talált ez elmélete, mely ellentmondás leghathatósabb szószólója Blau Lajos folyóiratunk X. évfolyamában (1893, 580–589), de valamennyi zászló: hajt Schwarz tudományossága és élelművészete előtt. Több nagyobb munkája, mely a bécsi rabbiképző értesítőit díszíti, foglalkozik a talmudikus middot módszerével és alkalmaztatásával (felsorolva Schwarz: Festschrift 1–2. oldalán).

Folyóiratunkat meleg figyelemmel kísérte; számos dolgot, az a könyvrencsiója benne látott napvilágot. A Hazafe is illusztris munkatársának vallotta. Egyáltalában meleg érdeklődéssel és megértéssel viseltetett a magyar zsidóság és annak tudományos törekvéseivel szemben. A hetven éves születése napjának alkalmából kiadott tartalomdus Festschriftben, melyet kitűnő hazánkfia és kiváló tanártársa, Krausz Sámuel szerkesztett, a magyar zsidó tudományos élet számos korifeusa is hódolt a mesternek. Megélte azt az örömet, hogy tanítványait, kik szerfölött ragaszkodtak hozzá, magas pozíciókban láthatta. Factora volt az osztrák monarchia zsidóságának mindaddig, míg a vesztett háború szerencsétlen következményei reá nem szakadtak. A nagy Hinterland elvesztése a rabbiképző jelentőségét is alászállította, megingatta annak anyagi alapját. Háas tanítványa, a megdicsőült Chajes, a bécsiek nagy rabbija, átható szervező képességével valamiképpen segítségére sietett és az intézetben változatlan erővel tovább folyt Schwarz vezetése alatt a munka. Mint a kötelességtudástól áthatott hajókapiány a gondjaira bízott megrongált hajót egy percre sem hagyta el. Nyolcvan éves korában משה ברוך בן יוסף című füzet: kedveskednek neki tanítványai. A messziről jövő üdvözlések hoznak jobb időkből való emlékeket csendes hajlékába, amelyben אהרן חיים hitvéssel boldog családi életet élt. Tudományos törekvései átoroklódtak fiára Schwarz A. Z. rabbira, a wieni Staatsbibliothek kitűnő katalogizájára. Rabbiképzőnk és folyóiratunk frissen hantolt sírjára elhelyezi az elismerés és hódolat cipruságát.

תנצ"ה

Budapest.

Dr. Weisz Miksa.

Dr. Fischer Gyula.

Klasszikus magyar rabbik kong-niális tanítványa, a magyar theologiai főiskola korán jönevűvé vált első neveltjeinek egyike, Fischer Gyula, most töltötte be 70-ik életévét.

Mint konzervatív vallási felfogású, tudós rabbicalád gyermeke, 1861 március 15-én született a fehérmegei Sárkeresztúron. Szülei a fővárosba kerülve, sokat halloztak az 1868–69. évi kongresszus körüli villongásokról és a rabbiszeminárium

megnyitását megelőző világnézet: összekötésekről. Vonzalma mégis a főiskolába vezette őt, hiszen annak megalkotói között látta tanítóit, papi ideáljait, Kohn Sámuel és Brill Sámuel Lőb pesti rabbikat, kiknek házába bejáratos volt.

Tizenhat éves korában lépett a szemináriumba, felvértelve nem mindennapi készlettel, vasszorgalommal és kendő hivatása iránti rajongó szeretettel. Kilenc évig ült nagy mestereknek, Bloch Mózes, Kaufmann Dávid és Bacher Vilmos tanárok lábainál és irányításuk mellett leereszkedett a hagyományos irodalom komoly elmélyedést követelő ősi aknáiba és felemelkedett a modern zsidó theologiai tudomány óvatos körültekintést igénylő magaslataira. Lelke megtelt vallásunk örök igazságát és mulhatatlan szépségét lehelő eszmék tudatos és épen ezért boldogító erejével. Az iskola padjaiból egyenesen a papi szószékre lépve, Istentől áldott rhetori tehetségével immár 44 éve tanítja változatlan ifjui hévvel a hívőknek nagy tömegeit.

Huszonhat éves ifju volt, mikor 1887-ben a győri hitközség, az ország egyik legelőkelőbb gyülekezete választja papi székébe; onnan 1898-ban a tisztes multu prágai hitközség hívja meg, hogy Zanz Lipót és Sachs Mihály egykori szószékéről hét éven át hirdesse az Igét; míg 1905 óta a pesti nagy hitközségnek papja. Pályája nem a lassu emelkedés, hanem a kezdettől fogva magasan álló irány töretlen vonala.

Évek multak már, hogy Fischer Gyula elhagyta a rabbiképző falait, de az ifju theologusok fülében még mindig ott csengett és évjáratról-évjáratra szállt a homiletika világhíres tanárának, Kaufmann professzornak szava, hogy bárhová fog az elokvens Fischer pályáznai, ott meg is fogják őt választani. Mindhárom hitközségében minden egyes prédikációja egy-egy újabb lelki élmény híve számára. Csodálatos szépen csengő hangja megtalálja az utat a szívekhez, cikornyátlan igaz szava az elmékhez. Tanítása teljesen fedi vallási felfogását, mely ép annyira távol áll a szükséges vallási haladás megtagadótól, mint az indokolatlan újítás örve alatt zsidótlanságra törekvőtől. Vallási, társadalmi és etikai meggyőződésének utjáról nem tudja őt letéríteni sem az erőszak hatalma, sem a gyentékkel való együttérzése, mely pedig a szegények, özvegyek, árvák és betegek valóságos pátrónusává avatja őt. Nem hódol gazdagnak, nem kedvez szegénynek az élet nagy perében, hanem csak az igazságot követi.

Rajongója a tudománynak, olthatatlan a tudásszomja. Bár mikor nyitunk dolgozószobájába, mindig könyvei fölé hajolva találjuk őt. Mi a kedvenc studiuma? Gyönyörűségét leli a Szentírás minden betűjében és annak fáradhatatlan kommentátoraiiban; a talmud és decisorok, a «risónim» és «áchárónim»

élelméjűségében; az aggáda- és midrásirodalom poézisében; a kodifikátorok rendszerességében; a zsidó vallásbölcsesek gondolatbőségében; a zsidó nép és irodalom történetében — s e nagy tudománykomplexumot tárgyaló modern autorokban. Tág nyelvismerete folytán — bírja a művelt európai és a klaszszikus nyelveket — a haladó tudománnyal folyton lépést tart. Kritikus természetű olvasó, ki a kezébe kerülő könyvnek egyetlen homályos pontja fölött sem tud elsiklani, — tanu reá könyveinek számtalan széljegyzete. Gyűjti magába a tudást, mert ez neki lelki gyönyörűség; folyton tanul, de ahogy a régiek mondták, »lisemah« — egyedül a tudás kedvéért. A zsidó szaktudomány végtelennek tűnő tengeréből közben-közben kiköt a neki oly otthonos világirodalom szelid berkeibe és Jáfet szépen megfér Sém sátraiban.

Bő tudásának aratásával ritkán lép a nyilvánosság elé, különben is a fórumot kerülő ember, de amit közzé tesz, az irodalmunk remekei sorába tartozik. *Juda ibn Tibbónról* írt régebbi értekezése, újabban *Kohut Sándorról* készített biográfiája, a *Magyar Zsidó Szemlében*, a *Hacofeban* és egyébütt is megjelent cikkei és dolgozatai, avagy egy-egy közzétett predikációja örökszép olvasmányok maradnak.

Evek óta tanítja a szemináriumban a midrás irodalmát. Tanítványai azt mondják felőle, hogy a kathedrán valóságos encyklopédista, ki sohasem fárad el, ha kell, szigorú szavakkal is, a tudás megszerzésére buzdítani az ifju papjelölteket. Tanítványai félve tisztelik és szeretik őt.

Ha tanítványainak tekintjük hiveinek nagy seregét, ugy azokról is elmondhatjuk, hogy minden fonákságot nyomban felfedező természete és innen fakadó szokimondó temperamentuma folytán félve tisztelik, de szeretik is őt.

Isten akaratából maradjon még sokáig a magyar Izrael egyik büszkesége.

Budapest.

Dr. Groszmann Zsigmond.

Dr. Dercsényi Móric kitüntetése.

A görög köztársaság elnöke méltányolta azt a nagyértékű irodalmi munkásságot, melyet Dr. Dercsényi Móric, Rabbiképzőnk gör.-latin tanára a görög-magyar kulturális kapcsolatok kiépítésével végzett és őt a görög Megváltórend tisztí (arany) keresztjével tüntette ki.

A Magyar Zsidó Szemle olvasóinak nem kell Dercsényi prof. személyét bemutatni. Nem egy munkatársa a Magyar Zsidó Szem-

lének épen tőle tanulta meg a tudomány módszeres művelésének alapjait.

Dercsényi dr. a görög és magyar kulturális kapcsolatok kiépítésén kívül jelentékeny classica-philologiai munkásságra tekinthet vissza. Disszertációja a *Kyprosi nyelvjárás* (1902) méltó bevezetője volt tudományos működésének. Legkiemelkedőbb munkái Platonnal foglalkoznak.

A Filozófiai Irók Tára 22-ik kötetében Platon Symposium és Phaidros című műveinek mintaszerű fordítását és magyarázatát adja. Ugyane sorozat részére elkészítette Platon Theaitetos-ának fordítását és magyarázatát is. Ez utóbbi fordításával kapcsolatban most teszi közzé a Hermes című folyóiratban az Exegetische Bemerkungen zu Platon's Theaitetos című dolgozatát. Platon Theaitetosának kritikai magyarázata című cikkét folytatólagosan közli az Egyetemes Philologiai Közlöny. Egyéb cikkei a Budapesti Szemlében, Történeti Szemlében, Magyar Zsidó Szemlében és előkelőbb napi lapokban jelentek meg. A Népszerű Zsidó Könyvtárban Hevesi Simon előszavával látott napvilágot a Makkabeusok I. könyvének fordítása. Blau Lajos dr.-nak is gyakran segítségére volt zsidó tudományos kérdések görög részleteinek felderítésében. Természetesen tanítványai is sűrűn fordultak hozzá hasonló kérdésekkel. A szerkesztőség melegen köszönti megérdemelt kitüntetése alkalmából.

Dr. Heller Bernát hatvanadik születésnapja.

Dr. Heller Bernát, Rabbiképző Intézetünk tudós-professzora március 16-án lett hatvanéves. Bármilyen szerénységgel vonul is félre dr. Heller minden ünnepléstől és nyilvános dicsérettől, nem kerülhette el, hogy kollégái meleg üdvözléttel és őszinte jókívánásokkal föl ne keressék.

A Magyar Zsidó Szemle olvasóinak fölösleges lenne dr. Heller munkásságát hosszabban ismertetni. Ki ne ismerné jeles munkáit a mese és a legenda terén? Ha a német meséről van szó éppen ugy reá gondolnak és hozzáfordulnak mindenfelől, mintha az arab és a héber meseirodalmat kell földolgozni. Csodálatos ismereteinek gazdagsága és sokoldalúsága folytán számos irodalmat tekint át, megállapítja a mesét, az egyes motívumok

terjedésének, fejlődésének útját, változásának törvényszerűségeit és föltételeit. Hogy mennyire ismerik és megbecsülik mindenütt, azt látjuk abból, hol mindenütt jelennek meg írásai. Franciaországban a Revue, Amerikában a Hebrew-Union College évkönyve, Németországban a Monatsschrift vallja — többek közt — munkatársának. Az Encyclopaedia Judaica számos címszóját ő dolgozta ki nagy és értékes tanulmányokban. Az arab Antarregényről irt nagyobb munkáját az Akadémia adta ki, de nemsokára a magyarul nem értő szakkörök sürgető kérésére németül is megjelenik.

Rabbiképzőnkkel a legszorosabban összeforrott Bacher Vilmosnak és Goldziher Ignácnak tanítványa volt. Nem is volt. Ha róluk beszél, ma is az, hűséges, hálás, szerető tanítvány. Munkásságában, professzori hivatásteljesítésében méltó utódjuk. A szentírást és a bibliai segéd-tudományokat adja elő. Ez előadásokban az irodalmat a maga teljességében fölhasználja, az eredményeket közös munka eredményeként, a források bemutatása után hallgatóival együtt vonja le.

A Magyar Zsidó Szemle büszkén vallja dr. Hellert munkatársának és életének e jelentős fordulóján sok jókívánsággal, szeretettel és ragaszkodással köszönti őt. Adja Isten, hogy erőben, egészségben, munkakedvben végezhesse tovább is szent munkáját a zsidó tudománynak, a rabbinevelésnek, minden zsidó ügynek és főrekvésnek javára.

TUDOMÁNY.

Szakvélemény a

Luzsénszky Alfonz által kiadott „Talmud magyarul” c. műről.

A budapesti kir. büntető járásbiróság 1929. augusztus 21-én (március 3-án) a BT. 20.261. és 20.262. szám alatt kelt Idézés mellékletében (Bf. II. 15.963/1927. 4. szám alatt) foglalt két kérdésre:

1. A Luzsénszky Alfonz által kiadott »Talmud magyarul« című mű is hű fordítását tartalmazza-e az eredeti Talmud szövegének?
2. Való-e az, hogy az előfizetési felhívás 4. bekezdésében felsoroltak tényleg bennfoglaltatnak a Talmud szövegében? vagy sem?

Van szerencsém a következőkben felelni:

Mielőtt a részletekre rátérek, szükségesnek tartom, hogy a szóbanforgó műről néhány szót szóljak. Tartalma csekély kivétellel Rohling Ágoston »Der Talmudjude« című művéből (1. kiadás, 1871) van véve, amelyben a Talmudon kívüli középkori héber munkák is idézettek. Luzsénszky a »Talmud« címet adta munkájának, ami nem fedi a tartalmat, mivel a középkorból eredő idézeteket is átvette. Rohling 1883-ban ajánlkozott a magyar bíróságnak a vérvádra való eskü letételére, mit a magyar bíróság nem fogadott el. Dr. Bloch S. I. ezért is és egyebekért is napilapokban megjelent cikkekben Rohlingot hamis esküre való készséggel vádolta, hazugnak, hamisítónak nevezte és felszólította; hogy fogja perbe. Ennek 1883-ban való megtörténe után a bécsi törvényszék a Rohling által emlegetett német keleti társaság és a bécsi egyetem rektora által megnevezett tudósokat felkérte a szakértői tisztt elvállalására. Elvállalták Nöldecke Tivadar strassburgi egyetemi tanár, korának legnagyobb orientalistája és Wünsche Ágost drezdai tanár, a Talmud és más rabbinikus művek legismer-

tebb fordítója, kik Rohling idézeteit az eredeti héber- és aramból eszközölt fordításban betérjesztették. Két és fél évi előkészítés után, közvetlenül az 1885. november 18-ára kitűzött esküdt-széki tárgyalás előtt Rohling a becsületsértési vádat visszavonta és következményeképpen a prágai egyetemi tanszékéről lemondani volt kénytelen. Az általános érdeklődést keltő per-ről Kopp József reichsrathi képviselő, a vádlott védője, »Zur Judenfrage« című (1886. 2. kiadás) munkát adott közre, amelyben egyebek közt azt mondja, hogy Rohling a világosság elől gyáván megfutamodott. Luzsénszky Talmudja lényegében Rohling művéből lévén átvéve, az említett nagyhirű tudósok által már 45 év előtt elbíráltak tekinthető. Tájékoztatásul ezt kötelességemnek tartottam elmondani.

A Talmud nem tételes törvénykönyv, hanem nézeteknek, mondásoknak, legendáknak, homiliáknak és egyebeknek gyűjteménye, a folklorenak gazdag forrása és 600 évnék munkája. Közel 4000 írástudó, kizárólag palesztinaiak és babyloniak, szólnak meg benne, kik egymással számtalan ízben vitatkoznak. Amit egyesek mondanak, azt nem a Talmud mondja, hanem az illetők. Ha tehát az egyik írástudó nézetét a Talmudnak tulajdonítjuk, elhallgatva a másikat, esetleg a többségét, akkor a Talmudot már meghamisítottuk, hisz az egyesét tulajdonítottuk neki, nem a többségét, az érvényes nézetét. Ha pl. Chrysostomus »Contra Judaeos« c. munkájában a zsidók ellen, vagy Tertullianus a pogányok ellen éles nyilatkozatokat tesznek, nem mondható, hogy ez az egész kereszténység nyilatkozata, még kevésbé azt, hogy a mai napig érvényes és hogy érte minden keresztény ember egyenként és egyetemlegesen felelős. Ezt teszi Luzsénszky »A Talmud« írója, midőn így szól: (4. oldal) »Minthogy a Talmud a rabbiképzők tananyaga, a zsidó hitoktatás szellemének irányítója, a zsidó erkölcsen zsinórmértéke, az igazi zsidó életmód tükré, normája és a legfőbb zsidó irányelvek lexikona: érthető az az általános érdeklődés, mely az évszázadokon ismeretlen Talmud szövege iránt napjainkban fokozottabb mértékben nyilvánult meg«. (34. oldal): »Olvasóink elfogulatlan judiciumára bizzuk annak eldöntését, hogy lehet-e polgári közösségben, vagy pláne üzleti viszonyban élni az olyanokkal, akik ezeket az elveket már az iskolában magukba szívták.« Ezt a minden alap nélkül való gyanúsítást nem kell minősíteni. Hogy milyen szellem lengi át a tanítást mind a rabbiképzőn, mind a hitoktatásban, arról tanuskodik egyebek között az »Ethika a Talmudban« című két kötetes mű, amely Budapesten 1920-ban jelent meg.

Föltéve, de meg nem engedve, hogy Luzsénszky idézetei megállnának, akkor sem volna hü tükré a Talmudnak, leg-

kevésbé lenne »A Talmud«, ahogy Luzsénszky munkáját nevezi. 12 foliánból (2970 oldal) lett egy kis könyv. A legjelentősebb jelen ügyben a következő. A Talmudot két rész alkotja: 1. A Misna, az az alap, melyet Juda palesztinai patriarcha 200 körül szerkesztett. Felvette bele a többség nézetei mellett egyeseké is, mint ezt pl. a római jog szerkesztői is tették. Ebben a műben palesztinai rabbik szerepelnek. A 2. rész a Gemára, amely Babyloniában keletkezett 200—500 között. Ez kommentálja, diszkutálja a Misna szövegét és egyebeket is felvesz a gyűjteménybe. Palesztinában 200-ig a keresztények, kik zsidókból rekrutálódtak *Min* névvel jelöltettek, amely névnek etimológiája mai napig ismeretlen. Ugyanezzel a névvel jelölték a gnosztikusokat is, kikre a legtöbb esetben vonatkozik. A keresztényeket a Misna és a Gemára sohasem jelöli a *gój* (-nép), *nochri* (idegen), *óbéd abóda zúra* (-idegen kultuszt üző) névvel. Ahol az összefoglaló névvel szólva a Talmudban, a Misnában vagy a Gemarában az említett szavak használatnak, nincs keresztényekről szó, hanem Palesztinában élő pogány népekről. Palesztinában *minek*, azaz zsidó-keresztények időszámításunk első két századában csekély számban voltak. Babyloniában pedig egyáltalában nem voltak keresztények. Luzsénszky a történelmi tényekkel és a szóban forgó megjelölések egyszerű nyelvi jelentésével ellentétben erőszakosan keresztényekre vonatkoztatja a Talmudból idézett szövegeket. Itt-ott hozzá teszi: tehát keresztények. A tény az, hogy Palesztinában élő pogányokról van szó, csak ezeket tekintették bálványimádóknak. A 279-ben Tiberiásban igen magas korban meghalt Rabbi Jochanan, Napacha fia, a Szanhedrin, a legmagasabb és egyedüli főtörvényszék feje volt. Ez a Rabbi Jochanan az élsimert legnagyobb törvénytárgyozó, kinek nézete minden kérdésben döntő és törvényerővel bír. Ez a nagy tanító koncedálta a népeknek saját felfogásukat. Chullin 136. lapján az áll: »Rabbi Chijja, Abba fia, mondotta Rabbi Jochanan nevében:« a népek, melyek Palesztinán kívül élnek, nem bálványimádók, csak őseik szokásait tartják tiszteltben.

Ezek előrebocsátása után rátérek a jelen munkára.

A bevezetésben L. ezt mondja: »A Talmud egyes példányainak lemásolásánál az írástudók (szóferim) mindig ügyeltek arra, hogy az egyes oldalak betűszerinti másai legyenek egymásnak. Ezért valamennyi példánynak például az 1. lapján ugyanazokat a szavakat találjuk s mindenik példánynál ugyanazon szónál szakad meg az 1. lap és folytatódik, illetőleg kezdődik a 2. lap. Ezt a szabályt vaskövetkezetességgel megőrizték a nyomtatott példányoknál is, tehát egy bizonyos mondatot minden példányban ugyanazon számú lapon találunk.

Megjegyezzük azonban, hogy némely nagyon vaskos mondat az újabb nyomtatott Talmudból ki van hagyva, azonban a rabbiképzők példányaiban benne vannak. A lapok kéthasábosak (a, b). Felemlítjük itten, hogy a héberben az Aleph, He, Lamed, Mem, Tau betűket elhanyagoltak is lehet írni (litterae dilatabiles) s így a másoló teleírhatja velük a véletlenül üresen maradó felsorokat.

Erre még kell jegyezni:

Nem áll az, hogy a másolók ügyeltek arra, hogy az egyes oldalak betűszerinti másai legyenek egymásnak. A még létező, kevészámu kézíratos Talmud-kéziratokban az egyes lapok differálnak. A nyomtatott egyes traktátusok, körülbelül 25, melyek 1520 előtt adták ki, ezt a szabályt szintén nem ismerik. Csak az 1520–23 között Bomberg Dániel antwerpeni keresztény nemes ur által Velencében nyomott első teljes Talmud-példány stereotipizálódott. Az az állítás, hogy valamennyi példány 1. lapján ugyanazokat a szavakat találjuk (a 15. lapon idézve is van egy talmudtraktátus 1. lapja) s mindenik példánynál ugyanazon szónál szakad meg az első lap, mind az írott, mind a nyomtatott példányoknál, azt árulja el, hogy a szerző nem is látott talmudpéldányt, legalább belülről nem, mivel 1. lap egyetlenegy traktátusban sincs, valamennyi a második lappal van jelezve.

Nem igaz az, »hogy némely nagyon vaskos mondat az újabb nyomtatott Talmudokból ki van hagyva, azonban a rabbiképzők példányaiban benne vannak.« (3. o. da.).

A Talmud első cenzurát példányát Marco Marini szerzetes adta ki Bazelben 1570–78-ig, melynek egy amsterdamiak kivételével valamennyi hű mása. A rabbiképzők példányaiban sincs más, mint a közkezen forgó többi példányban. Még súlyosabb L.-nek az az állítása, hogy »a lapok kéthasábosak«. Aki csak egyszer nyitott ki egy talmud-traktátust azonnal látja, hogy egyhasábos, melyet más betűtypussal nyomott két kommentár vesz körül. Ami pedig az öt nyújtható héber betűt illeti, az csak az írott zsinagógiai Tóratekercsek írásánál jön tekintetbe és nem a Talmudnál, melyet nyomnak és nem másolnak. A szerzőt félrevezette az »a és b« idézés, mit első és második hasábra magyarázott, holott az a folió első és második oldalát jelzi, mert a Talmudban folió van és nem pagina.

Ugyancsak a 4. oldalon azt állítja a szerző, hogy a zsidóknál a Talmudnak nagyobb tekintélye van, mint a Bibliának, mivel Bába Mecia (33b) az áll, hogy aki »a Gemarahal foglalkozik, annál nincsen jelentékenyebb dolga«. L. fértette. Ez nem azt jelenti, hogy a Talmudnak nagyobb tekintélye van, mint a Bibliának, hanem azt, hogy nagyobb érdem annak

tudása, mivel könyv nélkül kellett emlékezetben tartani, mint hogy a Talmud idejében nem volt egyáltalában írott példány.

A többi bizonyíték sem áll meg.

Idézi ezután L. Berachot 5a folióját, hol az van mondva, hogy a Szináj hegyén már a hagyomány is ki lett nyilatkoztatva. Ezután így folytatja: »azért, hogy, ha az izraeliták a világ népeit leigázzák, külömbség legyen az izraeliták és az istentelen népek között (Rab. p. 47. ad. Schem. 131.)«. Az, hogy Schemot Rabbát, melyre az idézet mutat, sch-val írja, azt mutatja, hogy németből idézett.

A fő pedig az, hogy az idézet helyen nem áll az, hogy, ha a népeket leigazza, hanem ép az ellenkező. Ott az áll: »Mózes fel akarta írni a szóbeli tant is, de Isten nem engedte meg, szólván: nem adunk nekik írásban, mivel tudom, hogy a bálványimádók uralkodni fognak rajtuk (a zsidókön) és megvetettek lesznek a bálványimádók előtt, ezért adom a Bibliát írásban, a Misnát, Talmudot és az Agádát pedig adom, mint szóbeli tant azért, hogy, ha majd jönnek a bálványimádók és leigázzák őket, legyenek (az izraeliták) elkülönítve tőlük...«

A Misna és a Talmud választják el Izraelt a bálványimádóktól. (Semoth Rabba 47, 1, 152 Vilna.) Luzsénszky tehát éppen az ellenkezőt fordította annak, ami a szövegben áll: nem a zsidók igázzák le a népeket, hanem a népek igázzák le a zsidókat. A fordítás Luzsénszky idézőjelbe tette, jelezve, hogy szó szerinti hűséggel fordított. A tévedés bizonyára a német fordítás e szavaiból ered, »wenn sie die Völker unterjochen«, miben a »sie« szó: alanyoknak és a »Völker« szót tárgynak vette.

Soholsem mondja a Talmud, hogy a zsidók le fogják igázni a népeket, ép az ellenkezőt a következő mondatban: »Isten megeskette Izraelt, hogy nem fognak fellázadni a népek ellen és megeskette a népeket, hogy ne igázzák le tulságosan Izraelt« (Kethubot 111a).

Az 5. lapon az áll idézőjelben: »aki Misnah és Gemarah nélkül olvassa a Bibliát, hasonlós lesz ahhoz, akinek nincs Istene.« Ez a mondat az értelmetlenül jelzett Rabbith Parasa 47. alatt nem található. Nem valószínű, hogy bárhol volna. Ezek után következik a szerző kijelentése: »A fordítás szó szerint hűséges, amit már sokszor bebizonyítottunk és bebizonyítunk most is bárkinek« (5. oldal).

A bevezető három oldal módjára nem világíthatom meg a munkát magát, mivel ehhez egész kötet kellene. Azért csak néhány példával fogom igazolni azt, hogy a fordítás nem szó szerint hűséges.

L. a 6. lapon reprodukált végig idézőjelben egy legendát

arról, hogy Illés próféta találkozott egy talmudtekintéllyel egy temetőben és Illés korholta azt, hogy pap létére temetőben jár. Azért van idézve, mert ez áll benne: »A nem zsidók sírjai tisztátalanok« (B. M. 114b).

A valóságban ott ép az ellenkező áll., az, hogy tiszták. A Talmud megokolás az, hogy a Mózes IV. 19. 14-ben a tisztátalanná tevő hulla törvényénél az *Ádám* szó áll, Ezekiel prófétánál pedig (34, 31: »Ádám (ember) vagytok«, ti neveztetek Ádámnak, a világ népei nem neveztetnek Ádámnak (tehát rájuk nem vonatkozik a mózesi törvény). Luzsénszky így fordít: »A világ népei azonban nem neveztetnek embereknek, hanem állatoknak.« A »hanem állatoknak« nem áll a szövegben, ez Luzsénszky toldása, aki nem értette meg az Ádám szóból való következtetést. Embereknek pl. (héber *Is, tsz. Anásim*) a világ népei is neveztetnek akárhányszor a Bibliában, pl. *is micri* egyiptomi férfiú (Móz. II. 11 stb.). Más vonatkozásban, mint a hullánál nem is mondhatta volna a rabbi, hogy a népek nem neveztetnek embereknek. A szerző a tisztát tisztátalannal fordította és megtöltötte a mondást: »A világ népei nem neveztetnek embereknek« e két szóval: »hanem állatoknak.« Mint-hogy »Ti vagytok emberek« Ezekiel próféta mondása, Luzsénszky magyarázata szerint az Ó-testamentum prófétáját vádolja meg azzal, hogy a világ népeit állatoknak nevezte. A 7. lap második sorában Luzsénszky így fordít: »Az idegenek (nochrim) nem neveztetnek ember (Ádám) névvel« (nem Jebamoth 60, hanem 61a). Helyesen idézi zárjelben a szót, »Ádám«. Az értelme az, hogy a Bibliában nincs pogány ember egyszer sem a héber *Ádám* szóval jelölve, de nem az, hogy nem ember, minek bizonyítására idézte.

L. 7. lap: »Az idegeneket kutyáknak is nevezi a Talmud: »Érettetek, nem pedig a nem zsidókért, érettetek és nem a kutyáért vannak az ünnepnapok.« Arról van szó, kinek számára szabad főzni ünnepnapokon, mikor minden munka, tehát a főzés is tilos. Felelet: Mózes könyvében (II. 12, 16) az áll, »csak amit esznek, készítették nektek«, erre mondja a Talmud: »Nektek, de nem idegeneknek, nektek, de nem a kutyáknak« (Megilla 7b). Az egész diszkusszióban nincs másról szó, mint az ételkészítésről. A talmudisták szükségesnek tartják bizonyítani jószívű hiveiknek, hogy ünnepnapokon nem szabad csak maguk számára főzni. Hamis fordítás tehát: »Érettetek vannak az ünnepnapok«, e helyett: »magatoknak készíthettek eledelt ünnepnapokon, nektek, nem idegennek, nektek, nem a kutyáknak.« A zsidó nép a kutyának is adott enni. Mivel külön van az idegen nevezve és külön a kutyá, még pedig külön következtetéssel, nem lehet tehát azt állítani, hogy az idegeneket

kutyáknak nevezte. Nem hü a fordítás és hamis az állítás, hogy »az idegeneket kutyáknak nevezte.«

L. 7. lap: »Sőt az igazaknak meg is szabad őket csálni, mert írva vagyon: A tisztával szemben tiszta leszel és a fonákkal fonák« (Megillah 13b). Ez ellen megjegyzendő: nem áll az idézett helyen, hogy az igazaknak szabad csálni. Homiletikai célból egy költött dialógus van ott Jákób és Ráchel között. Jákób: Légy feleségem! Ráchel: Igen, de atyám csalo (ravasz), nem bírsz vele. Jákób: Testvére vagyok a csalásban (ravasz-ságban). Ráchel: Hát szabad az igaznak csalással foglalkozni? Igen, mert írva van (II. Sámuel 22, 27): A tisztával szemben légy tiszta, a fonákkal szemben légy ferde. Jákób: Mi a családja? Ráchel: Van egy idősebb nővérem, nem ad férjhez (Lában) előtte. Erre Jákób jeleket adott át neki. Ráchel azonban, hogy nővére meg ne szégyenüljön, a jeleket átadta és így Lában még is megcsalta a nővérenek fiát, Jákób ösátját, odaadva neki előbb az öregebb Léát és csak azután a szép Ráchelt. A szövegben nem áll, hogy szabad csálni, pláne az, hogy az igazaknak szabad csálni, csak az, hogy joga van az igaznak magát a csalóval szemben megvédeni. Egyébiránt Lában és Jákób is a nem zsidók közé kerülnek Luzsénszky-nél.

A 8. lapon azt mondja Luzsénszky, hogy a Talmud szerint minden zsidó a Király fia, mi ellenben szolgák vagyunk. Valójában azonban arról van szó, mivel járhatnak ki szombaton, midőn semmit sem szabad hordani. Az egyik írástudó különbséget akar tenni előkelők, héber kitétel: »királyok fiai« és közönséges emberek között, mire megjegyzik: mindenki királyfi, azaz mindenki egyenlő. A másik eset az, hogy mivel szabad szombaton magát kenni, a harmadik eset pedig az, hogy szabad-e főzetni, képtelen adósról drága köpenyét levenni és olcsóbbal helyettesíteni. Ezeknél az eseteknél használja R. Simon ezt a szót: minden izraelita királyfi, azaz nincs különbség izraelita és izraelita között. Soha máshol nem mondta R. Simon azt, hogy az izraeliták királyfiak, a népek pedig szolgák. A fordítás nem hü, mivel a magyar olvasóban más képzetet kelt, mint az eredetiben. Azt pedig, hogy »mi szolgák vagyunk« L. csak mellé állította értelmetlen forrásmegjelöléssel.

10. lap. Egy legendásszerű elbeszélésben az áll, hogy Sila rabbi megölt egy zsidót. A szerző kihagyja a végéről azt, hogy önvédelemből cselekedett, attól tartva, hogy a másik életveszedelembe hozza. Világosan ki van ott mondva, hogy Sila rabbi erre a tételre gondolt: »Aki üldöz, hogy megöljön, előzd meg.« Egyébiránt zsidó volt, amit L. elhallgatott.

10. lap. »A kárhozat szabványait és a szadduceusok írásait

a tűzből nem kell megmenteni, hanem hagyja az ember ott, ahol vannak, elégni» (Sabb. 116a). A Talmud ugyanott azt mondja, ugyanannak a szövegnek magyarázatában, hogy a szadduceusok könyveinek a be nem írott lapszéleiről van szó. A Ha-Giljonim lapszéit jelent, nem evangéliumot. Semmi esetre sem szóserint hűséges a fordítás: »A kárhozat szabványai«, amit Giljonim nem jelent, még akkor sem, ha Evangéliumnak vennénk, mivel egyszerű átírás: Evangélium — Giljon. Továbbá szombati napról van szó, midőn tüzet oltani tilos.

11. lap. »A nem zsidóknak udvara barom-istállónak tekintendő« (Erubin 61b, 62a).

Szombaton csak a saját udvarában szabad a zsidónak tárgyakat vinni. Ha két zsidó lakik egy udvarban, össze kell »keverni« az udvart, azaz mindegyik átengedi jogát a másiknak. Ez azonban nem történik, ha az egyik pogány. Ugyanez áll akkor is, ha istálló van az udvarban, vagyis a pogány lakása a szombati viszonylatban olyan, mint az istálló. De a Talmud nem mondja azt, hogy a pogány lakása istálló. A fordítás tehát nem szóserint hűséges, mert egész mást mond, mint az eredetinek az értelme. Egyébiránt ugyanott vita folyik és az ellenkező nézet, hogy a pogány lakása az említett viszonylatban »lakás«, el van hallgatva.

12. lap. Nem azt mondja a Talmud (Erubin 43b), hogy a messiás eljövetelekor mindenki Izráel rabszolgája lesz, hanem csak azt, hogy kész lesz más is nekik dolgozni, tehát péntek este is jöhet, mikor a zsidóknak nem szabad dolgozni. Ez világosan ki van ott mondva.

12. lap. »Hogy neki olyan jó dolga legyen, hogy soha ne barátkozzék nem zsidóval.« Nem hü fordítás, helyesen így hangzik: »hogy nem társultam pogánnyal üzletileg.« Ezt pedig azért kívánta az illető rabbi, mert per esetén a világi bíróság követelte, hogy a bálványistenre esküdjön meg. A rabbik filozófusokkal is barátkoztak, pl. R. Méir, a misna első szerkesztője, Gadarai Oinomasszal.

12. lap. »A vétkes izraelita« mellé oda teszi L. zárjelben: »elpártolt, kikeresztelkedett«. Nem hü fordítás, mivel az idézett helyen (Chagiga, nem Moéd Káton 27a) a folytatásban az van, hogy a vétkes is tele van vallásos cselekedettel, mint a gránátalma maggal. A »Posezé Isráel« kikeresztelkedett zsidóról nem mondatik, hanem kizárólag vallástörvényileg a vétkes zsidóról. Ez a kitétel mai napig ez értelemben használatik.

15. lap. »Ezért mondja egy zsidó törvénykönyv (Arba Tur. Jore heah. 4, 158, 35d és chosit. ham. 138a, 138b), hogy ha egy zsidónak hatalmában áll, kötelessége az eretneket nyilvánosan megöletni, ha pedig nem áll hatalmában, akkor ürrügyek

alatt is szabad legyilkolni. Ugyanigy oktat a Talmud: (Aboda Z. 4b Tosephot.) Minthogy pedig a Talmud elvei szerint a keresztények istentelenek, könnyen érthető az, hogy amikor a Talmud a legundokabb bűnökről, gyilkosságról, fajtaanságról, paederasztjáról, bestialitáról beszél, mindezt általánosságban a keresztényeknek veti a szemére.« (V. ö. Aboda z. 25b, 26a; továbbá 1a, 14b, 21a, 87b, valamint Rasi és mások.)

Az idézett talmudhelyen ez áll: »Egy zsidó eretnek, aki Rabbi Józsuá ben Lévi szomszédságában lakott, sokat kínozta őt bibliai versekkel (amelyeket kifogásolt). Egy napon vett egy kakast, odakötötte az ágy lábához és figyelte (hogy mikor lesznek fehér szálak a tarajában, mert ez az egyetlen pillanat, amikor Isten haragszik). Azt gondolta, hogy ha majd érkezik ez a fehér szál a tarajban, majd megátkozom kinzómat. Mikor ez a pillanat elérkezett, R. Józsuá — elszunnyadt. Erre azt mondta, ebből következik, hogy nincs helyén így cselekedni. Hiszen a Zsoltárokból 145, 9 az van megírva: Isten igralma minden teremtményére kiterjed és a Példabeszédek is azt mondják (17, 26): Nem jó, ha az igazságos büntet (így fogta fel a verset).« Az eretnek persze zsidó. Van egy más olvasat, amely szerint pogányról van szó. A toszafisták (12. század) megjegyzik, hogy az utóbbi olvasat szerint Józsuá ben Lévi csak ártani akart kinzójának, de nem akarta megölni, végül még az ártást is helytelennek tartotta. De ha zsidó eretnekről van szó, akkor is helyes, hogy megbánta, mert nem szabad az eget büntetésre kérni, habár a jeruzsálemi szentély fennállása idején az eretneket szabad volt megölni (t. i. a mózesi törvény szerint, Mózes 1. 13. fejezet).

A Talmud tehát a toszafistákkal együtt ép az ellenkezőjét mondja annak, amit Luzsénszky nekik tulajdonít. Hogy keresztényekről volna szó, az nem fordítás, hanem Luzsénszkynek mesterséges konstrukciója, a zsidók eretnekeknek csak a saját híveiket tekintették, nem pedig a más hitűeket, még a pogány bálványimádókat sem, mint fent már megjegyeztem.

Mózes és a Talmud idevágó rendelkezései soha keresztül nem vitettek, csak elméletben léteztek. De ha végre is hajtatnak volna a zsidó állam fennállásakor zsidókon, gondoljunk az eretnesség általános történetére, a kathareusokra, albigenésekre, hugenottákra, a 30 éves háborúra, hogy egyebet ne említsék.

Ami pedig azt illeti, hogy a Talmud a keresztényeket értette, midőn a fenti bűnökről szól, az már azért is falsum, mert 500-ig, a Talmud szerkesztéséig, Babyloniában a népek pogányok voltak és nem keresztények. Itt-ott szó van zsidó-keresztényekről, kiket Min szóval jelöl, mint a gnosztikusokat,

de sohasem jelöli nochri (idegen), gój (nép) vagy bálványimádó szóval, amint már fent megjegyeztem. A zsidó törvénykönyvben az idézett törvényt eddig nem találtam meg, ha megvan benne, akkor is mint L. »eretnek« szava mutatja, zsidókra vonatkozik és senki másra a megnevezés. »Jore heah és chosit ham« azt mutatja, hogy L. a neveket sem ismeri.

16. lap. Idézi L. Szanhedrin 57b. lapjáról azt, hogy »a noachidák kivégeztetéséhez elég egy bíró és egy tanu és nem kell előzetes figyelmeztetés sem«. De egy bíró és egy tanu kell, az előző lapon pedig L. azt mondja, hogy szabad a Talmud szerint egyszerűen megölni a nemzsidókat, akik L. saját szavai szerint Noachidáknak nevezetnek. Az előleges figyelmeztetés szükségességét pedig mai napig nem ismeri semmiféle törvény.

A zsidót, kire számos vallásos tilalom kötelező, kell figyelmeztetni, a noachida 7 törvény olyan, melyeket minden ember magától is tud, minden figyelmeztetés nélkül, pl. azt, hogy nem szabad vért ontani, fajtalaniséget elkövetni, lopni stb. Csak erről van szó. A 7 noachida törvényről röviden a következőt jegyzem meg.

Mózes könyvében csak a kinyilatkoztatás előtt található törvényeket, tehát azokat, amelyek Móz. II. 20. fejezete előtt fordulnak elő, tartja kötelezőknek, az ezután következőket nem.

Ilyen csak 7 van; vérontás, fajtalanítás, rablás stb. Elméleti dolog, a zsidók főbenjáró ügyben időszámításunk 30 éve óta saját hazájukban sem ítélkezhetek. Hogy egy bíró és egy tanu is elég, azon alapszik, hogy egyfelől ez volt abban a korban a népek törvénye, másfelől pedig azon, hogy a követelt két tanúról a kinyilatkoztatás előtt nincs említés téve Mózes könyvében. A világtörténet tanúsága szerint az idegeneknek a népek nem adtak jogot, az egyedüli kivétel a mózesi törvény és annak interpretátora a Talmud. A noachida, aki a bálványimádásról letett és a más 6 törvényt vállalta, már nem pogány, hanem félprozelita. Valótlant állít L., midőn ezeket a noachidákat, kik az izraelita törvény polgári részét vállalták, minden nemzsidóval azonosítja.

16. lap.: A 83a. lapon pedig így alludálódnak a haldoklók szentségére: »A keresztényeknek szabad lakást adni, mert ők nem hozzák a bálványukat a házukba, csak akkor, ha valamelyikük beteg, vagy haldoklik.«

Abóda zára 83a. nem létezik, mivel annak a traktátusnak csupán 76 foliója van. A mondás előttem ismeretlen. Mindenestre mutatja azt, hogy a pogánynak nem adtak bérbe lakást, a kereszténynek pedig adtak, tehát ezeket nem tekintették bálványimádóknak.

16. lap. Olyan áldás, hogy »nem teremtett engem butának«

nincsen, hanem, hogy Isten nem teremtett rabszolgának. Plátó büszke volt, hogy görög és nem barbár, Schiller éneklí: »Ich bin ein Mann, wer ist mehr«. Hát miért ne legyen a zsidó is hálás Istennek, hogy zsidó és férfi. Luzsénszky aláhuzta a buta szót, nem fordított híven.

16. lap (3). »A Sanhedrin 52b. lapján olvassuk: »Ha egy férfi házasságtörést követ el egy másik férfi feleségével, — kivéve egy máshitűnek feleségét — akkor megfojtás által kell őt megölni«. A 82. lapon pedig ez áll: »Ha egy zsidó nemzsidó nővel hál, akkor le kell taszítani, mert ez olyan bűn, mintha bálványokkal keveredett volna házasságba.« A második idézet ellentmond az elsőnek. Az első nem azt mondja, hogy a pogány feleségével szabad házasságot törni, hanem, hogy erre nem a megfojtás, hanem más a büntetés; a második idézet pedig azt, hogy milyen súlyos büntetés vár rá. Az idézetekből csak az következik, hogy milyen szigorú nézeteik voltak a régi zsidóknak, nem pedig az, amit L. beleolvas, hogy a házasságtörést megengedték.

16—17. lap arról szól, hogy a lopás, rablás meg van engedve. »A lopás, a rablás és egy szép asszonynak elrablása és ugyancsak egy nemzsidónak egy másik nemzsidóval szemben valamint egy nemzsidónak izraelitával szemben tilosak; de egy izraelitának egy nemzsidóval szemben meg van engedve... mert úgy tanítatik, hogy az ember nemzsidókat ne huzzon fel (ha azok verembe estek és életveszélyben vannak), sőt taszítsa le.« Az eredetiben világosan áll, hogy nem taszítják le. Ezt L. letaszítják-ra változtatja. A tétel nemcsak a pogányokról, hanem a zsidó »juh- és kecskepásztorokról« is szól. Az eredetiben így hangzik: »Pogányok és aprómarha pásztoraik nem huzzák fel és nem szállítják le.«

A szép asszony elrablása szintén hamisítás, mert háboruban zsákmányul esett asszonnyal van szó, miről Mózes V. 21. 10—14 a régi népek hadi szokásai ellen, miszerint azonnal violáltattak, nemes módon intézkedik. A félrevezető »nemzsidó« helyett a »pogány« szót kell használni. A fődolog pedig az, hogy a szóbanforgó tétel csak biblia magyarázat, még pedig elvetett, a törvénykönyvbe, a misnába fel nem vett nézet, ezenfelül az idézett talmudhelyen, mint feltűnő diszkusszió tárgya.

Rabbi Akiba nyilvánosan hirdette: A gój megrablása tilos, sőt többet sem szabad tőle követelni, mint amennyi jár. Meg kell jegyezni, hogy a héber »gezel« a talmud nyelvén minden jogtalan elűzöndítést jelent, pl. jogtalan követelést, csalást stb. nem közönséges rablást. Rabbi Akiba a 132-ben Hadrian római császár elleni zsidó felkelés, a második zsidó szabadságharc korában élt, melyben a zsidó nép a palesztinai többi

lakosság által el lett árulva, végül R. Akiba vértanu-halált halt. Hy korban tette meg nevezetes nyilatkozatát a Talmudnak legnagyobb tekintélye.

19. lap. »A Sulchan Aruch 123b. lap 158. sz. ez áll: Meg van parancsolva, hogy az eretnekeket, epikuraeusokat, vagyis azokat, kik Izrael törvényét és jóvendőléseit nem tartják, megöljük. Ha van ehhez hatalom, akkor nyilvánosan kell törénnie; ha nincs hatalom, akkor csel útján kell végrehajtani. Hogyan történjek ez? Ha pl. látja az ember, hogy egy eretnek: (értsd: keresztény) kutbaesett és véletlenül létra van a kutban, azonnal ki kell azt a létrát huzni és azt mondani: Barátom, sürgős szükségem van a létrára, hogy fiam lejöhessen a tetőről, légy türellemmel egy kicsit, mindjárt visszahozom. Azonban ne vigye vissza az ember, hanem hagyja őt úgy elveszni. A forrás megoldása bizonytalan, mert a Sulchan Aruch négy részből áll, de az bizonyos, hogy zsidóra vonatkozik, az epikureus szót a Talmud soha másról, mint zsidóról nem használja.

Most az első részt elhagyom, a »Vérvád« fejezetet egészen mellőzöm. Ezt a vádat a Rohling-Bloch per teljesen tisztázta. Egész irodalma van, melyből itt említhetem a következő munkákat: *Delitzsch* »Schmach und Blutügnern«, *Strack*: Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit, *Kopp*: Zur Judenfrage, *Chvolson*: (oroszról németre fordítva) Die Bütanklage. A tisztaeszlári per alkalmával 18 neves keresztény tudós ellene szózó véleménye lett kinyomtatva »18 Gutachten« címmel. Luzsénszky erről a perről így ír a 31. lap lent:

»A tisztaeszlári és saajóvámosi gyilkosságok még mindnyájunk emlékezetében vannak. Tudjuk, hogy a tetteseket bizonyították hiján mentették föl; de azt is tudjuk, hogy a zsidóknak volt elegendő pénzük, a bizonyítékok eltüntetésére. A zsidó pénzt ki fogadta el? és ki adta?

33. lap. 1. »Felebarátodat nem szabad megrabolni, de ez nem vonatkozik gőjra, aki neked nem felebarátod: egy gőjt szabad megcsalni és tőle uszorát venni; ha azonban felebarátodnak adsz el valamit, vagy tőle valamit veszel, akkor ne csald meg.« (Baba mezia 61a. Tosephot).

Ez a szöveg, amelyet Luzsénszky idézőjellel idéz a Talmudban ott nincs, a Toszofóban (12–13 századbeli kommentár) pedig egyenesen utal Baba Kamma traktátus 113a fölére, hogy a pogány megrablása helyes, megrövidítése tilos. Ellenben beletette Luzsénszky a megcsalás szót, amely a Tosephotban egyáltalában nincs.

Az uszora szó nincs ott, hanem kamat. Kamatot Mózes V. 23. 20–21. szerint az idegentől szabad venni, az izraelitától pedig nem. Az idegennek is szabad volt az izraelitától kama-

tot venni. Egyenlő mérték mindkét félnek. A fordítás nem szószerint hűséges.

33. lap. »Egy testvérednek (izraelitának) megrablása tilos, de egy nemzsidónak megrablása meg van engedve (Baba Mezia 111b.)« Ez ott nem áll. Hanem arról van szó, hogy Mózesnek az a tilalma (V. 14–15): »Ne szorítsd le a szegény és a szűkölködő bérést, testvéreid közül, vagy a jövevény közül, aki országod kapuiiban lakik, az nap add meg neki bérét és ne szálljon le fölötte a nap« vonatkozik a pogányra is. Rablásról nincsen szó, hanem a napszám azonnali megfizetéséről. Nemcsak nincs szószerint hű fordítás, hanem hű reprodukció sincs.

33. lap. »Ha egy izraelita egy nemzsidóval elődbe jön törvénykezni stb.... csellel kell rászedni.«

Valójában pedig a közvetlen folytatás ez: R. Akiba azt mondta: nem szabad rászedni, mert Isten nevét meg kell szentelni. (Nem Baba Mezia 112a, hanem Baba Kama 113a.) Ugyanott közvetlenül Rabbi Akiba azt is mondja, hogy idegen megrablása tilos és ugyanott 113b a Jámbor Simon szintén azt mondja, hogy nem szabad.

33. lap. »Ugyanott 113b lap: Honnan tudjuk azt bebizonyítani, hogy szabad megtartani a nem zsidónak elveszett jószágát stb. (Baba Mezia).«

Luzsénszky kihagyta az ugyanott levő mondást: Rabbi Pinchas ben Jair azt mondta: az Isten neve megszenteltségletetít, a talált holmit is vissza kell adni. Valószínű, hogy a pogány nem adta vissza a talált holmit.

34. lap. »Az öreg Brentz rabbi a Judenbalg 21a lapján ezeket zengi el: »Miután a zsidók egész héten át össze-vissza futkároztak és majd itt, majd ott csaltak meg egy-egy keresztényt, szombaton összegyűlnek és mesterfogásaikkal dicsekedve mondogatják: Ki kell tépni testükből a gőjök szívét és a gőjök legjobbját agyon kell ütni! Tov se bagojim harog!« Brentz kitért zsidó volt és a XVII. században élt és volt hitrokonai ellen mérges gyűlölködő iratot tett közzé. Ezt, mint öreg rabbit tünteti föl Luzsénszky.

35. lap. »A Baba Mezia 86b. lapján Mózes V. könyvének 23. fejezetét fejtegeti szépen a Talmud mondván: hogy annak 25. és 26. versében a felebarát földjéről van szó, nem a nemzsidókról. A nemzsidó megrablása meg van engedve.« Ez nincs Baba Mezia 86b, hanem Baba Kama 113b. L. kihagyta az elbeszélés végét, ahol megokolásul azt mondja a rabbi a pogánynak:

A zsidó nem fogad el érte pénzt, a pogány pedig igen. Az eljárás azon alapszik, hogy Mózes törvénye szerint V. 23.

25 szabad zsidó szőlőjében mindenkinek szőlővel jóllakni. A rabbi ezt a kedvezményt nem akarta igénybevenni.

35. lap. »A Baba Mezia (középső kapu) 24a és b. lapjain olvassuk, hogy, ha valaki elveszett tárgyat talál, csak akkor tartozik azt kikiáltani, ha abban a helyiségben zsidók vannak többségben, ellenben, ha nemzsidók vannak többségben, megteríthetja.«

Luzsénszky elhallgatta azt, hogy ez csupán egy rabbi nézete. Az általános nézet pedig az, hogy ki kell kiáltani. Ez ugyanazon a helyen áll.

35. lap. »Ha valaki egy fiókban talál pénzt, az az övé.« Ez nem szöszterinti fordítás, mert Baba Mezia 26b ez áll: Ha üzletben talál pénzt, az övé. Az ok a Talmud szerint az, hogy a pénznél nem lévén jel azért, aki elvesztette, ugys lemondott róla, ha csak nem volt külön bekötte.

35. lap. Nem arról van szó, amit elmond, hogy kárt okoz az, aki eladja földjét pogányoknak, hanem a szomszédjogról. Az elővétel joga a szomszédé, aki pogányoknak adja el, felelős a veszélyért. A reprodukció nem hü. Egyébiránt ugyanez már a 33. lapon volt idézve.

35. lap. »A Baba batra (utolsó kapu) tág kaput nyit az okirathamisításnak, azt az elvet állítván föl, miszerint, ha valakinek elvész az eredeti okirata, joga van utánzással pótolni, vagyis hamisíthat másikat. (32b lapon). Ott nem áll az, hogy utánzással joga van pótolni, hanem az, hogy utánzással pótolta. Továbbá L. elhallgatja, hogy ugyanott R. József elutasította a perben az utánzott okmány birtokosát. Ez a nézet van elfogadva.

35. lap. »A Talmud szerint hazudni is szabad »a béke kedvéért«. Háj rabbi mondja a Jebamoth 65b lapján, hogy a béke kedvéért megvan engedve az embernek, hogy valamit »változtasson a szavain« Ismael rabbi szerint még az Isten is »változtatott« a szavain.

Valójában nem az van mondva, hogy szabad hazudni, Istenről a legnagyobb blaszfémia lenne, hanem az, hogy a béke kedvéért szabad a beszédben »változtatni«. Az egész egy homília, amely a Bibliában található ellentmondást fejtí meg. Mózes I. 18. 12. az áll, hogy Sára nevetett magában, mikor az angyalok hirdették neki, hogy fia fog születni szőlőben: miután elfonnyadtam legyen gyönyörűségem (fiam) és uram már vén. Isten pedig azt mondta Ábrahámnak: Miért nevetett Sára, mondván: hát valóban szülni fogok, miután már öreg vagyok. Erre mondja a prédikáló rabbi, hogy Isten nem akarta Ábrahámnak azt mondani, hogy Sára azt mondta, hogy Ábrahám öreg, ne hogy megharagudjon és fel legyen dülva a házi béke.

Ebből az elmés homiliából csinálja Luzsénszky azt, hogy a rabbik szerint szabad hazudni a béke kedvéért. Mit mondana el a diplomatákról, akik a béke kedvéért vastagabb dolgokat is mondanak.

36. lap. »Elmés tanácsot ad Icchak rabbi arra az esetre, ha egy zsidó már eléggé meg volna bélyegezve: »A névváltoztatás — mondja ő — megsemmisíti az ember elítélését« (Ros Hasana 16b.).«

A Talmudban azonban ez áll: »Négy dolog tépi szét az emberre (ujévkor) kimondott ítéletet. És ezek: Jótékonyág, ima, névváltoztatás és a cselekedetek változtatása«. A régiek mind az ember nevét mivoltjának, sorsának tekintették. Ha nevet megváltoztatják, úgy hitték, a sorsa is megváltozik. A Talmud rabbija ugyanezt a hitet vallotta. Valóságos falsum az, hogy itt holmi névmagyarosítást ajánlana, amint Luzsénszky sejteti, midőn ezt mondja: »ha egy zsidó neve már eléggé meg volna bélyegezve.«

36. lap. Idéz a talmudi büntetőjogról büntetőjogi tételeket, melyek zsidók büntetésére vonatkoznak és ezeket a törvényeket épületeseknek gunyolja. Jogában van neki és másoknak is a talmudi büntetőjogot bírálai épügy, mint ahogy más ó- és ujkori népek büntetőjogát bírálják, de egy nagy tévedésben van, amikor a »patur« szót végig »nem büntetendő«-vel fordítja. Nem azt jelenti, hanem csak azt, hogy Mózes törvényének az a rendelkezése, hogy gyilkost halállal kell sújtani, a nevezett bűnösökre nem alkalmazandó.

»Mentesek« annyit jelent, hogy a mózesi törvény által kiszabott halálbüntetés alól mentesek, de nem azt, hogy egyáltalában semmi büntetést nem kapnak. Ami pedig a vérbosszút illeti, ez Mózes törvénye, különben is a vérbosszu keleten mai napig sokkal nagyobb mértékben járja, mint amennyit Mózes és utána a Talmud megenged.

Egyébiránt elméleti jogról van szó, amely az életben nem gyakoroltatott, a felsorolt bűnök is tisztára elméletiek, mert a zsidók valóságos horrort éreztek minden vérontás iránt.

37. lap. »Ha a zsidónak barma a nemzsidónak barmát le-döfi, a zsidó nem tartozik kártérítéssel. (Baba Kama 13a, 37b).«

A Talmud Baba Kama ugyanazon a helyén azt is említi, hogy az uralkodó rómaiak két tisztviselőjük által megvizsgálták a zsidók törvényeit és azt mondták, hogy törvényeik mind helyesek, csupán az nem, hogy különbséget tesz az öklelő ökor által okozott kárnak a zsidó és nemzsidó között. A rabbik őszintén elmondták a két római tisztviselőnek a törvényt, nem titkolóztak.

Maimonides nagy törvénykönyvében a következő magyarázatot adja: »Mert a pogányok nem teszik az embert felelősekké az állatokért, amelyek kárt okoztak, ezért saját törvényük szerint ítélünk nekik, de ha pogány ökre öklelte az izraelita ökrét, akkor kártérítéssel tartozik.

Ez bírság a pogányokra, mert nem vigyáznak és nem akadályozzák meg a kártévést, ha nem fogják büntetni őket állatjuk által okozott kárért, nem fognak rá vigyázni és megkárosítják az embereket.

37. lap. »Az életmentésnél ne igazodjék az ember a többséghez — mondja József rabbi —. Ha azonban a nemzsidók vannak többségben, akkor az ember életmentésre nincs kötelezve.« (Jóma 85a).

Valójában ép az ellenkező áll az idézett helyen és már az előző lapon is, hogy, ha a többség pogány, akkor is kötelesek a zsidók az életmentést folyamatosítani, a romokból kiásni még szombat és engesztelőnapon is, noha e napokon a munka tilos. Csak az van mondva, hogy a kitett gyermek pogánynak tekintendő, ha a lakosság többsége pogány és ugyanezért szabad a gyermeknek zsidónak tiszteletleleket adni.

Megállapítható, hogy L. sem szó szerint, sem tartalom szerint nem fordított hiven.

L. 37. »A Baba Bathra 48a. lapján ezt az utasítást adja Jehuda rabbi: »A kényszer útján (bírólag) kiállított vádlóval, ha zsidó által készített, érvényes; ha nem zsidó által készített, érvénytelen, ha azonban egy nem zsidónak kell az ítélet előt meghajolnia, akkor *útni kell őt* és azt mondani, hogy tedd azt, amit az izraelita mond.«

A részlet második fele értelmetlen ugyan, de az aláhuzott »útni kell« azt a benyomást kelti, mintha az ítéletet útni kellene. Valójában pedig csak az áll, ha a férj nem engedelmeskedik a zsidó törvényszéknek, akkor a világi törvényszék által kényszerítik, amely úti és azt mondja neki, tedd azt, amit az izraelita törvényszék követel tőled.

L. 38. lap. Részlet a rabszolgáról. L. elhallgatja azt, ami ugyanazon a helyen áll, hogy Gámliel patriarcha elfogadta a rokonért járó vigasztalást rabszolgájá halálakor és L. nem tudja azt, hogy az ókori Rómában a rabszolgák rendszerint öngyilkossággal végezték be életüket.

L. 39. »Szépen oktatja a Talmud a zsidókat arra, hogy ne segítsen máson, míg pénzt nem lát.«

Ez egyáltalában nem áll, hanem az: nyisd ki erszényedet és akkor nyisd ki zsakodat. Az értelme az, hogy a gabona eladásánál előbb fizessen és csak azután adjon. Szóval egy üzleti

szabály. Továbbá L. kihagyja ugyanannak a rabbinak ugyanott levő mondását: ne bántsd a pogányt.

L. 39. »Ha a kürt Rómában megszólal, akkor te, fugeárus fia, add el atyád fugeit!« (Azaz: hogyha háború tör ki add el, amid van és szedd a sátorfádat!).

Valójában pedig ott háborúról nincsen szó, hanem a következő van mondva: Ha kürtöt hallasz Rómában (ez jele annak, hogy fugeit keresnek), akkor te, fugeárus fia, add el atyád fugeit, hogy el ne vigyék máshova. Ezt a részletet L. az előző mondatokban a zsidókat megvádoló háborúról szóló állítás bizonyítékképp hozza fel.

L. 166. »39. l. lap. Mindnyájan azon a nézetben vannak, hogy a kut gazdátlan jószág (tehát meg is lehet mérgezi). Az idézett talmudhelyen meg van különböztetve háromféle kut, magánkut, városikut és közikut, amely mindenkié. A megkülönböztetés azért történt, hogy ünnepekor milyen távolságra szabad a vizet vinni, mivel ilyen napon hordani nem szabad. Ebből lett L.-nél a gazdátlan jószág és a kutmérgezés.

Luzsénszky könyvének a zsidó theológiáról szóló része, valamint a mellékelt Sulchan Áruh iratot nem néztem meg, de nem hallgathatom el, hogy miképp lehet két világvalás szülőanyjának theológiáját az »isteneszmé eltorzításának« nevezni.

Végül bemutatunk a Talmud szellemének, főképp erkölcsstanának megismerésére, szó szerint hű fordításban, néhány tanítást.

Makhoth 24a »Pénzt kamatra nem kölcsönzi [Zsolt 15, 5]. Még pogánynak sem kölcsönzi kamatra.«

Baba Mecia 70b »R. Nachmann mondotta nem csak az vész el (amit a zsidótól szedett kamatból gyűjtünk) hanem az is amit a pogánytól veszünk el kamatként.«

Baba Mecia 61b. »Hasonlitanak a kamatra kölcsönzők a gyilkosokhoz.«

Mechilta Mispatin 19. »A kölcsönző nem mondhatja az adósnak, ha tartozik neki egy minával (100 dénár) és van rajta egy ruhadarab, mely 200 dénár ér: Add el a ruhádat és végy magadnak száz dénárrost, százat pedig adj nekem, mert írva van: »Ez az ő ruhája« (Ex. 22, 26) és ezt nem vonhatod meg tőle.«

Jalkut (Pentateuch) 504. »Mondotta a tanítóm: történt egyszer velem, hogy eladtam egy pogánynak négy mérce (kur) datolyát és sőtét házban mértem becsles szerint. Így szólt hozzám: »Te és az Isten, aki az égben van, ismeri a mértéket, amivel mérsz.« Kötött ezután, hogy 3 száda datolyával megkárosítottam. Vettem az értéket és vásároltam érte egy tömlő olajat, elhelyeztem arra a helyre, ahol a datolyát eladtam és

elszakadt a tömlő az olaj pedig kiömlött. Szólottam: Áldott legyen az Örökkévaló, mert nem tesz ő különbséget. A szentírásban az áll: »Ne nyomd el felebarátodat, ne rabolj.« A pogánytól való rablás szintén rablás.

Deuteronomium R. c. 3. »Történt R. Simon b. Setacchal, hogy vett egy pogánytól egy szamarat. Midőn egy drágakövet találtak tanítványai a szamar nyakára akasztva, így szólottak: »Mester! Isten áldása gazdaggá tesz« (Példabeszédek 10, 12). R. Simon b. Setach így felelt: Szamarat vásároltam, de drágakövet nem. Visszaadta a követ a pogálynak, amire az így hálálkodott: »Áldott legyen Simon b. Setach Istene«.

Chullin 94a »mert mondotta Sámuel: nem szabad félrevezetni az embereket, a pogányokat sem.«

Chullin 13b. »R. Chijja b. Aba mondotta R. Jochanan nevében: népek, amelyek Palesztinán kívül élnek nem bálványimádók csak őseik szokásait tartják tiszteletben.«

Szifra c. 13, 13. »Honnan tudjuk, hogy ha egy pogány, aki megtartja a Tórát, olyan mint a főpap, mert azt tanítja a Szentírás: »Melyeket cselekedjen az az ember és éljen általuk«. Nem áll a Tórában: ez a tanítás a pap, a levita és izraeliták részére, hanem: ez a tanítás az ember részére. Hasonlóképpen mondja a Szentírás »Nyissátok ki az ajtót hadd jöjjön«, hogy a papok, a leviták, az izraeliták jöjjenek, az nem áll, hanem az »És jöjjön az igazi nép, amely megőrzi a hűséget.« Hasonlóképpen mondja a Szentírás »Ez a kapu az Örökkévalóé« nem mondja a papoké, a levitáké és az izraelitáké, hanem »az igazak jöjjenek be általa«. Hasonlóképpen mondja a Szentírás: »Tegy jót Örökkévaló!« Nem mondja a papokkal, a levitákkal és az izraelitákkal, hanem a »jókkal«. Ezekből tudjuk, hogy ha egy pogány megtartja a Tóra parancsait, olyan mint a főpap.«

Chagiga 5a »Aki az idegent a törvényben megrövidíti, olyan mint aki Istent rövidítene meg a törvényben.«

Megilla 10b. »Rabbi Jochanan mondotta: mit jelent az »Nem közeledett egyik a másikához egész éjjel« (Ex. 14, 20. t. i. az egyiptomiak és az izraeliták). A szolgálattevő angyalok hálaldalt akartak zengeni, (amikor Isten az egyiptomiakat a tengerbe ölte) megszólalt az Örökkévaló: »A teremtményeim a tengerbe vesznek és ti hálaldalt zengtek?«

Baba Batra 10b. »R. Jochanan b. Zakai mondotta a tanítványainak: A leghelyesebben cselekszik R. Nechunja b. Hakana, aki alamizsánt ad a zsidónak és a pogálynak.«

Beráchoth 58a. »Aki lát egy pogány királyt, mondja: »Áldott legyen az, aki ad az ő diadalmából az ő teremtményeinek.«

Ugyanott: »Aki lát egy pogány bölcsőt, mondja: »Áldott legyen az, aki ad az ő bölcsességéből a teremtményeinek.«

Az előzőekben felhozottak alapján megállapítom, hogy a Luzsénszky Alfonz által kiadott »Talmud magyarul« című mű nem tartalmazza az eredeti Talmud szövegének hű fordítását.

1. Luzsénszky Alfonz, mint műve bevezetéséből kitűnik, Talmudot nem is látott, mivel egyebektől eltekintve, kéthasábosnak mondja. Eszerint nem is fordíthatott az eredetiből. Forráskimutatásai sűrűn érthetetlenek, vagy hamisak.

2. A Talmudban említett »gój« (nép), »nochri« (idegen), »óbéd aboda zara« (bálványimádó), »noachida« (kik a hét főtörvényt elfogadták) szavakat rendszerint nemzsidókkal, sőt keresztényekkel fordítja, amit ezek a szavak nem jelentenek. Keresztények, még pedig tisztára zsidókeresztények »min« szóval jelöltetnek. Eszerint e műve velejében nem szószerint hűségese fordítás.

3. A szövegeket rendszerint nem is fordítja, hanem tartalmilag próbálja reprodukálni. Ezt mindenki látja, aki könyvét olvassa.

4. Az idézőjelben közölt szövegek szintén nem szószerint, hűségese fordítások, hanem irányzatosan beállítottak. Az összefüggésből kiszakított részletek, melyekből az egyesek nézetei ellen ugyanott foglalt általános elfogadott nézetek kihagyattak.

5. Számos esetben az ellenkezőjét fordítja annak, ami az eredeti szövegben áll. Némelykor a német szöveg félreértése forog fenn.

6. Több esetben a fordító nem is tudja, miről szól a szöveg. A második kérdésre a leghatározottabb Nem-mel feleltek. A Talmudban nincs az:

1. hogy a zsidók a világhatalomra törekednek a keresztény nemzetek leigázásával, tönkretételével és nem ad utasításokat arra, hogy hogyan kell a nemzsidót megölni, elpusztítani.

2. A Talmudban nincs utasítás rituális gyilkosságra és nem tanítja ki a zsidót arra, hogy hogyan kell a nemzsidókat megcsalni, kiuzsorázni, kifosztani és nem hangoztatja azt, hogy ez nem bűn, hanem erényes cselekedet.

3. Nem mondja a Talmud, hogy a nemzsidó csak barom, akinek semmi joga nincsen és nem mondja azt sem, hogy a zsidók tulajdona az egész világ, sőt még a menyország is. Ellenben azt mondja, hogy a népek jámborai bejutnak a mennyországba és azt parancsolja, hogy el kell látni a népek szegényeit, mint a zsidó szegényeket, meg kell látogatni a népek betegeit, mint a zsidó betegeket és el kell temetni a népek halottait, mint a zsidó halottakat (Gittin 61).

4. Nem áll a Talmudban, hogy a nemzsidó nő mind nőtényezár és parázna személy.

Mindezeket Luzsénszky nem bizonyította. Az általános uta-

lás a könyvre nem bizonyíték, mert a felhozott szövegek, melyeket részben hibásan idézett, részben mesterségesen magyarázott, állításait nem bizonyítják.

Végül még egyszer utalok szakvéleményem bevezetésére, hol felemlítettem azt, hogy a Rohling-Bloch per alkalmával, melynek előkészítése két és fél évig tartott, Nöldecke Tivadar, a legnagyobb orientalista és Wünsche Ágost, a Talmud és a vele egykorú Midrások legnagyobb fordítója, a Luzsénszky által felhozott szövegeket kéthasábosan, a fordítást az eredeti mellé állítva, igaz értelmükben adták elő és az összes vádakat hamisnak nyilvánították. Mindkettő keresztyén professzor volt. Rohling közvetlenül az esküdtszék tárgyalása előtt a becsület-sértés vádját visszavonta, a törvényszék által a perköltségek megfizetésére ítéltetett el és végül lemondott katólikus teológiai, prágai egyetemi tanári állásáról és végleg elhallgatott.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

Spiridion és Markada.

Uj görög zsidó krónikák nyomán.

Nikos A. Bees a janinai zsidók történetéről írt dolgozatában* említ egy ujjörög époszt, amelynek tárgya egy epiruszi görög ifju, Demos és egy a konstantinápolyi Phanariban (görög városnegyed) élő zsidó leány, Markada, házasságának regényes története.

Egy epiruszi rimkovács írta az époszt, amely kulturhistóriai és nyelvtörténeti szempontból igen becses adatokat tartalmaz. A költemény, mely hemzseg a zsidók ellen táplált gyűlölet kifejezéseiről, 1812-ben jelent meg Veneziában, a janinai származású Nikolaos Glykys kiadásában. Egyetlen példányban maradt meg a Grimm Testvérek könyvtárából, amely a berlini királyi könyvtár tulajdonába ment át.

Egy másik kiadását J. A. Romanos** emliti. Ez szintén Veneziában jelent meg *Ἱστορία Ἑβραίων τῆς Μαρκαδίας* cím alatt 1850-ben.

A fentemlített két cikkben azonban több lényeges eltérés mutatkozik. J. A. Romanos szerint a fiu neve Spiridion, Bees szerint Demos, a leányé pedig Rachel, illetve Markada.

A helyszin tekintetében is eltérés mutatkozik, az egyik szerint a leány konstantinápolyi, a másik szerint korfui származású.

* Byzantinische Neugriechische Jahrbücher II. Band, 175. I.

** R. A. J. 74. I.

Mi ez utóbbi elbeszélést követjük.

Élt a XVIII. század vége felé Korfu szigetén egy nagyon gazdag zsidó kereskedő, akinek neve Vivante (Chajim) volt. Kelet minden drágakövet szállította Európába fejedelmének. Spanyol marquis, olasz kényurak, velencei dogek, német választófejedelmek és bulgár hercegek voltak állandó vásárlói. Büszkén hirdette Vivante, hogy ő nem a XV. század végén bevándorolt spanyol zsidók leszármazottja, hanem családját vissza tudta vezetni az alexandriai Philo koráig. Mert még ma is két nagy csoportot lehet megkülönböztetni a korfui zsidók között. Az egyik csoport tagjai tulnyomólag barnák és alacsonytermetűek, ezek a spanyol kiűzöttek leszármazottai, a másik csoporté szőkék és alabástromfehér arcúak, természetük pedig karcsú. Vivante családja már az Anjou család uralma idején is nagy tekintélynek örvendett. A család tagjai voltak rendszerint a korfui hitközség ügyvivői és felügyelői, vagy ahogyan a korfui zsidók nevezték *»Memunim«* és *»Parnaszim«*. Vivante házának azonban minden ragyogását tulszárnyalja neveit leányának, Markadának szépsége. Égkékszerű szeme, aranyszőke haja, márványfehér bőre csillogott, ragyogott mintegy versenyben a drágakövek színpompájával és ragyogásával.

Vivante életének leghőbb vágya volt, hogy unokahugát férjhez adja egyik nagyon gazdag korfui kereskedő fiához, mert őseinek hite értékesebb volt előtte minden drágakőnél. Ebben az időben azonban sűrűn járt Vivante üzletébe egy fiatal keresztyén herceg, Spiridion, aki elsőszülött fia volt bulgáriai Ivánnak és forró szerelemre lobbant Markada iránt.

Spiridion hajlandó lett volna Markadát feleségül venni, ha elhagyja ősi hitét és felveszi a keresztséget. De hiszen erről Vivante hallani sem akart. Mindhármán jól tudták, hogy a házasság elé leküzdhetetlen akadályok gördülnek. 1776. április 14-én este széderünnepet ünnepel Vivante házában. Csendül a billikom, száznak a zsolozsmák Izrael szenvedéséről, az Örökkévaló jóságáról, Pharaó kegyetlenségéről. Az ünnepi asztalt körülveszik a hitközség *memunimjai* és *parnaszimjai*.

Minden szem Markada felé irányul, akinek arcán valami titokzatos félelem lakozik. Mikor elérkeznek a széderesti szertartások során ahhoz az énekhez: »Ime, mindez az éj borulatában történt«, kívülről fegyvercsörrenés, tompa lépések zaja hallatszik. Majd felpattan az ajtó, csillogó fegyverek csillognak fel a sötétségből. Katonák veszik körül az ünneplő társaságot, két marcona katona megragadja Markadát, összekötözi és az ünneplők jajveszékelése közepette hurcolják ki atyja házából. Volt Markadának azonban egy másik kérője is, aki a velencei

doge szolgálatában állott és gyakran járt be üzleti ügyekben Vivante házába.

Mikor tudomást szerzett arról, hogy Markadát átyja házából elragadták, hogy megkereszteljék és férjhez adják Spiridionhoz, mindenképen arra törekedett, hogy a házasságot megakadályozza. Annál is inkább, mivel nem volt teljesen érdektelen ebben az ügyben.

Április 18-ára volt kitűzve Spiridion és Markada esküvője. Korfu lakossága is tudomást szerzett arról, hogy a velencei rendőrség meg akarja akadályozni az esküvő megtartását és a leányt, ha kell, fegyveres erővel is visszaadja családjának. Olybá vette a dolgot, mintha a vallását sértették volna meg. Hiába intézett a velencei őrség többször is támadást a fanatizált tömeg ellen. Mindannyiszor visszavetették. Orgonabugás, »Kyrie Eleison« zengése közepette kíséri a násznép a fényárban úszó székesegyházba a jegyespár. Markadát megkeresztelik, Spiridion és Markada házasságát megáldják. A szertartások befejeztével a korfui lakosság üdvözlőgála közepette tért vissza az új jegyespár a bulgár hercegi palotába.

Másnap a sziget kormányzója 100 gyalogos és 200 lovas katonát küldött a hercegi palota ostromára. Ez alkalommal sikerült Markadát hatalmukba keríteni és Velencébe küldeni.

Nikolaos Glykys ehhez az elbeszéléshöz hozzáfűzi még a görög mythológiából Jason és Medea történetét; azonosítja Jasont Spiridionnal, Markadát Medeával, a szenvedélyes és büverővel bíró varázslónővel.

Budapest.

Dr. Wolf József.

Adalékok a pesti zsidóság történetéhez.

I.

1771 februárius 13-án a helytartó tanács leir Pest városához. Leirata arra irányul, hogy *Österreicher* Mózes, aki a bécsi gabona-bizottság (*Commissio Annonaria Publica*) ügyvivője és óbudai lakos, támogassa a városi hatóság. Ő ugyanis gabonát fog vásárolni a hatóság részére. Ez a támogatás a zsidó kereskedő részére nem egyedülálló a maga nemében, de ez esetben feltűnően hangsúlyozza a felsőbb elhatározást.¹

Egy másik, április 22-én kelt leiratban körvonalazza a helytartó tanács, miféle támogatást kíván. Segítsék a gabona be-

szerzésében *Österreicher* és vigyázzanak a vele kötendő szerződésekre.²

Ám *Österreicher* tovább is panaszkodik, hogy tőle uzsorákat követelnek és a meglévő, napiáron kötött szerződéseket nem tartják meg. Ezért a helytartó tanács azt kívánja, hogy a város legyen rajta, hogy a törvényes szerződés megtartassék és tegyen a dologban jelentést.³

Österreicher főleg faluhelyen vásárolta a gabonát. Erről értesülünk a pesti tanácsnak július 19-i felterjesztéséből, amelyben közli, hogy nem rajta mulott, hogy nem támogatta a zsidó nagykereskedőt. Ennek szekerei a Pestmelletti falvakból szállították a gabonát, ott — vármegyei területen — szerezvén azt be. Így az eladó parasztok nem tartoznak Pestnek jurisdictiója alá, hanem az alispán alá. Ezért a kiküldött Fürst cs. kir. raktárfelügyelőt (*Magasini inspector*) és *Österreicher* a Pest-városi bíró a Pesten tartozkodó alispánhoz küldte támogatásért. *Österreicher* azonban gabonát nemcsak vásárol, hanem el is ad, mint az alább közölt magyarnyelvű irat tanúsítja:

Mi alab irottak ezen levelünk rendiben valyuk és bizonyosságot teszünk: ezen esztendőben Pesti Medardusi tudni illik mostani vásárban az Ó Budai Zsidó Moyses Esztraiher az Buzájával kínált és imádott volt, hogy vegyük és árullyuk meg tőle. Hirül adgyuk ezen írsunkat nevünk alá írásával. Pesten 5.-dik Juniusban 1771.

Ivanics Lőrincz o Budai hajos alab irom magam P. H.

Kartzay Ferentz győri lakos

Farkas István győri Burger

Szokolay János komáromi nemes P. H.

A helytartó tanács azonban újabb leiratot intéz a városhoz, miért állította meg a bíró a kocsikat. Ehhez mellékeli a raktárfelügyelő írását, amely előadja az ügyet.⁴

Az egész ügyből kiderül, hogy *Österreicher* Mózes kedvelt ember volt a felsőbb körök előtt és hogy Pest városa nolen-svolens támogatni volt kénytelen az óbudai kereskedőt.

¹ U. o. 2197. sz. leirat.

² U. o. 2369. sz. leirat.

³ U. o. 7571. sz. leirat.

⁴ Székesfővárosi Levéltár. Pesti iratok, intimat. 4633.

Az Österreicher-család különben ismert a magyar-zsidó kulturális történetből: Österreicher József Manes 1782-ben királyi engedéllyel szerezte meg a budai egyetemen az orvosi oklevelet⁵ s később cs. kir. kamarai főorvos címet nyert.⁶

II.

A helytartó tanács a pestmegyei zsidók panaszára 1755-ben felemlíti Pest városához intézett leiratában, értesült, hogy a városi hatóság semmi szín alatt zsidót nem fogad kebelébe. Kérdezi tehát a várost, miféle privilegiumban gyökerezik ez a jogszokás.⁷

A városi tanács rövidesen felel.⁸ I. Leopold császár-király 1703. évi október 23-án kelt privilégiumára hivatkozik, amelyet az 1715. évi 34. törvénycikk megerősít. E szerint Pest városát is megilleti a földesuri jog, hogy zsidót vagy cigányt beeresszen-e területére.⁹ Eme jogára támaszkodik a város, amidőn zsidót nem fogad be.

A másik jogcíme: Buda analogiája. Budáról harminc évvel ezelőtt eltávolította a zsidókat a hatóság. Ez is megerősíti a várost felfogásában.

Pest városa ezt a rideg, visszautasító magatartást tanúsítja minden esetben a zsidókkal szemben. 1783-ban II. József császár kiadja a *Judaicae gentis regulata tolerantia*-t, amely megszünteti a városnak ezt az említett, elavult privilegiumát.

Budapest.

Dr. Csetényi Imre.

⁵ Venetianer, A magyar zsidóság története. Bp., 1922. 79. l.

⁶ U. o. 80. l.

⁷ Szfv. levéltár. Pesti ir. intim. 3518. a leirat 1775. V. 13-án kelt.

⁸ U. o. ered. fogalm.

⁹ Idézte M. Zs. Sz. XLVII. 104. l.

IRODALOM.

Dr. Arthur Rupp: Soziologie der Juden,

in zwei Bänden. Erster Band: Die soziale Struktur der Juden, nach Vorlesungen an der hebräischen Universität Jerusalem. Berlin, Jüdischer Verlag, 1930, 522 l. 8'

*

Több mint huszonöt évvel ezelőtt jelent meg Ruppinnak első könyve a zsidó szociológiáról, amely *első ízben* próbált összefoglaló képet adni a zsidók társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetéről. Azóta hatalmas változások érték a zsidóságot. A lengyel- és oroszországi zsidók gazdasági katasztrófája, a »hegemóniának« Amerikába való áttolódása, az asszimiláció növekedése, a keleti zsidóság *jogi* helyzetének megjavulása csak néhány fontosabb tényező azok közül, amelyek teljesen megváltoztatták a zsidó világ képét. Új és megváltoztatott formában jelent meg Ruppinnak ez a legújabb műve is, amely céljaul épen azt tűzte ki, hogy a számok és adatok segítségével láttassa meg számunkra a zsidóság *mai* szociális viszonyait.

*

Rengetegre gyűlt anyagát a szerző három részre osztotta, amelyek között azonban csak az utolsó kettő bír az *önálló* kutatás tudományos értékével. A bevezetésül *szógaló első rész* a zsidók eredetéről és fajiságáról kelt fogalmakat tisztázza és összegezi, mintha előbb külsőleg és belsőleg akarná jellemezni azokat, akik azután műve cselekményének hordozói, akiknek a saját tevékenységéből és helyzetéből derülnek ki később jellemvonásaik. A *második rész* ugyanis népességi mozgalmukról számol be, a *harmadik* pedig gazdasági tevékenységükről. Az egyes jelenségek tárgyalásában Ruppinn vázolja a történeti előzményeket, az okokat, amelyeknek része volt a mai állapot kialakulásában. Ezek a történeti részek csak *vázlatszerűek* és épen ezért csak szükség esetén fogunk rájuk kitérni.

*

Sémíták pedig nincsenek — mondja a modern anthropologia. *Luschan* szerint épen úgy nem lehet sémita fajról beszélni, mint ahogy nem lehet szó dolichocephal nyelvcsaládról. A sémita szó csak a nyelvtudomány körébe tartozik. A zsidóság különben három komponensből tevődött össze: az *elbázsiái* arameusból és az *orientális* beduinból — ez a kettő adta a *kanaáni* őslakókból és *Jákob fiaiból* alakult Izráelt — végül a *déleuropai* filiszteusokból, akik később olvadtak bele. E három elem megmaradt a történelem folyamán, csak majd az egyik, majd a másik vált uralkodóvá. Új zsidó típusok most vannak kialakulóban, mivelhogy a bevándorlás megszűnése elszigeteli egymástól az egyes országok zsidóságát. Hollandia, Dánia, Németország, Magyarország már az áskenáztól eltérő, az ország nem-zsidó lakosságához közeledő típusokat tud felmutatni. Ezzel kapcsolatban *lassu nyelvi differenciálódást* is észlelhetünk a zsidóságban.

Valamely emberi csoport szellemi jellegzetessége nem valami transzcendentális, állandó és örök, hanem elmutató történeti folyamatok lecsapódása. Amit általában zsidó tulajdonságnak szoktak nevezni, mint a találékonyságot, kombináló tehetséget minden régi kultúrnépénél. Az értelem úr az ösztönök felett seget, céltudatosságot, szellemi mozgékonyt, azt megtalál-nemcsak a zsidóban, hanem a kánaiban is. A fejlődés útja is érrefelé vezet. »Az a mentalitás, amelyet a ma zsidó árulnak el, lesz a holnap nemzsidóinak mentalitása.« A zsidók tehát előtte járnak az emberiségnek és ez lassan utoléri is őket. Ezt a jelenséget Ruppín más téren is észrevette. A történeti okok, amelyek a mai zsidó szellemiségét hozták létre, a következők: 1. A zsidók mindvégig városi lakók voltak. A városban élénkebb az áru- és gondolatcsere. Az értelem állandó éberségére van szüksége annak, aki nem akar alulmaradni benne. 2. Legtöbbjük kereskedelemmel foglalkozott. A nehézkesen mozgó emberek nem érvényesülhettek. Az utolsó félezedben mindennél csak elnyomott kisebbség voltak és csak az maradhatott fenn, aki okosan és elővigyázatosan érintkezett a külvilággal és minden helyzet-hez tudott alkalmazkodni. 3. A *Talmudot* tanulmányozták. Keleteurópában gazdag szülők jó talmudistát választottak közülük. Más szociológusok persze más jellemvonásokat tartanak fontosnak: *Shaler* és *Lenz* szerint a zsidó nem tudja magát alávetni másnak, *Sombart* pedig a »Zweckbedachtheit« a praktikus racionalizmust, a sikerre való törekvést emeli ki. Az *áskénáz* zsidó szellemileg fogékonyabb, mint a *szezárd*, aminek oka az, hogy az utóbbi nem ment át az említett talmudi kiválasztódáson. De ezzel szemben a *szezárd* kimértebb, nyugodtabb, több benne a valóság iránt való érzék és a matematikai tehetség.

Szezárd típusok: *Majmuni*, *Spinoza*, *Einstein* és *Max Lieberman* (annak ellenére, hogy utóbbi kettő németországi!). *Áskénáz* típusok: *Bergson*, *Freud*, *Rothschild*, *Amsel*, *Marx*.

A műnek ez az első része erősen eltér a többitől. Míg a másik két rész a számok és adatok kézzelfogható bizonyosságain épül fel, addig itt erős szerepe van a föltevésnek, osztályozni, csoportosítani akarásnak.

*

A népesedési mozgalmakkal foglalkozik a második rész. A zsidók számát a második templom idején 4.5 millióra becsüli. 54 millió lehetett akkor az egész római birodalom lakossága, amelynek 12-ed részét zsidók tették ki. Ez érthetővé teszi akkori fontos szerepüket. A középkorban át ez a szám mindinkább fogyott, míg a fekete halál idején elérhette a 1.5 milliót. Az 1800-as 2.5 millió 1900-ra 10.5, 1930-ra kb. 16 millióra nőtt. Ez a szaporodás jóval fölülmúlja bármely népet. Az 1800-tól 1930-ig terjedő időköz szaporodási arányszáma 100:640-hez, az angoloknál ugyanazalatt az idő alatt 100:426-hoz a franciáknál 100:139-hez. Számban ma a zsidók sokkal többet tesznek ki, mint történelmük bármely más időpontjában. A művelt világ 1.8%-a. A zsidók 91.8% áskénáz, míg 1500 körül csak 33%-a volt az. A keleti és nyugati zsidóság számarányában is erős eltolódás történt az utolsó évtizedekben. 1825-ben Keleteurópában, Ázsiában és Afrikában lakott 85.9%-uk, 1925-ben 59.1%-uk. Amerikában 1825-ben nem voltak jelentős számmal, most a zsidóság 29.5%-a lakik ott. Legtöbb zsidó az Egyesült Államokban él (4,350,000), utána Lengyelország jön 3 millióval. Magyarország a hatodik helyen áll 520,000-rel. A relatív sűrűség a legnagyobb *Palesztinában*, ahol az egész lakosságnak 18%-át alkotják, második Lengyelország 10.4%-kal, ötödik Magyarország 5.9%-kal. Magas kulturájú környezetben él ma a zsidóság 47.1%-a, 1870-ben csak 25%-a. Roppant jellemző tény a zsidók urbanizálódása. 1925-ben a nép fele élt 100,000-nél nagyobb városokban, negyedrész milliónál nagyobb városokban, nyolcadrésze New-Yorkban. Az amerikai zsidóság 69.6%-a lakik 14 városban és 84%-a városokban. Az egész világ zsidóságának 55.3%-a lakott 166 tízezer-nél több zsidót számláló városban és 29.4%-a 15 százezer-nél nagyobb zsidó községben (1925-ben). Minél nagyobb a város, annál nagyobb a zsidókra gyakorolt vonzóereje. A gazdasági szempontokon kívül itt latba esik az is, hogy a kultúra gyújtópontjában akarnak élni. Európában legtöbb zsidó él Varsóban (310,000), utána *Budapest* (207,015) majd Bécsben (201,513), végül sorrend szerint Lodz, Berlin és Odessza következik. Külön helyet foglal el a zsidó statisztikában New-York, ahol 1927-ben a számuk 1,765,000-et

tett ki. Ennyi zsidó még sohasem élt egyhelyütt. Ruppín az urbanizáláson kívül még az *agglutinációt* is megkülönbözteti, azaz az egyes városokban és városrészekben való *sűrű* letelepüléseket. Az *agglutináció* centripetális irányú, a zsidó vallásnak és érzésnek, szellemiségnek megerősödését szolgálja, maga az urbanizálódás centritugális, a zsidóság felbomlásztására vezet. Az agglutináció megnyilvánul az új ghetók képződésében, különösen a bevándorlási országokban. Ezekben biztosabban éri magát és vallását könnyebben gyakorolhatja. New-Yorkban többféle ghetto van. Az *első* ghetóban telepszik le az első nemzedék és itten maradnak az öregek és alkalmazkodni nem tudók. Ezek *orthodoxok*. A többiek kifelé törnek és már egy félghetto fölébe költöznek. Már tudnak angolul. *Konzervatívok*. A harmadik nemzedék szűknek találja ezt a ghetót is, már teljesen belenőtt Amerikába és az idegen környezetbe. Vallására nézve *liberális*. Ezek után érthető, hogy New-Yorkban mindig változik a város zsidó képe. *Manhattan*, az első ghetto zsidó lakossága 1916-ban 46,3, 1925-ben már csak 28,6%-ot tett ki, ezzel szemben *Bronxban* (a félghettóban) 1916—1925-ig 14%-ról 22,3%-ra nőtt az arányszámuk.

A nagyvárosba való tömörlődésen kívül a *nyugatra való vándorlás* jellemzi a modern zsidóságot. A vándorlás okát Ruppín abban látja, hogy a technika és a kapitalizmus fejlődése megszüntette a kisvárosnak, mint lokális kereskedelmi központnak a szerepét, ami a tömegeket a nagyvárosba, vagy a politikai nyomás hatása alatt külföldre szorította. Az utolsó 50 évben kb. 4 millió zsidó vándorolt ki, ami 35%-nak felel meg. Minden harmadik zsidó kivándorolt. Messze felülmúlja ezzel a számmal a többi népeket. Utána az olasz jön 15%-kal. Az amerikai bevándorlás 1881-ben, az orosz pogromok után kezdődött. 1925-ig kb. 3,250,000 ember került az Egyesült Államokba. A bevándorlás azonban a kvóta miatt már 1921-ben megcsappant és azóta kb. csak tízezren kerülnek ki évenként oda. Tehát az ország, amely Keleteurópa zsidóinak a nyomorúságából a méltóbb emberi sorba való kerülését jelentette, lezárta kapuit előttük. Ezzel megszűnt, hogy Keleteurópa zsidósága gazdasági életének szabályozója legyen. Pedig az Amerikába vándorolt zsidó nem hagyja ott új hazáját. 1926-ban a bevándorolt nemzsidók 26%-a, a zsidóknak 3,3%-a vándorolt vissza. A *kontinentális* vándorlásra nem állnak elegendő adatok rendelkezésre. 1900-tól 1930-ig Franciaországban 120.000-ről 200.000-re, Bécsben 147.000-ről 201.000-re, Belgiumban 12.000-ről 60.000-re nőtt a számuk. Ruppín negyedmillióra becsüli a Keleteurópából Nyugateurópába vándorolt zsidókat. Érdekes, hogy Spanyolország vissza akarta telepíteni a most is

spanyol anyanyelvű zsidókat, akik azonban nem mennek, mivel hogy a gazdasági viszonyok ott is rosszak. A kivándorlók 82%-a költözött Amerikába, 13%-a Közép- és Nyugateurópába, 3%-a Palesztinába. A vándorlások jelentősége, hogy Amerikában és Délafrikában zsidó centrumok alakultak, hogy a keleti zsidók megtermékenyítették, életben tartották a közép- és nyugateurópai zsidók vallásosságát, zsidó kulturáját.

Az *örök zsidó* titka nem más, mint az a tény, hogy a zsidóknál a születések száma mindig jóval felülmúlta a halálozások számát — mondja *Grotjahn*. A középkoron át magas volt a halálozások száma is, mivel a városok higiénikus viszonyai igen rosszak voltak. A zsidók olyan nagy, majdnem érthetetlen számbeli előretörésének főoka a városok egészségügyi helyzetének javulása. Szomorubb jelenség, hogy a *születések száma állandóan jógy 1925 óta*. Magyarországon az ezerre eső születések száma 1881/85-ben 36,8, 1926-ban 13,1 volt! Legnagyobb mostan ez a szám *Palesztinában*, 35,4, legkisebb Bajorországban 9,4. A zsidó születések számát kevesebbnek fogjuk találni mindenütt az illető ország nemzsidó lakosságának születési számánál. Magyarországon az összlakosságé 29,7, a magyar zsidóké 13,1, tehát a fele. Feltűnően nyilvánul meg ebből a szempontból a keleti és nyugati zsidóság közti különbség *Csehszlovákiában*. Morvaországban az 1000-re eső születések száma 10,1, Északkelet-Magyarországon 30,1.

A házasságok száma is mindenütt kisebb a nemzsidó lakosságénál. *Berlinben* a zsidó és keresztény házasságok arányszáma 74,5:100. Keleten a különbség nem olyan nagy. Lettországon az arányszám 95,7:100-hoz. Litvániában a 40 éven felüli nőlen zsidó férfiak százalékszám 2,6, a nemzsidó férfiaké 7,5. Érdekes a házassodási kor későre tolódása. A XIX. század elejét véve zsidó férfiak 10—12 évvel, nők 6—8 évvel később házasodnak.

Külön fejezetben tárgyalja Ruppín a *vegyesházasság* jelenségét, amely olyan veszélyesen terjed a francia forradalom óta nyugaton, újabban keleten is. A hollandiai rabbik 1928-ban a legszigorúbb határozatokat hozták a vegyesházasságot kötők ellen. Poroszországban 1875/84-ben a vegyesházasságok százalékszám 4,79, 1927-ben 21,63 volt. Triestben 1900/903-ban 17,9, 1927-ben 56,1%-ot tett ki, tehát itt már a tiszta zsidó házasság kevesebb. Közepes ez a szám Magyarországon, 1895/99-ben 2,7%, 1926-ban 12,46%. Az erős növekedésnek okaink az is, hogy Magyarország elvesztette orthodox zsidó lakosságának jelentékeny részét. Kisebb a keleti országokban, kivétel Oroszország, ahol ez a szám mindegyre nő. *Péterváron* (Leningradban) 516 zsidó házassággal szemben 244 vegyes-

házasság állott 1919/20-ban. Általában több zsidó férfi választ magának nemzsidó hitvestársat, mint zsidó nő. A vegyesházasságok a statisztika tanúsága szerint kevésbé termékenyek. Magyarországon a vegyesházasságban született gyermekek $\frac{3}{4}$ része válik kereszténnyé. A vegyes házasságok csak közvetve jelentenek veszélyt; először, mert a házasságba lépót a kitérésre indítják, másodsor, mert a született gyermekek nagyrésze örökre elvész a zsidóság számára. Érthető jelenség, hogy pl. Hamburgban háromszor több a válás a vegyesházasságokban, mint a tiszta zsidó házasságokban.

A zsidók *halandósága* általában kisebb, mint a nemzsidó lakossági, amely azonban már kezdi utolérni, sőt Németországban túlhaladta is. A csecsemőhalandóságnál is ugyanazt látjuk, hogy a zsidók *megelőzték* a fejlődésben a többieket. Az öngyilkosszatisztikában azonban több helyütt számarányukon felül vezetnek. Poroszországban 1926-ban 100.000 katolikusra 14,8, 100.000 zsidóra 50,5 öngyilkos esett. Kedvezőbb tény, hogy a tudóvész kb. csak félarányban ragadja el zsidók közül áldozatait. *Fishberg* szerint ennek oka az, hogy ez városi betegség és a zsidók már 2000 év óta városi lakók. Valamikor erősen pusztított közöttük és így csak azok hagytak utódokat, akikben velük született ellenálló erő volt. Ez magyarázza mai relatív immunitásukat.

A születések erős csökkenésével szemben a halandóságnak *mérsékelt* csökkenése a zsidó népesség fogyását eredményezi. Az 1000-re eső szaporulat Poroszországban 50 évvel ezelőtt +14,1 volt, most —3! *Legkisebb a népességi növekedés* (már csökkenés!) *Budapest* (1927-ben) —4,4, legnagyobb *Palesztinában* +25,3 (1928-ban). A népességi növekedés még aránylag magas Szovjetországban. Keletáziában és Amsterdamban, de minden arra mutat, hogy a növekedés a jövőben csökkenni fog. Ruppin szerint a lengyel- és oroszországi gazdasági katasztrófa okai a tulságosan gyors növekedésben rejlettek. Ha számuk másfélmillió körül mozgott volna, kivándorlásra sem lett volna szükség, sem ilyen nyomorúságban nem lett volna részük. A mai zsidóság legkomolyabb problémája, mi történjék a keleti zsidók *óriási fölöslegével*? Szovjetországiiban 1941-ig 300.000 megélhetési lehetőséget kell teremteni, aminek keresztülvitele annál valószínűlenebb, mivelhogy igen soknak *ma* nincs állása. Lengyelországban teljesen hasonló a helyzet, ha nem rosszabb.

Bőven foglalkozik a szerző a *kikeresztelkedés* kérdésével. Kb. 205.000-re becsülik a múlt évszázad hitelhagyottjainak számát. *Budapest*re a kitérések száma 1919-ben: 7146 volt (1), 1928-ban 271. A világháború befejezése óta erősen nő a feleke-

zetnélküliek száma. Az Egyesült-Államokban sok zsidó tagja van a »Christian Science« egyesületeknek. Ezek ugyan nem tértek ki, de messze távolodtak a zsidó vallástól. A különböző *missziós társaságok* tevékeny munkásságot fejtenek ki. Valószínűleg nekik is részük van a budapesti kitéréseknek 1927-i 270-ről, az 1929-i 369-re való növekedésnek. A legnagyobb missziós társaság a »London Society for promoting Christianity amongst the Jews«. 1809 óta működik, 22 helyen vannak missziós intézményei és 1897-ig kb. 7000 zsidót térített át. Kicsi szám, ha meggondoljuk, hogy egy évben 50.000 fontot ad ki céljaira. (1925/26-ban.) *A kikeresztelkedések mai száma nem jelent veszélyt a zsidóság számára.*

*

A mű *harmadik*, a zsidóság gazdasági helyzetével foglalkozó része, nem olyan gazdag és átfogó, mint az előbbi. A XIX. század jelenti a zsidóságban a mezőgazdaság felé fordulást, a kézművesség jelentőségének hanyatlását, az ipar fejlődésében való részvételt. Sokan kerültek a kereskedelembe és pénzületekből a nagypárba. A kereskedők száma 1800 óta nem nőtt, de most inkább a nagykereskedelemre tolódtak át. Igen nagy részük van a modern áruházak, részvénytársaságok megszervezésében, tőzsdék fejlesztésében. Érdekes jelenség, hogy a zsidók nagyszámban kereskedők ottan, ahol a lakossághoz viszonyítva számuk kevés; ahol pedig a lakosság jelentékeny részét teszik ki, ott sok zsidó foglalkozik iparral és kézművességgel. Kivétel Olaszország, ahol kicsi ugyan a számuk, de a kereskedelembe is kevesen vesznek részt. Az olasz zsidók 23%-a ugyanis szabadfoglalkozást űz. Romániában a zsidók 42%-a, Szovjetországban 35,1%-a, *Magyarországon* 35%-a iparos és *kézműves*. A kereskedelem teljesen tönkrement Szovjetországban. 1921-ben megengedték ugyan a kisipar és kiskereskedelem üzését, de most újból ellenséges szemmel nézik. A *Luftmenschék* száma erősen nőtt. A megélhetés régi forrásait lerombolták, újakat helyükbe nem teremtettek. Ezzel szemben az Egyesült-Államokban virágzó gazdasági élet folyt a legújabb időkig. Az *első*, a bevándorló nemzedék rendszerint műhelyben dolgozott. A *második* műhelytulajdonos lett, kereskedő, vagy kereskedői alkalmazott, mert már tudott angolul. Ezek között már vannak orvosok, ügyvédek, mérnökök is. A *harmadik* nemzedék már egész amerikai. Többen közülük bankárok, hivatalnokok. A zsidó gyorsabban tudja kedvezőbb gazdasági viszonyokba felküzdeni magát, mint a szintén ügyes szíri vagy örmény. Th. Dreiser amerikai író szerint: »Egy zsidó több lehetőséget lát egy nikkelpénzben, mint más egy 100 dol-

lárosban. A keleti zsidóság gazdasági nyomorúságának egyik főoka az, hogy míg 100 foglalkozással bíró lengyelnek 85, 100 foglalkozással bíró lengyel zsidónak 195 embert kell eltartania. Az orosz zsidók 30%-ának nincs keresete. A Joint új telepítései nem nyomnak sokat a latban. De rosszabb a lengyel zsidók helyzete. Ők elvesztették az orosz piacot. Sok ezer zsidónak, akik a textiliparral foglalkoztak, vette ez el kenyérét. Ehhez járul az is, hogy a városit, tehát a zsidót sújtották erősen adóval. A monopóliumok, fogyasztási szövetkezetek, antiszemita bojkottok és a keresztény kereskedelem növekedése megfosztják a zsidót kenyéréől. Nem utolsó sorban jön számításba az, hogy zsidó gyárosok nem vésnek fel zsidó munkásokat a szervezett keresztény munkások nyomására. Minden évben 30.000 zsidó fiatalember számára kell gondoskodni állásról Lengyelországban. A Joint sok jót tett. Hitelszövetkezeteket, ipariskolákat állított fel nagy számmal. A Manes merész számításai szerint egy orosz zsidó átlagos évi keresete 140 dollár, egy lengyelországié 100 dollár, egy németé 600, egy amerikaié 875 dollár.

Gazdag anyagot gyűjtött össze Ruppín saját megfigyelései alapján az oroszországi mezőgazdasági telepítésről. 1924 és 1927 között 12.500 családnak adtak földet. Nem az ideális akarat, hanem a végszükség hajította ezekre a telepekre a zsidókat. 1924-ben elhatározták az amerikai zsidó filantrop egyesületek vezéreivel, hogy évenként 10.000 családot telepítenek le. Ehelyett azonban évenként csak 4000-et tudtak átvinni a mezőgazdaságra. Az 1929-es új program szerint nem a Krimben, hanem a szibéria Biro-Bidzsanban akarnak autonóm zsidó települést alkotni. Ide 12.000 családot akarnak telepíteni. Jellemző az ottani viszonyokra, hogy 1929-ben Biro-Bidzsant a néhány száz odavándorló 63%-a hagyta el! Az eddigi telepítvények is szűkös viszonyok között élnek az erőszakos kollektivizálás miatt. Igen sűrű földművelő lakosság van Északkelet-magyarországon. Itten a zsidó ág 26.92%-a földművelő. Ezek a legprimitívebb zsidó parasztok — mondja Ruppín. Legtöbbjük abból él, különösen a Máramarosban, hogy fát szállít a vonathoz. Az argentinai zsidó mezőgazdaság, amely olyan nagy auspiciumok mellett indult meg és céljaul a keleti zsidóság nyomorának enyhítését tűzte ki, ma jelentéktelenné szűgödött. (3500 család.) Ideális cél vité ki Palesztinába a zsidókat: a zsidó nemzeti otthon megteremtése. Ma 100 mezőgazdasági telep van a Szentföldön, amelyeken 42000 zsidó földműves dolgozik.

Egy évszázada, hogy rengeteg pénzt és munkát fordítottak a zsidóknak a mezőgazdaságra való átvitelére. Ha számba vesz-

szük, hogy a zsidóságnak csak 3.1%-a földművelő, az eredmény nem mutatkozik nagynak.

*

A régi zsidó kézművességet az jellemezte, hogy egészen közel állt a kereskedelemhez. Ma is rendszerint készáruk elkészítésével foglalkoznak, ami egy fokkal van a kereskedelem előtt. Ennek okát Ruppín először abban látja, hogy magának a kereskedőnek vevői izléséhez kellett feldolgoznia az árut (így pl. az ékszerész, illetve aranyműves). Pszichológiai oka az, hogy olyan foglalkozást keresnek, ahol nem a bérből, hanem a haszonból élnek meg és ahol könnyen mehetnek át a kereskedelemre. Zsidók általában kisüzemekben dolgoznak és kerülnek a gyárakat. Ruppín tulhangsúlyozza a zsidó munkások elhelyezkedésében a lélektani momentumokat. Szerinte azért választják a néha egészen patriarchális hangulatu kis műhelyeket, mivel nem akarnak számmal válni, több reményük van, hogy önállóak lesznek, végül nem utolsó sorban, hogy még a zsidó gyárosok sem veszik fel őket. Tipikus zsidó iparágak: Lengyelországban a textipar, Londonban, Párisban és az Egyesült Államokban a szabóipar. (Itt az összes szabóipari munkások 41%-a volt zsidó 1923-ban, ma csak 33%-a.) Amsterdamban és Antwerpenben a gyémántsziszolás, végül az Egyesült Államokban még a színház és a film, amelyek ott inkább az ipar, mint a művészet ágába tartoznak. A zsidó vállalkozó előnyben részesíti azokat az iparágakat, amelyeket k's tökével is megkezdhet és amelyben eldárá kész árut termelhet, tehát tőkét is könnyen forgathatja (finishing iparok).

A zsidó kereskedelmi szellem a legtöbb régi kulturájú nép sajátja. Régente a tehetségesebb zsidók kereskedőknek, a tehégtelenebbek kézműveseknek mentek. A szerző itt is pszichológiai okokkal magyarázza a kereskedelmi pályára való töltő ásvakat. Ez olyan foglalkozás, hol az állandó szellemi feszültséget kereső egyéniség megtalálja működési terét. Itt megvan a remény, hogy talán már holnap szerencséje lesz és hirtelen meggazdagodhatik. Utolsó filéréig optimista. Alkalmazkodó képességének nagy hasznát veheti a váltakozó sorsú kereskedelmi életben. Az ujkor nagykereskedelmében jelentékeny a részük. A németországi antiszemitizmus keletkezésének okát sokan abban látják, hogy a »Gründerzeit«-ban (1871—75) a zsidók igen nagy számmal vettek részt a vállalkozásokban. Sombart számításai szerint a németországi részvénytársaságok igazgatóinak 13.3%-a, magasabb tisztviselőinek 24.4%-a zsidó. Körülbelül ma érheték el a telítettséget a kereskedelemben. Számuk több helyütt fogyni kezd. Varsóban 1882-ben a kereskedők 79.3%-a volt zsidó, 1920-ban 62%-a,

Egyébként életmódjuk a vadaké, mezitelenül járnak és szokásaikat követik.

Ebben a környezetben nő fel a kalandos életű *Bata Kindai Amgoza Ibn LoBagola*, könyvünk szerzője. Története roppant mozgalmas és változatos; gyermekkorában kíváncsisága testvéreivel együtt egy európai hajóra viszi, mely elindul vele Európa felé, míg testvérei leugorván az induló hajóról cápák áldozataivá lesznek.

Glasgowba viszik, ahol egy patricius család fogja gondjaiba. Később visszatér hazájába szintén kalandok után, azonban megismerve a civilizációt visszavágik a fehér emberek közé és amikor igazságtalan és kegyetlen ítélet sújtja őt és hat felesége közt a neki legkedvesebbet, megszökik törzsétől és bolyongva eljut a partvidékre, ahonnan egy utasszállító gőzös elviszi őt újra skót vendéglátóhoz, akik szívesen fogadják és európaivá nevelni igyekeznek őt.

Hosszadalmas volna kalandjait elmondani, csak a zsidóságot érdeklő eseményekről szólnak. LoBagola eljut Amerikába, ahol először menaszériákban mutogatják és ő mint ős-szónok-tehetség a látogatóknak beszédeket tart. Később a tudományos világ érdeklődését kelti fel, lejegyzik mindazt, amit mond, tollba diktáltatják vele nyelvtét, annak grammatikáját, szókincsét, majd kiváló előadóképessége révén eléri, hogy neves amerikai egyetemeken tart előadásokat a benszülött bozót lakó afrikai törzsek életéről és a fetisizmusról. A világháború kitörésekor pedig zsidó barátai között csinál propagandát annak, hogy belépjenek a Palesztinában küzdő cionista légióba. Elmondja, hogy mindenütt, már Glasgowban is kereste a zsidókkal az érintkezést, eljárt a zsinagógába, megtartotta az előírt törvényeket és nagy entuziazmussal igyekezett a cionista ügyet szolgálni. Szónoki képessége révén vannak is sikerei, majd mint komбатáns harcos Palesztinába megy, azonban a cionista katonák nem szeretik őt, nem tartják fajtestvérnek, kiközösítik soraikból, zsidó föllebbvalói áskálódznak ellene, rossz minősítést adnak róla, mindez nagy elkeseredéssel tölti el és ennek következtében jelentkezik egy franciskánus szerzetesnél Jeruzsálemben, aki nagy szeretettel bánt vele és sok jót tesz vele és ennél a katolikus papnál felveszi a keresztséget.

Ezek volnának azok a dolgok, amelyek bennünket a könyvvel kapcsolatosan érdekelhetnek.

Már most felvetődhetik bennünk a könyvben előadottak hitelességének kérdése. Hogy Ibn LaBagola nem a legnagyobb jellem, az bizonyos, hiszen ő maga mondja, hogy zsidó ezredese minősítésében azt írta, hogy rossz karakter; a hitehagyás ténye is ezt mutatja. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy ő primitív törzs gyermeke, vad természet és viszont leírásaiban sokszor igen őszintén írja meg saját hibáit, bűneit és állandóan hangsúlyozza

igazmondó természetét. Egyénisége minden karakterbeli hiba dacára is az igazmondó jelleget viseli magán.

Magának a könyvnek bevezetésében foglalkozik a kiadó azzal a kérdéssel, hogy vajjon az afrikai fekete zsidó törzsre vonatkozó közlése igaz-e. Hivatkozik a könyv való voltának igazolása céljából az *Encyclopaedia Britannica*-ra, mely berber-zsidó törzsekről beszél, — így többek közt a *Tuat* törzsről, — melyek a Szaharában nomád életet élnek. Hivatkozik továbbá *Maurice Fischberg: The Jews: a study of race and environment* c. művére, aki arról beszél, hogy a *Loango* parton zsidó négek laknak, kik a *Mavambu*, illetve *Judeos* nevet viselik. A *Jewish Encyclopaedia* pedig elmondja, hogy a Szaharában 8000 zsidó lakik, kik egész Timbuktúig eljutnak vándorlásaikban. Természetesen hivatkozik a könyv kiadójára a Falasákra is, mint bizonyítékára annak, hogy vannak fekete zsidók, habár a falasák egészen más területen laknak.

Legyen szabad e bizonyítékokat kiegészítenem, nem annak bizonyítására, hogy valóság, amit LaBagola ír, csupán annak illusztrálására, hogy nem éppen lehetetlen a dolog. A *Jewish Encyclopaedia* idézi *Mordecháj Abu Sereurt*-t, ki a Szaharában utazott a *Daggatun* nevű törzs között, melynek tagjai magukat igen öntudatosan vallják zsidó eredetűeknek és kik sok zsidó tradíciót őriznek ma is. A *Juchaszin* szerzője szerint az *Ouargla* törzs tagjai karaiták, míg *Ábrahám ibn Ezra* ugyanerről a törzsről megemlékszik az *Exodus* kommentárban és minem-nek, eretneknek nevezi őket, mivel Niszán havában a pusztába vonulnak megünnepelni az Egyiptomból történt kivonulást. Tudjuk, hogy a berber törzsek közt, sok nomád, letelepedett és barlanglakó törzs van, melyek zsidó eredetűeknek vélik magukat.

Benesius Potero, olasz geográfus az 1596-ban megjelent *Relazioni universali* c. munkájában azt írja, hogy Bedis, Tesa, Elmedin, Tesla és Segelmesa oázisain sok a zsidó telepes, kik egész Timbuktúig kereskednek.

Afrika nagy leírója *Leo Africanus* közli, hogy Timbuktú császára lefoglaltatta a zsidó kereskedők árúját.

Leo Africanus angol fordítója *John Porry* pedig 1600-ban szól egy „*Héberok Országá*”-ról, mely az egyenlítő közelében, a Kongo vidékén terülne el. És igen érdekes, hogy 1588-ban egy olasz geográfus *Sanuto* által kiadott térképen az egyenlítőtől délre egy nagy terület ezt a nevet viseli: *Terra dei Giudei* a zsidók földje.

Úgy, hogy lehetetlenség nincsen LoBagola állításaiban, viszont az is lehetséges, hogy egy Eldád Hadáni és társai mintájára és modorában írt fantasztikus mese az egész. Sok valószínűség szól azonban a mellett, hogy LoBagola közléseinek komoly magva van.

Érdemes feladat volna a való igazság kiderítése.

Budapest.

Dr. Hevesi Ferenc.

TANÜGY.

A zsidó iskolák és tanítók rendeltessenek egyházi fennhatóság alá.

A Magyarországi Izraeliták Országos Bizottságának mult évi március 12-én megtartott ülésén a XVI. községkerület megbízásából többrendbeli javaslatot terjesztettem az országos bizottság elé. Javasoltam, hogy állapittassék meg az összes iskolákra szülőan kötelező érvénnyel *egy maximális és egy minimális hitoktatási tanterv s módszertani utasítás* és hogy állittassék fel egy *országos hitoktató-képző intézet*. E javaslatok szoros összefüggésben vannak a ma szőnyegen lévő általános óhajjal, hogy a zsidó iskolák és tanítók vétesse nek ki a közgazgatás felettes hatósága alól és rendeltessenek egyházi fennhatóság alá; mert kötelező érvénnyel tantervet és módszertani utasítást csak az esetben készíthetünk, ha van egy egyházi hatóságunk, amely országos határozatainknak érvényt is tud szerezni az egész vonalon. Ma az a helyzet, hogy összejöhetnek bár a hazai zsidóság legkiválóbb egyházi és világi nagyjai és megállapíthatják a legnagyobb és legcélrányosabb módokat és terveket a zsidó ifjuság nevelésének intenzívebbé tételére, még sem érhetnek célt; mert *nincs meg a határozatoknak végrehajtó kötelezettsége és nincs meg a végrehajtó szerv, amely a határozatoknak érvényt is tudna szerezni*. Ma a hitoktatás terén igen nagy a szabadság, jobban mondva szabadosság; mert minden iskola, tanító és hitoktató azt tanít és annyit, amennyi épen neki jól esik, vagy amennyit a szűkre szabott hittani órák, még a zsidó iskolákban is megengednek. Jól tudjuk, hogy az állami tanterv igen minimális óraszámban állapította meg a hittani órák számát még az elemi iskolákban is és ez az állami tanterv érvényes ma a zsidó iskolákban. Jól tudjuk azt is, hogy érdemes tanítóink igyekeznek megengedett, avagy meg nem engedett módokon a hittani órák számát felemelni és így az elemi iskolai hitoktatást eredményesebbé tenni; de végeredményben a fennálló törvényes rendelkezések alapján, a megengedett

keretek között, a zsidó iskola nem felelhet meg hivatásának. A zsidóság nagy áldozatok árán, terhes egyházi adókból fenntartott iskoláiban, a főcélit, a *vallásos nevelést nem folytathatja saját intenciói szerint*; mert ha nem tágitának a keretet, úgy a minimális óraszámok közé szorított zsidó iskolai hitoktatás csak annyiban különbözhet a községi és állami iskolák zsidó hitoktatásától, hogy a zsidó iskolákban megünnepelhetik az összes zsidó ünnepeket és hogy a zsidó tanítók révén a zsidó szellemet más tárgyaknál is megtalálhatják.

Országos törvényeink az utolsó években nagy haladást tettek a zsidóság emancipációjának gyakorlati megvalósítása terén. Amit évtizedekkel ezelőtt még alig mertünk remélni, a magyar zsidóság a többi felekezetekkel egy rangban, felsőházi képviseletet nyert. Ugyancsak a gyakorlati zsidó emancipációt célozza a zsidóságnak, öt számaránya szerint megülettő törvényhatósági képvisellete is. El kell ismernünk, hogy felekezetünket érdeklő e fontos törvények, a zsidóság hazafias működésének megbecsülését célozzák. Kívánságunk most az, *engedtessek meg nekünk, hogy az emancipáció terén még egy lépést tegyünk előre; engedtessek meg nekünk, hogy iskoláink és tanítóink felett, a többi felekezetekhez hasonlóan, mi rendelkezessünk; engedtessek meg nekünk, hogy mi szabhassuk meg a zsidó iskolák oktatásának és vallásos nevelésének irányát*. A hazai zsidó iskolák több mint hatvan éves multja fényes bizonytságot tett arról, hogy a zsidó iskolák mentsvárai, őrszemei és előharcosai voltak mindenkoron a magyar nyelvnek és hazafias érzésnek és a tántoríthatatlan hazaszeretetnek. Nagy-Magyarország nemzetiiségi vidékein egyedül a zsidó iskola volt az, amelyik a magyar szellemnek és magyar kulturának fenntartás nélküli letéteményese volt. Éppen a zsidó iskolák hazafias működésének köszönhető az is, hogy a megszállott területek lakossága között, a magyar kulturát ma is az ott lakó zsidóság ápolja legjobban és a fennálló akadályok ellenére is a zsidóság megmaradt a magyar kultúra és magyar szellem előharcosa, zászlóvivője. De csonka Magyarország zsidósága is minden időben és minden körülmények között tanubizonytságot tett arról, hogy ő a magyar kulturának és magyar törekvéseknek; de a magyar élni akarásnak is, a többi felekezetekkel egysorban, igaz katonája. Kormánynyilatkozatok, hatóságok és a keresztény társadalom vezérférfiai, igen gyakran meghajták zászlójukat a magyar zsidóság hazafias és kulturális munkásságával szemben. És ha ez így van, úgy méltán kérhetjük, hogy bennünket is, a másvallású honfitársainkhoz hasonlóan, akikkel együtt egy hazának vagyunk édes gyermekei, nagykorúsítsanak. Több mint hatvan éves multunkkal bebizonyítottuk, hogy érde-

mesek vagyunk a nagykorúsításra. Bár elmondhatjuk, hogy a kiskorúság éveit nem voltak kellemetlenek számunkra; mert a hatóságok és kormányok mindig megértő jóakarattal támogattak bennünket törekvéseinkben; de mégis bizonyos mellőzöttséget kell hogy érezzünk akkor, amidőn a zsidóság emancipációjának ellenére, iskoláink irányításában, nekünk nincs annyi hatáskörünk, mint a többi felekezeteknek. Nem az ellenőrzés, avagy az állami felügyelet miatt panaszkodunk mi; *de méltányosságot kérünk a zsidósággal szemben is és az egyenlő elbírálás elve alapján egyenlőséget kérünk.*

A kongresszusi szabályzat III. fejezetének 1. §-a értelmében az általános országos törvényekben foglaltak az izraelita népiskolákra is kötelezők. A III. 24. §-a a tanítók fegyelmi ügyéről szól. A V. K. M. 18510/1884. sz. rendelete az említett 24. §. magyarázatoként kimondja, hogy az izraelita tanítók fegyelmi ügyében az 1876. évi XXXVIII. törvénycikk az irányadó, amelynél fogva az első fokú fegyelmi hatóság a közigazgatási bizottság. A V. K. M. 1878. évi 20503. számú rendelete értelmében az izraelita népiskoláknál a szünidő két hónapra terjed, a heti tanórák számának minimuma, beleértve a hit- és erkölcsant 20, maximuma heti 25 óra, mely intézkedéssel a túlterhelést kívánta megakadályozni. *A kongresszusi szabály III. fejezetének VIII. szakasza említést tesz a felsőbb izr. népiskolai hatóságról; a 8. §-a pedig az izr. iskola járás hatóságról.* A hittanítás felügyeletéről szóló szakasz szerint: *A hitoktatás a közép- és állami képezdeknél az iskolai bizottmány közvetlen felügyelete, s a felsőbb izr. iskolai hatóság főfelügyelete alatt áll.*

A kongresszusi szabályokban tehát megtaláljuk a felekezeti felügyeleti hatóságok nyomait; de a hatóságok intézményes kiépítését, önálló hatáskörének biztosítását a gyakorlati életben nem találjuk. Ugy látszik, hogy látszik, hogy jogainkat törvényes szabályok biztosítják; de nem gondoskodtak arról, hogy a szabályok testet is öltsenek és hogy éljenek is a részükre biztosított autonómiával. Bár az sem lehetetlen, hogy a szervezet kiépítésénél merültek fel akadályok, miként azt a szabályokat magyarázó némely miniszteri rendeletnél találjuk. Ma zsidó tanítót a zsidó iskolaszék csak akkor választhat, ha a választó gyűlésen a közigazgatási bizottság kiküldöttje, rendszerint a kir. tanfelügyelő, elnököl. Az államségélyes tanítói állás megüresedése esetén pedig, előbb engedélyt kell kérni a V. K. M.-től az állás betölthetősére. Ily módon esetleg hónapokig kell várni, amíg a tanítói állás betölthető lehet, ami igen sokszor a tanítás folytonosságának hiányával járhat.

A más felekezeti iskolák több függetlenséget élveznek. A római kath. iskolák »Rendszabályok« című szervezetét, melyet a magyar püspöki kar 1925. évi okt. 14-iki tanácskozányán állapított meg és amelyet a V. K. M. 98202/1926. sz. a. tudomásul vett, áttanulmányozva, azt tapasztaljuk, hogy a iskolák és tanítók felügyelete csaknem kizárólag felekezeti hatóságok alá tartoznak. A katolikus népiskolák legfőbb felügyeleti hatósága az illető egyházmegye területén a püspök. A püspök alá vannak rendelve: *a) az egyházmegyei főtanfelügyelő; b) az egyházmegyei tanfelügyelő; c) a kerületi tanfelügyelő; d) a kerületi iskolalátogatók és végül az iskolaszék.* A 108. §. szerint a tanítót választó iskolaszéki gyűlésen a kerületi tanfelügyelő, vagy az ő megbízottja elnököl, aki lehet az iskolaszéki elnök is. A választást a püspök hagyja jóvá és nem a V. K. M. Az iskola órarendjét és tanításmenetét az egyházi felügyeleti hatóságnak terjeszti fel az iskola jóváhagyás végett és nem a kir. tanfelügyelőhöz. Nem akarok részletesen foglalkozni a kath. népiskolák szervezetével, hanem csak annyit állapítok meg, hogy a kath. egyház, iskolája irányításában legmesszebbmenő önállóságot élvez, az említett *Rendszabályok* a legkisebb aprókésszággal magában foglalja a kath. népiskolák jól felépített szervezetét, amiből a mi szervezetünk felépítésében sokat tanulhatunk.

A ref. népiskolák fenntartásáról és irányításáról egyházi törvényeik szólnak, amelyek szerint a reformátusok is a legmesszebbmenő autonómiát élvezik iskoláik vezetését és tanítók felügyeletét illetőleg.

Nagybizottságunk kiküldött egy közigazgatási albizottságot is, melynek feladatává tétetett autonómiák felépítését. Nem tudom, hogy ezidőszent, mint állanak az autonómiát illető tervek és javaslatok és hogy már a közeljövőben eljutt-e a megvalósulás stádiumáig. Éppen azért azt javaslom, hogy az oktatásügyre vonatkozólag kérjünk egy részleges autonómiát, melynek alapja a kongresszusi szabályokban, tehát fennálló törvényekben is van fektetve.

A mi egyházunk nem hierarchikus egyház, éppen azért az esetleges ellentétek kikerülése végett, én úgy képnelném a felügyeleti hatóságok megszervezését, hogy az összes felügyeleti hatóságok felerészben egyházi és felerészben világi férfiakból állnának. Legyen egy felügyeleti szerve a községkerületeknek, amelyek megszervezett tanfelügyelői állások útján gyakorolnák a felügyeletet a községkerülethez tartozó iskolák felett. Legyen egy legfőbb felügyeleti szerve az országos irodának, amelynek legfőbb világi és egyházi felügyeleti hatósága (főigazgatók) gyakorolná a legfőbb felügyeletet és a mellé rendelt

oktatásügyi tanács támogatásával irányítaná a zsidó iskolákat és irányt szabna a hitoktatásnak és a vallásos nevelésnek. Kiváló tanítókarunk általánosan elismert igen eredményes működése pedagógiai felkészültsége és a héber tudományokban való képzettsége megfelelő alapot nyújtanak nekünk a készlő szervezethez. Éppen azért az én elgondolásom szerint a felügyeleti szervekben képviselőt kell, hogy nyerjenek a zsidó tanítók is, az izr. tanítóegyesület kiküldetésében, avagy a községkerületek választása; esetleg legfelsőbb kinevezés útján.

Összefoglalva az elmondottakat, javaslom, hogy az albizottság fogadja el elvként azon indítványomat, miszerint a zsidó iskolák és tanítói vétesszenek ki a közigazgatás fennhatósága alól és rendeltessenek egyházi fennhatóság alá. És amennyiben az albizottság az elvi álláspontot elfogadja, úgy indítványozom, hogy az albizottság bizza meg az elnökséget a kongresszusi szabályok figyelembe vételével egy tanügyi felügyeleti szervezet kidolgozásával az itt hangoztatott elvek alapján. Amennyiben sikerül a közel jövőben a kongresszusi zsidóság autonómiájának megvalósítása, úgy a zsidó iskolák felügyeleti szervezete szerves részét képezné az autonómiának; de ha ez nem vihető keresztül, úgy a kongresszusi szabályok kereteinek bővítésével alkossuk meg legalább részleges oktatásügyi autonómiánkat.

Szolnok.

Kálmán Elek.

J A B N E H.

HOMILETIKA.

Peszachi beszéd a háboru idejéből.

הנצינים נראו בארץ עת הזמר הגיע וקול התור נשמע בארצנו:

„Bimbók nyilnak a réten, ének ideje eljött, gerlesző hallatszík a földön.“ Bibliái ujjongás szavá ez, s mi: a történelem legrégibb kulturnépe, az emberiség haladásának legősibb bajnoknemzete ezzel az igével üdvözöljük az első bibliai ünnepet, a szabadság ünnepi idejét. Nemcsak a szerény márciusi ibolya, amelyik félenken emeli föl fejét, hogy körülnézzen a világon: vajjon a télek jeges nyomai eltűntek-e végkép? Ielkünkbe nemcsak új virágillat önt ünnepi hangulatot és sötét, viharos időkben elkomorult életnézetünkbe új reménységet, nemcsak a fészkeik ölére újra hazatért énekes madarak boldog zengése s a gerlének egyszerű természeti hangokban szerelemről és hűségről bűgő dallama ébreszt szívünkben dicső éneket és hymnus-szármalást, hanem az a vigasztaló gondolat is, hogy a talajt, amiből az emberiség számára a szabadság első csirái fakadtak, zsidó verejték áztatta, zsidó szellemi munka művelte, zsidó állhatatosság ápolta és zsidó kitarítás tette gyümölcsöt — sárjastóvá, az a tudat, hogy ezek a hajtások, ókori és középkori fegyverpáncélzatba öltözött harcos csapatok ólomléptei alatt bár nem egy időszakban hajladoztak és görnyedeztek, de mindig meg-ujra töretlenül emelik föl fejeiket ég felé, hogy bár időről-időre rekedt hangok újra világgá harsogják a régi dalt elnyomókról és elnyomottakról, hatalmasokról és gyöngékről, háboruról és fegyverek csörgéséről, bár újra meg újra felzeng a régi kérdő széderének ártatlan gyermekajakról és régi melankólia válasza apai ajkon, ונאמר לפני שיר הרה Mi fölzendítjük Előtted, Urunk! Istenünk! az örökké új dalt a szabadságról és egyenlőségről, az isteni bizalomról és az Istenben való boldog reménységről, a háborus borzalmakból való felszabadulásról, a szellemnek uralmáról az elvakultság sötét árnyai fölött, ünnepi öömmel, ünnepi szolfárénekkel. Halleluja!

Kérdező gyermeket és választ adó édesapát állít elénk á h. az ünnepi szakasz. Kiváncsiság, tudvágy ég a gyermek szívében, feleletet vár a kérdésre. Az apa pedig ott találja a választ a szent hagyományban, s a széder este áhitatos hangulatában az a felelet énekel az ajkán, amelyet ezer esztendőök óta ezer meg ezer zsidó apa mondott el már kérdező gyermekének.

וזה כי-יאמרו אליכם בניכם מה העבדה והאחלכם ואמרתם וכה-פסה הוא לך. És léssen, ha majd így szólanak hozzátok a ti gyermekeitek:

mit jelent a ti számotokra ez a szolgálat, akkor válaszlátatok: átmeneti áldozat az az Örökkévalónak.

אשר פסח על-בתי בני-ישראל במצרים בנפשו את-מצרים ואת בתי הציל

mivelhogy átlépte Izrael fiainak házait Micrájimbán, amikor csapással sujtotta Aegyptomot, holott ami házainkat megmentette. De vajjon ájt. hallg. kit nyugtalanít, kit foglalkoztat ma már az ilyen és az ehhez hasonló kérdés, vajjon ki törődik ma már felnőtt, vagy kiskorú gyermek, a régi micrájimbéli eseményekkel? Nincsen minékünk más fájdalomunk, mint az ódon peszachi kérdés: מה זה? A szülők, a zsidó apák és zsidó anyák várják-e még, ma is, hogy gyermeik Pítom és Ramszesről, Pháraóról és Mózesről kérdezősködjének — nem-e Belgrad és Sabác a mai modern kérdések? A régi משה a romboló és pusztító egykedvűség, az ósdi históriákkal mit sem törődő közönyösség nem gázolt e át e már régen az évezredek által megszentelt zsidó hagyományokon. Hogyan is kérdezze vajjon a gyermek: מה העברה הזאת mit jelent ez az istenszolgálat, amikor egyáltalában nincsen עברה nincsen többé szolgálat!! Hiszen olyan könnyű dolog a korszellemnek, a megváltozott idők bő palástjába burkolódzni azoknak, akik a korszellem intő szavát meg nem értik, vagy tökéletesen félreismerik. Ugy látszik, hogy az időknek folyása, mint egy dagadó áradat tovasodorta immár a mult korok gondolkodásának naiv megnyilvánulását. Nevetséges badarságok! ugy-e bár? srappell robban és gránát sziszeg és milliók roskadnak halálba véres csatamezőkön és mi széderesti avult tilinkónkon sápitozunk valami kis gödőléről, amit két garasért vett a nagyapánk, szegény gödöllye, macska szétépte, bot megverte, tűz égette — szegény, szegény kis gödöllye! dreadnugtok, óriás hajók süllyednek tengerfenekére, tenger-alattjárók örvénybe fúrnak ezertonnás büszke gályákat — s mi öreg bibliás történeteket pöngessünk rozoga hárfákon, hogy meg-hasadt a vörös tenger és egy maroknyi Fáraó had a hullám-sírba süllyedt? — Ma egyetlen órában több ember pusztul az oceánok habjaiba, mint akkor Aegyptom egész népessége együtt! Sasok szárnyain vittelek benneteket — mondja büszkén a szentírásszegény, ócska sasmadár! Ma aeroplánok és Zeppelinnek szelik át a levegőt, és a sasmadár szárnyainál jobban védelmezik a páncélba és vasba öltöztet tábortakat! Akkor manna hullott az égből, ma bomba — hát mi értelme van ma: a technika csodás haladásának, a kormányozható léghajóknak, a tengerfenekén világot összekötő vízi alagutak, a 120 kilométerrel bombázó csatágyu idejében, a kovásztalan kenyérnek meg a keserű füveknek, meg a hitélet céljaira szolgáló átmeneti áldozatnak? מה kenyér! Izetlen kenyér! kell izetlenség? nem-e terem az bőven, uton-utóféln? családi életben, társadalmi téren, hitéleti megnyilvánulásokban — mire való hát a מה kenyér, az izetlen kenyér?! Keserűség kell? Ha csak az a baj, hogy erre emlékeztessünk, minek

kell akkor מרר, a keserű fű? drága jó embertársaink, édes és nemes jó barátaink, mézes és mézetlenszavu jóakaróink, kedves és kajánszemű jó és rossz embereink — óh, gondoskodnak ők róla tulontul való buzgalommal, hogy legyen mit nyelnünk — keserűségekbl is! s vajjon a zsidó hitvallomás követője nem talál-e elég keserűséget, amikor ember voltát születési levelétől teszik függővé, nincsen-e elég מרר fölhalmozva a tömeges ki és áttérésben, a mi gyönyörű és megható és fölemelő és üresen-kongó peszachi templomi megjelenésünkben, a zsidó önértet hiányában, a felekezeti ügyek iránti sivár közönyben, a mi művelt és zsidó szellemben való haladásunk utján tapasztalt szomorú, kétségbeesítő hátrasiklásban, s a gáncsvetésben, amellyel a zsidóság ellenségei akasztják meg Izraelt becsületes törekvéseiben, s vajjon, nem-e jár szüntelen, örökkös véres áldozattal a létért, a megélhetésért való küzdelem, amelyet annyi, de annyi משה rontó és romboló szellem nehezít meg folytonosan! Ám, ájt. hallg.! a mi ünnepünk sokkalta magasztosabb, mintsemhogy a köznapi piaci bölcsesség olcsó dobverésével fölvetett kérdések méltó tárgyat képezhetnének a mi ünnepi hangulatunknak, maga a szentírás az, amely a tudványó lélek ajkára adja a kérdést, valamint a kérdezettnek ajkára a választ. Ünnepi elmélkedésünkben ez a tudat vezessen bennünket, ez az érzés adjon szárnyat gondolataink magasba igyekvésének.

I.

Á. H.! Az idén is, még mindig, komor fellegekkel van borítva a máskor oly enyhe tavaszi holdfényben tündöklő széder-esti égboltozat fölöttünk. De a fellegek között mégis, ha bujdosva is, varázsos fénnel csillan föl az a régi három csillag, amely a történelem folyamán beragyogta Izrael népének multját, s irányt mutatott számára sivár jelenben és gondterhes jövőndőben egyaránt. Kietlen pusztaságokon, virágtalan sivatagokon, kopár hegyvidékeken át vándorolt a zsidó nép e hármas csillagzat fényjelzése mellett, amiglen hazára lelt, ahol hivatásának élhetett. És bárha az ádáz sors megirigyelte tőle az ארץ ישראל-t, a tulajdon vérvél áztatott és gyöngyöző verejtékével szerzett ősi földet és bárha üldözött vad gyanánt keresett menedéket idegen fajok között, amelyek iránt a szíve háladatossággal volt eltelve, ha békességben túrték a körülükben: az a régi hármas bolygócsillag hűsége csillanással kísérte vándorbolyongásaiban, bearanyozta kicsinyes, szűk keretében zajló családi életét és a közjóra irányított munkakörét. Nem ismeritek-e ennek a három csillagnak a nevét? Óh, hiszen nincsen nap, hogy azokat, még most is, vérzuhatagban is, untalan említeni ne hallanók, boldog-boldogtalan szüntelen ajkain hordja, valódi és ál lelkesedés hangos dobszóval pörgeti, velük nyílt meg az ujkori történelem korszaka s azokat látjuk jelképezve a mi széder estéink szertartásainak alkotó részeiben, a מה משה וסדר-ban! Szabadság,

egyenlőség, testvériség! Izrael lelki életének éltető elemei, a bennünk való hit tartotta fenn a századok zugó viharaiában, ez a három eszmény táplálja benne az elborult jelenben a reményt egy jobb kor után, s Izraellel együtt erre a három eszményi csillagzatra függeszti vágó tekintetét az egész meggyőtrött emberiség, milliók epedő szíveivel. Szabadság, egyenlőség, testvériség! elcsépelett szölamok, de új jelentőségben sugároznak most mielőttünk, most, hogy a szívünk omló vérétől nyertek új ragyogást, s a régi peszachi áldozatban, a kovásztalan kenyérben s a keserű fűvekben most is új értelmet nyer az ódon hármas symbolum, a mi napjaink gyászban és szenvedésben gazdag élményeitől... Ha gyermekeitek azt kérdik tőletek: mit jelent a számotokra ez az áldozat?!

akkor így válaszoljatok a kérdésükre: **זבח פסח הוא** Ez a Peszachi áldozat, ez az átmeneti áldozat. Isteni csuda az. És vajjon k. t. elképzelhettek-e nagyobb horderejű átmenetet, mint a szolgaságból a szabadságra, a lekötöttségből az érvényesülésre, az elnyomottságból az önrendelkezés jogállapotába? Az ilyen átmenet pedig nem felhőtlen égből hirtelenül kilövelő villámsugárzás, de sötét és viharterhes fellegtömegeken áttörő fény sugar! Izrael népe fölött, Izrael láthatárán sok századon át gyülemlett és gőmörödött össze a villámárammal teljes, feszítőerejű légkör, amíglen diadalmasan pattant ki belőle a szabadság villámos szikrája, súlyos veres áldozatokkal, hatalmas piramisok építésére vesztegetett vérértékes munkával szerezte meg magának a szabadságot — s a Fáraók mindannyiszor a földre roskadtak, s a szabadság bujdosó csillaga mindannyiszor megújra fölűnt — latjátok-e? a mi napjaink új, veres, tündöklő csodáját? Új Fáraók bukását? új szabadságok ébredését? új átmeneti áldozatot? Az északi kolosszus porba dőlt: ahol pária volt a zsidó, ahol pogromban gyilkolták Izraelt, ahol a legujabb vérvád termelt, ahol a szívére tapostak — látjátok-e a **זבח פסח** az átmeneti áldozatot, a szabadság áldozatát, a zsidó peszachot, zsarnok cári önkény romlását az orosz földön? S az árulás, a hitszegés klasszikus földjén, Romániában, ahol a zsidó, ember voltának gondolata mindeztideig az emberiség gyalázatára, magba nem tudott szökkeni, ahol üldözték, bántották a mi véreinket szüntelenül — látjátok-e a **זבח פסח**-ot, az átmeneti áldozatot, a zsidó szabadság csillagát új ragyogásban. Lehet-e hát hitetlen, kételkedő, fásult lelkű — a háború viharában meg kell látnod, bármilyen tompa is a lelked — hogy él még a régi Isten, Izrael Istene, a régi Faraót döntő, a régi gondviselő, a szabadság Istene, a háborúk véromlásában az igazság hajtásait fakasztó, az Isten, akinek szeme lát és őrökdi a jog és igazság fölött. Bizony! Bizony! Szóljatok, feleljetek a ti gyermekeiteknek: **זבח פסח הוא** a zsidó szabadság, amelyet peszachkor ünnepelünk, áldozattal, könnyel, vérrel jár — de Istennek dicsősé-

gére, s az elnyomottaknak, s közöttünk Izraelnek is az üdvére való **זבח פסח הוא** átmeneti áldozat az az Isten dicsőségére.

II.

A. H. Szeder szertartásunk második része a **מצה** a kovásztalan kenyér. S az egyenlőség emberboldogító elvének nincsen ékeesebben szóló kifejezője a **מצה**-nál. **מצה** a **לחם** nevézi a szentírás a peszach kenyeret, a nyomor, a szegénység, a szűkölködés, a nélkülözés kenyérének. Ezzel táplálkozzék a szabadság ünnepnapján szegény és gazdag egyaránt, a sors kegyeltje azonosítsa magát a sors üldözöttjével, vegyen részt bujában, szenvedésében, a százezrek birtokosa ne tartsa magát különbnek, többnek a földhöz ragadt, küzködő szegénynél **אנחנו כולם** az élet változatos utjain szegény és gazdag találkozunk, s mindkettőnek a sorsát az örök gondviselés intézi. Ennek az igazságnak a megismerésében szól a zsidó családfő a széderestén: **כל רכוש יידי ויחי כל דריך יידי ויפסח** mind, aki éhezik: jöjjön, tartson mivelünk, mind, aki lelki vágyat érez a szabadság ünnepelésére, jöjjön és ünnepeljen velünk együtt, mert egy az Isten, egy az Isten, aki előtt boldog és boldogtalan egyformán egyenlő **אחד ה' וכלנו** Legyen egyenlő a törvény a köztetek otthonos számára, csakugy mint az idegen számára, aki letelepedett köröttekben. És amiképen az Isten képmására alkotott emberi lény méltónak teremtett a törvény által korlátozott szabadságra, úgy kétségbevonhatatlan joga van a jogegyenlőségre, a boldogulás lehetőségének egyenlő feltételeire, mely a szabadságnak édes gyermeke. Így foglal helyet a **פסח** a szabadság áldozat mellett a **מצה** az emberi egyenlőség jelképe. A **לחם** a nélkülözés kenyere a. h. a mi forrongó napjainkban az egyenlőség utáni vágyat ébresztette föl a tömegek lelkében. Füstölő vulkántörlemékek közül gőzölög világgá világot átalakító eszmékkel az egyenlőség nagy gondolata. A zsidó irás, a zsidó szabadság már ott, Egyiptom földjén hirdette ezt az eszmét. Egyenlőséget, az ember megbecsülését, a kenyér jogát, a szociális fejlődést — egyenlőséget hirdetett, de nem bolsevizmust, nem az erőszak jogát, nem a fölforgató vad szenvedélyt, mely törvényt, fejlődést, korlátot ismerni nem akart, **תורה אחת**, a törvény kereteibe illesztett egyenlőséget, a fejlődő társadalmi átalakulást, ezt jelképezi a **מצה**, a kovásztalan kenyér a szédertálon.

S a **פסח** és a **מצה** mellé méltóan sorakozik a harmadik symbolum, a **מרור**, a keserű gyökér. Hogy milyen keserűséget és elkeseredést szül a fajgyűlölet, az osztályok iránti ellenszenv, az előítélet, egyszóval a testvériség hiánya — azt a történelem folyamán egyetlen néppel sem éreztették annyira, mint éppen a zsidó néppel. S vessétek föl csak testvéreim a kérdést, hogy az időknek Fáraói miért keserítették el ennek a népnek az életét!

ומרור את חייהם בענדה קשה . . . על-שום מה

Talán azért, mert az önkéntes és a törvény által kiszabott adók alól kivonták magukat? Vagy talán nem álltak csatasorba a támadó és a hódításra vágyódó ellenséggel szemben? Vagy talán nem adtak elegendő munkát a kultúra fejlesztésének szolgálatába? Hiszen különböző kisebb és nagyobb Fáraók nem győzték eléggé hangsúlyozni:

הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו... והיה כי תקראנה מלחמה וטסף גם הוא על שניאנו.

Ime Izrael fiai nagyobbak és hatalmasabbak, mint mi vagyunk, úgyhogy — így hangzik a nemtelen gyanuszkodás, ha háború törne ki: növelni fogja az ellenség hatalmát, már pedig győznie fogja, gyáva népség csak nem szerezhet az ellenség számára hadi babért. S a századok gyalázatára való eme történelmi jelenség kulcsa és megoldása egyedül a testvériség hiányában keresendő! Az, aki visszaél a szabadsággal, az karccsal szemmel nézi le az egyenlőséget, a testvériségről pedig még csak fogalma sincsen. כל דכין יחי. Oh milyen nagy is azoknak a száma, akiknek lelki táplálékot nyújthatnának a mi széderlakománk alkotórészei, abban a jelentőségben, ahogyan mi azt j-lképes értelmükben fejtegettük, akkor talán tisztábban látnak a szabadság, egyenlőség és testvériség emberboldogító szentséges eszméit. Mi pedig testvéreim, akik e három elvért ős időktől fogvást küzdöttünk és véreztünk — hadd intsük a mi gyermekeinket, hadd lelkesítsük őket Istennek parancsa szerint: ובה פסח הוא לה' Peszach áldozat ez az Istennek dicsőségére! Amen.

Budapest. Néhai dr. Klein Mór hagyatékából közli Dr. Kiss Arnold.

Ünnepi beszéd az 1931. február 25-én megtartott rabbiavatás alkalmából.

(Echa. 2. 16.) אֲנִי וְהָיוּ שְׂקִינָיו מִצְאוֹ רֵאיוֹ

»Ime ez az a nap, amelyet reménységgel várva-vártunk, most megláttuk, most megértük.« Kedves fiatal pályatársaim! Az ige, amelyet a Siralmak költője ellenségeink ajkára adott, az öröme válva eltölti szíveteket s lelketeket. Elérkezett az a nap számotokra, amelyre ezer aggodalom és sejtelen között vártatok, amelyre ifju lelketek lángoló lelkesedésével, a pálya és a tudomány iránt való izzó szeretettel készülődtek, a tudás mézét a méhek szorgalmával gyűjtöttétek. Köszöntelek titeket ezen a szent helyen, mindazok nevében, akik már eddig is figyelemmel kísérték pályafutástok magasba ívelő utját (Zsoltár 118. 26.) בְּרִנְיִתִּים בָּנִיתָ ד'. »Aldásunk szálljon titeatok az Ur e házából!«, ahol az isteni tanítás tözsomszédságában az isteni hit lángja lobog az öröklámpa mélyéből. Elérkeztek a mai nappal éltetek egy igen fontos állomásához, amidőn mögöttetek bezárulnak az iskola kapui és megnyílnak előttetek az élet

szárnyas ajtóit, amelyek előtt magatok is azzal a kérelemmel álltatok meg:

Kérlek, nyissátok meg előttünk az igazságot jelentő élet kapuit, hadd menjünk be azokon s hálálkodjunk Istennek és hirdessük az Ur dicsőségét. (Zsoltár 118. 19.) És ha már Aronnak, az első főpaprak pályáját választottátok, akkor igyekezzetek Hillel tanácsának megfelelni (Pirké Abot 1. 12.) הוּא מְתַלְמִידוֹ שֶׁל אֲהֵרֹן »legyetek Áron tanítványai közül valók: szeressétek a békét, törekedjétek a béke után, szeressétek az embereket és vigyétek őket közelebb a tórához.«

I.

הָרַב שְׁלֹם וְהוֹדָף שְׁלֹם »Szeressétek a békét és kövessétek a békét.« Kedves fiatal barátaim! Amikor az élet porondjára léptek, amikor a mai hitközségi élet hullámai kellős közepébe kerültök, mindenfelé mindent fogtok találni, csak békességet nem. A prófétával mindannyia »gyógyítani akarja népem sebeit könnyű szerével, mondván.«

שְׁלֹם שְׁלֹם וְאֵין שְׁלֹם (Jirmejáhu 6. 14) »béke van s megint csak béke, de valójában a békének sehol még nyoma sincsen«, mert akik lehangosabban követelik, legkevesbbé veszik komolyan, mert ők is csak a zavarosban akarnak halászni és eljárszák kisdéd játékaikat. De a ti munkátok komoly, férfias, gerinces munka legyen, ti ne csak ajkatokon hordozzátok a béke ígését, hanem a viszálykodás piszkos hullámai fölött állva, erős, biztos kézzel kormányozzátok a vallásos és társadalmi élet sajkáját a béke révpartjába. Ne csábítson titeket soha az egyik vagy másik párt ígérete, ne ijesszen titeket soha az egyik vagy másik párt fenyegetése, hanem magasan a pártok felett állva, lobogtassátok a béke zászlaját, amelyre rá legyen írva אֲנִי עַד שֶׁרֵשׁ שְׁלֹם (II. 17. 15.) »Az Örökkévaló az én zászlóm.« Ne a pártok rángassanak le titeket az egyenetlenség mélységébe magukhoz, hanem ti egyesítve őket, emeljétek fel őket magatokhoz, hogy mindenki elismerje rólatok אֲנִי עַד שֶׁרֵשׁ שְׁלֹם (Ézsaiás 9. 5.) ti vagytok hivatottak igaz örök Atyja, a béke fejedelme.

II.

הָרַב אֶת הַבְּרִית »Szeressétek az embereket!« Kedves fiatal pályatársaim! A békeszeretettel talán még fontosabb a súlyosabb követelmény: az emberek szeretete. Mennél több jót fogtok elhinteni az emberek között, mennél nagyobb hálára fogjátok őket kötelezni, mennél igazságosabb és szigorúbb igyekeztetek lenni minden ügyben: annál több hálátlansággal fogtok találkozni, mert ez rejlik legmélyebben az emberek természetében. De ez titeket soha el ne kedvetlenítsen, gondolatok

a talmud ama fanyar igazságára (Keszubot 105b.)

האי צורכא מרבנן דמרחמין ליה בני מתיא לאו משום דמעלי טפי אלא דלא מיכח
להו במילי דשמיא

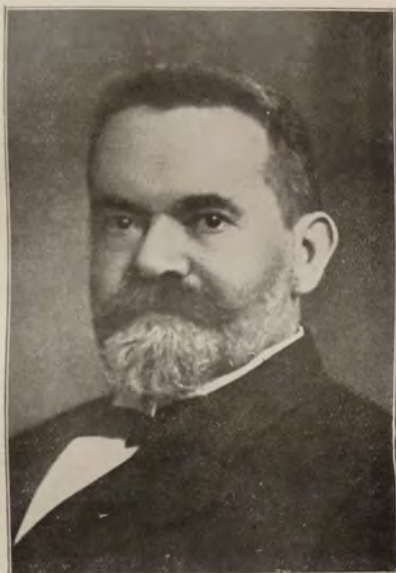
az a pap, aki tulságosan elmerül a népszerűség lagymatag hullámaiban, az a pap kénytelen megalkudni saját becsületével, saját jellemével; nem azért szeretik, mert jobb mint a többi, hanem mert elnézőbb, könnyen veszi hivatását, megalkuszik a viszonyokkal, szemet huny az emberek gonoszsága felett. De ti azért csak tovább szeressétek az embereket, mosolyogjatok gyengéik felett, tudomásul vegyétek hiúságukat és keressétek, kutassátok a jóindulatot, becsüljétek meg a jóakaratot. Mert nincsen más hathatósabb fegyverünk az emberek megjavítására, mintha mély, kiothatatlan szeretet lakozik irántuk szívünkben. A legelkeseredettebb gonosztevő is mihamarább megérzi az emberszeretet napjának feléje áradó meleg sugarait és a legkonokabb embergyűlölő is megtörik, ha a rábeszélés kedves igéi behatolnak szíve gyökeréig, s ilyenkor fogjátok tapasztalni (Ézsaiás 55. 11.) *אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם* »olyan lesz az isteni szózat, nem tér vissza hozzátok üresen, haszontalanul, eredménytelenül.«

III.

מקרבן לתורה »Közelítsétek az embereket a tórához.« Kedves fiatal barátaim! Nem felel meg a valóságnak az az általánosan elterjedt balhiedelem, hogy az emberek tudatosan elzárkóznak az isteni tanítás jótékony áldásai elől. Ebben lesz éppen a ti lelkipásztori munkásságtok súlypontja, hogy találjátok meg a rejtély nyitját és azt a titkos kulcsot, amellyel a szíveket megnyithatjátok a tórának. Nem lehet Istennek az a teremtménye és nem lehet a társadalmi élet olyan mozzanata, amidőn nem kellene megkísérelni az embereket az isteni tanításnak megnyerni. Mi nem várhatunk hamisan értelmezett szerénységgel addig, amíg hívják minket, amíg (Maleáchi. 2. 7.) *והורה יבקשי מפי* »a tórát a papnak ajkáról elkövetelik és elvárják, hanem mi magunk minden percben készen legyünk arra a kijelentésre: (Ézsaiás 6. 8.) *הנני שלחני* »én magam tartozom jelentkezni, mondván: ime, Uram Istenem itt vagyok, küldj engem, rendelkezésedre állok, teljesíteni emberi feladatomat, követni pápi hivatásomat, megfelelni prófétai küldetésemnek.« Ebben az értelemben fölavatlak titeket az Egy élő igaz Isten nevében a Vezérlőbizottság megbízásából Izrael tanítóivá, papjaivá, mestereivé (Példabeszédek 3. 4.) *ומצא חן ושכל טוב בעיני אלי* »hogyan találjatok kegyességet, jóindulatot Isten és ember előtt, most és mindenkoron. Amen.

Kaposvár.

Dr. Herzog Manó.

Dr. BLAU LAJOS

Blau Lajos.

Hetvenedik születésnapjára.

A bibliai aggkor határához ért Isten jóságos segítségével a mester. Fáradhatatlan törekvés és munkateljes tevékenység évtizedei határán a hála érzete száll fel a hódoló tanítványsereg lelkéből az ég felé és mint a teljes pompájában virágzó májusi rét felé, úgy száll gyönyörűséggel pillantása a mester sokoldalú tevékenységének eredményei felé. És ha valahol, úgy e folyóirat hasábjain kell megszólalnia a mester dicsőítésének, és amint ő írta Bacherünkről jeligétül e folyóirat egyik ünnepi füzetére (XXVII. 1.), úgy használhatjuk mi is ma e helyütt és ő reá vonatkoztatva az Írás ígését: *כי מנחם ה' וינחם את ישראל*, mert töled van minden és kezedből adjuk neked (1. Kr. 29. 14) 1891 óta szerkeszti, inspirálja és javarészt maga meg is tölti e folyóirat hasábjait, melyek megteremtői lettek a magyar zsidó tudományos irodalomnak, megindítói annak a pezsgő, tudományos és kulturális életnek, mely létre hozta az IMIT kitérő publicatióinak hosszú és értékes sorozatát. Sok új tehetség itt bontogatta szárnyát és Blau Lajos irányítása mellett nem egy ma jó hírnévnek örvendő tudós kezdte meg a Szemlében fölfelé ívelő tudományos munkásságát.

Az egyetemes zsidó tudományra való tekintet mellett főleg a hazai zsidóság történetének művelése talált megértő otthont e folyóiratban. Tárháza marad majd az a nagymagyarországi Izrael történetének, művelődési viszonyainak, a nemzeti és bibliai irodalom közti kapcsolatok felderítésének, elvonulnak benne szemünk előtt a régi magyar zsidóság irodalmi törekvései, annak nagyjainak élete, egyes közösségek monográfiái. Joggal mondhatjuk, hogy hazai zsidóságunk régi viszonyainak felderítése körül a Blau szerkesztette folyóirat *legalább* is annyit tett, mint amennyit tettek régi tekintélyes külföldi folyóiratok *saját* hazájuk története körül. Az egyes évfolyamokban közzétett okiratok tekintélyes gyűjteményét adják az okiratoknak és nélkülözhetetlen kutforrásai lesznek a hazai zsidóság története tudományos feldolgozójának.

A magyar zsidó történet művelése mellett abszolút értéket nyer Blau Lajos folyóirata a szerkesztőnek számról-számra megjelenő könyvismertetései által, melyek különös vonzó erőt gyakorolnak az olvasóra. Vagy 1300 könyvről referál ezekben. Egyik ismertetés sem sablonos, mindegyik eredeti. Egy-egy pregnáns mondat élesen rávilágít irodalmi jelenségekre, sajátos viszonyokra, rámutat főnakságokra, hibákra, melyek generációkon át felbukkanak nem zsidók által írt könyvekben, kihámoz rejtett gyűlöletet és megvilágít burkolt rosszakaratot. Bámulatos olvasottsággal megtalálja a rabbinikus irodalom tengerében az analógiákat, pótolja a szerző adatait alapvető tények felsorolásával, új világításban megmutatja a nahardéai utcák és a palesztinai városok előtti terek viszonyait. A szerzők nyers kövei a recensens megbeszélésében nyernek gyakran formát, színt és így válhatnak csak a felemelendő épület értékes alkotórészeivé.

A Magyar Zsidó Szemle mellett és annak mellékhatásai mellett Blau lelke lett az egyetlen állandó héber tudományos folyóiratnak, a *Hacofeh*-nak, mely már évtizedek óta Budapestet tette meg a héber nyelven megszólaló zsidó tudomány centrumának. Mind az öt világrész tudósai vetekednek a *Hacofeh* tartalmának gazdagítása körül Blau körültekintő irányítása mellett. A legkülönbözőbb vallási irányzatok képviselői benne látják az igazi, objektív tudományosság letéteményesét és az ő csendes otthonának íróasztala felé árad a világ tudományos zsidósága munkájának summája, hogy azt héber folyóiratában értékesítse.

Evvel korántsem merülnek ki nemzetközi tudományos összeköttetései. Ahány nagy zsidó encyclopédia látott az utóbbi időben napvilágot, angol, német és héber nyelven, Blau tanácsát kérte ki és díszítette hasábjait alapvető tanulmányaival. Tudományos levelezése zsidó és nem zsidó theologusok és tudósok irányítója. Előkelő külföldi folyóiratok vetekednek írásaiért és az emberirtó háboru után Blau írásai tartoztak az elsők közé, melyeket az ellenséges külföld tudományos szemléi közzétettek.

A nagy körültekintést igénylő szerkesztői munka mellett csodálatos Blau Lajos tudományos munkássága a maga gazdagságában és változatosságában. Alig van ága a zsidó tudománynak, melyet maga nem művelt volna. Bibliatudomány, maszora, bibliai archaeológia, talmudi jog, talmudi régiségek, historia stb. oly területek, melyeken mélyen szántó munkálatokat végzett. Az 1926-ban Friedman Dénes által összeállított bibliográfiája, mely azóta tetemesen bővült, ad erről kellő képet. Mind megannyi alapvető, úttörő munka a maga nemében, mely mutatja a mester jártasságát a legtavolabb eső disciplinákban. Ez a sokoldalúság predesztinálta is Blaut egy rabbiképző szellemi irányítására, hiszen ő maga oktatta és oktathatta eredményesen csaknem valamennyi tantárgyát a semina-

riumnak, ami most a tudomány aprólékos elágazódásánál magában álló, csaknem páratlan jelenség.

Amellett az apologeta kontőrsében is fellép, ha azt a szükség megkivánja és mestereinek nemes példája szerint hadakozik lelkesedéssel, — mondhatjuk cum ira et studio — Izrael igazáért bátran és elszántan vérvíztartós időkben. Elragadó hűvvel ír a zsidóság tiszta etikájáról, megvédi rajongásig szeretett talmudját, melyet kevesen tudnak hozzá hasonlóan kora és keletkezése viszonyaiból kifolyólag értelmezni, galád, hozzá nem értő, otromba támadók durvasága elől. Hitszónoklataiban, alkalmi- és emlékbeszédeiben kerüli a szóvirágokat, objektív, igazságkereső, de melegszívű zsidó, ki szeretettel csügg ősi hitén, annak bibliáján, annak szavain, melyeknek finomlelkű interpretatora.

Tanítványainak atyja, ki boldog, ha valamelyiket biztos révbe segítheti. Nagy személyes befolyását mindig arra használja, hogy a vezetése alatt álló intézet hallgatóit tehetségükhöz képest elhelyezhesse. Nem kimél fáradtságot, reabeszélést, mikor arról van szó, hogy az igazi embert az őt megillető helyére segítse. Ilyenkor félreteszi tudományos törekvéseit és az ifju nemzedékről való kellő gondoskodásba elmerül. Résztvesz a felekezeti érdeklő országos problémák megoldásában, nem rideg szobatudós, hanem fenntartja a kontaktust az eleven, lüktető élettel és bölcs, megfontolt szava mindig meghallgatásra talál ott, ahol még eleven a *kevad hatauró*.

Hatvanötödik születésnapjára tanítványai, barátai és tisztelői hatalmas héber és magyarnyelvű jubileumi emlékművekben ünnepelték. Most pedig hetvenedik születése napján hódolunk előtte mindnyájan, kik lábainál ültünk, kik bölcs szavát hallgattuk, kik írásait forgatjuk azokkal együtt, kik szomjúsággal isszák szavát és akik csodálattal és szeretettel tekintenek fel reá. Midőn teljesedik rajta a zsoldáros szava „*Ovav bigvurausz*“, teljesedik rajta ugyancsak a zsoldáros szava „*Vegám dā ziknóh veszévóh dī tādžvénī, dā āggid zeraudchó ledaur, lechol jóvau gevüroszechó*“.

Budapest.

Dr. Weisz Miksa.

Üdvözlő beszéd

dr. Blau Lajoshoz, a rabbiképző igazgatójához, 70. születésnapjára.

Méltóságos Rector Urunk!

Drága, jó Tanítónk, Irányítónk, atyai Jóakarónk!

Örömnapot ültünk mi ma. Ünnepnapija ez a magyar zsidóságnak. Fenséges ünnepe az egész tudományos zsidó világnak. Elsősorban pedig mi mondjuk lelkünkbelől, hogy ezen napot Isten nekünk teremtette. Megadta mi nekünk, hogy a mi jó Rectorunk, a zsidó tudomány egyik legragyogóbb dicsősége, a mi boldog-

ságunkra, a zsidóság üdvére elérje tartalomdús életének ezen jelentős határkövét. Befejezte Isten kegyelméből a hetedik évtizedet, hogy az ő segítségével újabb és újabb évtizedeken át juttasson nekünk és az összzsidóságnak még újabb ragyogó kincseiből. Szálljon le még soká buvárharangjában a hatalmas vizekbe és hozzon fel még a tündöklő gyöngyökből.

Nagyon szeret bennünket a jó Isten. Eddig megvalósította a prófétai hirdetést: ועד וקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל (Ézs. XLVI. 4.) Megadta, hogy a mi jó Tanítónk, akire az egész zsidó tudományos világ magasán fellekint, elérje a hatodik évtized végét, a hetedik évtized határát. De még sokkal jobban fog szeretni bennünket a jó Isten, mert valóra váltja az ige folytatását: אני עשיתי ואני אשם: Cselekszik, megtartja nekünk Irányítónkat soká, soká, hosszú időkön át.

Rector Urunk isteni munkát végez. Alkotott, alkot és fog még alkotni. Mindig magasabbra ivelő munkásságát megkezdte közel jóvéllal ezelőtt egy hatalmas talmudi jogtétellel. Megvilágította mi az: קים ליה בדרכי מינה. Ha egy cselekedettel megsértik a büntető törvény több tételét, akkor egy büntetés alkalmazandó, az ezekért járó büntetések legsúlyosabbja.

Mi most megfordítjuk a tételt. Ha valaki a legragyogóbb erényeket gyakorolta, a legfenségesebb cselekedeteket művelte, a tudományt, a tudományok tudományát előbbre vitte, azok különböző terein csodásat alkotott, akkor a legkiemelkedőbb alkotása előtt hajtjuk meg földig zászlónkat.

Csak hogy itt megállunk: Melyik a sok közül legragyogóbb alkotása Rector Urunknak, a zsidó tudományos világ vezérő férfiának?

Ha a szentírást, a hozzá fűződő tudományokat megvilágító művei fölött görnyedünk, azokat mély tanulmány tárgyává tesszük és szedegetjük onnan a kincseket, akkor a lelkesedés azt sugallja nekünk, hogy ez a legszebb alkotása.

Ha történeti műveit tanuljuk, ha halljuk csak beszélgetésben az édes szót, mely csodás történeti megfigyelésekkel gazdagít bennünket, ha bámuljuk ezen tündöklő históriai meglátásokat, melyek olyan bámulatosan rávilágítanak a tényekre, akkor fellángol bennünk a hit, hogy talán történeti meglátása a legcsodásabb, ezen téren szántott legmélyebben, nemcsak a papiruszokkal, hanem hogy a történeti korokat elevenen látja és láttatja.

És ha azután a legszélesebb tudományunkat figyeljük, a talmudot és csodáljuk, hogy onnan milyen kincseket hozott fel, akkor úgy ég bennünk a vágy, hogy a zsidóság a pálmát ezen munkásságáért nyujtsa.

Talmudtudósokban nem szűkölködünk mi soha. De ilyen

tudományos szempontokból, mint Rector Urunk, senki a talmudot meg nem világította. A mi jó Tanítónk kinyitotta az ablakokat és úgy tanulta és tanította a talmudot. A zsidóságot nem elszigeteltségében tette tanulmány tárgyává, hanem szerves összefüggésbe hozta az ókori klasszikus kulturákkal. Mindenütt kincseket lát meg, mindenfelé újabb szemlélete ragyog fel. Sok gyöngy van felhalmozva tárházában, melyek még csak ezután fognak napvilágot látni dicsőségünkre.

לרדיוע לפני האדם נבורותי Isten segítsen minket, hogy Rector Urunk a nyolcadik évtized végéig még נבורות-t mutasson és azon túl még soká, nagyon soká éltesse jó családja boldogságára, a mi világhírű intézetünk üdvére, a mi örömünkre, a zsidóság dicsőségének öregbítésére. Isten soká tartsa meg nekünk!

Elmondotta: Dr. Hoffer Ármin.

TÁRSADALOM

A zsidóság és a világpolitika.

(Benjamin Segel emlékeztetének.)

A nagy német zsidó publicista, *Benjamin Segel* emlékének szenteltem e tanulmányt, mely főképen a megdicsőült tudós és hitvédő élete *standard workjével*, legnagyobb tetteivel és érdemével akar foglalkozni, a *Protokolle der Weisen von Zion*-ról írt ragyogó kritikájával.

Közismert dolog, hogy az ujjbkkori antiszemita irodalomnak klasszikus alkotása a *Protokolle der Weisen von Zion*, mely szakítva az elavultnak tetsző vallási antiszemitizmussal gazdasági és politikai alapon akarja felkelteni a gyűlöletet a zsidóság ellen. Segel szerint a könyv célja nem volt más, mint a nagy szociális nyomor miatt támadt tömegelégületlenség és forradalmi szellemnek a zsidóság ellen való levezetése, az antiszemitizmusnak biztosító szelepként alkalmazása a tömegindulatok forrongó és könnyen robbanó kazánján. Idézi Goldfaden Ábrahám versét, aki leír egy véres pogromot. Tömegek megrohanják a zsidó negyedet. Középor hull a zsidók házaira. Egy kő behatol egy szegény, nyomorult zsidó ember ablakán és gyermekeit halálra sebz. És megszólal sajnálkozva és mentegetőzve a tettes: A kő nem neked volt szánva, a kő a palota magas ablakainak volt szánva, de gyermekeidet találta. Ebben látja Segel is a zsidóság tragikumát. A vétkes imperiálizmus, a bünt bűnre halmozó tulkapások gazdasági és politikai téren, az embertelen hatalmi törekvések nyomán felhalmozódó elkeseredést és lázadó szenvedélyt le kell vezetni és ezért mindazért a bűnért, amit az emberi gonoszság az emberiség tömegeivel szemben elkövet, a gyenge és ártatlan zsidóságot kell felelőssé tenni, hogy kielégüljön a tömeg bosszúvágya, de az igazi bűnösök mentve maradjanak. A tömeg úgy is telve van előítélettel és balhiedelemmel, könnyű dolog tehát a legképtelenebb vádakát és rágalmakat elhívetni a vak és elfogult emberi közvéleménnyel. Komolyan foglalkozni a dolgokkal, az igazságot munkával és fáradozással megkeresni, csak kiválasztottak képesek, a tömeg elhisz mindent és nem hatol a dolgok mélyére. Ezért

van könnyű dolga a hazugságnak, az ámitásnak, amikor tömegindulatokra appellál.

Ez a hazudozás és ámitás a maga félelmetes leplezetlenségében és lelkiismeretlen művoltában egészen meztelenre vetkőzödve jelentkezik a cíoni bölcsek jegyzőkönyveiben. Segel kikutatta a könyv egész *Werdegangját*. Először megjelent orosz nyelven S. A. Nilus könyvének: »A nagy a kicsinyben« egyik fejezete gyanánt 1905-ben. E fejezet »a cionista bölcsek gyűlékezete« címet viselte. Többször megjelent orosz nyelven, később Berlinben a *Lutsch Swjeta* című orosz lapban. 1919-ben Gottfried von Beek, 1924-ben Hammer Fritsch Tivadar fordította le németre. Franciára lefordították: 1920-ban Mgr. Jouin, 1921-ben Roger Lambelin. 1920-ban a *Morning Post* közölte nagy felfedezés gyanánt az angol olvasóközönséggel, 1924-ben könyv alakban kiadta a *The Britons* antiszemita sajtóvállalat. A világ összes nyelvén ismertették, nagy garral hirdették, hogy a zsidóságot leplezték, és adataiból állította össze azóta visszavont könyvét »A nemzetközi Zsidó«-t, mely magyar nyelven is megjelent, Henry Ford az amerikai nagy kapitalista.

A jegyzőkönyvekkel komolyan foglalkozni 1921-ben kezdtek, amikor már romboló hatása nagy mérvben mutatkozott. Ebben az évben Strack a *Jüdische Geheimgesetze* című csodálatraméltó művében egy fejezetet szentel neki, melyben vallástörténeti alapon bizonyítja, hogy nincsenek zsidó titkos tanok és vallásunk erkölcsi, magas színvonalára rámutatva kijelenti, hogy a *Protokolle* nem lehet más, mint közönséges silány kitalálás. Ugyanebben az évben a *The Times* konstantinápolyi tudósítója szenzációs cikket közöl »The truth about the Protocols, a literary forgery« — »az igazság a Jegyzőkönyvek körül, egy irodalmi hamisítvány« címen. A cikk címe már sejteti tartalmát is, írója kimutatja, hogy a *Protokolle* nem egyéb mint közönséges hamisítvány. 1924-ben több évi szorgalmas munka és tanulmány után Benjamin Segel adta ki könyvét, mely igen behatóan, tudományos alapossággal foglalkozott a könyvvel és éles világitásba helyezte azt, mint alantas plágiumot és hamisítványt.

Mi a tartalma a *Jegyzőkönyveknek*? Nem egyéb, mint egy bizonyos fajta államfilozófia oly beállításban, minthogyha az a zsidóságnak titkos hatalmi törekvéseit és világtörténeti, rejtelmes aknamunkáját foglalná össze. Lényege, hogy a zsidóság világhatalomhoz akar jutni, le akarja igitni a föld összes nemzeteit, a világ királyává akarja koronázni Dávidnak titkos rejtékhelyeken őrzött, nevelt és jövődő hivatása céljaira kiképzett sarjadékát, aki a zsidó világhatalmi törekvések élő szimboluma. E világhatalom előkészítésére van hivatva a Cíoni

Bölcsek Tanácsa, mely permánensen ülészik és terveket sző a világhatalom megszerzésére. Eszközei e cél elérésére igen változatosak. Először a világot destruálni akarja hamis politikai jelszavakkal, mint pl. az Egyenlőség, Testvériség, Szabadság eszméivel. Hogy ezt elérhesse, konfundálja az emberiséget egymásnak ellentmondó filozófiai tanokkal, homlokegyenest ellenkező világszemléletekkel; ez által megzavarja az emberiség gondolkodásmódját és a nagy eszmechaosban, elméleti zűrzavarban, mikor a kusza elválylabyrinthból nem talál kivezető utat az ember, könnyű dolga van az erkölcsi rombolásnak, mely depraválja és rabszolgává teszi az embert. Ide tartozik a zsidók részéről *egyrészt* a tőkének mérhetetlen módon való felhalmozása, a munkásság kihasználása, kifosztása, kizsákmányolása, állati sorba süllyesztése, *másrészt* ez által az elkeseredés felkeltése, szociálista ideológiák propagálása és terjesztése, a lelkek forradalmasítása, hogy az ilyen módon rombadöntött világ fölött megépíthessék Dávid trónját. Nem csekélyebb jelentőségű módszerük, hogy egyrészt háborukat szítanak, a nemzeteket egymás ellen uszítják, fájgyűlöletet ébresztenek, a sovínizmus tulzód irányzataiba hajszolják a népeket, ez által egy világ-háboru kataklizmáját zudítják az emberiségre, másrészt azonban pacifizmust terjesztve, defetista propagandát űzve elernyesztik a küzdő erőket, harc képtelenné teszik az embert, hogy így maguk számára könnyebbé tegyék a világ fölötti uralom elbirtoklását. Eszközeik közé nem csekélyebbek is tartoznak, mint hamis nevelési elvek szisztematikus terjesztésével megromtani a felnövekvő nemzedéket; az által, hogy a gyermekkel való egyéni foglalkozást követelik, kifejlesztik a gyermek akaratát tulzott mértékben, lerombolják benne a tekintély tiszteletét és ily módon az ifjúságot készséges eszközeivé teszik egy világfelforgató munkának, mely mögött a zsidóság uralmi törekvései rejtőznek. Érdekes elgondolása a jegyzőkönyveknek az is, hogy a zsidók állandóan megvesztegetik a kormánytényezőket, az államhivatalnokokat, a nemzetek politikai, közigazgatási és gazdasági irányítóit és funkcionáriusait. Last but not least eszközök közé tartozik a szözszerinti értelemben vett kutmérgezés, betegségek és ragályok terjesztése. Mikor azután ezekkel az eszközökkel fokozatosan elnyerték a világ fölött való uralmat, akkor a zsidóság majd zsarnoki módra, abszolutisztikusan fog a népek milliói fölött uralkodni és korlátlanul fogja gonosz eszközökkel bitorolt hatalmát gyakorolni.

Érthető, hogy a zsidó »hatalmi törekvéseknek« ez a »leleplezése« általános feltűnést keltett, általános ellenszenvet és gyűlöletet váltott ki a zsidóság ellen, nagyszerű agitációs anyagul

szolgált az antiszemita politikai körök számára és minden gonosz velleitást, minden gyűlölködő indulatot magasra korbácsolt. A józanabb körök is hitelt adtak e hazudozásoknak és tág tere nyílt a zsidóság meggyanúsításának. Komoly, vallásunk lényegéből vett érvek nem tudtak eléggé meggyőződen hatni, akkor, amikor titkos törvényekről, titkolt törekvésekről, titkos konvntikulumokról hazudoztak az u. n. Jegyzőkönyvek, amelyek mesterségesen készített voltáról elég meggyőződen tanuskodik az a tény, hogy a »jegyzőkönyvek« nem is jegyzőkönyvek, hanem *egy* ember ajkára adott véleménynyilvánítások. Már pedig jegyzőkönyveknek többek különböző hozzászólásait kell tartalmaznia.

Benjámín Segel a már fentebb említett források alapján foglalkozott a könyvvél és kimutatta, hogy elejétől végig szemeszédett, silány, közönséges fércmű. céltudatos, rosszhiszemű hamisítvány. A jegyzőkönyvek két versio szerint kerültek S. A. Nilushoz, az orosz álszerzetes, titkos rendőrhöz. Az egyik szerint az 1897-ben Baselben tartott cionista kongresszuson hangzottak volna el a jegyzőkönyvek kitételei, a kongresszus egy tagja adta volna át az iratot a kiadónak. De ha ez igaz lett volna, ugy igen különös, hogy 1898–99-beli, továbbá 1901–1904-beli eseményekre hivatkozik a könyv. Egyébként a cionista kongresszus nyilvános volt, sajtó, közvélemény egyformán értesült az ott történtekről és a cionizmus célja nem zsidó világuralom, hanem otthon teremtése szegény, üldözött zsidó, testvérek számára és a legtávolabb áll minden hatalmi politikától. A jegyzőkönyveknek ezt a balfogását belátva a későbbi kiadásokban már akként módosul ez a hístória, hogy 1898-ban Párisban egy asszony adja át a »jegyzőkönyvek« kivonatát Radkovsky tábornoknak, ki az orosz titkos kémsszervezet főnöke és irányítója Párisban. Itt már nem »cionista«, hanem »cionis bölcsekről van szó és egy állítólagos zsidó szabadkőműves szervezetről. Ezek a kis momentumok már maguk is mutatják, hogy itt csak hamisítványról lehet szó.

De Benjámín Segel ki is mutatja a hamisítást. 1868-ban megjelent egy francia író Maurice Joly tollából egy könyvecske melynek címe *Dialogue aux enfers entre Machiavel et Montesquieu* (Párbeszéd a pokolban Machiavelli és Montesquieu között). Ebben a pamfletben az író III. Napoleon politikáját teszi guny tárgyává. A 18. század világpolitikai történetének ez az érdekes alakja valóban azoknak a machiavellisztikus elveknek kérelhetetlen keresztülvitélével jutott uralomra, amelyekkel Maurice Joly őt megvádolja. Először forradalmi eszközökkel próbálkozik, már 1836-ban Strassburgban katonai felkelést akart szítani, majd száműzetéséből visszatérve Boulogne-

ban kísérletezik Lajos Fülöp trónjának megdöntésével. 1848-ban a februári forradalom után a forradalmi nemzetgyűlés egyik legnépszerűbb tagja, ki féktelen forradalmi szellemről tesz tanúságot és a tőke elleni küzdelemben is tevékenyen vesz részt. Ezáltal emelkedik a köztársasági elnöki székbe, ezt a pozíciót fokozatosan kiépíti magának, majd államcsínyek útján a franciák császára lesz. Politikai iránya egyre változik, forradalmár, reakciós, vallásellenes és ultramontán, lázító és abszolutisztikus, szóval, mindig a hatalmi célok érdekében, válogatással eszközökkel dolgozik. Ezt a hatalmi törekvést éles erkölcsi megítélésben részesíti a fentemlített röpirat és milyen érdekes! a Protokolle der Weisen von Zion szöveg szerint átvesszik a Machiavelli ajkára adott kifejezéseket, melyekkel Joly a császárt akarta jellemezni és a zsidó »bölcsék« szájába adják azokat. Tehát a »Jegyzőkönyvek« nem egyéb, mint hitvány plágium, egy politikai röpiratnak szó szerinti másolása és átaláló módon a zsidóságra kenése. De még a könyv formája maga is plágium. Ugyancsak 1868-ban jelent meg egy antiszemita irányregény Biarritz címen, melyet Sir John Retchiffe álnév alatt egy Goedsche nevű antiszemita agitátor írt. Ennek a könyvnek 141–193 oldalain le van írva egy éjszakai gyűlés a prágai zsidó temetőben, melyen bizonyos a keresztény világ ellen irányuló törekvéseket tárgyal a teljesen az író fantáziájában keletkezett úgynevezett »kabbalista szanhedrin«. Innen vette Nilus »szerzetese« könyve formáját, a beállítás ötletét, de beolvasztott innen hamisítványba néhány szó szerinti »idézetet« is. Segel így bebizonyítván, hogy a Protokolle der Weisen von Zion közönséges férc hamisítvány, annak a véleményének ad kifejezést, hogy a könyvet az orosz cár befolyásolására íraták abban az időben, amikor Pobiedonoszev hulligánjai a legvéresebb pogromokkal akarták a forradalmi hangulatot a zsidóság ellen irányítani.

Ezek után voltaképpen szükségtelen is foglalkozni a Protokollumokban hangoztatott vádak ellen. Nem is szándékozom elidőzni az egymásnak ellentmondó zavaros, sőt a lehetetlenségig zagyva rágalmak mellett, melyek egymás mellé állítva egymást cáfolják, mint pl. az, hogy a zsidó egyszerre céltudatosan tökéhalmozó és ugyanakkor ugyancsak céltudatosan tökéromboló vagy, hogy egyszerre és ugyanakkor háborus uszító és pacifista, sőt defetista. Nem érdemes foglalkozni olyanfajta vádakkal sem, hogy a zsidók szerzői az ellentétes filozófia elméleteknek, hiszen ezt a filozófia története cáfolja, sem a paedagógiai vádakkal, mert a paedagógia története több nem-zsidó nagy paedagógust, sőt éppen a legmodernebbek között, mutat fel, mint zsidót. És ugyanígy nem érdemes időt vesztetnünk a többi képtelen és ostoba vád cáfolására. Mégis fontos-

nak tartom, hogy a zsidóság valódi világpolitikai elgondolását szembe helyezzem az állítólagos zsidó világhatalmi törekvés monstros és képtelen vádjával.

A zsidóságnak sohasem voltak hatalmi törekvései. Mikor Mózes a honfoglalást megszervezi, már eleve akként intézkedik, hogy a lévítának és a kohanitának ne jusson osztályrész a föld tulajdonából, világosan azon célzattal, hogy a természet-szerűleg kialakuló lelki hatalmat ne használják fel anyagi hatalmi pozíciók kiépítésére. Soha a zsidóság nem törekedett arra, hogy szellemi és erkölcsi tulsúlyát világi hatalom megszerzésére használja fel.

Mikor Walter Rathenau-t valaki felszólította, hogy hagyja el ősei vallását, mert mint keresztény embert körül fogja őt venni egy egész birodalom hódolata és szeretete és tekintélye öregbedvén, hatalmas faktora lesz a nemzeti emelkedésnek, ő a nyilvánosság előtt felelt: *Eine Streitschrift vom Glauben* (1919) című rövid tanulmányával. Válaszának lényege, hogy azért ragaszkodik zsidó hitéhez, mert az az egyetlen vallás, mely kizárja azt, hogy képviselői politikai hatalmat igyekezzenek maguknak kovácsolni, az egyetlen vallás, melynek szervezete nem képez államot az államban, az egyetlen hitközösség, mely fölfogása szerint soha nem kerülhet összeütközésbe az állami renddel, mert nem alkot egyházat, külön szervezettel, külön és sokszor az állami érdekekkel szembenálló célkitűzésekkel és akarással. Zsidó egyház nincs, csak zsidó vallás van és zsidó hitközösségek vannak. Ami nem úgy van a többi felekezetekkel. És a következőkép folytatja Rathenau, az Egyházról, annak szervezetéről és politikai törekvéseiről szólva:

»In grandioser Zusammenfassung erblickt Augustin das Vorbild aller Organisation im römischen Imperium, er empfängt der Gedanken der *Civitas Dei*, des organisierten, staatsähnlichen, gegliederten Glaubenslebens, — der Kirche.« Hogy Agoston civitas dei elgondolásában tényleg ilyen politikai megfontolás is szerepet játszott és, hogy ő a világi hatalommal szemben megállapítja az Egyház hatalmának jogosultságát, az csakugyan nem vitatható. Hasonlóan fogják fel Augustinust Scholz: *Glaube und Unglaube in der Weltgeschichte* című művében, ki Agoston két civitasát így állítja szembe: *Weltstaat-Gottesstaat* (1911); valamint Harnack: *Die Eigenart des heiligen Augustin* és Fr. Kolde: *Das Staatsideal des Mittelalters* című művében; velük együtt sokan mások vallják ugyanazt a nézetet. De a világ története is tanuskodik arról, hogy az egyháznak valóban volt ilyen politikai tendenciája. A pápai állam története tanúsítja, hogy mindenkor törekedett az egyház nemcsak politikai befolyás elnyerésére, hanem egyenesen világha-

talomra. Mily küzdelmek folytak azért, hogy az egyház látható feje az uralkodók szuverén jogaival birjon, nemcsak symbolikus keretek közt, mint ma, hanem a valóságban is, azért, hogy megalkották a szuverén egyházi államot. Ezért Rathenau teljes joggal mondhatta az Egyházzól, hogy az *„sein wundervoller Organismus, eine höchste Machtverkörperung“*, melynek természetéből folyt, hogy magát *ecclesia militans*-nak deklarálta és végső céljául vallotta az *ecclesia triumphans* győzedelmét.

Ezzel szemben a zsidóság sohasem képezett egyházat és sohasem törekedett politikai hatalomra. Célja sohasem volt a pillanatnyi politikai érvényesülés és magasztos erkölcsi céljait sohasem igyekezett politikai eszközökkel megvalósítani.

A zsidó világpolitikának forrása az Isten. Az emberiségnek öhozzá kell emelkednie erkölcsi tekintetben. Ő mindennek atyja, mindennek tehát egymás testvérei és szeretetben kellene egymással és egymás mellett élni minden embernek. Az ember veleszületett és természetes jogai respektálandók. Szeretet és jog alapján kellene az államoknak felépülniök. Ez a *ceddaka* fogalma, ami nem egyéb, mint az ember önként vállalt erkölcsi akarása a közjó fenntartására és melélynél fogva az emberi jóakaratra és az emberben kialakított erkölcsi törekvése, jóságra, igazságosságra, szeretetre és törvénytiszteletre kell alapozni a nemzetek és államok életét. A *Ceddaka*-állama a zsidó lélek messiásváró reménysége, ennek eljöttét várja, de megvalósítását sem fegyveres erőre, sem forradalmi erőszakosságra nem akarja bízni, hanem arra az erkölcsi nevelésre, melyben a tiszta vallási eszme, az egyetlen Istenbe vetett hit részesíti az embert. A prófétának elgondolása: lo bechajjil velo bekoach, ki im beruchi, nem hatalmi eszközökkel, nem erőszakkal és fegyverek támogatásával, hanem Isten szellemével kell megmunkálni az Erkölcs isteni birodalmának megvalósulását. *Henry George* Mózesről, a törvényhozóról szóló értelkezésében azt mondja, hogy Mózes a világtörténet legnagyobb alakja, mert erkölcsi akarását és meggyőződését oly módon tudta népének s az egész emberiségnek szügerálni, hogy azok mind önként, lelkesen és szeretettel követik tanait és fokozatosan átalakul az emberiség az ő világtörténeti elgondolása irányában. És vajjon nem az volna-e az állami rendnek legfőbb biztosítéka, ha az emberek, nem az államhatalomtól való félelem folytán, hanem erkölcsi hajlamból, a törvény tisztetéből, önként és szeretettel teljesítenék az állami törvényt és az erkölcsi parancsokat?

Ezt az ideált megvalósította a zsidóság a maga szenvedésteles történetében. Felfogásunk sohasem volt azonos a *Hobbes* és *Spinoza* felfogásával, akik az emberi jogok forrásának a

hatalmat ismerik el; mi a jogok hatalmát hangoztattuk és a törvény rigorisztikus megtartására helyeztük a fősúlyt mindig és épen ezért a vallásos zsidó mindig és mindenütt az állami rendnek és a társadalmi békeségnek hűségese támazsa volt, konzervatív és konzerváló réteg, mely követte a prófétai törvényt: szolgáljátok ama nemzet javát, melynek körében éltek.

Hatalom nélkül, sokszor szenvedések között, vértanúságban élt és küzdött ezekért az eszményekért a zsidóság és mégis mily fenségesen igazolódott fölötte, hogy nem az erő, nem hadseregek, nem a fegyver, hanem a szellem és igazság diadal-maskodik. Az ókor hatalmas nemzetei hol vannak immár, ám a gyenge Izrael él és látja, mint hatja át igazsága fokozatosan a nemzetek lelkét. Amikor *Hugo Grotius* (1583—1645), a nemzetközi jog megalapítója, a *De iure belli et pacis* szerzője, lefekteti a nemzetközi jog alapelve gyanánt, hogy *pacta sunt servanda* és ezáltal abban a világban, ahol az erőhatalom szokott érvényesülni és ahol a több hatalom, több jogot jelent, ahol a gyöngéet elnyomják és a védtelent kihasználják, a nemzetközi kapcsolatok világában, kötelezőnek mondja ki az erkölcsi elvet, amikor tehát a világpolitika irányelvévé az érzi leti nemességen alapuló tisztas becsületességet és jogtisztetletet teszi, voltaképen nem tesz egyebet, mint az ősi zsidó elgondolást deklarálja. Amikor a háborút mint ultima ratio regum, a legvégső esetre szorítandó eszközt a nemzeti érdek megvédésének tekinti és jelenti ki, ugyanakkor mintha csak emlékeztetni akarna a talmudi *milchemeth chobá* fogalmára, mely a támadó és hódító háboru perhorreszkálásával csak a védekező háborút engedi meg. Amikor a nemzetek szuverénitásának gondolatát fekteti le és kiterjeszti a leggyöngébb és legkevésbé szervezett népekre, mint élethez való joguk kijelentését, akkor is az egyisteneszméből fakadó azon meggyőződés sugárzik eszméjéből, hogy a nemzetek testvérek, egy atyának gyermekei.

Igy érvényesül fokozatosan a világ történetében az egyetemes igazságra való törekvés, az a vágy és akarat, hogy egyszer eljőjjön az Igazság és Béke országa, az Isten igazi országa a földön. De a zsidóknak *tevékeny* szerepe is van ebben. Amikor a próféta lelke megszüli ezt a kifejezést *berith om* — népszövetség, már hatást gyakorol az emberiségre és amikor az emberiség megalkotja a Népszövetséget, akkor már megéri a próféta magvetése és kezd megvalósodni ihletett álma. És amikor egy zsidó újságíró, *Lucien Wolf*, kinek háta mögött nem állanak néptömegek, fegyveres erő, ágyuk, hadiszerek, pénz, tőke, csak az igazság erejével felfegyverzetten áll meg a nagyhatalmasságok tárgyalásainál és betereszti javaslatát a nemzeti, faji, vallási kisebbségek védelméről és ezt teszi azért,

mert zsidó, zsidó, aki hisz a fegyvertelen igazság és a szellem diadalában és előterjesztésének eredménye gyanánt a békeszerződésekben lefektetik az általa hangoztatott elveket, akkor ez valóban nem tekinthető másnak, mint a zsidóság békés és az egész emberiség javát szolgáló világpolitikája eredményének.

Ezekben akartam kiegészíteni Benjamin Segel munkáját. És amidőn mélyesleges kegyelettel adózom emlékezetének és az utókor hálájának adott kifejezést az ő eredményes hitvédelmi munkássága iránt, egyuttal kifejezést adok annak a reménynek, hogy ez a világpolitika, az erkölcsi megjobbulás és szeretet világpolitikája valóban diadalmaskodni is fog és eljön az idő, amikor beteljesedik a próféta jóváindulása: Veszanti pekudó-széchi solaum venaugszajich cedóko — És léssen egykor a te hatóságod a Békesség és rendfenntartó az Igazság.

Budapest.

Dr. Hevesi Ferenc.

Zsidó Hitvédelmi és Kulturális Központ.

Nagyjelentőségű mozgalom indult meg e címen, melynek a zsidó hitélet szempontjából fontos szerepe és komoly értéke van. E mozgalomról alábbi közlemények számolnak be, melyeket dr. Frisch Ármin, az indítandó mozgalom egyik lelkes munkása állított össze.

a) Jegyzőkönyv.

Felvétel 1931. február 19-én, a megalakítandó Hitvédelmi Szövetség ügyében tartott előértekezlet ülésén.

Hely: Pesti Izr. Hitközség tanácssterme (VII., Sip-u. 12.).

Jelen voltak: Dr. Hevesi Simon vezető főrabbi, dr. Grauer Vilmos, a Pesti Izr. Hitközség kulturszociális ügyosztály elnöke, Wertheimer Adolf igazgató, az IMIT elnöke, dr. Gábor Gyula, az Országos Izr. Iroda alelnöke, Delli Henrik, a Pesti Izr. Hitközség tanácsosa, dr. Friedmann Gyula, az OMIKE főtitkára és dr. Frisch Ármin tanár.

Távolmaradásukat kimentették: Fái Géza kormányfőtanácsos és dr. Hevesi Ferenc pesti rabbi.

Az előértekezlet elnöke: dr. Grauer Vilmos, jegyzője: dr. Frisch Ármin.

Elnök megnyitja az ülést, üdvözlöi a megjelenteket, első sorban dr. Hevesi Simon vezető főrabbi, Wertheimer Adolf elnök és dr. Gábor Gyula alelnök urakat és sajnálattal jelenti, hogy dr. Hevesi Ferenc rabbi ur, a Hitvédelmi Szövetség gondolatának megindítója betegsége miatt akadályozva van a megjelenésben és ezért felkéri dr. Hevesi Simon vezető főrabbi urat, aki fiának elgondolásait legjobban ismeri, hogy bennün-

ket a Szövetség céljainak és feladatainak irányelveiről tájékoztatni szíves legyen. A jegyzőkönyv vezetésére dr. Frisch Ármin kéri fel.

Dr. Hevesi Simon vezető főrabbi ur kifejti, hogy oly Szövetség megalakításáról van szó, mely országosan megszervezi az erőket a zsidó felekezeti munka megindítására. Ezt a munkát Pestre jövelele alkalmából ő vállalta és végezte is az ő egykoru hűveivel, de most már túl van a fiatalok körén, nem is ismeri őket, azt hiszi, hogy minden lelkész csak a maga generációjának vallási kiképzését vállalhatja és éppen ezért, mint apának, jól esik neki, hogy fia veszi kezébe az ő zászlaját és ott folytatja a munkát, ahol ő abbahagyta. Reméli, hogy a mai 30–35 évesek nemzedéke, akik között sok a lelkes és tehetséges férfi, ugyancsak buzgósággal és hozzáértéssel vesz részt a ma zsidó feladatainak végzésében, ha olyan rabbi áll elére, aki ennek a korosztálynak a szülőltje.

A Hitvédelmi Szövetség 30–35 évesek szövetsége lesz országos szervezettel, de központi irányítással és fővárosi székhellyel. Az intéző és végrehajtó szövetségnek tehát fővárosi férfiakból kell állnia, mely az egész országra kiterjedően a művelt ifjúságot megszervezi és főleg arra ügyel, hogy a fővárosba, vagy az egyetemi városokba induló ifjúság ifjúsági akciókba bevonassék és hitünk megerősítésén, valamint felekezeti életünk fellendítésén dolgozzék. Egyházi elnöknek tehát a pesti rabbiság legfiatalabb lelkészét tartja a legarravalóbbnak, elnöknek pedig olyan közéleti férfit, akinek ideális gondolkodása, eredményekben gazdag élete és zsidó hűszeretete az egész felekezetben bizalmat fog kelteni a Szövetség vezetésére és hitet annak áldásos tevékenységében. A maga részéről az elnöki tisztségre Fái Géza kormányfőtanácsost ajánlja.

Az elnök személyének megnevezését azért tartja szükségesnek, mert ezzel jelezni akarja, hogy a fiatalok akcióját, mint az idősebbek munkájának folytatását kívánja látni és nem mint valami új, a régi felfogással ellentétes irányzatot. Ez az elgondolás a Hitvédelmi és Kulturális Szövetség alkotmányában is kifejezést nyer, amennyiben a Szövetség legfelsőbb hatósága olyan kuratórium lesz, melynek elnöke az Országos Izr. Iroda elnöke, társelnöke pedig az Országos Rabbiegyesület és a Pesti Izr. Hitközség elnöke, tagjai pedig felekezeti hatóságaink szeniorjai, nevezetesen az OMIKE, IMIT, Izr. Tanítóegyesület, Ferencz József Rabbiképző Intézet vezérőlbizottságának elnökei, a községkerületek és a nagyobb vidéki hitközségek rabbijai és elnökei, a Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet igazgatója. Az egységes együttműködést és a kölcsönös megértést

csak növelni fogja, hogy a Hitvédelmi és Kulturális Szövetség elnöke, egyházi elnöke és kulturatanácsosa is tagjai lesznek a Kuratoriumnak. Így véljük garantálni a tradíció szellemének tisztaságát, de egyben az egységes közszellemet és az együttműködés lehetőségét a hazai felekezeti intézményekben.

Az előértekezlet lelkesedéssel magáévá teszi a vezető főrabbi ur fejtegetéseit. Az előértekezlet tetszését az elnök tolmácsolja, aki a maga részéről fontosnak tartja, hogy a megalakítandó ifjúsági bizottság — a 30 évesek bizottsága — lelkes és dolgozó ifjakból álljon. Ezekbe a bizottságokba női szervezetek is, elsősorban a Minoz bevonandók.

Ezek után dr. Frisch Ámin felolvassa a Szövetség céljait és feladatait ismertető tervezetét, melyhez Wertheimer Adolf ur, az IMIT elnöke megjegyzéseket fűz. Elfogadja az egészet, de az Országos Múzeum kiépítéséről szóló pontnál stílusos módosítást ajánlana, egyben felvilágosítást kér az anyagi megoldást illetően. Dr. Hevesi Simon vezető főrabbi ur kéri, hogy a feladatokat ismertető tervezet a mai jegyzőkönyvhöz csatoltassék és a végleges megszövegezést egy még kijelölendő bizottság végezze el. Az anyagi feltételeket ő biztosítottak látja. Ajánlja a következő határozati javaslat elfogadását és jegyzőkönyvbe való felvételét.

Határozati javaslatok:

1. Az értekezlet szeretettel üdvözlö a Hitvédelmi Szövetség eszméjét és annak megvalósítását akarja és előmozdítja.

2. Az értekezlet kimondja, hogy megalkotandónak tartja a szervezeti ügyrendet és munkarendet.

3. A megalkotandó Kuratorium elnöke az Országos Iroda, a Pesti Izr. Hitközség és Országos Rabbiegyesület elnökei. Tagjai a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérelőbizottsága, OMIKE, IMIT, Országos Izr. Tanítóegyesület elnökei, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, a Pesti Izr. Hitközség kulturszociális ügyosztály előjárója, a községkerületi elnökök, a nagyobb hazai hitközségek elnökei és főabbijai, a Hitvédelmi Szövetség elnöke, egyházi elnöke és kulturatanácsosa.

4. A megalakítandó központ megalakítja az ifjúsági szervezet végrehajtóbizottságát.

Elnök enunciiálja, hogy az előértekezlet a felolvasott határozati javaslatokat egyhangulag elfogadja. A határozati javaslatoknak a jegyzőkönyvbe való felvételét javasolja. A legközelebbi ülést a hitközségi választásokra való tekintettel március 8-ika után fogja egybehívni és ezzel az ülést bezárja.

(Folytatjuk.)

TUDOMÁNY.

A zsidó zenetörténet problémái.

A zsidóság a maga legmélyebb és legörökkévalóbb álmaiban nem művészetében álmolta meg; ott éltek, ott valósultak meg azok a zsidó nép heroikus életnézésében, örök harcában az Isten orszáágért, gondolatától való megszállottságában, megváltói lázában. Az ilyen tragikus, vulkáni forrású, harcos világban, mely az életet szakadatlanul életen kívüli ideákhoz méri, az abszolút formákban sohasem bízik s az emberi közösség szervezett formáit is hazugakként utasítja vissza, az élet minden erejét összefogó teremő művészet számára nem maradhat hely. — ha ezt a művészetet mai értelmében vesszük: csak ha felismertük a zsidó eposzt a Genézisben, a zsidó drámát Jóbban, a zsidó építő-géniust Ezsajasban és a zsidó polifóniát Spinoza traktátusaiban, mondhatjuk el, hogy a zsidó is művész-nép volt, mint bármely más s a maga művészetét éppugy a maga módján álmolta meg, mint akármelyik teremő és álmódó nemzet.

S bizonyos fokig minden nép önkéntelenül művész; mindegyik énekel, mindegyik mesél, mindegyik szívesen díszíti az őt környező világot. A zsidó művészet magányos kezdeményezéseinek és kísérleteinek mélyén ott áramlott a zsidó népi szellem éltető árama s mikor a művészet a néppel együtt lemondott az anyaföldről, a fizikai otthonról, a nép akkor is ott őrizte magában — egy idegen világ közepén — az eltűnt otthon vágyait és melegségét. Ez a közösség tudott még teremteni akkor is, mikor otthont, földet és igazi visszhangot már nem érzett maga körül; s ha ez a teremő kisserűbb, szűkebb, csökevényesebb is volt a nagy mult világotrázó erupciónál, mégis az övé volt s benne mindenki megérezhette egy nagy szív elgyengült verését.

A zsidó zene sorsa kezdettől fogva ehhez a népi szellemhez volt kötve; ami azt jelenti, hogy elsősorban népi produktumnak kell tekintenünk, bármilyen környezetet választott s

bármilyen külsőt öltött magára. Nem szólhatunk itt a 17. század óta fel-feltűnő jelentős zsidó zenészekről, kik szinte kivétel nélkül annak a nemzeti kulturának nyelvét beszélték, mely őket felnevelte s ideiglenes vagy végleges, képzelt vagy valóságos otthonukká vált; ezek a művészek — Salomone Rossitól Gustav Mahlerig — a kézzelfogható közösség, az otthon roppant szomszágától hajtva, minden erejüket a befogadó kultúra szolgálatába állították, európai nemzetüknek testvére és vérévé akartak válni; s talán innen van, hogy a tragikus meghasonlás (kevés kivétellel) jóformán egyikük számára sem volt elkerülhető. Lényük legmélyebb vonásai megmaradhattak zsidóknak; a zenei nyelv azonban, melyen megszólaltak, az olasz, német, francia zene nyelve volt. A zsidó népi zene világa pedig épp ezért csaknem valamennyiök szemében kalandos exotikum maradt, vagy alig több annál; népük sajnos, önmagában zárt szelleme nem érthette meg bennük a maga szabad, bár késői kivirágzását. Megmaradt — mint a régi magyar népzene, csakhogy talaj és élő nemzet nélkül — vegetatív, »hallgató« tradíciónak, diadalmas beteljesedés, nagy *jelen*, teremtő egyéniség nélkül, a fiatalos fényben felragyogó, gazdag művészi lehetőségeire ébredő nyugati világ közepén. Ami a 20. században az elmulasztottak pótlására — főként Ernest Bloch vezetésével — eddig történt (Prokofjev, Engel, Achron, Gnyesszin idevágó művei): még lényegében kevés s főként nem végleges; mindenesetre alkalmas rá, hogy a zsidó népi zene értékeire szélesebb körben is felhívja a figyelmet.

Ami ma erről a régi zsidó népi zenéről tudunk, az jóformán kizárólagosan Abraham Cevi *Idelsohn* kurlandi származású s mintegy tíz esztendő óta Amerikában működő zsidó folklorista kutatásainak érdeme. *Idelsohn* 1910 táján kezdte meg a keleten nagyjelentőségű népdalgyűjtő munkásságát s ennek a munkásságnak ma már egy sor kötetté sorakozó eredményei új fényt derítettek a zsidóságra zenei kulturájának egész messzenyúló történeti perspektívájára. *Idelsohn* a keleten izoláltan megmaradt zsidó néptörzsek között (Jemen, Babilónia, Szíria) megtalálta a zsidóság hihetőleg legrégibb zenei tradíciójának élő emlékeit s ezeknek a félig liturgikus, félig tisztán népi elemeknek egyes »tisztá« nyugati tradíciókkal (spanyol-holland, olasz, délnémet ritus) való egybevetése révén megállapította, hogy a felfedezett dallamkincs valóban a legrégebb közös emlékek maradványa. A feltárt dallam-anyag nagy része az énekes bibliaolvasás ősi szokásához fűződik; a lelkő-dallamoknál jóval kevesebb emléke maradt a szabad vallásos poézisnak s még kevesebb az önálló műzenei kompozícióknak,

még a profánabb lírának. A keleti zsidóság zenei dialektusterületei: a jemeni-arab, perzsa, babilóniai, szír, marokkói, keleti szefárd körzetek többnyire a recitáló elemeknek az ariózus elemekhez való különböző aránya szerint térnek el egymástól, egyébként azonban közös vonásaik vannak az antik görög zenével (tetrakord-rendszer, *Idelsohn* szerint a biblia-intonációk között háromféle formában, u. n. egyházi hangnemek), a keleti zenekulturákkal: (ornamentika, tradicionális dallamvázak [makámok-nigunok] uralkodó szerepe, improvizációs gyakorlat), végül pedig — s ez volt egyik legmeglepőbb eredmény — a gregorián korálissal. Kitűnt, hogy számos régi zsidó dallam, nyilván változatlanul, vagy alig változottan átkerült a nyugati keresztény egyház liturgikus dallamkincsébe, mely azokat máig szigorúan konzerválta; hasonló nyugati vándorutjáról tudunk egyébként a régi zsidó templomi ének antifonális formáinak, a váltakozó vegyeskarok énekének, melyet még *Philo* emleget a jeruzsálemi szentéllyel kapcsolatban s melyet a 2. század óta Antiochiában, a 4. század óta (Szent Ámbros püspök) a nyugati egyházban adaptálnak.

Mindent összevéve, *Idelsohn* ötféle réteget különböztet meg a zsidó vallásos zeneprodukcióban: 1. a biblia-intonációk legrégibb rétegét, 2. a régi prózaimák dallamait (kb. az 5. századig), melyekben bibliai elemek újabb keleti vagy nyugati népzeneelemekkel, arab, spanyol, sláv impulzusokkal vegyülnek (idosorozza többek közt a Kol nidré, Kaddis, Olénu-imák régi dallamait), 3. az újabb vallásos költemények melódia-kincsét (8—17. század), melyekben részben a kántorok derűborura adaptáló kezdeményezései nyomán, még jobban előtérbe lépnek az idegen impulzusok, 4. a kimondott kántorkompozíciókat, végül 5. a zsinagógán kívüli vallásos aktusok dallamkincsét (esküvői, zemirősz-, széder- stb. dallamok), melyben félreismerhetetlen nyomot hagyott a környező, illetve befogadó nemzetek népzeneje. Ami a kántorok szabad improvizációit illeti, ez a gyakorlat a 7. század óta lép mindjobban előtérbe, amikor az alkalmoszerű előimádkozó helyét jóformán mindenütt a hivatásos énekes kezdi elfoglalni, ezzel egyuttal rést ütve a liturgia zárt, tradicionális melódiavilágán, új s ötlet-szerűen behatoló idegen elemek számára; reformjaik, önkényeskedéseik, nem egyszer termékeny próbálkozásaik ellen a 12. század óta jóformán szakadatlan a panasz és elégedetlenség.¹

¹ Az elmondottakra vonatkozóan l. *Idelsohn* következő műveit és publikációit: Hebräisch-orientalischer Melodienschatz (ennek a 10 kötetre tervezett monumentális gyűjteménynek 1914—1926-ig 5 kötete jelent meg, babilóniai, perzsa, keleti-szefárd, marokkói és szír zsidó dallamokkal), Reste althebräischer

Kíséreljük meg ezek után azoknak a főbb kérdéseknek és perspektíváknak felvázolását, melyek felé Idelsohn nagyjelentőségű eredményei nyomán a zsidó zenetörténeti kutatásnak fokozott figyelemmel kell fordulnia. Látni fogjuk, hogy ezek a kérdések természetszerűen két kategóriára oszlanak; egyrészt a zsidó népzenei hagyomány régibb és újabb faktorainak viszonyát, a másik a régi zsidó zenekultúrának az egyetemes zenetörténetben elfoglalt helyzetére vonatkozik. A lényegesebb problémák talán ezek volnának:

1. *A neginák (lekciojelek) kérdése.* A legujabb tudományos álláspont ezen a téren az, hogy a Kr. u. 7. században még párhuzamosan áll fenn egy palesztinai és egy babilóniai lekciohagyomány; a 8–9. században a kettő nagyrészen összeolvad s a 10. század közepén a palesztinai verzióból kialakul a ma ismert közös negina-rendszer. Tudvalévő, hogy a neginák, a bibliai szöveg értelemtagoló és akcentuációs jelei (mintegy 8 összekötő és 18 elválasztó jelzés), párhuzamos jelenségek a nyugati *neumákkal*, melyekhez hasonlóan a dallamvonal megközelítő érzékeltetésén alapulnak; könnyen elképzelhető, hogy a két jelrendszer közül valamelyik hatott a másikra, vagy hogy közös keleti tradíció megkövesedéséből erednek. Az Idelsohn szerkesztette szinoptikus lekcio-tabellák (a különböző dialektusok »niggun«-jait összehasonlító dallam-mutatók) meggyőzően bizonyítják, hogy a bibliaolvasás formái — típusbeli eltérések és elváltozások ellenére — lényegében a teljes keleti és nyugati zsidóságban közös régi gyökerekre nyulnak vissza, hogy egyetlen tradícióból, vagy legalább is egyetlen tradíción épülő népi dialektusokból virultak ki. Ha azonban negina és lekcio-dallam elváhatatlanul összetartoznak s előbbi csak a 9. században ölt végleges formát, mivel magyarázható, hogy az elszigetelt keleti zsidó töredékeket a diaszpóra harmadfélezer évén keresztül is összekötik a nyugati zsidó tradícióval? A felelet csak az lehet, hogy lekcio-hagyomány és (ma ismert) negina-rendszer nem tartozhatnak kezdettől fogva egymáshoz; a bibliaolvasásnak sokkal régebbi népi tradíciója lehetett az, melyről Szent Jeromos már a 4. században feljegyzí, hogy »libros prophetarum ac Moysi memoriter revolventes decantant divina mandata«, melyre az 500 táján lezárt babilóniai Gemara több-

Musik 1912–13, Parallele zwischen gregorianischen und hebräisch-orientalischen Gesangsweisen 1922, Jewish music in its historical development (Newyork 1929) és Jüdische Tempelmusik (összefoglaló cikk a G. Adler-féle „Handbuch der Musikgeschichte“ 2. kiadásának [1930] 1. kötetében). A főbb idevágó kérdések és irodalom rövid összefoglalását magyar nyelven I. Szabolcsi-Tóth: Zenei Lexikon II. 1931. 758–60. lapján.

helyütt utal — s melyet nyilván a talmudi korszak végén, *utólag* kapcsoltak össze a mai akcentus-jelekkel (első határozott emlitőjük, úgy látszik, Natronáj gaón a 8. század első felében).

2. *A középkori dallamvilág összefüggése a bibliai tradícióval.* Erre nézve ma csak hipotéziseink vannak; az európai zsidó településtörténetből mindenesetre arra következtethetünk, hogy a Palesztinából körülbelül ezer éven át szakadatlanul szétáramló zsidóság különböző korszakok és rétegek zenei tradícióit hozhatta magával régi otthonából. Ehhez képest a bibliai tradíciók ereje és szívóssága is más és más lehetett, régiók szerint; talán innen van, hogy míg a Kol Nidré-melódiában még több biblikus lekcio-elem mutatható ki, míg a német zsidóságban még a 16–17. század folyamán eleven életet élnek nyilván az ókorból eredő pentaton elemek,² addig a keleteurópai zsidóság dallamvilágában ezek a legrégibb rétegre utaló momentumok feltűnően csekély számban vannak jelen. Ezzel szorosan összefügg, hogy az újabb népi termés viszont épp a legkevésbé konzervatív területeken a legintenzívebb; nyilván itt nyitott mindenkor legtöbb alkalom a dallamkincs önálló megreformálására és megújítására. Mindennek megvilágítása elképzelhetetlen egy újabb probléma megoldása nélkül: ez

3. *Az európai zsidóság zenei dialektusterületeinek megállapítása.* Megkönnyíti a munkát, hogy az európai ritusok dallamkincséről S. Naumbourg, Aguilar—De Sola, S. Sulzer és mások kezdeményezése óta eléggé jelentős és nagyjában megbízható gyűjteményeink vannak. Eddig úgy látszik, a következő régiókat kell megkülönböztetnünk: a) spanyol-olasz-francia (nyugati szefárd) terület, erős arab és spanyol impulzusok nyomai (Kol Nidré) s rendkívüli konzerváló, lezárt jelleggel; — b) német (askenáz) terület, a középkori németiség dallamkincsének számos töredékes maradványával (Moaz cur), erős dur-sjáltaiban modern tonális karakterrel; — c) orosz-lengyel-magyar (keleteurópai) dialektusterület, máig a legintenzívebb népi dalprodukció hazája, többek közt hangszeres népzenevel, egyébként legjobban hullámzó, legkevésbé konzervatív vagy megmerevedett dallamvilággal (jiddis-chaszideus daltermés) és kétséggeligen erős szláv elemekkel; végül — d) balkáni dialektusterület, melynek valóságos keverőtégelyjellege van, szláv, spanyol, török és egyéb keleti elemek tarka összevisszaságával.

² V. ö. H. Loewenstein: Eine pentatonische-Bibelweise in der deutschen Synagoge (um 1518), Zeitschr. für Musikwissenschaft XII. (1930) 513. (Stiláris következtetése nem helytálló.) — Megjegyezzük itt, hogy a magyar zsidók közt ma is élnek egyes ötfoku melódiák.

4. *Idegen népi impulzusok kimutatása az európai zsidó dialektusokban.* Erre épp a fluktuáló jellegű vagy kaotikus zenei nyelvjáráások pontos elemzése céljából van szükség. A fent említett külső népi hatások (spanyol, arab, német, szláv stb.) korát és mértékét ugyanis egyelőre lehetetlen meghatározni. Talán fel kell tennünk, hogy egyes kulturák, mint az arab, a spanyol és a szláv, mialatt formai és motívikus szempontból erősen hatottak a középkori zsidó népre, maguk is átvettek zsidó elemeket s így a zsidósággal való érintkezésük a végeláthatatlan kölcsönhatások sorozata; és nincs kizárva, hogy az Európán végigáramló zsidóság egyidőben keleti elemeket közvetített nyugaton át — kelet felé, mikor arab-spanyol motívumokat Németországon és a Balkánon át magával vitt Lengyel- és Oroszország területére. Mindettől függetlenül megállapításra vár, mit vett át az egyes országok zsidósága az illető nemzet népi vagy egyéb dallamkincséből? Mert, hogy ilyen átvételek sűrűn történtek, azt a magyarországi zsidóság nemliturgikus dallamkincse éppúgy bizonyítja, mint a provencai zsidó telepeké. Ezzel kapcsolatban talán kimutatható lesz, hogy az átvett anyag milyen mértékben formálódott át önálló termékké; ha ennek az átforgató készségnek határaitól, lehetőségeiről pontosabb képünk lesz, kétségkívül fel tudjuk majd becsülni az új produkció erejét és értékét is.

5. *Az európai zsidóság ujabbkori népi zeneprodukciója.* Egyelőre kibogozhatlan szövevénye a régibb és újabb, átvett és önálló elemeknek; a stílári szétválasztás meg fogja mutatni, mennyire nevezhetjük egyáltalán zsidónak s mennyire ujabbkorinak. Ugy látszik, átvétel leginkább olyan helyeken történt, ahol voltak bizonyos érintkező pontok a zsidó népi örökség és a környező nemzet zenei tradíciója között (Keleteurópa); az átforgatás elveit talán a pillanatnyi diszpozíció szabta meg, de mindenesetre a többé-kevésbé határozottan körvonalazott *külön* tradíció szellemében. Az újabb produkció egyébként soha és sehol nem állott meg a liturgikus kereteken kívül; ahol a zsidóságnak még élő népzeneje van, az a templom falain belül éppúgy érvényesül, mint a mindennapi élet szokásaiban.

Térjünk most át sorrendben legutolsónak hagyott, mert legáltalánosabb érvényű problémánkra, mely a régi zsidó zene világtörténelmi pozícióját illeti. A kérdést talán így formulázhatjuk meg legtisztábban:

6. *Milyen szerepe van a régi zsidó zenének az európai zenekultúra kialakulásában?* A válasz látszólag távoli területekre vezet. A gregorián korális, Nyugat kereszténységének ez a grandiózus dallam-arszenálja, ma úgy tudjuk, négy évszázados zenei forrásból táplálkozott: egyik a görög-bizánci, másik a

szír-zsidó tradíció, harmadik a 4. század ambroziánus liturgiája, negyedik egy ma még felderítetlen itáliai néphagyomány.³ E négy forrás közül három (bizánci, szír, ambroziánus dallamkincs) szűkebb értelemben is keletre: az antiochiai ritusra utal. Az ókeresztény liturgiák közül kétségkívül az antiochiai hatott legjobban a nyugati egyházra, részben Bizáncon keresztül, részben közvetlenül (Ambrosius útján). Kappadókia és Alexandria vallásos zenéje szintén szerepet játszik ugyan a régi egyházban (előbbi önálló misetípusa, utóbbi sajátos recitativ-stilusa révén), de jelentőségben meg sem közelíti Antiochiát. Nyugat-Ázsiától a Pireneusokig az egész mediterrán világ érzi ezt a szír hatást; innen kerül a *sogitha* nevű szíriai himnuszforma Bizánca *kontakion* néven, itt alakul át a szír liturgia mintastrófája görög-bizánci *hirmos*-zá s főként itt érlelődik meg az a korszakos átalakulás, mely a metrikus-skandáló antik vers- és énekrendszert modern hangsúlyos ritmusrendszerrel cseréli fel. Az új irányzat már a Kr. u. 2–3. század hirmosaitól kezdve nyomom követhető a görög-bizánci liturgiában; innen azután éppúgy eljut nyugatra, a ravenna-milanói ritus keretei közé, mint ahogyan a bizánci hirmosból idővel latin-keresztény *tractus*, a bizánci *kánonból* gregorián *sequentia* s a bizánci *troparionból* római *tropus* alakul. Szt. Ambrus liturgiája, helyesebben az Ambrus nevéhez fűzött énekpraxis még nagyjában megőrzi a metrikus hagyományokat (jambus-formák), de szillabikus, tömör énekeinek nagyrésze már kétségkívül figyelembe veszi a hangsúlyt, a vers- és dallamtörténetnek ezt az új, döntő jelentőségű faktorát is. — Ha most visszapiantunk a mozgalom bölcsőjére és meggondoljuk, hogy Szíria s nevezetesen Antiochia a zsidó dallamkultúrának, az énekes biblialektóik hagyományának egyik legfőbb fókusza s nyugatra-vetítője volt: nyilvánvalóvá lesz, hogy a nyugat teljes zenei gondolkodását átalakító, az újabb európai nyelvérzéket első diadalához segítő akcentuális mozgalomnak legfőbb megindítója épp a régi zsidó dallamvilág, a bibliaolvasás népi dallamvilága, mely ekkor már nyilván évszázados multra tekinthetett vissza s mely sohasem ismert egyéb tagolási rendszert a nyelvtermészetes hangsúlyánál. Összegezésként talán kimondhatjuk, hogy a szabad hangsúlyos recitáció elve, általában az akcentuáló ének metrumtól

³ V. ö. A. Gevaert: Les origines du chant liturgique de l'église latine 1890, P. Coelestin Vivell: Direkte Entwicklung des römischen Kirchengesangs aus der vorchristlichen Musik (Kirchenmus. Jahrbuch 1911), E. Wellesz: Aufgaben und Probleme auf dem Gebiete der byzant. u. orientalischen Kirchenmusik 1923, J. Quasten: Musik und Gesang in den Kulturen der heidnischen Antike und christl. Frühzeit 1930.

független gyakorlata, a legklasszikusabb s legmaradandóbb érvényű dallamminták egész sorával egyetemben, a régi zsidó zenéből került az európai zenekulturába. A zsidó zenei gondolkodás ilyenmódon, a görög mellett, leghatalmasabb felépítője volna az ázsiai és antik kultúrákból kibontakozó európai zeneiségnek.

*

Mint látjuk, a feladatok nagyok, a problémák rendkívüliek. De az elmondottaknak talán épp ezért sikerült rávilágítaniok a most meginduló kutató-munka fontosságára; hiszen memél sulyosabbak s elágazóbbak a kérdések, annál égetőbb szükségét érezzük, hogy az új kutató-nemzedék tiszta szemmel fel tudja mérni távlatukat és horderejüket s szigorú komolysággal, teljes odaadással induljon neki megoldásuknak.

Szabolcsi Bence.

Magyar vonatkozás a héber nyelvújítás egyik művében.

A XVIII. század utolsó negyedében meginduló ujhéber irodalomnak nyelve mintegy nyolcvan éven keresztül tisztára a bibliai héberség volt. A múlt század hatvanas éveiben már önállóbbá vált, megpróbált szabadulni a bibliai purizmus alól és fokozatosan magába olvasztotta a Talmud és Midrás szókinésének jelentékeny részét. Tudatos nyelvújítás csak a nyolcvanas években indult meg és ugyanekkor támadt föl a héber nyelvnek, mint *beszélt* nyelvnek gondolata.

Ennek a tudatosan újító törekvésnek egyik alapvető, tudatos célokát és eszközöket nyújtó műve: A héber nyelv — élő nyelv* c. könyv volt. A szerzője, dr. Klausner József, — ma a jeruzsálemi héber egyetemen az ujhéber irodalomtörténet tanára — kora nyelvészetének színvonalán állva először fejtegette ki tudományos módszerrel a szóalkotásoknak, a nyelv fejlesztésének módjait.

A bevezetésben Klausner azok ellen kel ki, akik úgy hiszik, a sémi nyelvek fejlődésre képtelenek és csak az indogermán

* שפה חיה — שפת העבר Megjelent 1894-ben, Krakauban az ötödik kötetének mellékleteként és külön is.

nyelvek alkalmasak arra, hogy általuk a modern ember érzéseit és gondolatait erőltetés és mesterkéeltség nélkül kifejezze. A héber nyelv tehát sohasem fog beleilleszkedni az európai nyelvek sorába és sohasem fog benne igazi, teljes értékű európai irodalom kifejlődni.

Emnek az állításnak megcáfolására először a finn nyelvet hozza föl, majd a következőket mondja:

»E felfogás hiveinek különösen a magyar nyelvre mutatunk rá, amely ugyanabba a családba tartozik, mint a finn és a török és mindamellett európai színvonalon álló értékes irodalma ma Európa minden népének figyelmét maga felé vonja.«

Ezután idézi Havelacque Abel francia nyelvész kijelentését a magyarokról, mely szerint: »kétségtelen, hogy nyelvük rövid időn belül el fog pusztulni mindazoknak az előnyöknek ellenére, amelyeket politikai helyzete bőven juttat neki.«**

Klausner erre megjegyzi, hogy: »a magyar nyelv tízezrek ajkán él, évről-évre gazdagodik és fejlődik, anélkül, hogy ügyet vetne ennek a tudósnak a jövődőlésére, csak azért, mert a nép minden erejével ragaszkodik hozzá, semmi kincseért sem akarja elhagyni, még a szép, tökéletes és elterjedt német nyelv kedvéért sem.«

Majd a magyar nyelv virágzását lelkesítő példaként állítja olvasói elé.

Klausner és a többi nyelvújítók munkássága nem veszett kárba. Ma a héber nyelv a Szentföldön eleven életet él és ezt, csekély részben ugyan, de a magyar nyelvnek is köszönheti, amely bizonyítékul és példálul szolgálhatott azoknak, akik érette küzdöttek.

Budapest.

Grünwald Miksa.

** Havelacque A.: La Linguistique, Paris, 1881. 3. kiadás 128. l.: „il est hors de doute, que dans un petit nombre de siècles leur propre langue aura vécu, en dépit des privilèges que les conditions politiques lui auront octroyés à profusion.“

A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi Leveleiben.

Negyedik közlemény.

A fejedelmek.

Mikes a fejedelem és a fejedelemség fogalmának belső, tartalmi értékelésében is annak bizonyul, aminek annyi más eszme és jelenség felhasználásában: istenes embernek, aki a fejedelemségben: Isten mindenhatóságának bizonyítékát látja, a fejedelmek sorsának istenrendelte változásából pedig vigasztalást merít a maga s önmagán keresztül minden szenvedő számára. E fejezet anyaga tulajdonképpen csak kiegészítője mindannak, amit eddig akár konkrét formában Rákóczi személyével, akár általánosságban a fejedelmek helyzetével párhuzamosan már volt alkalmunk elmondani.

Az uralkodás adománya Istené: Ő »adja« és »ő keneti fel mind a jó, mind a rossz fejedelmeket. Ilyen példával tele a szentírás« (85. lev.). Valóban, attól az időponttól kezdve, hogy Sámuel királlyá nyilvánította Saul ezekkel a szavakkal: »Fejedelmé kent fel az Ur téged az ő öröksége felett (I. Sam. 10, 1), a bibliai kor jó és rossz uralkodói követik egymást Izrael és Juda trónján.

A szegények lelki megnyugvása: »hogy a fejedelmi nagy házból valók is szükségét szenvednek, és hogy ezekkel is úgy bánhatik az Isten, valamint ő velek, mert »ha a szegények mindenkor boldogságban látnák a fejedelmeket, azt gondolhatnák, hogy talán az Istennek rendelése nem bír vélek«, már pedig az Isten nyomorúságban vetheti a nagy fejedelmeket is (43. lev.). Mindhárom idézetnek közös bibliai forrása a szentírási kijelentés: »az Ur... személyt nem néz« (Deut. 10, 17). Kifoghatatlan mind az ő, mind az újtestamentum a gondolat megújításában: nincs az Urnál »személyválogatás«, Isten »nem nézi az ember személyét« (pl. II. Par. 19, 7; Gal. 2, 6). Sőt a bálványok nem-istenségének ép az a kritériuma, hogy a »királyokat se meg nem átkozzák, se meg nem áldják« (Bar. 6, 65). Mikes vigasztalódásának szentírási hátterét a következő bibliai idézet adja meg a legmegközelítőbben: »Az Isten senki személyét nem válogatja, se nem fél senkinek nagy voltától. Mert a kicsinyt és a nagyot ő teremtetted, és egyenlő képpen gondja vagyon néki mindenkire« (Sap. 6, 8). És maga az író is azt hiszi: »hogy az Istennek olyan gondja vagyon reám, valamint egy királyra«, vagy szélesebb területet átfogva: »az Istennek olyan gondja vagyon egy szegényre, valamint egy királyra« (51. lev.). Ezek a kijelentések: Isten kezében a királyok szíve csak

viasz, és hatalmuk csak gyermeki játék (69. lev.), ahhoz a gondolatkörhöz tartoznak, melyet az »Isten felmagasztal és lealáz« cím alatt már tárgyaltunk.

Mikes a fejedelmekkel kapcsolatban gyakran hivatkozik az evangéliumra. A német követ kellemetlenkedik a bujdosóknak a portán. Felvetődik a kérdés: »Vajon az olyan világi üldözők olvassák-e az evangéliumot?« (32. lev.). A levél további részlete azt mutatja, hogy az író az evangélium említésével az utolsó ítéletre céloz, amidőn a gonoszok örök gyötrelmeire ítéltetnek (Math. 25, 31–46). A fejedelmek furcsa és önző felfogása a barátságról feddő hangot vált ki Mikesből: »Hát az evangéliumot csak a köznépnek adták-e ki?« (39. lev.). A méltatlankodás alapja az a tudat, hogy az evangéliumot mindenki számára hirdették. Pl. »A miket pedig néktek mondok, mindenkinek mondom« (Marc. 13, 37), vagy »Elmenvén a széles világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtetnek« (Marc. 16, 15). A várnai csata elbeszélésében írja Mikes: »azt... tartották abban az időben, de nem az evangélium szerint, hogy a hiteleneknek nem kell megtartani a hitet vagy a fogadást« (203. lev.). Ez nem Mikes felfogása. Szerinte: »meg kell tartani mindenkor az ígéretet« (148. lev.). A bibliából jól ismert a parancs: »Ügyelj arra, a mi ajkaidon kijön, és úgy teljesítsd, a mit száddal ígérsz, mint mikor szabad akaratból teszesz fogadást az Urnak« (Deut. 23, 23), vagy »a mit fogadsz, megteljesítsd« (Eccles. 5, 4). Mikes az evangélium idézésével bizonyára csak súlyt, keresztényi tekintélyt akart adni szavainak. Nem találtam ugyanis az evangéliumban olyan határozott kijelentést, amely fedné, vagy megközelítené Mikes szavait. Az evangéliumon kívül azonban van hely, ahol a gondolathoz még a büntetés is hozzá van fűzve: »Kárhozzátjuk lévén, hogy az első hitet megszegték« (I. Tim. 5, 12).

Rákóczi Ferenc napi munkájának, viszonylagosan tartalmas életének dicsérete ezzel a bevezetéssel indul: »Hogy pedig minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, arra az Isten ajándéka kíváncsítatik« (88. lev.). A biblia hasonlóan szól: »Hogy az ember... jól él az ő munkájából, az Istennek ajándéka« (Eccles. 3, 13). A fejedelem halála után így jellemzi Mikes a visszamaradottak állapotát: »olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül« (113. lev.). Minél jobban távolodnak a bujdosók a gyász napjától, annál fájdalmasabban érzik a fejedelem hiányát: »Hová tovább jobban észrevesszük, hogy... micsoda pásztorunk hagyott el« (114. lev.).⁷⁵ A kép bibliai eredetű.

⁷⁵ Rákóczi a porta fővezéréhez intézett bucsulevelében maga írja híveiről: »mintegy pásztor nélkül hagyott juhok« (117. lev.).

Isten maga Izrael pásztora (Ps. 80, 2, 23, 1), aki »nyáját legelteti« (Jes. 40, 11) stb. Az újtestamentumban Jézus: a jó pásztor (Joan. 10). A fejedelem-pásztor metaforára a próféták beszédeiben találunk példát: »Jaj, a pásztoroknak, a kik elvesztik és elszélesztik az én mezőmnek juhait« (Jer. 23, 1), vagy »Jaj, Izrael pásztorainak, a kik önmagukat legeltették! Avagy nem a nyáját kell-e legeltetni a pásztoroknak?« (Ezech. 34, 2, továbbá Zach. 11. stb.). A tömeg vezérreltségségének leg-szebb bibliai kinyilatkoztatása Mózes könyörgése Istenhez: Uram, rendelj férfiut a gyülekezet fölé, »hogy ne legyen... olyan mint a juhok, a melyeknek nincsen pásztoruk« (Num. 27, 17). Ennek a képnek pozitívuma rajzolódik meg Micha próféta látomásában: »Látám az egész Izraelt szétszéledve a hegyeken mint a juhokat, a melyeknek nincsen pásztoruk« (I. Reg. 22, 17. II. Par. 18, 16). A pásztor-nyáj kapcsolatot Mikes egy ízben a papok és a hívők viszonyára alkalmazza (90. lev.).

Papok és apostolok.

A sophiai érseknek menekülnie kellett állomáshelyéről. Néhány napon át Rodostóban időzött, hogy aztán folytassa útját Ragusa felé. Ehhez az eseményhez fűzi Mikes a megjegyzését: »És ezeknek a szőlőműveseknek csak hazájokban kell visszatérni, és el kell hagyniok az Ur szőlőjét (73. lev.). Az író itt a szőlőművesekről szóló evangéliumi példázatot használta fel annak kifejezésére, hogy a főpap távozott munkálkodása színteréről, ahol Isten teremtményeinek lelki életét gondozta. Az őtestamentumból került át a példázat az evangéliumokba. Isten: a szőlőműves, és a zsidó nép: Isten szőlője. Jesája próféta példázata a terméketlen szőlőről adott életet a képnek: »A seregek urának szőlője pedig Izrael háza« (Jes. 5, 7). Erről az Egyiptomból kihozott szőlőről szól a zoltárok könyve (Ps. 80, 9—15), és ennek a szőlővesszőnek plántálásáról Jeremiás (Jer. 2, 21). Az evangéliumokban (Math. 21, 33—46. Marc. 12, 1—12. Luc. 20, 9—19) Isten a szőlő ápolását munkásokra bízta: »A főpapok és farizeusok hallván az ő példázatait, megértették, hogy róluk szól« (Math. 21, 45).

A konstantinápolyi érsek Rodostóba érkezése: alkalom Mikesnek, hogy a püspökök életével, a régi és az ujkori főpapok helyzetével foglalkozzék. Mig a napkeleti országokban a püspökök általában gyalog jártak, addig a napnyugati püspökök már lovakat tartottak »a Krisztusnak és az apostoloknak hagyván a számaron való járást« (57. lev.). Jézus Jeruzsálemben vonuláskor, írja az evangélium, jött »alázatosan és számaron ülve, és teherhordozó számaronak vehmén« (Math. 21, 5. Joan.

12, 14).⁷⁶ »A régi püspökök, elmélkedik tovább Mikes, olyan akaratból való szegénységben éltenek, amely élet inkább hasonlított az apostoli élethez«. A gondolat arra az evangéliumi helyre utal, ahol Jézus a tizenkét apostolt figyelmezteti: »Ne szerectek aranyat, se ezüstöt, se rézpénzt a ti erszényetekbe, se utitáskát, se két ruhát, se sarut, se pálcát« (Math. 10, 9—10. Marc. 6, 8. Luc. 9, 3). Egyébként is így szól Jézus: »Valaki közületek bucsut nem vesz minden javaitól, nem lehet az én tanítványom« (Luc. 14, 33).

Az apostolokhoz való hasonlítást Mikes nemcsak a főpapok magatartásában emeli a dicséret magasságába, egyetemlegesen is így fejezi ki elismerését: »csak a mi papjaink követik valóságosan az apostolokat« (69. lev.). E kijelentést megelőzi a hittérítő papok szenvedéseinek bemutatása: megláncolták, megbotozták őket, s életüket áldozták a hitért. Az újtestamentum sokat tud az apostolok nyomorúságos életéről: éheznek, szomjaznak, bujdósanak (I. Kor. 4, 11), üldözik, bántalmazzák (II. Kor. 4, 8—9), tömlöcbe vetik (Ac. ap. 5, 18), megverik (Ac. ap. 5, 40), megkövezik őket (Ac. ap. 7, 58. 14, 19) stb., és mindezt hittérítő munkájuk közben.

A papok működésének elismerése mellett Mikes nem hagyja szó nélkül anekdotikus levélrészleteiben az együgyű papok tudatlanságát, tulzó dicséretmondását sem. Az egyik csak a gyónásról tudott beszélni. József napján tartott prédikációjának tárgyi tartalma kimerült a tény megállapításában: »Szt. József pedig ács volt« (65. lev. — Math. 13, 55. Marc. 6, 3). A másik szent Ferenc életét a Jézuséhoz hasonlította »mondván, hogy mind születésében, életében, szenvedéseiben és halálában hasonló volt a Megváltóhoz« (u. o. — Evangéliumok). Az alsó papság szellemi képességeit Mikes másutt is megrója. »De ha erre talál is mentséget, semmiképen sem helyeselhethi a papság általánosan dívó eljárását, hogy uton-utfélen kihúzzák a pénzt a szegény ember zsebéből: »itt a pásztorok nem csak őrzik a juhokat, hanem megarendálják őket, és ha meg nem nyúzzák is, de jól megnyirják« (90. lev.). Az ilyen hitlen pásztorokról szól az Isten: Imé, megyek a pásztorok ellen... s kiragadom juhaimat szájokból, hogy ne legyenek nekik étélül (Ezech. 34, 10).

Mikes hasonlat-jellegétől megfosztva, metaforikusan is említi az apostolokat: »Itt most minden órán az apostolok eloszlása léssen« (146. lev.); »Itt most minden órán eloszolnak az apostolok, ki napnyugot felé, ki éjszakra« (147. lev.). Az apostolok:

⁷⁶ Már az őtestamentumban: »Ime, jön a te királyod... szegény és számárháton ülő, azaz nőstényszámárnak a vehmén.« (Zach. 9, 9.)

a bujdosó magyarok, Mikes, Csáky, Zay stb. Mindegyike másfelé veszi útját a szultán parancsából. A száműzöttek úgy szóródnak szét, mint az apostolok, midőn Jézus kiküldötte őket. (Math. 10. Marc. 6. Luc. 10.)⁷⁷

Szertartások.

A negyvennapos nagy böjtről, a quadragesimáról,⁷⁸ melyről azt tartják, hogy »apostoli szerzés«, illetve, hogy »olyan tanítványok rendelték, a kik ismerhették az apostolokat« (79. lev.), a 190. levélbe szőtt legendában esik szó. Jézus tesz említést róla, kit Mahommed »a harmadik égben talált«. Pál apostol írja levelében: »Ismerek egy embert a Krisztusban, a ki 14 évvel ezelőtt... elragadtatott a harmadik égig«. (II. Kor. 12. 2.)

Mikes arra a fiktív kérdésre, »miért eszünk húst pénteken, a midőn azon a napon esik karácson«, azt a magyarázatot adja, hogy a szokást az angolok kezdték, mert »az evangéliumban a vagyon írva: hogy az ige testté lett« (58. lev.). János evangéliumának egyik sora kezdődik így: »És az ige testté lett« (Joan. 1. 14). Ugyanebben a levélben említi Mikes, hogy a franciák sok helyen karácsonytól kezdve Gyertyaszentelő Boldogasszony napjáig szombaton megeszik a húst, mert »azon időkben a Boldogságos Szűz gyermekágyban fekszik«. A biblia a gyermekágyas asszonyokról szóló törvényben a következőket írja elő: fiugyermek születésekor az anya hét napig tisztátalan legyen, a nyolcadik napon történjék meg a circumcisio, s azután harminchárom napig maradjon még otthon az anya és szent helyre ne menjen, az előírt idő elmúltával pedig mutasson be áldozatot. (Lev. 12). A szülő nőnek tehát negyvenegy napon át kellett megtartania a gyermekágyi tilalmat. Ennyi idő telik el karácsonytól gyertyaszentelőig. Erre vonatkozik az evangélium sora is: »Mikor pedig beteltek Mária tisztulásának napjai a Mózes törvénye szerint, felvívék őt Jeruzsálembe, hogy bemutassák az Urnak« (Luc. 2. 22).⁷⁹

⁷⁷ Tóth Béla szerint: »apostolok osztása« = divisio apostolorum szálló ige Rufinus IV. századbeli egyházi író művéből (Hist. Eccl. I. 9.). (Szálló igék lexikona. Budapest, 1906. 31. l.)

⁷⁸ V. ö. Venetianer Lajos: Zsidó nyomok a róm. kath. szertartásokban. Imit Évkönyv. 1910. 335. l.

⁷⁹ A peszach-ünnepi Haggadában előforduló Hadgadjó ének egyik magyar változatának kezdő soraival vezet be Mikes 60. levelét: »Hol vagyon az a puskák, ki meglötte azt a farkast, ki megetté azt a kecskét, kit apám vett a vásáron?« V. ö. Kelemen Adolf: A Peszach-Hagada. Budapest, 1899. 40. l. Hajdu Miklós: Pósa Lajos Jakab című verse, Múlt és Jövő. 1915. 137. l. (Patai József jegyzetei.) Zolnai Béla: Mikes törökországi leveleinek keletkezéséhez. E. Ph. K. 1916. 105. l.

Hála és hálaadatlanság.

Hálát adni Istennek: a vallásos ember legtisztább érzelme. »Aki hálával áldozik, az dicsőít engem«, mondja a szentírás (Ps. 50. 23) és Mikes ebben is Isten örök dicsőségét hirdeti. Állandó kapcsolata az égi gondolatokkal életen-át-tartó folytonosságot jelentett Mikes hálaérzésében is. Sűrűn csendülnek ki leveleiből a hálaadó kifejezések, mondatok, sóhajok. Minden formalitás nélkül, őszintén száll magába szerencsés helyzetváltozásaiiban, a veszedelmes pillanatok elmúlása után, ha talán ma már kissé konvencionálisan hangzanak is fohászzkodó kitételei. Első levelének kezdő szavaiban üti meg először a hangot: »hála legyen az Istennek« és ugyanennek a levélnek második mondatában már ismét visszatér az: »Istennek hála«. Ezek a természetesen és változtatatosan (hála Istennek, hála legyen szent nevének) feltörő emberi hangok újból és újból visszaverődnek Mikes lelkiéről, ha tartózkodási helyét más vidékkel cseréli fel (1., 17., 133., 142. lev.), ha fenyegető vészek tovatűntét adja tudtul (46., 59., 156. lev.), ha egészségi állapotáról (1., 45., 76., 163. lev.) vagy egyéb eseményről tudósít (119., 122., 137., 161., 165. lev.). A »hála az Istennek« kifejezés ép úgy előfordul az újtestamentumban (I. Kor. 15. 57), mint a »hála legyen az Istennek« (Rom. 6. 17) és a »hálaadással tartozunk Istennek« (36. lev.) kivétel. Ezt az utóbbi kijelentést szösz szerint is megtaláljuk az újtestamentumban: »mindenkor hálaadással tartozunk az Istennek« (II. Thess. 1. 3). Mikes nemcsak engedelmeskedik a biblia hálakövetelő parancsainak, hanem maga is hirdeti a felszólítást: »adjunk hálát Istennek« (161. lev.), »adjunk hálákat neki« (160. lev.), »háláljuk meg neki«, hogy kérésünket meghallgatta (109. lev.), mert valójában »nem is adhatunk elegendő hálákat az Urnak« (46. lev.). Ezt kívánja a zsoltáros költő is: »adjanak hálát az Urnak« (Ps. 107. 8) vagy az újtestamentumi levél: »hálákat adjatok« (I. Thess. 5. 18).

Mikes a hálaadás szent kötelességét nem korlátozza a maga szűk életkörére. Mindenki Isten teremtménye. Stanislaus lengyel király leánya, kit a francia uralkodó feleségül vett s így bujdosó-névtelen királyi helyzetéből a hatalom magas polcára emelt, szintén hálával tartozik Istennek: »Bizvást elmondhatja a francia királyné a Boldogságos Szűz után, hogy megtekintette szolgálójának alázatosságát, és hogy az alacson rendben lévőket felemelte, és a fenvalókat levetette« (69. lev.). Mikes Mária hálaénekének elemeiből építi fel imatervét. Mária imádkozott így: »Reá tekintett az ő szolgáló leányának alázatos

állapotjára. »Hatalmasokat döntö le trónjaikról és alázatosakat magasztalt fel.« (Luc. 1, 48. és 52).⁸⁰

A hálátlanság gondolata nyomasztó teherként nehezedik Mikes lelkére. Már a feltevés is, hogy »háláadatlanok vagyunk és leszünk Istenhez« (163. lev.), nyugtalanítja és eleve panaszkodásra készteti. Hálát érez ő a jótéteményekért, még ha emberektől jó is az. Vallásos megokolással támogatja, s tartja ébren lelkiismeretét: »Isten gyűlöli a háláadatlanokat« (158. lev.) és »az Isten megfizette irtóztató háláadatlanságát« (199. lev.). Az Istennel szemben tanusított hálátlan magatartásnak s az ennek nyomában járó büntetéseknek sorozatos dokumentumait őrzí Izrael népének bibliai története. Mikesnek csak a próféták hatalmas, perbefogó beszédeire (Jes. 1. Jer. 2. Ezech. 16) kellett gondolnia, hogy ne gyengült legyen el benne a hála eleven érzete. Vagy talán az újtestamentum soraira emlékezett: »Bár az Istent megismerték... néki hálákat nem adtak. Annak-okaért adta is őket az Isten szívök kívánságaiban tisztátalanságra...« (Rom. 1, 21 és 24). Az emberek társadalmában megmutakozó hálátlanságot is komoly következményekkel sújtja a szentírás: »Aki rosszal fizet a jóért, nem távozik el annak házától a baj« (Prov. 17, 13). Lényegében ezeknek a szempontoknak gondolati ősforrása a biblia szellemének kihangzása: Isten megfizet mindenkinek cselekedete szerint; Isten gyűlöli a rosszat. »Gyűlölsz te minden bűnt cselekedőt« áll a zsoltároknak. (Ps. 5, 6).

⁸⁰ Mária imája Hanna hálaénekének változata. L. Isten felmagasztal és megaláz c. alatt.

IRODALOM.

Simon Dubnow: Geschichte des Chassidismus,

in zwei Bänden. Erster Band. Aus dem hebräischen übersetzt von Dr. A. Steinberg. Jüdischer Verlag, Berlin.

Dubnow első önálló történeti tanulmányainak tárgya a chaszidizmus volt. 1888—1893-ig, hat éven keresztül a pétervári orosz-zsidó »Wosschod« című folyóiratban a chaszidizmus történetét feltáró tanulmányok sorozata jelent meg a fiatal tudós tollából. Azóta idestova negyven év telt el. Közben Dubnow munkaköre kiszélesedett, érdeklődési területe nagyobb lett, a zsidó nép világtörténetének problémái kezdtek foglalkoztatni, de most főműve, a tizkötetes »Weltgeschichte« befejezése után újra visszatér ahhoz a tárgyhöz, mely ifjúkorának érdeklődését lekötötte.

A legnagyobb nehézség, mellyel Dubnownak a chaszidizmus története megírásánál meg kellett birkóznia, a források összehordásában és az anyag rendezésében rejlett. Ugyszólván semmi előmunkálatra nem támaszkodhatott. A történetírók, Jost és Graetz csak egy-egy töredékszerű fejezetet szenteltek a chaszidizmusnak, Horodetzky és Buber pedig közelebb hozták ugyan a chaszidizmus dogmatikáját és szisztémáját a modern gondolkodáshoz, de sem nem bővítették ki történeti horizontját, sem nem világították meg az általa előidézett népi megmozdulás jelentőségét. »Nach mühevoller Suchen gelang es mir, diesen ganzen Stoff zusammenzutragen und ihn so zu ordnen, dass er zum Fundament eines historischen Baues werden konnte (Vorwort, 12 oldal)«. És valóban ennek a nehéz munkának a nyomait ott találjuk a feljegyzeteket kísérő számos lábjegyzetben és a kötet végén levő függelékben, mely legnagyobb részt forrásáttekintést tartalmaz. Itt nem kevesebb, mint 193 héber, német, francia stb. nyelvű forrásmunkát sorol fel.

A most megjelent első kötet a chaszidizmus keletkezésének és első küzdelmeinek korát tárgyalja. A bevezetésben Dubnow mindenekelőtt a chaszidizmus helyét igyekszik meg-

határozni a zsidó történelemben. Képet ad arról a talajról, melyről a chaszidizmus kisarjadt. Az egyéni és nemzeti princípium, melynek egymás elleni küzdelme végigvonul az egész zsidó történeten, megtalálható a XVIII. század elején is. Az ellentét a hagyományhű rabbinizmus és a misztikus kabbala harcában nyilvánkozik meg. Mindkét irány tul sokat követelt a hozzá szegődőktől. A rabbinizmus legfelső axiómája volt: a tóratanulás mindenek fölött. Ennek az egyszerű zsidó nem tudott eleget tenni, mert hiszen kenyerének megkeresésével volt elfoglalva és így nem tudván elég időt a tóratanulásnak szentelni, egész életében a rabbinusok által lenézett »amhoorec« maradt. A kabbala ezzel szemben önmegtágadást, önsanyargatást és bőjtölést kívánt a hívőktől, ez újra csak túlhaladta az átlagzsidó erejét. A tömegnek oly tan kellett, mely sokkal közelebb áll az élethez, mely őt az élethez közelebb hozza, nem pedig elidegeníti tőle. Ezt a tant adta a chaszidizmus a zsidóságnak. Átvezette a tulvilági magasságok misztikáját a mindennapi élet világába. Távol állott tőle a teoretikus kabbala teozófikus gondolatröpte, de ugyanugy idegen volt számára a gyakorlati kabbala beteges aszketizmus is és teljes határozottsággal szembehelyezkedett a rabbinizmusnak a tóratanulást mindenek fölé helyező főaxiómájával. A chaszidizmus előtt egy nagy és mély cél lebegett: a lélek tökéletesítése. Hatalmas lelki befolyásalás sikerült a chaszidizmusnak megteremteni a *hivó* típusát, aki magasabbra értékeli az érzés mélységét, mint a formai szentséget és előbbre helyezi a vallásos áhitatot a spekulációnál és tóratanulásnál.

A chaszidizmus alapítója, rabbi Israel Baál Sém Tov 1700 körül született. 36 éves koráig csendes visszavonultságban élt, ekkor azonban megnyilatkozott és megragadó tanításával csakhamar számos hívet szerzett magának. A Baál Sém rendszere szerint a természet Isten ruhája, mely eltakarja őt az emberek szeme elől. A hívó feladata ennél fogva meglátni a világ szellemiségét. A teremtővel való egyesülés legrövidebb utja pedig az *áhitat*. Áhitatot elérni, tanítja a Best, csak a bu leküzdésével lehet. A világ teremtetőjének szolgálatához örömes, reménnyel szárnyalt hangulat kell. Aki a »chasziduth«-nak, vagyis az istenüszteletben a tudatnak a legmélyebb ősforrásával való egyesülésének legfelső fokát eléri, az megérdemli, hogy »cadik«-nak, azaz igaznak nevezzék.

A Baál Sém halála után tanítványa Dow Baer, a mesericsi »maggid« vette át a chaszideus szekta vezetését. Az ő halála után már megkezdődik a chaszidizmus elleni küzdelem. A hagyományhű rabbik, élükön Elia wilnai gaonnal valóságos fenyegető veszedelemnek tekintették a chaszidikus mozgalom ter-

jedését. Sokan az alig letűnt eretnek sabbatajizmus ujjaéledését látták benne, mások pedig a tiszta chaszidizmusban is végzetes veszélyt sejtettek.

Éles, elkecseregett küzdelem fejlődik most ki a chaszidim és a misznagdim között. A wilnai gaon, a misznagdim vezetője chéremet, átkot mond ki az összes chaszidokra, megtiltja a hithű zsidóknak még azt is, hogy kenyeret vagy szállást adjanak az »eretnek« chaszidoknak. A chaszidok ezzel szemben ugy védekeznek, ahogy tudnak. Ők is chéremet mondanak ki a misznagdimra, mivel azonban még gyöngék, egyelőre titokban tartják átkukat. 1772-ben a misznagdim egy gyűjtőiratot adnak ki »Zmir aricim verharboth curim« cím alatt. (A kényurak kiirtása és kőkemény kardok). A chaszidok ekkor még gyöngébbek, semmint, hogy nyíltan fölléphetnének, ezért arra határozzák el magukat, hogy a vádirat minden kapható példányát megszerzik és elégetik. Ezt végre is hajtják, ami az ellenséges tábor újabb támadását idézi elő. Végül is 1780-ban megjelenik az első chaszid írásmű a »Toldoth Jakob Jóséf«. Ez a munka, melynek szerzője Rabbi Jakob Joseph Kohen polonnojei rabbi volt, a hetiszakaszhoz fűzött magyarázatok formájában a Baál Sém tanításain kívül igen éles támadásokat tartalmaz a »hagyományhű« rabbik ellen. Ezenkívül még több chaszid tanokat magába foglaló írás jelenik meg, úgy, hogy az ellenpárt kényszerítve érzi magát a selwai vásáron (1781) egy új általános chéremet hirdetni a chaszideusok ellen. Azonban a chaszidizmus tanainak terjedését most már semmiféle chérem vagy átkok nem tudja megakadályozni. A caddikok mindenfelé követeket küldenek szét az országra és a nép, melynek pszichológiai beállítottsága kívánja és fogékonyan felszívja a chaszideus eszméket, mind nagyobb és nagyobb tömegekben csatlakozik hozzájuk. Brodyban még elégetik a »Toldoth Jakob Joseph« című könyvet. Krakóban még chéremet mondanak a chaszidokra, de Keletgaliciában már nagy hódításokat tesznek, itt a többség már az ő oldalukon van, úgy, hogy már most az első korszak végén érezzük, hogy a legközelebbi évtizedekben a chaszidizmus mozgalma általános lesz és magával fogja ragadni az egész keleti zsidóságot.

Érdekesen mutatja be Dubnow az első cadikokat égig magasztáló chaszideus írásokkal szemben a »misznagdim« részéről szerkesztett féktelen gyűlöletet eláruló támadó iratok. Itt a Baál Sém csodatévő szent, Achija, a silői próféta tanítványa, ott tudatlan paraszt, lelkiismeretlen kuruzsló. Itt ismerjük csak meg igazán Dubnow történetirői képességeit. Miután elvégezte az anyag felhalmozásának nehéz munkáját, mesteri kézzel szembeállítja az ellentmondó elbeszéléseket és a gyakorlott

történész éles szemével kihámozza a legfantasztikusabban hangzó legendás mesékből is a bennük rejlő történeti magot. Dubnow igyekszik elfogulatlan maradni. Ez nagyrészt sikerül is neki. De a hideg, részvétlenséget mutató sorok közül itt-ott mégis kicsendül Dubnownak a chaszidizmussal szemben táplált mély emberi szimpátiája. Az előszóban is megtaláljuk néhány helyen a történetíró mellett Dubnowt, az embert. »Sollte es mir nicht beschieden sein, den zweiten Teil meines Werkes zu schreiben (in dem Alter, in dem ich stehe, ist es mir wohl gestattet, zu fragen: »Wieviel Zeit ist mir noch zugemessen?«), so wird er von anderen geschrieben werden.« Ezt a munkáját Dubnow héberül írta meg, (a Weltgeschichte-t és többi műveit oroszul írta). »Régi vágyam volt, — írja az előszóban — legalább egy könyvet nemzeti nyelvünkön megírni, melynek gyermekkorom első irodalmi benyomásait köszönhetem«.

A hetvenes Dubnow öregkorának dus gyümölcse ez a munka. Talán a legtekélyesebb összes művei közül. Reméljük, hogy teljes erőben és egészségben a második kötet kiadásával be fogja fejezni ezt a művet, mely méltó kicsendülése egy emberélet alkotó munkájában eltöltött évtizedeinek.

Patai Ervin György.

A zsidó lélek az irodalomban.

Folyóiratok és napilapok hasábjain a közelmúltban többször találkozhattunk e címmel. Vita folyt a zsidó lélekről, vita folyt a zsidó író tehetségéről és őszinteségéről. Most, hogy ez a vita már — úgy látszik — lezajlott, elérkezett az ideje annak, hogy az egyes mozzanatokat megrögzítsük, az eredményeket megállapítsuk és néhány szóval saját álláspontunkat leszögezzük.

* * *

Ott kell kezdenünk, hogy a Pantheon Új Magyar Regény címen könyvsorozatot indított meg. Azt hirdette, hogy e sorozat tükrében a mai ember meglátja önmagát, megismeri a háboru utáni évtized különös életét, hogy e sorozat »kötetei akár a témájuk, akár a kifejezőmódjuk, akár az irányuk folytán új szintet hoznak, új szempontokra utalnak, új törekvéseket képviselnek.« Előrelátható volt ezek után, hogy az egyik kötet majd a zsidókérdéssel fog foglalkozni. Valóban 1929-ben megjelenik Komor Andrásnak, egy fiatal zsidó írónak a regénye: *Fischmann S. utódai*. Komor Andrásról eddig keveset lehetett hallani, a Magyar Zsidó Lekszikon (Komlós Aladár) megírja róla, hogy »versei eleinte a claudeli költészet ünnepi lendületére emlékeztetnek. Újabb versei (Állomás) a magát fölöslegesen

érző mai intellektuel őszinte fájdalomainak adnak hangot. John és Johnny c. regényében azt mutatja meg, hogy a legapróbb események a legdöntőbb hatásuk életünkben.«

A Fischmann S. utódai-nak mottója: *Es hasonlatosak lesznek az elhullott levelü terpeninájához...* (Ézsaiás I. 30.) Témája: egy nagyobb vidéki város zsidó kereskedőcsaládjának története. Története és bukása. A mese két ága a két fiu, Jenő és Lajos köré fonódik. Jenő lenn él a vidéken, Lajos fenn a városban. Mikor a cselekvény megindul, anyjuk temetése hozza össze őket. Az az örökség azután, amely anyjukról rájuk száll, érdekközösséget teremt közöttük, közös üzletekre, közös vállalkozásokra sarkalja őket. E vállalkozások áldozatokat követelnek. Jenőnek a vidéken hivatalos megrendelések kellene, a megrendeléshez protekció kell, a keresztyény urak barátsága annyi sok mindent ígér. Hiába, az üzlet üzlet — gondolja — és kitér. Lajos nagyvárosi stílust játszik, Amerikáról beszél, szociológusokat idéz, művészeket fogad, nagy szavakkal titkolja, leplezi a Minderwertigkeitsgefühl. De hiába a költséges és idegölő játék! Lajos merész spekulációin rajtaveszt. Nemcsak autója és villája, nemcsak vagyona vesz el, őt magát is a börtön árnyéka fenyegeti. Jenő az utolsó percben rendezi az ügyeket, »teljesíti testvéri kötelességét«, de úgy, hogy végül minden az ő kezébe jut. A mérleg tehát Jenőnél erkölcsi, Lajosnál erkölcsi és anyagi bukást mutat. Amire voltaképpen törekedett, azt egyik sem érte el. A keresztyény társadalom egyiküket sem fogadta be. Jenőnek — a regényben a nagyobb szerep az övé — nem használt a kikeresztelkedés. Csak a zsidóktól szakadt el, a keresztyények közé nem tartozik. Amikor a felesége megcsalja és ő párbajozni akar, vitéz illyenczi dr. Jeszenák Pál az arcába nevet és »ostoba, szemtelen zsidó«-nak nevezi. Évek törekvésének egyetlen eredménye Fischmann-Fenyves Jenő számára az a tíz-tizenöt lépés, amellyel egy hazafias ünnepségen előbbre vezetik, mint helybeli szegény zsidó rokonait.

És a következő nemzedék halad tovább a lejtőn... Lajos leánya, Lici, táncosnő lesz és elzúllik. Jenő fia, Jancsi, nagynehezen bejut az egyetemre, de ott egyre fokozottabban érzi, hogy sehova sem tartozik, lézeng, csatangol és gyakran úgy érzi, jobb lett volna, ha apja zsidó marad.

* * *

Egy évvel Komor András regényének megjelenése után Móricz Zsigmond *A zsidó lélek az irodalomban* címen cikket ír a Nyugatban. (1930. 421—422. l.) E cikkben azt a követelményt állítja föl, hogy a zsidó maradjon zsidó és a zsidó író

forduljon zsidó témákhoz. Örömmel üdvözlí Komor Andrást. Kiss József Reb Mayer Litvák történetében igazán zsidó írást alkotott, de a költő e bátor öregkori megszólalása hatástalan maradt, a zsidó írók továbbra is keresztény allegóriákba öltöztették műveiket. Komor András nem így cselekszik. »Nem veszi fel a frakkot, illetve nem öltözik egy idegen világ kosztümjébe, hogy ezzel érje el a befogadást.« Tisztán és őszintén mutatja be a zsidó életet, a zsidó gondolkodást, a zsidó mentalitást és ebből a szempontból fellépése kordöntő jelentőségű irodalmunkban.

Móricz Zsigmondnak ez az írása élénk irodalmi vitát idéz föl.

Ignotus a Magyar Hírlap-ban megjelent, *Ad vocem dissauerek* című cikkében az egész vitát fölöslegesnek jelenti ki. A zsidó írók kitűnően rajzoltak meg magyar alakokat, de éppen elég szer jelentettek meg — külön engedély nélkül — zsidó alakokat is. Példaként Ignotus Kóbort, Hatványt, Bródyt, Kisst és önmagát említi.

A *Múlt és Jövő*ben (1930. 372. l.) anonim cikk tárgyalja Móricz Zsigmond és a zsidó lélek problémáját. Móricz Zsigmond egy régebbi nyilatkozata alapján megmutatja, hogy Móricz, amikor azokról a magyar zsidó írókról írt, akik keresztény színt és mázat adnak műveiknek, Molnárra, Szomorýra és Biróra gondolt. Egyébként a *Múlt és Jövő* elvi álláspontja teljesen megegyezik Móriczéval, hozzátéve azonban annyit, hogy zsidó író alkalomadtán írhat nemzsidókról is (éppen úgy, ahogyan nemzsidó író írhat zsidókról) és hogy Komor András nem nevezhető elsőnek az igazán zsidó írók között.

Magában a Nyugatban is megjelennek válaszok Móricz Zsigmond cikkére. (1930. 497—451. l.) *Schöpplin* Aladár cikke talán a legszebb, mellyel a vita során találkozunk. Az írói munkaterületeket nem lehet kifaragásként, ezt bizonyára Móricz sem kívánta. »Az író... írjon és írhat mindenről, amiről mondanivalója van s munkájának egyedüli kriteriuma az, hogy ez a mondanivaló elég súlyos, helytálló és érdekes, hogy érdemes volt-e megírni és művészi értelemben jól van-e megírva.« Az őszinteség hiányát minden téren kerülni kell s valóban különös, ha zsidó írók mindenáron leplezni akarják családi emlékeiket és szolidaritásukat. *A legkitűnőbbek nem is tettek így.* Kiss József, Kóbor Tamás, Bródy Sándor bőven feldolgozták a zsidó élet specifikus anyagát s ezzel a magyar irodalmat is gazdagították, hiszen »annál gazdagabb az irodalom, mennél több reagálásmód, kritikai szempont, stílus-szín keres benne kifejlődést.« — *Komlós* Aladár hangsúlyozza, hogy Móricz Zsigmond nem parancsot, hanem tanácsot ad a zsidó íróknak.

A magyar zsidóságnak — s közvetve a többi magyarságnak — művészi szemponton kívül erkölcsi szempontból is szüksége van zsidó jellegű írásokra. »Mint az életet, úgy a különböző népeket sem viselhetjük el, ha nem láttuk a művészet tükrében.« Móricz sem kizárja, hanem befogadja a zsidó zsidót, amint a jövő »nemzet«-fogalma általában rugalmasabb, türelmesebb lesz, mint a régi volt.

* * *

Az eddigiekben megismerkedtünk Komor András regényével és a hozzá fűződő vita — azt hisszük: teljes — anyagával.

Komor regénye az életnek egy kiszakított darabja. Meséjének minden egyes fordulata sok-sok szállal kapcsolódik bele a korbá, miközben számos mélyreható megfigyelés, sok zsidó és nemzsidó hiba helyes megállapítása is fölbukkan. De azért az egész kép, amely így előttünk kibontakozik, mégsem a valóság képe. Deák Ferenc annak idején a Falu jegyzőjét az állatorvosi tankönyvek ábrájához hasonlította. Egyik lónak ez a baja, a másiknak amaz, de az ábrán minden elképzelhető betegség ugyanazon az egy lovon látható, hasonlóan a Falu jegyzője — mondotta — mindazokat a mulasztásokat, hibákat és visszaéléseket, amelyek az országban előfordulnak, egyetlen megyében mutatja meg. Így Komor András regényében is a zsidó élet képe komorabb és sötétebb a valóságos zsidó életnél. A zsidó temetés érzéketlensége, a hitközségi elnök felszeg érve-lése a kitérővel szemben nyilván erős túlzás. Rabbijaink sem olyan ügyetlenek és tehetetlenek a hitchagyás előtt állókkal szemben, mint ahogyan Komor András bemutatja. Földi Mihály regényében, a Halasi-Hirsch fiuban egy sokkal rokonszenvesebb és egyuttal sokkal létszerűbb rabbival ismerkedünk meg hasonló körülmények között. Komor András regényének zsidó alakjai az ugynevezett *szélsőséges asszimilánsok* kategóriájába tartoznak. Az ő számukra a keresztvíz és a frakk ugyanolyan jelentőségű. Világnézetükben életfelfogásukban nincs semmi — vagy csak igen kevés van — a zsidó szellemiségből. Amíg nem mennek bálba, nem öltenek frakkot, s ha még nem tértek ki, az szintén csak annyit jelent, hogy nem kellett kitérniük, életkörülményeik eddig nem sodorták őket olyan helyzetbe, amely kitérést kívánt volna tőlük. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ha vannak és ha, sajnos, sokan vannak is az ilyen zsidók, ezek mégsem a zsidók. Ahogyan rabbijuk sem a rabbi és elnökük sem az elnök, *erkölcsük sem a zsidó erkölcs.*

»De hiszen irodalmi szempontból ez egyáltalában nem fontos, — mondhatná valaki — ettől Komor András regénye még

lehetne remekmű és lehetne egyszerű tákolmány, Jókai és Mikszáth, Gárdonyi és Móricz mind másnak látja a magyar parasztot és mi mégis mindegyiket igazának érezzük, — nem az alakok igazsága a döntő, hanem az, igazi író rajzolta-e meg őket. Erre az ellenvetésre két feleletünk van. Az első az, hogy »a zsidónak minden árt, még az is, ha a színpadon kifigurázák. Más hitfelekezeti vagy társadalmi osztálynak pedig semmi sem árt. Ez a fundamentális különbség a zsidó kérdés és minden más kérdés közt.« (Dr. Blau Lajos cikke. M. Zs. Sz. 1930. 215. l.) A másik az, hogy mi e kérdést nem magunktól vetettük föl. Komor András regényében — hogy csak egy részletet említsünk — egy beteg nőn kívül minden férj megcsalja a feleségét és minden nő megcsalja az urát. Ha erről a regényről azután Móricz Zsigmond konstatálja, ime az igazi »zsidó élet, zsidó életjelfogás, zsidó világ, zsidó mentalitás«, költelességünk e nyilatkozat esetleges félreértésének és félremagyarázásának már eleve elejét vennünk.

Nekünk hálásnak kell lennünk és hálások is vagyunk Móricz Zsigmond iránt, hiszen azt akarja, amit mi akarunk. Lapjainkban és iskoláinkban, templomainkban és előadásainkon mi is önérzetes, őszinte zsidóságot igyekszünk nevelni. Mi is azt akarjuk, hogy a zsidó író szívesen forduljon zsidó élethez, zsidó témához, zsidó valláshoz, zsidó hagyományhoz. Mi is megalkuvás nélkül vívjuk elkeseredett küzdelmünket napról-napra a közömbösek és a hitehagyók ellen. Mi is küzdünk a belső zsidókérdés megoldásáért.

De van egy külső zsidókérdés is és mi nagyon sajnáljuk, hogy a nagy magyar író erre bővebben nem terjeszkedett ki. Ha voltak magyar zsidó írók, akik kerülték a zsidóságot, — Schöpplin Aladár helyesen utal rá, hogy a legkitünőbbek ezt sohasem tették — akkor ennek okai a zsidóságon kívül is keresendők. A zsidóságot lehet a gyávaság, de nem lehet az alaptalan gyávaság vádjával illetni. Nemcsak arról van szó, hogy a zsidóság csak három-négy nemzedék után érett meg a recepcióra, hanem arról is, hogy az emancipáció és recepció szelleme nemzsidó részről még most a harmadik és negyedik nemzedékben sem érvényesül a maga teljességében. Hogy Fischmannékban elenyészően kevés a zsidó szellemiség, az a belső zsidókérdés, ezen segíteni a mi feladatunk, de hogy Fischmannék és még sok-sok ezer zsidó hivatalos megrendelést csak kitérés útján nyerhet, fiát az egyetemre csak kitérés útján juttathatja be, az már külső zsidókérdés és azon már a nemzsidóknak, a nemzsidó társadalomnak kell változtatnia.

Móricz Zsigmond és Schöpplin Aladár, amikor a zsidó motívumokban nem fenyegető idegen elemet, hanem az egye-

temes magyar irodalmat színező, szépitő és gazdagító vonást látnak, a maguk részéről egy komoly lépést tesznek e külső zsidókérdés megoldása felé. Vajha e lépéseknek folytatásuk lenne, nemcsak az irodalomban, hanem az élet minden területén és minden vonatkozásában.

Budapest.

Vidor Pál.

IRODALMI SZEMLE.

Neumark Dr. A filozófia története Izráelben, problémák szerint csoportosítva. Philadelphia, 1929. II. kötet, 438 lap. Eredeti címe: תולדות הפילוסופיה בישראל.

Neumark a zsidó bölcséletet *materialk* szerint adta elő nagy két kötetes német munkájában, amely az idők folyamán kisebb-nagyobb értekezésekkel bővült. Utóbb arra határozta el magát, hogy héber nyelven tíz kötetben fogja feldolgozni a zsidó bölcsélet történetét a legrégibb időktől Maimuniig. Csak a harmadik kötet elejéig jutott, amely e posthumus munka második kötetéhez csatolva van. Kohen S. J. rendezte sajtó alá. A jelen kötet tartalma: *Anyag és forma.* Kezdi Arisztoteleszen, akitől a zsidó bölcsészek függnek. Azután következnek: *Izsák Israeli, Szádja* és iskolája, *Gabirol* és iskolája, *Ábrahám bar Chija, Ábrahám és Mózes ibn Ezra, Jehuda Halévi, Ábrahám ibn Daud* és végül *Maimuni*. Függelékül minden egyes filozófusnál rövid életrajz következik. Bámulatozól nyelvi erővel adja elő N. a bölcsészetet héberül. Igaz, hogy kissé idegenszerű az ilyen kitétel איסור ושיבוץ Arisztotelesz és jesivája (= iskolája). N. sűrűn polemizál Kaufmann ellen, mit egyébiránt negyedszázad előtt élő szóval hallottam tőle. Ugyanakkor Heringsdorban átadta nekem később megjelent kétkötetes munkáját kéziratban, elolvasás végett. Hiába szóltam akkor érdekében a *Hochschule* néhány emberének. N. kénytelen volt nemskára rá Amerikába vándorolni. Észszerűleg nem vagyok kompetens munkájáról ítéletet mondani. Goldziher annak idején több kifogást tett, a munka érdemét azonban elismerte.

*

Wolfson S. A., Crescas' Critique of Aristotle. Problems of Aristotle's *Physics* in Jewish and Arabic Philosophy, Cambridge, Harvard University Press, 1929. nagy 8° 759 lap.

Wolfson Neumark ellenlábasa, a Harvard egyetemen a Littauer által alapított tanszéken a zsidó bölcsészet tanára. A jelen fényesen kiállított könyv első nagy műve. Mint ismeretes Crescas éles eszű filozófus volt, némelyek véleménye szerint a legélesebb eszű a zsidó bölcsészek között. Munkája, az *Or Adonaj*, ma is olvasott könyv. Ebből a címben jelzett részt, a Fizikát kéziratok

és régi nyomások alapján W. újból kiadta, lefordította és magyarázó jegyzetekkel látta el, ami a műnek egy negyedrészt teszi ki (130—315). Előzőleg hat fejezetben tárgyalja a következő témákat: I. Sources, Method, Influence and Opposition. II. Infinity, Space and Vacuum. III. Motion. IV. Time. V. Matter and Form VI. Foreshadowing a New conception of the Universe. (1—127). A legnagyobb tér a magyarázatoknak jut (319—700). A kötetet teljes bibliográfia és három Index zárja be, amelyek a tartalmat könnyen hozzáférhetővé teszik.

Wolfson nem bőbeszédű, a mű terjedelme a nagy alaposságból ered, mellyel az összes lehető kérdéseket tárgyalja. Ez különösen mutatkozik abban, hogy sűrűn idéztetnek görög, arab, zsidó és európai szerzők. Az utóbbi névsor felette érdekes, mert azt mutatja, hogy Crescas az európai bölcselkedőkre is hatással volt. Ezek az auctorok: Albertus Magnus, Joannes Versox, Pico della Mirandola, Giordano Bruno, Locke, Leibnitz. Ez utóbbi óta az európai bölcsészek a zsidó filozófiára ügyet többé nem vetettek. Az említett névsor igazolja azt, hogy a Harvard nagytekintélyű egyetem a zsidó bölcsészettan tanszéket adott, emancipálta magát az előítéllettől, amely röviden így fejezhető ki: *Judaica sunt non leguntur*. A héber terminusok indexe kiváló segédeszköz a modern héber filozófiai nyelv megalkotásához. A materialisztikusnak kikiáltott amerikai szellem lehetővé teszi ily művek megalkotását, melyhez európai tudósnak sem ideje, sem anyagi eszközei nincsenek. A részletek megítélésére nem vagyunk ugyan kompetensek, de azt bátran állítjuk, hogy W. nagyjelentőségű művet alkotott, úgy a zsidó, mint az általános filozófia szempontjából.

*

Jung Moses. The Jewish Law of Theft. With comparative references to Roman and English Law. Philadelphia, The Dropsie College for Hebrew and cognate learning, 1929. 145 lap.

Ez a bölcsészettudományi értekezés 20 fejezetben tárgyalja a zsidó törvényt a lopásról. A szempontok kívülről hozottak, épúgy a felosztás. Históriai szempontból ma a római és angol jog helyett tanulságosabb lett volna az ókeleti és a tőle függő hellenista joggal való összehasonlítás. Oly kevesen foglalkoznak a talmudi joggal, melyről a Jewish Encyclopedia összevont cikkeket tettem közzé (Talm. Law), hogy örömmel kell üdvözölni minden idevágó dolgozatot. A szerző nem zsidó közönséget tartott szem előtt, kiknek felsorolja a forrásokat. Hogy belevette a responzumokat is, általában a talmudutáni forrásokat, a témát kibővítette, de a talmudi jogot elhomályosította. Helyesen mondja J., hogy a talmud csak egyes eseteket ismer, nem pedig jogelveket, mint a római és a többi tőle függő modern jogrendszerek (5. lap). Ugyanezért

nézetünk szerint ilyen principiumokat nem is szabad ráhuzni, amit egyébként már a talmud is tesz. Ez áll a misna egész tartalmáról, miről incidentaliter nem lehet bővebben szólni. A nagy szugják nehézségei e ténynek mellőzéséből erednek.

Szerző tekintetbe veszi az egész rabbinikus irodalmat, a Kecoht Chosent is, nem ritkán említi S. R. Hirsch pentateuch-komentárját. Tárgyalásra kerül nemcsak a *Genéba*, hanem a Pikkádón (Depositum) és sok egyéb is, mégpedig bőven. A 6. fejezől a „Dina de-Malkutha Dina“ elvről. Jung az újabb irodalom alapos ismerője, mely Kohut Lassaleról szóló könyvét is idézi. A 113. lapon szóba kerül *hezék seénó nikkar*, egyik jele annak, hogy a szerző mily széles területet von be tárgyába. Értekezése végén ezt az eljárást igazolja. Kíváncsok, hogy a talmudi joggal, melynek kevés a munkása, jövőben is foglalkozzék.

*

Fischer I. Das Alphabet der LXX. Vorlage. Mit einer Schrifttafel. Münster i. W. 1924. XVI. 120. (A. T. Abhandlungen Herausg. v. J. Nikel X. Band 2. Heft).

E könyv velejében csupán Mózes öt könyvéről szól. Megakarja állapítani a fordítás eltéréséből a szöveg abcéjének alakját. Első sorban megállapítja, hogy nem az óhéber, (főníciai) volt, hanem az arameus. A talmud értesítését (Szanh. 21 b és Sabb. 103 b), hogy Ezra változtatta meg az írást, hagyományos állításnak tartja, nem fogadva el nézetemet, melyet (Einleitung 54.) kifejtettem (V. lap). Most magam is azt gondolom, hogy a talmud értesítése hagyományon alapszik, habár a bibliából vett megokolása nem állja meg a helyét. Régebben a LXX. kutatók egy része azt gondolta, hogy a görög fordítók óhéber írásu szövegből fordítottak, míg újabban Wutz a görög betűkkel átírt szövegre gondol, mit Tychsen már 1772-ben állított. Erről más helyen szólnunk. Fischer arra az eredményre jut, hogy a kérdéses alfabéta közel állott a jelen négyzetes alfabétához. Könyvét két részre osztja. I. A betű felcserélése a pentateuchusban, még pedig először a tulajdonnevekben, másodszor a többi szövegben. II. A szöveg alfabétája. Ebben kutatja a felcserélés lehetőségeit a különböző alfabétákban, azután besorolja a LXX. alfabétáját. Végül felsorolja abcé sorrendben az egyes betűk felcseréléseit. Módszeres munka, de biztos eredményt nem ért el. Ez a görög szöveg belső romlásai mellett valószínűleg sohasem fog sikerülni. Tekintetbe jön nézetem szerint az is, hogy az írás igen apró volt, Jeromos szerint napfénynél is alig olvasható.

Budapest

Dr. Blau Lajos.

TANÜGY.

Reflexiók

dr. Benoschofsky Imre: A hitoktatás problémája c. cikkéhez.

Nem »személyes címen«, hanem csak irodalmi etikettnek megfelelően kérek szót dr. Benoschofsky Imrének e folyóirat legutóbbi számában megjelent, személyemet mint szerzőt is illető cikkéhez.

Nincs cikkének az a mondata, mellyel egyet ne értenék, még a tankönyveimre vonatkozó kifogásait is elfogadom. Valóban nem volna szabad a »Biblia stb.« cím alatt egy puszta bevezetést nyújtó töredéket forgalomban tartani. Semmikép sem mult rajtam, hogy a cím ígértének a tartalom nem tesz eleget, sőt szótárt nyújt oly szemelvényekhez, melyeket a könyv nem tartalmaz. A sorozatszerkesztőt az a körülmény menti, hogy ő a folytatást még a megjelenés évében akarta egy másik füzetben nyújtani és azért nem is nyomatta rá a töredékre az 1. füzet szót. Hogy szándékát nem valósította meg, ennek itt nem taglalható okai vannak; de bizonyos, hogy reám csak kellemetlen e füzet forgalomban tartása és bár a teljes könyv anyaga évek óta fiókomban hever, nem hiszem, hogy egyhamar onnan kikerül.

Ami a VIII. osztálynak szóló Rendszeres Vallástanomát illeti, tudatában vagyok én is fogyatékaiknak és ha nem küszöböltem ki, ez onnan van, hogy kötött marsrutám volt egy címszójegyzék, mely a Philippsohn-féle vallástani könyvből volt átvéve; sokban eltértem ugyan, de teljesen nem emancipálhattam magamat, mert a szerkesztőbizottság három fejének háromfelé ágazó gondolkodásainak Scyllaja és Charibdisze között úgy véltem legjobban elevezhetni, ha azokat a felkapott teológiai műszavakat tartom kompaszul szemem előtt. Így is sikerült teljesen önállóan a magam pedagógiai szükségérzetének megfelelően annyi gondolatot és hasznavehető anyagot feldolgoznom, hogy cikkiró jóleső elismerését is bírom. En is messze-menően összevonandónak tartom, különösen »az Istenről« szóló terjedős, teológiai jellegű fejezetet és több új részt szeretnék

nyújtani inkább »világszemlélettant«, mint vallástant, ugyan csak Bergsonékra utalva, még pedig úgy, hogy egy-egy órára egy-egy didaktikai egység essék, összesen kb. 30, ebbe már beleszámitva az előző évek anyagának összefoglalását (minő most is van: A zsidó küzdelmei címen, de ezt legalább hétésszeresére kibővíve nyújtánám). A Pirké Ábót szemelvényeket a tanterv nem követelte, azt magam csempésztem be (pályázati munka lévén, névtelenségem vitorlája alatt nem kellett a cenzurától úgy félnem), de bizonyos mértékig ebben is bátortalan-ságot tanusítottam. Teljesen önálló véleményemnek akkor tettem volna eleget, ha azoknak az iskolaembereknek és bíráltnak szóló mondások helyébe olyan mindenkinek szóló sokkal velősebb és mélyebb etikájú agadai mondáskincset nyújtottam volna, minőt egy újabb kiadásra el is készíték, ha egyáltalában sor kerül rá.

Ami a könyv hűvösségét illeti, elismerem. Ámde a tizige is hideg és szinte kommandószerűen hat, mégis hálásabb sub-strátuma a tanításnak, mint az oly lágy, meleg Deuteronomium, melynél a tanítás és elemzés alatt a meleg elpárolog és marad a hidegen ható szó.

De megengedem, hogy a tankönyv magában az órában, ha kényelemből olvastatjuk, felkelti egy melegebb könyv íránti vágyat, de engem az a megfontolás vezetett, hogy a tankönyv ne magában hasson, hanem a tanár szíven át, ne legyen tehát más mint syllabus a tanár számára, a tanulóra pedig az a jegyzet, mit az eleven előadás alatt készítene. Próbálja azonban cikkiró egyik-másik fejezetet izlésének megfelelően, papíron kidolgozni és aztán kétszer-háromszor átolvasni, a betanulás alatti hatását meglesni és látni fogja, hogy a melegség szándékos-ság-kép hat és neveltség tárgyává teszi a tanuló előtt. Természetesen megalkudnom e tekintetben is kellett a viszonyokkal, tanárok kényelmével stb.-vel. De így is elértem igen illetékes nagyvárosi rabbik legmelegebb elismerését.

Hogy a történeti anyaggal nem gazdaságosan járunk el, egészen dr. Benoschofsky panaszaik értelmében hirdetem évek óta, többek között az 12r. Tanügyi Értesítőben, ahol a főlöslegese kiküszöbölésére különvéleményt közöltem a Tantervjavaslathoz. Hálás vagyok cikkirónak azért is, hogy az irodalmi olvasókönyv eszméjét is felszínen tartja, úgy tudom, ezt kizárólag én vetettem fel, a legilletékesebb pedagógus: dr. Cseh Arnold, tanítóképző és rabbiképzőintézeti pedagógia-tanár, a vallásos élet odaadó ápolója melegen üdvözölt az eszméhez, sokan, protestánsok is foglalkoztak vele, de megvalósítva bizonyára legkésőbbben minálunk lesz.

Budapest.

Dr. Fényes Mór.

Reflexiók „A hitoktatás alapproblémája” cikkhez.

Dr. Benoschofsky Imre budai rabbi ur a *„Magyar Zsidó Szemle”* 48. évfolyamának 53. oldalán a fenti címmel cikket írt, amelyben a középiskolai hitoktatás problémáit fejtegeti. Míg Benoschofsky dr. cikke bevezetésében hivatkozik arra, hogy a hitoktatás terén még nincsenek évtizedes tapasztalatai, addig e sorok írója több, mint egy évtizedes gyakorlat után, amelyet előkelő fővárosi tanintézetekben fejtett ki, mondja el tapasztalatait, illetve gondolatait és terveit a középiskolai vallásoktatás alapproblémája körül. Mi nem azt kérdezzük, hogy mi legyen a középiskolai vallásoktatás anyaga, hanem inkább azt, mi a középiskolai vallásoktatás célja? A probléma abból áll, hogy a meglévő anyagból mit tanítsunk? Ha igaz az az egyszerű közmondás, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk, akkor fokozott mértékben vonatkozik ez a középiskolai vallásoktatásra. A vallásoktatásnak mindig szem előtt kell tartania az élet és pedig a ma életének követelményeit és kívánságait. Ezek pedig két csoportba oszthatók: az egyik a gyakorlati, a másik a vallásos élet. Előbbi alatt értem, hogy a tanuló a társadalmi és később a politikai életben kellő történeti, irodalomtörténeti, valláspolitikai ismerettel birjon. A vallásos életben ismerje a ma divó szertartásokat, szimbólumokat, azok értelmét, az imákat. Itt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az imák fordítására nem kellene annyi időt fordítani. Erre két indokot tudunk felhozni. Jól fordított imakönyvek segítségül szolgálnak az ima megértéséhez, továbbá vannak imnapi, ros-hasonoi, jom-kippuri imák, amelyeket még is imádkoznak a hívők ezrei és ezrei, de azok értelmét csak kevesen, legtöbbször csak a hivatalos funkcionáriusok értik meg.

Ha az élet követelményeit tesszük elsősorban a középiskolai vallásoktatás egyik legfőbb feladatává, akkor minden kertelés nélkül kimondhatjuk a szentenciát, hogy a vallásoktatás ezt nem tartotta mindig szem előtt. Most pedig mi is áttekintést kívánunk tenni a középiskolák vallástani anyagán.

A középiskola alsó három osztályának anyagáról nem szólnunk. Mert hiszen abban nem lehet véleményeltérés, hogy a Biblia megismertetése a hit- és erkölcsstan legfőbb feladata. Azt a kérdést, hogy ezt milyen eszközzel érhetjük el, leginkább, ez alálommal nem akarjuk fejtegetni.

Benoschofsky dr. kifogásolja a történelem tanításának tul-tengését. Mi nem osztjuk azt a nézetet, hogy vallásoktatásunk-

ban a történelemtanítás tulteng. De két lényeges hibát vélek látni az eddigi történelemtanításban. Egyrészt nem domborította ki a lényegest, másrészt nem történt mindeddig gondoskodás az utolsó negyedszázad zsidó történetének megírásáról. Pedig az utolsó 20—25 év alatt nemcsak Európa és az egész föld térképe változott meg, hanem nagy változásokon ment át ugy a hazai, mint a külföldi zsidóság. És bátran állíthatjuk, hogy ezen idő alatt sokkal nagyobb fontosságú események történtek, mint az elmúlt évszázadok akármelyikében.

Mert a zsidók középkori története a 18. századig terjed. Ez pedig tele van szenvedéssel, üldözéssel. A történelemtanításban tehát meg kell nyitni a sorompókat a 19. század 2. felének és a 20. század első három évtizedének története előtt és pedig ugy az egyetemes, mint a hazai zsidóság történetében. Nem lehet lezáródni a magyar zsidók történetének 1895-ben.

Hiszen a világtörténetben, a magyar és irodalomtörténetben is tárgyalják már az utolsó negyedszázad eseményeit. A világháború és annak következményei, az irodalom legújabb eseményei immár az iskola falai között tárgyaltnak. Miért nem foglalhatnánk helyet a dr. Frisch tankönyvében megemlített kiváló férfiak és pedig név szerint Löw Lipót, Kayserling Mór, Chorin Áron stb. mellett helyet Bacher Vilmos, Kohn Sámuel, Goldziher Ignác, Kiss József, Goldmark Károly, Bánóczy József, Vázsonyi Vilmos stb. Az élők közül pedig Blau Lajos, Hevesi Simon, Löw Immanuel, Molnár Ferenc, vagy a külföldiek közül Bergson, Wassermann, Einstein, Zangvill stb.

Milyen büszkeség tölti el egyik vagy másik tanuló lelkét, ha tanárától megtudja, hogy a közelet, irodalom, művészet vagy tudomány egyik vagy másik kimagasló alakja zsidó.

Az utolsó három évtized történetét leginkább Jób szavaival jellemezhetjük: „Ime, mind láttá ezt a szemem, mind hallotta fülem.” Ma közelebb van az ifjuság lelke bizonyos eseményekhez, mint két vagy három évtizeddel ezelőtt. Mikor békeidőben a VI. osztályu anyagban pl. a vallástánár a lengyelországi pogromokról beszélt, azok szinte hihetetleneknek tűnhettek fel az ifjuság előtt. De ma? Óh, hányszor fordult elő vallástani óráimon, amikor a zsidók középkori szenvedéseiről beszéltem, vagy a Chmelniczky kozáklüldözéséről, hogy egyik vagy másik tanuló könnyez szemmel jegyezte meg, hogy az ő édesatyja vagy fivére is ennek vagy annak a pogromnak lett az áldozata. (Talán eljön még az idő, amikor konkrét példákat is említhetnek.)

A zsidók története elsősorban a szellemi élet története.

Majdnem két évezreden át váltották fel egymást a »nemzedékek«. Mit nyújtott a történelem eddig az ifjúságnak? Főleg neveket, könyvcímeket, évszámokat.

Mi is kérdezzük, ez legyen a zsidó hittan?

Nem volna-e helyesebb, mondjuk pl. a felsőbb osztályokban az öt vagy hat vallásfilozófiai munka címe és szerzőjének neve helyett legalább eggyel közelebb megismerkedni? E sorok írója többször elvitte dr. Hevesi Simon »Tévelygők utmutatója«-nak fordítását, vagy Bachja ibn Pakuda »A szívek kötelességei« című munkájának német fordítását és azokból részleteket olvasott fel. A tanulók nagy része feszült figyelemmel hallgatta az előadást és a kérdések, problémák özönét vetette fel. Ugyancsak nagyon üdvös volna Juda Halévi Kuzarijából szemelvényeket nyújtani az ifjúságnak. De hallani vélem az ellenvetést, hiszen a tanulók nagy része ezt úgy sem értené. Vajjon a fizika, a matematika problémáit az egész tanulóifjúság érti?

A vallásfilozófiai művek alapján volnának tárgyalhatók a valóban hittani eszmék: Istenről, világról, emberről, túlvilági életről, büntetés és jutalom, szabad akarat stb. És ezek a kérdések, ha kellőképpen tárgyaltnak, valóban érdeklik az intelligens, tudnivalgyó ifjúságot.

»Olvasókönyvet a diáknak«, mondja Benoschofszky dr. Mi is hirdetjük egy olvasókönyv szükségességét. De ebbe fel kell venni a legujabb héber és jiddis irodalom termékeit is. Nem maradhat ki egy Bialik, egy Gordon, Morris Rosenfeld, Perc, Salom Asch stb.

A modern pedagógia egyik leghathatósabb eszközét, a szemléltetést sem gyümölcsöztetjük a vallásoktatásban.

Beszélünk pl. az ünnepekről, a szertartásokról, amelyeket a ma élő ifjúság már nem igen ismer. Otthon nem látja őket, a családban nem hall róluk. Gondoskodni kellene valamiféle gyűjteményről, amelyben különböző szertartási cikkek, pl. megillah, menorah, sofár, miniatűr széfer tóra megfelelő szerénnyel, imakönyvek, máchszorok stb. volnának. Milyen lelkesedéssel és sugárzó örömmel nézték tanítványaim, és pedig úgy a fiatalabbak, mint az öregebbek a bemutatott széfer tórát, frigszekerényt, megillajt, sofárt stb. Épen úgy kellene gondoskodni illusztrált történet- vagy olvasókönyvről. Ha az irodalom, történet, természetrajz stb. tárgyak szinte el sem képzelhetők illusztrált tabellák segítségével, úgy a mi vallásoktatásunk sem nélkülözheti teljesen kiváló történeti nagyjaink fotográfiáit. Minden tanuló ismeri Julius Caesar, Napoleon, Dante és a hazai történelem és költészet nagyjainak képeit. A zsidó tanuló csak hallott Mendelssohnról, Grätzről, Spinozáról, Menasse b. Izraelről stb., de képiet sohasem látta.

A hazai zsidóság történettáitását hathatósan előmozdítanának: a muzeumok zsidó anyagának megtekintése, zsidó történeti emlékekkel bíró utcák, épületek, temetők látogatása. Ha a középiskolai növendékek november 2-án tanáraik vezetése mellett minden esztendőben kegyelettel áldoznak a nemzet nagy halottjai előtt, miért ne tehetné meg ugyanezt a zsidóság kegyeleti napjaiban a zsidó ifjúság is. A zsidó temetőben is nyugosznak ma már halhatatlanok: »államférfiak, tudósok, művészek«, filantrópok, jámboréletű tudós papok, last but not least hősök!

A középiskolai vallásoktatás eredményesebbé és ezzel a zsidó köz- és magánélet bensőségesebbé tételét szolgálják még a következő tényezők: kell egy fórumnak lennie, mely az egész országban kötelezővé teszi az egységes tantervet (természetesen csak a kongresszusi hitközségekben). És ha a tornát, az éneket, a rajzot, a szépirást stb. csak megfelelő minősítéssel, törvények előírta képzettséggel bíró tanerők taníthatják, akkor a középiskolai tantárgyak sorában az első helyen álló hit- és erkölcs tant ne taníthassa akárki. Nehogy előfordulhassanak pl. a következő megtörtént esetek: Egy VII. osztályba járó középiskolai tanuló héber abc könyvet kért. Arra a kérdésre, hogy miért szükséges ez a VII. osztályban, azzal felelt, hogy olyan iskolába járt, ahol zsidó hittant nem kellett tanulnia. Egy másik vidéki középiskolai tanuló hittani tanítását a metsző felesége látta el.

Vannak a középiskolai vallásoktatásnak még egyéb fájó sebei is, amelyek gyógyításra várnak! Pl. magántanulók vallástani készsége, egész bátran állíthatnók, minden szójáték nélkül, inkább fel nem készütsége, továbbá a megszállt területek ifjúságának vallástani ismeretei. Pl. Romániában az élő héber nyelv ismerete stb.

A középiskolai vallásoktatás legsürgősebb megoldandó feladatai tehát a következők volnának: 1. Az utolsó negyedévszázad zsidó történetének megírása. 2. Illusztrált tankönyvek. 3. Ros Hasonohi és Jomkippur ifjúsági istentiszteletek, széderesték, lehetőleg terülmkörzetenként szerint az ifjúság számára.* 4. Kirándulások zsidó középületek vagy történeti nevezetességgű városrészek, utcák látogatása (pl. a Várban lévő zsidó utcák, óbudai zsinagóga stb.). 5. Olvasókönyv, megfelelő szemelvényekkel a zsidó irodalom és költészet remekműveiből. 6. Zsidó statisztika a ma élő zsidóságról. 7. A legujabb irányok és mo-

* A berlini reformhitközség ifjúsága számára is tartanak széderestét és tervszerű kirándulásokat rendeznek zsidó és egyéb nevezetes középületek megtekintésére.

galmak, mint cionizmus, liberális zsidóság, orthodoxia.

Ezek nem véletlenül kiragadott gondolatok, vagy ötlet-szerűen felvetett eszmék és tervek, hanem úgy hiszem, a legtöbb vallástanár előtt, a művelt, komoly és vallástani dolgokat is tudnivágyó ifjúság által felvetett problémák és kérdések.

Ezeknek kellő módon való megoldása fogja megoldani a középiskolai vallásoktatás és vele együtt a hazai művelt zsidó közösség vallási életének nehezebb problémáit, mint pl. a héber nyelv, istentisztelet stb.

És a kettő harmónikus találkozása lesz előkészítője egy vallásilag öntudatosabb, ősei hitéhez megingathatatlanabb, erkölcsi téren szilárdabban álló nemzedék felemelkedésének.

Budapest.

Dr. Wolf József.

JABNEH.

HOMILETIKA.

Istenarc — Emberarc.

(Beszéd a dóhány uccai templomban elkövetett merénylet után
דעה שבת-ה' -kor.)

Pészach ünnepének szombatja van ma, amikor az Énekek-Énekének fenséges melódiai csendülnek fel templomainkban regét regélve tavasz ébredésről, élet zsendülésről, szeretetnek virágfakadásáról. Boldogító rimusa elandaltítja lelkeinket és a megváltás ünnepének szombatján édes ábrándképek játszanak velünk, szent álomlátások. Megálmodjuk az emberiség boldogabb jövődjét, a megváltás időszakát, amikor szeretet uralkodik és békesség, amikor boldog testvériségben, édes egyetértésben él az emberiség, amikor eltűnik a háboru irtózata, megbékélnak a lelkek, amikor együtt legelész a farkas a bárányal, a párdac a kis gödölyével, a szelid állatok és az egykor vad ragadozók egymás mellett heverésznek csendes meghittségben és a kicsiny gyermek játszadozás közben kinyújtja kezét a viperának odva felé bátran, biztonságban, mert, *לא יעני ולא ישחיתו* nem lesz többé rontás és ártalom a földön, mely az Istennek szent hegye léssen akkor, mivelhogy *— מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים* — megtelik a föld Istenösmerettel, úgy, amint vizek árja betölti az óceánok medrét. Fenséges álom, csodálatos látomás! Az ünnep varázsa, szent hangulatának szépsége és hatása ime mily magasztos álomkép tiszta színeit idézi szemünk elé — látjuk, mint bontakozik elő az emberiség durva kötömbjéből az Uristennek arca.

בית יעקב לנו ונלכה באור ה' — Jákob háza! jertek, járjunk az Ur arcának világosságában!

Oh jaj! Hirtelen felriadunk a boldog álomból! Mi ez? lövések hangja dördül végig a templomon és meglátjuk álmából felrezzentett, kába szemekkel, meglátjuk a valóság arcát! Eltűnik az Ur ábrázata s amit látunk, oh szörnyűség! — emberarc, vad, gyilkos, kaján! Embert látunk, szemében a gyűlölet lángja, arca torz, vérszomj és ádázat ül kimeredő csontjain.

Karmai gyilkolásra görbülnek, kegyetlenség és gonoszság rikolt fakó homlokáról és szemében az örület ül!

Örület?!

Igen! örület! Mert örület a gyűlölet, örület a szeretetlenség, örület a gyilkolás szörnyű vágya, a kegyetlenség ádázata. Örület, hogy egymás ellen fenekednek azok, kik egymás testvérei. Örület, hogy akadnak mindig olyanok, kik magasra szítják a tömegindulatot és uszítással, izgatással irányt szabnak exaltált emberek örületének.

Mert sajnos, mai napig sem szűnt meg az az izgatás, melyet tíz éve katedrán, szószéken, sajtótermékekben ellenünk elkövetnek lelkiismeretlen, önzésüktől elvakított, gyűlölködő izgatók. Felelem szavamat az izgatások ellen, ma amikor már *יהוה* Isten trónuság ért a merénylőnek vakmerő és erőszakos keze, amikor a gyűlölet tébolya már az áhitat hajlékát, a templomot sem kíméli.

Szegény zsidó emberek, az élet nagy gondja, nehéz küzdelmei között eljönnek Isten házába, hogy egy kissé megüdüljön a lelkük. Eljönnek, mert epednek egy kis vigasztalás után és míg ájtatba merül el a szívük, gyilkos erőszak tör reájuk és elomlik a szegény ártatlannak vére az Urnak hajlékában. Ezen sir a mi lelkünk és feljajduló szavunk ostromolja a piutköltő sikoltó imájával az ég kapuját — *עד אנה יה' אוועק חסם זה כמה שנים* — Meddig még óh Örökkévaló kell feljajdulnunk az erőszakosságok miatt, melyeket évek óta elviselnünk a misorsunk, létünk szomorú osztályrésze.

De ne csüggedjünk el! Bizzunk, reméljünk. Nem tart örökig a gyűlölet éjszakája, véget ér a kietlen tél és megvalósul felettünk az Énekek-Énekének boldog jövőndölése: *הנה החריו עבר*. Imé — elmúlik a tél, az ónos zivatar tavovonul, rügyek fakadnak, kizsendül az emberiesség és a szeretet és felcsendül a lelkek szent harmóniája — mert örökig nem tarthat az éjszaka és jégpáncél nem övezheti mindétig az emberiség szívét. Hígyjünk Testvéreim a megváltásban, hígyjünk az emberiség megjobbulásában és jövőndölésében és ez a hit erősítsen meg a gyász és fájdalom e szomorú napjaiban.

Gyászunk és fájdalomunk kifejezése legyen az a böjtnap, melyet Rabbiságunk a szomorú esemény emlékére elrendel. Most pedig testvérek! imádkozzunk áldozataink felgyógyulásáért, hazánk üdvéért, az emberiség jobb jövőndöléért!

Menyei Atyánk! Jóságos Istenünk! Fájó lelkünk bánata Tehozzád kiált! Könnyeink omlanak és szorongó szívünk fo-háza emelkedik trónusod felé. Oh! hallgasd meg gyötördésünk imáját, áhitatos könyörgésünk, fuldokló esengésünk. Adj gyógyulást a tegnapi esti rémtett szerencsétlen áldozatainak, hitünk

szenvető vértanúinak, meggyőződésünk mártírjainak, kiknek a templom kövein elomló vére nem megszentéstelenítette, hanem megszentelte hajlékodat. Add vissza őket az egészségnek, az életnek, aggódó családjaiknak. Kegyelmed örködjön Izrael felett és örgöndöz virassza templomainkat. Tartsd távol a gyűlölet ádázatát hajlékainktól és adj a szívekbe megértést, békességet. Add, hogy a lelkek fokozatosan kiépülő integritása elhozza szeretett, szenvedő, megcsonkított hazánk integritását. Légy öre és édes magyar hazánknak, oszlasd el a komor fellegeket a magyar nemzet horizontjáról és hozz hazánkra és az emberiségre boldogabb jövőndöt. Amen.

Budapest.

Dr. Hevesi Ferenc.

Vezet az isteni világosság.

(5691. Peszách 7. napján.)

(Zsolt. 43. 3.) *שלה אורח ואמחר המה ינהיג*

Te küldd világosságodat, küldd a Tőled jövő igazságot, hogy vezéreljen!

Tavaszi napsütésben vonul Izrael Miczrájim országából a szabadság honába. Mögötte elmarad Miczrájim sötét emléke, (II. M. 1. 14) *הול יומרו את חיים בעבדה קשה* hol oly jól éltettek ahhoz, hogy keserűvé tegyék a zsidónak életét a rabszolgasors minden keserűségével; hol a görnyesztő munka sulya alatt gyöngyözött orcának verejtéke, a zsarnok kényur kegyetlen ostorának csapásai alatt hullott két szemének keserű könnye, felsebzett testének omlott ártatlan vére — és még azt mondták neki (II. M. 5. 17.) *נרפס אדם נרפס* „ti zsidók, nem akartok dolgozni, ti zsidók, kerülitek a munkát”; hol gúnyosan szemébe vágták, *מי ה' מ'פ'לה* „miféle vallástok, milyen istenetek van tinéktek zsidók!” (II. M. 5. 2.) *לא ידעו את ה'* „soha sem fogjuk elismerni, hogy a zsidónak van hite, vallása, Istene, hogy a zsidónak van emberi joga, mint mindenkinek másnak!”

Vonul Izrael a történelem országútján, hol annyi Miczrájim állotta útját,

(Gen. Rabb. c. 16.) *כל המלכות נקראו ע'ש מצרים ע'ש שהיו מצרות לישראל* hiszen a népek oly könnyen tanulták el a régi Miczrájim módszerét; kinozni, üldözni kigunyolni, jogfosztottá tenni Izraelt. De a felbukkanó újabb meg újabb Miczrájimok csak eltűntek az idők mélységebe, míg Izrael töretlenül vonul tovább a történelem országútján.

És a vonuló Izraelről elmondjuk a peszách ünnep bibliai költőjének szavaival

(Sirhasirim 6. 10.) *מי זאת הנשקפה כמו שהר יפה כלבנה ברה כחמה אימה כנדגלות* „Ki az, ki vonul mint hasadó hajnal, szendén mint a hold, majd meg tündöklően mint a nap, azután féltelmetesen, mint fegyveresek serege?” És halljuk a midrás szavát:

Mi is hiszünk Benned, bizunk Benned világalkotó nagy Isten, ki elhozta az egyiptomi sötétség után a szabadság világosságát. Hiszünk Benned, bizunk Benned, hogy *el fogod hozni az egész emberiség megváltására a lelki szabadság, a világosság, az igazság győzelmét!*

שלה אורח ואמתך חמה יחזוני

Te küldd világosságodat, küldd a Tőled jövő igazságot, hogy vezéreljen!

Budapest.

Dr. Groszmann Zsigmond.

Avató beszéd,

a budai izr. chevra kadisa új kórházának megnyitó ünnepén,
1931. április 21-én.

Ünneplő Testvéreim!

Hallgatag, titokzatos sarkó virrasztott sok száz esztendőn át Buda királyi városának földjében, amiglen a mult századnak végén a csákány napvilágra ásta az idők mohától belepett emléket, hogy tanúságra álljon a magyar zsidók sorsa, szenvedései, viszontagságai és igazai mellett.

A rejtelmes kővön egy zsidó név. Akinek hamvai alatta pihentek: a neve Péter ben Peszach volt. Az 1278. esztendőben halt meg. Péter ben Peszach. Szokatlan héber név. De én azt hiszem: tanunak, igazságtevőnek mindeneknél beszédesebb.

Péter annyit jelent görögül, latinul: szikla, az erőnek, a maradandónak, büszke jelképe. Peszach pedig annyit: átmenet, esendő, elomló, mulandó. Szirt, amely minden dacossága dacára is, mégis csak a mulandóból származik, a mulandóságnak van alávetve.

Péter az: az ember, aki virágzása teljén, életének mámorában szirt-keménységűnek érzi az erejét, holott Peszach: átmenet az ő földi vándorlása, Peszachnak, a tovatűnőnek fia ő, a vége por és hamu, s nem marad belőle semmi egyéb, legjobb esetben csak egy hallgatag, rejtelmes sarkó.

Pétert, sziklát jelent a név. Az állandóság hitét a mi földi zarándoklásunk különböző színhelyein. Vándor lábát megveti a bolygó zsidó mindenféle földi térségeken, mindenféle országokban, házat épít, a maradandóság szimbolumát ezen a földön, mulhatatlan házat vél szerezni a maradékainak, templomot a lelke szárnyalásának, s Peszach: átmenet az ő tartózkodása az országokban, ahol örökös pihenőt remélt; üzetve és vér-viharban, fellegjárásban és fürgetegben fölszedi a sátorfáját, futó lépteivel birodalmakon, népeken át szalad az örök Áchás-vérus, a brit költő lángoló stigmájával a homlokán: »Vándor-

nép te meddig kell még menned? Mikor lehet végre megpihened? Rókának odva van, vadgalambnak fészke. De csakis sirja van, csak az vár Izraelre. Izraelnek csak egy igazi hazája van: Peszach, a mulandóság, egyedül a sirverem. Kőszá, hazátlan, aki sziklának vélte az otthonát: törékeny, Peszach az élete. Idegennek tartják mindenütt: idegen ezen a földön, mindenfelé, kettős értelemben is, azért is, mert ember, akinek nincsen maradandó városa ezen a földön, azért is, mert zsidó, akinek nincsen állandó hazája, pihentető röge semerre ezen a világon.

S fölbukkan hallgatagon, némán, de mégis beszédes ajakkal a budai Alagut-utca évezredes méhéből a rejtelmes sarkó, rajta a két névvel: Péter a Peszach fia.

Tanúságra áll a magyar zsidóság ezer éves magyarsága mellett, a budai zsidók ősi magyar jussa, ősi hűsége mellé. Néma ő, aki rejtett vártán állott, por zuhant rája, talajviz áztatta, szikes agyag málasztotta, de nem tágitott az őrhelyről, mint fagyos zimankóban zászlós katona, aki holtrafagyva is ott virraszt a hóval belepett szirtfokon, s amikor tavaszi napfény leolvasztja róla a jégpáncélt, ott áll még mindig dermedt kürtjével, amelyet egyszerre csak csodás módon halhatatlan jeladásra riaszt a szélsíkongás. *Petrus*, szikla voltam viharban és harcban, életben és halálban, szenvedésben és szerelemben, ezer esztendőn által, én a magyar zsidóság. A büszkeségem magyar volt, az alázatosságom magyar volt, a boldogságom magyar volt, a könnyem is magyar volt.

Peszachnak a fia voltam. Emlékeztetek rá, késő maradványok, hogy gyakran volt átmenő, mulandó a biztosságtok, a föld, amelyen éltetek, a kicsiny imaház, amit a bécsi kapu mellett emeltetek, a ház, ahol gyermekeiteket öleltetek, a tabáni iskola, ahol ivadékaitokat Istenhitre és hon-szerelemre oktattátok, a nádfedeles menház, ahol vándorszegényeitek befogadtátok, a betegek ápolóhelye, ahol a szeretet ősi törvénye szerint sóhajt és kint csitítottatok, a temető, ahová halott apáitokat, anyáitokat ágyasztatok. Emlékeztetek reá! Apáitok Árpád vitézeinek csatasoraiban jöttek magyar földre. Kozár-zsidó vitézekről regélek, magyar chaluzokról, én, Péter ben Peszach, én, az elnémult, elhalkult, de némaságomban is csodás regéket regélő sarkó. Emlékeztetek reá: magyar sors volt a zsidó sorsotok. Vándoroltatok, amikor idegen, nem magyar türelmetlenség világgá üzött, vörös köpenyben, hegyes süvegben, zsidó jellel, megbélyegzetten. — de mint a költőző vándormadarat a tél gémbere nem tudja örökre elűzni a hazai eresztől, visszajöttetek, visszaszálltatok, mert ti néktek éde-sebb volt és mámorítóbb, minden más tavasznál az itthon minden más gyönyörűségénél gyönyörűbb tavasza. Tatárdulás, Muhi-

puszta: Pészach, mulandója hazai üdvösség, kopár falvak, fel-szántott városok. — de Petrusok voltak, sziklák, amiket mor-zsol a förmeteg, de ki nem dönt a talajából. Török turbán tört a mohácsi vészben Buda vára ellen, — emlékeztek, Pészach volt a sorstok, de Petrus volt a kitartások. Pészach volt a török büntetés: Konstantinápolyba, a Héttorony környékére vittek rabszija fűzve, de Petrusok maradtak, szökve és futva, ezer veszélyben újra hazajöttek. Császári csanakok ostrom-sakjai villogtak azután Buda bástyái fölött, s ti láttátok újra, milyen ájult a Petrus-erősség, s milyen szomorúan igaz a Pészach-mulandóság, — kardélre hánytak beneteket, a Duna morájló hullámaiban találtatok sírjaitokat, — a virrasztó sírkő az Alagut mélyén halgatagon várt, várt a napfényre, hogy majdan tanúságtételét megcsillogtassa benne. Labanc-vércsek fölött, — kuruc fölkelők dacos nótája, szabadsághimnusz, Buda fölött, — kuruc fölkelők dacos nótája, szabadsághimnusz, »Majd megvirrad még.« Bolyongtatok, idegen földre kerget-tek, — a sírkő, Petrus ben Pészach hazavárt. S Petrusok vol-tatok véráldozatban, rátok rótt német sarchban, gondban gyöt-relemben, minden Pészachban, minden boldogság mulandósá-gában. A magyar szabadságharc dobjai peregnék, trombitái riadnak, trikolorjai lengenek, a csöndes sírkő már emelgeti fejét a mélyben, már közeli föltámadásra vár, hogy a Pészach-ból Petrus lesz... s igazaitokat a magyar lélek megismeri, tör-vénybe iktatja magyarságokat, hűségteket... magyar verej-ték a homlokotokon, úgy dolgoztok, úgy könnyeztek, úgy szen-vedtek, úgy örültek és ásó csördül, csákány zördül, a hallga-tag sírkő ideje elérkezett: Péter ben Pészach föltámadt, örök bizonyágtételre.

S egy nagy, egy fenséges tanúságot csillogtat meg a föl-támadt sírkő, a Chevra Kadisa szimbóluma, azt, hogy a budai Chevra Kadisa egyidős a pannoniai magyarsággal, a budai zsidóság létével, s azt, hogy annyi Pészachban, annyi változás-ban, annyi mulandóságban, annyi siralomban, annyi könnyben, annyi futó bolyongásban, annyi zsidó sóhajban, a Chevra Kadisa az állandó virrasztás, az állandó gondviselés, a mul-hatatlan hűség, Petrus a Pészachban. Edesanya, aki betegágy mellett virraszt, akinek lágy selyemkendője nemcsak halottak szemét kötözi örök szendergőre, de sírók, bánatosak könnyét törli vigasztalásban. Edesanya, aki szenvedve, virrasztva, bol-dog; édes anya, aki temetők hantjain bolyongva, a visszaemlé-kezés kadis imájában keres üdvösséget, édes anya, akinek egy vallása, egy hite, egy eszménye: szeretet. Minden: Pészach, minden: mulandó, egy van, ami Petrus, ami meg nem változik, ami szikláknak ereje: a szeretet, a Chevra Kadisa szeretete.

Nem lehet most az én feladatom, Testvéreim, hogy a föl-

tehetően ezeresztendő budai Chevra Kadisa szeretetmunkáját nyomról-nyomra kövessem az időnek homályában, elsárgult papírosok fakó tanúságát idézgetve: olyan egyhangu ez az örök tanúság, egy neve van: szeretet.

מִים רַבִּים לֹא יִכְלוּ לַכְבוֹת אֶת הָאֱהָבָה וְנִהְרָת לֹא יִשְׁכַּחַהּ (Sir Has. 8. 7.)
Véráradások, könnyáradások nem tudták eloltani sohasem ezt a szeretetet; ezt a sziklaszilárd erőt, ezt a Petrust a különböző korok Pészachjaiban nem tudta szétmálasztani semmiféle változás, semmiféle átmenet. Temetett, árvákat vigasztalt, öz-vegyeket gyámolított, betegeket ápolott. Valahol a templom-falainak tövében egy kicsiny menház, ült-kopott házikó huzó-dott meg: vándor szegény, éhező jövevény, beteg bolyongó menedéket talált benne. Tudta, érezte a zsidó Chevra: mit jelent szegénynek lenni, mit jelent szenvedni, mit jelent betegnek lenni. Hiszen maga is הוּלָה אֱהָבָה אֵי (szeretnek beteg volt, érezte a maga, a testvéreinek sorsában, hogy a legfájdalmasabb betegség, sebeknél égetőbb, szeretet nélkül járni, bolyon-gani ezen a világon. Az orvostudomány még nem volt annyira kifejlődve, de a Chevra Kadisának volt egy csodálatos receptje, a legnagyobb orvos, a רֹפֵא נֶאֱמָן az igaz, a mennyei legfőbb orvos írta elő: szeretet, szeretet, mindig csak szeretet. Tudta és megvalósította, hogy vallás végeredményben annyit jelent, mint Gemilusz Chaszódim: szeretet, a szeretetnek gyakorlása. A nagy angol drámaíróknak van egy halhatatlan alakja: Lear király, annak három leánya. Kettőre pazarolta minden kin-csét, önfeláldozását. A harmadikkal a legmostohábban bánt. Pedig az a harmadik volt az igazi, hűséges leánya, aki, amikor a másik kettő hálátlannak bizonyult vele szemben, a legszer-tebb hűséget tanusította iránta. A vallásnak is három gyer-meke, három parancsa van az emberiséghez: הוֹרָה עֲבוּדָה וְנִשְׁמֹלַת חַסִּדִּים. Az ő tanítása, az ő istentiszteleti formái és a szeretet. Az első, a tant felöltöztette drága, szép oktatások diszruhájába, a másikat: az Avaudót, fölékesítette ragyogó oltárokkal, orgonazúgá-sokkal, sokféle myrha- és tömjénnel. A harmadik járt a leg-igénytelenebb ruhában, a szeretet, a Gemilusz Chaszódim. S az első, az idők járásában, a tanítás, nem az az Isten legizább gyermeke, nem az a leghálásabb, a tant magyarázták, szab-dalták, megosztotta, százfelé szakította sokszor az embereket. A második is, az Avaudó is, részekre, pártokra, felekezetekre osztotta az emberiséget. Kupolás templomokra, harangzúgá-sokra és zsinagógákra és mecsetekre. A harmadik a Gemilusz Chaszódim, az csak egyféle lehet. Az csak egy felekezetet ismerhet, a szenvedők, az elhagyottak, a betegek felekezetét. Az csak egy embert ismerhet: a síró embert, a szenvedő em-bert. Csak a Petrust, az állandót, a változatlant az igazi hitben,

a maradandót, az igazságot a Pészachban, a változóban, a formában, a szertartásban. A harmadik: a Gemilusz Chaszódim az Isten legigazibb, leghűségesebb gyermeke. A Chevra Kadisa megfordított Lear király; a harmadikat tette meg legkedvesebb gyermekének, a szeretetet, a Gemilusz Chaszódimot. A tan, a dogma, a Pészach, az változik, fejlődik, az Avaudó, az istentisztelet formája alakul, módosul, a tan, a hittétel a tudósoké, a hideg elméé, sokszor a civódásé, az Avaudó, az a formák őrizője, sokszor a szertartásos jámboroké, és a Chevra tudta azt, hogy az igazi vallás, az nem pusztán tudomány, nem csupán elmélet, hogy van lángelméjű szellem-ember, de az nem mindig jó ember, érezte azt, hogy az igazi vallás nem pusztán Avaudó, nem csupán istentiszteleti szertartás, mert az oltár árnyékában is meghúzódhatik az álvallás: egyedül a Gemilusz Chaszódim, egyedül a szeretet: az Isten leghívebb gyermeke. A letörölt könny szentebb istentisztelet, mint az áldozati láng; a beteg bársonyra-símitott verejtéke fenségesebb istenszolgálat, mint a tömjén; az elcsitított sóhaj gyorsabban száll az Isten trónszéke elé, mint a templomi citerák és oboák és orgonák bugása. Az igazi vallásnak csak egy célja lehet: az ember, az embertárs üdve, boldogsága. Az igazi vallás egyetlen nagy Chevrának látja az egész emberiséget, csak egyféle szenvedést ismer, az ember szenvedését. A vér az ő szemében nem változik pirosabbra más vallás jelvénye alatt; a sóhaj nem sóhajabb, akár zsidó, akár más lélekből lebben. Az a szeretet, amelynek felekezete van, nem a próféták vallása, nem szeretet többé. S az a szeretet, amelynek nincsen felekezete: a Messiás könnyéből gördült alá a földre. A műtökésnek egy hite van: szeretet, s az orvos annak a gyógyító, világfőmtartó Istennek munkatársa, aki világot, virágot, tengert és embert úgy teremtet: egyformának, előbb teremtet embert, s csak azután lett belőlük zsidó, keresztény, izlámhitű vagy pogány. Vallásra nem az Istennek van szüksége, csak az embernek, s vallás, amelynek a szeretetben felekezeti bélyegzője van: nem az Istené az többé, vallástalanok vallása az.

A mi szent egyesületünket ez a megismerés vezette, amikor legszentebb feladatának választotta: szeretetházat emelni. Úgy érezte, nem elég temetni, hiszen a hangya is elföldeli kimult társát. Nem elég lelki üdvösségért imát mormolni, amíg a test idelelni földi kinokat szenved, s a lélek elevenen gyötrelmekben vergődik. A megfogyatkozott emberszeretet pislogó mécsesébe új olajat akar önteni, a részvétnek, a szeretetnek olaját. S ha mégis zsidó kórházat emel, ezzel nem korlátot állít az emberszeretet elé, hanem megeselekszi ezt abban a rendületlen sziklahitben, hogy el kell jönnie majdan az időnek, amikor Pészach-átmenet volt a kórágyság felekezeti hovátarto-

zandósága, s egy lesz változatlan Petrus: az egyetlen ember ezen a földön, s az egyetlen Isten odafönn az égben. Ma még héber, vagy latin imákkal avatnak kórházakat, — mert ma még gyöngé és beteg az ember, s nekünk minden betegséget gyógyítanunk kell. A maga gyermekkorai imáinak melódiáira vágyódik, kétszeresen jobban vágyódik a beteg, megroskadt lélek: fél gyógyulás számára megszokott hitének fohásza, lázálmában a virrasztó Sáddáj-tokra irányítja tekintetét az ajtó-küszöbön, s a lélek láza, remegése csökken az isteni, a megszokott narkotikum bűvös erejétől. Melyik orvos az, aki kiverné akár a játékszert is a beteg gyermek kezéből, ha az figyelmét fájdalomtól eltereli? Melyik bölcs professzor az, aki biztosnak bizonyult álomport számú az álmatlan beteg ágya mellől, ha az lélekerőt tud adni? De azért mi tudjuk azt és valljuk azt, hogy az apáca-főköötő ápolónő jelvényét, s a taliszban imádkozó zsidó ápoló imaköntőse: egy isteni rokkán fonták, a részvétnek, a szeretetnek mennyei guzsalyán. Azért ebben az új szeretetházban zsidót, keresztényt egyenlő szeretettel fognak ápolni és gondozni és annak küszöbén kívül fog maradni minden egyéb elkülönítő kérdés, csak egy panasszal lehet majd ide bejutni: szenvedek, gyógyulást keresek, s csak egy kérdést fognak hozzá intézni: hol fáj? mi fáj? s nem azt: kinek fáj? kinek hívnak? Ebben a kórházban a Röntgen-gép sugaraival csak a gyöttrődő embertárs körképletét fogja kutatni, sohasem a születésének eredetét, az imáinak hangzását, gyógyítani akar, s nem sebeket ütni, s csak egy diagnózis lehet: »ember«, sohasem az csupán: »zsidó«. Emberi erővel, tudással, szeretettel a földi Pészach, mulandóság határainak kitolásaért küzd és viaskodik s azon fáradozik, hogy mennél tovább Petrus maradjon a kórságtól kikezdett, morzsolódó sziklaegészség.

Ünneplő, avató Testvéreim! Odakünn a felébredt természet Hallel zsolozsmákat zeng, ezer virágkehely ajkán, ezer zümmögő bogárka szárnyverésével. Reménykedő, örömváró és bánatos és kényerlet-lihegő emberek, Petrus-emberek, egészséges emberek lótnak-futnak, loholnak panem et circenses után. Ezek a falak, ennek az ujonnan épült templomnak küszöbei pedig némán várnak a Pészach-sorsuakra, a fuldokló-lelkükre. Oh, hányszor fog itt majd álmatlan éjszakákon fölhördülni a kín, verejtékes homlokon hányszor fog itt végigsuhanni az aggodalom sötét árnyéka, hányszor folsikoltani a fájdalom jajszava, hogy fognak itt majd a percek ólomlábakon vészrogni: vámi a végzet ítéletét: élet vagy halál? Folyosóin hányszor fognak remegő lélekkel várakozni a beteg hozzátartozói, lesve a hordágyat, amelyen szerettük sápadt arca, behunyt szemekkel merül föl a sóhajok csarnokából. És itt gördülnek

le majd a Pészachnak, az átmenetnek napjai, amíg új erő száll majd a lankadt tagokba, gyógyulás a tört lélekbe, s újra föl fogják kereshetni a sorsnak jóbjai otthonaikat, kedveseiket, munkásságuk elhagyott színhelyeit. Templom lesz a szeretetnek eme hajléka, zsoltár csendül majd benne, amikor pergő könnyek hálája imádkozik itten: יסר יסורי יה ולמות לו נתנו
 »Fenyítve fenyített meg az Isten, de a halálnak mégsem adott által engem.« Hálaének száll majd innen a föléledt szívekből, amikor a tudomány bajnokainak és a szeretet hőseinek jószágát, virrasztó gondviselését, gyógyító hatalmát fogja magasztalni test és lélek munkóitól szabadult halandó.

Jákób, az ősz, amikor kiüzetve az apai házból, kietlen földön lefekszik, álmod lát: létrát, rajta felszálló és alászálló angyalokat. Földről az Isten. Jönnek ide is majd az egészség üdvéből kikergetett emberek, kórággyra fognak feküdni, s látni fognak egy kicsiny létrát, a higanylétrát, rajta föl- és alászökken a láz-angyalok és démonok serege, fölött virraszt az Isten. Föl fognak sóhajtani: מה נורה המקום הזה Milyen félelmetes ez a hely! De szeretetet, hűséget is fognak látni, s boldogan fogják folytatni az ígét: אין זה כי אם בית אלהים Nem más ez a hely, hanemha templom, וזה שער השמים kapuja az elveszített munkaképv és egészség színhelyére visz.

Rabbi Józsuá Haléviről regéli a régi mesészó. Amikor meghalt, lelkét a halál angyala vitte fölfelé az égbe. Az uton Rabbi Jósuának sikerült a halál pallosát kiragadni a halál angyalának kezéből. »Soha többé ne használhassad pallosodat.« kiáltotta a halál angyalának a rabbi. »Szűnjék meg végre a halál a földön.« Erre egy égi hang szólalt meg: »Rabbi Jósuá! add vissza a halál angyalának a kését. Szüksége van arra a szenvedő emberiségnek. Sokszor fog az majd véget vetni mondhatatlan kinnak, gyötrelmeknek. De kárpótlásul egy másikat adok én, az Isten, az én földi munkatársaimnak, az orvosoknak a kezébe: a műtökést. Hogy azzal gyógyulást tudjanak szerezni ott, ahol még kíváncsok az élet, hogy határt tudjanak szabni a halál angyalának, hogy győzni tudjanak ott, ahol az emberi szervezet még föl nem élte olajának utolsó csöppjét, hogy gyűlölettel, romboló hajlamokkal telt világban diadalt szerezzenek a szeretet mindenekfölött való hatalmának.«

Ez a szeretet emelte ezt a hajlékot, testvéreim. Ez a szeretet hevitette a mi Chevra Kadisánk nemes vezetőségét. Száz akadályon át, száz félreértésen át: tervük véghezvitelében gátat nem ismertek. Maguknak semmitem akartak percre sem. Mindent testvéreikért, mindent az emberért. Nemcsak sirokat akartak ásní, nemcsak fehér halottas leplet szőni; érezték: jónak lenni, vigasztalni, gyógyítani, életet menteni, ez a Chevra

Kadisa cselekvő vallása. Kértek, könyörögtek, lihegtek, szaladtak: adjatok, hátha valamikor ti magatok is rászorultok erre a házra. Ne kelljen másutt koldulnunk betegeink befogadására. Ha adtok — legyetek ezerszer áldottak. Nem adtok, kételkedtek — mi hiszünk az Istenben, aki meg fog segíteni bennünket.

És ime az akaratból, a tervből, Isten hatalmával valóság vált. Áll a ház, az orvosok várnak, az oltár várja áldozó papjait. A háznak köveit szentséggé lágyítja a könny, amely benne pereg, az orvosait papokká avatja a hivatás szentsége, amivel a szeretet munkáját végzik, az oltárt Isten áldozóhelyévé a jószág, amivel vezetői, gondozói a szívük vérét csorgatják rája.

Elt egy jámbor tudós egyszer — legenda regéli — Prága városában. Nagyon szerette az embereket, betegségben ápoltta, gyógyította a szenvedőt. Minden nap gyógyszert vitt a kórházakba, ételt az üdülőknél és rózsát a betegszobákba. Azért a halál angyala nem tudott hozzá sehogyanse, semmiféle alakban se közeléköközni. Már száz évnél is sokkal idősebb volt — s egyszer a születése napján az egyik dédunokája rózsát hozott neki ajándékba. Abban a rózsában volt elrejtőzve a halál. Csak így tudta csellel legyőzni. Akik a szeretet munkáját szenvedőknél gyakorolják — mi hisszük azt — örök illat leng az életük fölött, s még a haláluk keserűségét is átlengi a jótéselekvés mennyei rózsáillata לא ארץ עם כל צלמות לא ארץ עם כל צלמות Halál völgyében ha járnék is én, nem félek bajtól én.«

Avatom hát Istennek szent nevében a szeretet eme hajlékát. A legenda szerint két angyal virraszt a betegágy fölött, az egyik az elmulás zordon démona, a másik a gyógyulás fehér, hűsítő-szárnyu angyala. Isten szerezzen győzelmet a gyógyító angyalnak, üzze el innen a sötét-nézésűt. Avatom kicsiny templomát: imái úgy suhogjanak, mint galambszárnyak, békítően, enyhítően. Avatom betegszobáit: pihentető álom szenderregjen új erőt nyert betegeinek szempillái fölött. Avatom betegágyait: vánkosaik legyenek hűsítőek, lázat enyhítőek. Avatom műtőit: gyötrelmek csöndesedjék rajtuk, félelem karvalya kerülje, jótékony mámor mákonya fölöttük ne ringasson halálba, de ébresszen új erőre. Avatom műtőszereit: az Isten irtalmas könnye hulljon rájuk, szerezzenek gyógyulást.

S imádkozunk Előttem életnek, halálnak egyetlen Isten! Áldjad meg, gyógyítsd meg a mi legnagyobb, legszentebb betegünket: ezer sebből vérző drága hazánkat. Magyarországot! Áldjad meg kormányzóját; ezt a mi szép fővárosunkat, hatóságait, minden lakóját, hogy a szeretet szent szellemével övezzék körül a szeretetnek emez új templomát. Áldjad meg az elméket, amelyekben az irtalom eme terve megfogamzott. Áldjad meg az építő karokat, amik ezt a házat emelték, az adományozókat, akik áldoztak érte. Áldottak legyenek az orvosok, akik benne

szenvedők fölé fognak hajolni, s a gyógyulást-keresők, akik ide bizakodva jönnek. Áldjad, óvjad meg hitközségünket, vezetőit, s elsősorban e Chevra Kadisa vezetőit, annak elnökét, kik éjt-nappallal egybefonva: boldog könnyel látják szent vágyuk létesültét.

אבני ביתו וקורות ביתו של אדם מעידים בו שנאמר כי אבן מקור תועק וכפם מעין יענה (Hab. 2. 11.) והכמים אומרים נשמתו של אדם מעידה בו שנאמר משוכבת דוקד שמור פתח פך (Micha 7. 5.) רבי זריקה אומר שני מלאכי השרה המלוים אותו הם מעידים בו שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמך בכל דרכיך ויש אומרים אביו של אדם מעידים בו שנאמר ואתם עדי (Jes. 45. 10.)

Ennek a háznak kövei és gerendái álljanak tanúságra a mi chevránk emberszeretetté magasztosult hite mellé. Kő a falból emeljen szót érte és a gerendának forgács-szilánkjai beszéljenek róla majdan késő nemzedékeknek. A Chevra Kadisa lelke dobban benne: lélek a lelketlen anyagban imádkozik érte. Két angyal a kísérlője: emléke a küzdéseire: hogyan alkotta? hogyan hozta létre ezt a művet? bízalom a jövőben, hogy Isten nem engedi szegýent vallani miatta. Szenvedő betegek testének gyógyult izmai, idegei tanuk lesznek az Isten előtt, bizonyosságcelekvők, hogy שנתנו לה מלכת כהנים וגוי קדוש állott papi szolgálatra, szent nép őrtállóinak.

Hallgatag, néma sarkó, Péter ben Peszach lelkéből, ősi gyülekezetünk halottan-szendergő jámborának szelleméből, szálljon áldás e házra. Legyen Petrus, szikla a léte, a főnmaradása, legyen Peszach, átmenet, mulandó, a sirása a szenvedése, valószínűleg meg a szeretet eme hajlékán, azok átmenő betegein a zsoltár fohásza:

(Zsolt. 30.) ארומך כי בידתי ולא שמחת אבי לי כי אלהי שועתי אלהי תרפאי וכו' Dicsérlek Isten, hogy megmentettél engem, elleneim rajtam ne örvendezzenek. Örökkévaló, én Istenem, fohászkodtam Hozzád és Te meggyógyítottál. Isten, fölhozta ősi világból lelkemet, fölélesztettél a sirverembe-szállók közül. Zengjete az örökkévalónak, ti jámborai, és mondjátok hálát szent nevének. Mert pillanat a haragja — egy életre szól a kegyelme; estére meghál a sirás, a reggelre ujjongás. Én pedig szólok az én jólétemben: nem tántorodom meg soha. Isten erős hegyre állítottál kegyelmedben; arcodat elrejtetted; megrémültem. Hozzád Isten, kiáltok én és könyörgök az Úrhoz: véremlen mi haszon és az én verembeszálltamban? Hát vajjon magasztal-e a por Téged, hirdeti-e vajjon az a Te hűségedet? Hallgass meg Isten és irgalmaz nekem. Isten légy az én segítőm. Te fordítottad az én gyászomat köráncra énnekem; fölődoztad zsákruhám, betegruhám, és felőveztél örömmel. Hogy az én lelkem Tenéked zengjen s el ne hallgasson. Isten, én Istenem, örökkön magasztallak. Ámen! Ámen! וברוך וכו'

Budapest.

Dr. Kiss Arnold.

Neuwald Illés Utódai könyvnyomda, Budapest, VIII., Üllői-ut 48.

Felelős kiadó: Dr. Hevesi Ferenc és Dr. Löwinger Sámuel.

TÁRSADALOM

A kisebb és a nagyobb hitközségek feladatai, céljai, utjai.

Irta: Stern Samu, a pesti izr. hitközség elnöke.

A hitközségek feladatait kívánom e cikkemben vázolni, még pedig abból a szempontból, hogy mik a feladatai a kisebb és mik a feladatai a nagyobb hitközségeknek s hogy e feladatokat minő uton-módon lehet legsikeresebben szolgálniok. A hitközségek feladatainak keretén belül vázolni kívánom különösen a hitközségek vezetőinek feladatait is.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy az egyes hitközségek feladatai és kötelességei ugyanazok egy a kisebb, mint a nagyobb hitközségekre nézve és csak formában, csak méretekben lehetnek e téren eltérések, de lényegben nem. Már a feladatok és kötelességek teljesítéseinek utja-módja tekintetében azonban a kisebb hitközségek sokszor előnyösebb helyzetben vannak, mint a nagyobbak, mert a kisebb hitközségek éppen szűkebb kereteiknél fogva, feladataikat intenzívebben és sokszor eredményesebben tudják szolgálni, hiszen céljaik érdekében sokkal egyszerűbb eszközökkel dolgozhatnak, mint az olyan nagy hitközségek, amelyeknek gondoskodásukat sok ezer, vagy több tizezernyi lélekre kell kiterjeszteniök.

Maga a hitközség intézménye tulajdonképpen patriarchális szervezet, — egy tágabb család, amelyet a vallásos érzés közös gyakorlata fon szorosabban össze. A kisebb vidéki hitközségekben ez a patriarchális közösség tulajdonképpen már a helyi viszonyoknál fogva adva van, ugyszólván mindegyik hívő közvetlenül ismeri a másikat, szomszéd a szomszédal érzés és érdek tekintetében állandó kontaktusban van és ha az egyik hittestvér a vidéki helység felvégén, a másik hittestvér pedig az alvén lakik is, akkor is sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint

azok, akik a nagyvárosokban ugyanegy folyosón, szinte fal-fal mellett élnek, mert ezeknek a nagyvárosi bérkaszárnáknak rabic-falai szinte idegenként választják el egymástól az embereket.

A hitközség elsősorban valláserkölcsei közül, melynek legfőbb feladata, hogy hívőinek vallásos érzését ápolja, a gyermekeket zsidó szellemben tanítsa, nevelje, és a lehetőség szerint támogassa azokat, akik hittestvéreik segítségére szorúlnak. Nézzük most már, hogyan állunk e tereken a felmerülő követelményekkel szemben a kisebb hitközségekben és hogyan állunk a nagyobb hitközségekben.

A kisebb hitközségekben a vallásos érzés ápolása többnyire egy templom keretében oldható meg, mert itt a vallásos érzés, az emberek egyforma gondolkodásánál fogva, egyöntetű formában keresi és találhatja meg a maga kielégülését, míg a nagy hitközség ép úgy számolni köteles azokkal a hívőkkel, akiknek vallásos érzülete az orgonás templomban kívánja meg áhítatának mélyebb kielégülését, mint azokkal a hívőkkel, akik a ritus konzervatív formájához ragaszkodnak. Nagyobb hitközségnek tehát a templomok egész sorozatát kell a hívők rendelkezésére bocsátania, nemcsak azért, hogy az egyes hívők ne legyenek kénytelenek lakásuktól tulságosan távoleső templomba járni, hanem azért is, hogy mindegyik hívő a maga vallásos érzésének leginkább megfelelő templomban találhassa meg áhítatának kielégülését.

Kisebb hitközségekben a gyermekek hitoktatása, vallásos nevelése szinte családi kontroll alatt áll és a rabbi, a tanító, a hitoktató, mint a bibliai pásztor, tudja számontartani nyáját. Nagyobb hitközségnek viszont a felekezeti iskolák egész sorozatát kell fenntartania és a hitoktatás hatalmas arányu szervezetét kel kiépítenie, hogy a jövő nemzedéket vallásos érzésben nevelje és megerősítse.

Kisebb hitközségekben a község szegényei, árvái, özvegyei, betegei szinte családilag, és az önkéntes áldozatkészség alapján részesülhetnek a hittestvéri könyörület és irgalom ellátásában. Itt éppen ezért ez az ellátás melegebb és közvetlenebb és a zsidó család nem egyszer asztalánál vendégeli meg az éhezőt, sőt szegény család is juttat a maga kenyéréből a nála még szegényebbeknek. Már a nagyobb hitközségek a szegények, az elhagyottak, árvák, özvegyek, betegek és elaggottak ellátásáról nem igen tudnak ilyen egyszerű patriarchális módon gondoskodni, hanem valósággal nagy-

üzemként kénytelenek karitatív feladataik teljesítéséről gondoskodni, ami persze nem történhetik oly meleg, bensőséges, közvetlenséggel, mint vidéken. A pesti hitközség például a szegénységélyezésre sokáig szervezetet kénytelen mozgósítani és a hitközség, valamint a testvérintézmények hatalmas kórházat, árvaházakat, aggokházát, szeretetházat és a szociális-karitatív intézmények egész sorozatát kénytelenek fenntartani, hogy a felebaráti szeretetnek művét vallásunk szent hagyományainak szellemében gyakorolják.

Mennél nagyobb tehát valamely hitközség a maga területére és hívőinek lélekszámára nézve, annál inkább válik a hitközség valláserkölcsei feladatainak teljesítése egyuttal gazdasági kérdéssé is, mert amit a kisebb hitközség a maga patriarchális viszonyainál fogva szinte családi alapon és a hivek önkéntes áldozatkészsége alapján tud megoldani, azt a nagy hitközség csak a közös teherviselés intézményes megszervezésével és érvényesítésével tudja szolgálni.

Épen ezért a zsidóság hitéleti szervezetének abban az ősi, hagyományos strukturájában, amelynek alapján kis hitközségek ezrei és ezrei, mint a zsidóság örökletességének védővárai és őrhelyei plántálták évezredekken át nemzedékről-nemzedékre vallásunk hagyományait és tanait, hitéletünknek ebben a strukturájában ősi bölcsesség, az élet bölcsessége, a természet bölcsessége nyilvánkozik meg, — a kis bokr sokszor jobban állja az idők viharát, mint a hatalmas terebélyes fa — és ezekben a kis hitközségekben van tulajdonképpen konzerválva a zsidóság ősi szelleme, ezekből a kis hitközségekből, mint soha ki nem fogyó rezervárokból, táplálkozik maga a nagy zsidóság, a zsidóság örökletes, hagyományos szelleme. Az igazi zsidó érzés itt, ebben az ősi talajban gyökerezik, ettől az ősi talajtól nem szakadnak el a lelkek és ha vizsgáljuk a kitértek különböző elemeit, ritkán találunk közöttük olyanokat, akik a vidéki hitközség romlatlan talaján nőttek fel.

És én éppen ezért minden hitközségnek legfontosabb, legszentebb feladatát annak az örökletes, hagyományos, vallásos szellemnek ápolásában látom, amely a zsidóságot évezredekken keresztül fenntartja. Aki szereti Istenét, és hűségesen gyakorolja a vallását, az szereti családját, szereti embertársát, szereti hazáját

és hiven teljesíti azt a kötelességét is, amellyel családjának, embertársának, hazájának tartozik. Aki szereti Istenét és hűségesen gyakorolja a vallását, az nem feledkezhetik meg a maga erkölcsi kötelességeiről sem, mert a vallásossággal együtt jár az erkölcsös érzés, a humánus gondolkodás és a hazaszeretet. És aki szereti Istenét és hűségesen gyakorolja vallását, az jobban is bírja az élet terheit, mert Istenben vigaszt és reménységet talál.

És ha nézzük a közelmúlt évek tanulságait, akkor levonhatjuk azt az igazságot, hogy felforgatást, forradalmat, kommunizmust mindig csak azok csináltak, akik elhagyták vallásukat, mert akik hűtlenné válnak hitükhöz, azok ép úgy el tudnak tántorodni egyéb ideáloktól és ezekre ép oly kevésbé lehet azt mondani, hogy katolikusok, vagy reformátosok, ha ezekben a felekezetekben születtek is, mint ahogy nem lehet őket a zsidóság rovására sem írni, különösen nem akkor, ha a zsidó hitből más felekezet körébe tértek át. Ezeknek semmi közük a valláshoz: ezek vallástalan, felforgató elemek.

A magyar zsidóságot nem ezeknek az eltántorodott és minden megszentelt ideálhoz hűtlenné vált elemeknek cselekedetei alapján kell megítélni. A magyar zsidóság attól fogva és ahhoz képest, ahogy munkájának és tehetségének érvényesülési lehetőségét megkapta ebben az országban, mindenkor építő és alkotó munkát végzett itt.

A Cobden-szövetségben tartott előadásom során, az elmúlt télen, adatokkal mutattam rá arra, hogy a magyar nemzeti fejlődés műve, különösen gazdasági téren, mi mindent köszönhet a magyar zsidóságnak és megemlítettem a történelmi feljegyzések szerint azt is, hogy százötven esztendeje annak, amikor két óbudai zsidó, Sámuel Jakab és Mózes Löw, kérvényben fordultak Pest város tanácsához, hogy ne csak vásári időre, hanem állandóan tarthassanak nyitva Pesten vendéglőt hitsorsosaik számára és kérvényükben előadták, hogy ha a zsidó kereskedőknek ily módon volna itt hol étkezniük, akkor az általuk fellendítendő kereskedelem révén „Pest rövid évek múltán Magyarország első kereskedelmi városa” lenne.

A tények erejével mutattam rá Cobden-beli előadásomban arra, hogy a Pesten lassanként megtelepülő zsidók beváltották azt

az ígéretet, amelyet 1782-ben a Pestre kívánczó két óbudai zsidó tett, hogy Pestet rövid évek múltán Magyarország első kereskedelmi városává teszik. De a magyar zsidók ennél többet is beváltak, mert a háboru előtti Nagymagyarország ipara, kereskedelme, egész közgazdasága jelentékeny részben a magyar zsidók munkájának, szorgalmának, tehetségének és tudásának köszönhetette felvirágozását.

Ennek az igazságnak megállapítása pedig, amelynek hangoztatását éppen a közelmúlt esztendő elfogult és igazságtalan szólamaival szemben fokozott kötelességemnek tartottam, nem maradt visszhangtalanul. És meglepéssel nyugtázhatom gróf Bethlen István m. kir. miniszterelnök urnak egyik legutóbbi sajtónyilatkozatát, amelyben ő maga is elismerte, hogy a magyar kereskedelem, a magyar ipar, a magyar közgazdaság fellendülése valóban sokat köszönhet a magyar zsidóság munkájának és hozzájárult az is, hogy éppen azért, mert a magyar zsidóság a múltban, főképpen gazdasági téren fejtette ki a maga tevékenységét, ez a magyar zsidóság minden más rétegnél fokozottabban szenved a mai válságos gazdasági helyzetnek fájdalmas megrázkódtatásait.

Valóban, súlyos, fájdalmas megrázkódtatásokat szenved a magyar zsidóság a mai válságos gazdasági helyzetben. És e válság sulya alatt nemcsak a zsidó egyének, hanem a zsidó intézmények és a zsidó hitközségek is szenvednek. Gondban vergődnek a kis és nagy hitközségek között csak az a különbség, hogy a kicsinyek kicsiben szenvedik azt a gondot, amivel a nagy hitközségeknek a maguk nagyobb arányu feladataik terén nagyobb méretekben kell megküzdeniük.

A hitközségek lelki feladatainak ellátása így súlyosbodik ma az egész vonalon gazdasági kérdéssé és ezért rónak a mai idők fokozódóan nehéz feladatokat azokra a zsidó férfiakra, akiket hitfeleik bízalma az egyes hitközségek élére állít.

Aki a mai nehéz időkben, mint a hitközség vezetője hiven akarja teljesíteni kötelességét hitközsége és felekezete iránt, annak fokozott lelkiismeretességgel és körültekintéssel kell felvérteződnie, hogy a vállalt munkát oly mértékben teljesítse is, amint azt a beléje helyezett bizalom tőle elvárja. A hitközségi élet vezetésében és irányításában parancsolóan kell érvényesülnie ma a gazdasági

gondosságnak és a hitközségi elnök feladatai közé első parancsként ma azt iktatnám: ügyeljen a hitközségi elnök arra, hogy a hitközség ne adjon ki többet, mint amennyit bevesz. Lehet, hogy a jelen egyensúlyának megóvása korlátokat szab átmenetileg sok szép és nemes törekvésnek, de a hitközség gazdasági egyensúlyának megóvásával óvhatjuk meg egyedül a hitközség létalapját a felborulástól és ha megmentjük a lét alapját, ezzel a jövő fejlődésének alapját mentjük meg.

A takarékoság elvét természetesen bölcseségnek kell irányítani. Igazságosan kell elbírálni a szükségleteket, diszciplinát kell teremteni az egész vonalon, különösen az intézmények terén. Sohasem az egyéni érdekeket, hanem mindenkor a köznek érdekeit kell szem előtt tartani, a hitközség nem arra való, hogy egyéni érdekek merithessenek belőle, az egyéni munkának kell a hitközség érdekeit szolgálnia. A jogtalan protekciónak tehát semmiféle formában és semmiféle vonatkozásban nincs helye a hitközségi életben. De nincs helye a hitközségi életben a külső élet társadalmi, vagy politikai mozgalmainak sem. A hitközség valláserkölcsei közület és hivatása: a zsidó vallásosság ápolása, a zsidó tan, a zsidó kultúra terjesztése és a zsidó jótékonyosság gyakorlása, különös tekintettel arra a szomorú új rétegre, amely a mai nehéz idők sulya alatt segítő-képes sorból segítésre szoruló sorba süllyedt.

A hitközség ezt a szent hivatását pedig csak akkor teljesítheti, ha távoltartja a hitközségi élettől mindazt, ami hittestvért a hittestvértől elválaszthat és a közös célok közös szolgálatára meg tudja teremteni azt a harmóniát, azt az együttműködést, azt a kölcsönös megbecsülést és szeretetet, amely minden erkölcsi közületnek és elsősorban a hitközség valláserkölcsei közületének előfeltétele.

Harmónia minden egyes hitközség életén belül és harmónia a testvérhitközségek között! Mert nem elég, hogy minden egyes hitközség körén belül rend és összhang és testvéri együttműködés legyen. Minden egyes hitközségnek ápolnia kell azonkívül a testvéri érzést és együttműködést a többi hitközséggel is. Ahogyan közősek a céljaink, úgy kell kart-karba öltve, közösen céljaink megvalósítása érdekében dolgoznunk és haladnunk, mert ez az együttműködő harmónia növeli külön-külön minden egyes hitközség

erejét és növeli a maga összességében a magyar zsidóság egyetemességének erejét, hogy a közösségnek ezzel az összefogó erejével mindenkor megvédhessük hitközségeinknek és egész felekezetünknek erkölcsi érdekeit.

Merítsünk erőt a multnak emlékeiből és abból a megbecsülésből, amelyet a haza javára végzett munka alapján szereztünk, hogy a jövőben is törhetetlen hittel, hűséges ragaszkodással ősi vallásunkhoz, végezhessük munkánkat. Ahogyan a mult munkájának megbecsülése válhatatlanul együvé forrasztotta zsidóságunkat és magyarságunkat, akként forrasszon együvé bennünket hithűségben és a haza munkás szeretetében a jövőnek reménysége, — és akkor a jövő boldogabb Magyarországon zsidóságunk is meg fogja találni a maga újra felviruló, boldogabb korszakát.

Goldmark Károly centenáriuma.

Az 1814-i kongresszus egy gazdag és kulturált biedermeier Wient teremtett. Grillparzer szindarabjai a Burgtheater köré fontak glóriát. Glöck—Mozart—Haydn, Beethoven, Lanner és Strausz a zenei világ központjává avatták az osztrák fővárost. A század közepén palotákkal épül be a Ring s legfőbb ékessége az Operaház. Ez a francia renaissance-épület karcsú és izmos oszlopokon nyugvó tömör palota, csodás előcsarnokával, annak ragyogó freskóival, bronzalakjaival és loggiáival, a háromezer főnyi közönséget befogadó négyemeletes nézőtérrel, a földszintnek majd a felét betöltő zenekarával, a legnemesebb tradíciójú ének és zenei művészetet képviselő előadásaival méltó keretet nyújtott a zenevilág bécsi nagyjai működésének.

Ebbe a pantheonba kopogtatott be a 70-es években a keszthelyi zsidó kántor fia, zsebében a Sába királynője izzó zsidó keleti színekben virító partitúrájával s helyet könyörgött és vérvérítkezett ki magának a halhatatlank és csarnokában.

Goldmark Károly sokat komponált. Van körülbelül 60 szerzeménye. Operák, zongora-, hegedű- és gordonka darabok; vonós négyesek, karénekek, szimfóniák, nyitányok; quintettek, preludók; szonáták és zenekari darabok. Főműve és halhatatlansága főbiztosítéka azonban a Sába királynő című operája, mely a Szakuntala nyitánnyal együtt örök hálára kötelezi a zsidóságot Goldmark emléke iránt, aki a keleti-zsidó zenei értékeknek ép a német zene walhallájában a zseni merész-ségével dicső helyet vívott ki.

Goldmark Károly korán elkerült a soktagu kántor család

otthonából és sokat nyomorgott. Zongorát csak tíz éves korában látott először s mint Hillel és Rabbi Akiba, a későn kezdett tanulmányozásban minden mulasztást behozott.

A bécsi Carltheater zenekarában tanulta meg művészete mesterségbeli titkait. Magánleckékkel egészíti ki keresetét. Van egy széphangu tanítványa, a 15 éves Bettelheim Karolin. Mikor Schober operaházi főrendező megpillantja, meglepetésében felkiált. »Hisz ez szakasztott olyan mint a Sába királynője!«. Chopin festő arcképére gondolt, mely egy műkereskedés kirakáiban élénk feltűnést keltett akkoriban. Goldmarkot villámütésszerűen érinti ez a megjegyzés. Már rég keresett témát egy nagy operára, öntudata mélyén buzogtak és forrtak Reb Szimche Rubénnek zsinagógái melódiai, gyermekkora ezerédes templomi emléke. Egyszerre megszületik benne a Sába eszméje. Először egy orvosnovendékkal írat szövegkönyvet. Az nem felel meg neki. Három év mulva Mosenthallal a zsidó tárgyú drámával is feltűnt színpadi szerzővel beszélget a Sábáról. Mosenthál tulságosan regényesnek tartja a tárgyat. De Goldmark ragaszkodik hozzá, kell neki a zenei alkotásra alkalmas hangulata miatt. Mosenthál azonnal hozzáfog és két hét alatt megírja a két első felvonást, a harmadikat csak egy év mulva. Sehogyse tudott vele boldogulni. Amily friss és változatos volt az első két felvonás, amily megkapó az ellentét az elsőnek költőisége s a másodiknak drámai feszültsége közt, oly üres volt a harmadik. Goldmark maga dolgozta át s két részre osztotta. A szöveg tehát nem volt a legsikeresebb, de választékos volt a nyelvezete s főleg hatásos zenei illusztrációkra adott alkalmat.

Sába királynőjét Gounod, a Faust szerzője is megzenésítette, de a rossz szöveg miatt nem aratott vele sikert.

Goldmark Sába királynőjének mindössze a bibliai Királyok könyve X. fejezetének kis epizódja szolgál alapul. Sába királynőjének Salamon király jeruzsálemi udvarában tett látogatásáról szól, a rejtvényekről, mikkel a világszerte bölcs hírében álló királyt próbára tette, s hogy Istent dicsőítve s királynak dus ajándékokat adva távozik. Goldmarkot megejtette a rövid kis bibliai epizódban is hangsúlyozott fény és pompa, mely Salamon udvarát díszítette, továbbá, hogy a király vendégének bizonyos kívánságait teljesítette. Ebbe a műleírásba aztán egy obligát operai, szerelmi históriát szőtt a librettista, aki úgy látszik nem ismerte a Salamon és Sába királynőhöz fűződő mondanakört. Nem tudott az abessíniai hagyományokról, a királyi frigyről, az abessíniaiak zsidó hitre téréséről s az eredeti jeruzsálemi frigyáda eltűnéséről. Nem ismerte azt a hatalmas rejtvényirodalmat, mely a királynő találos kérdéseinek számos változatairól tud a midrás irodalomban, a Targum

séni adataiban és az arab legendakörben. Mindössze a királynő démoni rontó hatását dolgozta fel Mosenthál a szövegben. Sába királynője tébolyító érzéki vágyat ébreszt Salamon király vitéz hadvezére, az ifjú Asszad szívében. Asszad elhagyja miatta jegyesét, a főpap leányát, Sulamithot s a pusztában, száműzetésben hal meg.

A cselekmény tagadhatatlanul szokványos. Akaratlanul is az Aida—Sulamith, Asszad—Radames analógiára emlékeztet. Egészen hátterbe szorul Salamon király alakja, a bölcs és hatalmas uralkodó itt habozó, gyöngye alakot ölt.

De Goldmark meg volt elégedve a szöveggel, mert alkalmas keret volt a lelkében forrongó zenei gondolatok számára. Goldmark Bécs zenei neveltje volt. A bécsi iskola azon irányában találta fel magát, amelyik Beethovenben csúcsosodik ki és amelynek vonalában Schubert, Lanner, Bruckner és Strauss János mozogtak. Mikor Goldmark ezen első nagyszabású operái alkotásához fog, a legnagyobb határozatlanság mutatkozik a zenei életben, harmónia-uralmával s az éneket a zene alá szorító irányzatával. Wagner megdönti a hagyományos operai stílus uralmát s erősen küzd a Verdi képviselte olasz dallamkedvelő, a zenét az ének alá rendelő iránnyal. A régi irányzat megingott tehát, de még az új sem aratott diadalt. Melyikhez csatlakozzon tehát?

Goldmarknak helyes ösztöne mutatta meg a követendő utiányt. Mendelssohn stílusában dolgozik ugyan, de szívesen használta a wagneri opera vívmányait is. Harmonia gazdasága, buja hangszerelése, tüzes szenvedélye, a gyöngédség, humor és tragikum hatásos kifejezésre juttatása Wagner-hatás és a zsidó szentírásmagyarázások lelkiismeretes, áhitatos öröksége az az elve, hogy a szöveg benső tartalmát kell pontosan követnie a megzenésítéskor. Az említettekén kívül Händel, Gluck és más zenei hősök nyomai is kimutathatók Goldmark zenéjében. De amit senkitől se vett át, amit magával hozott elhivatottságában a művében domináló keleti-zsidó zenei elemek. Már a Szakuntala nyitányban bizonyítékát adta ebbeli rátermettségének. A nympfa lányának az indus királlyal való esetét megzenésíti e darabjában a fantasztikus kelet hangulatlevegőjének illaterhességét, forró érzékiségét már itt tökéletesen tudta festeni.

De zenéjének ez a keleties ko'orítja a Sábában a leghatásosabb. Tudatosan komponálta. A jeruzsálemi szentély jelenet és esketési szertartás ábrázolására, az itt szükséges vallási áhitat festésére nem alkalmazhatott se protestáns korál, se katolikus Mária dalokat. Itt a kelet zenéjéhez kellett fordulni, mely a zeneileg képzett európai ember fülében az ismert skáladifferen-

ciákban és moll melizmákban mozognak tűnik fel.

Igy keletkeztek a Sába királynője halhatatlan zenei részletei. Sulamit és a jeruzsálemi lányok karának éneke, hárfák, tamburin és triangulum kíséretével. Asszad nagy elbeszélése hangfestő finomságaival. A királynő érzékmámorító hatásának hegedűkísérettel való vázolója Aszbarot (a királynő udvarhölgye), forró, exotikus intervallépésekkel fűtött csalogatója. A jeruzsálemi szentély gyönyörű rituális énekei, a 9 hangú karbetét és a 12 hangú fináléval, a szép balletzene, a méhtánc a brácsazúmmögéssel kísérve s a számum mesteri hangszerelésű hanghatása.

Öt évig dolgozott a művön és három évig kellett harcolnia míg előadták. Értetlenség, ármánykodás, vis major égisz alá akadályait kellett leküzdenie. Hansluk, a mindenható kritikus, a nagy wagnerellenes zeneesztéta érthetetlennek és ellenszenvesnek minősítette — a partitúrát — első hallásra. A hivatalos operaházi háromtagú bírálóbizottság tagjai közül Herbeck igazgató előadhatatlannak, a harmónia törvényeibe ütközőnek minősíti. 1873-ban világkiállítás volt Bécsbe. Goldmark titokban remélte, hogy az ünnepi játékok során az Operaház előadja művét, mint az osztrák (nem német) zene egyetlen reprezentánsát. Mi történt? Verdi Aidáját mutatják be, s vele a keleti lokálkolorit exotikumával is megelőzik a Sábát. A Liszt Ferenc tiszteletére rendezett filharmónikus hangversenyen a Sába indulója olyan sikert arat, hogy az ünnepelt ősz mester melegen gratulál az elnyomott zsidó zeneszerzőnek. Hohenlohe herceg, főintendáns erélyes intézkedésére végre megnyílik az ut az Operaházhoz. A főpróba hosszadalmas, az énekesek indiszponáltak, Goldmark elájul. Brahms a nagy zeneszerző, ki fájilag elfogult, bár Goldmarkot becsüli, cinikusan jegyzi meg: az első kutyakölykeket vízbe szokták folytatni.

De a bemutató rácafolt. Wiet asszony, Sulamit alakítója első áriájával vastapsot kap. Az egész előadószemélyzet versenyre kel s a Sába királynője diadalt arat. Hiába csipkelődik Hansluk kritikájában: Aszbarot csalogatójával csak hitsorosokat lehet a zsinagógába csalogatni, de nem szerelmeseiket a találkozóra. Aida után elég már a keletiességből! Disszonáns a hangszerelés! A közönség másként ítéli. A Sába királynője elindult világszerte diadal útjára. 1876-ban Pesten mutatják be. A közönség s a sajtó szívesen fogadja. Csak Ábrányi Kornél sokalja a »felekezeti befolyású« kritika áradozásait.

Idővel Hansluk is behódolt Goldmark ta'entumának. A Sába századik bécsi előadásakor már elismerte Goldmark zenéjének értékeit, az érzelem szenvedélyes kifejezését, a festés fényét, s a zsidó-keleti jelleg hatásos kifejezésére juttatását.

Goldmark későbbi nagyszabású műveiben nem érte utól többé önmagát. De a Sába egymaga halhatatlanná teszi. A zsidóság örökre tiszteli benne az emancipáció utáni asszimilárius dallamokból kiemelkedő, őseréjét kimutató zsidó zenészt, ki megőrizte népe zenéjének keleti exotikus színezetét s azt átütő színeként megtartotta végig alkotásán, az emberi indulatok végsőkre fokozott dinamikájában, komor pathosban, vallásos áhitatban és a szív gyöngéd megnyilvánulásaiban egyaránt. Tulfutott hanghatásai, változatos tonalitása, széles hőmpölygő mélosza, bonyolult ritmikája, gyakori kromatikája, triolák szövevényes használata a hangszerelésben, általában színes, dus hangszerelése csupa oly körülmények, mik a zsidóságnak a zenében mutatkozó egyéniségét jellemzik és tiszteletet szereznek neki.

Áldás emlékére!

Budapest.

Dr. Láczer Dénes.

Dr. Gábor Gyula.

Az a magas kitüntetés, amelyben *Dr. Gábor Gyula*, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának érdemdíj al-elnöke, magyar királyi kormányfőtanácsossá történt kinevezésével részesült, a magyar zsidóság legszélesebb rétegeiben keltett osztatlan, igaz örömet és meglegedést. Egy igaz férfi önzetlen, önfeláldozó és hűségesen munkálkodó közéleti tevékenységének méltó elismerése mindenkor, minden egészséges közületben visszhangra talál; a polgári alapokon nyugvó társadalom konzerváló erőit mindenkor alátámasztotta és fokozta az államhatalomnak a vallási, tudományos, művészi és gazdasági munkaterületek kimagasló egyéniségeivel szemben tanúsított megértő, elismerő, jutalmazó ténykedése.

Ha mégis azt tapasztaljuk, hogy oly férfiak, mint *Dr. Gábor Gyula* rangemlése, a szokottnál nagyobb és a lelkek mélyebb, igazabb örömét váltotta ki a magyar Izraelben, ennek lélektani magyarázatát abban találhatjuk, hogy a kormányzói kitüntetés ezuttal az egész magyar zsidóságot, mint vallás-közösséget sugározta körül az elismerés meleg fényével. Ez a magyar zsidó vallásközösség, amely ezer év óta él sorsközösségben a nemzettel, sokat szenvedett, sokat tűrt a világháború óta.

Túrte és viselte a magyar sors mellett a zsidó sorsot, de reménysége, őseitől örökölt szent bizodalma — hiszen vallásunk lényege a reménység, az optimizmus — sohasem távozott tőle. És ha azt látja, hogy vezetői, szomorú életének hűséges irányítói, akik a veszély idejében odaálltak a résbe és bátran lobogtatták a hithűség és hazafiasság zászlóit, fáradalmat nem ismerő, kitartó és eredményes munkájukért nemcsak saját hittestvéreik hálás köszönetét, hanem a magyar állam fejének és kormányzatának kitüntető elismerését érdemlik ki, — akkor ez a magas és bölcs államfői ténykedés csak fokozza az ő bizodalmat, reménységét, hitét a közelgő jobb jövőben.

Dr. Gábor Gyula a vezetők, a hűségesek, a magyar zsidóság nehéz sorsának bölcs irányítói közé tartozik. Nem szándékozom ehelyütt részletesen ismertetni az ő életének eddigi művét, nem kívánom bemutatni a kiváló író, a mélyreható kutató, a tudomány, a jogszolgáltatás, a történetírás és a hitközségi adminisztráció szétágazó területeinek hivatott művelőjét, mert úgy vélem, e folyóirat olvasói mindezt jól ismerik és hálásan elismerik. Mindannyian tudjuk, milyen elévülhetetlen érdemeket szerzett *Dr. Gábor Gyula*, mint a nagy pesti hitközség közel három évtizeden át volt főtitkára, e zsidó közösség ügykezelésének újjászervezése és nagyszerű intézményeinek kifejlesztése körül. Az ő kiemelkedő történelmi tudása, az elméleti meg-alapozottsággal szerencsésen összhangzó gyakorlati tapasztalatai a zsidó felekezeti közjog bonyolult és annyi tapintatot kívánó, sok tekintetben rendezetlen materiája terén, arra indították a községkerületi elnökök 1929. évi október hó 29-én megtartott ülését, hogy *Dr. Gábor Gyulát* az Országos Iroda alelnökévé és egyben az Országos Bizottság által kiküldött szervezeti albizottság előadójává válassza, megbízván őt a szervezetünk alapját képező kongresszusi szabályzat korszerű ki-gészítését és pótlását magában foglaló u. n. *póttatutum* tervezetének kidolgozásával. Mint az ő szerény és hűséges munkatársa, örömmel jelenthetem, hogy ez a nagy, szerves munkát elkészült és a kongresszusi szervezet hivatott tényezői nemsokára abban a helyzetben lesznek, hogy a magyar zsidóság jövője szempontjából oly jelentőséges tervezetet megismerhetik és tárgyalás alá vehetik.

Igaz meggyőződésem, hogy *Dr. Gábor Gyula* ezen művével nagy hálára kötelezte a magyar Izraelt, amelynek egyeteme, egyházi és világi vezetői hittestvéri örömmel, szívbéli szeretettel, hálás ragaszkodással küldik feléje magas kitüntetése alkalmából őszinte szerencsekívánataikat abban a reményben, hogy diszes és felelősségteljes őrhelyén még hosszú, számos éveken át fogja a kongresszusi szervezet legfőbb hatóságának ügyeit vezetni, jogaikat védelmezni, érdekeiket istápolni.

Budapest.

Dr. Bakonyi László.

Dr. Schwarz Benjámín jubileuma.

Tanítványai és tisztelői serege ünnepelte a múlt hónapban Dr. Schwarz Benjámín körzeti rabbit 25 éves tanári jubileuma alkalmával.

A kiváló szakférfiu, a neves szónok és paedagogus ez ünnepben az egész fővárosi zsidóság meleg szeretettel vett részt, méltányolva nagyhatású és jelentőségteljes munkásságát.

A Magyar Zsidó Szemle régi munkatársát és barátját köszönti benne, azzal a kívánsággal, hogy a Mindenható Isten áldása kísérelje őt újabb boldog jubileumok felé.

ben Jachja jónak látta végleg elhagyni az ibériai félsziget földjét. Lemondott nagy kiterjedésű birtokairól és Olaszország egy kis városában, Imolában¹⁰ telepedett le. Innen később a nápolyi község rabbijának hívta meg. Miután a zsidókat 1540-ben Nápolyból kiűzték, Dávid ismét Imolában telepedett meg. Fia, József, több talmudikus műnek volt a szerzője.¹¹ Ennek a Józsefnek középső fia, a Jachja család történetében a tizenkettedik nemzedéknek egyik tagja, volt a Salselet Hakabbala szerzője.

Gedálja ben József ben Jachja.

Életéről csak annyit tudunk, amennyit ő maga a S. H.-ban elmond, életrajzi adatot itt is alig találunk, csak műveinek felsorolását és néhány szóval tartalmát, műveivel kapcsolatban gyermekei számát és nevét is tudunkra adja, mivel műveit mind valamelyik fia vagy unokája nevének szenteli, esetleg megemlíti hol és mikor írta. Szóval csak azoknak a helységeknek a sorát kapjuk, hol megfordult és írt is. Imolában 1515-ben született.¹² Már fiatal korában a talmudiskola padsoraiban látjuk. R. Jakob Finzi Reknátiból,¹³ R. Ábrahám és testvére R. Izrael Revigóbból voltak tanítói a ferrarai talmudiskolában. Már fiatal korában feltűnt tehetsége. Még szülővárosában Imolában megkezdte és itt Ferrarában be is fejezte „Abót traktátusához írt magyarázatait.”¹⁴ 1549-ben Ravennában mar Széfer Jachja c. művén dolgozik, mely később a Salselet Hakabbala nevet kapta (A hagyomány láncolata).¹⁵ Ez az egyetlen műve Gedáljának, mely nyomtatásban¹⁶ is

¹⁰ S. H. 66/a. ¹¹ Hivatásos rabbi lehetett, mert זביווהו באומלה הרבין (S. H. 66/a.) תורה לקק

¹² Carmoly szerint a születési éve nem biztos, néhány évvel mindenesetre 1522 előtt volt. Steinschneider az 1523-as évet nevezi meg születési évének. ¹³ S. H. 65/b. ¹⁴ S. H. 66/a. ¹⁵ E művet elsőszülött fia, József számára írta. Ezt a fiát nem nevezi meg név szerint, csak később, amikor az utolsó, Moéd Katan c. művét, elsőszülött fiától való unokájának ajánlja, akkor nevezi Józsefnek. (S. H. 67/a.)

¹⁶ Eddig a következő kiadások jelentek meg: 1. Velence 1587, ספר שלשלת הקבלה לחכם החסיד ממשפחת רם כמורהר גדליה ׳ן יהייה נר׳ו וכו׳ דרושים ודרושים ופרי מנדים נוספים על כל אשר חביו לפנינו בענין זה נרפס בבית וואן די נארה שנת ה׳ש״מ פה ויניציאה. Conlenticia de Superiori, 2. Krakó 1586. 3. Amsterdam 1697. 4. Zolkiew 1802 és 1804. 5. Podbresitz 1797 (csak részletek). 6. Polno 1814. 7. Lemberg. 1862 és 1864. 8. Varsó 1877. Már az első kiadásban is sok hiba van, de a későbbi kiadások, különösen a lengyel-országiak, még gyarapították ezeket, úgy hogy idézeteim az 1587-es velencei kiadás szerint jeleztem.

megjelent.¹⁷ 1552-ben gyűjteni kezdi prédikációit, melyeket Itália városaiban mondott és melyeknek száma a S. H. befejezésekor már 180-ra rug. 1556–57-ben Ravenna és Imolában tartózkodott. Itt írja meg a Jachja család geneológiáját. 1562-ben קרייולה nevű helységben telepszik meg. Munkásságát soha meg nem szakította. Rokonai látogatására 1565-ben Salonikibe megy, majd visszatér Imolába és ott tartózkodik 1569-ig. Ekkor V. Pius Rómát és Anconát kivéve Itália összes városaiból kiűzte a zsidókat és neki is menekülnie kellett. Menekülése miatt több, mint 10000 aranya veszett el.¹⁸ Teljesen elszegényedve 1570-ben Pisaróba megy.¹⁹ 1573-ban a ferrarai jesivában találjuk. Még 1575-ben is itt tartózkodik.²⁰ Ebben az évben már Pisaróban is megfordul.²¹ Eddigi hányatott élete még hányatottabbá vált, mert 1576-tól 1582-ig Alexandriától Castiliáig bejárja a Földközi tenger egész partvidékét, jár Kairóban, Puma faluban, ahol az 1585–86. évet is tölti. Ezek az utolsó adataink életéről. Valószínűleg 1587-ben halt meg.

Művei.

1. אבות לן יהייה Kõmentar.
2. ספר יהייה Salselet Hakabbala (1549).
3. ספר הדורות Prédikációk gyűjteménye (1552).
4. ספר דברי הימים לתולדות בני יהייה Családja geneológiája (1556).
5. משלי שלמה Álomfejtés (1557).
6. מלח ורח המצאות במהרה כספרי A spanyol zsidók máchzor-jában előforduló idegen szavak magyarázata (1562).
7. ספר הלל Jólás tenyér- és arcvonásokból (1570).
8. ספר גדליה A Tóra egyes verseinek magyarázata (1575).
9. אבות לן יהייה A Tóra és Mózes magasztos voltának bemutatása (1576).
10. ספר יהייה A tíz parancsolat három verziójának egymáshoz való viszonya (1577).
11. עין המנן Számlálásról (1577).
12. ספר יהייה A jó és gonosz szellem vitája a megtérésről (1578).

¹⁷ Általában középkori könyveknek a zsidók csak a könyv címét említették és idézték, a szerző nélkül. Innen van az, hogy sok könyvnek nem ismerjük biztos szerzőjét. Talán azért nem maradt meg a könyv eredeti címe.

¹⁸ S. H. 117/b. Tudniillik a kihitelezett összegeket nem volt ideje behajtani. ¹⁹ S. H. 66/b.

²⁰ S. H. 76/b. Ferrarában egy szellemmel hosszasan beszélget és alaposan kikérdezi, miért szállta meg ezt az asszonyt.

²¹ S. H. 65/b. A ספר גדליה-t 1575-ben datálta.

13. *ס' הלליות* A reggeli liturgiához írt magyarázatok (1578).
14. *ס' נח* Jákob áldásának értelmezése, a gyász, siratás és vigasztalás (1578).
15. *ס' האושרים* 119. zsoltár kommentálása (1579).
16. *ס' תוכחות מוסר* A bűnbánat és megtérés értékelése (1581).
17. *ס' הלמודים* Egymásnak ellentmondó midrások kiegyeztetése (1581).
18. *ס' דרכי נועם* A boldogsághoz vezető helyes életmód (1582).
19. *ס' הפרשיות* A tóra fejezetei egymásutánjának okadatlása (1583).
20. *מועד קטן* Homiletikai elmélkedések a zsinagógai ünnepnapokra (1585).²²
21. *עין חיים* A feltámadás bizonyítása és ellenvélemények cáfolása (1586).²³

A Salselet Hakabbala. Szerkezete.

Gedálja műveinek összeállításából látjuk, hogy szerzőnk első sorban szónok, talmudista és exegeta volt. Miképpen szánta magát történetírásra, arról maga számol be a S. H. elején. Fia, József kérdést intézett hozzá: miért, hogy nem akadt férfitú Abraham b. Dávid óta, aki foglalkozott volna a zsidó hagyomány történetével. A kérdést annyira helyénvalónak és a történelmi kutatás hiányát oly hibának találja, hogy életének javát egy hézagpótló, nagy, összefüggő krónikának megírására fordítja. Ennek a krónikának, a S. H.-nak, elemzésére szántuk monografiánkat.

A S. H. bevezetésében megismerjük szerzőnk egyéniségét, amennyiben a legkülönbözőbb szempontokból kifejtteni igyekszik, milyen haszonnal jár a multnak ismerete. Gedálja korának gyermeke. Gondolkodásának középpontjában az a meggyőződés van, hogy a rabbinikus irodalom fejlődése az isteni gondviselésnek különös figyelme alatt áll és ennek a hagyománynak etikai értékét a középkori vallásos filozófiának és erkölcsannak szemszögéből ítéli meg. A história szerinte nem önmagáért való tudomány, a történelemtudásnak célja van. Buzdítja az utódokat, hogy igyekezzenek a régiek nyomába lépni, mutatja a vallásos törvények fejlődését, megérteti a csodákat, felemel az isteni szentséghez, erősíti a hitet, kitartást ad az elnyomatásban és mindenekfelett bizonyítja a tan történelmi kontinuitását. Eme hangulatos homiletikai és filo-

²² A velencei kiadásban *שמית* van, valószínűleg sajtóhiba. De Rossi nem vette észre és hibásan 1588-ba helyezi.

²³ S. H. 66/a. és 67/a. E művek közül egy sem maradt meg, csak a S. H. idézeteiben és utalásaiban.

zófiai előljáró beszéd után beszámol szerzőnk forrásairól. A zsidó irodalomnak ugyyszólván teljes ismeretével dicsekedhetik, amennyiben minden számbavehető krónikával foglalkozott. Használt nem héber nyelvű, keresztény autoroktól származó krónikákat is. Művét három részre osztja fel.

Az első részben a zsidó történetet ismerteti, még pedig úgy, hogy sohasem téveszti el szem elől azt a célt, amelyet művének címében is kifejezésre juttat, a középpontban mindig a rabbinikus tradíció láncolata áll. A második rész tulajdonképpen nem is történelem, itt mindenféle monografiák sorakoznak egymás mellé, a legkülönbözőbb kérdésekről. Olyan középkori világnézet szerű ami itt van, tudomány, babona, hit és spekuláció, kultúrtörténeti feljegyzések és a túlvilági szellemekről való elmélkedések, lélektan és orvostudomány, csillagászat és varázsszerek, mint maga mondja, fia számára mintegy bevezetésként ahhoz, hogy eme tudományokkal bővebben és alaposabban is foglalkozhassék. A harmadik rész a kiadásokban nincs elkülönítve, mindemellett könnyen észrevehető, a nemzsidó népek történetével foglalkozik olyképen, hogy a zsidó történet fontosabb személyeinek vagy eseményeinek megfelelő színkronisztikus párhuzamot ad. Érdekesek a szempontjai ebben a harmadik részben. Első sorban itt is a tudományok története, azután meg a zsidóellenes rendelkezések, ugyszintén a különböző nemzedékekben tapasztalható „hasznos ujitások”.

A S. H. tartalma.

Mint hogy szerzőnk nem modern historikus s rendszere nem eléggé áttekinthető, szükségesnek látjuk, hogy nagy vonalakban beszámoljunk arról, mi mindent tartalmaz könyve. A bibliai kor történetének tárgyalásánál autentikus forrásnak tartja a talmudikus agádatokat is. Így történik, hogy Abraham, Mózes, Jászajás jellemzéséhez sok színes mesét és homiliát is felhasznál. A zsidó történetnek általánosan ismert és mindenütt megtalálható eseményeiről nem számolunk be tartalmi kimutatásunkban, csak arra akarunk szorítkozni, ami Gedáljánál egyéni, arra, ami nem tartozik szorosan a história keretébe, arra, ami más középkori krónikában nincs meg.

Gedálja szónoki mivoltához hű marad történet-írásában is. Azokat a vonásokat, amelyekkel szónoklataiban az egyes alakokat illusztrálta, történelmieknak fogadja el. Adámmal kapcsolatban a földrekényszerűlt angyalokkal foglalkozik s felveti a kérdést, hogy van az, hogy a régiek oly nagy kort értek el? Több feleletet ad. Érdekese, hogy azt a megokolást is adja, hogy nem ettek húst, csak növényekkel éltek.²⁴ Másik lehetőségnek említi, hogy való-

²⁴ Ez a gondolat nem volt a zsidóknál idegen, mert például R. Salamon Jicchaki (Troyes 1040—1105 a szentírás legtöbb könyvének és a talmudnak magyarázója) úgy tudja, hogy a sok húsfogyasztás árt.

jában csak a hatásuk terjedt ki és egyéniségük abszolút tekin'ély és jellemző alak volt addig az életkorig, melyet a szentírás említ.²⁵ Az agadáknak annyira hisz, hogy még okot keres arra is, hogy miért nincsen a szentírásban is meg pl. Ábrahám a tüzes kementében. Ismaellel kapcsolatban az arabokról nyilatkozik, pl. aki arabbal álmodik, annak imája meghallgatást talál.²⁶ A zsidók és arabok a holdév szerint számítanak, ha teljes holdfogyatkozás van, akkor ez a bálványimádókat érő szerencsétlenséget jelenti, ha részleges, akkor az araboknak jelent veszélyt.²⁷ Korának gondolkodását és hitét, melynek Gedalja kiváló reprezentánsa, jellemzi az, hogy talán a középkori zsidóüldözések és szenvedéseik hatása alatt, nagyon türelmetlenül várják a Messiás eljövételét, közli ugyanis az erre vonatkozó különböző számításokat és bizonyítékokat.²⁸ Bár meglehetősen erős hangon ír²⁹ az ál-messiasokról és azokról, akiknek a nevezetes évszámot nem sikerült eltalálniuk, mégis ő maga is szerencsét próbál. 1555-ben peszách hetedik estjén a világ végeről gondolkodott. Másnap eszébe ötlött *למה לא היה משיח* kezdetű vers,³⁰ amelynek számértéke a mai számításunk szerint az 1598. évet adja.³¹ Sokat foglalkozik családjá történetének levezetésével, Szádja gáon korától³² kezdve egészen önmagáig, jellemzi minden jelentősebb tagját, felsorolja műveiket, igyekszik őket úgy feltüntetni, hogy minden egyes korban a Jachja család akkor élő tagja kortársai közül magasan kitűnt. Apró részleteket is felsorol éle-

²⁵ S. H. 6/b. és 7/a. ²⁶ Berachot 56/b. ²⁷ S. H. 8/a.

²⁸ 8/a. Számításai helyességére leginkább a planéták különböző konstellációi adtak bizonyítékot. Minden egyes ilyen ál-messias megjelenése után újabb és újabb bajai származtak az uralkodó hatalmak részéről. Kordovában 1166-ban fellépett Dávid Almansar. Miután kitűnt, hogy nem messiás, a zsidóknak kötéllé nyakukra kötve, nagy és súlyos fadarabot kellett cipelniük. Csak köldökig érő ruhákat volt szabad viselniük, tehát, a tömeg gunyolódását elkerüljék, amennyire csak lehetett, otthon ültek. 46/a. Elmélyedt ennek a kérdésnek tanulmányozásába, mert az egész zsidó irodalomból, ahol csak a messiás eljövételének idejét meghatározták, idézi a megfelelő helyeket.

שקם איש אחד עם זה השבוע עד שנבט בו רח שבות

³⁰ IV. Mózes XXIV. 1.

³¹ Bizonyítéka az álomszerű meglátáson kívül, hogy összeállítja azoknak a verseknek, illetve szavaknak a sorát, melyek számértékének összege szintén ugyanezt az évszámot adja. A versek olyanok, hogy célzást találhatunk bennük, a messiás eljövételére. IV. Mózes XXIV. 17. A Targum is bizonyítja neki. I. M. XLIX. 1. számértéke szintén. II. M. XV. 15. II. M. XV. 2. Nagyon erőszkos, hogy minél több helyen kimutassa a célzást erre az évre.

³² Szúrai Gaon 882-ben született Dilazban, Fajjun kerületben, meghalt 942-ben Szúrában. A talmud-utáni időkben a zsidó szellemi életnek legátalánosabb alakja.

tükből és véletlenségből sem felejt el egyiknél sem a Don címet.³³ Az udvarnál elért pozíciójukat, rangjukat, foglalkozásukat csak futólag említi, inkább jámborságuk, irodalmi működésük, jótékony-ságuk érdekli. Különösen kiemeli³⁴ dédapját, József ben Jachját,³⁵ ki nemcsak a maga egyéni érdekeit tartotta szem előtt, hanem közbelépett Portugália királyánál zsidó testvérei érdekében, hogy beengedjék őket az országba.³⁶

Kulturhistóriai jelentősége van Gedalja ama tudósításainak, melyek a ma is használatban levő tárgyaknak, szokásoknak, késztettségmódoknak első megjelenését mutatják be. Minden kétség nélkül helyezi be őket egy-egy korba. Tipikus krónikás Gedalja akkor, amikor a dolgoknak eredetét, kezdetét állapítja meg. Az a kép, melyet ő fia számára festeni akart, ezek nélkül a megállapítások nélkül hiányos lett volna. A módot, ahogyan ezeket az eseményeket tudomásunkra hozza, szentírásunkból tanulta.³⁷ Földmíveléshez szükséges szerszámokat elsősorban Noach készítette.³⁸ Jafet fia, Tirasz volt az első, aki tüzet csiholt, ugyanekkor találkoztunk először a gyűrű viselésével.³⁹ Törvényesített házasságot először Lisznia, Arkadia királya vezetett be, ugyanaz, akit később a görögök Zeusként tiszteltek.⁴⁰ Iparral, hajózással és kereskedelemmel először Kandia lakói foglalkoztak, ugyancsak ők voltak először sztratégiaiailag képzettek.⁴¹ Minerva istennőnek, a tudományok pártfogójának nagy szerepet juttat, a ruhaszövés módját, az olaj készítését, harci ruhát, páncél használatát ő mutatta meg az embereknek. Ugyanígy tőle származnak a társadalmi életet biztosító törvények⁴² és rendelkezések. A pásztorok tilinkója már Izsák korában ismeretes.⁴³ Ábrahám korában kezd fejlődni a csillagászat tudománya és az aritmetika.⁴⁴ Körülbelül ekkor kezdik az idegen népek isteneikként tisztelni elhalt hőseiket, planétákat, csillagokat. Egyiptom lakói a bikát választották istenükkül, mert szokásuk volt, hogy háború idején a pajzsukra állatokat festettek s egyszer oly férfiú győzött, aki pajzsán bika képet viselt, így lett az Apis Egyiptom istenév. Ugyanígy okból szolgálják a juhot. A kutyát meg azért, mert hűségesen gondozza gazdáját és segít a vadászatban.⁴⁵ Reu korában veszi kezdetét az Amazonok uralma, ekkor t. i. egy háború alkalmával Amazona állam férfiai elpusztultak és az özvegyek ragadták meg a fegyvert. Jobb emlíjük gyermekkorukban leégették, hogy pajzsot viselhessenek. Uralmuk egész Nagy Sándor

³³ Ezt már Jachja ben Jais, a család őse is bírta, valószínűleg I. Alfonz-tól kapta a 2 birtokkal együtt. S. H. 39/a.—67/a.

³⁴ 115/b. ³⁵ 1425—1498. ³⁶ Maguk az országban lakó zsidók sem kívánták a bebocsátásukat. ³⁷ I. M. IV. 21. és 22. ³⁸ S. H. 7/b. ³⁹ U. o.

⁴⁰ Kandia egyenlő Kréta szigetével.

⁴¹ 92/a. ⁴² 94/b. ⁴³ 95/a. ⁴⁴ 95/b. ⁴⁵ 94/b.

koráig tartott.⁴⁶ Izsák korának vívmánya a házépítés is. Az időszámítás, a szőlőművelés, a háziállatokkal való dolgoztatás, kaszálás is ebben a korban szerepelnek először. Ekkor készül az első citera. Ekkor tanítja Saturnus az embereket a földmérésre, Aesculap a festékek keverésére. Kutásást csodálatosképpen csak Mózes idejében említ, holott már az ősatyák korában is szerepelt. Izsák korában kezdődik a krétai királyság, a Vesta-szüzek őse is ekkor élt.⁴⁷ Báruch korában készült az első mérleg, Ezra korában az első szószer és a kalap leemelése által adott tiszteletadás, továbbá ekkor alkalmazták futárokat gyorsíráshoz. Mózes korában viseltek először a gyűrűt a negyedik ujjon, ekkor készítették először tükröket, ekkor találtak először arany- és ezüstbányákat és a különböző művészetek és tudományok fejlődése ekkor veszi kezdetét. Józua korában találják fel a görög és latin betűket.⁴⁸ Pinchasz korához fűződik a napfogyatkozás kiszámításának tudománya is, ⁴⁹ ugyancsak ekkor találják fel a sörfőzés művészetét.⁵⁰ Színjátékok és labdajáték keletkezésének idejét Gedalja egészen későre, Jüda ben Tabbaj korába,⁵¹ tehát a Kr. u. II. századba teszi. Hadrianus volt az első császár, aki szakállt növesztett.⁵² Nápolyban helyezték el az első harangot.⁵³ Ezra korában vették át a rómaiak az atheniektől Solon törvénykönyvét tíz táblán, két táblával megtoldották és így keletkeztek a „Leges duodecim tabularum”.⁵⁴ Görög istentiszteleten vette le a közönség először a kalapját.⁵⁵ Jeremiás találkozott Platóval Egyiptomban.⁵⁶ Nebukad-necár felesége Semiramis, nagyanyja Sába királynője volt.⁵⁷ A Latin név Ézsau egyik utódjától Lótántól származik, aki Rómában uralkodott.⁵⁸ Éli korában vándorolnak be Galliából Itália öslakói. Achija Hasiloni korában épül Karthago.⁵⁹ Görög filozófusok Illés próféta idejében zsidó bölcssekkel vitakoznak. Jezsajas korában él Romulus.⁶⁰ Ugyanekkor vándorolnak ki a cigányok Babiloniából.⁶¹ Aristoteles felveszi a zsidó hitet.⁶² A bibliafordításokról.⁶³ Kleopátra története. Judit és Holofernes.⁶⁴ A római császárok története. Justinianus törvénykönyve.⁶⁵ Pápai döntvények.⁶⁶ Az idegen népek történetének tárgyalásánál többször nyílik alkalma, hogy a magyar történetnek egy-két eseményére célozzon. Beszél azonkívül Theodosiusról, Attiláról, Ciceróról, Sokratesről, Hypokratesről, Galenus-ról stb.

A rengeteg apró epizód szerű megjegyzés tömkelegéből találmomra ragadtunk ki jellegzetesebbeket. Ebből is látni, hogy szerzőnk egy középkori embernek úgyszólván teljes ismeretanyagát igyekszik könyvében összeszűrni. A legkülönbözőbb alkalmakat felhasználja,

⁴⁶ 94/a. ⁴⁷ 105/a. ⁴⁸ 95/b. ⁴⁹ 96/b. ⁵⁰ 98/a. ⁵¹ 105/a. ⁵² 108/a.

⁵³ 109/a. ⁵⁴ 101/a. ⁵⁵ 101/b. ⁵⁶ 100/b. ⁵⁷ 100/a. ⁵⁸ 97/b. ⁵⁹ 98/a.

⁶⁰ 98/b. ⁶¹ 99/b. ⁶² 102/a. ⁶³ 104/b. ⁶⁴ 105/b. ⁶⁵ 106/a.-b. és 107/a. ⁶⁶ 117/a.

hogy mindenről megemlékezzék. Eme apró odavetett megjegyzéseken kívül egy csomó nagyobb exkurzussal találkozunk könyvében. Így pl. részletesen beszámol a jeruzsálemi templom tervéről,⁶⁷ fekvéséről, nagyságáról, történetéről, az egyes helyiségek és épületrészek belső berendezéséről és céljáról. Érdekes, hogy szerinte a szentély nem a világ közepén van, ahogy ezt az agáda tanítja, hanem csak a *oikouménē* közepén, Jeruzsálem sem pontosan a Szentföld közepén terül el. A szentély leírása pontosan a rabbinikus és talmudikus irodalomban előforduló adatok alapján történik. Közvetlen forrása Maimuni.⁶⁸ Megemlékezik az áldozati rendről és a különböző törvényekről, melyek a szentélyben való szolgálattevésével kapcsolatban állottak. Megállapítja a tisztaság, ill. tisztátalanság különböző fokozatait. A szentély mely részében volt bejárása a tisztátalanság bizonyos fokán álló egyéneknek. Majd áttér Salamon trónusának a leírására.⁶⁹ A rabbinikus irodalom, különösen pedig az arabs agáda erősen kiszínezte a leggazdagabb és legbölcsőbb uralkodónak a trónusát.⁷⁰ Gedalja szóról-szóra átveszi ezeket a fantasztikus leírásokat és betűzi könyvébe. Elmondja, hogy hat lépcső vezetett a királyi székhez,⁷¹ minden csupa arany és gyöngyház. Fűszerfák, mirhák és disznóvénnyek vették körül. Minden lépcsőfokon két oldalt egy sas és egy oroszlán szobra állott. Az oroszlán mellső lábára szentírási versek voltak vésvé.⁷² Legfelül egy márványoszlop tetején egy aranyalamb tartott egy tóratekeresztet. A legfelsőbb oroszlánok koronát tettek a király fejére, a sasok pedig mintegy sátrat vontak föléje. Hat tiszta és tisztátalan állat volt még a trónus két oldalán.⁷³

⁶⁷ 15/b-16/b.

⁶⁸ R. Mózes ben Majmun 1135—1206 ig.

⁶⁹ A trónus l. kir. X. és II. krón. IX. fejezetében említi a szentírást. Salamon trónusa Isten trónusának mása akart lenni, Isten trónusa ugyanazokkal az állatokkal van díszítve, mint Salamoné. Midr. Mislé XX. 2.-höz és Chagiga 13/a. II. Eszter targum I. 2. (M. Dávid, Berlin, 1898) szerint a trónus, melyen Achasvér ült, Salamon trónusa volt. ⁷⁰ 71/a.

⁷¹ A 6-os számot a 6 ég (Sir R. 6. fejezet 4. Vilna) vagy a föld 6 neve magyarázza (Eszter R. I. 12.), esetleg a teremti 6 napjával hozhatjuk kapcsolatba. Pesziktá d. Kahana I. 7/b. Buber Lyck 1868.

⁷² V. M. XVII. 16. a királyi törvények és XVI. 19. a bíró igazságosságát követelő szentírási versek lehettek belevésve.

⁷³ A S. H.-ban felsorolt állatok בן בן-ban említettekhez állanak a legközelebb (119. §) Jellinek Bet-Hamidras-ában II. 84, Wien 1873. Az idézett helyeken kívül előfordul még a trónus Jellinek Bet-Hamidrásában V. 34—37. Midras Sir Hasirim ed. Grünhut III. 11. és Eszter R. I. 3. Az arabs legenda is átvette Salamon trónusának díszítését, minden hozzátétel nélkül. Zamahsari és Kisai-nál kisebb változásoktól eltekintve megtaláljuk az egészet. A Korán Bilkis arab király trónusát dicséri inkább XXVII. szúra 23.

Szerzőnk ezután a zsidó naptár történetét ismerteti. Kiemeli II. Hillel jelentőségét, azután beszél Sámuelről⁷⁴ és más zsidó naptártudósokról, megemlékezik Julius Caesarról, Numa Pompeiusról, Pompeiusról, ugyancsak különböző keresztény naptári intézkedésekről.⁷⁵ Elmondja a zsidó peszách és keresztény húsvét ünnep dátumának történetét,⁷⁶ majd megemlékezik a Gregoriánus-féle naptár szerkesztéséről.⁷⁷ Mindent összevéve, az asztrológiai exkurzus felőli ugyszólván mindazt, amit egy középkori művelt ember erről a tárgyról tudhatott.

A következő nagyobb exkurzus az ember embrionális fejlődésével foglalkozik. A talmudban és midráshban elszórt adatok felhasználásával, korának biológiai és fiziológiai felkészültségével tárgyalja a kérdést. Az emberi szervezet, mint mikrokosmos, a középkori filozófia tanítása szerint a négy elemből van összetéve. Föld- és vizanyagot az anyától, a tűz- és levegőanyagot az apától örökl. Különböző véleményeket sorol fel afelől, mely körülmények hatnak ki az embrió nemi kialakulására.⁷⁸ A gyermekek általában az anyára hasonlítanak.⁷⁹ Előbb a máj fejlődik ki, azután a szív az erekkel, később az agy, még később a többi szervek, a csontok, az inak, az izmok. Ezután megszületnek a különböző ösztönök és lelki képességek, kialakulnak a memoria, a fantázia, a iudicium feltételei.⁸⁰ Megindul a vérkeringés, majd nem sok idő múltán, midőn már életre is képes, az embrió napvilágra jut. Jellemét befolyásolják ama csillagok, amelyeknek jegyében született.⁸¹ Ezután anatómiát ad Gedalja. Részletesen beszél a fej szerkezetéről, a szem összetételéről, a fül berendezéséről, az emésztő apparátusról, a lélegző szervek szerkezetéről,⁸² majd áttér különböző betegségek tárgyalására. Megírja, mely szervek érzékenyek első sorban bizonyos betegségekkel szemben. Foglalkozik különböző állatok terheességének idejével. Hosszabban értekezik még a varázslásról,⁸³ a szellemek világáról,⁸⁴ az angyalokról, a pokol és a mennyországról, a nyelvek és az írás fejlődéséről, a pénzegységek és a mértékek rendszeréről.⁸⁵

Nem volna teljes tartalmi ismertetésünk, ha nem emlékeznénk meg arról, hogy a S. H. rengeteg sok irodalomtörténeti adattal szolgál. Gedalja, aki tulajdonképpen nem tett egyebet, mint össze-

⁷⁴ 72/ab. ⁷⁵ 75/a. ⁷⁶ 75/b. ⁷⁷ 76/a. I. erről a problémáról Handbuch der Jüdischen Chronologie von Dr. Eduard Mahler, Leipzig 1916.

⁷⁸ 77/a. ⁷⁹ 77/b. ⁸⁰ 78/a. ⁸¹ 78/b. ⁸² 79/a. ⁸³ 83/a. ⁸⁴ 87/a.

⁸⁵ 88/a–9/b. A zsidó mértékekkel, különösen a numizmatikával egy külön értekezésben foglalkozik Estori Parchi, melyben a régi pénzértékek meghatározására vonatkozó fontos véleményeket hozza és a bibliában és talmudban előforduló összegeket arab, provance-i és francia pénzértékekre számítja át, I. Zunz: Zur Geschichte und Literatur I. Berlin 1845. 536 o.

szedte mindazt a históriai adatot, amit a zsidó irodalom nyújt. Mivel első sorban a zsidó hagyomány történetét igyekszik ismertetni, egészen természetesen a rabbinikus autoroknak tekintélyes helyet biztosít könyvében. A talmudi, midrási, kabbalisztikus irodalom minden nevesebb művelőjéről, a gáonokról és biblia exegetákról, költőkről és filozófusokról, a zsidó joggyakorlat újabb művelőiről, ezeknek könyveiről lelkiismeretes feljegyzéseket nyújt. Oldalakon keresztül autorok és műveik nevei sorakoznak, korok és szakok szerint rendszerezve, így aztán teljes képét adja mindannak, amit egy középkori zsidó, aki bizonyos fokig idegen irodalmak tanulmányozásával is foglalkozott, tudott és mint tudományának legjavát feljegyzésre méltónak talált.

A S. H. forrásai.

Gedalja munkájához írott bevezetésében, mint említettük, beszámol forrásairól. A zsidó irodalomnak ugyszólván egyetlen fontosabb könyve sincs, amelyet nem ismert volna. A talmud, midras, kabbala, responzumok, krónikák etc. számára mind históriai dokumentumok. E fejezetben az lesz a feladatunk, hogy megvizsgáljuk, milyen viszonyban van Gedalja műve forrásaihoz. A különböző fontosabb forrásműveknek hatását külön-külön tárgyaljuk, a kevésbé fontosakról csak röviden teszünk említést.

Héber-nyelvű forrásművek.

I. *Széder Olam Rabba*. A talmudi irodalomnak egyetlen kronológiai midrásműve a R. Jósze bar Chalafta-nak tulajdonított *Széder Olam*,⁸⁶ melynek célja a Szentírásban található összes kronológiai adatok összeszedésével áttekintést adni a bibliai kor történetéről. Gedalja sok hasznát vette ennek a műnek, amennyiben egész összefüggő részeket vesz ki belőle és dolgoz át. Innen veszi ama évszámokat, amelyek az Ádám és Noach, illetőleg a Noach és Ábrahám között való generációk életére vonatkoznak. Ábrahámnak Egyiptomban való tartózkodása három hónapra terjed,

⁸⁶ A tudományos kutatások bebizonyították, hogy a mű nem származhatik R. Akibának időszámításunk utáni II. sz.-ban élő tanítványától, nemcsak azért, mert későbbi tannák neve is előfordul benne, hanem azért is, mert R. Jósze gyakran mint harmadik személy szerepel benne. Rattner a *Széder-Olam*-hoz írt bevezetésében annak a nézetének ad kifejezést, hogy a *Széder-Olam Rabba* mai alakját a IV. sz.-ban élő legnevezetesebb palesztinai amórától, R. Jochanantól nyerte. A könyv háromszor 10 fejezetre oszlik. Kritikai edíció a Rattneré, Vilna, 1892 és Neubauer Mediaeval Jewish Chronicles, Oxford 1887. Kitiűnő monográfia róla Rattner *מבוא לסדר עולם רבה* (bevezetés a *Széder-Olam Rabbá*-hoz) Vilna, 1896.

Terách két évvel halt meg Sára halála előtt. Gedalja a Szentírásban előforduló kronológiai adatokat nem mindig veszi közvetlenül az eredeti forrásból, sokkal kényelmesebb ennél a Széder Olam adatainak felhasználása. És hogy Gedalja ilyen esetekben is sokszor használja a Széder Olamot, világosan kitetszik bizonyos stereotip kifejezések azonosságából. Ugyancsak a Széder Olamból veszi Jákob és fiainak életére vonatkozó adatokat is. A királyok listáját, próféták és királyok szinkronisztikus összeállítását is innen veszi. A következő szövegpróbán mutatjuk be, miképpen használta fel Gedalja a Széder Olam adatait.

Széder Olam VI. fejezet.

Tamuz hó tizennegyedikén jött le (a hegyről) és törte össze a köztáblákat .⁸⁷ Tamuz hó 18-án ment fel és könyörgött Izraelért .⁸⁸ Ekkor meg is bocsájtott Isten⁸⁹ Izraelnek⁹¹ és meghagyta Mózesnek, hogy faragjon újra köztáblákat .⁹² Áv hó 28-án lejött (a hegyről) és kifaragta a két köztáblát .⁹³ Áv hó 29-én felment és másodikban is kinyilatkoztatott előtte a tóra .⁹⁴ Tisri hó 10-én⁹⁵ lejött (a hegyről), ez a nap a jom-kippur volt .⁹⁶ Ezért lett az emlékezésnek és a törvénynek a napja ez.⁹⁷

VII. fejezet.

És szólt az Örökkévaló: az első hónap első napján etc. .⁹⁸ kezdődött el Áron felavatásának⁹⁹ hét napja és niszán hó elsőjén fejeződött be.¹⁰⁰ Reggelenként felépítette Mózes a hajlékot és áldozatokat mutatott be¹⁰¹ és lebontotta . . . A nyolcadik

⁸⁷ A szentírás verseit, melyeken alapszik az adat, Gedalja kihagyja. וְבִיּוֹם יָהּ עָלָה לְבַשְׁתִּי רִחְמִים.

⁸⁸ A Sz.-Olam-ban V. Mózes IX. 25. szerzőnk a tartalmát kivonatolja.

⁸⁹ S. H. fordított szórend.

⁹⁰ Sz. O. לִי־יִשְׂרָאֵל S. H. לִי. A különbség valószínűleg figyelmen kívül hagyásnak a következménye. Az eltérés nem lényeges, mert Mózes személyében Izraelnek bocsájtott meg az Isten.

⁹¹ V. Mózes X. 1.

⁹² II. Mózes XXXIV. 4.

⁹³ V. Mózes X. 10.

⁹⁴ S. H. שֶׁל זִכְרוֹן נַעֲשָׂה Sz. O.-ban nincsen.

⁹⁵ II. Mózes XXXIV. 9.

⁹⁶ III. Mózes XVI. 34. Gedalja előbb említette már.

⁹⁷ II. Mózes XL. 1—2—3—4.

⁹⁸ A Sz.-O. Niszán hó 1-nél említi meg, hogy a hét első napján volt, Gedalja itt tartja helyén megnevezni.

⁹⁹ Gedalja kihagyja, feleslegesnek tartja.

¹⁰⁰ S. H. וּבְעֶרֶב.

napon felépítette, de nem bontotta le. Volt a nyolcadik napon¹⁰² az Áron felavatásának hét napja után, a szombat után következő első napon, mely éppen niszán hó újholdja volt¹⁰³, ezen a napon szolgálatba állottak Áron és fiai és megmosták kezeiket .¹⁰⁴ A törzsfők is ugyane napon kezdték áldozataikat bemutatni .¹⁰⁵

VIII. fejezet.

Szinaj pusztájában szólt az Örökkévaló Mózeshez¹⁰⁶ . . .¹⁰⁷ A tisztátalanok¹⁰⁸ jár hó 14-én mutatták be a második peszách áldozatot .¹⁰⁹ Végeredményben a Szinaj pusztájában¹¹⁰ tizenkét hónapot töltöttek tíz nap hiján¹¹¹ . . .¹¹² Szinaj pusztájából elindultak és vonultak Kibrot Hataava-ig és ott harminc napig tartózkodtak .¹¹³ Elindultak Kibrot Hataavából, míg Chacérotig¹¹⁴ nem érkeztek, hol hét napot töltöttek .¹¹⁵ Tovább mentek Chacérotból¹¹⁶ egészen Páran pusztájáig. Sziván hó 28.¹¹⁷ és 29. napján¹¹⁸ küldte Mózes a kémeket .¹¹⁹ Negyven nap múlva Áv hó 9-én tértek vissza,¹²⁰ hogy azt mondhassuk, hogy Áv hó 9-én háttározottat el, hogy nem juthatnak el a szent földre.¹²¹ A kémek után történt Korách lázadása és elnyeletése .¹²² Tizenkilenc éven keresztül bolyongtak,¹²⁴ ugyancsak ennyi ideig tartózkodtak Kádés Barneában .¹²⁵ Összes utazásuk negyvenkét állomásból állott.

¹⁰² III. M. IX. 1. ¹⁰³ L. 101. jegyzet.

¹⁰⁴ S. H. וּבְעֶרֶב וּבְיָמֵינוּ אֶת אֲהֲרֹן וְאֶת אֶתְנָתָא a Sz.-O. a funkciókat részletezi.

¹⁰⁵ IV. M. VII. 12. ¹⁰⁶ IV. M. I. 1—2—4. ¹⁰⁷ IV. M. III. 40. IV. 2., IV. 22., IV. 29. és IV. 49. Gedalja itt eltér eddigi szokásától, itt nem a tartalmat adja, hanem a helyet jegyzi hozzá.

¹⁰⁸ S. H. נַעֲשָׂה Sz. O. שְׂחָטוּ

¹⁰⁹ IV. M. IX. 6—7—9—10. IV. M. X. 11. Gedalja később, בִּי בְּאֵיִר נַעֲלָה הָעֵץ

¹¹⁰ S. H. נַמְצָאוּ עוֹשֵׂין Sz. O. שְׁעָמְדוּ

¹¹¹ S. H. יָמֵינוּ הָרִשִׁים וְיָמֵינוּ Sz. O. יָמֵינוּ הָרִשִׁים וְיָמֵינוּ

¹¹² IV. M. XXXIII. 2. ¹¹³ IV. M. XI. 19.

¹¹⁴ S. H. וְאַחֲרַיִךְ הָלַכְנוּ לְחַצְרוֹתָא

¹¹⁵ IV. M. XII. 15. G.-nál, דְּהַסְנֵר מֵרִים

¹¹⁶ Nincs meg G.-nál.

¹¹⁷ G.-nál בִּיחָה, a Sz.-O.-nak a Velencében 1545-ben megjelent kiadásában szintén בִּיחָה van, minthogy ő még akkor dolgozott a S. H.-n, feltehető, hogy ezt a kiadást használta. A helyes בִּיחָה.

¹¹⁸ S. H. בִּי, Sz. O. בְּסִיּוֹן.

¹¹⁹ IV. M. XIII. 20.

¹²⁰ G.-nál nincs meg, mert magától értetődő, hogy מִתּוֹךְ הָאֵרֶץ tértek vissza.

¹²¹ S. H. וְנִזְכָּרָה עֲלֵיהֶם מִיתָא בְּמִדְבָּר.

¹²² S. H. וְהָיָה חֲלוּנָה קָרָה.

¹²³ IV. M. XVI. 14., XXXII. 13. és V. M. II. 14.

¹²⁴ S. H. נָעִים וְגִידִים בְּמִסְעֵי הַמִּדְבָּר כְּנִרְאָה בְּפֶרֶשׁ מִסְעֵי.

¹²⁵ V. M. I. 46.

II. Széder Olam Zuta.

Sokkal kevésbé merítette ki Gedalja a IX. század elejéről származó kis Széder Olamot, a Széder Olam Zutát.¹²⁶ Igaz, e mű nem sok novumot hoz, úgyhogy kevesebb alkalom kínálkozott a felhasználására. Néhány idézett hely közül álljon itt a következő:¹²⁷

Rubén¹²⁸ kiszűl 14-én született és 125 éves korában halt meg,¹²⁹ Simon tévész 25-én¹³⁰ született és élt 120 évet.¹³¹ Lévi niszán hó 16-án született és élete 137. évében halt meg. Juda sziván hó 15-én született, 119 éves korában halt meg, Dán elul hó 9-én¹³² szűl. és meghalt 125 éves korában.¹³³ Naftali tisri hó 5. napján született, éveinek száma halálakor 125 volt. Áser svát 22-én¹³⁴ szűl. és 123 évet élt. Iszachar av hó 10. napján szűl. és 122 évig élt. Zebulon tisri hó 7. napján született, halála 110¹³⁵ éves korában érte utól. Benjámín már — chesván 11. napján szűl. és meghalt élete 115¹³⁶ évében. Ijor és svát hónapokban nem született egy törzs feje sem, ezek megmaradtak Efraim és Menasse születésének.¹³⁷

III. Ábrahám ben Dávid Széfer Hakabbala-ja.

Mint említettük, Gedalja a S. H.-hoz irt bevezetésében R.A.B.D.¹³⁸ történelmi munkásságát akarja folytatni és kiegészíteni. A

¹²⁶ 89 nemzedékben foglalja össze a zsidóság történetét saját koráig, azzal a céllal, hogy az exilarcháknak Dávid királytól való leszármazását bizonyítsa. Részletesen foglalkozik vele Zunz: Gottesdienstliche Vorträge II. kiadás 142.

¹²⁷ Velence 1545. 16. o.

¹²⁸ Itt a Jalkut II. M. I. 6-hoz szóló szöveget mutatjuk be, G. (9/b—10/a.) egyesek életkorát Sz. O. Zutá 16/a. alapján helyettesítette be.

¹²⁹ S. H. קב"ד a Sz. O. Z. alapján.

¹³⁰ S. H. ח"ב hibás másolás, vagy sajtóhiba.

¹³¹ S. H. ומת שנה אחת אחר יוסף Sz. O. Z. alapján.

¹³² S. H. ח"ב sajtóhiba, ח"ב olvasandó.

¹³³ S. H. קב"ד a Sz. O. Z. alapján.

¹³⁴ Sz. O. Z. ב"ב, S. H. ח"ב a betűk felcserélődtek.

¹³⁵ S. H. ומת לאחר שמת יוסף שתי שנים Sz. O. Z. alapján.

¹³⁶ S. H. קב"ד a Sz. O. Z. alapján.

¹³⁷ A 12 törzs sorrendje a Sz. O. Z.-tól és a Jalkut-étől is különbözők. Közös anyák szerint csoportosította őket, így: Lea, Bilha, Zilpa és Ráchel.

¹³⁸ R. Ábrahám ben Dávid, XII. sz.-ban működött Toledóban, ahol kb. 70 éves korában 1180-ban, mint vértanu halt meg. Talmudi és vallásfilozófiai műveken kívül ספר סדר הקבלה c. munkájában alapos felkészültséggel, óriási irodalmi ismeretekkel vázolja a zsidó történelmet egészen koráig. Művének

R. A. B. D.-nak is ugyanaz a cél lebegett a szeme előtt, mint Gedaljának: a hagyomány történelmének ismertetése.

Bar-Kochba.¹³⁹ Ebben az időben történt, hogy egy ember tűnt fel, kinek Koziba volt a neve¹⁴⁰ és azt állította magáról, hogy ő a messiás, Dávid fia.¹⁴¹ Fellázadt¹⁴² Domitianus római császár ellen és palesztinai helytartóját megölte. Domitianus római császár fiatal volt még és főleg nem erős. Ez a Koziba volt a király a szentély pusztulásától az 52. évben Betarban. Még király volt, mikor meghalt és utána fia, Rufus uralkodott, e szó jelentése: vörös. Ez is meghalt és Romulus nevű fia következett utána a trónon. Kozibához gyülekezett Izrael népének nagy tömege, ott hagyván lakóhelyüket. Rufus fia, aki Koziba fia volt, Romulus már hatalmas volt.¹⁴³ Felment Hadrianus császár a szentföldre¹⁴⁴ és bevette Betart, áv hó 9-én a szentély pusztulásától számított 73. esztendőben, megölte Romulust¹⁴⁵ és nagy csapást mért Izraelre.

Ráv és Sámuel.¹⁴⁶ Az amórák sorának első nemzedéke¹⁴⁷ Ráv és Sámuel. Ráv lement Babylóniába Rabbenu Hakkados élete végén, a 3979. évben és Babylóniában találta Ráv Silót. Ráv nagyon szerény ember volt és nem akarta magát megválasztatni iskolafőnek Ráv Siló életében, annak haláláig, de Nahardeában sem akart iskolafő lenni Sámuel helyén, úgyhogy elment Szúrába, — ez מתיא מחסא¹⁴⁸ — ott volt iskolafő egészen a 4003. évben bekövetkezett haláláig. Jesivájának hallgatói Sámuelhez mentek. Sámuel a 4010. évben halt meg. Az összes görög tudományokban is jártas volt.

tendenciája a karaiták álláspontjával szemben bebizonyítani, hogy a rabbinikus hagyomány, szóbeli tan, szerves kiegészítője az írásbeli tannak. Ez a mű is, mint Gedaljáé, középkori krónika, kompilálva a legkülönbözőbb művekből. Részletesebb irodalmat és a hozzáfűződő problémák alapos megbeszélését l. dr. Klein Miksa és dr. Molnár Ernő könyvében: Ábrahám ben Dávid, mint történetíró (különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1914—17. évfolyamaiból, Budapest, 1917).

¹³⁹ Széfer ha-Kabbala, 55-ik l. Neubauer kiadásában, a S. H.-ban 29 b. ¹⁴⁰ Sz. H. כוזיבא, S. H. כוזיבא a változtatást a IV. M. XXIV. 17-tel magyarázza.

¹⁴¹ S. H. וקשה עצמו משיח, Sz. H. וקשה משיח בן דוד. Koziba nevét csak a lázadás után kapta, Gedalja szerint.

¹⁴² S. H. ואחר כך לפי שמר בקיסר אדריאני קראוהו בן כוזיבא מלשון שקר וכו' Sz. H. ושקר דין במלך דומשטון מלך רומי ודני משטור.

¹⁴³ S. H. אדריאנוס Sz. H. אדריאנוס.

¹⁴⁴ S. H. ועלה על ארץ ישראל, Sz. H. ועלה על רמול.

¹⁴⁵ G.-nál nincs meg a רמול olvasat (l. előbbi jegyzet), ezért értelmetlen, egy sorral lejjebb nézhetett a másolásnál, így került bele ez a hiba.

¹⁴⁶ Sz. H. 57., S. H. 33/b—34/a. ¹⁴⁷ G.-nál nincs meg.

¹⁴⁸ A מתיא מחסא kifejezés Serira Gáontól R. A. B. D.-n keresztül jutott a S. H.-ba. Némelyek szerint Szúrával egyenlő. Neubauer véleménye az, melyet több talmudi hely alátámaszt (Baba Mecia 67/b., Jósua 86/a.), hogy Szúrával szomszédos helység lehetett.

IV. Széfer Juchaszin.¹⁴⁹

Szerzőnk Ábrahám Zakutó kronológiai munkáját, a Juchaszint is gyakran használja. Sok helyen átdolgozza az eredeti szöveget, azonban nem egyszer ragaszkodik Zakutó rendszeréhez és kifejezéseihez. A különböző helyeken szétszórt kisebb-nagyobb citátumokból nehezen állapítható meg, mikor melyik krónika alapján dolgozik, hisz minden krónika ugyaszólván ugyanazt adja. Egyetlen megbízható támaszpont éppen a kifejezések közös volta. Ilyen adattal szép számmal találkozunk könyvünkben. Rövidebb citátumokon kívül egy nagy terjedelmű átvételre is akadunk.

Éliás.¹⁵⁰ A silói Achija tradálta a hagyományt az áldott emlékü Éliásnak, aki a nyolcadik tradens volt.¹⁵¹ E vélemény szerint nem Pinchasz (Éliás nem egyenlő Pinchasszal). Achija Salamon királyságának vége felé, a 962. évben adta át a tradíciót Éliásnak. A midrásokban sok felfogás van arról, hogy ki volt Éliás? Baba Mecia traktátusának Mekából fejezetében (IX. c.) a Toszafot hosszasan foglalkozik (ezzel a kérdéssel).¹⁵² Van, ki úgy vélekedik, hogy Gád törzsből való . . .¹⁵³ A kockaterem lakói voltak. És jeruzsálemi (lakos volt)¹⁵⁴ . . .¹⁵⁵ Egész Izraelben úgy szokták mondani, hogy ő (t. i. Éliás) Pinchasszal azonos. A kérdés megoldatlanul marad. Eltávozott az áldott emlékü Éliás a 3047. évben.¹⁵⁶ . . .¹⁵⁷ A krónikából kitetszik, hogy Éliás levelet írt Jehoramnak, Josafat fiának¹⁵⁸ közel a teremtés 3061. évéhez. A Széfer Olamban úgy találjuk, hogy Josafat fia uralkodásának kezdetén érkezett Éliás levele (Joramhoz), miután előbb hét évig nyomaveszett.

¹⁴⁹ Ábrahám ben Sámuel Zakutó (1450—1510) 1504-ben írta a Széfer Juchaszin c. krónikáját. Szintén a nemzedékek levezetésével foglalkozik Mózesről a szerzőig. Az első kiadó R. Sámuel Schulam kiegészítette egy addig ismeretlen szír krónikásnak Abul-Farag Barhebraüsnek arab krónikájával, mely a dinasztiai történetével foglalkozik. Első kiadás Konstantinápoly, 1566, a legjobb kiadás השלם ספר יהושע Herschell-Filipowiski, London, 1857.

¹⁵⁰ Sz. J. 8-9. o. S. H. 17/b és 18/a.

¹⁵¹ S. H.-ban nincs meg, a Juchaszin jellemző tulajdonsága, hogy sor-szám szerint jelöli az egymásután következő tradenseket.

¹⁵² A S. H. a Sz. J. idézte talmudi citátumnak csak eredményét közli, nem különbözteti meg a szerző szavait a kiadó betűzéseitől, tudniillik ez a részlet az első kiadónak, R. Sámuel Sulammak a bejegyzése, Konstantinápoly 1556.

¹⁵³ A Sz. J. a megokolást is adja; שולח אברהם לאה בא נר.

¹⁵⁴ S. H. הושע בן נון, Sz. J. ירד בירושלים.

¹⁵⁵ A krónikában két törzsnél fordul elő. Első krónika, VIII. 27. és XXVII. 18.

¹⁵⁶ A S. H. ezt Elisával kapcsolatban vette át.

¹⁵⁷ S. H.-ban Josafát 18-ik éve.

¹⁵⁸ S. H. מלך יהודה.

Cefanja.¹⁵⁹ Habakuk adta át neki (a hagyományt) a 280. évben.¹⁶⁰ . . .¹⁶¹ Abban az időben élt Chulda próféta. Szemachot traktátusának 13. fejezetében¹⁶² azt találjuk, hogy sirja Jeruzsálemben van és férfi sohasem közeledett hozzá.

Dávid.¹⁶³ Királyságának kezdete a teremtés 884. évében volt.¹⁶⁴ Uralkodása után 37 évvel, uralkodott Ábsalom . . . Dávid tanítója, Mefiboset, Saul fia volt, amint azt Beráchof elején találjuk.¹⁶⁵ Hasonlóképpen Achitofel is. De első sorban Irá Hajáiri, a kohen volt a tanítója, akinek a tizedét is adta . . . Párnákon és kereveteken adott elő, amint azt Moed katán traktátusában találjuk.¹⁶⁶

Sovách¹⁶⁷ levele Jósúdhöz.¹⁶⁸

V. Mőor Énájim.

A modern zsidó tudomány legelső számottevő művelője, aki évszázadokkal megelőzte korának tudományos felkészültségét, Azarja dei Rossi,¹⁶⁹ igen nagy hatást gyakorolt Gedaljár. Forrásai között ugyan nem említi, a könyvön belül egyszer sem utal rá, mindamellett — mint már Zunz is kimutatta¹⁷⁰ — sokat tanult a Mőor Énájim szerzőjétől. Mindenütt, ahol filológiai, exegézis-történeti problémát érint, ahol alexandriai zsidó tudományról szól, ahol tudományos kronológiát ad, ahol maszoretikus kérdéseket érint, szorgalmasan használja kimagasló kortársának munkáját. Hogy következetesen tartózkodik attól, hogy nevét megemlítsen, talán azzal magyarázható, hogy a hagyományos rabbinizmus egyes képviselői és Azarja között bizonyos elvi nézeteltérések voltak, amelyek népszerűtlenné tették Azarját.¹⁷¹ Föltehető, hogy Gedalja, akinek tudományos érdeklődése kétségen felül áll, csak a hivatalos közvéleménnyel való összetűzést kerülte akkor, amidőn elhagytja

¹⁵⁹ Sz. J. 10., S. H. 19/b. „Josiáhu király idején.”

¹⁶⁰ S. H. לבריה. ¹⁶¹ 19. tradens ¹⁶² Prágai kiadás, 40/b.

¹⁶³ Sz. J. 8., S. H. 14/b. ¹⁶⁴ A S. H. még לארץ ירושלים.

¹⁶⁵ 4/a. ¹⁶⁶ 16/b. ¹⁶⁷ Előfordul Sofách-nak is I. kron. XIX/16. Hádár-ezer Cova királyának fővezére.

¹⁶⁸ S. H.-ban nincs meg, a Juchaszin jellemző tulajdonsága, hogy sor-szám szerint jelöli az egymásután következő tradenseket.

¹⁶⁹ A S. H. a Sz. J. idézte talmudi citátumnak csak eredményét közli, nem különbözteti meg a szerző szavait a kiadó betűzéseitől, tudniillik ez a részlet az első kiadónak, R. Sámuel Sulammak a bejegyzése, Konstantinápoly 1556.

¹⁷⁰ A Sz. J. a megokolást is adja; שולח אברהם לאה בא נר.

¹⁷¹ S. H. הושע בן נון, Sz. J. ירד בירושלים.

¹⁷² A krónikában két törzsnél fordul elő. Első krónika, VIII. 27. és XXVII. 18.

¹⁷³ A S. H. ezt Elisával kapcsolatban vette át.

¹⁷⁴ S. H.-ban Josafát 18-ik éve.

¹⁷⁵ S. H. מלך יהודה.

eme jelentős forrásnak nevét. Ugyanez okból nem szóról-szóra, hanem a stilust is elváltoztatva veszi át.

*Möör Éndjim. Jeruzsáiem fekvéséről, a papok öltözékéről, Cion váráról és Palesztináról.*¹⁷²

Láttuk, hogy a város a meredek hegy közepén fekszik,¹⁷³ a hegy tetején egy igen díszes szentély állott. 3 70 öl magasságu fal vette körül... oltár is volt ott... a szentély minden oldalról márvánnyal volt kirakva. A föld alatt $\frac{5}{8}$ milnyire¹⁷⁴ csodálatos művészettel források (mesterséges kutak) voltak,¹⁷⁵ amelyek az egész szentélyt behálózták... a csatornák mind-mind ólommal voltak burkolva.

A papok (a kóhénok) mind hatalmas erejű, izmos emberek voltak... akárhányszor előfordult, hogy egy-egy kóhén mellső-lábánál megragadva valamely súlyos borjút, a legnagyobb könnyedséggel tudta felemelni akármilyen magasra. A juhokat, kecskéket csak úgy dobálták kézről-kézre. Az egész szentélyben igen nagy csend uralkodott.

Megtörtént, hogy 70 pap is volt szolgálattevő, míg azoknak száma, akik az áldozatokat bemutatták, ennek kétszeresére is felment.¹⁷⁶ Nagy félelem fogott el bennünket, midőn megláttuk a nagy Eleázár főpapot,¹⁷⁷ midőn szent hivatását gyakorolta. Ruhája nagyon díszes volt.

Felmentünk a várba, amely a város mellett... nagyon magasan van és sok, nagy, alapjától-tetejéig faragott kőből épített tornya van... az öröknek szigorú parancsuk van, hogy nem hagyhatják el őrhelyeiket, csakis ünnepnapokon és akkor is csak kisebb csoportokban. Ha valakit a felügyelőjük előzetes rendeletére bebocsájtottak a kapun, alaposan meg kellett figyelniök és kikérdeezniök.

A város kerülete 40 risz volt,¹⁷⁸ utcái teátrálisak voltak, utai a meredeken egymáshoz közeledtek. Ezek az utak két megkülönböztethető részből állottak, hogy az alsó és felső részén is lehessen járni, hogy külön uton járhasanak a jámborok, szentek és ne kelljen érintkezniök a tömeggel, mely nem tud annyira vigyázni a tisztasági törvényekre.

¹⁷² M. É. Berlin 1794. S. H. 23 b.

¹⁷³ M. É. על הר נשפה, S. H. שדרת ההר.

¹⁷⁴ A פראסאנג (Parasang) hosszúságát egyéke. Minden parszában 40 közönséges mil van (millárium). Bölcseimknél egy mil 266,2/3 könyök (lásd. Zuckermann: Über Talmudische Gewichten und Münzen, Breslau, 1862.

¹⁷⁵ M. É. גלות לרוב, S. H. מעין גדול מים רובע גדול.

¹⁷⁶ S. H. יותר מן אנשים.

¹⁷⁷ S. H. nem nevezi meg a főpapot.

¹⁷⁸ S. H. חלק א' משבעת חלקים וחצי של מי.

A Jordán hasonlatos Egyiptom Nilusához, mely aratás felé kiárad, elhagyja medrét és megöntözi a földet.

A második templom tekintélye az idegen uralkodóknál.¹⁷⁹ Ismeretes már a „Hadrat-Zókénim” című fejezetből¹⁸⁰ ama nagy tisztelet, becsülés és tekintély, amelyet Nagy Sándor után Ptolemaeus Philadelphus, a 4 király közül az egyik, tanúsított e ház iránt, akik odaálltak az eltört szarv helyébe.¹⁸¹ De ezen kívül olvasd csak el, mit ír a rómaiak Jozsippónja a 12. könyv 3. fejezetében, ahol hosszasan elbeszéli, milyen rendeletet adott ki a nagy Antiochus görög király, Antiochus Epiphanes apja,¹⁸² a szentély tiszteletének érdekében, mely szerint — a zsidó vallásnak törvénye ellenére — a nem zsidók közül senki sem merjen belépni a szentélybe... Ugyanigy a 13. könyv 5. fejezetében azt olvassuk, hogy Demetrius király, Jónáthán a Hasmóneus főpap idejében, mennyire tisztelte e házat és egy, a zsidók szempontjából igen kedvező rendeletet adott ki... ezenfelül kiutalok a kincstáramból 15.000 siklust, hogy azon állatokat vásároljanak és arról a 10.000 siklusról,¹⁸³ melyet eddig őseimnek a szentség adományából kellett fizetniök, lemondok a papok javára. Ha valaki a szentélybe menekül, még ha a királynak magának tartozik is, nem szabad a felügyelőknak őt onnan elhurcolniök. Ha javításra szorul a szentély épülete, kívánom, hogy annak költségét az enyemből fedezzék. Még az is ott található mellette a 13. könyv 6. fejezetében, hogy Ázsia összes királyai több ízben nagy ajándékokat ajánlottak fel a szentély részére. Ápió elleni 2. könyvében azt írja, hogy III. Ptolomeus, akit Euergetes-nek is nevezték, mikor Szíriát sikerült elfoglalnia, nem Egyiptom bálványainak mutatott be áldozatot, hanem Jeruzsálembé ment.

VI. Egyéb héber források:

A fentebbiekben részletesen tárgyalt és példákkal illusztrált héber forrásműveken kívül Gedalja még számos hébernyelvű munka alapján dolgozott. Ezeket itt-ott aszerint, hogy mely eseményre szolgáltatnak bővebb anyagot, lelkiismeretesen felhasználta. Általában nem történelmi művek ezek, hanem a filozófiai, midrási és responsum-irodalomnak valamely műve, így pl. eléggé gyakran hivatkozik a midrás irodalomra, Maimuni különböző műveire,¹⁸⁴ Izsák Mikuszi Széfer Micvot Hágádoljára,¹⁸⁵ a Josefusnak tulaj-

¹⁷⁹ M. É. 219/a, a S. H.-ban 22/b.

¹⁸⁰ A M. É. második könyve, mely a Septuaginta keletkezésével foglalkozik. Aristeas levelének ez az első héber fordítása.

¹⁸¹ Dániel VIII. 8. és 22. egyenlő Nagy Sándorral.

¹⁸² M. É. מלכות אנטיוכוס. S. H. a későbbi kiadásokban romlott a szöveg

¹⁸³ A S. H. későbbi kiadásai, tehát a venezianai kívül a מלכות אנטיוכוסnak nyomták. ¹⁸⁴ 44/b, 50/b, 51/a, 53/a. ¹⁸⁵ 53/a.

donított Josippon című népszerű műre,¹⁸⁶ magára Josephus Flaviusra,¹⁸⁷ alexandriai Philóra,¹⁸⁸ Aristéas levelére,¹⁸⁹ a Zóhár-ra,¹⁹⁰ Szadja Al Fajumi műveire, személyes közlésekre,¹⁹¹ Salomo Jiccháki műveire,¹⁹² Izsák De Lattes Saaré Cijonjára,¹⁹³ Rabbi Bechájé Tórákcommentárjára,¹⁹⁴ a Vergák Sébet Jehudájára¹⁹⁵ etc. etc.

Idegennyelvű forrás. Az idegennyelvű források közül a bevezetésben egy szerzőt említ, akinek neve a lemeberg kiadásban a következőképpen szól: פרה יקמי מלימי דברנו, az eredeti velencei kiadásban helyesebben מלימי áll. A S. H.-val foglalkozó irodalom mindaddig szem előtt tévesztette azt a fontos momentumot, hogy Gedalja ben Jachja Jacobus Philippus Bergamensis XV. században élő olasz szerzetesnek munkáját használta.¹⁹⁶ Valószínűnek látszik, hogy a mű olasz fordítása volt előtte, amennyiben a szerző nevét olaszul adja. Így egyenlő Galana csak az olasz szövegben fordul elő.¹⁹⁷ Gedalja igen sokat használta a bergamói szerzetes művét, különösen akkor, amidőn idegen népekkel foglalkozik. Következőkben bemutatunk néhány párhuzamot:

Bergamensis 5/a. S. H. 91/b. Adam¹⁹⁸ et Eva primi omnium parentes: triginta supra non-gentos vivere annos et ultra Cayn, Abel et Seth cum sororibus suis . . . Triginta alios genuerunt filios . . . qui sororem Calmanam duxit uxorem . . . Verum Methodius sanctissimus martyr illos centum¹⁹⁹ genuisse filios meminit . . . Maximam cunctis diebus vitae peregrissent poenitentiam, non modo dei misericordiam assequi meruere, sed et prophetiae donum commeruerunt . . .

¹⁸⁶ Zunz szerint X. sz. elején.

¹⁸⁷ 45/a, 22/a, 22/b, 23/a, 28/a, 31/a, 15/a, valószínűleg, hogy csak közvetve használta a Josippont, bár említi forrásai között, mert csak azokban a részletekben idézi, melyeket a M. E. alapján dolgozott fel.

¹⁸⁸ 18/b. ¹⁸⁹ 23/a, szintén csak az M. E.-ből. ¹⁹⁰ 31/b, 32/a, 27/a.

¹⁹¹ 19/a. ¹⁹² 29/a. ¹⁹³ 27/a, 55/a, Provance XIV. sz.

¹⁹⁴ 30/a, 30/b, 30/c, 30/d, 30/e, 30/f, 30/g, 30/h, 30/i, 30/j, 30/k, 30/l, 30/m, 30/n, 30/o, 30/p, 30/q, 30/r, 30/s, 30/t, 30/u, 30/v, 30/w, 30/x, 30/y, 30/z, Saragossában élt, 1340-ben halt meg.

¹⁹⁵ 112/a, 112/b, született Sevilleben XIV. sz. végén, irta a XV. sz. elején, kiegészítette fia József, 1554-ben.

¹⁹⁶ Jacobus Philippus Bergamensis középkori krónikás, mh. 1520-ban, Supplementum chronicarum orbis ab initio mundi usque ad annum 1482 libri XV. című krónikája, saját korának eseményeire még ma is használható forrásmunka, jöllehet a régebbi korokra vonatkozólag az egykori krónikáknak minden állítását kritika nélkül elfogadja, a mű igen nagy tekintélyre tett szert, amennyiben már a szerző életében 9 kiadást ért el. Olaszra F. Sanzovino fordította le. Idézetek az 1513. évi velencei kiadásra utalnak.

¹⁹⁷ 93/a. l. a 217. j. ¹⁹⁸ S. H. בשנלל אנוש ויהיה אז כני נהדר. I. Augustinus: De civitate dei XVI. könyv XI. c.

¹⁹⁹ Olympos püspöke, Lyciában mártírhalt 311-ben, művei java részben csak fordításban maradtak meg. Sz. J. 60 gyermeket említ. Koh. R. 6. 3. Káinnak volt 100 gyermeke.

B. 5/b. Cumque Cayn²⁰⁰ senio confectus fuisset et inter fructeta aliquando lassus sederet: a pronepote suo Lamech,²⁰¹ qui et ipse iam senectutis vitio caecus effectus fuerat, interfectus fuit. Nam Lamech ipse dum venationi insisteret: pueri ductoris suasu credens Cayn esse bestiam: sagitta occidit occisus est. Lamech vero cum se Cayn proavum interfecisset eo modo depræhendisset ira nimium succensus: ipsum puerum postea interfecit.

B. 6/b. Seth interdixisset, necum filiis Cayn eius unquam commisceri permitteret . . . Observavit . . . porro eius filii cum in septimam usque generationem . . . acceperunt uxores: e quibus Gigantes progeniti sunt: verum hi quantum augebantur numero: tanto in vitia prolabebantur maiora, Quo circa . . . Irritantes: ipse tandem omnes iusta animadversione: diluvii aquis delevit.

B. 7. Hoc Matusalem ferunt diutius vixisse omnibus aliis: quos scriptura commemorat . . . annis quattuordecim post diluvii eum vixisse reperitur . . . cum patre suo Enoch in paradysum deliciarum cum translatus fuisset affirmant: donec diluvii aquae cesserent . . . concludit ipsum eodem anno defunctum fuisse: que diluvii aquae inundaverunt.²⁰²

Lamech . . . eo quippe tempore gigantes erant super terram: viri utique famosi: et incredibilis potentiae.

Noach ist itaque Noe omnes legum prevaricatores et admonitionibus et predicationibus, quibus plurimum valebat. Reducere fatagebat. Verum cum omnino nil perficeret: metuens: ne et ipsum cum uxore et filiis pestilentem interficerent, ab eadem discessit terra,²⁰³ quo quidem recedente: dixit illi dominus . . . cubitus quippe geometricus: ut idem volunt: sex usuales cubitos faciunt . . .²⁰⁴ quidem mensuram vulgo: perticam appellare consuevit.

B. 7/b. Cumque caprarum hyrcum in coricum ciliciae provinciae montem ad pascus emisisset. Ibidem lambruscas comedens evestigio inebriatus est. Quamobrem: cetera animantia cornibus petere coepit. Quo comperto. Noe prolinus lambruscae virtutem agnoscens ipsam statim sanguine leonis: porci: agni: et similia inseruit . . .²⁰⁵ ex illo primo inebriatus est . . . viditque . . . admultas usque generationes . . . viri numero 14000. Hae sunt generationes; Noe,

²⁰⁰ Bergamensis-ben nincs meg כני נהדר.

²⁰¹ Bergamensisben unokája és Lamech vak volt.

²⁰² Augustinus Aurélius (a latin egyházatyák legkiválóbbja, 354–430) világtörténeti fontosságú művei a Confessiones és a De civitate Dei. Augustinus is e véleményen van, a De civitate Dei XV. 11. II. kötet 382 o.

²⁰³ Sz. J. 232 hasonlóan, ונה ברה שפני הענקים.

²⁰⁴ A bárka mértékéről részletesen I. Gen. Rabba 31. fejezet.

²⁰⁵ E midrás ilyen változata ritka, párhuzamos helyeket I. L. Ginsberg: The Legend for the Jews V. 165. o. 62. jegyzet. A Sz. J. 232. o. hozzáteszi

למשל לשון יי.

Sem, Cham et Japhet e quibus duae et septuaginta periere gentes, de Japhet ergo quindecim descenderunt generationes, de Cham duae et triginta, de Sem primogenito et omnium patriarcha viginti septem²⁰⁶. . . Japhet. . . qui et Ianus²⁰⁷ a quibusdam bifrons appellatur.²⁰⁸

Cham . . . qui et Zoroastes²⁰⁹ appellatus est; quemque et nonnulli Nembroth fuisse affirmant . . . Zoroastes artis magicae primus inventor (12/b.)

B. 9/b. Ionichum²¹⁰ post diluvium Noe genuit filium virum, ut omnes testantur ingenio eminentissimum. Astronomumque peritissimum. Hic inter caeteros Nembroth gigantem habuit discipulum.

Sem, quem nonnulli Melchisadech summum sacerdotem fuisse affirmant: qui primus post diluvium Salem condidit civitatem, ipsa est Hierusalem.

Arphaxath . . . ab isto Arphaxat emersere caldae . . . Babylon magna aedificata fuit. Sala, ab isto Sala ubi supra Sarmatae qui et indi prodire . . . quae apud nos Tartaria nuncupatur. Duplicem Sarmatiam esse invenimus . . . Ab occasu vero praedicta Europae Sarmatia et Tanay fluvio caucasi montes (ut Ptolemaeus²¹¹ in quinto refert) in hac provincia sunt: cuius portae (a multis) magno errore caspiae sunt dictae, ut Plinius²¹² est auctor: ingens sane naturae opus: ut montibus interruptis: repente ibi fores additae ferratis trabibus.

Heber. Ab isto Heber hebraei iudaei appellati sunt. In cuius solum familia dum linguae dividerentur: lingua hebraea, quae antea una erat: remansisse dicitur. Ipsa quippe primo humana dicebatur.

²⁰⁶ Sz. J. 232. o. ה'ב'ב'.

²⁰⁷ A Salselet Hakabbala Noét emliti Janusnak, a héber י-בול, Berossus: Babylonius Hystoricus (Marduk babiloni istennek papja Kr. e. 300 évvel) műveiben találjuk Noét, mint Ianus. „Prima figura Noe quae et Iani patris Ogyges.” Kommentátora János: Noa cognomine Ianus ante diluvium, genuit Sem, Cham et Japhet . . . Nam eadem uxor Iani fuit dicta Titea Terra et Vesta magna. Bergamensis Jáfetet emliti, hogy Janusnak is nevezték.

²⁰⁸ Noé feleségét Arsi Priscanak nevezték el a S. H. szerint. Hasonlóan Berossus: Post diluvium vero omnes istos huic arbori annexos, qui sunt decem et septem Titanes Araxa Prisca Regina . . . Araxa Prisca genuit Scytham priscum, a quo Napus et Prutus. Emliti még Pandora Noela és Noegla nevű feleségeit.

²⁰⁹ Berossus: qui semper magicae et veneficae studens, Zoroast nomen consecutus erat.

²¹⁰ A S. H. נקריה sajtóhiba, helyesen נקריה.

²¹¹ Claudius Ptolemaeus, híres csillagász és geográfus (Kr. u. 2. sz. Alexandriában). Műveit Európa az arabok közvetítette latin fordításból ismerete. Valószínűleg a γεωγραφικὴ βιβλιοθήκη c. geográfiai művet idézi, mely 1525-ben jelent meg. W. Pirkheymer híres latin fordításában.

²¹² Plinius Secundus (maior) Kr. u. 23–79, műve Naturalis Historiae libri XXXVII. „Encyklopaedia”-nak nevezi a szerző.

Phalech interpretatur divisio: qui cum terra esset labii unius in eius ortu prope turris aedificationem confusum est.

B. 10/b. S. H. 92/a. Monstruosorum quoque multa hominum genera post linguarum varietatem adeo factam: variis in locis perducta fuisse.

I. Androgine etiam in Aphrica monstrosi sunt, qui utriusque naturae inter se vicibus coeunt.

II. Arimaspi alii monstrosi homines in Scythia reperiuntur: qui in media fronte unicum habent oculum.

III. Astromi item in fines indiae sunt, qui sine ore omnino sunt.²¹³

IV. Monoceros item monstrum in India est mugitu horrido²¹⁴ equino corpore capite cervino: qui media in fronte cornu habet: splendore mirifico.

V. Manticora quoque in India triplicem dentium ordinem habens faciemque hominis et corpus leoninum:

VI. Monoculi quoque in India nascuntur, singulis cruribus²¹⁵ et singulari pernecitate.

VII. Sunt denique ea in regione Siluestres: hirsuti corpora: caninis dentibus.

VIII. Hyppopodes item monstrosi populi in scythico oceano sunt, qui teste solino humani usque ad vestigium formam tenent: sed in equinis pedes desinunt.

IX. Neuri etiam monstrosi homines in scythia sunt, qui aetatis temporibus in lupos transfigurantur, deinde exacto spatio in pristinum reverterentur formam. Mars illis deus est, hi pro simulachris enses et tentoria dedicant, hominesque pro victimis habent.

X. Atlantes monstrosi quasi homines ultra lybiae deserta sunt . . . Deum lucis oderunt, hi ullo modo non vescuuntur animalibus.

XI. Chelonophagi monstrosi homines in Carmani²¹⁶ sunt provincia, qui non alia quam testudinis²¹⁷ carne vivunt: piscium autem cute se contegunt.

XII. Monstrososae gentium facies etiam in Aethiopia reperiuntur, quarum aliae sine naribus aequali totius corporis planitie informes habent vultus: aliis concreta sunt: ora modicoque foramine calamis avenarum pastus hauriunt.

²¹³ Bergamonál nincs meg a ג'ל'ג'ל'nak megfelelő kifejezés.

²¹⁴ S. H.-ban hiányzik „mugitu horrido”.

²¹⁵ S. H.-ban hiányzik „nincs meg Bergamoban”.

²¹⁶ S. H.-ban Románia.

²¹⁷ Az olasz szövegben: provincia liquali non vivono d'altra carne che di testudine cive di galana: A szómegegyezés arra vall, hogy G. olasz szöveget használt.

XIII. Tanephii etiam in oceano septentrionali sunt populi... Quorum nuda corpora pergrandes ipsorum aures tota contegunt.

XIV. Pygmei monstri in arabia sunt populi minutissimum genus... Quorum mulieres quinto anno pariunt, et octavo senescunt.

XV. Trogloditae²¹⁸ monstrosi populi in Ethiopia sunt, qui specus excavant. Et hae illis domus: victusque eorum serpentum carnes sunt: Stridorque: non vox: adeo sermonis commercio carent.²¹⁹

B. 11/b. S. H. 94/a. Ragau: seu Reu: Amazonum foeminarum regnum: huius Ragau temporibus: inter Scythas et Albanos...²²⁰ erant duo iuvenes regii viri audaces... qui incolas infestare latrocinii coepere: A quibus tractu temporis per insidias fere omnes eorum armigeri trucidati fuerunt. Quod cum aegre ferretur a viuatibus coniugibus mox in ardorem vindictae devenire... feruidaerque: cum paucis, quae supervixerunt viris: in arma prorupere. Et primo impetu facto: hostes a suis amovere sedibus. Inde ultro circumstantibus intulere bellum...²²¹ Tenellis igne: seu alio medicamine: sublato in cimento manillae dexteri ne sagittandi postmodum exercitum impeditur adultis... Ad Alexandrem tamen magni tempora usque eas regnasse comperit est...

13/b. Aegyptiorum etiam regnum huius Ragau temporibus: initium sumpsisse... Duravit etiam... usque ad octavianum Augustum...

B. 12/a. Boemorum est regnum: hisdem temporibus.²²²

B. 13/b. Thares... primum nummos cudere incepit... atque sacerdotes instituit.²²³

B. 14/a. Abraam cognita autem hominis virtute: eum inter aegyptiorum sapientes instituit. Quibus et Arismetricam et astrologiam primum docuit.

B. 14/b. Jupiter²²⁴ magnus ille Aetherei dieique filius cui proprium nomen Lysania fuit: hac tempestate apud Archadium

²¹⁸ Augustinus: De civitate Dei XVI. 8.

²¹⁹ E szörnyszülötték leírásának forrása Augustinus i. m. szerint: Kartagoban volt egy mozaik festmény, amely ezeket ábrázolta és „ritka történeteket” elmesélő könyvek.

²²⁰ Bergamo megnevezi őket Scythák és Albánok.

²²¹ Csodálatosképpen az אֱתִיּוֹפִי király megsegítése nincs meg Bergamoban, holott a történeti színezetű adatokat és a személyekkel kapcsolatban levőket innen szokta venni.

²²² Bergamo egyik forrása Isidorus (szül. Karthago Novában 600-ban hispalisi (Sevilla) püspök lett 636-ban halt meg). Műve Ethymologiarum libri XX. „Amazones dictae sunt, seu quod simul viverent sine viris, ἀμαζόνες.”

²²³ Ezt már a Zs. Agádából veszi Józsuá 24. 2. és Jób. 14. 4. Peszikta d. Kahana מִן כִּי 29. b. Gen. Rabba 38. f.

²²⁴ אין מריאה nincs meg Bergamoban.

provinciam... Qui ob egregias virtutes id praeclarissimum Iovis nomen adeptus est. Et quas foeminas antea fere habebant comes: primus matrimonia celebrare. Cumque hoc mos: eos ad humanos mores redigisset monuit eos deos colere: atque ita Aras et Tempia et sacerdotes instituit.

Bergamensis 16/b. S. H. 95/a. Cres sive orion: Demogorgonis filius primus Cretae insulae rex anno a nativitate Isaach 29. apud eandem insulam imperium suscipiens eam a se Cretam appellavit.

B. 18/b. Vesta... virgo et sacerdos continentissima habita fuit, quae... sacerdotum mulierum initium dedit. Ista namque et propter eius modestam imprimis vitam: ac sacerdotalis ordinis initium ut dea habita fuit. Duos autem non ex hominibus filios... sed e coelo: totidemque filias eam genuisse fingunt... Minerva²²⁵ Haec etiam pallas dicta est... Postea texturum excogitavit officium... Usus insuper olei. Deinde bellantium acies ordinare: atque leges omnes: quibus eatur in pugnam edocuisse... Dicunt insuper eam numeros adinvenisse: et in ordinem... deduxisse... Caeterum eas Tybias seu pastorales fistulas primo composuisse multi credunt... Ipsa eadem sapientiae dea: et artium omnium inventrix dicitur. Tandem cum eius virtutis fama et numinis reverentia longe lateque diffusa fuisset... Argivorum regni exordium. In ea... egregia condita postea fuerunt oppida: inter quae Thessalonica...

B. 18/a. Jacob: Phoroneus Inachi superioris argivorum regis filius... Qui primus graecorum studia deauravit. Phlegoeus phoronei praedicti frater... qui inter caetera docuit tempora per menses et annos... Et ad deos colendos: et Sacella; et Aras primus instituit atque adinvenit. Isis²²⁶ ex Achaia secedens in aegyptum transfertavit... illos primum terras colere docuit: cultis semina committere: ac tandem collectos in panem conficere: Ceres...²²⁷ et ipsa hac tempestate apud Siculos veniens... eo in loco tanto ingenio valuit, ut et ipsa cum agrorum excogitasset cultum: prima apud eosdem boves domuerit iugoque asseruit.

B. 20/a. Apys... multasque eos homines docuisset et potissimum vini usum. Primus aratra manu solerti fecit osyris... Rhodos civitas...²²⁸

B. 20/b. his temporibus... condita est. Apollo clarissimus medicus...²²⁹ Esculapium atque Achillem docuit.

²²⁵ Egészen hasonlóan Sz. J. 233. o.

²²⁶ Sz. J. 233. o. Az Isisnek tulajdonított cselekedeteket is Ceres nevéhez fűzi.

²²⁷ Augustinus Homogyrust említi, mint akit azért tiszteltek, mert először fogta igába az ökröket. III. 101. o.

²²⁸ Sz. J. 234. Megokolása a névnek: találtak egy rózsát, mely görögül annyit jelent rodos.

²²⁹ Bergamoban nincsen מריאה megfelelője.

B. 21/a. Venerem magnam coeli dieique filiam hisdem temporibus fuisse dicunt . . . ut virgines suas ad littora mitterent: ut navigantium uterentur concubitu . . . Sparta:²³⁰ quae alio nomine Lacedaemon provincia appellatur his temporibus in Peloponnensi regione condita est. Argus quintus argivorum rex . . . Hunc centum oculos habuisse ferunt, cuncta vidisse sua incomparabili sapientia. Hic primam navem . . . fabricavit . . . Prometheus . . . Usus insuper anuli primus invenit . . . quem et quarto digito: in honorem cordialis venae portari instituit. Tempore deinde procedente apud Romanos statutum emanavit: ut liberti civesque aureo uterentur anulo libertini argenteo. Servi tantummodo ferreo.²³¹

B. 23/a. Maya . . .²³² a qua postmodum Maium mensem denominatum nonnulli fuisse affirmant . . .

B. 23/b. Hic ipse (Mercurius) lyram septicordem comperit. Hic igitur adeo in omni doctrinae genere: et maxime phisicae edoctus fuit.

Bergamensis 24/a. Saturnus . . . Insuper ferunt eum significationis operis ad agriculturam spectantis, mensurationum terrarum: et aliorum multorum consilium

B. 25/b. Aesculapius . . . et ipse hisde temporibus adeo Medicinae artibus excelluit . . . Hunc aiunt . . . speculum primum invenisse: primumque vulnera vitis obligasse . . . Atheniensium regni principium. Solon philosophus . . . et leges multas atque optimas instituit . . . (68/b.)

B. 92/b. Parisius regia et incluta galliarum urbs. Nam quidam cum aeneae e troia secendes: una cum francone hectoris filio in galliam proficiscens . . . consedit.

B. 35/b. Dionysos . . . in diebus Moysi fuit . . . Hic in aegyptio natus quum deum aegyptios israelitarum persecutores variis plagis affligere animadverteret: veritus aegyptum fore perituram: inde cum multis discedens in indiam accessit.

B. 32/a. Danaus Beli prisci filius . . . hoc anno: qui est trigessimus septimus Ducatus Moysi²³³ primus graecis fodere docuit puteos.²³⁴

B. 32/b. S. H. 96/a. Sardinia itaque insula . . . Corsica.

B. 29/a. Italiae regni principium. Ianus²³⁵ cognominatus deus ac deorum pater: . . . hisdem temporibus ex orientalibus partibus veniens primus omnium in italia nostra regnare coepit . . . Eius

²³⁰ מִיָּצֵא ninc meg Bergamoban.

²³¹ Sz. J. 234. ugyanigy.

²³² Sz. J. u. o.

²³³ A későbbi kiadásokban מִיָּצֵא a velenceiben helyesen מִיָּצֵא.

²³⁴ S. H. magyarázatot fűz hozzá. T. i. kövel kirakott kutat ő csinált először, mert már az ősatyáknál is előfordul I. M. XXVI. 15.

²³⁵ Sz. J. 234. o. Egy Ianus nevű állattól, melyet megölt, vette volna nevét.

autem longitudo . . . decies centena et XX. passuum millia colligit: latitudo vero quadringenta et X. ubi est maior latitudo.²³⁶ Ubi vero minor Centum triginta sex. Universae autem ambitus tricies centena LVIII. millia complectitur unibilicum eius in agro Reatino esse . . .

B. 29/b. sed Blondus flavius . . . dicit tantummodo ducentas sexaginta quattuor; quae Episcopos habere dicuntur. Habet Italia tria maria praecipua: videlicet Adriaticum et ligusticum: Suntque in ea famosi lacus quindecim.

B. 28/b. Moysi . . .²³⁷ Ipse quoque quum sapientissimus esset primus, (ut Eusebius atque Eupolemus historici tradunt) litteras iudaicis tradidit, a quibus phoenices postea accipere: deinde graeci a phoenicibus ut infra dicitur.

B. 28/a. Eo itaque in loco chenchres²³⁸ pharao cum sexcentis curribus et quingentis milibus equitibus: ac ducentis milibus armatis pariter interit.

B. 24/b. Maria prophetissa . . . in monte autem Sin tumulata fuit.

A S. H. jelentősége és története.

Leszámítva azt a rengeteg forrásművet, melyet Gedalja fel dolgozott, még mindig maradnak oly adataink, amelyeknek első forrása a S. H. Így elsősorban azok a történelmi adatok, melyeknek a szerző szem- vagy fültanuja volt. Saját kora neves embereinek, kiváló műveinek és nevezetesebb eseményeinek regisztrálásával a tudományos történelemkutatás számára is anyagot szolgáltat. Ugyancsak sajátjából adja családjának történetét, minden bizonnyal családi hagyományok alapján. Azonkívül, hogy máshonnan nem ismert történelmi adatokat szolgáltat, olyan összefoglaló irodalmi mű, amelyhez hasonló *e korban héber nyelven alig találunk*. Az eredeti történelmi adatokon kívül szintén nem mutatható ki írott forrás vagy legalább is olyan összeállításban megírt összefoglaló irodalmi alkotás, mint amilyen a Gedaljáé, a középkori zsidóüldözésekre és a különböző hosszabb exkurzusokra vonatkozólag. A középkori legendák és babonák, a ráolvasások és gyógyítóeszközök, szóbeszéd mind olyan dolgok, amelyeknek nem kell közvetlen

²³⁶ Bergamoban Quadringenta et X., a S. H. összes kiadásában csak 7 (400) valószínűleg már az első nyomásnál a 7-ot elnezte a nyomdász.

²³⁷ Sz. J. 234. o. elnevezték egy egiptomi nyelvből átvett szóból, a מִיָּצֵא-ból származó szóval, ami vizet jelent.

²³⁸ S. H. nem nevezi itt meg, de feljebb már mondta. Az isten tíz csapása Kinkérő fáraót érte, mások szerint Amóziót. Eusebius felsorolja a fáraókat. E sorban a 11. fáraó Chencheres.

írott forrást keresnünk, ezek Gedalja műveltségének elemei. Ugyancsak a középkori zsidó műveltségéhez tartoznak, bizonyos filozófiai és exegetikai fogások, meg homiletikai ügyességek, melyekkel egy-egy eseményt kiszínez, egy-egy történeti személyt jellemez.

Mindent egybefoglalva a S. H. elsősorban nem történeti mű. A historiai igazságkeresés az új-kor vivmánya, amelyhez Gedaljának nem igen volt érzéke. De hiszen számára a történet nem is olyan események láncolata, amelyek egymással okozati összefüggésben állanak, a történelem neki, mint a középkori ember számára általában, nagy emberek példaadó életének ismerete, anekdoták, kuriózumok, apróságok, háboruskodások és békekötések, szóval mindenféle belső okozati összefüggés nélkül való események egymásutánja, melyen keresztül az isteni gondviselés iránya látszik. Modern értelemben véve tehát a S. H. nem nevezhető historiai műnek, csak annyiban, amennyiben saját élményeiről beszél. Éppen annak a sajátosságának köszönheti népszerűségét, hogy elsősorban érdekes igyekszik lenni és ezért a legkülönbözőbb dolgokat hordja össze. Összesen 10 kiadást ért el és a Heilprinn *סדר הדרות*²³⁹ című krónikája is anyagát nagyrésztben tőle kölcsönzi.

Modern szemmel nézve a S. H. inkább kulturtörténeti, jobban mondva szellemi történeti kompendiuma mindannak, amit egy XVI. századbéli művelt zsidó a Haláchán kívül tudott és közlésre méltónak tartott.

Budapest.

Dr. Schächter László.

IRODALOM.

Kóbor Tamás regényköltészetének zsidó tartalma.

A magyarság és zsidóság szellemi érintkezésének végső fokán, midőn multtá merevedett minden korlátozó tiltakozás és elhárító konvenció, a magyar zsidóság is belekapcsolódott az irodalmi kultúra egyetemességébe minden közvetítés nélkül, a maga intellektusának erején. A XIX. század második felétől kezdve hol tartalmasabban, hol erejétörtebben mutatkozott meg a magyar-zsidó szellemiség egyéneken keresztül kihangzó kollektivitása a magyar irodalmi alkotásokban. S azóta ennek a szellemnek funkciója soha meg nem szűnt, életverése soha ki nem hagyott, és a század fordulóján Kóbor Tamás írói működésében is maradandóan felmérhető súllyal juttatta kifejező formákhoz a maga belső értékeit.

A realizmus korának irodalma egyre gyakrabban vetette fel a zsidó vonatkozású kérdéseket. Az írók nem fiktív, fantázia-világot rajzoltak, nem hunyhattak tehát szemet a zsidó-magyar társadalmi kapcsolatok révén felvetődő sajátos és szükségképpen adódó problémák előtt sem. Észre kellett venniük, hogy az emancipáció után a zsidóság számára megnyílt új lehetőségek új és egyetemesebb érintkezést hoztak létre a zsidóság és magyarság között, sőt eddig ismeretlen jelenségeket idéztek fel a zsidóságon belül is. A még lappangó zsidó életmotívumokat a XX. század tárta fel, magával hozva az elmúlt évtizedek jelentős zsidóértékű vivmányait: az emancipációt, a recepciót, a társadalmi, gazdasági, irodalmi alkotások szabad lehetőségeit és mindezek következményeként az asszimiláció végső konzekvenciáját: a hitehagyást. Ez a zsidókérdés egészéből kiszakított probléma a magyar irodalomban korszellemet átfogó témakeretté tekintélyesedett és fokozódó aktualitással szinte mágnesként gyűjtötte maga köré a zsidó élet apróbb jelenségeit.

Kóbor Tamás írói munkássága is ennek a szellemnek égboltja alatt teljesedett ki. Regényköltészetében a zsidóság szerepe nem területhódítás, hiszen már előtte is polgárjogot kapott a zsidó

²³⁹ 1660—1747.

és a zsidó probléma a magyar irodalomban, nála a zsidó élet-adottságoknak regénykeretbe-foglalása: új felfedezés. Akik eddig megértéssel vagy ellenséges magatartással közeltek a zsidó kérdésekhez, kívülről látták meg, eredményeiben fogták fel, hatásában ellenőrizték a zsidóság elhelyezkedését önmagával és a társadalommal szemben. Kóbor belülről közelítette meg a zsidóságot, a háttérből nyomult előre, az árnyékból lépett a valóságba és a pozitív kép mögött maradék nélkül aknáztá ki a negatívumok tartalmát. Nem zsidó életet teregetett szét, hanem zsidóvá élte át regényalakjai életét. S ez csak Kóbornak sikerülhetett, akinek a zsidószármazás nem teher volt, nem lekötő erő, hanem felzabáló energia. Érzéseivel mélyen belenyúlik a zsidóság szellem-talajába és szertefutó szálakkal kapaszkodik meg évezredek mult-jába, tradícióiba. Az átéltség meggyőző hangulatából bontakoznak ki a zsidóságot érintő írásai, úgy hogy a történetek mögött mindenkor igaz emberi és zsidó lelkeség él s a formák mögött az ősiség szelleme lüktet. Regényeiben élmény és költészet harmonikusan olvad össze: valósággá.

Ember- és világszemléletében szinte nyoma sincs a romantikus látásnak. A való élet részelemeiből épül fel költészetének architektúrája. Nem ismeri azt a jogot, hangsúlyozza egyhelyütt, hogy mivel regényt ír, hazudhassék. Ez az önvallomás és írói program természetes kihangzása egyénisége belső tartalmának, annak a viszonyoknak, melyben az élethez, emberekhez és jelenségekhez áll. Ha témája nem a gravitáció törvényének megfelelően a föld felé vonzza, hanem a képzelet szabadabb, kötetlenebb területei felé sodorja, a reális keretek látszatvilágát akkor is igyekszik megtartani, mert valószínűség nélkül az írásmű nem ér semmit. Ezt a gondolatot Kóbor hirdeti és ezzel a kijelentéssel mintegy fémjelzi irodalmi izlését. Reálisan és élményszerű közvetlenséggel, misztikum és exotikus bizarrságok nélkül telíti meg élettel a hagyományokhoz ragaszkodó zsidó életformát. Zsidó tárgyu regényeinek hőse: a zsidó család. Középpontjában a szimbolummá nemesedett pater familias-szal, ki a maga korlátlanul hatalmas apai tekintélyével, uralkodó büszkeségével, féltve őrzött becsületével, családboldogító álomkergetésével szentséggé avatja a hitvestársi néma türelmet, az anyai jóságot, s a gyermeki engedelmisséget. Ebben a környezetben csak a szeretet jelenti az életörömet, és az ünnepi hangulat a boldogságot. Ilyenkor a lélek elszakad minden hétköznapiól és elmerül az önfeledkezés istenes szépségeiben. A zsidó ünnepnek fenséges ereje van: külsőben átalakít, lélekben kibékít, bűnőket megbocsáttat, érzelmi és elvi felszín-egyenlenségeket elsimít. A szegénységre bűvös fátyol borul s a szülői és testvéri csókban összeolvad, felmagasztosul az egész család.

S ezt a családi életet is kikezdte a hagyományokat lazító

korszellelem, mely tradíció-szakadással egész világtűnőbséget jelentő diszharmoniót teremt az apák és fiuk nemzedéke között. Kóbor is rámutat erre a zsidóságon belül egyre szűvasodó generáció-ellentét vallásszellemi és társadalmi dekadenciájára. A pántlikás zsidó meg-gazdagodott fia elfelejti származását. A pénz szivtelenné és gögössé teszi. Atheista lesz és fitymálva nézi le jámbor hitsorsosait. Ugyanigy alakítja át az új idők szelleme s a vagyoni jóiet felfogásban, magatartásban egyaránt a szegény kovácsfiút is. Bennük ütközik ki a zsidó gerincelenség minden bűne. Nincs önértékük. Pedig a zsidóság helyzetjavulásának, megbecsülésének egyetlen feltétele: a zsidóság értékének tudata. Aki nem hunyázkodik meg, s nem némul el bántó alázatosságban, hanem meggyőződéssel, öntudattal szól a maga zsidóságáról, annak mindenütt van tekintélye, tisztelete, még ha történetesen Fuchsnának hívják is.

Való, hogy a zsidó vallás teher az életben s hogy a zsidó külsőt megvetik. De a fájó tapasztalatok keserűsége nem lehet ok sem a panaszkodásra, sem a gyáva menekülésre. Számolnunk kell a zsidósors tragikumával és vigasztalódnunk kell abban a tudatban, hogy mi vagyunk a „vallás hősei”. „Szomorú, terhes vallás a zsidó” mondja Kóbor és ezekben a szavakban pesszimista világszemléletének hangjai csapnak fel. A pesszimizmus Kóbor ösel-ménye. Maga vallja: „Tele vagyok sötétlátással.” Gyötrő távolság-érzése nem attitűd, hanem morális meggyőződés. Az emberiség végzetes bünforrása: a szegénység. Az élet nem egyéb, mint örök hullámlás a szegénységből a szegénységbe. Az anyagi, lelki, szellemi, erkölcsi szegénység faláról pattan el az emberélet, hogy önlendületével ugyanoda hulljon vissza. A nincstelenség tikkasztó tüzeiben elhamvad minden jószándék, becület elhatározás, meg-álmodott boldogság. A gazdagság: erőszak; a társadalom erkölcsi felfogása: álszenteskedés. A szegény: a gazdagok vásári portékája, játékszere, mulatságuk tárgya és ennek a mulatozásnak költségelt a szegények fizetik ki — az életükkel. Az élet nem nyújt örömet és a rövid életidő is hosszú, keserves robot. Az író néha a vég-letekig ragadja pesszimizmusát. Az emberiség nyomorúságáért nemcsak a gazdagokat terheli a felelősség, bűnrészesek a szegény emberek is, mert másoknak életet adnak. Aki a gyermekét nem tudja kiemelni az életvásár halálgözből, annak ne is legyen gyer-meke. Az emberiségen nem lehet segíteni. Az örök emberből mindig kiütközik az őstermészet. Ha pillanatra visszafőtődik is eredendő bűne, mihelyt rés támad az ideiglenes mázon, kitör belőle az igazi ember. Önként vetődik fel a kérdés, hát nincs becsü-letség az emberi társadalomban? Van, de létezését a legsötétebb megokolásnak köszönheti: „A gyenge emberek mind becsületesek, mert a bűnhöz erő kell.” Tehát minden aktivitás magában hordja az absztrakt rossz csiráját. A menekülésnek csak egy útja van: a

visszavonulás, a passzivitás: „Ne akarj te sohasem cselekedni, egyetlen szerencséd, hogy cselekedni nem tudsz.” Ez az elmélet ad értékfölbületet a nőknek a férfiakkal szemben. Velük mindig történik valami, anélkül, hogy cselekednének. Környezetükre kiáradó jótékony hatásuk passzív egyéniségükben, pusztá létezésükben rejlik.

A nyomasztó életszemléletekre, az emberi hibák látására érzékenyen reagál az író. Nem háborodik fel és nem ájtatoskodik. Nem lesz erkölcsbíró, sem prédikátor. Ellenben: megbocsát vagy gúnyba fajtja keserűségét. Az elbukottakkal szemben engedékenyebb, elágyulóbb. Meg tudja érteni őket. A megbocsátás hátterében magasabb rendű erkölcsi gondolat húzódik meg: nincs joga a társadalomnak több tisztességet követelni, mint amennyit adott. De amikor az álság, alakoskodás mögött meg kell látnia az emberi kicsinyességet, hiúságot, nagyképszerűséget: humorba, szatírába mártja az életmozzanatokot és ekkor pokoli zürzavarban bukfeneczik minden a politikától a tudományig, a diplomáciától a sajton át a házaseletig. Gúnyos és csipős megjegyzéseinek sulya alatt semmivé törpül minden és mindenki. Tollhegyre tűz tudóst és minisztert, tömeget és eszmét. Szinte swifti magasságokban járva, teszi nevetéssé a „hamis nagyszerűséget, mely a hősből kiszedi az embert, aztán teletömi nem emberi vonásokkal”. Humóra hideg és derűsen csillogó. Nevet és nevetet, midőn darabokra szedi az apró kalandok cselszövényeit, azokat az életkörülményeket, amelyek hazuggá, revasszá, fantasztikusan képzelődővé teszik az embert.

Csak az az író tudja ennyire a humor keserűségébe temetni s a szatíra méregsavában feloldani megvetését és felháborodását, akiben az intellektus uralkodó principium, s csak annak a regényírónak jellemrajzát lehet önön szavaival megfesteni, ki tudatosan reflexív egyéniség: „Én szeretem, ha elbeszéléseim fonálát oktató és megszívlelésre méltó megjegyzésekkel kísérhetem.” Mintha Thackeray szelleme kísértene Kóbor regényköltészete fölött. Minden emberi értéket és cselekedetet az intellektus viszonyában mér fel. Szinte elnémitja az érzelmi motivumokat, letompítja a sziv hangjait, hogy annál diadalmasabban mutakozzanak meg az ész munkájának konturjai. Kóbor az intellektus költője. Ezzel magyarázható, hogy visszavetítve magát a multba, mint tízéves gyermekifjú logikus következtetésekkel ítél emberek és törekvések fölött. Morális visszhangként kíséri végig észrevételeivel a cselekményt, mint egykor az antik tragédiákban az öregek kara. Didaktikus célkitűzéseinek tulajdonítható, hogy szubjektivitásával átlépve a mult és a jelen távolságát a regény időpontjából visszakanyarodik a mába, hogy a maga korára vonatkozó reflexiókkal segítse a mult jelenségeit az olvasó szemléletének közelségébe.

Kóbor regényeinek zsidó világában kettős réteg rakódik egymásra. A multból öröklött lelki struktúra és a későbbi idők át-

meneti szellem-képződménye. Az előbbi az ősi zsidóságba ágyazott váz, az utóbbi csak esetlegesség. Az időfeletti és helyhez nem kötött, ez csak divat, sallang, függelék. S az alapréteg érintetlen-sége mellett a lassu fejlődésre alkalmas felszín befogadja a mindenkori eszmehatásokat. A tőke, a nagyvállalkozás gazdasági előretörése felhengereli a zsidó kisiparost is. A zsidó kéz alkotó erejét is elnyeli a gép termelő munkája. A szocializmus időszerű gondolatai magukkal ragadják a zsidót. De a zsidó szocializmusa nem más, mint a mózesi törvények visszaálmódása, beleélés abba a reménybe, hogy az emberiség megtér a bibliai eszmékhez, azokhoz a nagy szociális gondolatokhoz, melyeknek renaissance-a megválthatná a szegénységben szenvedő világot. A szocializmus a zsidó mult, az antiszemitizmus a nemzeti jövő felé irányítja a zsidó várakozást. Egy nagy magyar zsidó teremő értéke megszabadíthatná a hazai zsidóságot minden megvetéstől és gyűlöletől. Amíg a zsidó eljut a szocializmus eszméjéig, a lélekvaltozásoknak, az érzések hullámlásának és a folytonosságában soha meg nem szakadó indulatoknak változatos, pillanatokban is érzékelhető utját futja meg. Kóbor analitikus módszerrel elemzi és boncolja az emberi lélek titkait és hatalmas réseken át világít be az Én rejtelmes mélységeibe. Az egyszerű fővárosi zsidó kis és nagy lelki válsága, életdöntő problémái és dilemmái, lépésről-lépésre követhető gondolatkapcsolódásai, egész életfilozófiája sokrétű összetettségben szintetizálódik élő emberképpé. A zsidó lélekrajza is annak a regényírói művészetnek köszönheti megalkotását, mely a lélek-analízis csodálatos, néha megoldhatatlannak tetsző bravúrával számos alakértéket ajándékozott a magyar irodalomnak.

Kóbor Tamás nemcsak regényköltészete zsidó vonatkozásai révén tart rokonságot a zsidóság eszméivel és lelkivilágával, hanem regényköltői íróművészetének felőtli vonásaival is. Intellektualizáló hajlama ép úgy magyarázható zsidóságából, mint ahogy passzivitásba menekülő pesszimizmusa is a zsidó életsors évszázados visszazsoritottságának atavisztikus kiütőzése. A realisztikus világlátáshoz a zsidó életbölcselet öröklött hagyományai csak közelebb hozták. Humora mögött gyakran, életfelfogásában és morális tendenciáiban mindig a zsidó lelkiség hangja csendül vissza. Kóbor Tamás alkotó ereje negyvenévi írói tevékenység után is töretlen, friss és modern, eljövendő művei lényegileg mégsem módosíthatják regényírói oeuvreje zsidó tartalmának eszmei jellegét, mert zsidó-szellemi tartásának immanens értékei vannak.

Budapest.

Dr. Zsoldos Jenő.

IRODALMI SZEMLE.

Schriften des jiddischen wissenschaftlichen Instituts. Historische Sektion. **Historische Schriften** Band I. Unter der Redaktion von E. Tschirikower (Berlin). Mit Abbildungen und Faksimilien. Verlag „Kultur-Liga,“ Warschau, Leszno 40, 1929. XLIV. (Német) + 828 (jiddis) hasáb. Nagy quart. Megfelelő jiddis cím.

Ez a néhány év előtt megalapított tudományos intézet nagy energiával dolgozik, a jelen hatalmas kötet nyolcadik kiadványa. Méltóan sorakozik az eddig napvilágot látott három kötet „Philologische Schriften“ mellé. 32 dolgozat van benne, melyek a 17—19 század történetére vonatkoznak. A legtöbb szerző jelenleg Wien, Berlin és Varsóban él (Budapest nincs képviselve), de a dolgozatok az orosz-lengyel zsidók multjáról szólnak. Fel van tételezve, hogy olyanok is érdeklődnek, kik a jiddist nem értik, ezért a kötet végén az egyes cikkek tartalma bőven van ismertetve, a kötet másik felén levő német tartalom jegyzékben. Ugyanezért 1000 példányban lett nyomva, szép kiállításban, amilyenhez a jiddis könyvek a multban nem voltak szokva. A kötet egyik előnye a gazdag levéltári anyag, magán kézben levőkből épügy, mint a hivatalos levéltárakból.

Az itt rendelkezésemre álló térre, valamint olvasóink érdeklődésére való tekintettel, csupán néhány dolgozat címét jegyzem ide, mivel azonban a többi dolgozat becse ne legyen érintve.

Israelson I., Noszen Note Hannover, sein Leben und seine literarische Tätigkeit 1—26 (az elhunyt jeles tudós alapos dolgozata).

Brutkus I., Die ersten Nachrichten über Juden in Polen (im 10. und 11. Jahrhundert) 27—54.

Rubaschow S., Jiddische Zeugenaussagen in der Responsenliteratur vom Anfang des 15. bis zum Ende des 17. Jahrhunderts (Einleitung und Texte) 115—196 (a kötet legterjedelmesebb dolgozata).

Jiddische Briefe der Familie Lassalles. Abstammung der Familie Lassalles (3 szerző) 347—374.

Menes A., Die Taufbewegung in Preussen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Auf Grund von Archivforschungen) 375—404.

Jüdische historische Bibliographie 1927—1929. 821—828.

Örülünk a zsidó tudomány terjesztésének és kívánjuk, hogy a II. kötet csakhamar következék.

*

Soncino-Blätter III. 1. Heft. Berlin 1929.

Ebben a füzetben kétharmadot foglal el *Balaban M.* dolgozatai: A lengyelországi héber nyomdák történetéhez 1—50. Az első könyv az 1534-ben Krakóban nyomott Saára Dura. A nyomda-

tulajdonos három testvér csakhamar kitért. A király elrendelte, hogy az általuk kitérésük után kiadott Turokat a zsidók vegyék meg. A zsidók természetesen protestáltak. Az V. fejezet a cenzuráról szól. — *Lubon S. H.* szintén szolgál adalékokat a cenzurához a prágai héber nyomásoknál (51—55.) — *Spanier A.* (67—72) hivatkozással „Buchwesen“ c. művemre azt igyekszik bizonyítani, hogy a misna korában a midrás, pl. a Szifra is tekeresalakban létezett. Bizonyítékok: kéziratokban és régi nyomtatványokban említett felosztások, sőt a *megilla* szó is használtatott ily részletek megjelölésére. Ez mind igaz, de nem következik belőle, hogy ez már a misna korában is így volt. Először azt kellene bizonyítani, hogy a szóbanforgó midrások abban az időben már fel voltak írva. Csak annyi van bizonyítva, hogy a középkorban még tekeresalakba is írták a midrásokat. Mondjuk a 8—9. században és az ezekre vonatkozó felosztási megjegyzések később is másoltattak, midőn már kódexalakba írták azokat.

*

Finkelstein L., The Pharisees: their origin and their philosophie (K. I. The Harvard Theological Review XXII, No. 3, July, 1929. 185—261).

Geiger, Wellhausen, Herford, Moore s mások után Finkelstein új elméletet állít fel a farizeusok eredetéről. Elég egyszerű. A szadduceusok a vidéki, a farizeusok a városi lakosságtól származnak. A szadduceusok a földbirtokosok. A materialisztikus történeti felfogást, amely az utolsó emberöltőben elterjedt, F. átviszi a két zsidó szektára. Igaz az, hogy a szadduceusok gazdagok voltak, az is, hogy a vagyon földbirtokból állt, de azért kérdés, hogy osztály-harcból keletkezett-e a két vallásos irány. A széles irodalmi ismeretek mellett elmés módon vezeti le elméletéből a vitás pontokat, de meg kell vallanunk, hogy nem vagyunk meggyőzve. Pl. az egyik vitapont az, hogy a szent iratok tisztátlanná teszik a kezeket. F. szerint a falusiak (a szadduceusok) nem tanultak, tehát nem használták el a könyveket, nem fogadták tehát el a farizeusok tételét, hogy a könyv tisztátlanná teszi a kezeket, mivel ily szabályra szükség nem volt (217. lap, 215. lap, 73 j. misna Jadaim 4, 6 hibás szám lesz).

Végül azonban elvesztették a szadduceusok paraszt hiveiket, ami kissé feltűnő. F. 6 fejezetben tárgyalja az összes kontroverziákat. A befejezésben (255 lap) F. ismétli meggyőződését, hogy a szadduceusok eredetileg vidéki, a farizeusok pedig városi párt voltak.

*

Wenger L. Volk und Staat in Aegypten am Ausgang der Römerherrschaft. Festrede. München 1922. 58. lap, 4°.

Wenger kiváló jogász és papyrológus, kinek több idevágó

munkáját e folyóiratban ismertettünk. (XXIV, 66; XXXIII, 133; XXXV, 148). A fenti ünnepi beszéd szintén nagytudományú mű, amely a teliből merit. Époly érdekes, mint tanulságos, amelyből a zsidó vonatkozású részleteket szokásunk szerint kiemeljük. Jó lesz egy részét eredetiben adni. Alexandriáról 17. lapon ezt olvassuk:

„Das hauptstädtische Proletariat treibt da die wüstensten Dinge, städtischpolitische und wirtschaftliche, kirchliche, antisemitische Exzesse gehen auch im 5. 6. und 7. Jahrhundert durcheinander und machen den Statthaltern die Herrschaft reichlich sauer“.

A zsidók és hellének közti harcokról, az antiszemitizmus kitöréseiről, a kereszténységgel való fokozásáról 18–21. lapon van szó. A Syene (Assuan) papyrusokban sok héber név van: Jakobos, Rachel, Johannes. Itt volt az 5. században (ante) a zsidó katonai telep, a határőrség. Egy okmány egy asszonynak lett kiállítva, hogy nem rabszolga és nem származik ilyen családból. (30. lap.) Ezután: „Jakobos und Sophia haben drei Kinder: Lea, Rachel und Rebekka. Lea ist wieder Mutter des Markos und der Sophia, Sophia des Johannes, Isaak, Jakob und anderer Kinder: Rachel wird Nonne Indes die Spuren des Judentums als Glaubensgemeinschaft verlieren sich im Christentum und von Spuren des Judentums als Nation ist in diesen späten Texten (6.—7. század) meines Wissens bisher nichts zum Vorschein gekommen. Dass die ägyptischen Juden darum in den anderen Nationen aufgegangen seien, wird auch für die ägyptische *chóra* (vidék) niemand annehmen wollen, der des zähen nationalen Charakters dieser Nation eingedenk ist“ (21).

A zsidók a ptolemeus királyok és a római császárok uralkodása alatt mindig lojálisak voltak, az uralkodók meg is védtek őket. Hogy azonban az összeomló római birodalom támaszai lettek volna, azon kételkedni lehet, mondja W. Valószínűleg igen, mivel a zsidók minden időben és minden országban a rend elemei voltak, követve Jeremiás ismert tanácsát, melyet a babyloni fogságba hurcoltaknak adott. Kyrillos püspök és köre voltak (412-ben) a felforgatók, zsidóüldözés rendezők, az államhatalom ellen törők.

Egy keresztény házasságlevélben 570-ből a férj a feleségnek igéri, hogy társadalmi állásához méltóan fogja *táplálni és ruházni*. (26. l.) Bár van görög minta is, mégis valószínűbb, hogy a zsidó *שחר כסות וקונה* hatása, vagyis a kethuba befolyása mutatkozik.

Egy péklegénynek 569-ben kelt válólevelében a válás megoklásául az van mondva: „Egy gonosz szellem bujt belénk“. (27) Emlékeztet a talmudi dictumra: Az ember csak akkor vétkezik, ha gonosz szellem bujt belé. Egy végrendeletben, melyben az örökseghagyó vagyonát kolostornak testálja, az áll, hogy vagyona foglyok

kiváltására fordítottassék. (28.) Kopt keresztény gyakorolja a *דין ודיון* jótettét.

A kopt szerződő felek a szerződésben szerződésszegés esetén minden bírság fizetésére készek. (6.—7. század). Kijelentik, hogy *per nélkül* vállalják a kötelezettséget. (24. lap.) A kopt formula így hangzik németül: „Ohne Gericht und Gesetz, ohne irgend einen Zweifel“. Rámutattak görög-bizanci, késő-babylóniai és más párhuzamokra. (48. l., 71. jegyzet). Görög formula *ἀνευ δόξης καὶ κρίσεως*. Rámutatható még az aram papyrusok *דבר ולא דין* és a talmudi visszhangra *דין וליה דין* formulákra.

Az egyiptomi zsidók történetére vonatkozó irodalom 45. l., 31. j. van felsorolva.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

*

Joachim Prinz: Jüdische Geschichte. Ed. Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1931. (280 l. 16 képpel. 89)

Fontos, házagpótló munkát végzett a tehetséges, fiatal berlini rabbi. A zsidó történelmi tudat ébrentartására a laikus zsidó nagyközönségben, akik az adatok és terminus technikusok halmazával telített nagyobb tudományos munkákat nem igen forgathatják, jóformán hiányzott eddig az egységesen átgondolt, tömörítve lényegre adó és mégis élvezetesen megírt zsidó történelmi munka. Szerző éppen e cél felé törekszik: történelmünk évezredes hatóerőinek dinamikáját megéreztetni és megértetni a modern zsidó olvasóval. A feladat éppenséggel nem könnyű: hatalmas történelmi anyagot kellett aránylag kis terjedelmű könyvben feldolgoznia különféle, kulturális, politikai, gazdasági stb. rétegződéseiben. Érthető, hogy a munkán így erős egyoldalúság vonul végig. Inkább szellemtörténet, eszmék és világnézetek küzdelme, fejlődése a tárgya, mint politikai és gazdasági történelem. Még sem adja vérszegény absztraktnak rajzát, mert az eszmék küzdelme eleveenné, drámai feszültségűvé sűrűsödik művében.

A könyv három nagy fejezetre oszlik. Az első »Antike« címet visel. A tel-el-amarnai leletekkel kapcsolatban a zsidó nép eredetének problémájával foglalkozik, majd hosszasan, helyenként agadikus és kissé szónokias színezettel Mózes egyéniségét és törvényhozói jelentőségét fejtegeti. Feltűnően kevés a politikai rész. Ötletes megjegyzése, hogy Jerobeám volt az első munkásvezér, ez azonban csak a modern, szociális problémákat fejtegető regényirodalom stílusához idomult formula és nem jelenti azt, hogy szerző gazdasági szempontból korrajzot ad. A prófétizmust részletesen és igen lendületes, élvezetes formá-

ban tárgyalja. A második fejezet: »Das Traditionsjudentum seit Esra.« Eszmeáramlatok tarka változata. Hellénizmus, kereszténység, rabbinizmus, miszticizmus. Részben irodalomtörténetet is ad. Ismerteti a talmud metodikáját és a miszticizmus kapcsolataiban néhány szép, mélyértelmű chasid-legendát közöl Martin Buber átdolgozásában. A harmadik fejezet a »Ghettoämmerung«, melybe, amint azt a szerző helyesen megállapítja, a mi korunk is beléfoglalható, mert az emancipáció korántsem oly tökéletes még, hogy a ghetto végleges megszűnéséről beszélhetnénk. A renaissance-korbeli zsidó történetét adja, különösen sokat foglalkozik a szefard zsidókkal és a marannos-tragédiák festésére igen szép, erőteljes sorokat talál. Majd áttér az újkori zsidóság történelmére, mely földrajzi okok és problémák sokasága miatt egészen mozaikszerű, de a figyelmet mindvégig erősen leköti. Tiszteletreméltó objektivitással ír a modern zsidó mozgalmakról is és egy optimisztikus, költői lendületű zárszóval fejezi be művét.

A munkához mellékelt bibliográfia hasznos szolgálatot tesz azoknak, kik egyes zsidó történelmi problémákkal bővebben akarnak foglalkozni. Igen célszerű volt a regiszter összeállítása is. Fogypotossága mellett is értékes munka a »Jüdische Geschichte«, mert tiszta és tömör képet ad mindarról, ami a történelmi zsidóságban grandiózus, örök érték.

Budapest.

Rosenblum Manó.

MORIJA H

TANÜGY.

Jabnei védőbástyánk panaszfalánál.

Írta: **dr. Hajdu Miklós**, a Pesti Izraelita Hitközség szertartási ügyosztályának előljáróhelyettese.

Védekezéssel kell kezdenem, amikor a hitoktatás nagy témájáról beszélek. És nem az illetékességem vagy a hozzáértésem pontján kezdem a védekezést, holott talán ezen illenék kezdenem. Szerénység és önismeret azonban ezen a területen stilustalanság volna. Elvégre a hitoktatás témája a magyar zsidó felekezeti közélet olyan vitakérdéseinek egyike, amelyhez hivatlanok is nagy lelkinyugalommal, némelykor a hivatottságnak valamilyen tudatalatti jószándékával szólnak hozzá. A hitközségi adófizetőt sok esetben vajmi laza kötelekék fűzik a hitnek pozitívumához, — de viszont mihelyt iskolával, tandíjjal, tankönyvvel, gyermekének, vagy unokájának leckéjével, hittannal, vagy az ifjusági istentiszteleten való megjelenésnek kötelezettségével van dolga, menten feltámad benne a hit, hogy bele kell végre szólanom a hitoktatás ügyébe. Távol áll tőlem, hogy a való élet életmegnyilvánulásának tapasztalatait ne értékeljem. Észre kell viszont vennünk, hogy ezek és az e fajta tapasztalatok nagyrészüketben tulságosan egyoldalúak: a tájékozódás forrása legtöbbször a gyerek, vagy az unoka, aki vallás-oktatási és szakpedagógiai kérdésekben mégsem lehet mértékadó.

Másveretű volt persze a régi világ Tórában élő, Tórával foglalkozó zsidójának a Tóra tanításában és tanulásában való együttműködése. Életprogram és eszmei közösség volt ez. Éppen most olvasom dr. Seligmann frankfurti főrabbi Sövuoszi elmékedését (Gemeindeblatt der jüdischen Gemeinde zu Berlin, Mai 2931.), amely megkapóan találó és átütőerejű karakterét adja a régi zsidóélet Tórában élő vallásos szemléletének. Ez a Tóra számukra, amint ezt a bölcsek elő is írták, napról-napra megújult. Ez a szó Tóra, számukra azt jelentette amit mi zsidóságnak nevezünk. Amikor Tóráról beszéltek, akkor nemcsak a Tóra és nem egyesgyedül Mózes Őt könyvére gondoltak és nemcsak a Tóra és nem egyesgyedül a szóbeli Tanra. Assza, a 78-ik zsoltár költője éneklí: »Figyelj én népem én Tórára!« A Midras bölcsei megjegyzik

ehez: „Hát vajjon a Zsoltárok is Tóra-e?” És a válasz erre így hangzott: „Valóban, a Zsoltár ugyancsak Tóra és a prófétai írás azonképpen Tóra! És nemcsak a Biblia valamennyi könyve, de a Misna, a Gemoró, a palesztinai és babyloni tanházak vitái, ez mind, mind Tóra.” És ma is halljuk még (hadd idézzem itt a jellegzetesebb német mondatot Seligmann dr. szép cikkéből) „Ein Stückchen Thora lernen“, vagy „Thora sagen“. Ami nem csupán Mózes Ötkönyvének tanulmányozását jelenti, de jelenti a zsidó szellemi életnek legujabb, önálló és eredeti folyamatát, jelenti egy-egy fogalomnak, egy-egy értelmezésnek, ha a legcsekélyebbek is, sajátos és egyéni megoldását, nehézségeknél, bonyadalmaknak taglalását, amelyek a multnak írásával valamiféle kapcsolatban vannak.

Ma más világban élünk. Nemcsak anyagi termelésben és üzemben, de lelkiekben is érvényesül a munkamegosztás elve. Tudomásul kell vennünk, hogy a vallásoktatás a lelkigondozásnak, a tanításnak és ismeretterjesztésnek pedagógiai szakkérdése. Vedekezni tehát inkább azon a ponton kell, hogy amit elmondandó vagyunk, nem a hitoktatás pedagógiai anyagába tartozik. Nem arról beszélünk tehát, amiről szólanom kell? Látszólag nem a vallásoktatásról, mégis ennek olyan határkérdéseiről és összefüggéseiről, amelynek talán érdemes a figyelembevétel.

Beálló károk és kockázatok megelőzésének elmélete és gyakorlata, idejekorán való védekezésnek megalapozása, de büntetésnek és megtorlásnak rendszere is ma már jogban, közigazgatásban, nyomozásban, vizsgálatban, ítélkezésben, anyagi és erkölcsi javak gondozásában nagy súlyt vet az elmaradhatatlan és nélkülözhetetlen környezettanulmányozásra. Ha beszélünk vallásos ismeretek terjesztésének intézményesítéséről, ha szívünk szerint törődünk hitoktatással, ne nézzük ezt a nagy kérdést módszertani elszigeteltségében. De vegyük szemügyre és lássuk: mi történik és mi nem történik a zsidó vallásoktatás eredményes sikerének személyi és tárgyi biztosítékai körül.

A Tóra őrzői, Rabbijaink és Mestereink, messzi nagy távlatokat felfogó oktatásügyünk legkiválóbb erői, tanárok és tanítók éppen most dolgoznak hitoktatásunk új tantervének megalapozásán. Sérényen, a szegény gazdagokat átfutó melegséggel és buzgalommal munkálkodnak hivatottak és hozzáértők legutóbbi országos kongresszusi nagygyűlésünk megbízásából a hitoktatás jövődjén. A fejlődő gyermeklélek vallásos gondozásának, hitvédelemnek, zsidó erkölcsi investíciónak egész nagy világát ölelik fel a vitapontok: mit tanítson az iskola? hogyan tanítson? mit adjon az elemi és középiskolában a tankönyv a fiú és leány kezébe: Tórát, prófétákat, történelmet, imakönyvet, liturgiát, nyelvet, stb. Heti két órában jut szóhoz a hitoktató a zsidó középiskolákban: sulyos, nagy kérdés tehát, hogy a vitapontok között átfogó szemmel és átfogó

lélekkel megtaláljuk, mi a lényeg. És megbontja zavaróan, megtevesztően és ríkióan az összhangot, mai zilált és zaklatott életünknek sok minden ellenséges, kiforratlan jelszava és tendenciája. Meggondolásra készíten sok-sok jelenség, amely talán irányzatában nem bántó, nem kártékony célzatu, de hatásában még sincs éppen a zsidó vallásoktatásnak javára. A Szombat szentségében élő zsidóságot átöröklött javainak legfőbb értékében érinti (még a tervezett naptárreform előtt) a kötelező munkaszünetnek törvénye, a weekend, a cserkészlet, az állami és közszégi oktatásnak rendje és menete, amely inkább kevesebb, mint több megértéssel látja a szombat és zsidó ünnep rendelkezéseit.

Hendikeppelve indul hivatásában a zsidó vallásoktatás. A kívülálló, a sulyos nagy életkérdésekre kívülről is ritkán felfigyelő érdekeltség, szülő, hitközségi tag (Budapesten és vidéken egyaránt) kit lát, mit lát: legelőbb és elsősorban a hitoktatót. E hasábkon, amelyeken a tudományos igazság tárgyilagosságával szánt végig a nyomtatott betű, nem lehet kényes kérdés a hitoktató személye sem. Iskoláinkban kiváló képzettségű, jeles tehetségű, kitűnő erők végzik a hitoktatást: rabbiszemináriumunk és tanítóképzőnk nemcsak diplomát ad, de apostoli hitnek tűzével küldi hitoktatóinkat a pusztaságba. Nem kicsendülő poentnak kedvéért mondom, hogy a pusztába mennek-menetelnek hitoktatóink. Ha igazságosak akarunk lenni, nem szabad általánosítanunk: a pusztában is vannak oázisok. De akik korholnak, bírálják, kevesebbet követelnek a hitoktatás anyagában, vagy azt követelik, hogy többet merítsen a gyermek a Biblia élővizéből, a jóakarók és a gáncsalkodók vajjon látják-e és tudják-e, milyen hetedrangu és milyen tízedrangu kérdés némely vidéki községben, — amely polgári iskolával, gimnáziummal, kereskedelmivel, aszfalttal villanyvilágítással, orgonával, vagy közepesen tradícióskodó Almemorral büszkélkedik — az izraelita hitközség részéről sokszor inkább ellátandó, mint ellátott középiskolai hitoktatás ügye?!

Fekete szint nem kell feketével átfesteni, a világért se szeretnék a tulzások igazságtalanságának bünébe tévedni. De példának mondhatnánk a háborueltörtől és a háboru után bekövetkezett dezolátságok idejéből, lesújtóan szomorú példákat arról, hogy kisebb és nagyobb hitközségek mennyire éppen csak a törvény kényszerének tettek eleget a középiskolai zsidó vallásoktatás ügynevezett ellátásában. Számomtartunk nem egy vidéki hitközséget, ahol évtizedekig betöltetlen a rabbiállás. Mi történt itt? Ha volt kéznél zsidó tanító, hát beküldték a gimnáziumba és a kereskedelmi. De ahol nincs már égető szükség rabbira, ott már régesrég becsukták a zsidó iskolát és nincs zsidó tanító sem! Repülőgépek századában zsidó Kilek hirtelen visszaszálltak patriarkális időkbe és miként ez régesrégén járta, szinte egy-egy Zómánra fogadtak

fel tanítót, felfogadták, aki állástalanságában olcsóbbért jött és máról-holnapra beküldték a gimnáziumba. A gimnáziumi igazgató ur és a tanár urak, akadémikus grádusu férfiak, milyen véleményekkel voltak rólunk, hitközségről, felekezeti közigazgatásról, mit mondtak rólunk a kaszinóban és a módszeres konferencián, — erről ne beszéljünk. És a fiuk, akik a nyolcadik osztályban már bölcselmi előtant is tanulnak, hogyan-miként viselkedtek az évenként, de sokszor évközben is változó új emberrel szemközt, erről se beszéljünk. Ki törődött azzal, hogy a középiskolai oktatás helyi fóruma előtt, a vidéki város értelmisége előtt a hitoktatásban jelentkező nemcsak a Kile, de a zsidóság is?

Teljességgel megnyugtató-e vajjon a helyzet a személyi biztosítékon túl a hitoktatás tárgyi biztosítékában? Aligha. A vallás-oktatás tankönyvei körül ugyancsak hiányzik az a nyugalmi állapot, amelynek híján hiu várakozás az eredményes munkásságra való számítás. Melfán büszkélkedhetünk a legjelesebb erőikkel, akik kiválóan értékes tankönyveket írnak. De amíg egy-egy tankönyv a kéziratból eljut a kiadásig! Hányszor halljuk, hogy az illetékes fórumnak szűkös költségvetésében, vagy a szerződéses kiadónak bu-ás haszonra törő üzemi kalkulációjában nincs meg az egész tankönyv kiadására való fedezete. Mi a megoldás? Elő a ceruzával! Megnyírbálják a kéziratot, a margóra végre mégse lehet nyomtatni, — és elkészül a megtépázott, megcsonkított iskolakönyv. A héber szedés, ez meg egészen külön gyötrelmem. Hány könyvből látjuk viszont ósrégi szedésnek ütött-kopott matricáját patinás hagyományú sajtóhibáival és olyan latinbetűs jegyzetekkel, amelyeknek transzkripciója elárulja, hogy annakidején, régesrégén külföldi nyomdában szedték a héber szöveget. Mindezek tetejében áll a szülőknél külön panaszkodás, hogy a többi felekezetek tankönyveivel szemben a zsidó hittankönyv a legdrágább. És van egyéb panasz is, de ez már aztán kevés vizet zavar: tépi a haját és jajveszékél a szerző, hogy ennek a megcsonkított, sokszor az értéktelenségig megrövidített tankönyvnek a szerzőségét nem vállalja.

Szegények vagyunk: felekezeti közigazgatásunknak immár három országos fóruma van, de a három fórumnak nincs egyetlenegy nyomdai üzeme, amely legspeciálisabb irodalmi termékeink kiadásának feladatát teljesítőképesen elláthatná. És nincsen pénz ifjúsági irodalomra. Hányszor mondtam illetékes helyen és hányszor írtam meg, hogy néhai szegény Ujvári Péter világirodalmi remekeket teremthetne az ifjúsági irodalom területén! De miért írt volna zsidó gyerek kezébe való könyvet, amikor biztos volt abban, hogy a kéziratnak úgy sincs kiadója.

Jószerecsse, hogy rabbijaink és hitoktatóink már átgázolnak az ősi tételen is, hogy ahol nincs liszt, ott nincs Tóra, és zár-
számadás, költségvetés nem bántja őket, amikor ige hirdető és

oktató missziójuk teljesítéséről van szó. Könyvet alig-alig tudunk kezébe adni az ifjúságnak, — de ők megszervezték, intézményesítették és kifejlesztették az ifjúsági istentiszteletek rendjét. (Nem mindenütt áll és állott mellettük kongeniális érzékkel és léleknek buzgalmával egy-egy Kecskeméti Adolf, de nemegy helyen a hitközséggel szemben kellett a nagy reformnak utat törnie.) Am ne dicsekedjék a gazdag az ő gazdagságával és ne állítsuk ki a bizonyítványt arról, hogy az ifjúsági istentiszteletek területén aztán minden-minden rendben van. Tudunk-e hajlékot adni a Nagy-ünnepeken ifjúsági istentiszteletekre?! Szombatonként eljut a zsidó ifjúság a templomba, nem hall viszont Sófár-fuvást Roshasónókor és nem tartunk számára istentiszteletet vezeklésnek, itélkezésnek Nagynapján. (Nem lehet ugyebár-e szörnyű mulasztásnak pótlása, ha az ifjúság számára rendszeresített téli előadásokat lelkigyakorlatoknak nevezzük.) És hol látnak a mi diákjaink szukot a Sátoros ünnepen, és látnak-e vajjon lulofot és eszrogot? És leülhetnek-e támaszkodva, vagy támaszkodás nélkül a Széderasztalhoz? Ezzel szemben olvasom a berlini Gemeindeblattban, hogy nemcsak a berlini nagyhitközség rendez Roshasónókor és Jomkippurkor istentiszteleteket az ifjúságnak, de a vasárnapot ünneplő Reformgemeinde négy helyen külön istentiszteletet tart az ifjúság számára.

A hitoktatás és vidéke körül, ime, ennyi minden baj és gyötrelmem táru lenék. Van több is. De ez a mutató is elegendő arra, hogy észrevegyük, nincs mindig teljes őszinteség a nagy pátozban, amely önértetünket, öntudatunkat, helytállásunkat hangsúlyozza és nem elég ha hirdetjük szóval és írásban, hogy mélyítjük-mélyítjük a hitéletet, — jaj, ha precíziós mérőeszköz mérné meg a mélyítés irányát és nivóját. Minden bajnak eleje és főoka a szegénység. Igaz, pauperizmus, erkölcsökben való romlás és rombolás, hitől és hagyományoktól való elszakadás — világjelenség. Ha azonban a szegénységben viruló vallásnak területén — közömbösség, elerőtlenedés és mulasztások láttára — világjelenségre hivatkozunk, akkor egy kissé mintha a legközelebbi frázisnak mentővébe kapaszkodnánk. Hauptmann Gerhardt egy beszélgetésében a rajongónak és politikusnak rajzát vázolja és elmondja, hogy Napoleon a Politika szakmájába sorozta könyvtárában a Bibliát. Nagy igazság ez. A Biblia, az ifjúságnak vallásos szellemben való nevelése, ennek a nevelésnek intézményes fundáltsága, a vallásoktatás: a zsidóság élő életének politikája.

Jabnei védőbástyánk mellett látószemmel kell látnunk a valóságot. Akkor is, ha fájdalmas és ha siralmas is a valóság. Cionnak panaszfala felé is úgy hangzik el a prófétai siralom, hogy siralmunknak végső akkordjában kicsendül jobb fordulatra váró hitünk bizakodó reménysége.

HOMILETIKA.

Peszach 1931.

»Órizd meg a tavasz hónapját és tarts peszachot az Örökkévaló Istened tiszteletére, mert a tavasz hónapjában kivetett téged az Örökkévaló, a te Istened Egyiptomból.« (M. V. 16) (Roshásono I. 1.) באחד בנזן היה למלכים

Köszöntelek, szeretett hittestvéreim, Izrael megváltásának örömnépén! Köszöntelek a vigasztaló próféta háladalával, a megváltott Izráelnek dicsénetével: (Ezs. 44.)

רנו ישמים כי עשה ה' הריעו חתיות ארץ פצחו הרים יער וכל עץ בו כי נאל ר' את יעקב ובישראל י' פאר.

Mi a tavasz?! A természet ébredése, a kikelet, a rügyfakadás, Izráel népének tavasza pedig: a megváltás. Hosszu volt a tél, zord és kietlen! A hegyeket vastag hóréteg borította. Kemény jégpáncél acélkarjaival szoritotta össze a vigan csobogó hegyi patakat, a folyóknak szökellő habjait. A kopár fák, egész télen át, belebámultak a szürke égnek reménytelenségébe! Most pedig reánk virradt a tavasz derengő hajnala! A végtelen égbolt kék szemeivel mosolyog le ránk, a földnek fázó és didergő gyermekeire. A hegyek zöld pázsitba öltözködnék és finom illatot árasztanak. Virágok nyílnak, az ibolya, a kankalin a tavasznak kicsiny és bájos gyermekei. Az erdő fái rügyeznek, bimbót fakasztanak. Beköltöznek ismét szép honunk kies határaitra, a lég vándorai, a tavasz előhírnökei, a tollazott szárnyu, énekes madarak!

Ha idetévedt volna, néhány héttel azelőtt, a tropikus éghajlatnak napbarnította fia, látván a mezők, rétek és hegyek fehér takaróját, halotti leplét, azt hihette volna, hogy minálunk ez mindig így van; soha nem lesz és nem lehet másképen. Itt mindig és mindenkor a halál kietlen birodalma terül el! De mi akkor is hitrünk a természet feltámadásában! Akkor is biztosan tudtuk, hogy lesz még tavasz a világon! Biztunk Isten Gondviselésében, aki virraszt a természet törvényei felett és bölcsen intézkedik, hogy az éjszaka után a nappal, a tél után

a tavasz és a vetés után, az aratás ideje következze el! *Ime, egészen úgy van a történetben, mint a természet birodalmában.*

Lapozunk csak népünk történetében! Vonultassuk el lelki szemeink előtt történetünk drámai jeleneteit, gyászos és örömdetes eseményeit! Gondoljunk csak vissza Egyiptomra, ahol ősapánk 430 évig keservesen kinlódott és arcuk verejtékében robotoltak. Építették Pithom és Ramszesz várait, a hatalmas Fáraónak, a kényurnak erődtéseit, az égbenyúló piramisokat. A kegyetlen zsarnok mindenféle kivételes törvénnyel és rendelettel sanyargatta őket! »Lusták és restek Izráel fiai, ugymond, nem szeretnek és nem akarnak dolgozni.« Korbáccsal hajtsatok őket a munkára. Azután kiadta a rendeletet: minden zsidó fuizülöttet a Nilusba fojtsatok. Betetőzésül vérfürdőt rendezett a zsidó gyermekek között, hogy ily módon keressen gyógyulást a bélpoklosság baja ellen!

De Isten meglátta Izráel fiainak kinszenvedéseit és meghallotta jajkiáltásukat és támasztott nekik vezető és megváltót a próféta Mózesben, aki felemelte tiltakozó szavát az elnyomás és a jogtiprás ellen. Megfenyegette a hatalmas Faraót Isten nevében és mondá: erszd el népemet, hadd szolgáljanak engem. Ha pedig vonakodol és engedetlenkedve macacskodni fogsz, akkor rettenetes csapásokkal sújtani fogom országodat és népedet, családodat és tégedet. A tizedik csapással, mikor nem volt ház Egyiptomban, ahol halott nem lett volna, megtörte Isten a Faraó gőgjét és széttörte a rabiga láncait 430 éves sanyargatás után, Izráel fiai felszabadultak a szolgaság börtönéből és diadalmasan kivonultak Egyiptomból. Amint látták elnyomó és kegyetlen zsarnokaiknak kivetett hulláit, a Nádas tenger partján; akkor háladalát zengtek, diadaléneket énekeltek: »Erősségem és diadalénekeim az Örökkévaló, ő lett az én segítségem.« (M. II. 15). *Ime, ez volt Izráel népének első tavasza, csodákban gazdag történetének első megváltása!*

Hat évszázadig éltek a tejfel-mézzel folyó országban, a mi ősapánk, önálló állami életet, hatalmas királyaik, Dávid és Salamon védő szárnyai alatt, jólétben és zavartalan boldogságban: mikor kiki ült szőlőtökéje és fügefája árnyékában és senki nem merte őket zavarni és megbántani. »De elhízott Jesurun és kirugott s elhagyta Istenét, a ki alkotta.« (M. V. 32). Egyenetlenség, széthúzás és visszavonás felütötték fejüket Kanaában. Izráel népe két táborra, két birodalomra szakadt: Juda és Izráel birodalmára. Így könnyen bántak el Izráel népével, szomszéd ellenségeik. Először Izrael birodalma pusztult el. Azután kerültek Juda fiai a babiloni fogságba. Ott csoda történt. Szent közösséggé alakultak át. Lánglelkű prófétáik

és írástudóik bölcs vezetése és tanítása mellett visszatértek Istenükhöz. A magukkal hozott szent iratok tanulmányozásába elmélyedvén, visszanyerték zsidó lelküket, a tóra szellemét, a magasabb rendű erkölcsi ideált. Hetven éves ott tartózkodás után, visszahódították az elvesztett régi hazát. Ujra felhangzott a megváltott Izráelnek hálaéneke. (Ezs. 12. f.)

אורך ה' כי אנסת כי שוב אסף והנחמני וכו',

Ime, ez volt Izrael népének második tavasza, történetének második megváltása! A második jeruzsálemi szentély elpusztulása után, a legrettenetesebb átok következett, amely Mózes törájában meg vagy on irva: a szétszóródás átká mind az ő borzalmaival! A középkor kegyetlen üldözéseivel: a sárgafolt, a ghetto, a bohóc süveg és a zsidó eskü, mélyen sértő és megalázó szégyenével és gyalázatával! Mélyen belenyult a középkor, az ujkorba, sőt a legujabb korba. Még mindig nincs vége a hosszú télnek. Még tovább tart a középkornak sötétsége, rémes éjszakája! És a zsidó gényusz felkiált Istenhez (Ezs. 21. 11). «שומר מה מילה שומר מה מליל» Mennyi mult már el, Óh Izrael öre, az éjszakából? Várva-várjuk a természet feltámadását! Epedve várjuk a tavasz ébredését, népünk megváltását! Innen van az, hogy mi, a tavasz hónapjától, Niszántól számítjuk az időt. Míg a többi nemzetek a tél kellő közepén, január havában ünneplik az újévet, a kik évezredes történetük folyamán leszakították a tavasz illatos virágait, a kiknek a hosszú nyáron keresztül, bőséges aratásban volt részük és az ősz is finom és zamatos gyümölcsöt hozott számukra. Hát a hosszú aratás után, jólesik egy rövid pihenés télen, a sok tánc és vigalom után egy kis hamvazás, a nagy ünnepi zaj és örömrivalgás után, a természet méla csendje, a nyár zsendülése és erjesztése után, a téli álom nyugalma! Mi pedig a tavasz ébredésétől. Niszán hónaptól számítjuk az időt. A természet feltámadása megerősíti a mi hitünket, reményünket és bizalmunkat. Hittel és reménységgel, szilárd és rendületlen bizalommal tekint a mi lelkünk a messze jövőbe! Olyan nép, amely négy tavaszt ért meg; amely négy megváltást élt át; amely ismételt, többszörös bukás után újra meg újra feltámadt; olyan nép, amelyen valóra vált a megváltásnak négy prófétai ígérete:

Felhoztam Egyiptomból (M. II. 6, 6—7), וְהוֹצֵאתִי וְהַצֵּאתִי, kiszabadítottam a babiloni fogságból, megváltottam Antiochusz Epifánesz szorongatásából és kiragadtam a ghetto szűk falaiból: az nem veszett el! Az dacolni képes szélvénsszel, tomboló viharral, az tul fogja élni a mostani súlyos

gazdasági válságot és a gyűlölködés veszedelmes korszakát! A mi erős hitünk a peszach leoszid!

Végtelenül sok peszachiünnep, a teljes megváltásnak öröme-ünnepe fog még a zsidóságra virradni! Ime, nem szunnyad és nem alszik Izrael öre, akinek Gondviselése virraszt a természet törvényei fölött, és bölcsen intézkedik, hogy az éjszaka után a nappal, a vetés után az aratás ideje és a hosszú tél után a tavasz következék el: a ragyogó és tündökletes tavasz, a szívet üdítő és lelket felvidító tavasz, az egész emberiség megváltásának dicső tavasza. Erős hitünk a peszach leoszid, mikor teljesülni fog a próféta jövendölése:

בַּעֲרִים עֹפֹת כֵּן יִן ה' צְבָאוֹת עַל יְרוּשָׁלַם גִּן הַצֵּל פֶּסַח וְהַמִּישׁ (Ezs. 31, 5)

Budapest.

Dr. Farkas József rabbi.

KÜTFÖK.

337. szám.

Jegyzet: A következőkben néhány okiratot adunk ki. Ezek a Luther-Otthon levelestárából valók s kiadásukat dr. Fényes Mór tanár készítette elő, aki ezután fejezi ki köszönetét Volls Farkas urnak.

Az I. b. 9,19 jelzetű okirat

Mendl Mózes lövői zsidónak kérvénye,

1783. október 13.-án írja Modorról II. József császárnak kérelmét.

Az ágostai evangélikus hitre akar térni és kérelmét okolja meg. A beadvány a következő:

Augustissime Imperator, Rex Apostolice!

Infrascriptum humillime de genu supplicat pro Mandato in eo clementer concedendo ut libere sub Praeparatione et Instructione Ministrorum Augustanae Confessionis addictorum baptizari et Augustanam Confessionem profiteri valeat. Quam Gratiam Regiam se consecuturum sperat ex Motivis sequentibus:

1mo. Quod Majestas Sacratissima nullus Conscientiae clementissimis et plus quam paternis Mandatis Suis Regiis Vim inferre admittat.

2do. Ex eo quo se dignum Commiseratione existimat Supplicans, quod Gratia Divina per Spiritum Sanctum illuminatus ex Judaeo Christianus fieri anxie desiderat.

3^{io}. Quod ex Notitia, quam sibi Supplicans ex Christianis Dogmatibus comparavit hanc Confessionem Augustanam amplectendo aeternam Salutem per Christi Vulnere se certo consecuturum persuasus sit.

Modrae, die 13^a Octobris 1783.

Moyses Mendl Judaeus

Oppidi Löwö comitatus Szaladiensis ingremiati, nunc in Libera Regiaque Civitate Modrensi commorans.

A következő okirat érdekes ügyet tárgyal. Arról a vádról szól, amelyet az evangélikusok és zsidók ellen koholtak, de amelynek tarthatatlansága kiderült. (A Luther-otthon I. b. 22,7. számu irata.)

Trenchinii, Die 3^a Julii 1790. Nupera Congregatio(n)e lecta erant Litterae Comitatus Barschiensis, quibus petebatur Informatio an vera sit fama Marmaruschino adlato quod Evangelici Vallis Puchoviensis ad delendum contra omnes Romano-Catholicos cum Judaeis conspiraverunt, hocque Nomine a Rege Borussiae X Millione Aeris et promptum

Subsidium in promissis acceperunt. Ancta nemoris hujus dictus esse Carolus Morvay Homo Puchoviensis Tenoris hujusmodi Litteras exaravit. Quam turpis et in Odium ac Perniciem nostri conficta Calumnia! Nostri, qui aderant, protestati sunt contra hanc Calumniam, et non tantum inprotocolari verum etiam Barschiensibus ac Marmaroschiensibus ex publico rescribi ad id postulaverunt.

Budapest.

Közlük: Dr. Fényes Mór és Dr. Csetényi Imre.

338. szám.

Az 1735. évi zsidó összeírás.

A hazánkban létező hitközségek legnagyobb része a XIX. század közepén keletkezett. Az ily hitközségek eredete és története a legtöbb helyen kellő utánjárással pontosan megállapítható, hisz nemcsak a hitközségi levéltárak és chevrakönyvek nyújtanak biztos utmutatást, de a városi levéltárak is. Más a helyzet azoknál a hitközségeknél, melyek több évszázados multra tekinthetnek vissza, ahol úgy a hitközségi levéltár, mint a chevra jegyzőkönyvek csak a keletkezés utáni bizonyos időben vezettetnek és a városi leltárak is fogyatékosak. Az ily hitközségek története szempontjából rendkívül fontos az a conscriptio köteg, amely az Országos levéltárban az 1735. zsidó összeírás adatait őrzi. Venetiánér „A magyar zsidóság története” c. 1922-ben megjelent munkájában részletesen közli e conscriptio adatait, téved azonban, amikor azt állapítja meg, hogy az összeírás adózás céljából történt, az összeírásnak az összeírást elrendelő helytartó tanácsi rendelet szerint egészen más célja volt. III. Károly császár osztrák tartományaiban csökkenteni akarván a zsidók számát. 1726-ban rendeletet adott ki, hogy minden családból csak egy férfitag nősülhet és mivel e rendeletnek az volt a természetes következménye, hogy — különösen Morva és Csehországból — a családok alapítai akaró ifjak nagy számban jöttek Magyarországra, a császár itt is meg akarta szorítani a zsidók számát. Ezért kellett a conscriptiót elrendelő leirat értelmében feltüntetni az összeírottak nevei mellett, kik a benszülöttek és kik a bevándoroltak. A Veszprém vármegye levéltárában őrzött eredeti leirat, melyből pár szó hiányzik, a következő:

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles ac Magnifice Perillustres item ac Generosi Domini nobis observandissimi etc.

Quandoquidem Sua Majestas Sacratissima Dominus Dominus noster clementissimus numerum Judaeorum in regno hoc Hungariae defacto existentium, vel ex eo scire benigni

cuperet, quod dubitandum non sit, in vicinis haereditariis suae Majestatis Provinciae restricti fuissent, auctos exstitisse conveniretque in prefato quoque Regno hocce Hungariae Judaeos ad certum et quidem talem numerum qui publico non obest neque in ruinam et decrimentum aliorum incolarum vergit reducere ac restringere.

Ex benigno proinde suae Majestatis sacratissimae mandato praetitulatis Dominationibus vestris praesentibus intimari (quatenus) numerum Judaeorum in Gremio sui existentium indigere ac juxta hic annexam idealem tabellam specificae cessorii connotare, talemque connotationem et specificationem eorum ad summum intra trimensis temporis spatium non posset Consilio huic transmitti Terrestres (vestros) superinde, ne vagos et huicinde oberrantes Judaeos ac bona sua recipiant, districtius admonere noverint et non intermittant.

Datum ex Consilio Regio Locumtenentialem Pisoni die vigesima tertia Mensis Septembris Anno Domini Millesimo Millesimo Septingentesimo Trigesimo Quinto Celebrato Praetitulatum Domitionum Vestrarum Benevolus et respective ad officia paratissimi Ludovicus Arno dr. Comes Johannes Pálfi.

A leirat tehát nemcsak az összeírást rendeli el, hanem arra is inti a vármegyét, hogy idegen zsidókat ott letelepedni ne engedjen. Azokban a régi leiratokban, amelyekben a Helytartó Tanács adózás miatt rendeli el a coscriptiót rendszerint feltünteti, hogy ez „salis tenoris” szükséges. Egyébként ez a felszólítás nem az első III. Károly uralkodásának idejéből. Veszprém vármegye 1727. augusztus 14-én Pápán megtartott közgyűlésén is olvastak fel ily helytartó tanácsi rendeletet, mely információt kér „de numero et Statu Judaeorum in gremio istius Comitatus reparabileum et mansiones suae fingentium committens, in quo nimirum loco quis degat et qualis fundus teneat, et sive per se, sive per alios excolat, quidve de his aut questu suo publici aut domesticarum necessitatum vel ipsi etiam dominis terrestribus contribuant, ex quo Titulo pendeant? Extensa eismodi conscriptione nonmodo ad Judaeos Hospites, sive patres familias aut incolas verum et horum filios propinquos et consanguineos, servitoresque cum expressione nominum virilis sexu personarum.” Úgy látszik ez a felszólítás eredménytelen maradt, holott azok a jelentések, melyek erre a felszólításra jutottak el a Helytartó Tanácshoz, volnának értékesek, mivel nemcsak számszerinti, de névszerinti adatokat tartalmaznak.

Veszprém.

Dr. Kun Lajos.

Neuwald Illés Utódai könyvnyomda, Budapest, VIII., Üllői-ut 48.

Felölös kiadó: Dr. Hevesi Ferenc és Dr. Löwinger Sámuel.

Búcsu Dr. Weisz Miksától.

Néma fájdalommal kísértük utolsó útjára. Eltilthatta tisztelőit és barátait a bucsubeszédektől, a gyászpompától, de nem zárhatta el az igaz érzések kapuit, nem vehetett gátat a könyvek özönének, mely minden tiltó végrendekezéssel ellentétben is ott csillogott a sokezerényi gyászoló tömeg szemeiben.

Dr. Weisz Miksa egész életét az őszinte vallásosság, a fáradhatatlan munka és a mindenkit átölelő emberszeretet tette kiemelkedővé. Apostola volt az őszinteségnek. Őszinte volt barátságos mosolya. Tiszta, jóságos lelkének tükröződése, csalhatatlan árulója volt az ő szeretetteljes, vonzó modora. Csak akkor látszott mesterkéltnak, ha szigorú akart lenni. Rossz bíró lett volna belőle, mert mindenkinek megkegyelmezett volna. De mintaképe volt az igazi zsidó papnak, az elhivatott pedagógusnak és a hozzáértő kutatónak. Hármaskör. Hármaskör. Hármaskör. Dr. Weisz Miksa mindegyiket külön-külön oly lelkiismeretességgel, annyi hozzáértéssel végezte, hogy nehéz volna itéletet mondani afelett; e hármaskör szent munka melyikéhez állott lelkileg legközelebb.

A hivatás, akik tartalmas, szívhez szóló, mindig lebilincselő prédikációit élvezték, egy jóságos lélek, hitet sugárzó ember. Társ hívó szavát hallották ajkairól. Onnapi beszédeiben, a nagy közönségnek szánt írásaiban, minden egyes megnyilatkozásában egy nemesen érző szív, egy fenkölt lélek lüktetését érezték. Rabbí volt, aki nemcsak a szószéken, hanem a mindennapi élet szürke hétköznapiasságában közepette is érvényre juttatta a ködsőt, a vallásos zsidó életet jellemző szentséget. Hallgatóinak nem korhó prófétája, hanem atyai barátja, tanácsadója, aki egyforma nyájassággal nyitja meg háza ajtaját a kéregető koldusnak, az élet lejtőjének és a sors kegyeltjeinek. A nagy középkori zsidó etikusoknak — akiket oly szívesen szólaltatott meg írásaiban — volt lélekben és tettekben egyaránt követője.

Tanítványai imádták, pedig sokat kellett nála tanulni. Eltávozását egyformán gyászolják az élet nehéz malmát taposó régi tanítványai és azok az ifjú rabbijelöltek, kik utolsó tanít-

ványai lehettek. Ez az ő életének legértékesebb jutalma. Mint a pesti zsidó hitközség vallásánára, olyan népszerűsége tett szert tanítványai körében, amire még nem volt példa. Tanítványainak nemcsak a vallásról szóló ismereteket közvetítette, hanem lelkük mélyébe ültette a vallásos érzés kitéphetetlen gyökereit. A Rabbiképző Intézetnek közel másfél évtizeden keresztül legnépszerűbb professzora volt. Különös szeretettel ragaszkodott hozzá az intézet minden növendéke. A szeretet láthatatlan fonalaival fűzte magához tanítványai lelkét. A leggyengébb tanuló is, aki bizony másnál nem sok megértést tapasztalt, dr. Weisz Miksában patrónust talált, úgy érezte, hogy őt épen gyengesége miatt még jobban kegyeibe fogadja, mint azokat, akik diák-szerencse kiváltságosai. A Rabbiképző katedráján is uralkodó vezérelve a jóság maradt.

Tudományos működésében a nagynevű pesti rabbik, dr. Kohn Sámuel és dr. Kayserling Mayer nyomdokain halad. Széleskörű lelképásztori és tanári munkásságán kívül, miként amazok, a tudományos kutatásra is időt szakít. Ifjú kora óta kutat és dolgozik. Tudományos működése nagynevű professzorának, dr. Kaufmann Dávid hatalmas kéziratgyűjteményén alapszik, melyet ő dolgozott fel bámulatos hozzáértéssel. Geniza kutatásai és publikációi az egész világon népszerűvé és elismertté teszik a nevét. Művésziesen tudta a rendelkezésére álló gazdag anyag tengeréből kiválasztani azt, ami a legfontosabb, legértékesebb. Tudományos művei és dolgozatai maradandó értékei a zsidó tudománynak. Még sok tenni valója lett volna ezen a téren is.

חבל על דאבדון ולא משתכח.

A Magyar Zsidó Szemle egyik legrégebb munkatársát és szerkesztőjét gyászolja dr. Weisz Miksában. Mély meghatottsággal mondunk neki búcsút annak a folyóiratnak lapjain, melyhez annyi hűséggel ragaszkodott, melynek hasábjain élete munkásságának jelentős eredményei láttak napvilágot. A nagy Mester, az atyai barát, a szerető tanító iránt akarjuk leírni tanítványi hálaunk egy kis hányadát, midőn e füzetet az ő nemes emlékének áldozzuk.

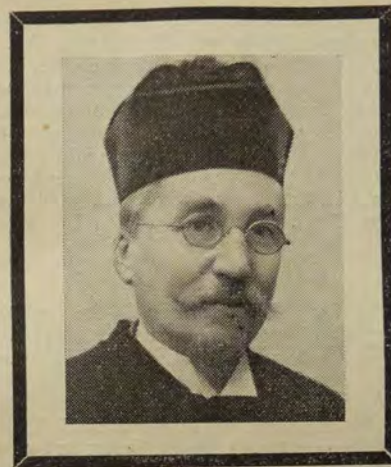
Dr. Weisz Miksa, emlékedet nemcsak a műveid fogják az utókornak megörökíteni, a te tiszta lelked tovább fog élni tanítványaidban és híveid között.

מתוך שנת העבר.

Váratlanul zárult le a te munkás életed. Találj csendes pihenést az örökkévalóság ölében. Isten veled.

Budapest.

Dr. Löwinger Sámuel.

Dr. Weisz Miksa.
(1872—1931.)

Az Országos Rabbiképző Intézetnek 1877. évi megnyitása nem csak a magyar zsidó papképzés történetében jelent új fejezetet, hanem új korszak kezdődik vele a magyar zsidó tudományos életben is: virágzásnak indítja az eladdig még alig bontakozó magyar nyelvű zsidó teológiai irodalmat. *Dr. Kohn Sámuel*, *Dr. Kohut Sándor*, *Dr. Klein Mór* és mások tollából már előbb is megjelent egy-egy magyar nyelvű tudományos dolgozat s tagadhatatlanul övék a kezdeményezés pálmája; de viszont rendszeresen kiépített magyar nyelvű zsidó teológiai tudományt csak a Rabbiképző teremtett meg. Megteremtette közvetlenül az évről-évre megjelenő értesítőjének tudományos mellékleteivel, melyekben *Dr. Bacher Vilmos*, *Bloch Mózes*, *Dr. Kaufmann Dávid*, majd *Dr. Blau Lajos* professzorok biblia-tudományi, talmudi, vallásbölcseleti és történelmi dolgozatai látnak magyar és német nyelven napvilágot, — valamint tudományos pályatételek kiírása által, melyek folytán évente több magyarnyelvű pályamunka készült és megteremtette közvetve a két tanára *Dr. Bacher Vilmos* és *Dr. Bánóczi József* által 1884-ben életre hívott, majd *Dr. Blau Lajos* által folytatott

Magyar Zsidó Szemlével, mely tág teret nyitott a fiatal teológusoknak, hogy buvárlataik zsengeit magyar nyelven mutassák be a tudomány oltárán és előkészítette őket arra, hogy szellemi munkára edzetten lépjenek ki az életbe. A Rabbiképző megnyitását követő évtizedekben már jóformán az egész magyar nyelvű zsidó teológiai tudomány a szemináriumából kikerült rabbik kezében van, kik közül hivatottságuk és képzettségük folytán többen országos, sőt világra szóló tekintéllyé emelkedtek. Ily kiemelkedő neveltje volt a Rabbiképzőnek *Dr. Weisz Miksa* pesti rabbi is, ki 35 éves közmunkálkodásával a jeleseknek első sorában állott.

I.

Dr. Weisz Miksa 1872. október 22-én, szukkoth félünnepének 4-ik napján született Budapesten. Anyja *Weisz József* vallásos életű, jeles talmudista volt, ki késő aggságában is teljesítette az Írás szavát: »nemlédj felette nappal és éjjel«. Anyja *Dr. Hübsch Adolf* prágai, később new-yorki rabbinak nővére *Jozefa*, ki családját *Iófé Mordecháj* XVI. századbeli neves rabbittól származtatta. A szülők fiukat az orthodox hitközség elemi iskolájába járaták. A gyermek élete típusa volt a pesti szerényviszonyu orthodox zsidó gyermek életének. Templom és iskola, imakönyv és biblia s a megmaradt kevés szabad időben ártatlan játszadozás a pesti ghetto sikátoraiban, a királyutcai Simonyi-ház áruval megrakott udvarán. E házban volt a lengyel templom is, melyben *Weisz József* tisztséget viselt. Már felnőtt teológus volt *Weisz Miksa*, mikor először ült vasuton, először került ki a főváros háztömegeiből.

Vallásos, de korszerűen gondolkozó szülei a Rabbiképzőbe szánták korán tehetségesnek mutatkozó gyermeküket. Beíraták a *budapesti református gimnáziumba*, hol a középiskola négy osztályát végezte, míg teológiai előkészítésben a pesti hitközségnek *Dr. Bacher Vilmos* által igazgatott *Talmud-Tóra* iskolájában részesült.

1886. szeptemberében lépett az *Országos Rabbiképző Intézetbe*, melynek 5 évre terjedő alsó tanfolyama megfelel a főgimnázium 4 felső osztályának. A tanári kar kiváló pedagógusokból van összeválogatva. *Dr. Bacher Vilmos* mellett *Deutsch Henrik*, az Izr. Tanítóképző nagyműveltségű igazgatója tanít bibliát és héber nyelvet, *Brill Sámuel Löb*, a pesti rabbiság bölcs elnöke tanítja a talmudot, majd e két utóbbit a már akkor jó hírű *Dr. Blau Lajos* váltja fel a tanszéken. A világi tárgyakat mindmégannyi szakutódos tanítja; magyar irodalmat *Dr. Bánóczy József* országos nevű akadémikus, klasszika-

philológiát a vasszigoráról híressé vált *Schill Salamon*, német irodalmat és világtörténelmet a kiválóan képzett *Dr. Bloch Henrik*, természettudományokat és mennyiségtant a közmondásosan lelkiismeretes *Bein Károly*. Ők voltak *Weisz Miksának* is egyházi és világi tanárai, kiknek mindegyike teljes erőfeszítést követelt a növendékektől. A serdülő fiuk a déli szünóra megszakításával, a reggeli istentisztelet végeztével naponta reggel 8 órától este 5 óráig vannak az iskolában, hogy azután — súlyos a létfenntartás küzdelme — leckeórákra siessenek és csak késő este vetődnek haza diaktanyájukra, vagy a szerény szülői otthonba, hol a petroleum lámpa gyér világítása mellett késő éjszakáig is könyv mellett ülnek és készülnek a másnapi felelésre. Bizony, nem mindenki bírja az iramot, egyik-másik szemínárista el-el maradozik. *Weisz Miksával* együtt 23 tanuló lépett az intézetbe, de maturáig már csak 13-an maradtak. Közvetlen osztálytársai közé tartoztak *Lichtmann Mór* jelenleg ujpesti rabbi, *Linksz Ignác* jelenleg kőszegi rabbi, *Schwarcz Gábor* jelenleg zágrábi rabbi, *Heves Kornél* jelenleg szolnoki rabbi, *Rosenblüh Jenő* néh. szászvárosi rabbi, *Wellesz Gyula* néhai óbudai rabbi, *Wiesner Henrik* néh. bezdáni rabbi és *Osztérn Lipót* jelenleg fővárosi ügyvéd, mindvégig hűséges barátja.

Az 1891. júniusában lefolyt érettségi vizsga után, melyen *Dr. Lutter Nándor* főigazgató elnökölt, *Weisz Miksa* a rabbiképző első tanfolyamának lett hallgatója. *Dr. Bacher Vilmos*, *Bloch Mózes* és *Dr. Kaufmann Dávid* európai hírű tudósok előadásait 5 éven át hallgatta a szorgalmas és lelkiismeretes, komoly papjelölt buzgalomával és lerakta magának a tudomány szilárd pilléreit, hogy azokon egykoron maga is tovább építhessen: Közben, miként a többi szemínárista, rendes hallgatója volt a *budapesti tudományegyletem* bölcsészeti karának, melyen főleg *Dr. Goldziher Ignác* professzornak, a keleti nyelvek nagymesterének előadásait látogatta szorgalmasan. A csendes munkálkodásnak, a tudás gyarapításának, a komoly pályakészülésnek voltak éveik ezek, mikor a papjelöltnek minden öröme a sikeresen letett alap- és elővizsga, a szemínárium kis templomának szőszékén mondott első prédikáció, valamely papnélküli vidéki hitközségben tartott ünnepi beszéd. *Weisz Miksa* a millenniumi évben *Iászkisér* községben tartott ünnepi szónoklatot.

De elérkezett az első babérszedésnek is ideje. A Rabbiképző tanári kara 1894-ben pályakérdést írt ki »A *Machzor Vitry szerkesztése és szerzője*» címen. A kérdést *Weisz Miksa* oldotta meg. Az 1895. június 13-ki tanévzáró ünnepélyen *Dr. Kaufmann* tanár következő bírálata hangzott el: »A dolgozat

kezdettől végig lelkiismeretes szorgalomról tesz tanúságot... Szerző a kútfők gondos különválasztása által új és tudományos erejű eredményekhez is jutott, amennyiben a Machzor Vitry három különböző feldolgozását sikerült neki kimutatni. E három feldolgozás jellemzésében éles kritikai figyelőképeséget és önálló ítéletet tanúsított. Azon kútfők összehasonlításából, melyekből a munka földolgozóit merítettek, szerző számos értékes megjegyzést és szövegjavítást nyert. Jogos büszkeség töltötte el az ifjú szerző keblét, hiszen a nagy Kaufmann állapította meg, hogy munkája tudományos értékű és ő immár a tudósok karának beérkezett jövevénye. A pályadíjnyertes mű ugyanakkor *bölcsészettudományi* értekezésül nyomtatásban is megjelent és a fiatal doktor első munkáját Dr. Kayserring tudós pesti rabbi arra méltatta, hogy a »Literaturberichte« irodalmi szemlében ismertesse. Az immár jónévű fiatal tudós, ki tanárainak és tanulóitársainak szeretetét, megbecsülését, barátságát nyerte meg, a rabbiképesítő vizsgák sikeres letétele után társaival, Dr. Lichmann Mór, Dr. Schwarcz Gábor és Dr. Wellesz Gyula jelöltekkel együtt 1897. február 12-én avatott rabbiá és vette át Bloch Mózes rabbi kezéből a rabbiképesítő oklevelet, a *hattarát*.

II.

A 25 éves rabbi előtt nyitva állott az élet, a jövő. Magyarország hitközségei egymás után a szemináriumokból kikerült művelt rabbikkal töltötték be a papi széket. Dr. Weisz Miksa élete sora ugy alakult, hogy szülőhelyén, a fővárosban fejtsen ki áldásos és nagysikerű lelkesítő tevékenységet, Dr. Goldziher Ignác tanár, ki egyben a pesti hitközségnek titkára is volt és Dr. Kayserling pesti rabbi, ki értékelni tudta fiatal pályatársa nagy képességeit, egyenesen felszólították, hogy lépjen a pesti hitközség *vallásánári* testületébe.

A pesti hitközségnek nagy problémája volt a hitoktatás kérdése. A múlt század hatvanas éveiben *Deutsch Henrik* volt az első magyarul oktató középiskolai vallásanár. Dr. Kohn Sámuel és Dr. Kayserling rabbik is tanították egy ideig a középiskolák ifjuságát. Majd *Back Izrael*, *Stern Abraham* és *Schön Dávid* látták el az egyre növekvő számú zsidó középiskolai tanulók hitoktatását. A kilencvenes évek elején Dr. Munkácsi Bernát hitközségi tanfelügyelő reorganizálta az egész hitoktatást, egyetemes hitoktatási tantervet készített és helyes pedagógiai felfogásból kiindulva szükségesnek tartotta, hogy a művelt ifjuság vallásoktatása művelt tanerők kezében legyen. Ezért csakis szemináriumban képezítették és

bölcsészeti doktorátussal bíró rabbikat neveztetett ki hitoktatókká.

Dr. Weiszbürg Gyula nyitotta meg a sort, ki 1892-ben lett a hitközség segédabbija és hitoktatója, majd a reakövetkező évben Dr. Fényes Mór, a jelenleg is működő és irodalmi tevékenységéről előnyösen ismert szakfelügyelő neveztetett ki, kiket más jól bevált hitoktató rabbik követtek. Ezek sorába hivatott meg 1898-ban Dr. Weisz Miksa rabbi.

Tanításának főszíntere a *Markó-utcai* állami főgimnázium, melyben három évtizeden át tanított és tartozott a tantestület törzskarához. De tanít más fiú- és leányiskolákban, egyidőben a *Halász Nátán* igazgatása alatt álló hitközségi polgári leányiskolában is. A középiskolai vallásanár köteles heti 20 óráján felül még heti 10–15 órát tanít, mindig friss erőben, nem lankadó munkabírással. Tanártársai, világiak és egyháziak egyaránt nagyrabecsülik a tudós hitoktatót, kinck csakhamar elismertté válik szellemi kiválósága. Tanítványai rajonganak a tanárért, ki közel tudott férközni szívükhöz. Volt tanítványai így jellemzik tanítását: »Weisz Miksa vallásanári működése a középiskolai hitoktatásban új, virágzó időszakot jelöl. A világi tárgyak egyértékű rangtársává teszi a vallás-tani órát, komolyan hirdeti a zsidóság igazságait és ez az öntudatos hivatásteljesítés megtöri a diák-nyegleséget. A megértés és a szeretet szellemében egymásra talál tanár és tanítvány. Az érdeklődés fokozódik, a hittanóra élménnyé lesz. Tizenötézer zsidó ifjút nevel Weisz Miksa három évtized alatt öntudatos és művelt zsidóvá.« (Harminc év Isten szolgálatában. Budapest, 1925.)

A közvetlen módor, az egyéni kedvesség és az őszinte bizalmasság, mely mégis kizár minden pajtáskodást, valóságos *lelképásatorává* tette dr. Weisz Miksát azon 15,000 tanítványának, kiket éveken át tanított, nevelt, oktatott és kik az iskolából kikerülve, mindenkor ragaszkodó hívei maradtak. Tanítási módszere, az ifjusággal való bánásmódja valóságos iskolát csinált és a pesti hitoktatói karnak utána következő nemzedéke többnyire az ő jól bevált pedagógiáját iparkodott alkalmazni.

A pesti hitoktatásnak régi idők óta kiemelkedő intézménye a *Talmud Tóra* iskola, melyben a zsidó tudásra vágyó ifjak a középiskolában köteles tananyagot felül részesülnek oktatásban. Tanfolyamaiban a hitközség rabbijai tanítottak, tanulói közül kiváló rabbik kerültek ki. Az iskola tekintélyben növekedett, midőn annak igazgatását 1885-ben Dr. Bacher Vilmos szemináriumi tanár vette kezébe, ki az intézet egyik érdemes tanárának, a vallásos életű Goldberger Simon rabbinak kidőlte után Dr. Weisz Miksát, a már elismerten kiváló pedagógust, a

Talmud Tóra egykori növendékét hívta meg a tantestületbe. *Dr. Bucher Vilmosnak* 1905-ben történt visszavonulása után ő lett az intézet vezetője is. A Talmud Tóra-iskola önkéntes tanfolyam s tanulóinak létszáma főleg a tanárok egyéni vonzó erejétől függ. *Dr. Weisz Miksa* személye annyira kedves volt középiskolai tanítványai előtt, hogy az iránta érzett szeretetből tömegesen keresték fel a Talmud Tóra-iskolát és általa szereztek a fővárosi zsidó társadalom ifju lateiner rétegei bővebb vallási ismereteket, ami végeredményében a vallási élet megszilárdulására vezetett. Az itt folyó tanítás eredményességét ékesen tanúsítják a hitközség által kezelt *Lówy Mór és Jozefa biblia-tanulmányi alapítvány* vizsgái, melyeknek ösztöndíjait többnyire *Dr. Weisz Miksa* tanítványai nyerték el.

Dr. Weisz Miksa nemcsak az iskola katedráján, hanem a templom szószékéről is tanította növendékeit. Előbb a hitközségi polgári leányiskola *ifjusági istentiszteletein*, majd a Dohány-utcai templomba sereglett középiskolai tanulók istentiszteletein hirdeti évenként át Isten igéjét, a zsidóság örök szépségeit és igazságait, hirdeti a pap lelkesedésével és az ifjúság lelkének megértésével. Nem könnyű feladat az ifjúsághoz jól beszélni. Régi igazság, hogy az ifjúság számára a legjobb is csak épen jó. Röviden, valószínű, ötletesen, figyelmet lekötő módon és főleg lelkesen kell az ifjúsághoz szólni. *Dr. Weisz Miksa* értett az ifjúság nyelvén és ezért tudott is az ő lelkükhöz szólni.

Iskolában és templomban erős lelki kötelék képződik közte és tanítványai között, kik kilépve az életbe, továbbra is keresik a kapcsolatot oktatójukkal, lelki irányítójukkal, papjukkal. Dolgozószobájába sok volt tanítványnak szellemi otthonává válik, hol további irányítást, buzdítást, utmutatást nyernek az örökké derült, optimista és a biztatásban el nem fáradó *Dr. Weisz Miksától*.

Nemcsak tanítványai ismerik fel benne a jó barátot, hanem — ami talán még többet jelent — tanártársai is csakhamar zászlót hajtának a tudományban folyton elmélyülő, amellett szeretetteljes, szolgálatkész és végtelenül szerény kartárs előtt. Bizalmuk és ragaszkodásuk jeléül a *középiskolai vallástanárok szakosztályuk elnökévé* választják. A hitközség előjárósága pedig azzal fejezi ki az ifjúság buzgó vezetője közismertté vált érdemeinek elismerését, hogy a középiskolák vallásoktatásának *szakfelügyelőjévé* nevezi ki. *Dr. Weisz Miksa* mint szakfelügyelő is változatlan barátja tanártársainak és az iskolákat sohasem mint »hatóság« látogatta, hanem mint pap, ki szeretetet hoz a tanároknak, lelkesítést a tanulóknak.

Már tanári munkálkodása kezdetén két jeles *vallástani*

tankönyvet ír: *Izrael Története* (1902) és *Kis Biblia* (1903) címen kézikönyvet ad a tanulók kezébe, melyekből csakhamar második kiadás válik szükségessé.

Dr. Weisz Miksa, ki közben — miként látni fogjuk — a lelkészkedő rabbik sorába került és kinek tollából egymás után jelentek meg tudós dolgozatok, 1917-ben a legszebb megbecsülésben részesült, ami zsidó pedagógust érhet. Meghívást nyert az *Országos Rabbiképző Intézet tanári karába*, hogy azon intézet falai között legyen mester, melyben egykor maga is mint tanítvány ült nagy mesterek lábainál. A tanári kar és a vezérlobizottság előterjesztésére a kultuszminiszter az intézethez előadó tanárral nevezte ki. Ha áttekintjük a kollégiumokat, melyeket megbízatása óta a theologiai főiskolán tartott, tudjuk csak kellőképp értékelni tudományos sokoldalúságát. Magyaráz Szentírást, előadást tart a Szentírás bevezető tudományából, a midrás irodalomból, a vallásoktatás módszertanából, a liturgia történetéről, a magyar zsidóság jogviszonyairól, zsidó történetből, vezeti a héber stílusgyakorlatokat s egy éven át talmudot is tanít az alsó tanfolyamon. Előadásai a papi hivatás teljesítésében és a katedrán szerzett évtizedes tapasztalatok retortáin desztillálódtak s a meggyőződéses konzervatív vallási felfogású rabbi világnézetéből kiindulva tanítja a leendő papokat Szentírásra, zsidó hitvédelemre, praktikus teológiára. A Szentírás tanításánál következetesen ragaszkodik a maszoretikus szöveghez és a bár szellemes, de bátor szövegkritikák és szövegjavítások elfogadásától óva inti tanítványait. A szeminaristák pedig nemcsak tudós professzort, hanem megértő mentort nyertek benne és bizony *Dr. Weisz Miksa* íróasztala mellett nem egy doktordisszertáció, avagy rabbiképesítő értékezés írója nyer szeretetteljes utmutatást, dolgozata pedig utolsó simítást. És ha a szeminarista nem tudott egyetemi tandíjat, vagy szigorlati díjat szerezni, eselleg még télikabátot, vagy cipőt sem, — *Weisz* professzorhoz fordult és sohasem hiába. Mikor azután a tanítványok révbe jutottak, boldogan járultak elébe, hogy áldja meg házasságuk frigyét, vagy áldja meg őket és új hitközségüket, mikor a papi hivatásteljesítés munkáját megkezdik. Az abonyi hitközség rabbiját, *Dr. Klein Andort* installálta 1931 tavaszán, néhány hónappal váratlan halála előtt.

III.

Már évekkel a szeminárium katedrájára való meghívása előtt *Dr. Weisz Miksa* a pesti hitközség *lelkészkedő papjai* közé lépett elő. A főváros külső periferiáinak kiépülése folytán

szükségesnek mutatkozott, hogy a központtól távol lakó hitközségi tagok részére megfelelő templomok építtessenek méltó istentisztelet tartására. Elsőnek az *angyalföldi* Aréna-uton épült a hitközség monumentális kültekli temploma, mely 1908-ban adatott át szent rendeltetésének. A templom fennállásának második évében *Dr. Kohn Sámuel* főrabbi és *Adler Lajos* kultuszfeljáró javaslatára *Dr. Weisz Miksa* nyert a hitközség előjáróságától hitszónoki megbízatást. A megbízott hitszónok csakhamar az *angyalföldi* zsidóságnak lelki vezére lett. A templomban meghonosítja a konzervatív zsinagógai szokásokat, szónoklataiban a régi darsánok módszerét követve, bibliai, talmudi és midrási magyarázatok kapcsán fejtegeti a korszerű vallási és felekezettársadalmi kérdéseket. Megszervezi az *angyalföldi Talmud Tóra* tanfolyamot, az iskolából kikerült ifjúságot szövetségbe tömöríti, nőcsoportokat alakít, bevonva az asszonyokat és leányokat a felekezeti élet munkájába, a szegény gyermekek étkeztetésére menzát létesít, kultúrtársaságot hív életre, melyben előadásokat, felolvasásokat tart és amely büszkén írja zászlajára a »*Dr. Weisz Miksa Kultúrtársasága*» nevet. Igaz lelkipásztori tevékenységével egyénisége annyira beleszövődött az Angyalföld zsidóságának életébe, hogy nála nélkül a hitközség e folyton fejlődő testülete el sem volt képzelhető. Minden egyes hívének családi és egyéni ügyét szíven viselte, tanácsadójuk, irányítójuk volt. A templom egyházi alkalmazottai valóságos atyái tiszteltek és szerették benne, ki fáradhatatlanul viselte gondjukat. Amellett nem atyáskodott fölöttük, hanem szelíd modorával testvérként csatolta őket magához.

Midőn a pesti hitközség 1920-ban megalakítja a *templomkörzeteket*, magától adódott, hogy az Angyalföld *Krakauer Samu* érdemes világi vezetőnek elnöksége alatt VI. kerületi *templomkörzettel* alakult és hogy a hitközség közgyűlése által *Dr. Weisz Miksa* választatott a körzet rabbijává. Az akkor alkotott szabályzatok értelmében azon körzeti rabbi, ki 10 éve áll a hitközség szolgálatában, a *központi rabbiságba* delegálható. *Dr. Lederer Sándor* kultuszfeljáró nyíltan vallotta, hogy ezen pontozatot az okból vette fel a szabályzatba, hogy *Dr. Weisz Miksa* méltó módon helyet foglalhasson a *központi rabbiságban*. 1921. június 22-én jelent meg először a rabbiság ülésén. A régi rabbi, *Dr. Adler Illés* főrabbi, *Dr. Fischer Gyula* főrabbi, *Dr. Hevesi Simon* főrabbi, *Feldmann Mózes*, a rabbiság hármass kollégiumának elnöke és *Dr. Groszmann Zsigmond* rabbisági irodaigazgató szeretettel fogadták új társukat, ki csak ezen testületben volt új, de évtizedes köztevékenysége folytán régi érdemes tagja a magyar rabbikarnak. Csakhamar ott-

honos lett az új környezetben és igaz barátság fejlődött közte és a rabbiság minden egyes tagja között.*

A rabbiság *Dr. Weisz Miksa* nagy tudását, friss munkacserjét kellő módon méltányolta, őt foglalkoztatta és főleg pedagógiai jellegű, de más körbe is tartozó feladatok megoldását bízta reá. 1921-ben a rabbiság javaslatot tesz az előjáróságának egy *Béth-Hamidrás* életbeültetésére, melynek tervezetét a rabbiság utasítása alapján *Dr. Weisz Miksa* dolgozza ki. A *Béth-Hamidrás* valóságos zsidó népakadémianak volt tervezve, melyen minden rabbi tartott volna előadást s felkarolta volna az egész tradicionális és modern zsidó tudományt. Sajnos, a terv eddig még nem vált valóra. Ugyancsak *Dr. Weisz Miksa* készítette el 1921-ben a *bar-micvá* avatásra kerülő ifjakat vallástani oktatásban részesítő tanfolyamoknak tanmenetét. Midőn pedig az időlegesen mutakozó vallásoktatói hiány pótlására *vallásoktatónőket* készűl alkalmazni a hitközség, ezen oktatónőket előkészítő tanfolyam szervezetét 1922-ben is ő dolgozza ki. A rabbiság hosszú tanácskozásai alapján *Dr. Weisz Miksa* megkísérli lerögzíteni és formába önteni az egész zsidó ifjúság tömörítésének lehetőségét *bar-micvá szövetség* alakjában, de eddig még a kezdet kísérleteihez sem jutott el a rabbiság; a jövőnek lesz ez a feladata. *Dr. Weisz Miksa* különben élénk részt vett a rabbiság egész munkakörében, megjelent minden ülésen és sok jó szolgálatot tett praktikus tanácsaival s a folytonos buvárkodás által egyre bővűlő tudásával.

Dr. Adler Illés korai halála után a hitközség 1926 februárjában rekonstruálta a rabbiságot oly módon, hogy az 1900 óta lelkészkedő *Feldmann Mózes*, az 1906 óta lelkészkedő *Dr. Groszmann Zsigmond* és az 1909 óta lelkészkedő *Dr. Weisz Miksa* rabbikat a képviselőtestület közgyűlése *hitközségi rabbikká* választotta, mely választást az *összavazás* megerősített és *Dr. Fischer Benjámín* trencsényi főrabbit ugyanily módon *hitközségi rabbivá* választotta a Rombach-utcai zsinagógában ki-fejtendő működésre. Egy év múlva, 1929-ben *Dr. Scheiber Lajos* VIII. templomkörzeti és *Dr. Farkas József* IX. templomkörzeti rabbi a *központi rabbiságba* delegáltatott, 1928-ban *Dr. Hoffer Armin* szeminárium professzor mint szerződéses lelkész hivatott be a rabbiságba, mely végül 1930-ban *Dr. Hevesi Ferenc* székesfehérvári főrabbinak *összavazás* útján történt megválasz-

* Kis szeminárista voltam, mikor *Dr. Weisz Miksa* 1897-ben rabbivá avatottat, de kedves közvetlenségével már akkor barátságába fogadott. Midőn 1906-ban rabbiavatásom és lelkézi kinevezésem után hivatalos érintkezésbe kerültünk egymással, barátságunk csak fokozódott s 1921. óta, hogy szinte nap-nap után együtt voltunk, kölcsönös eszményi szeretetté magasult. Szép volt, értékes és lelki élmény az ő barátsága. Legyenek az igénytelen sorok mulhatatlan kegyelemem érzetének halvány kifejezői.

G. Zs.

tatásával egészült ki. Dr. Weisz Miksa a kiegészített rabbiságban mindvégig megtartotta tudásával, rátermettségével kivírt és megillető pozícióját s a tanácskozássokban elhangzott véleménye mindig méltánylásban részesült. Kellő sulyt szava a *Chevre Kadisándl* is, melynek 1929-ben elhalt liturgusával, a történelmi dolgozatai révén jó nevet szerzett Dr. Weisz Mór rabbival évtizedes barátságban állott. Évek során növekedett tekintélye és terjedt el hírneve a rabbiságban, a hitközségben, az országban és az ország határain túl is.

IV.

Tekintélyének növekedését és jó hírnevének elterjedését nagy mértékben azon tudományos értékű *irodalmi tevékenységének* köszönheti, melynek első munkája megjelenése óta megszokás nélkül szolgálatában állott. Hatalmas nagy könyvtára van. Könyvtárának minden egyes kötete, mondhatjuk, neki személyi ismerőse, melyet végigtanulmányozott. De ezen túl is böngész, keres, kutat, olvas, tanul, jegyzeteket készít a szeminárium, az egyetem, az akadémia könyvtáraiban, értékes magánkönyvtárakban és halmozza magában a tudás értékeit, hogy azokat közkincsül tovább adja, hol elmélyülő, hol népszerű alakban. Az ily emberre alkalmazták a régiek az Irás szavát, *הזה היה נחמד אל הכלים* »az élet zsvaja elől a tudomány tárházába menekül.«

Egymás után jelennek meg értekezései, melyekben felkarolja a vallástudomány, a liturgia, a pedagógia számos kérdését. Ir a középkori zsidó népszokásokról, legendákról, a muszár irodalomról, ismeretlen adatokat tár fel a hazai és külföldi zsidók történetéből, a ghettó életéről, foglalkozik a középkori zsidó kodexillusztrációkkal, ír életrajzokat, nekrológokat, kiad prédikációkat, ismertet ujonnan megjelent könyveket. Tanulmányait és dolgozatait közlik a hazai felekezeti folyóiratok, a Magyar Zsidó Szemle, az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyvei, Magyar Izrael, Jövő, Egyenlőség, Mult és Jövő, Izr. Tanügyi Értesítő stb. és a külföld előtt is nagy nyilvánosságot jelentő »Hácofe« heber folyóirat. Cikkeit szívesen fogadják a külföldi Monatschrift, Ha-Eskol, Jüdische Presse, Öest, Wochenschrift. Nem felekezeti lapok, mint az Archeológiai Értesítő, az Egyet. Philológiai Közöny megnyitják hasábjukat dolgozatai számára, munkatársa a Jewish Encyclopédiának és a Benedek Marcel Irodalmi Lexikonjának.

A lapokban és közlönyökben megjelent dolgozatai a tudománynak csak aprópénzt jelentik ugyan, mégis nagy jelentőséggel bírnak. Az aprópénznek legnagyobb a forgalmi útja, a

tudomány ez aprópénze viszi be a széles rétegekbe a kibocsátónak jó nevét és éri el főcélját, a tudomány megállapításainak népszerűsítését.

De megjelentek Dr. Weisz Miksa tollából hosszas kutatásoknak gyümölcsképp sulyos tartalmu munkák is, méltó követői a Machzor Vitrynek. 1906-ban lát napvilágot »*Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann S. A.*« Dr. Kaufmann tanár hatalmas és főleg gazdag kéziratgyűjteménye által kiválóan értékes könyvtára ajándékozás után a Magyar Tudományos Akadémia birtokába került s az ajándékozó család megbízásából Dr. Weisz Miksa tudományos katalógusban ismertette a könyvtár könyveit és kézirateit. 594 kéziratot és 1066 heber könyvet vizsgált meg nagy szorgalommal és hozzáértéssel és közel 300 oldalra terjedő vaskos kötetben tette közzé vizsgálódásainak eredményét, miáltal felbecsülhetetlen nagy szolgálatot tett azon tudósoknak, kik kutatásaik során a Kaufmann könyvtárra vannak utalva.

Kutató szeme visszapillant a magyar zsidóság történetének egy borus korszakára, mikor az 1848–49-ki szabadságharc leveretése után Haynau, a császári hadak győztes vezére, 2,300.000 forintnyi kontribúció fizetésére ítélte a hazai zsidóságot, büntetésül a szabadságharcban való részességükért. Addig kiadatlan okiratok alapján 1916-ban »*Elsárgult levelekből*« című dolgozatában előadja, hogy a császári kegy mikép mérseklí a beszolgáltatandó összeget 1,200.000 forintra, melyből állami kezelésben lévő zsidó iskolaalap létesült. Dr. Bernstein Béla és Dr. Groszmann Zsigmond e tárgykört feldolgozó munkálatai kiegészítést és bővebb megvilágítást nyernek Dr. Weisz Miksának levéltárakból feltárt okiratokon alapuló tüzetes dolgozatával.

Újabb borus korszaka következett be a magyar zsidóság történetének. A szabadságharc után megbüntették a magyar zsidóságot hazafias viselkedésért; a világháború után büntetni akarták a magyar zsidóságot, mert keveselték hazafiságát és erkölcsi tartalom nélkülinek akarták beállítani az egész zsidó vallást. E szomorú korszakban, midőn oly sokan váltak hitlennek zsidó hitükhöz, a megfélemlített és elkábult zsidó tömegek is kérdezték: mi tehát a zsidó vallás etikája? A pesti hitközség közművelődési ügyosztályának elnöke, Dr. Eulenberg Salamon szükségesnek látta, hogy főleg a művelt zsidó közönség és az érett ifjúság tájékoztatására és okulására oly könyv adassék ki, mely megismerteti a zsidó etikai szellem valláserkölcsei tisztaságát. Dr. Hevesi Simon, Dr. Blau Lajos és Dr. Weisz Miksa nyertek megbízatást e könyv megírására, mely »*Etika a tal-*

mudban címen az »IMIT« kiadványaként 1920-ban két kötetben meg is jelent. A két kötet 12 fejezete közül *Dr. Weisz Miksa* 7 fejezetet írt és azokban a tudós részrehajlatlan igazságával, de a zsidó ember rajongásával ismerteti a talmudnak különféle erkölcsi tételre vonatkozó felfogását.

Dr. Weisz Miksa nem áll meg a fele uton. Tovább dolgozik és 1923-ban »*Zsidó Etika*« címen a talmud utáni XI–XVII. századbeli zsidó morálirodalmat szövegezteti meg. Huszonkét német, spanyol, francia, olasz és lengyel szerző erkölcsi tanításából mutat be szemelvényeket magyar nyelven. Megismertet többek között Juda ibn Tibbon, Maimoni Mózes, Coucy Mózes (Szemág), Jákob ben Aser (Arbá Turim), Káro József (Sulchan Aruch), Hurwitz Jesája (Seloh) és más jelesünk etikai gondolataival. E munkának nagy volt hitvédelmi ereje megjelenésekor és meg is marad az a jövőendő számára.

Sajátos munkaköre volt *Dr. Weisz Miksának* elsárgult régi héber kéziratok sokszor nehezen olvasható fakó írásait kibetűzni és sirban nyugvó zsidó tudósok szellemi munkáját átmenteni a jövő számára. Nagy önfeláldozással jár e munka, de nagy is a kutató tudós lelki öröme, mikor az egész világ zsidó tudósainak kezébe adja elpihent elődök feléledt munkáját. Így kerül napvilágra 1905-ben a »Széder Troyes« (סדר טרויז), a középkori troyesi chazannak, Menáchem ben József ben Jehudának rituskönyve. 1906-ban *Rapaport S. J. L.* négy levelet ismerjük meg, melyeket Sámuel della Volta mantuai orvoshoz intézett. 1907-ben Méir ben Boruch halachikus műve, a »Széfer dl hákaul« (ספר על הכל) lát napvilágot. Néhány év elteltével, 1924-ben a »*Geniza Fragmente*« (שרידים מגניזה) a Kaufmann könyvtár gyűjteményéből 12 különböző történelmi, halachikus és liturgikus tartalmu kéziratot tesz közzé. Ehhez csatlakozik még két halachikus tartalmu kézirat, melyek a 19. százados rabbiképző ünnepi könyvében jelentek meg 1928-ban. Ugyancsak a Kaufmann-féle kéziratgyűjteményből jelenik meg 1929-ben egy XIII-ik századbeli ismeretlen olasz gyűjtőnek halachikus műve, a »*Minhág Tob*« (מנהג טוב).

Dr. Weisz Miksa kéziratkiadványai tudományos pontossággal és gondossággal készülnek és értékes kísérő jegyzetekkel vannak ellátva. A kéziratok kiadásával nagy szolgálatot tett a tudós világnak, de még nagyobbát önmagának, mert a közzétett, főleg halachikus tartalmu szövegek forrásellenőrzése folytonos »tanulásra« készítette őt, miáltal napról-napra bővült tudásának különben is széles területe, annyira, hogy pl. a liturgikus halachának elismert szaktekintélye volt.

Közben ügyes szerkesztőnek is bizonyul. *Dr. Krausz Sámuel*lel együtt szerkeszti 1905-ben a *Bloch Mózes* tiszteletére,

életének 90-ik évfordulóján kiadott emlékkönyvet s 1930. óta társszerkesztője a Magyar Zsidó Szemlének és a Hazófehnak.

Nemcsak a könyveknek, a könyviróknak is megvan a maguk sorsa. Mintha a sors rendezte volna, *Dr. Weisz Miksa* utolsó két nagyobb dolgozatában azok emlékének áldozott, kik több mint három évtized előtt ott állottak az ifjú tudós pályájának megindulásánál. *Dr. Kayserling M.* pesti rabbi születésének 100 éves fordulója megírja, az IMIT 1929 május 29-iki ülésén felolvassa, majd kinyomatja a felejtethetetlen tudós életének fejlődését, tudományos és papi célkitűzéseit, munkálkodását és elért eredményeit. Majd hangyaszorgalommal összeállítja a csodálatosan termékeny Kayserlingnek több mint félezer munkát és dolgozatot tartalmazó bibliográfiáját. Annak a Kayserlingnek állított emléket, ki elsőnek vezette őt be a Literaturberichtben közölt ismertetésével a tudósok céhébe. 1931-ben pedig Dr. Blau Lajossal együtt »*Achtzehn Predigten*« címen közlést tesz annak a *Dr. Kaufmann Dávid* professzornak ismeretlen predikációit, ki első dolgozatát pályadíjjal jutalmazta és a tudományos érték fémljelzőjével látta el.

V.

Bennünket, zsidókat, a könyv népének neveznek. *Dr. Weisz Miksáról* pedig elmondhatjuk, hogy a könyv népének egyik legméltóbb fia volt. A könyv volt neki öröm, szórakozása, boldogsága, búfelejtetője, mindenkor próbát álló barátja. Viszont ő volt a könyvnek legnagyobb értékelője és megbecsülője is. Otthonos volt az egész felekezeti irodalomban és már korán elismerték mint tudós könyvszakértőt. Az 1897-ben elhalálozott Brill Sámuel Löb pesti rabbi könyvtárát *Dr. Goldziher* és *Dr. Kaufmann* tanárok megbízásából rendezi, felértékeli és beadványa alapján veszi azt meg a pesti hitközség s ajándékozza a rabbiszemináriumnak. Azután feldolgozza a Schön Dávid-könyvtárát, Keller József művelt seliách-cibbur könyvgyűjteményét, a *Dr. Bacher Vilmos* és *Dr. Kohn Sámuel* könyvtárát, melyek azután a pesti hitközség birtokába jutnak. A Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozott *Kaufmann-könyvtárát* is ő rendezi. Utóljára, 1931. tavaszán *Feldmann Mózes* rabbi könyvhagyatékát becsüli fel és propozíciói alapján törekszik azt a pesti rabbi hitközség számára megszerezni. Közben megszervezi a pesti izr. hitközség könyvtárát, mely eredetileg a hitoktatási testület könyvtárából indult ki és az ő évekre terjedő szakavatott könyvtárkodása alatt nőtt ki eredeti kereteiből és vált az ország egyik legnagyobb zsidó könyvtá-

rává, mely a hitközség közel jövőben megnyíló kulturpalotájában fog méltó elhelyezést nyerni.

Ugyancsak itt nyer majd elhelyezést a Zsidó Múzeum is, melyet *Dr. Weisz Miksa* buzgalma és szaktudása segített megmenteni mostoha időkben. A Zsidó Múzeumot az Imitnek *Dr. Mezey Ferenc* elgondolása alapján létesült alkotását néh. *Fabó Bertalan* igazgatta, majd 1921-ben *Dr. Weisz Miksa* lett annak igazgatója. Olyan évek következtek, mikor az Imit szünetelése folytán a Múzeum léte is veszélyeztetve volt. De a lelkes *Dr. Weisz Miksának* az érdemes *Mandl Bernát*, *Dr. Kohlbach Bertalan* és *Dr. Kürschner Frigyes* segítségével, kik mellé *Székelly Ferenc* és néh. *Dr. Mezey Ferenc* állottak támogatólag, sikerült a gazdag gyűjteményt hajlék alatt tartani, az értékes anyagot rendezni és a megnyitandó kulturpalota számára megőrizni. A Múzeum érdekében több cikket ír *Dr. Weisz Miksa* és még 1915-ben elkészíti *Dr. Kolbach Bertalan* és *Mandl Bernát* társaságában a Múzeum katalógusát, mely nyomtatásban is megjelent.

Dr. Weisz Miksát sokoldalú, de minden vállalt munkát maradék nélkül ellátó tevékenysége a magyar rabbikar egyik legnépszerűbb tagjává tette, kit hívek és kartársak, előljárók és tudósok egyaránt becsültek. Nem csak a temploma körzetéhez tartozó hívek, hanem a nagy hitközség széles rétegei is az ő papi szavát akarták hallani családi örömben, gyászban. *Esketési* és *temetési* beszédei visszatükröztették valódi lényét, a minden erőszakolt pathosztól, sőt még a talán szükségesnek látszó kothumustól való mentességet. Érzelmait és gondolatait közvetlen szavakba öltöztette és épen ezért tudott szíveikig hatni.

Tudományos és kulturtársulatok közönsége mindig szeretettel fogadta, ha megjelent az *előadó asztalnál*. Az »Omike«, az »Imit«, a »Magyar Zsidó Ifjak Egyesülete«, a »Zsidó Nőszövetség«, Ujpest, Kispeszt, Pesterzsébet hallgatósága épül tudományos vagy népszerű felolvasásain, mert nemcsak tartalmas és tanulságos minden előadása, mely szól zsidó történetről, művészetről, etikai és teológiai kérdésekről, hanem közvetlenségével lebilincselő hatása és az értelemhez könnyen hozzáférköző.

A felekezeti intézmények egymásután igénybe veszik munkáerejét. Az »Országos Rabbiegyesület« egyik alelnöki székébe ülteti, az »Izr. Magy. Irod. Társulata« igazgatóságának, az »Izr. Tanítóegyesülete« választmányának tagja, a Magyar Zsidó Múzeumnak igazgatója, az »Orsz. Magy. Izr. Közművelődési Egyesülete«, valamint az »Izr. Szünidei Gyermektelep Egyesülete« igazgatóságának tagja. A gyűléseken megjelenik, csendesesen, szerényen leül egy hátsó padosorba, rágyújt egy szivarra — a

könyvön kívül a dohány egyedüli szórakozása — környezetével elbeszélget, nem szól »okvetlen« a tárgyhöz, csak ha érzi, hogy felszólalásával segít a tárgyalt kérdést tisztázni, dülőre vinni, azután szerényen leül, csendesesen tovább szívja szivarját. Így tett még utolsó nyilvános szereplésénél, az Imit 1931. június elején tartott közgyűlésén is, hol a hátulsó padok egyikéből olvasta fel egy pályamunkáról szóló bíráló jelentését, azután feltűnés nélkül elvegyült a közgyűlés tagjai között.

Tudását és tettekretevényt méltányolták és igénybe vették felekezetünkön kívül álló körök is. A Budapesti Műemlékek Bizottsága tőle kér szakfelvilágosítást, ha zsidó vonatkozású leletre bukkan, akadémikusok és egyetemi tanárok zsidó kulturtörténeti problémáknál elolvassák cikkeit és meghallgatják véleményét. Midőn pedig 1918-ban a forradalmi világfelfogás az iskolai vallásoktatást is veszéllyel fenyegeti, a felekezetközi Országos Lelekeszsövetség a titkári tisztséggel bizza meg.

VI.

Országra szóló és az ország határain is túl terjedő hírneve egyre növekszik, de ő megmarad mindvégig alaptermészeténél, egyszerű, szerény, humorosra hajló kedélyénél. Kifogyhatatlan jóízű ötletessége, mindig mosoly ül arcán és még nagy lelki tusák idején sem válik komorrá. Ügyesen alkalmazott »kiszólásai« egész gondolatvilágának tiszta derűjét tárják fel. A vizsgáló tanár előtt szorongva áll a felelő diák; de ő úgy kérdez, hogy művészet volna arra nem felelni. »Nem arra voltam kíváncsi, amit nem tud a jelölt, hanem arra, amit tud« — magyarázza a vizsgálóbizottságnak, mely túl enyhének találta a kérdést.

Avagy ott ül fogadósobájában egy gondokkal küzdő atya, kinek végre sikerül férjhez adni leányát és az eskető rabbinak szerény, de jó szívvel felajánlott »tiszteletdíjat« akar átnyújtani. »Köszönöm — mondja *Dr. Weisz* — de kollegától nem fogadok el honoráriumot«. És a csodálkozó atyának megmagyarázza: »Én is szegény ember vagyok, ön is szegény ember, így tehát kollégák vagyunk«.

Egyszer meg hívős, hajnali órában siet a templomba, szelichosz istentiszteletre. Kint a kültelken szegény munkásember is siet a gyárba. Nagy sietében neki megy a nálnál jóval gyengébb fizikumú zsidó papnak, kit bizony kelletlenül erősebben érint a váratlan összeütközés. A munkás valami bocsánatkérés felét rebeg, *Dr. Weisz Miksa* pedig kinyitja szivartárcáját, hogy »fájdalomdijjal« kárpótolja az ámuló embert.

Apró emberi dokumentumok, de reávilágítanak a כל טוב, a jó emberre. Tiszta jelleme folytán soha senkiről rosszat fel nem tételezett, tudatosan soha senkivel rosszat nem tett, csak segített szóval, tettel, tanáccsal. *Istennek igaz szolgája volt*, ki valamikép közel járt a jesásási ideálhoz: nem kiabált, nem hangoskodott, az utcán nem hallatta szavát; repedező nádat nem tört el, pisálókó kanócot ki nem oltott...

Boldog volt hitében, mely lelkét eltöltötte. Boldog volt tudományában, melyhez elhivatottságot érzett. Boldog volt Isten házában, hol szívből imádkozott, szívből prédikált. Boldog volt családjá körében, melynek ő volt ragyogó napja. *Kreuzer Paula* urnóval 29 évi tökéletesen ideális házasságban élt. Együtt nevelték két fiukat vallásosságra, tudományra és polgári erényekre. Elsősülött fia *Weisz Gyula* gépgyári tisztviselő, második fia *Dr. Weisz Dezső* tudományos pályára készült.

Meghiitt otthona találkozó helye volt a főváros felnövekedő zsidó intelligenciája egy rétegének, mely méltán látta benne a vallásosság, a hazafiasság, a tudományosság, a szerénység, a jószág, minden szép és nemes erény megvalósulását. Igiz-veig magyar zsidó pap volt, ki azonban megértette az újabb keletű zsidó ideálokat is és szívesen foglalt helyet a »Pro Palesztina« szövetség igazgatóságában.

»Vajjon kövek ereje az én erőm, vagy testem ércből való-e?« kérdi Jóh. A sok munka megőrli a vasnak látszó erőt is, megtöri az ércnek tűnő testet is. *Dr. Weisz Miksa* az utolsó hónapokban gyengélkedni kezdett, holott ép most állott új, szép, megtisztelő munkakör előtt. A hívek nagy tömegeinek fényes módon megnyilatkozott kívánságára a hitközség előljárósága *Stern Samu* elnökkel az élen azon tervvel foglalkozott, hogy a köztisztvisletben álló, vallásos, tudós, érdemes papot a *Rombach-utcai zsinagógában* való működésre kéri fel, hol néh. *Feldmann Mózes* papiszéke évek óta betöltetlen. De Isten más-kép akarta. Néhány napi szenvedés után *Dr. Weisz Miksa* 1931. július 13-án חתם תרצ"א לפ"ק váratlanul elköltözött az élők sorából. Halálában is hű maradt önmagához. Csendesesen, szerényen, feltűnést kerülve, átment az öröklét honába. Ab havának első napján temették, végakarata értelmében megható egyszerűséggel, az elhunyt pesti rabbik sorába.

A jámbornak emléke legyen áldott!

Budapest.

Dr. Groszmann Zsigmond.

Dr. Weisz Miksa irodalmi munkássága életének utolsó esztendeiben.

1925–1931.

Dr. Zsoldos Jenő tanár állította össze Dr. Weisz Miksa pesti rabbi, szeretett professzorunk irodalmi munkásságát „Harminc év Isten szolgálatában” (Budapest 1925) című munkájában. Tanítványi hálám és kegyeletem akarom leróni, midőn megboldogult nagy mesterem utolsó éveinek irodalmi alkotásait összeállítom. Műveinek egyszerű felsorolása is képet ad arról a hatalmas munkáról, melyet fáradhatatlan tanítónk a zsidóság irodalmának és tudományának gyarapítása érdekében lankadatlanul kifejtett.

1925.

1. Agudasz ezauv... Egyenlőség 1925. XLIV: 15–16.
2. Zichy grófné engedélylevele 1738-ból. Egyenlőség XLIV: 33.
3. Új sírkötelek Budavarában. Egyenlőség XLIV: 37.
4. Rachel bujdosó fiai. Egyenlőség XLIV: 38–39.
5. Magyar csillagok a sátorok felett. Egyenlőség XLIV: 40.

1926.

6. **Példabeszédek.** Különlenyomat a „Szentírás a család és az iskola részére” IV. kötetéből. Szerkeszti Dr. Frenkel Bernát.
7. שירים מהגנוזה. נכתב רב שירא נאון אל קהלות אנדלוסיה. Festschrift חתם ליהודה 159–163, 1926.
8. Adalékok a magyar zsidóság történetéhez: A pozsonyi hitközség szegényügyi és luxuselleni határozatai 1766-ban. Dr. Blau Lajos jubileumi emlékkönyv 1926. 336.
9. Népdalok a Hagadában, Zsidó Szemle XXI: 7.
10. Munka, béke... Egyenlőség XLV: 9.

1927.

11. שירים מהגנוזה. ספר חובות לשלח דמשים שנה לבית המדרש. היננס כבודאפיש. עה—צו.
12. Egy egyszerű zsidó ravatalánál. Zsidó Szemle. XXII: 14.
13. Zsidó évkönyv. Egyenlőség XLVI: 52.
14. Tizenkét hónap, tizenkét évforduló. Zsidó Évkönyv I. 21–25.

1928.

15. **Középkori zsidó etikusok.** Irta: ... Szináj népszerű vallási ismeretek tára. Budapest, 1928.
16. Kayserling századik születésnapjára. Zsidó évkönyv II. 136–140.
17. Meisel W. A. néhai pesti főrabbi esketési agendája. Jabneh I. 6–21.

18. Emlékezés néhai Adler Illés felett. Jabneh I. 54—57.
19. Hevesi Simon könyve. Egyenlőség XLVIII : 13—14.
20. Zsidó tanácsadó. Egyenlőség XLVIII : 18.
21. Oltár és menóra. Egyenlőség XLIX : 13.

1929.

22. ספר מנהג טוב. הוצאתו לאור בפעם הראשונה ע"פ כ"י קופמאן עם הערות ותקונים אני . . . הצופה תרפ"ט.
23. **Bibliographie der Schriften Dr. M. Kayserlings s. A.** Zu seinem Centennarium [17. VI. 1929]. Herausgegeben von . . . Budapest. Verlag Magyar Zsidó Szemle 1929.
24. שרידים מהגנוזה. מדרש רבה על פרשיות בחר, שופטים. כי תצא Hazofeh XIII. 105—119.
25. Évszázados velencei sírok regéi. Zsidó Évkönyv III. 227—229.
26. Adalékok a magyar zsidók történetéhez : A lovasberényi zsidók privilégiuma és adóterhe 1798-ból. Magyar Zsidó Szemle XLVI : 224—260.
27. Kayserling M. emlékezete. IMIT évkönyv 1929. 169—194.
28. Mispotim. Egyenlőség XLIX : 22.
29. A félszázados Egyenlőség XLIX : 29.
30. Gábor József ravatalánál. Egyenlőség XLIX : 36.
31. A százéves Kayserling. Egyenlőség XLIX : 37.
32. Hamevászrausz covo rov. Egyenlőség XLIX : 39.
33. Bálák. Egyenlőség XLIX : 44.
34. Mendelssohn Mózes kétszázadik születésnapjára. Egyenlőség XLIX : 51.
35. Sátor alatt. Egyenlőség L : 3.
36. Sátoros ünnepre. Országos Egyetértés V : 40—41.

1930.

37. **Magyar Zsidó Szemle** XLVII. évfolyam. Szerkesztik : Dr. Blau Lajos. Dr. Hevesi Simon. Dr. Friedman Dénes. Dr. Weisz Miksa.
38. **Jabneh.** Homiletikai folyóirat. III. évfolyam. Szerkesztik : Dr. Blau Lajos. Dr. Hevesi Simon. Dr. Friedman Dénes. Dr. Weisz Miksa.
39. הצופה לחכמת ישראל נערך ויצא לאור ע"י ד"ר יהודה אריה בלוי ד"ר. צדוק העושי וד"ר מאיר צבי וויס שנה ארבע עשרה. Budapest 1930.
40. „**Morijah**“ pedagógiai folyóirat. Szerkesztik : Dr. Blau Lajos. Dr. Hevesi Simon. Dr. Friedman Dénes. Dr. Weisz Miksa. I. évfolyam.
41. Dr. M. Kayserling pesti rabbilevele és rabbiságából folyó kötelességei. Magyar Zsidó Szemle XLVII : 142—144.

42. Hűségeskü a frigyszekrény előtt. Zsidó Évkönyv IV. 295—296.
43. Bloch Mózes. Egyenlőség L : 19.
44. Virág a Zsinagógában. Egyenlőség : L : 35.
45. I. Ferenc József és a Mortara-eset. Egyenlőség L : 45.

1931.

46. הצופה לחכמת ישראל נערך ויצא לאור ע"י ד"ר יהודה אריה בלוי, ד"ר. צדוק העושי וד"ר מאיר צבי וויס שנה חמש עשרה. Budapest 1931.
47. **Magyar Zsidó Szemle.** XLVIII. évfolyam. Dr. Hevesi Simon és Dr. Weisz Miksa támogatásával szerkesztik Dr. Hevesi Ferenc és Dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1931.
48. **Achtzehn Predigten von David Kaufmann s. A.** Aus seinem Nachlasse herausgegeben von Ludwig Blau und Max Weisz. Verlag Jabneh, Budapest 1931.
49. Schwarcz Adolf. Magyar Zsidó Szemle XLVIII : 111—114.
50. Dr. Blau Lajos hetvenedik születésnapjára. Magyar Zsidó Szemle XLVIII : 169.
51. Rector Adolf Schwarcz. Zsidó Szemle XXVI : 7.
52. A zsidó folt. Egyenlőség LI : 39.

Budapest.

Salgó László.

TÁRSADALOM.

Dr. Blau Lajos hetvenedik születésnapja.

Dr. Blau Lajost, a Ferencz József Orsz. Rabbiképző Intézet rektorát hetvenedik születésnapján, 1931. április 29-ikén, a Rabbiképző tanári kara és ifjúsága ünnepelte. Dr. Hoffer Ármin tolmácsolta a tanári kar jókívánságait. Üdvözlő beszédét a Magyar Zsidó Szemle 4-ik száma közölte. Az ország felekezeti orgánumai lelkes cikkekben méltatták azt a nagyjelentőségű munkásságot, melyet dr. Blau rektor közel félszázados tudományos, pedagógiai és szerkesztői működésével a felekezet dicsőségére kifejtett. A legjelentősebb külföldi zsidó folyóiratok is hasábos cikkekben méltatták dr. Blau Lajos működését, kiemelve különösen azokat az érdemeket, melyeket Blau rektor az egyetemes zsidó tudomány művelése által ért el.

Üdvözlő iratokat intéztek az ünnepelthez a magyar zsidó testületek és hitközségek. Ki kell emelnünk az Izr. Országos Irodájának üdvözlését, mely az *összes magyar kongresszusi hitközségek* nevében ünnepelte a jubiléust. A külföldi tudósok legkiválóbbjai fejezték ki jókívánságaikat. A berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums és a Rabbiner-Seminar, a breslaui Jüdisch-theologisches Seminar és a wieni Isr. Theol. Lehranstalt tanári kara átiratban üdvözölte dr. Blau Lajost élete e nevezetes fordulója alkalmából.

Rabbiképzőnk vezérlőbizottsága május 22-én megtartott diszülésén ünnepelte dr. Blau Lajost. A diszülésen megjelent dr. Petri Pál kultuszállamtitkár és dr. Gerlóczy Károly min. tan. a kultuszminisztérium, dr. Gábor Gyula kormányfőtanácsos az Orsz. Iroda és dr. Szemere Samu igazgató a Tanítóképző Igazgatótanácsának képviselőjében, ott voltak a vezérlőbizottság budapesti tagjai majdnem teljes számban. Székely Ferenc udv. tan., a vezérlőbizottság elnöke megnyitó beszédében rámutatott azokra az érdemekre, amelyeket dr. Blau Lajos több mint félszázadon át a Rabbiképző Intézet körül szerzett. Dr. Hevesi Simon vezető főrabbi lelkes beszédben ismertette a kiváló és sokoldalú tudományos munkásságot, amellyel dr. Blau hirt és dicsőséget szerzett a magyar zsidó theologiai főiskolának. Dr. Petri Pál államtitkár öngyméltósága a kiváló tudóst és a nagy nevelőt egyformán ünnepli dr. Blau Lajosban; a miniszter is a legjobb kívánságait fejezi ki az ünnepeltnek. Dr. Blau Lajos meghatottan köszönte meg az ünneplést.

TUDOMÁNY.

Az aesopusi mese sémi változatai.

»... eine später folgende Abhandlung über die Fabeln des Berachja...« kezdi Steinschneider a szavát »Ysopet hebräisch« című értekezésében (Jahrb. f. rom. u. engl. Lit. N. F. I.) és ezenkívül legalább háromszor-négyszer találunk olyan utalást a műveiben, amelyek a Ber. meséivel való foglalkozást, mint szükségeset és érdemeset jelölik meg önmaga, majd más (pl. Landsberger) számára. Értekezésem főtárgya Ber. meséi; nagy tudós által kijelölt uton teszek hát egy-két kezdetleges lépést, amikor dolgozatomat napfényre hozom. Nem mulaszthatom el azonban, hogy tanítványi hálával meg ne köszönjem dr. Heller Bernát professzor urnak, a mesék nagynevű tudósának, amiért munkámat utmutatásaival tárgyi és irodalmi téren elősegítette és átnézte; továbbá dr. Löwinger Sámuel urnak, a Rabbiképző tanárának, mert figyelmemet erre a tárgyra terelte és a könyvtár kéziratát utbaigazító megjegyzéseivel rendelkezésemre bocsátotta.

Rövidítéseim mind előfordulnak néhányszor előbb teljesen kiírva; megértésük az olvasó számára éppen ezért nem lehet probléma. Bibliográfiát lehetőleg mindig a címszóhoz és a táblázathoz fűzött jegyzetekben adok. Az e tudománnyal foglalkozni kívánók utbaigazítására itt megemlítem az FF. (Folklore Fellows) kiadásában megjelent műveket, a Warnke: Die Quelle des Esope der Marie de France végén közölt irodalmat és a héber meséhez Heller: Hebräische und arabische Märchen-jét (Bolte-Polivka VII—VIII.) és a benne felsorolt forrásmunkákat.

Az aesopusi mesék története és eredete.

Aesopus* neve jelenti számunkra a világirodalomban immár minden nyelven élő és ismert állatmeséket. Bár sok kérdés vár még megoldásra; kezdve onnan, hogy vajjon élt-e

* a) K. L. Roth: Die Aesopische Fabel in Asien, b) O. Keller: Untersuchungen über die. Gesch. d. gr. Fabel. c) Jacobs: The Fables of Aesop. d) F. F. Communications. e) Fab. Aesopicae ed. Halm. Leipzig 1875.

és ha igen, hozta-e Görögországba a meséket valamely sémi néptől, mint ahogy Weber¹ állítja és nem éppen a zsidóktól, ahogy ezt Landsberger² hosszasán bizonyítgatja, avagy talán Egyiptomból származának, ha Zündel³ művét olvassuk, esetleg Indiából, ha Benfey⁴ érvelését elfogadjuk és ha más régi nép irodalmának szempontjából vizsgálunk, talán más forráshipotézist is felállíthatnánk, tény azonban az, hogy az Aesopus neve alatt elterjedt állatmesék sok országot bejártak, sok kézen mentek át, amíg mai alakjukhoz eljutottak. Mindjárt pályájuk elején költői feldolgozást nyernek Babriostól,⁵ mindjárt az elején áldozatul esik a formának és talán a tartalomnak egy része a poetica licentia-nak, később Phaedrus⁶ és utána a latin változatok egész sorozata, a különböző Romulus-variációk⁷ azok, amelyek a közvetítés útját egyengették. Értekezésünk tárgyát alkotó változatok közül a két héber nyelvű⁸ és ezenkívül a nyugati nyelvek állatmeséi⁹ nyilvánvalóan latin közvetítéssel kapták Aesopus meséit és csak a szír és arab¹⁰ változat mutat közvetlen aesopusi forrást.

Nem mulaszthatjuk el, hogy mielőtt tulajdonképpeni feladatunkra térnénk, ne szenteljünk egy kis helyet, hogy az állatmesék eredetével részletesebben foglalkozzunk. Amint már fentebb említettük, alig van olyan régi irodalom, amelynek nyelvén hasonló tárgyu mesegyűjtemény fennmaradt és amelynek tudós kutatói ne érezték volna és ne igyekeztek volna bebizonyítani, hogy egészben vagy részben éppen az a mese-

¹ Weber, die Verbindungen Indiens mit den Ländern in Westen Allgem. Mtschr. f. Wissenschaft und Lit. 1853.

² דְּבִרֹת מֵ דִּסְפּוֹס Die Fabeln des Sophos. Syrisches Original der Griechischen Fabeln des Syntipas, in berichtigen vocalisirten Texte zum ersten Male vollständig mit einem Glossar herausgegeben nebst literarischen Vorbemerkungen und einer einleitenden Untersuchung über das Vaterland der Fabel von dr. J. Landsberger, Posen, 1859.

³ Aesop in Aegypten, Rheinisches Museum für Philologie 1847.

⁴ Panchatantra: fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen, aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen Leipzig 1859.

⁵ Aesopus műveinek K. e. 3. sz. élt versebe foglalója. Művét choliambusokban írta. Babrii Fabulae Aesopicae Crusius Leipzig 1897.

⁶ Egyes verziók szerint Babriusról nem is tudva, egyenesen Aesopus meséit foglalta latin versekbe Augustus idején. Követőinek és másolóinak száma rengeteg.

⁷ L. Hervieux: Les Fabulistes Latins I. II. III. Páris 1899.

⁸ דְּבִרֹת מֵ דִּסְפּוֹס és דְּבִרֹת מֵ דִּסְפּוֹס

⁹ דְּבִרֹת מֵ דִּסְפּוֹס a szír gyűjtemények és Lukian meséi.

gyűjtemény az ősforrása az összes többieknek, amelyet ő tárgyal. Kétségtelen dolog, hogy mivel mindegyik a többi hasonló tárgykörű mesegyűjtemény forrása akar lenni, a kutatók legnagyobb tudása és bizonyítékaik legszilárdabb volta mellett sem lehet mindegyiknek igaza. Tény azonban az is, hogy a kérdés fontosnak és kutatásra érdemesnek látszott már a múlt század kiadói előtt is, ha egy sem mulasztotta el legalább kiadása előszavában vele foglalkozni. A néprajzi kutatások századában pedig¹⁰ amilyenek bizonyos tekintetben a mi századunkat tekinthetjük, fokozódott fontosságúvá válik a kérdés vizsgálata. Már most, vizsgálatunk elején kijelentjük, hogy az eddigi vizsgálatokkal ellentétben, de talán épp ez az eddigi vizsgálatok következtében az állatmesék — és esetleg más mesék is, amelyek azonban tárgyalásunkon kívül esnek — ősforrása nem kereshető egy népnél és nem kereshető nemcsak irodalomtörténeti, de történeti korban sem. »Über die Entstehung der Fabel wird sich wenig aussagen lassen; sie ist so alt..., wie die induktive Tätigkeit des Menschengesistes, die aus einem Einzelfall alle allgemeine Wahrheit ableitet. Wer will behaupten, wenn diese Urthatigkeiten der Menschlichen Psyche in Aktion getreten sind?...«¹¹ Nem lehet tehát időben visszafelé követni az állatmesék nyomát, mint ahogy Wundt¹² lélektani szempontból vizsgálván a mesék eredetét, megállapítja, hogy a meséknek is legsőbb faja az állatmese és úgy gondolja, hogy a természettel kapcsolatos, a természeti erőket megleveleltető mitológiából származik. Ha a mitológia aztán mesévé lesz, tehát cselekvő köre kitágul, a hőseit maga képére teremtő ember olyan cselekedeteket és szavakat tulajdonít mesehőseinek, amelyekből tanulságot vonhat le, amelyek gyönyörködtetik, amelyek esetleg erkölcsi és szociális tanítással szolgálhatnak. Ez a vélemény körülbelül azt is mondja hát, hogy hiábavaló dolog valamely népnél a mesék ősforrását kutatni. Majdnem biztos ugyanis, hogy az első leírt mesét a mesének sok évszázadon, talán évezreden át a nép ajkán élő alakja előzte meg. A nap-nap után meginduló népmese gyűjtések¹³ még ma is ujjabb meg ujjabb meséket, sőt új mesetipusokat találnak, kétségtelenül olyanokat, amelyek apáról fiúra, nemzedékről-nemzedékre ujjabb hozzátoldásokkal, hozzá-

¹⁰ Bolte-Polivka: Anmerkungen zu den Kinder -u. Hausm. der Brüder Grimm. FF. Communications, edited for the Folklore Fellows.

¹¹ Die Typen der Griechisch-römischen Fabel v. W. Wienert FFC 56 Helsinki 1925.

¹² Völker-Psychologie második kötet. Mythos und Religion 3. rész.

¹³ Pl. a magyar gyűjtemények: Kriza, Bartók: Magyar-fabulák sub.

költésekkel vagy elfelejtésekkel, de mindenesetre teljesen megváltozott képpel kerülnek elének. Hogy melyik népnél akadt először leírója a meséknek, korántsem jelenti hát azt, hogy az a nép találta ki elsőnek ezeket, milyen távol állunk azonban a lehetőségtől is a valóságos fejlődés képének megrajzolásában, ha meggondoljuk, hogy a kéziratok, sőt még az első nyomtatványok milyen kis százalékra kerültek hozzánk. A könyvtárak egész sorának elpusztítása, ami az emberiség kultúrtörténetének fekete foltjaként ott sötétlik minden nagyobb háború, lázadások és forradalmak történetén, bizonyítéka annak, hogy milyen kevéssé lehet valóságos képünk az irodalmi emlékeinkről. Gondoljunk csak arra a sok könyvre, amelyre a biblia utal és amelyeknek már régen történeti, sőt irodalomtörténeti korban, teljesen nyomuk veszett, mint pl. *הַיִּשְׂרָאֵל* amelyre két helyen is (Józs. 10. 13. II. Sám. 1. 18.) utal a Szentírás. Megmaradt irodalmi emlékeink, kézirataink, nyomtatványaink tehát nem dönthetnek. Ha most azt mondanánk, hogy a mesében szereplő népi tulajdonságok döntsenek, teljesen tanácstalanul állnánk, mondjuk a Midrás¹⁴ állatmeséi előtt, amelyek nem ritkán bibliai versre és zsidó történelmi tényekre támaszkodnak, azokat magyarázzák (R. Méir egyetlen megmaradt rókameséje, amely három bibliai vers¹⁵ magyarázatául szolgál és annak megvilágítására látszik keletkezni és amely mégsem bizonyíthatóan eredetiek), vagy pl. Heltai Gáspár meséi,¹⁶ amelyek úgy át meg át vannak szöve speciálisan magyar kori, társadalmi, különösen szociális, sőt népszociológiai vonatkozásokkal, hogy ha elsőnek maradt volna fent műve a hasonló tárgyak között, még nyelve kis idegensége sem tartana vissza attól, hogy speciális magyar terméket lássunk benne. Mindjárt az első meséje olyan érdekes magyaros gondolattal fejeződik be és olyan szoros a kapcsolat a mese és a befejező gondolat között, mintha — és ez áll a többire is — kezdetben adva lett volna a tanulság, akár komoly, akár tréfás és ehhez kerítette volna a mesét. Ha aztán abból akarunk kiindulni, hogy azt kell nézni, hol él az állat mai tipikus alakjával, ilyesféle kísérleteknek ab ovo számnyát szegi Benfey¹⁷ jellemzése az indus és görög mesék párhuzamáról: »Der Unterschied zwischen ihren Conceptionen und den Aesopischen bestand in allgemeinen wohl darin, dass während das Aesopische Kunstwerk

die Thiere ihren eigenen Charakter entsprechend handeln liess, die indische Fabel sie ohne Rücksicht auf ihre specielle Natur, gewissermassen wie in Thiergestalt verhüllte Menschen behandelte.« Benfey kijelentését a lélekvándorlásra alapítja, de ha ezt a speciális esetet, hogy tudniillik a lélekvándorlás megmagyarázza az állatok bármilyen, különféle emberi tulajdonságokkal való szerepeltetését kívesszük, nem magyarázza meg természetesen azt, ha ugyan az az állat mindig ugyanolyan, állati természetétől elütő tulajdonságokkal lép fel és akkor megzorítván a fentebbi feltételt, amely szerint az ősforrás általánosságban ott lehet, ahol az állat ma ismert alakjában szerepel elsőnek, megszorítván olyanformán, hogy egy népnél csak az az állat szerepelhetett, amely ott élt és csak úgy, ahogy ismerhették, el kell vennünk az oroszlánmeséket azoktól, akik nem láttak oroszlánt és el kell vennünk a sakálmeséket az indusoktól, mert van ugyan sakáljuk, de nem az a furfangos állat, amilyen a mesében és valóban a héber hasonló töből származó *חַיָּה* rókának átvevése tulajdonságaival, de neve nélkül. Ez utóbbi definíció, amely szerint az állat első tipikus alkalmazása dönt, annál érdekesebb, mert ebből indul ki Zündel, amikor az aesopusi meséket Egyiptomba vezeti vissza és ezt használja vezérigéül Landsberger is akkor, amikor a mesék zsidó eredetét bizonyítja.

Ami a mesék írásba foglalásának eredetét illeti, legalább is, ahogy mi ismerjük, hogy, t. i. az első meseírók bölcs és igazságért küzdő jellemek képeiben maradtak fent a nép ajkán, megvédik Lessing meseelméletét támadói ellen. Lessing ugyanis¹⁸ azt mondja, hogy az állatmesékben a hangsúly az erkölcsi tanításon és nem a gyönyörködtetésen van. Ezzel szemben Grimm¹⁹ és Hertzberg²⁰ igen éles kritikával visszatartják Lessing állítását, azzal a megokolással, hogy a keleti mesék gyönyörködtető oldalai sokkal fontosabbak voltak, sőt sokszor el is engedték a tanítást. Akármennyire igaz is ez utóbbi állítás, a mesék írásba foglalásának idején kétségkívül a Lessing elmélete érvényesült, mert a felgyülemlett meseanyag tanulságaival valószínűleg akkor látott először napvilágot, amikor a bennük rejtőző tanítások nagyon idején voltak,²¹ de ami-

¹⁸ Abhandlungen über die Fabel. I. über das Wesen der Fabel 1759.

¹⁹ Grimm: Reinhardt Fuchs, Berlin 1834.

²⁰ Hertzberg: über den Begriff der Fabel und ihre historische Entwicklung bei den Griechen. Halle 1986.

²¹ Ezt az elméletet támasztja alá az a körülmény is, hogy az állatmesék legismertebbjéi bizonyos történelmi háttérrel élnek a köztudatban, amelyek talán éppen ennek a történelmi vonatkozásnak révén terjedtek el.

¹⁴ Elbeszélő és tanító célzau, renkívül nagy terjedelmű Szentírás magyarázat.

¹⁵ Jer. 31. 15; Levit. 19. 36. Prov. 11. 8. Lásd: Szanh. 38. 39.

¹⁶ Régi Magyar Könyvtár, szerkesztő Heinrich Gusztáv. III.

¹⁷ Th. Benfey: Panschatranta i. m.

kor a bölcs talán alárendelt személye, talán az emberek kemény igazságok iránt túlérzékeny lelke miatt, mely az igazmondó bosszuját kitölteni könnyen kész, a nyílt igazságok helyett állatmesék alakjában fedte az embereket, mint ahogy Aesopus., Lukman²² és Achikár²³ is az igazság bátor harcosaiként, mint bölcs emberek élnek a köztudatban meseköltői mivoltuk mellett, vagy talán következtében. Például Heltainak is csak másodrendű célja lehetett a gyönyörködtetés, elsősorban a tanítás, mint ahogy az Ysopet²⁴ (a héber) szerzője is azt mondja előszavában, hogy az ő könyvében vannak virágok, meg gyümölcsök és a gyümölcs a tanulás: étel és orvosság. Keletkezni tehát írásban ott keletkezhetett először, ahol legelőbb megértették és alkalmazni tudták a mese ez irányú jelentőségét. Egyébként Lessing elméletének legkitünőbb bizonyítéka az a zsidó hagyományos irodalom, amely csakis tanítás céljából mesél és amelyet következő fejezetünkben tárgyalunk.

Az aesopusi mese a zsidóknál.²⁵

»Ha meggondoljuk, hogy a mese célja érdeklődést keltő tartalmával életbölcseiséget terjesztene...«²⁶ úgy megérthetjük, hogy az első évezred nagy zsidó alkotásai, a Talmud és a Midrás tanításai terjesztésére rengeteg hasonlatot, példázatot és mesét használnak. Kétségtelen, hogy a ránk maradt írott anyagban az állatmesék száma aránylag kevés, mert az etikai és vallási igazságok terjesztésére sokkal inkább parabolák, a Biblia hősei, nagy zsidó férfiak életéből vett példázatok szolgálnak.

Kétségtelen, hogy a meséköltő is úgy érezte, hogy az állatmese lehetőleg nem l'art pour l'art mese, legalább is a keletkezéseknek nem: Hogy a zsidó meséből induljunk ki, Jozsua b. Chananja meséje az oroszlánról és daruról, amely a római birodalom és zsidók viszonyát jellemezte, a történeti állapot szelimes és frappáns hasonlatáért lett ismert. De hogy a gyomor és a végtagok meséjét Menenius Agrippától és a nép seccsiojától csaknem lehetetlen elválasztani, bizonyításra is alig szorul. Talán így érthető, amit Ed. Meyer mond: Die Fabel liebt es, sich in ein historisches Gewand zu kleiden, hoi a »liebt es« a mese elterjedése céljából és keletkezésének megokolására értendő. Forschungen zur alten Gesch. 1899.

²² Heller, *Enzyklopedie des Islam*.

²³ Löwinger: Achikar, Budapest 1930.

²⁴ Steinschneider: Fünf Artikel, *Jahrb. f. rom. u. engl. Lit.* 12. 4.

25 Heller: Bolte-Polivka VII. 1. Hebräische Märchen. — Steinschneider: H. U. 518. §. 1. 2. 3. — Landsberger: I. m. — Landsberger: Fabulae aliquot arameae Berolini 1846.

²⁶ Landsberger: Über die Fabel bei den Habräern (Achava Vereinsbuch 1866—5626 Leipzig).

gálnak, ennek azonban több okát is találhatjuk. Elsősorban az ósök iránti feltétlen tisztelet, amely őket ethikai és vallási ideálokká tette, amely Istennel közvetlen érintkezést tulajdonított nekik, a vallásos élet és erkölcs terjesztésére sokkal hatásosabb tette életük egy-egy nagyobb eseményét, akár kisebb mozzanatát is, minden más alakból kiinduló tanításnál, hiszen ezekben Isten szava mutatott rá az egyedül helyes utra. Az ósök élete világította meg a történetükhöz fűződő bibliai kijelentések képletét és az utódokra vonatkozó értelmét is. De legfőképpen az állatmesék alkalmazása ellen bizonyít a mese egy másik definíciója, amely cél szerint tesz különbséget mese és hasonlat között: »Die Fabel will Unverstand und Irrthum beschämen und ist daher von Haus aus satirisch... die Parabel will eine Wahrheit und zwar meistens eine recht wichtige Wahrheit aus Sittenlehre veranschaulichen.«²⁸ A Szentírás nyelve és gondolatvilága pedig még kevésbé tűrte volna a satirikus mesét. »Der hohe und strenge Geist der biblischen Religion hat das Märchen, als solches fast an keinem Punkte ertragen...«²⁹

Egész természetes azonban, hogy, mint a többi régi népeknek — feltevénsz értelemben, — a zsidóknak is volt meséjük, ha bizonyos okoknál fogva nem is kerültek teljes számmal az irodalmi emlékekbe. Valóságos állatmeséről csak a hagyományos irodalmunkban, a Talmudban és a Midrásban beszélhetünk. Rabbí Jochanan Ben Zakkajról mondja a Talmud,³⁰ hogy semmit sem hagyott ki tanulmányainak köréből „...” sem a mosók meséjét, sem a róka meséket.³¹ Ennek a tradíciónak egy másik változatában³² csak משרה-t olvasunk, tehát mindazzal foglalkozott, amit ארמה (arameusul מרח, arabul مراه) jelent; tehát mindazzal amit a Talmud úgy vezet be משה משה, משה לאדם, משלו משל אמשוך כך משה, tehát hasonlat, parabola, és mese. A vele kapcsolatban említett rókamesék שועלים mesekívül nem csak rókákról szóló mesét jelentettek. A róka ravaszságával, amely igen könnyen az érteleme megnyilvánulásának tartható és amelynek révén igen könnyen hőse lehet komplikáltabb cselekményű meséknek, amely továbbá legjobban tudta közismert mohóságával és a másokéra törő agyafurtságával pellengérre állítani az emberek nagy és hasonló bűnben leledző tömegét, amely tehát az állatmese tanító és

²⁸ Hartung: Einleitung zu Babrios, Leipzig 1858.

29 H. Gunkel das Märchen im Alten Test. Tübingen 1917.

30 Szukka 28a, Baba bathra. 134a.

31 ר' יחנן בן זכאי שלא הניח . . . משלות כובסין משלות שועלים
32 16/8

מ' סופרים 16/8. 32

szimbolizáló célzatának megfelelően legfőbb szerepel, a nevét is adta az egész gyűjteménynek. Ilyen megokolás vezette a középkor zsidó állatmesegyűjtőjét és feldolgozóját, a később tárgyalandó Berachja Hanakdönt, amikor mesegyűjteményének a **רומאם ספר** címet adta, holott a róka szerepe nem egyedüli, sőt nem is a legfontosabb a gyűjteményében. A Talmud beszél R. Méir háromszáz róka meséjéről is.³³ Legismertebb mese, amellyel R. Akiba³⁴ Papus b. Judának felelt, amikor arra figyelmeztette, hogy ne kockáztassa életét azzal, hogy parancs ellenére is gyűjti a tanítványait és tanítja a Tórát: A halak a hálótól féltükben nagyon megzabolodnak. A róka azt tanácsolja nekik, hogy meneküljenek hozzá a szárazra. A halak azt felelik: ha már a vízben, amely a mi életelemünk, nem vagyunk biztonságban, hát még a szárazon mennyire veszedelemben forgunk.³⁵ Ennek a mesének egyik nevezetessége az, hogy az aesopusi meseirodalomban nem találjuk párhuzamát. Sanhedrin tractátusában³⁶ olvassuk a két egymással veszekedő kutya meséjét, amelyek a közös ellenség, a farkas ellen együttesen harcolnak, mert tudják, hogy külön-külön legyőzi őket, együtt meg ők győznek. Ennek a mesének és változatainak eredményei azok a közmondások, amelyek két ellenség kibéküléséről beszélnek a közös ellenfél elleni harcra, amelyekben mindjárt fel van tüntetve az ellenségeskedés megszüntetésének áldásos eredménye.³⁷ Midón a vas megteremtődött, megszűntek a fák, végzetüket érezvén a törzsüket kidöntő fejszétől. Egyik azonban azt mondta: ha közülünk egy sem adja oda magát nyélnek, nem esik kárunk tőle.³⁸ A megváltozhatatlan természetet és a rosszal szemben mindig köteles elővigyázatosságot tanítja egy midrási mese. Egy pásztor felnevelt egy

³³ A 300 talán csak nagy tömeget akar jelenteni, 300 mérték hamu volt a templom oltáron, 300 pap volt, (90/b. **חולין**) 300 rossz szellem van (68/a. **נשין**) R. Joch. B. Narbaj naponta 300 borjút és 300 icce bort fogyasztott. Lehetne talán a 300 rókával magyarázni, amit Sámson fogott. Esetleg azzal a 300 mesével, amelyet a róka az oroszán mulattatására el akart mondani, de amit százként elfelejtett. Ber R. 78. Sót Bár Kap. a R. Jehuda Han. fia esküvői lakomáján 300 ilyen mesét mond, úgy hogy a vendégek előtt elhűlt az étel. (Vajikro R. 28 és Koh 1.)

³⁴ R. Akiba élt a második században (Megh. 135.).

³⁵ Ber. 61/b. Midr. Mislé 9. Ez a mese Berachja 6. meséjének forrása.

³⁶ Sanhedrin 105/a. v. ö. M. Jalk. 785. Matoth. Jalk 765. Bálákhoz, Midr. Tanch. Bálákhoz 5. 4. és Bám R. 20 f. Babr. 44. Aes. 394 és 394/b.

³⁷ 105a **כרטישה ושורה עברו הולל מרחב דבש נח מנהרין**

נחמין נחמין קשלו לראי מנהרין

³⁸ Gen. R. 5. vége. Aes. 122. 123. 123/a. Jalk. Ber. 8.

farkas-kölyköket úgy, hogy kecsketejjel táplálta. Mikor felnőtt, még is szétépte a vele felnőtt és egy tejen nevelkedett állatokat.³⁹ Az ilyen irányú tanítás szükséges voltát bizonyítja, hogy hasonló tanulságú mese egy egész sor Midrásban,⁴⁰ más szereplőkkel és más feldolgozással, de mégis szemléltetően ugyanezzel a célzattal fordul elő. Egy ember Babylóniában utaztában látta, hogy egy madár a megölt másik madarat valami⁴¹ füvel, amelyet előtte szakított és rátett, feltámasztotta. Az ember vett a fűből, hogy vele Palesztina halottait feltámassza. Közben azonban még az uton kipróbálta a fű hatását egy rókán, majd egy oroszán, de az életre kelt oroszán felfalta.

Ezen kívül az állatmesének egész sora található még a Talmud és Midrás művekben magukban is, de több-kevesebb nyomára akadhatunk már a Biblia könyveiben is; még ha nem is magukban az előforduló mesékben, legalább azokban az utalásokban, amelyek azt bizonyítják, hogy a könyvek szerzői a mesékoltást is művelték: »mennél bölcsőbb lett Kóhelet, annál inkább megismerte és kutatta a népet... sok példázatot készített.⁴² Itt utalást kell látnunk arra, hogy a Kóhelet szerzője csakugy, mint a Talmudban Rabbi Jóchanan ben Zakkajról olvastuk, tanulmányozásának, tanításának köréből a meséket sem hagyta ki, vagyis művelte mindazt, ami a Bibliában is már, de különösen a hagyományos irodalomban a **משל** szó alatt értendő, tehát kétségtelenül állatmesét is. Az állatmesék művelése mellett bizonyít egy másik utalás is, amely szerint Salamon király: Beszélt a fákról, a cédrustól, amely a Libanonon van, az izsópig, amely a falon nő, beszélt az állatokról, a madarakról, a férgekéről és a halakról.⁴³ Mintha részletezni akarná ez a felsorolás tartalom szerint azt a háromezer másált⁴⁴ amelyet Salomonnak tulajdonít és amelyek között előfordultak növény és állatmesék, de éppen a már említett oknál fogva, szatirikus hangjuk, inkább prózai stílusuk miatt kimaradtak. Utalás tehát és kiindulópont a mese kutatására

³⁹ Midr. Jalk. Deuter. 923. Babr. Fragm. 134. Aes. 374.

⁴⁰ Levit. R. 22, Midr. R. Koh. 5, 8. Jalk. Koh. 972., Pantesch-tantra 5, 4.

⁴¹ A Midr. Rab. Koh. 5. 4-ben ennek a mesének komplikáltabb változata van. Ott a fűvek különböző képességeik, óvnak kigyóméregtől, megolvasztják a vasat, megvakítják a látót és látóvá teszik a vakot. Baba. Bathra. 74/b-ben van egy fű, amely a csonka testrészt ujából kinövesztí, ha a helyére tesszük, sőt egy ilyen halott teste életet lehelő drága kő is előfordul (Bab. Mez. 107/b, Chulin 54/a, Bolte Polivka I. 128, 129).

⁴² Kohel. 12, 9. **הן משלות רבים** ⁴³ I. kir. 5, 13. ⁴⁴ I. kir. 5, 13.

dett, tehát a fentemlitett negyedik vagy ötödik századra kell tenni keletkezését.

Az első mesében szereplő bölcs életkörülményeiben Aesopusszal való azonossága, megegyezés a tartalomban, a mesék rövidege és a sok görög szó³ mind amellet bizonyítanak, hogy közvetlen görög eredetiből fordították. Elterjedtsége nagy lehetett, ha közvetve vagy közvetlenül bizonyíthatóan görög és arab változatok forrásul szolgálhatott.⁴

Steinschneider véleménye szerint az összes szír változatoknak héber őse lenne az a gyűjtemény, amelyet Wright⁵ fedezett fel és amelyből ő adott ki, מלחא דייטסיס cimen. Ez lett volna forrása a mi szír nyelvű mesegyűjteményünkön kívül még két másik gyűjteménynek is, amelyet S. Hochfeld⁶ adott ki a berlini Királyi Könyvtár szír kézírataiból. Két gyűjteményt talált, amelyek közül az egyik 28 mesét tartalmaz, felírata מלחא דייטסיס a másik 50 mesét tartalmaz,⁷ a két mesegyűjteményben azonban 17 közös mese van.⁸ A mi gyűjteményünkhez való viszony szempontjából megemlítsérem méltó, hogy sok helyen hibák, elnézések és elírások következtében elromlott szöveg kijavítására használható. Gyűjteményünk keletkezési helye — szintén nyelvből következő — Szíria felé mutat, bár chaldeusi és keletarámi kifejezésmóddal él. Hogy azután innen hogyan és mikor került a kézirat Európába (Franciaországba), arra nézve a kodexben található egy-két megjegyzésből következtethetünk. Maga a kézirat a XIII. vagy XIV. századból való, több másféle munkával van együtt leírva és ezt olvashatjuk benne:

תשובה זו השיב שרידי הנאון להכניס אלכון והערתה מן הספר שהביא ר' אחיאל משם
Tehát Kyrenéből hozták, egyéb kéziratokkal együtt és pedig valószínűleg ezer körül,* amikor Alhakim Szíriából sok rabbit elhűdözött és ezek Kyrenében találtak menedéket. Innen hozta az a bizonyos R. Ithiel.

³ P. a 35. m. מלחא דייטסיס

⁴ Syntipas meséi, két moszkvai kodexben találta és Syntipae Philosophi Persae Fabulae etc. címen kiadta Christian Friedrich Matthaei Leipzig 1781. és Lukman meséi.

⁵ Wright: Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland N. S. 7. k.

⁶ Beiträge zu Sürischen Fabelliteratur, S. Hochfeld.

⁷ חוב כתבין כליל מלחא דייטסיס.

⁸ A mesék összege így 68, amiből a 17. közös után is 51-nek kellene maradni. Nem teljesen világos, miért hagyja ki a B. 10-et. »Es ergeben sich also im ganzen 61. Fabeln, von denen aber eine nicht aufgenommen wurde.« Többet egy szót sem. I. m. 8.

A Syntipas meséivel való egyezés, amely vagy 30 mesének számában is jelentkezik, de amely tartalomban egészen nyilvánvaló, függőségét, vagy legalább is közös eredetét feltételezi a két gyűjteménynek. A Syntipas rossz és későbbi korra valló görögsege, egy és más történeti vonatkozás valószínűvé teszi, hogy a szír az eredeti. Például Synt. négy meséje (6, 11, 17, 30), sem arab, sem görög változatban nem talál párhuzamot, csak a szírben. A tartalmi egyezések legfontosabbjai az apróbb, de minden más gyűjteménytől eltérő megegyezések. Például mindkét gyűjtemény tizedik meséjében, amelynek ismert változatai a bakról és a rókaról szólnak, itt a nyul és a róka szerepel. A mesében a szomjas bak lement egy gödörbe inni, de feljönni már nem tudott. A róka azt mondta neki: »Valóban ostoba voltál, hogy lementel előtt nem gondoltál feljöveteledre.« Tanulság: cselekvés előtt gondolkodjék az ember. Ilyen egyezés akad még néhány. Ebből az következnék hát, hogy egyik a másiknak fordítása, de találunk olyan momentumokat is, amelyek a közvetlen kapcsolat ellen beszélnek. A mi gyűjteményünkben 67 mese van, a Synt.-ben 62 és ebből is 16 szír hiányzik a görögben,¹⁰ 11 görög hiányzik a szírben,¹¹ tehát összesen csak 51 közös mese van. Továbbá a fenti megegyezésekkel legalább is egyenlő értékű eltérések vannak tartalmilag és főleg államnévben, úgy, hogy csak az a feltevés állhat meg, hogy Syntipas másodkézből, de mindenesetre ebből a szír szövegből, esetleg ennek héber eredetijéből merített, de úgy, hogy hozzávett még néhányat, amit hallott. A kihagyásokra pedig a már idézett Proemiumra utalunk, amelyben világosan megmondja Babrios, hogy csak azokat veszi fel, amelyek nincsenek meg görög könyvekben. A gyűjtemény címét, amely a kéziratban מלחא דייטסיס Sopos szavai דסופוס Sophos meséire javítja Landsberger. Nyelvtani okok mellett értelmi okot is felhoz, de mindezekben tul azt mondja, hogy a Lukmán névéhez fűződő arab nyelvű Aesopus mesegyűjtemény, amelyről értekezésünk folyamán később beszélünk, 23-ik meséje tanulságban és felépítésben teljesen megegyezik a gyűjtemény első meséjével. Ott a חובס bölcs ember mondja ugyanazt, mit itt a mese hőse, akire a mese első szava mutat, קיי הדין hívta ezt, akinek neve tehát a cimenben, mint közvetlen előtte álló szóban van, aki pedig ugyanaz, mint a Lukmán חובס-ja. Egy lépéssel azután bebizonyítja, hogy ez a סופוס, nem más, mint Aesopus, akinek állandó appositioja a סופוס annál is inkább, mert a szír mese bölcséről is valószínű az első

¹⁰ 1, 5, 12, 13, 26, 27, 28, 38, 40, 41, 42, 52, 57, 58, 65, 66.

¹¹ 4, 14, 18, 25, 33, 47, 48, 49, 54, 57, 59.

szir mesében, hogy királyi udvar közelében élt és hogy ellen-ségei is vannak וַיִּשְׁרֹגְגֻהּ szorongatják, akár csak Aesopus, aki-ről a népmonda azt tartja, hogy Krösus Lydia királyának udva-rában élt, annak követe volt, vagy mint Lukman, akit rab-szolgatársai rágalmaztak és bántalmaztak.

Sz.	Syn.	Aes.	L.	Ha.	Hb.
1. A szerecsen...	—	—	23	1	—
2. A számár és a tücsök	1	337	—	3	1
3. Az ember és a halál	2	90b	14	4	2
4. A fecske és a varju	3	415	—	5	3
5. Az ember és a hattyu (Goldb. h.)	—	216	—	2	—
6. A menyét és a reszelő	5	86	28	6	—
7. Két kakas (Goldb. h.)	7	21abc	35	7	—
8. A galamb és a medence	8	357	27	8	—
9. A holló és a pásztor	9	8	—	8	—
10. A nyul és a róka	10	45b, 74	9	10	—
11. Az ökör és az oroszlán	11	395	—	11	—
12. Az ember és a kígyók	—	—	40	12	—
13. A skarabeus és a méh	—	—	24	13	—
14. A légy és a farkas	6	165	—	14	—
15. A jult és az oroszlán	12	—	—	15	4
16. Az oroszlán és a két ökör	13	394b	1	16	5
17. A szarvas és az oroszlán	15	128	2	17	6
18. A kutya és a kovács	16	413	29	18	7
19. Az oroszlán és a róka	17	40	—	19	8
20. A kutyák és a sas	19	219	30	20	9
21. A szarvas (Goldb. h.)	20	131	3	21	11
22. A vadász meg a kutya (Goldb. h.)	21	164	—	23	13
23. A nyulak és a rókák	22	236	10	24	14
24. A fiu és az ember	23	352	25	22	12
25. A sas és a róka	24	5	—	25	15
26. Oroszlán és a róka	—	257b	4	26	16
27. Oroszlán és egér	—	256	—	27	17
28. Oroszlán és ökör (Goldb. h.)	—	262	5	28	18
29. A vadász és a gyöngytyuk	26	350	—	—	19
30. Az ember és a tyuk	27	343	12	—	20
31. A kutya és a hus	28	233	41	—	21
32. A számár és a ló	29	328	—	—	22
33. A vad és a szelid számár	30	318	—	—	23
34. A gyermek és a skorpió	39	350b	26	—	24
35. A hangya és a tücsök	43	401b	—	—	25
36. A kecske és a farkas	44	270	—	—	26
37. A farkas és oroszlán	52	279	21	—	27
38. A teknősbéka és a nyul	38	420 és b	20	—	28
39. A macska és a tücsök	51	291b	—	—	29
40. A róka és a kakasok	—	16 és b	—	—	30
41. A szarvas és az oroszlán	—	129	8	—	31
42. A bika és az oroszlán	—	—	—	—	32
43. A kutya és az őrzők	34	192	—	—	—
44. A denevér és a túskebokor	36	306ab	—	—	—
45. Az oroszlán és a róka	37	246	6	—	—
46. A kutya és a farkas	38	230	38	—	—
47. A fügefá és az olajfa	31	124	—	—	—

Sz.	Syn.	Ae.	L.	Ha.	Hb.
48. A kertész	32	191b	15	—	—
49. A halász és a majom	46	362	—	—	33
50. A farkasok és az ember	61	218	36	—	34
51. A tücsök és a madarász	62	65b	—	—	35
52. Az ember és a bálvány	—	61	16	—	36
53. A has és a lábak	35	197	32	—	37
54. A libák és a fecskék	60	421	37	—	38
55. Az ökör és a gyöngytyuk	40	396b	—	—	39
56. A páva és a holló	53	398	—	—	40
57. A nyul és az oroszlán	—	240b	11	—	43
58. Az oroszlán és az ember	—	63b	7	—	44
59. A szerecsen	41	13	17	—	45
60. A madár és a vadász	58	—	—	—	47
61. Az özvegy és a tyuk	42	111	12	—	46
62. Az ember és a ló	45	51	18	—	48
63. A nap és az északi szél	55	82b	34	—	—
64. A kutya és a nyul	50	229b	31	—	—
65. A kutyák	—	62	39	—	—
66. Az ember és a disznó	—	115b	19	—	—
67. Az ember és a kutya	56	221	—	—	—

Jegyzetek a Táblázathoz. A rövidítések: Sz. = a Landsberger kiadá-sában megjelent 'מ' ד'ך. Syn. = Syntipas. Aes. = Aesopus. L. = Lukman. Ha és b = a Hochfeld kiadta két szir gyűjtemény a Sachau-kéziratból. A nagyon távolra vivő, bár szükséges megjegyzések helyett elég legyen, ha itt megegyezszen felsoroljuk a gyűjteményekkel részletesen foglalkozó irodalmat. Sz. = Landsberger: מ' ד'סופס. Syn. = P. Cassel: מ' ד'סופס (Mischle Sinbad). Landsberger fenti műve. Aes. = L. az első jegyzetét a Bev.-hez. L. = Összes kiadások, egyenként a mesék: Chauvin: Bibl. des Ouvrages Arabes. III., Landsberger Bev. Ha és b: G. Hochfeld: Beiträge zur Syrischen Lit.

Lukman meséi.*

Az előbbi fejezetben tárgyalt szir meseváltozatok, illető-leg az ismertetett változatok forrásául szolgáló héber mese-gyűjtemény közvetlen vagy közvetett hatását mutatják a Lukman nevéhez fűződő arab nyelvű aesopusi mesék. Lukman-ról tehát áll az, hogy a meséknek nemcsak szerzője, amint ez a címből következnék, hanem még fordítója sem lehetett. Lukman ugyanis arab mondai alak, végigvonul — mondhat-juk — az egész arab nyelvű irodalomtörténeten.¹ Az irodalom-történet más-más korszakában más a hozzáfűződő legendakör: egy közös vonásuk mindenesetre van ezeknek a változatoknak, és pedig az, hogy mindig a kor ideáljának megtestesítőjeként

* Chauvin: Bibl. des Ouv. Arab. III.

¹ Heller: Lukman; Enz. do. Islam.

állítják élénk Lukmant. Amit más népek különböző legendás hősiükre fűztek, mind megtaláljuk az araboknál ezen az egyen. A Kórán-előtti kor harcos nemzedéke hosszúéletű, bátor hősként tartotta fenn alakját, aki radikális igazságszolgáltatással a jók szeretetét, a bűnösök rettegését érdemli ki. A dszahilija kora és a Kórán között, a hősi és a vallásos eszmények kora között, Lukman bölcsesége az átmenet. A Kóránban a 31. szura² az ő bölcsességének van szentelve, a gyűjtemények, amelyek bölcs mondásokkal vannak telve, mind tulajdonítanak Lukmannak olyan érdemeket, amelyek vagy azokból a kiválóságokból folynak, amelyekkel a Kórán díszíti, hogy pl. az Istenfélelem előbbrevaló a szülő szereteténél, vagy más mese-költők képében jelentkezik, pl. Ahikár szavával, amikor a gyermekek feddését ajánlja. Mellékneve, אלהים a bölcs; a legenda néhol prófétai rangra emeli és könyvet tulajdonít neki. A Kórán idejében bölcs mondásairól, hasonlatairól híres Lukmantól már csak egy rövid lépés a meseköltő Lukmanig, ahogyan ma előttünk él, hiszen a מלחא jelentése éppugy fabula, mint parabóla. A mondai körülmények, amelyek Európában Aesopushoz, Afrikában Ahikárhoz fűződnek, mind megtalálhatók a róla szóló elbeszélésekben, amelyet legjobban bizonyít az Aesopus életéről szóló Vita Aesopiból ismert három anekdóta, amelyről viszont bebizonyítottnak vehetjük, hogy Ahikár életéből vett leírásból vette forrását. Nagy a megegyezés a Biblia egy nevezetes emberével, Bileámmal. Derenbourg⁴ a kettőt teljesen azonosítja és erre több okot talál. Először is a Kóránban előforduló nevezetesebb bibliai alakok között Bileám elmaradása annál is inkább feltűnő, mert legendába vesző alakjával, csodálatosba hajló cselekedeteivel a keleti képzelet kedves alakja lett volna, hiszen már a zsidóknál is különálló résznek tartották egyesek a róla szóló bibliai fejezeteket és Bileám könyvé-ről beszélnek. Egyébként azonosak az eszme által, amelyet képviselnek, hiszen Bileám és Lukman szavait is lehet úgy értelmezni, hogy éppen az isteni igazság ellen irányulni akaró szó igazolja az isteni igazságot. De talán még nagyobb bizonyító erővel bír a nevük azonossága: בלע = לקט mind a kettő azt jelenti: elnyelni, az arab لقط képző ugyanaz, mint a héber לקט. Igazolja továbbá Beidhawi fent idézett Kóránvershez való kommentárja: לקט בן בעור Lukman Beor fia stb. Eme jegyzet további részében is az Agádával egyezik és van még egy egész sor bizonyíték, amelyek közül kitűnik Ber R. 93. פלסין כנעם

² ודבר אהינא לקטא אלהימא

³ Löwinger: Achikar.

⁴ Fables de Louquman le Sage... stb. Berlin 1850.

nem támad olyan filozófus, mint Bileám, a בלעם-הקרא בשון ערב לקט Bileám, akit arabul Lukmannak hívnak. Kétségtelennek látszik, hogy a בלע könnyű elírása a ב-nek. A mesék (kétségtelenül) nem régiek, jóval a Kórán után keletkeztek, a 13. század táján, hiszen Achmed ben Arabscha a 13. században összefoglalván az arab meséket, felsorolja a Kórán állatmeséit, beszél a Kálila-ve-Dimnáról, de Lukmant nem említi. Mivel Kórán citátumok, arab vagy mohamedán gondolatok teljesen hiányoznak, keresztny szerzőre kell gondolnunk. A mesék forrását, amint már említettük, vagy valamelyik szír mesegyűjteményben, vagy pedig az ebből közvetve keletkezett Syntipasban kell keresnünk. A mellékelt táblázat segítségével, tartalmazni egyezésekkel és eltérésekkel, mind a kettőt körülbelül egyformán bizonyíthatjuk. A szír gyűjtemények között első helyen a Sophos meséi című gyűjtemény jöhet számításba, hiszen az S. Hochfeld által kiadott két szír gyűjtemény hat olyan Lukman mesét nem tartalmaz, amely a miénkben megvan. Róth⁵ és Weinrich⁶ amikor be akarják bizonyítani, hogy a görög irodalom szír közvetítéssel jutott Arabiába, ezt Lukman és a szír kapcsolatával magyarázzák. L. 24. és 40. csak a szírben fordul elő, egyenlő 12. és 13., sem Syntipasnál, sem a görögöknél. A róka és kakasok című mesében a beteg tyukokat meglátogató állatok (róka vagy menyét) L.: 33-ban és szír 40-ben pávabőrt öltenek, mindenütt másutt orvosként érdeklődnek a betegek állapotára. L. 11., szír 57-nek megfelelő mesékben mindenütt másutt a róka gunyolja az oroszánt, amiért évenként egy vagy két fiat ha szül, míg ő sokat, itt pedig a nyul (az oroszán válasza: egyet, de oroszánt), természetesen ez jobb is, hiszen a nyul szaporább állat. Egy özevgy asszony, hogy mindennap egy tojást adó tyukját fokozottabb produkcióra bírja, kétszer annyi ennyival el ad neki, amitől a tyuk csak L.: 12. és szír 61-ben vész el, másutt csak a tojással hagy abba. A két gyűjtemény közötti összefüggést bizonyítja, hogy Lukmannál is, a szírben is két párhuzamos mese van a négeréről, aki mosakszik, hogy természetes színét elveszítse. (L.: 17. és 23. Sz. 59. és 1.) Továbbá a mellékelt táblázat szerint L. 41. meséjéből 39 meg van a szírben, míg a másik forrásként tekinthető műben, a Syntiben csak 27 van és a többi szíreknél is legalább 8 hiányzik. Hasonló tárgyi bizonyítékot találhatunk a Syntipással való egyezés mellett is. L. 13. egyenlő Synt. 47-el, míg a szírben nincs párhuzam. Lukman 13. és 30-ban és az ezeknek megfelelő

⁵ Roth: Aesop. in Asien.

⁶ Weinrich: de Auctorum Graecorum versionibus, Lips. 1842.

Synt. 47. és 19-ben sas helyett róka szerepel és illesztéle akad több is. Legfontosabb momentum azonban, hogy mind Synt.-ra, mind L.-ra a szír szöveg az irányadó, mint ahogy pl. Landsberger egy egész sor meséből utal Lukmanra. Derenbourg Syntipás meséit tartja forrásnak és kiadásában azokkal veti egybe; magukat a meséket kiválóknak tartja.⁷ A 41 mese párhuzamait a mellékelt táblázat szemlélteti. A mesék és a párhuzamai közötti fontosabb címbe és tárgybéli eltéréseket részletesen tárgyaló irodalmat a táblázathoz szolgáló jegyzetek nyújtják.

משלי שועלים

Az aesopusi mese eddig tárgyalt sémi változatai rövidebb, vagy hosszabb uton át visszavezethetők voltak Aesopus meséire, amint ezt a számbeli egyezés bizonyítja. Viszont Aesopus meséinek latin változatai, a Romulus mesék lettek forrásai a nyugatra származott mesegyűjteményeknek, ezek közül a legelső héber nyelvű aesopusi mesegyűjteménynek, Berachjah bar Natronaj (Krispia) Hanakdon משלי שועלים-jának. A gyűjtemény címe és a nevéhez fűződő Krispia név részben az epilógusból, részben a 107. mese első szavaiból van. Miután pedig a kor meghatározásánál a különböző identifikálások során a Krispia név nagy szerepet játszik, már most előre bocsájtjuk, de meg hogy a nevet is tisztázzuk, hogy ez a név a másoló neve lehetett, aki a 106. és 107. mesét hozzáköltötte a gyűjteményhez. Erre vonatkozólag bizonyítékul szolgálhat, hogy a 106. és 107. mese kifejtései és átdolgozásai a 93-nak és 67-nek, de legfőképpen bizonyító erővel bír az a körülmény, hogy a budapesti kéziratban,¹ amely 113 mesét tartalmaz (legalább is tartalomjegyzékben, mert az első 36-nak csak a kezdő szavai vannak meg), amely szám 7-tel nagyobb, mint az eddig kiadott mesék száma és amelynél több egy kéziratban sincs, ez a két mese hiányzik.

Hazájáról és koráról bizonyosat nem tudhatunk; az elméletek és azonosítások szerint 12. és 13. század, Angolország és Franciaország között ingadoznak. A fontosabb és korát a 13. századba tevő elméletek közül említésre méltó Steinschneider,² Landsberger³ és Warnke.⁴ A 12. századba teszi többek között

⁷ ...que le fabuliste arabe a été souvent supérieure als dévanciers. Der. i. m.

¹ Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

² a) H. U., b) Izr. Letterbode 8. Amsterdam: Zu Ber. Hanakdan, c) Fünft. Artikel, d. Manna.

³ Über die Fabel stb. i. m.

⁴ Bibl. Norm. 44. 3. Die Fabeln der M. d. F. Halle. 1898. és Die Quelle des Esopos der M. d. F.

Jacobs,⁵ aki egyuttal Angolországban találja meg hazáját. Miután a kor többé-kevésbé a forráskutatást is determinálja, kénytelenek vagyunk egy kissé bővebben foglalkozni a különböző elméletekkel.

Forrásul, vagy párhuzamul, amely vele közös forrásból merített, tekinthető a 12. században élő Marie de France-nak mesegyűjteménye, aki előszavában megmondja, hogy egy bizonyos Alfréd iránti vonzalomból fordította le franciára ezt a mesegyűjteményt, amelyet latinból előbb angolra fordítottak. Már most Jacobs Berachját a nevében lévő »Hanakdon« miatt azonosítja a 12. században Angliában élt Benedictus Punctatorral, aki az Alfréddal azonosított és arab munkásságáról ismert Alfred de Sarchel-nak segített arabból fordítani. Így aztán Berachja eredetiből fordította azokat a meséket, vagy talán forrása is lehetett az angol gyűjteménynek, amelyekből Marie merített. Így magyarázható a sok tárgybéli és számozásbeli függés, amely a két mesegyűjtemény között fenn áll. Valami előnye lenne ennek az elméletnek, mert az összes rendelkezésünkre álló és forrásul számba jöhető mesegyűjtemények segítségével sem tudunk közvetett vagy közvetlen forrást a Berachja meséi körülbelül negyed részének és lehetne mellette bizonyítékokat is találni. Berachja egy másik művében, amely a 13. század elejéről 1233-ból származik, Berachja egy fia vagy unokája ír valamit. Ha most ezt úgy olvassuk, hogy az unokája, akkor aligha működhetett később Berachja mint a 12. század végén. Jacobs megokolja szavait a mesék prologusában olvasható szavakkal. A szerző azt mondja: szeretné, ha megmaradnának tanító írásai משלי a világ forgása miatt, amely emberi észről elvakultan, öldökölve forog a tenger szigetein,

אל אופן נלול העולם החתולל באי הים . . . אלה המות ואלי הים

Ezek a szavak az 1190-diki angol zsidóüldözésre vonatkoznak, a »tenger szigetei« Angliát jelentenek, ahol az üldözést átélte, márpedig akkor kétségtelenül a 12. században is kellett működnie. Ha még kiegészítenénk ezt a hipotézist azzal, hogy a hozzájuk került mesegyűjteményt — inkább görögöt vagy latint, mint arabot — Alfréd angolra, Berachja héberre fordította és így értendő mint megokolás a közvetlen bevezetés szava

הלא הנה משלים שגורם כפיות כל צאצאי עולם וזכר כספר העולם

»amelyek minden nép nyelvén forognak« és amelyet az angolra értett volna, amikor látta, hogy milyen messzire elkerült, egész valószerű képet kapunk. Gollancz,⁶ aki Berachja műveinek több kéziratát kiadta, szintén a 12. századba, sőt még 2–3 évtizeddel előbbre teszi mint Jacobs. Azok véleményének, akik a 13. szá-

⁵ Jews. Enc.: Aesop. és Berachja.

⁶ The. Ethical Treatises of Berachyah.

zadban keresik működését, egy másik már fent említett, de már fent meg is győgített azonosítás szolgál alapul. Dukés ugyan is egy דוקס példány alatt talált másolóval. Krispia ben Izsák Hanakdon-nal azonosítja, aki másolása alá pontos időt, 4002-t ír, tehát 1242-ben másolt. Landsberger ezt a véleményt használja fel a kor megállapításánál; ez azonban leg-alább is nem bizonyítható. Illetőleg, amennyiben a korra fel-akarjuk használni, azt mondhatjuk, hogy a két Krispia valóban azonos, de egyik sem szerzője M. S.-nek, csak másolója, aki a gyűjtemény végén valóban eredeti munkát végzett, de csak az utolsó két mesét illetőleg, amelyet a gyűjtemény két másik meséjéből alkotott. Ezzel természetesen csak azt tudhatjuk meg, hogy ennél későbbben nem keletkezett. Gollancz meg-állapítja, hogy a leipzig-i egyetemi könyvtárban található héber-ó-francia nyelvű Jób glossáriumon együtt olvasható Berachja és Krispia Hanakdon neve. A kettő tehát nem egy, de mind a kettő másoló volt és talán kortársak. Warnke Berachja korát főleg azzal a megokolással teszi a 13. századba, hogy a mesék felében Marie meséinek közvetlen hatását mutatja ki Berachján és itt találja a legtöbb ellenvetést Jacobs-szal szemben, aki még Marie forrásául szolgáló angol gyűjtemény forrásául állítja élénk Berachját.

Mivel kétségtelennek látszik, hogy — mint már említettük — a két mesegyűjtemény kapcsolatban van egymással, foglalkoznunk kell Marie Ysopetjének eredetével. E két gyűjtemény közötti egyezés bizonyítékai azok a megegyezések, amelyek az általunk ismert és a 12. század előtt keletkezett forrásokban nem fordulnak elő, csak ezekben. Így pl. 41. 42. 47. 48. 50. 52. stb. stb. mesékből Berachjának nincs más pár-huzama mint Marie. Az egymásra való hatások okvetlen szükségessé teszik Marie körülményeinek és meséi eredetének tisztázását. Az előszóban elmondja, hogy a meséket latinra, latinról angolra fordította egy bizonyos Alfréd király. Eme állítása egy részének, hogy tudniillik angol változat szolgál forrásául, elegendő és elfogadható alapot nyújtanak azok a szavak, amelyek csak angolból magyarázhatók. Warnke Mall idevonatkozó bizonyítékait, amelyek főleg szótári alapon, illetőleg egyetlen szó magyarázatával megadják Marie korát és behelyezik Ysopetet a 12. század elejére, elfogadjuk,⁷ de Alfrédet nem azonosítja Alfréd angol királlyal. Csak a szokás, amely talán Romulus királyságával, mint a gyűjtemény szerzőjével függött össze, amely gyűjteményben talán meg is volt említve Romulus királyi volta, vitte ezt át Alfrédre, a szerzőre, »Was

um so leichter möglich war, als die im Mittelalter beliebte Sammlung von Sprichwörtern, die ja doch mit der Moral der Fabeln im Gewissen Sinne verwandt sind, unter König Alfrede's Namen ging« mondja Warnke. Jacobs Alfrédja, amint már említettük, azonos volna az arabból és latinból két filozófiai művet fordító angol íróval. Ennek a hipotézisnek legnagyobb erőssége Warnke ellenvetésének gyöngesége. Warnke azt mondja »Es ist von vorenheim nicht sehr wahrscheinlich, dass ein Gelehrter, wie jener Alfred war, von dem zwei philosophische Werke in lateinischer Sprache vorhanden sind, sich damit befasste, eine Fabelsammlung zu kompilieren«. Ez az állítás sokat vesz a valószínűségéből akkor, ha meggondoljuk, hogy Alfréd két filozófiai műve szintén fordítás volt. De ha még azt is meggondoljuk, hogy ez a mű lett volna az angol irodalomban az első, amelynek — ha filozófusnak tartjuk szerzőnket akkor ezt méltányolni kell, — igen gyakran filozófiai mélységű tanításai vannak, hozzászámítva azt a tényt, amit ma már bebizonyítottunk vehetünk, hogy a forrásait átdolgozta, maga-találta anyaggal bővítette és talán gondolatvilágát kiegészítette, akkor Warnke ellenvetései aligha érik el a valószínűséget. Hogy pedig ez így lehetett, éppen Warnke szavai bizonyítják, amelyet »Die Quellen des Esope der M. d. F.« bevezetésében ír. »Denn der Verfasser der englischen Vorlage der Marie, jener für uns in Dunkel gehüllte Alfred, begnügte sich nicht damit, Fabelstoffe, die das Altertum dem Mittelalter übermacht hatte, aufzugreifen und dem Laienvolke seiner Zeit zu verdolmetschen: er verfrachtete im Gegenteil in seinem Schiffelein noch eine beträchtliche Menge Guts, das die Flagge Roms und Griechenlands nicht decken kann.« Ha aztán azt is látjuk, hogy M. valószággal korszakalkotóvá lett, hogy egymásután támadtak változatai és hogy alig van középkori mű, amelynek annyi kézírata maradt volna ránk, pedig fordított volta nyilvánvaló volt és az eredeti latin változatok is csakhamar ismertté lettek, és ha különösképen megfontoljuk, hogy a középkor művei annyit értek korukban, amennyi erkölcsi tanítást tartalmaztak, akkor be kell látnunk, hogy Alfrédnak. — ugy ahogy azt W. és mi ismerjük, — nem válhatott volna szegény-nére ilyen irányu munkássága. Hogy pedig ezt W. is tudja, nyilvánvalóvá lesz fent említett művéből, amely így kezdődik. »Bei der grossen Vorliebe, die die Zeit für Fabel-literatur hatte...« és másik szava »Die Fabeln der Marie de France gehörten zu der Lieblingslektüre des 13. 14. 15. Jahrhunderts. Es sind... 23. Hss. bekannt.« Nem szerencsésebb a másik ellenvetés sem, amely nem tartja valószínűnek, hogy egy latinra fordított művet gyorsan angolra fordítottak volna és

⁷ Bibl. Norm. 3. bev.

egy kortársa által angolra fordított művet Marie franciára áttett volna, nem szerencsés a fent említett oknál sem, mert a műnek saját korában is nagy hatása volt, amely az esetleg Angliában élő francia írónőt rögtön arra buzdította, hogy honfitársainak ezeket a szép és eddig ismeretlen meséket tolmácsolja. Sőt az egykorúság talán még mellette szól a fordításnak. Legfeljebb akkor az Alfréd király volta okozna nehézséget, amely azonban nem tűnik el akkor sem, ha egy másik Alfrédot tartunk szerzőnek, mint ahogy Ed. Mall ilyen véleményét W. is alátámasztja és mint ahogy már ezt fentebb megmagyarázta. Az ellenvetések egyáltalán nem szerencsés sorozatát »Mehr, als alles dies, spricht«⁸... bevezető szavakkal egy — véleménye szerint — döntő bizonyítékkal zárja be. Azt mondja ugyanis, hogy a M. 41-dik mese, amely egy gazdag emberről és két szolgáról szól és a B. 19. mese, amely két szarvasról mesél, elárulja B. függőségét M.-tól. A mese Marienól a következő. Egy gazdag ember meglát a mezőn két szolgát⁹ susogni. Megkérdezi tőlük: miért susogtok, hisz körülöttek nincsen senki, aki szavakat meghallaná, ha hangosan beszéltek is. Mire az egyik azt mondta, hogy eszességeknek látszik mások előtt, ha titkolódva sugdolóznak. A B. megfelelő 19. meséje szerint két szarvas állott a hegyen egymás mellett és halkán beszélgettek. Arra ment egy ember, megkérdezte »miért tutogtok, hisz, ha ordítok, sem hallja senki?« Azt felelték egyszerre »titokzatosak akarunk lenni«. Már most W. azt mondja, hogy a B. szarvasai úgy keletkeztek, hogy a M. kéziratok egy részében hibásan »Serfs« helyett »Cerfs«-et írtak és ezt a hibás kéziratot használta forrássul Berachja. »Mert ugyan hol fordul elő a világ, hogy két szarvas egymással titkokat közöljön?«¹⁰ Ebből aztán W. szerint megdönthetetlen az átvétel. W.-nek valóban igaza van: a világon sehol se fordul elő, hogy két szarvas egymással a hegy tetején titkokat közöljön — egyetlen hely kivételével és ez a hely — egy állatmesegyűjtemény. Ott ugyanis valószínű, hogy ugyanazt a tanulságot állatok szereplésével tárja elénk a szerző, mint emberekkel, különösképpen ha belátjuk, hogy mind a két helyen a mese, a gyűjtemény abban a részében van, amelyben legalább az egyik szereplő mindig állat vagy növény. De mindezek felett sem kevésbé

valószínűbb a szarvas eredeti volta, mint a két szolgáé, mert a kívánt tanulságot szembevetőbben lehet bizonyítani az állatokon. Mert az ember gazdag volta és a szolgák szolga volta bizonyos függőséget rejtgethet és az a körülmény pedig, hogyha mezőn vannak is, de a gazdag ember éppen arra jár, majdnem természetessé teszi a szolgák tutogását, akik talán valamiben sántikálnak. De a két szarvas a hegy tetején, függetlenül áll, mindentől és mindenkitől, akik az arrajáró ember hallatára is megmondhatják, mit gondolnak, tutogásuk tehát sokkal inkább szembevető és oktan. A döntő Cerf és Serf felcserélése viszont könnyen úgy magyarázható, hogy igen is, a Marie-kéziratokban is, amelyek az eredeti angol forrásból származtak Cerf volt és tévesen vette W. helyesnek ezt a változatot. A kis ellenbizonyíték megnagyítása mellett feltűnő az a könnyedség, amellyel W. a theoriája ellen mutató kérdéseket elsimítja. Pl. a B. 7-nek megfelelő M. 4-re, amelyből nyilván való, hogy B. a latinforrásból M.-nek kikerülésével merített, egyszerűen azt válaszolja, hogy B. használta a latin változatokat is. A bizonyíték abban áll, hogy Rom. Nil-ben a címből véletlenül kimaradt a sas neve, de a szövegben kétszer is három tanuról van szó, akik hamisan esküsznek a juh ellen. »Tribus falsis testibus convicta; cuius carmen tres falsi testes partiti sunt«. M.-nél a hiányzó címnek megfelelően az egész mesében csak két tanuról van szó. B.-nél a címben szintén két tanu van, mint a latinban, itt is csak két tanu vall, de az osztzkodásnál hárman vannak

והדוב והזאב והחיה אשר כל אחד טיחל... באר עד הריכת... הכשר היה בין שנינו
és a medve és a farkas és a sas, amelyek mindegyike várta, hogy elpusztuljon a juh, eljöttek a hullához és azt mondták: juttatom a tanuskodásunkért, hogy a hus fogaink közé jusson. Nyilvánvaló tehát, hogy itt közvetlen, legalább is, M. kikerülésével történő, latin hatásról van szó. W.-nek a felelete nem nagyon valószínű válasz egy ilyen valóban komoly kérdésben, hogy tudniillik B. a latin változásokat »is« ismerte. Mert ha nagy nehezen bele nyugszunk abba, hogy B. a forrásait több helyről szedte össze és csak felét Marieból, akkor is valószínű, hogy egy olyan mesére, amely M.-ben megvan, más forrást használt volna, mint M.-et, főleg ha a másik hibásabb. A W. ellenvetéseinek gyöngesége, a felvetett kérdések gyöngye magyarázatára legfeljebb csak azt jelenthetik, persze, hogy W.-nek nincs igaza, de nem szükségképpen azt is, hogy Jacobs elméletének teljesen helyet kell adnunk.¹¹ Nincs más hátra, mint az

⁸ Előbb még ezt mondja: Doch wozu sollen wir uns lange bei Jacobs... aufhalten, wenn wir für das Gegenteil einen sichern Beweis haben? és aztán hozza idézett bizonyítékát.

⁹ A nevezetes eltérő szavu vers: u dui »serie ensemble parloient.

¹⁰ »...wie in aller Welt können zwei Hirsche abseits stehen und sich ihre Geheimnisse anvertrauen?«

¹¹ Bár kétségtelen, hogy az egyetlen jó hipotézis, de mégis csak hipotézis.

egyres mesék eredetét külön kutatni, amely azonban túl nő nemcsak a mi feladatunkon, hanem bármilyen munka körén mindaddig, amíg valami nyomára nem akadunk a sokat emlegetett angol gyűjteménynek vagy a forrásának.

A munkában a zsidó érzés és a nyugati irodalmi ismeret olyan szerencsés keveréke egyesül, amely a zsidó irodalomban első és amely most is élvezhetővé teszi munkáját. Zsidó voltát és főleg a zsidó iratokban, Talmudban, Bibliában való feltétlen jártasságát külsőben a musiv stílusnak helyenként igen szellemes bűvészi alkalmazása, tartalomban pedig a forrásban kétségkívül megtalálható mitológikus elemek, idézetek elsimítása és elzsidósodása mutatja.¹² Pl. az 58. mesében, ahol a neki megfelelő 64. aesopusi mesében egy satyr van — itt egy ember fújja a hideget és meleget. Nyugati a gondolkozásmódja, nyugati a mesékhez fűzött tanulságos verselése, nyugati a rendszerezése. Stílusa a legszebb musivstílus; lefordíthatatlanul szellemes, ami nagy és hosszú időre szóló érdemet biztosít szerzőjének, bár két szempontból is hátrányos. Elsősorban abszolút talmudi és bibliai jártasságot követel attól, aki érteni és ennek megfelelően értékelni akarja előadását. Néhol valósággal groteszkké fajul ez a stílus zsonglőrösködés, amikor pl. — hogy hasonlatunkat az első pár meséből vegyük — azt mondja: és megdöglött a juh az uton és ezt így fejezi ki: וַתָּמָת שֶׁן רַחֵל בְּדֶרֶךְ, ami eredeti helyén a zsidó őstörténet hatalmas jelentőségű és irodalmunkban is feldolgozott mozzanata és azt jelenti, hogy meghalt Ráchel ott az uton. Hozhatnánk a biblián keresztül az idézetek egész sorát, amelyet az állatok szájába szöszterinti prófétai idézeteket tesznek és a talmudi mondások végtelenjét, amelyet az állatok egymásközötti érintkezésben szó szerint használnak. Mentsége mindenesetre az idézeteknek, hogy legnagyobb részben helyükön vannak. Második nagy hátránya a stílusművészetének az, hogy felülemelkedett azon a másodrendűségen, amelyet a tárgy és tartalom mellett elfoglalnia kellett volna és elsőrendű fontosságúvá vált, amelynek a tárgy, kidolgozásában, sőt a cselekmény folyásában is átalakító, sőt teremő szerepe van. Majdnem valószínű pl., hogy a már említett 7. mesébe azért kerülnek be a juh fiai is szereplőknek a cselekménybe, amelyben semmi, sem aktiv, sem passiv szerepük nincs, hogy elmondhassa és használhassa velük kapcsolatban a jeremiási verset, a hatalmas prófétai látomást וַיֵּרָא מִלְּפָנֵי יְהוָה וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל יְהוֹנָדָב בֶּן שִׁינְיָא וְאֶל יְהוֹנָדָב בֶּן שִׁינְיָא וְאֶל יְהוֹנָדָב בֶּן שִׁינְיָא, a juh siraitja a fiait, használván most először a következő mondatban újból kihasználható lehetőségét annak a szójátéknak, hogy וַיֵּרָא ott azt jelenti Rachel, itt azt, hogy juh. A meséit legalább is

az első 22. és még 15-öt¹³ stilisztikai és poétikai szempontokból is két részre oszthatjuk. Az első rész áll: a cimből, a két rimelő sorba szorított közmondásszerű tartalomból, magából a meséből és a meséhez fűződő tanulságból, amely az első mese kivételével, ahol úgy kezdődik מִלְּפָנֵי יְהוָה, al indul. Az utána következő rész mindenféle szempontból különálló és sajnos csak az első 22. meséhez, további 15-höz összevíssza és a budapesti kézirat ki nem adott meséi közül a 15-ös kezdeti-höz van meg. Gondolatokban, szavakban és főleg verselésben kiváló darabjai ezek a könyvünknek, de ezeken a kiválóságain felül is feltűnőkké lennének. Kérdezhetnők ugyanis, hogy egy »és a hasonló«-tal kezdődő és valóban a mesének forrásaiban és változataiban ismert tanúságot nyújtó rész után mit keres egy »וַתָּמָת שֶׁן רַחֵל בְּדֶרֶךְ« és feleletem példázatomat» bevezetési függelék, amely külsőleg is eltér, taktusával, nyugati rimelésével és időmértékével a többitől. A személyes szerkezete ennek a résznek, amely az egész könyv folyamán sose fordul elő, csak alátámasztja véleményünket e darabok keletkezéséről és célját illetőleg: a hangsúlyozott וַתָּמָת שֶׁן רַחֵל בְּדֶרֶךְ al általános alanyu וְהָיָה al szemben azt akarja jelenteni, hogy az eddigi részek forrás után készültek, közismertek; ezek azok, amelyekre a bevezetésben azt mondja וְהָיָה שֶׁן רַחֵל בְּדֶרֶךְ hiszen ezek a tanulságok már minden könyvben és minden népnél ismertek, de a most következő tanulság egyéni képességem terméke, ezeket én mondom, én költöttem hozzá és talán ezekre célzott, amikor azt mondja וְהָיָה שֶׁן רַחֵל בְּדֶרֶךְ de növeltem őket és hozzájuk fűztem olyanokat és hozzájuk hasonlítottam, kiváló verseket. Mindjárt a II. meséhez a saját tanulságának a végén kidomborítja ezt a gondolatát מִלְּפָנֵי יְהוָה אֶל יְהוֹנָדָב בֶּן שִׁינְיָא »A sas által hozzám szól« és következik a tanulság, amelyet a sas működése által neki megjelentett lelke. Ugy hogy a fentebbiek, de különösen a munka olvasása után nem is lesz nehéz megvédelmezni Berachját,¹⁴ részben Graetz lekicsinylő kijelentése ellen, más részt pedig Warnke gunyos megjegyzése ellen, amelyet fent idézett művében tesz »Der unbekannte Alfred hätte in der That ein grosser Künstler sein müssen, wenn er aus dem Wust der moralisierenden Reflexionen der Fuchs-Fabeln seine stets klaren und bündigen Fabeln hatte herausarbeiten können.«

¹³ 27, 28, 47, 54, 68, 70, 71, 72, 75, 77, 84, 96, 98, 99, 102 és a pesti kézirat 92. meséje: A hangyák és az egér.

¹⁴ Aber wenn auch der Fabulist allen seinen Stoff von andern entlehnt hat, so kann er dennoch Erfinder sein... wenn er sich des toten Stoffes als Dichter beimeistert. Aesthetische Bemerk. über die F. des Phaedrus v. Prof. Jacobs., Bibl. Glass. Latina 53. kl.

¹² Heller: i. m.

B. meséi ugyanis nem érdemlik meg, hogy zavarossággal és a stilusnak bármilyen elsőrendűsége mellett is értelmetlen zaggyasággal vádoljuk, mert amit mond, az világos és érthető. De amál inkább vádolható azzal, amit nem mond. Vádolható azzal, hogy talán eredetieskedésből, talán meg nem értésből elrontja a mesék pointejeit. A stiluszeretet itt nem okolható teljességgel, mert nem valószínű, hogy aki az állatok mindenféle állapotára talál szellemes bibliai kifejezést, éppen azt a körülményt hagyta volna ki pl. ilyenek hiányában, hogy a farkas és a bárány ismert meséjében a farkas a forrásnál állt, a bárány pedig lent. Az esetleges rossz forrásra, amely talán elveszett, azért nem gondolhatunk, mert a halakról és a rókról szóló mesének tárgyát, amelyet kétségtelenül első kézből, a Midrásból vett, hasonló módon — kimondhatjuk nyíltan — elrontotta, mint — mondjuk — a farkas és a bárány közismert meséjét. Más ok hiányában kénytelenek vagyunk tehát a mindenáron való eredetiséget, a költői képességet ilyen módon való csillagotatás felhozni okul, hozzászámítva azt a kis stilusimádatot és félreértést, amely fentí ellenvetésünk ellenére is kisebb-nagyobb mértékben ott kísért a mesék fölött. Igaz viszont, hogy a mesék belső értékének több-kevesebb lerontása érezhető a latin auctoroknál is, mint ahogy ez a mintául kiválasztott farkas és bárány meséjében náluk is bebizonyítható.¹⁵ Van aztán mindjárt az elején olyan mese is, amely mindenféleképpen jobb, mint az általunk ismert változatok, mint pl. az egérről és a békáról szóló mese.

Kéziratok vannak: Münchenben, Oxfordban, Budapesten stb. amelyekben különböző számú mesék vannak, de legfeljebb 116. Kiadásai közül legelső 1559-ben Mantovában. elsőszóval és tartalomjegyzékkel Jacob ben Joseph-től. Páduból. A későbbi kiadások közül legjelentékenyebb az 1661-ben Prágában megjelent pontozott, latin elsőszóval ellátott és latinra fordított kiadás. A pontozás maga a legérthetlenebbül hibás, a latin fordítás is csaknem hemzseg a fordítási és értelemi hibáktól,¹⁶ amelyek talán úgy keletkeztek, hogy — mint az elsőszóval és a maga mentségére felhozza: Quia ergo verbum senum

¹⁵ Pl. a Fab. exortae (Hervieux I) is hosszan beszél, mielőtt rátér.

¹⁶ Ezek a hibái azonban nem jelentik azt, hogy ne lenne felhasználható valamely új kiadásnál, mint szöveg-helyreállító. Pl. L. Goldschmidt (Berlin 1921) a szöveg javításánál nagy hasznát vette volna eme kiadás felhasználásának. Hogy csak egy példát említsünk, a 107. mesében וְאֵת הַחֵשֶׁר וְאֵת הַחֵשֶׁר-ra javítja. Holott itt a biztosan jobb és eredetibb וְאֵת הַחֵשֶׁר áll. Néhol a javítása is megtalálható itt a szövegben kijavítva.

phrasi Hebraea quantum fieri poterat, servata . . . animus fuit. Nagyon vigyázott, hogy szó szerint visszaadja a héber eredetit, de tekintettel nem volt arra, hogy Berachja szavainak héber frázisok visszaadásával történő lefordításához első sorban a Biblia megértése szükséges, olyan gyakori a szó szerint vett kifejezés. Hogy például megint a farkas és bárányhoz menjünk וְאֵת הַחֵשֶׁר וְאֵת הַחֵשֶׁר לי igazán nem lehet úgy fordítani: Meum est flumen in quo ego lavabo, hiszen וְאֵת הַחֵשֶׁר sohasem jelent mosdani és a ; sohasem jelenti azt, hogy: in quo. Fáraó büszkeségét tanúsító szavát eredeti helyén szükséges magyarázatával szó szerint és helyesen alkalmazhatta volna itt is. Azonkívül hasonló tövű szavak felcserélése pl. וְאֵת הַחֵשֶׁר לא חסה quia anima mea in te non confidit, holott azt jelentené; hogy: könyörül és nem hogy bizik. A pontozásnak és egyúttal a rossz fordításnak gyűjtő helye a már említett és később tárgyalandó meséjének egy mondata. הַחֵשֶׁר הַחֵשֶׁר, amelyet a héber nyelvben minimális otthonossággal bíró ember rögtön helyesen és úgy ért meg, hogy aki nagyobb a másiknál, az lenyeli. Ezzel szemben ő méchávéráru helyett máhávírú-t pontoz és így fordítja »et magnus, associantem se ipsi (parvum) deglutiat« stb. További kiadások során zsargon nyelvre fordította rimes prózában Jakob Koppelman ben Sámuel és még több kiadás ért el. Lefordítottak néhányat a Kubbuch című zsargon című mesegyűjteményben, sőt Lessing is lefordított egy párat.

Miután méreteinket felülmúlja Berachja meséinek egyenkénti, bár nagyon szükséges megvizsgálása, e helyett pár mesének tárgyalásával akarunk többé-kevésbé hű képet adni a Berachja meséiről azáltal, hogy a már sokszor említett mesék közül bemutatjuk mint teremtett a saját képére Berachja egy aesopusi, tehát sok kézen át hozzájutott mesét és egy közvetlen forrásból kapottat, amelyek valóságos értékükből sokat vesztek és ugyan csak a mesegyűjtemény elejéről egyet, amely véleményünk szerint nyert tartalommal, kidolgozásban és tanulásban egyaránt. Ezenkívül foglalkozni kívánunk röviden a budapesti kéziratban talált és az oxfordi kéziratból kiegészített 9. mesetöbblettel, amelyek Löwinger kiadásában sajtó alá kerülnek a közel jövőben.

Berachja harmadik meséje: a farkas és a bárány a folyónál. Itt az eredeti mese (ugy ahogy azt Phaëdrusnál ismerjük) mindjárt az elején változást szenved, és pedig talán azért, hogy a mese tanulságát növelje és kirívóbbá tegye a hatalmaskodást, de mindenféleképpen a mese kerekességének, meggyőző logikájának és szépségének rovására. Már a latin változatok is mutatnak bizonyos iefelől hajlást, bizonyos elhagyását a legfontosabb momentumoknak, de Berachjáig le egy sem jutott. Phaëdrus-

nál mindjárt az elején megtudjuk, hogy a farkas fent iszik és a bárány lent és ezáltal elő van készítve a talaj a logikus. és a bárány igazságát nyilvánvalóvá tevő válaszára, ha a farkas kérdez. Itt ez elmarad és ehhez képest olyasféle színezete van a dolognak, mintha a farkast a bárány látása zavarta volna; ezt is hányja szemére למי עכרתי miert zavartál engem? kétségkívül nem az ivásban és nem a folyóban, mert a bárány nem azzal védekezik, hogy ő nem zavarhatta, mondjuk, mert fent állott, hanem szelid szavakkal דברי נחמים azt válaszolja, hogy mindig urának tartotta a farkast, most sem zavarni akarta, csak szomjas volt és ha a farkas haragszik, haza megy. למי עכרתי? Igy aztán kimaradt a meséből, hogy a farkas az igazságtól nem hagyta meggyőzni magát (lupus non erubuit veritatem), mert a bárány nem mondott igazságot, csak mentegetődző szavakat. De hogy itt is érződjék az ellentét, amely ott a bárány logikus válasza és a farkas további szavai közt van, a farkas keményen felel a mentegetődző szavakra, amelyben teljes megalázkodás van (a farkas szava קשות a bárány szava דברי נחמים). Hogy a farkas első szava, למי עכרתי, amely azt is jelenthetné, miért zavartál meg az ivásban, valóban azt jelenti, hogy hogy mertél oda jönni, ahol én vagyok, világossá válik a következő kérdésből: ki vagy te, hogy nem félsz tőlem, vajjon farkas és bárány együtt legelésznek-e? זאת וטלה ידעו, musiv stílusára jellemző és érdekes a farkas szava, זאת וטלה farkas és bárány együtt legelésznek-e? szószerint Jezsás messiási fejezetéből). Itt aztán egyszerre végigkérdezi: Nem csak engem, vizem is megzavartad, tehát tizedrangu kérdéssé lett a legfontosabb mozzanat, amely elveszett akkor, amikor a bárány elhelyezkedése nem ad alapot nyilvánvaló válasza: A kérdés rossz helyen és alaptalanul történt feltevését legjobban bizonyítja, hogy a bárány nem is válaszol rá. »Atyád is szidott előztől négy évvel.« Itt aztán elvész a másik legfontosabb kérdés, amelyre a lefegyverező logikus válasz következhetne (maledixisti mihi ante sex menses! és a válasz num quid ego natus fui?) Az, amit érte kapunk, amikor a bárány azzal védekezik, hogy még csak egy éves, tehát ne ölje meg őt az apja vétkeért és ezt egy szépen alkalmazott törái vessell kéri meg haljanak meg fiuk az atyjuk miatt, nagyon kevés kárpótlás, hiszen a farkas maga sem gondolja, hogy a bárány bántalmazta, a válasz se nem váratlan, se nem döntő, el nem fogadása nem jelenti az igazságtalanság fokozását, inkább szószaporítás, mert a kérdésben van a valóságos zsarnokság és ezért jobb az eredeti, ahol a kérdés után szó nélkül szétépti. Bár B. mentségére — amint már említettük — felhozhatjuk azt, hogy az előtte való latin források is rontottak

az eredetint; legtöbbször a második fontos momentumot tették tönkre. Így M. is, aki amellet még az első kérdésnek is rontott a hatásán azáltal, hogy először B. módjára kérdezősködik: miért zavartál és csak a közepén tér rá meglehetősen ügyetlenül a kérdésre.

Sajnos, nem bánt el különül Berachja azzal a mesecanyaggal sem, amelyet közvetlen forrásból, a Midrás híres és aesopusi meseirodalomban párhuzamot nem találó meséjéből merített, a rókáról és a halakról,¹⁷ amelyet 6. meséjében dolgoz fel. Feldolgozása valamivel többet és valamivel kevesebbet mond az eredetinel. Fejlődés látható annyiban, hogy a róka nem azért mer nekik ilyen tanácsot adni, mert úgy látja, vagy mint a Talmudban olvassuk, azt válaszolják a halak, hogy az ember hálójától félnek, hanem azért, mert látja, hogy a halak egymást nem hagyják békében, hogy a nagyja pusztítja kicsinyjét לאחים את הקטנים csakis akkor gondolt rá, hogy vesztükre törjön, amikor veszekedésüket egymásközt látja. A beszélgetés ehhez képest más tónusban is folyik le. Ott a szándék nyilvánvaló, a róka az első szónál elárulja magát és erre illik a hal visszautasító és szándékát leleplező válasza. Itt először a testvérei békéjéért aggódó jószágos tanácsadó szólal meg szavában בנים היתה אשר בנים és erre a hal válasza: Nem érdemes azért elhagyni a vizet, mert vizály van közöttünk és mert halásznak ránk (itt a nyoma a Midrásnak, ebben a feleletben, amelynek kérdése elmaradt), hiszen az állatok és emberek is vizálykodnak, irigykednek és hatalmaskodnak. Szinte párhuzamos, ahogy a róka a halakat látja ואדיריהם ונאדיריהם és ahogy a hal az embereket. כי גם בני אדם נלחמים מקנא אשר בנים נמול מול נמול עליהם mivel tehát a halak csak egymással veszeksznek, nem logikus, hogy akárhová is menjenek, ahol továbbra is egymásközt lesznek. Ha kapunk is utat a mesében, egy általánosabb és tágabb érvényű tanulságot, elvesztettük magát a mesét, elvesztett a gyönyörű tanulság, amely az ember életelemévé teszi az Istenhitet, amilyen a víz a halaknak, ha külső veszedelem tör is rájuk, amelyből eltávozni halál és amely tanulság létrehozta a mesét. Külön értéke a mesének a szellemes befejezés, amelyben a halak gyengeségét kikémlelő és a maga javára kihasználni akaró rókát a felebarátjuk gyöngeségére kímélő emberekhez hasonlítja כלב מניחם הם אבל אין ברם יהושע ולא ככל kémeik ők, de nincs közöttük sem Józsuá, sem Kaléb. Itt említjük meg, hogy e mesének egyetlen párhuzamát a Hito-padesában találhatjuk. Egy öreg gólya szomorúan áll a ró

partján. Egy rák megkérdezi tőle, miért nem keres táplálékot, hisz beteg az éhségtől. Azt feleli, hogy hallotta a városban, hogy halászok jönnek ehhez a tóhoz és az összes halakat kihalásszák, jobb, ha már most hozzácsoklik az éhséghez, úgy sem lesz mit enni nemsokára. Meghallották ezt a halak és kérték a gólyát, hogy mentse meg őket, mire az megígérte, hogy egyenként átviszi őket a másik tóba. Egyenként el is vitte, egyenként meg is ette őket stb.

Néhány szóval foglalkozunk még itt a már említett pesti kézirrattal, bár a részletes ismertetése, a benne talált, még ki nem adott meséknek az eddigi kísérletek szerinti párhuzamai-nak megkeresése újabb dolgozatot kíván. Az itt talált 9 mesetöbbet közül hat megvan az oxfordi kéziratban is. (Lásd: Neubauer, Catalogue of the Hebrew Mss. in the Bodleyana Library, Oxford, 1866. Az oxfordi kézirat meseszámait mások, mint amit Neubauer közöl. Mi kis táblázatunkban az eredeti számozást használjuk.) A pesti kézirat egyéni és valószínűleg legzsidóbb rendszerezésű számozása az állatok szerint csoportosítja a meséket, és pedig bizonyos előkelőség szerint abból a szempontból, hogy melyik a legnagyobb és melyik a leg-többet szereplő.

Oxfordi kézirat szerint	Mese kezdőszavai	Pesti kézirat szerint
—	נמר שקד על הדרך	[15]
90	הפיל מיפלא בחיות	[37]
56	הנשמה נכחה בשניה	78
—	הולדה דרה בעיקרי בתים	83
—	סרן נול בניס	87
58	שממית היא בחיכלי מלך	89
57	נשלה עם לא עו	93
88(?)	איש היה מתפאר	97
55	איש לואח אוהיות מאלף*	[105]

A [[-ben levő számoknak csak a kezdőszavai vannak meg.

* L. Löwinger: Achikár 21. l. 28. jegyzet.

A még okvetlen szükséges rendszerezés abban a számozás-káoszban, amely Warnke és Jacobs összeállításában van, továbbá egyes más problémák megoldása egy következő, Isten segítségével a közeljövőben megjelenő dolgozat tárgya lesz.

Ysopet héberül. יסופט

Hogy a feladatunknak lehetőleg eleget tegyünk, meg kell emlékeznünk Ysopet rejtvényei, esetleg hasonlatai név alatt megjelent töredékeiről az aesopusi mesék héber átdolgozásának. Husz meséből áll; együtt jelent meg már a 16. század elején több legendagyűjteménnyel פתח חיים cím alatt.¹ A mesék felét A. Alsop Fabularum Aesopiarum Delectus Oxonii 1698. csinált cím alatt — amelyet az előszóból szedett ki — פתח חיים adta ki. Azonkívül a kiadások egész sora jelent meg. A szerző neve יסופט-nak van írva. Landsberger véleménye szerint יסופט név azt jelentené, hogy ez a gyűjtemény Marie de France Ysopetéből szedte anyagát és a cím csak az Ysopetnek hebraizált melléknévi alakja. Ezt a feltevést Steinschneider² visszautasítja. Először, mert a szövegi יסופט nem jelenti azt, hogy Ysopethez tartozó, legfeljebb csak az egy birtokos egy birtok kifejezésére szolgálhat. Másodszor az egész név akkor sem számítana sokat, ha azt mondaná is, mert ez a felirat valószínűleg a nyomdász kiadó műve, végül a belül előforduló יסופט ugyanannak a névnek franciás formája. Fordítója spanyol vagy provençei zsidó volt.³ Előszava egy bizonyos Galfredtől való, a mesék egymásutánja nagy részben Ysopetével egyezik, mégis arra a megállapodásra kell jutnunk, hogy nemcsak ezt a forrást használta. Keletkezési ideje a 15. századig terjedhet, hiszen — mint már említettük — a 16. század elejéről már kiadásaink vannak. Forrásait kutatva, valószínűnek tartjuk, hogy már előtte volt B. mesegyűjteménye, úgy, hogy körülbelül a 13–15. században keletkezhetett. Érdekes az előszava és szinte klasszikus Steinschneidernek a megállapítása, amelyet előszavához fűz és amelyet a forráskutatók kiindulási alappul vehetnek »seine direkten Zitate, aus Bibel und Talmud liefern einerseits frappante Parallelen, andererseits verdunkeln sie Kriterien zur deutlichen Erkenntnis der Quelle.« Ebben az előszóban ugyanis, amely bebizonyíthatóan idegen nyelvű források után készült, a bibliai idézetek olyan alkalmazását nyújtja, amelyet csak zsidó eredetiben képzelhetnénk el. A bevezető szavak rendes tartalmát, mely azt akarja kifejezni, hogy az itt következő mesék gyönyörködtetnek és tanítanak, így mondja: Ez a könyv a kedvességek kertje פתח חיים, vannak benne virágok, meg gyümölcsök. A virágok fényt osztanak, kellemesek a szemnek, a gyümölcs étel és orvosság. Ha sze-

¹ a) דברי הימים של מ' ר' b) הנד c) לוקמאנאל. Lukmánnál.

Kiadta P. Cassel.

² Steinschneider. H. U. 518-ik szakasz és Ysopet hebräisch. i. m.

³ Kiadója Ibn. Naamias spanyol.

meid inkább kívánják a gyümölcsöt, vedd a gyümölcsöt, ha a virágot, vedd azt. De ha mindkettőt kívánod, nyujtsd ki kezdet, ragadd meg az egyiket, de ne huzd vissza kezdet a másiktól sem (Exodus 4. 4. Koh. 7. 18.), mert jobb kettő, mint egy (Koh. 4. 9. stb.).

Budapest.

Dr. Berg József.

Szentföldi és magyarországi vonatkozások 100 évvel ezelőtt.

5597 tébét 24-e, azaz 1837 január 1-e délutánján irtózat földrengés volt a Szentföld középső és északi részén, mely pillanatok alatt elpusztított három várost — Sechemet, Tiberiást és Cefátot — és még vagy harminc falvat Galileában. A legtöbb áldozat Cefátban volt, hol a spanyol kiűzést követő évszázadban, meg azután is mind több és több zsidó család telepedett le, úgy hogy a nevezett évben mintegy 3000 zsidó lélek lakhatott a városban ugyanannyi nem zsidó mellett. A földrengés áldozatainak számát egykorú források alapján négyezerre lehet tenni (fele zsidó). Nem is mindannyian közvetlen a földrengés következtében pusztultak el, hanem a hegyoldalon épült zsidó városrész felső házai szakadtak rá az alattuk épült utcáskorra, — ha egyáltalán utcának nevezhető az olyan építkezés, melynél a lapos háztetők szolgálnak járás-kelésre!¹

A szörnyű katasztrófa mindenütt megdöbbenést és könyörületességet idézett elő, miről a 18 hónappal később ott járt nagyhirű amerikai tudós-utazó Eduard Robinson feljegyzései és közleményei tanuskodnak.² Beirútból bizottság indult keresztény emberekből, hogy a helyszínen osszák szét a beérkezett adományokat. Ezek minden bizonnyal első sorban a nem-zsidó károsultaknak szóltak. A sajnos nem nagy számban megmaradt zsidók majdnem mind Jeruzsálembé menekültek, hova az aske-náz község legnagyobb tudósa és legjámborabb embere a Sklowból származó rabbi Izráel, a wilnai gáon tanítványa, maga is két híres mű szerzője,³ vitte el őket.

Ez a rabbi vette kezébe majd nem egyedül a segítő akció megszervezését is. Élénk bizonyítéka ennek az a (már 5671-ben a Luncz-féle évkönyvben közzétett) levél, melyet az akkori nagy hírben álló amsterdami Lahren Cevi Hirschlhez intézett három héttel a katasztrófa után (sevát 14. napján).⁴

¹ A részleteket illetőleg utalok Rivkind beható dolgozatára: פסח השנה II—III, 100 kk. I.

² Robinson Palästina III, 581 kk.; 793 kk. I.

³ Bacher M. Zs. Sz. 1892, 703 l. 168. sz. alatt említi röviden. Másik, ott nem említett műve, פסח השנה, az speciális törvényekről szól.

A nemrégiben megjelent איגרת ספרים nevű levélgyűjtemény⁵ II. részének 62. száma az 56—62. lapokon hasonló levelet tartalmaz, melyet ugyancsak a nevezett rabbi irt a magyarországi rabbikar legnagyobbjához, R. Móse Szóférhez s pedig valamivel később, I. adar 2. napján. Ha jól látom, nem vetettek eddig ügyet erre a levélre, mely jóval részletesebb mint az Amsterdamba küldött jelentés és több érdekes részletet tartalmaz. Ezek közé nem azokat a kabbalisztikus célzásokat sorolom, melyek a levélben találhatók, hanem néhány a dolog lényegére vonatkozó adatot és a levélíró álláspontját Cefát városa újjá-építését illetőleg. Így tudjuk meg belőle, hogy a már nevezett, városokon kívül érezték a földrengést,⁶ Jeruzsálemben, Hefában, Sefaramban és Akkóban is, épügy Damaskusban és környékén,⁷ de ezen helyen nem voltak a földrengésnek zsidó áldozatai. A Tiberiasban a szefard zsidók közül elpusztultak számát 112-re teszi, 280-ra a chaszid-kölél embereit, és legtöbbször rendesen eltemetett, amit a cefáti áldozatokról nem lehet mondani. Ott, miként saját szemével látta rövid idővel a pusztulás után, nem maradt ház épén; az utcák és tereknek nyoma sincs és a házak gazdái csak nagy-nehezen találják meg házuk nyomát. »Ezt a várost nem lehet újra felépíteni!« így szól a levélíró lemondóan,⁸ majd még hozzáfűzi levele további folyamán:⁹ »Felépítése lehetetlen, ha csak nem a kormány által... Ugy látszik, hogy a szerencsétlenséget hozó Isten, áldassék neve, sem akarja felépítését, mert már 520-ban is elpusztult!¹⁰ és akkor is megöletett 162 személy... és 594-ben volt a rablás folytán beállott pusztulás;¹¹ akkor is tönkrement a zsidó város és most elpusztult az egész város.« Azért is a levélíró elvitte a megmaradtakat Jeruzsálembé, hogy ott egyesüljenek az ottani kóléllel. »És én intettem intelemmel az egységre és a békére és a rossz-nyelv és gyűlölet eltávolítására.« Minthogy pedig ez az áttelepítés, meg az előzetes kiadások sok pénzt emésztettek fel, kéri a címzettet,

⁵ איגרת ספרים IX, 151 kk. I.

⁶ L. Blau ismertetését M. Zs. Sz. 1929, 317. l.

⁷ Valamennyiben volt zsidó község.

⁸ איגרת ספרים II, 57, 3. sor: ודמשק והירודחה... bizonyára והירודחה-ra javítandó.

⁹ 58. lap végén: ... ואיך שחכנה צפת...

¹⁰ 59. l.

¹¹ L. erre nézve Rivkind dolgozatát i. h. 101. l. I. jegyzetét. Továbbá Simon Geldern (Heine nagyatyja) egykori levelét a Luncz-emlékkönyv 108. lapján.

¹² Erről ír a איגרת ספרים nevű kis könyvecske, mely új kiadásban az idén jelent meg Jeruzsálemben.

hogy a majd megjelenő kiküldötteket megfelelő erkölcsi támogatásban részesítse, hogy újabb adományokkal és alapítványokkal járuljanak hozzá a hívek a nagy adósságok törlesztéséhez.

Ezen levél, mely további részében már nem Cefátra vonatkozik, Pozsonyba csak íjjár 2-n érkezett. R. Móse Szófer még az nap gyászoló beszéd meghallgatására hívta össze községét a zsinagógába. A beszéd — héber formulázásában — megmaradt a pozsonyi főrabbi homilétikai gyűjteményes könyvében, mire már a fenti levél kiadója utalt.¹² A gyászbeszéd egyes részletei csakis a jeruzsálemi levél ismerete alapján érthetők meg. Így hivatkozik is rá, hogy a nagy csapás okát két dologban kell meglátni: az egyik, hogy a Galil pusztulását már rég megjósolták a misna mesterei, mint a messiási idők előjelét; a másik pedig, hogy a zsidóság közötti ok nélkül gyűlölség az, ami a pusztulást okozta most csak úgy, mint a második szentély végnapjaiban. »Igaz ugyan, — fűzi hozzá a gyászbeszéd — hogy Izrael fiai szépek, azonban a szegénység és a szűkes viszonyok és a nyomorúság eltorzítják őket, úgy, hogy nincs közöttük teljes béke.«¹³

A levél Cefátra vonatkozó megjegyzéseinek visszhangja érezhető a gyászoló beszéd egy másik nagyon érdekes részében.¹⁴ A miatt panaszkodik, hogy a jámborok elhanyagolták Jeruzsálemet. »Ime, mindössze alig 100 éve Cefát felé fordultak, mert ott van a közeli Méronban R. Simon b. Jochai sirja és R. Izsák Lurjáé Cefátban és mind a zárándokok csakis oda irányítják tekintetüket, meg Tiberiás felé; Jeruzsálem pedig egészen elfelejtett... Csak Cefátba mennek fel R. Simon »híllulájára«. Már volt erről vitám R. Z. Marguliesszel,¹⁵ hol találjuk, hogy ünnepet kell tartani egy jámbor eltávoztása napján? Holott mestereink szavaiból látható, hogy a tanító elhunyt napján nem szoktak húst enni! Így van több gyásznapunk nagyjaink elhunyt miatt... Épen ezért nem érthető, mi helye van a »híllulának«, hogy elhagyják Jeruzsálemet, hogy aztán büntetés jöjjön annak nyomában. Nagyon igaza van R. Izráelnek, aki összegyűjtötte a megmaradt cefátiakat, hogy felvigye őket Jeruzsálembe, hogy ott egyesüljenek, míg felépül és megszilárdul Jeruzsálem mielőbb a mi napjainkban.«

A beszéd vége felé a két év előtti (szíván 8-i) cefáti zsák-

¹² תורת משה (Wien תרס"ז), szidra végén 57c és kk. l.

¹³ U. o. 58c: שאין מענה שלום כל כך, mondja R. Mose Szófer kiméletesen.

¹⁴ U. o. és d. oldalon.

¹⁵ L. alább e levélváltást illetőleg.

mánylásról szól; végül pedig inti a községet, nehogy a vallási reformtörekvések felé hajoljon. Mint szokás, természetesen vigasztos szavakkal zárja el a Chatam Szófer a heszpédet.

Erdemes megemlíteni, hogy a pozsonyi főrabbi egyik tanítványát, a Pozsonyból származó¹⁶ R. Amrámot kétszeresen, háromszorosan is intette, hogy sehol ne lakjék, csakis Jeruzsálemben, a szentély városában, ahogy a R. M. b. N. is tette. Mert, ha igaz is, hogy Cefátban isteni emberek sirjai vannak, ki akarná ezt felcserélni Jeruzsálem szentségével?... Az illető elutazott avval a szándékkal, hogy Jaffában szálljon partra, onnan pedig Jeruzsálembe menjen. Az isteni akarat folytán azonban Akkóban szállott partra, onnét Cefátba jutott és miután oda érkezett, irt a mesternek, tanácsát kérvén, vajjon költözzék-e át Jeruzsálembe. A mester nem akarta, miután látta, hogy nehezére esnek a helyváltoztatás, az átköltözésre rábeszélte. Azonban az 587-ik év szíván 2-n irt és R. Zalman Margulieszhez intézett levélnek¹⁷ (melyben állásfoglalását kifejti) másolatát elküldte tanítványának.¹⁸ Ennek a tanítványhoz intézett levélnek egy része szintén Jeruzsálem különleges szentségének kérdésével foglalkozik.

A 100 év előtti magyarországi zsidóságnak is megvoltak tehát a maga »Palesztina-problémái« és igyekezett azokat a maga módjára, az akkori rabbik szellemében megoldani. Erre volna mindenesetre megtudni, mennyire vették ki részüket a községek a cefáti földrengés után rendezett gyűjtésben, mint az pl. Gibraltárban és Hollandiában történt.¹⁹ Talán a felvidéki községek levéltárai tudnának e tekintetben felvilágosítást nyújtani? Hogy Cefát újra felépült, tudott dolog.

Jeruzsálem, 5691, szíván 20.

Dr. Klein Sámuel.

A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi Levelében.

Ötödik közlemény.

Bizalom, remény.

Mikes isten-bizalmának tárgykörét bibliai közhelyek töltik ki. Rendületlenül hisz, bizik és reménykedik Istenben. A szentírás vezérigeként állítja fel a bizalom parancsát, hirdeti Isten kegyelmét a bizók iránt és igéri Isten segítségét azoknak, kik

¹⁶ M. Zs. Sz. 1892, 637. lap, 26. jegyzet.

¹⁷ חשבות ח"ס II, 234. sz.

¹⁸ U. o. 233. sz. elején.

¹⁹ L. a Luncz-féle évkönyv i. h.

benne reménykednek. Mikes szerint: »csak az Istenben kell bízunk« (39. lev.), még »ha szinte minden bizonytal tudnók is, hogy meg nem adja azt, a mit kívánunk« (13. lev.). Ugyanez a kettősség, a vallásos érzelm hirdetése és az érzelm melletti feltétlen kitartás gondolata, hozza egymás közelébe Mikes leveleinek a reménykedéssel kapcsolatos következő két idézetét is: reménységünk »minékünk nem csak vagyon, de kell lenni« (20. lev.) és »az Istenben reménység ellen is kell reménleni« (39. lev.). A biblia a bizalomért az isteni segítség jutalmát helyezi kilátásba: »a ki bíz az Urban, kegyelemmel veszi azt körül« (Ps. 32, 10); »az Urban bízatok; az ilyeneknek segítése és paizsa ő« (Ps. 115, 11); »A kik az Urban bízna, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint saskeselyűk, futnak és nem lankadnak meg, járnak és nem fáradnak el.« (Jes. 40, 31) stb. Mikes is Isten gondoskodásában látja vallásossága elismerését, de nála a jutalom hol következménye a bizakodásnak: »bízunk, és úgy nem hagyatunk el« (39. lev.), amint említi is: »az Isten ebben az elhagyott állapotunkban sem hagyott még el, és rendelt szükségünkre valót« (158. lev.), hol pedig ok a bizakodásra: »mindenek felett bízunk az Urban, mert el nem hágy bennünket« (44. lev.). »Az Ur Istenbe vetem reménységemet« (Ps. 73, 28) zsoltári kitétel tartalma konkrét formában éled fel Mikes egyik levelében: »reméljük, hogy meggyógyítja« a fejedelmet. (76. lev.) Hogy ezekben az önvigasztaló kijelentésekben mily szorosan fonódik össze: istenhit és tételes vallás, azt maga Mikes is hangsúlyozza: »azért vagyunk keresztények, hogy bízunk« (13. lev.).

Szavak és szólások.

Mikes stílusának bibliaszerűsége szinte feloldódik a szentírási gondolatok, képek, reminiscenciák hullámszásában. A tartalmi, hangulati hatás oly lendítő erővel tör elő a bibliai háttérből, hogy mintegy magával sodorja a forrás-eredet kifejezésbeli színét, karaszterisztikumát. Mikes benne élt a vallásos szellem bibliaátjárta légkörében. Leveleiben sűrűn fordulnak elő elszigetelten, hangsúlytalanul is bibliai szavak: menyország (47. lev. stb.), zsoltár (57. lev.), penitencia (58. lev. stb.), szent föld (80. lev.), Jeruzsálem (u. o.), anyaszentegyház (86. lev. stb.). De ezeknél a lényegtelen és csak a teljesség kedvéért említett szavaknál értékesebbek a bibliai eredetű kifejezések és a szentírásból vett szólások. A zsoltárokból, de az újtestamentumban is, gyakori, hogy a gondolatok egy a boldogokat aposztrófáló szólamkezdő kitéttől függenek. Pl. »Boldog, a ki nem jár a gonoszok tanácsán« (Ps. 1, 1.), vagy »Boldogok,

a kik sírnak: mert ők megvigasztaltatnak« (Math. 5, 4.). Mikes is így vezeti be keserű szavait: »boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk« (145. lev., hasonlóan 68. lev.). — A bibliai scandalum szó jelentésével megegyezik a Törökországi Levelekben előforduló botránkoztatás szó értelmi kifejezése. Az újtestamentumban is (Math. 18, 7., Marc. 9, 42. stb.), Mikesnél is a szó konkrét jelentésétől megfosztva, lelki tartalmat fejez ki. Az emírek titokban hajtják végre a büntetéseket, »hogy a botránkoztatást elkerüljék«. (182. lev.).⁸¹ — Bibliai stílusra való fordulatát követel Mikes tudósítása számára hitelt: »mert semmit el nem veszek belőle, se hozzá nem teszek« (92. lev.). »Semmit se tegyetek az ígéhez... se el ne vegyetek abból...« (Deut. 4, 2.) int a szentírás a parancsolatok megtartására. S ez a kijelentés többször ismétlődik a biblia lapjain. Legkategórikusabb formájában így hangzik: »semmit se tégy ahhoz, és el se végy abból« (Deut. 12, 32.). — A napkeleti bölcsék szavaiban: »látuk az ő csillagát« (Math. 2, 2) találjuk meg Mikes reményének kifejezésalapját: »talán a mi csillagunk jött már fel egyszer« (90. lev.).

A bibliai hasonlatok közül talán egy sem tekinthet vissza oly hosszú és folytonos magyar irodalmi multra, mint a zsoltárok híres verse: »Mint a szarvas kívánczik a folyóvizekre, úgy kívánczik az én lelkem hozzád, oh Isten« (Ps. 42, 2). Mikes is felhasználja a szentírási kép hasonlat-jellegét, sőt anélkül, hogy elsimitaná a vendég-hasonlat és az eredeti gondolat között mutatkozó nyelvi egyenetlenséget, alakítatlanul ülteti át a bibliából levelébe a zsoltári kitéttel. A fejedelem és a herceg ellátogat a gyógyító vízü tóhoz: »az apja oda kivitte, hogy abból a forrásból igyék és meggyógyuljon, mint a szomju szarvas a hideg forrásra« (84. lev.).

Mikesnek az a felfogása, hogy az evangélium egyetemes rendeltetésű lévén, elkölcsi tartalma kötelező szegényre, gazdagra, fejedelemlre s népre egyaránt, s ép úgy fennáll az életformák egészére nézve, mint a cselekedetek részleteiben. Ezt a meggyőződését juttatja kifejezésre, midőn a bujdosókra és a császárokra egyetemlegesen érvényesnek vallja a példabeszédet: »A ki másnak vermet ás, maga esik bele« (106. lev.). A gondolat tartalmát a zsoltári versekben is megtalálhatjuk (Ps. 7, 16. 9, 16. stb.), bár az alakkepző forrás a példabeszédek könyve volt: »A ki vermet ás másnak, abba belé esik« (Prov. 26, 27).

⁸¹ V. ö. Horger Antal: Magyar szavak története. Budapest, 1924. 28. l. s. v. Botrány. Továbbá: Heller Bernát: A biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben. Budapest, 1925. 35. l.

Érdekes, de egyszersmind lesújtó rajz szilárdítja társadalmi-kulturtörténeti tényé Mikes levelében a korabeli nemes ifjak műveltségi állapotának elmaradottságát. A hiba nemcsak az általános művelődési viszonyokban rejlik. Hiányzik a családi élet nemessége, a családfő példaadó magatartása, nevelő utmutatása is, bár az apák mulasztása nem vall mindig a gondoskodás hiányára, sokszor tudatlanok ők maguk is. Már pedig »egy vaknak nehéz a világtalant vezetni« (62. lev.). A szólás az újtestamentumból való: »Vajjon a vak vezetheti-e a világtalant, avagy nem mindketten a verembe esnek-e?« (Luc. 6, 39. Math. 15, 14).

A hamis sáfárról szóló újtestamentumi példázat szabadtította fel életre az ismert szállóigét: »Adj számot a te sáfárságról« (Luc. 16, 2). Mikes a méltóságukat veszített török vezérektől követelne elszámolást: »adatok számot sáfárságtokról« (170. lev.). — »Azért, hogy a részegesek mennyországba nem mennek, a szőlőtőkét ki nem kell ásni« — írja Mikes (86. lev.). A részegesek elkárhozását hirdető mondás az újtestamentum szavaiból formálódott ki: »Se lopók, se telhetetlenek, se részegesek, se szidalmazók, se ragadozók nem örökölhetik Isten országát« (1. Kor. 6, 10).

János evangéliuma örökitette meg a hitetlenkedés szimbólumává lett tanítvány, Tamás, kétkedésben tévelygő egyéniségét. (Joan. 20, 25). Mikes leveleiben kétszer azonosítja magát Tamás magatartásával. Rákóczinak Franciaországba való visszatérését ép oly valószínűtlennek tartja (19. lev.), mint ahogy nem bizak a török vezér ígéretésében sem (134. lev.). Mindkét esetben ezekkel a szavakkal füzi ellentétül a maga véleményét a szóban forgó kérdéshez: »de abban Tamás vagyok«. ⁸²

II. Midrási nyomok Mikes leveleiben.

A XVIII. század francia irodalmában világok, népek, kultúrák szellemi értékei halmozódtak fel. Mikes francia olvasmányainak utmutatása mellett megjárta e távoli kultúrterülete-

⁸² Ezt a szólást: elhagyja »mint sz. Pál az oláhokat« (33., 152. lev.), csak Pál apostol neve kapcsolja a bibliához. A szólás eredete a paulicianus-bogumilizmus vallási mozgalomban gyökerezik. Magyaroztatát l. Tóth Béla: Szájáról-szájra. Budapest, 1901. 48. l. — A »Perditio ex te Israel« (140. lev.) mondás: tréfás elferdítése lehet Jes. 49, 17. versének. Szó szerinti fordítása: Izrael, a romlás belőled (indul ki). A biblia idézett helye a Vulgátában így hangzik: destruentes te, et dissipantes a te exibunt. A játékos kedv ebből alakíthatta: a romlás, vagyis a rombolód ex te (exibunt).

ket és irodalmi élményei révén visszavetítette művében a zsidó irodalom tartalmának halvány kontúrjait is. Nem ismerte ugyan a biblia utáni zsidó irodalmat, de olvasta azokat a francia munkákat, melyek kivonatolták, magyarázták, kritizálták a zsidó irodalom alkotásait. A Törökországi Levelekben kimutatható midrási nyomok nem közvetlen átvétel eredményei, a zsidó vallásirodalomra visszavezethető meselemek irodalmi közvetítéssel szivárogtak át Mikes leveleibe. A kölcsönzés mértéke, terjedelme csekély, szinte csak egy-egy mondatba sűrített összefoglalása a midrás s a körje fonódó irodalmi feldolgozások anyagának. De mégis elegendő ahhoz, hogy kiszélesítse a Törökországi Levelek problémáinak területét, rávilágítson a zsidó irodalom felszívódásának tompán kivehető réseire, legfőképpen pedig, hogy megmutassa, mint azonosította magát Mikes forrásainak szellemével.

Mikes felfogását átitatta az a világszemlélet, mely olvasmányainak belső formáját megszabta. Szinte módosítás nélkül, változtatlanul magáévá teszi a francia írók álláspontját, irodalmi, filozófiai magatartását. Ő is az idegenkedés tehertételével, a felvilágosodott szellem racionalizmusával közeledik a midrás világához, a midrási történeteket közvetítő francia műveknek leveleiben megrögzített emlékéhez. D'Argens, Bayle munkáinak szelleme, kritikai iránya érvényesül Mikes midrásértékelő véleményében is.

D'Argens a zsidóság vallási, művelődési, történeti viszonyairól, szellemi-népi helyzetének jelenségeiről mindenkor racionalista világlátásainak elvei alapján elmélkedik.⁸³ A kor-szemlélet, a XVIII. század filozófiai ízlését, sohasem tagadja meg. Az a világkép, mely a Lettres Juives-ben átfog egyet és földet, multat és jelent, antik világot és élő kultúrát, mely hidat ver ismert és ismeretlen világok, népek, hitek történeti mozzanatai közé, sohasem esik ki abból a szemléleti keretből, melynek irányvonalait és értéklehetőségeit a racionalizmus determinálja. Világlátása pusztá negációja minden irracionálisnak. Távol van tőle minden legenda, misztikum, mágia, csoda, mese, álom. Filozófiájának szellemkörében nincs helye az intellektust megkerülő szenvedélynek, hitnek, szívnek. D'Argens a racionalizmus szellemének formáiban akarja törvényesíteni a világ-egyetem minden jelenségét. Átintellektualizálja a külső és belső világ látható és láthatatlan atomjait. Ez a következetes racionalizmus és materialista világszemlélet láttat Voltaire-rel és

⁸³ Lettres Juives, ou correspondance philosophique, historique et critique, entre un Juif Voyageur à Paris, et ses Correspondans en divers endroits. Nouv. ed. Lausanne, 1750. I—VI.

D'Argens-nal torzszülötteket Shakespeare drámáiban, hibáztat csodását és természetfelettit a nagy angol drámaíró műveiben, és ítél az angol társadalomról lekicsinyléssel, amidőn tagadja, hogy a színpad világának igaz és valószínű eseményei megindítanák azt a nézőközönséget, mely csak a kalandos és csodás szépségek hatására tud közönyéből felengedni.⁸⁴ Mísem természetesebb, mint hogy ettől a szellemtől áthidalhatatlan távolság idegenítette el a rabbinikus irodalmat. D'Argens nem is tud szellemközösséget találni a talmud világával. Meggyőződése, hogy a misna és a talmud tele van emberi tévedésekkel, hazugsággal, babonával.⁸⁵ Ezért nevetséges előtte a talmud minden részlete: »... les ridicules Cérémonies et les bizarres Réveries du Talmud.«⁸⁶ A fölényesség gunyos magasabbrendűségével veti el a rabbi felfogását, magyarázatait, interpretációját,⁸⁷ mert szellemük megnyilatkozása, a talmud irodalma, százszor nevezetesebb tárgyban, gondolatokban, mint a Korán: »Le Talmud des Rabbins est cent fois plus ridicule que l'Alcoran.«⁸⁸ Egész működésük, irodalmi munkásságuk ép oly mérhetetlen kárt okozott a zsidóság nagy eszméinek, tanításainak, mint a szerzetesek babonái a kereszténységnek. »Les Ouvrages ridicules des uns et des autres« — megmosolyogni való gyerekjáték, döresség.⁸⁹ Szerinte azok, akik a talmud szellemét és a rabbinikus tradíciókat helyeslik: a farizeusok utódai. Az igazi zsidóság: a karaiták. »Avouë, ... que c'est avec raison, que les Caraites ont rejeté les ridicules Sentimens des Rabbins.«⁹⁰ Sajnálatos, hogy a jeruzsálemi templom pusztulása után az egész zsidóság a maga szerencsétlenségére elfogadta a rabbi délibábos ábrándjait, és így: »de sorte que mille ridicules chimères, sous le nom de traditions, ont annulé en quelque maniere les Ecritures Saintes.«⁹¹

D'Argens leveleiből egységes hang csendül ki, valahányszor a talmudi irodalom, vagy általában a rabbinizmus kérdései töltik ki tudósításainak kereteit. Művében a biblia utáni zsidó irodalom egyetemlegesen a »nevetséges« színvonalára süllyed. Ugyanez a racionalizmus tartalmához mért megítélés

⁸⁴ L. m. V. 125—133. l.

⁸⁵ U. o. II. 79—86. l.

⁸⁶ U. o. II. 84. l.

⁸⁷ U. o. III. 212—221. l.

⁸⁸ U. o. III. 219. l.

⁸⁹ U. o. V. 104. l.; az egész gondolatra vonatkozólag I. V. 96—115. l.

⁹⁰ U. o. V. 112. l.

⁹¹ U. o. IV. 223. l.

fosztja meg a rabbinikus szellemtermékeket a tudás s a lényeg feltételeitől Bayle szótárában.⁹² Itt is »nevetséges« értékjelzőt kap a rabbi véleménye, midőn egy-egy bibliai eseményhez kapcsolódó kérdésben vallott nézetük nem fedi az író felfogását. »Les Rabins font une Remarque ridicule sur ce que le Texte sacré ne contient pas la même clause touchant la Mort de Marie que touchant celle de ses deux Freres«, — írja Bayle Mirjámról szóló cikke bevezetésében.⁹³ De más viszonylatban is semmivé törpül a rabbi szerepe. Az Espion Turc⁹⁴ szerzője a bántó lekicsinylés és gyalázkodó megvetés hangkisérete mellett nevezi ki és teszi nevetség tárgyává a zsidó pap szavát s hitét: »N'ai-je pas raison de faire cette plaisanterie, puisqu'un de vos Rabins jure solennellement, qu'il étoit témoin oculaire de ces choses? Qui pourroit s'empêcher de tourner en ridicule la bigoterie de gens qui abandonnent leur foi a des fourbes si grossières?«⁹⁵

Mikes olvasta D'Argens és Bayle művét, ismerte az Espion Turc-ot s ezekből a munkákból olyan képet kapott a rabbinikus irodalomról, mely joggal kelthette fel benne azt a hitet, hogy a zsidóság szellemének ez a gazdag gyűjteménye: a nevetséges képtelenségek halmaza. Az eredeti ismeretnek hiányában, minden közvetlen impresszió nélkül, kétségtelenül olvasmányainak hatása alatt vezeti be Mikes Korach lázadásának midrási meséjét a »nevetséges« bélyegző vonásával: »A rabbinusok ilyen nevetséges okát írják a Koré Áron ellen való feltámadásának« (90. lev.). Levelében a papi tized alatt roskadozó nép szomorú helyzetének illusztrálására közli »nénjé«-vel a midrási történetet: »Erről éppen egy rendes históriát olvastam — nevesse meg kéd is.«

A Korach lázadása bibliai szövegéhez fűződő agádát ilyen formában olvasta Mikes:

»Hogy egy szegény övegy asszonynak, csak juha lévén, aztot megnyírván, Áron elvette tőle a gyapját, mondván, hogy őtet illeti a törvény szerént: Dabunt sacerdoti lanarum partem ex ovium tonsione. Deut. 18. 4. Az asszony Koréhoz folyamodék és kéré, hogy szóllana Áronnak, adná visszá a gyapját, de semmit nem nyerhete. Koré, hogy megvigasztalja, 4 ezüst pénzt ada neki, hogy venne azon annyi gyapjut, a mennyit lenyírt a juhról. Idővel azután a juh megbárányozván, Áron azt is vevé, mondván,

⁹² Dictionnaire historique et critique, 4. éd. Amsterdam, 1730.

⁹³ S. v. Marie (sœur d'Aaron et de Moïse).

⁹⁴ L'Espion dans les Cours des Princes Chrétiens... 14. éd. Cologne. 1715—16. I—VI. Összevételét Mikes leveleivel I. Zolnai Béla: Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez. E. Ph. K. 1916.

⁹⁵ U. o. 166. l.

hogy a törvény parancsolja, az urnak kell szentelni minden első szülöttet: Kiválszad az urnak mind, a mi az anyaméhet megnyitja, és a mi első fajzás a te barmaidban. Exod. 19. 2. 12. A szegény özvegy asszony látván, hogy semmi hasznát nem veheti az egy juhocskájának, és hogy csak a papok hasznokra tartja, elvégez magában, hogy megöletti a juhot. De Áron azt megtudván, oda mene, és kérni kezdé tőle azt a részt a juhból, melylyel neki tartoznak törvény szerént, a ki is azt hadja: Ez legyen a papok igazsága a néptől, akár ökröt, akár juhot öljenek, adják a papnak a lapockáját és a gyomrát. Deut. 18. 3. A szegény asszony ezen igen elkeseredvén, haragjában mondá, hogy: az én juhom husa anathéma legyen az úr előtt. Áron erre a szóra az egész juhot elvevé, mondván, hogy minden anathema az Izraelben a papokat illeti. Csak a szegény asszony vesztett mindenképen.

A közvetítő forrást nem sikerült megtalálnom. Maga a midrási szöveg magyar fordításban így hangzik:

»Korach rágalmazta Mózeset és Áront. Mit csinált? Összegyűjtötte az egész községet... és csufolódo beszédet tartott előttük. Ezt mondotta neki: Szomszédságomban lakott egy özvegy asszony két árva leányával. Volt egy mezeje. Midőn hozzáfogott a szántáshoz, Mózes idézte neki a biblia törvényét: Ne szánts ökrrel és számmal együtt. Amikor vetni kezdett, ezt idézte: Meződet ne ved be kétfélével. Amikor az aratáshoz és a kévekötéshez fogott, megparancsolta neki: Hagyjátok a mezőn az elhullatott kalászokat, az ottefejtett kékvetet és a vetésnek szélét. Mielőtt megkezdte a cséplést, így szólt hozzá: Adj dézsmát, továbbá első és második tizedet. Az asszony elismerte a törvényt és megadta. Aztán mit tett? Eladta a földet és vett két juhot, hogy ruházkodják azok gyapjából és élvezze egyéb hasznukat. Amikor megellettek, megjelent Áron és így szólt az asszonyhoz: Add nekem az elsőszülötteket, mert azokat Isten rendelte nekem: Minden elsőszülöttet... szentelj a te Istenednek. Az asszony alávetette magát a törvénynek és átalta a bárányokat. Amikor elérkezett a juhnyírás ideje és az asszony megnyírta a juhot, azt mondta neki Áron: Add nekem az első nyírást (mert így rendelte Isten: juhod első nyírását add neki). Erre az asszony így szólt: Nincs nekem annyi erőm, hogy szembeszálljak ezzel az emberrel. Én levágom és megesez azokat. Amikor aztán levágta a juhot, ismét megszólalt a pap: Add nekem a lapockát, a két állkapcsot és a gyomrot. Ekkor az asszony azt mondta: Miatán, levágtam azokat, még akkor sem szabálytam meg Tőle?! És kijelentette: Legyenek ezek számomra örökszentség. Mire Áron válaszolt: Az egész az enyém, mert úgy rendelte Isten: minden örökszentség Izraelben a tied legyen. Fogta és elment s ott hágyta az asszonyt, sírva, két leányával.«⁹⁶

A midrási mese és Mikes szövege között feltűnő a tartalom ellentétes tendenciája. A midrás pelengérré állítja Ko-

⁹⁶ Midrás Tehillim 1, 15. (ed. Buber 14. 1.); Jalkut Simoni Num. 750. §. (ed. J. Goldmann. Varsó, 1876. 500. 1.).

rachot, Mikes olvasmánya glorifikálja. A héber szöveg a rágalmazó, koholt történettel uszító Korachban megbélyegzi a forradalmi demagógiát és mintegy szimbolizálja a tekintélyromboló népbolondítót.⁹⁷ Mikesnél ellenben Korach: az elnyomottak védője, a papok embertelenségétől szenvedő szegények igaz-lelkű barátja. A midrás gonoszszándéku hőse Mikesnél mint rokonszenves népvészér jelenik meg. Természetesen valószínűnek kell tartanunk, hogy Mikes a mese belső formáját készen kapta és egy olyan francia szöveg alapján ültette át levelébe, mely a zsidó felfogással ellentétesen alakította át és módosította az alapforrás szellemét.⁹⁸

Mikes olvasmányainak midrás-közlő lapjairól csak a Korach története került át ily terjedelmesen a Törökországi Levelekbe. Egyébként csak rövid utalásokban érezni a zsidó költészet levegőjét. Az egyik levélben Mikes, az asszonyok iránti szeretetről elmélkedve, megjegyzi: »Sokan írják, hogy a legelső gyilkosság a két egy testvér atyafi között asszonyért esett« (86. lev.). A gondolat ősi lelőhelye a midrás: »R. Mejasa azt mondja: Kainnal együtt született a felesége mint ikertestvére s Ábelrel is együtt jött a világra a felesége mint ikertestvére.«⁹⁹ Erre vonatkozólag »R. Huna azt mondja: Ábelrel együtt még egy leányuker született. Kain így szólt: Én veszem feleségül, mert én vagyok az elsőszülött. Ábel pedig azt mondta: Én veszem feleségül, mert velem született. Ezért »támadt Kain Ábelre és megölte«... Mivel ölte meg? R. Simon, Gamliel fia úgy vélekedik, hogy náddal... mások ellenben azt mondják, hogy kővel ölte meg.«¹⁰⁰ Mikes Bayle szótárából merített, midőn Kain és Ábel testvérgyilkosságára célozva, a bibliai tragédiába szerelmi motívumot vegyített. Bayle művében olvasta, hogy vannak, akik azt állítják: »qu'il se soient brouillés pour une femme«¹⁰¹ s ugyanennek a cikknek F) pont alatt közölt részletes magyarázatából tudhatta, hogy a probléma

⁹⁷ A midrás a következő szoltársvershez fűződik: »Boldog ember az, a ki nem jár a gonoszok tanácsán, bűnösök útján nem áll, és csufolódoók székében nem ül« (Ps. 1, 1.).

⁹⁸ A Mikes szövegében előforduló »anathema« és a magyarul közölt midrás »örökszentség« szava egyértékű. A héber אֲנָתָמָה fordítása a Septuagintában: ἀνάθεμα, a Vulgátában: sanctum sanctorum, Káldi a bibliai szót (Lev. 27, 28) így írja körül: Minden a mi az Urnak szenteltetik. Károlyi fordításában: a mi teljesen Istennek szenteltetik.

⁹⁹ Ber. rabba 22. §. 8. (ed. Theodor 214. 1, 1. jegyzet); Jalkut Simoni Gen. 35. §. (i. m. 20. 1.).

¹⁰⁰ Ber. rabba 22. §. 8. (i. m.); Jalkut Simoni Gen. 38. §. (i. m. 21. 1.).

¹⁰¹ I. m. s. v. Abel.

megvilágítására már sokak véleménye hangzott el. Bayle a midrás körül felgazdagodott irodalom eredményeinek felhasználásával a következőkben ismerteti a szerelmi testvérgyilkosság anyagának idevonatkozó részleteit:

»Eutychius, Patriarche d'Alexandrie, dit dans ses Annales, qu'Eve enfanta, avec Caïn, une Fille nommée Azrun; & avec Abel, une Fille nommée Owain: & que le tems de marier les deux.¹⁰² Fils étant venu, Adam destina Owain à Caïn, & Azrun à Abel; & mal-traita Caïn, parce qu'il vouloit sa Soeur jumelle, qui étoit plus belle. Eutychius ajoute, que pendant que les deux Freres alloient présenter leurs Oblations sur une Montagne, par ordre d'Adam, qui voulut qu'ils fissent cet acte de Religion, avant que d'épouser leurs Femmes & que le succes de leur Sacrifice décidât de leur différent, Satan inspira secrètement à Caïn de se défaire d'Abel, pour l'amour d'Azrun: ce qui empêchant que son Ofrande ne fut agréable à Dieu, augmenta le dépit de Caïn contre son Frere; de sorte qu'ils ne furent pas plutôt descendus de la Montagne, qu'il lui donna un coup de pierre sur la tête, & le tua. La belle Azrun, que Caïn épousa après ce coup & qu'il amena avec lui dans son exil, fut donc la cause du crime de Caïn. Il est vrai qu'elle en fut la cause innocente; mais c'est toujours vérifier ce qu'a dit un Poëte Latin, touchant l'antiquité des Guerres suscitées pour des Femmes: Nam fuit ante Helenum cumus terrima belli causa. Les Archontiques & les Cabbalistes s'accordent avec cette Tradition d'Eutychius. J'ai lu dans le Commentaire du Pere Mersenne sur la Genese, à la page 1415, & à la 1431, qu'il y a quelques Rabins, qui disent qu'Abel eut deux Soeurs jumelles, & que Caïn souchaita de les épouser. Ce fut, disent ils, la cause de la dispute. Le désir de la Polygamie seroit donc bien vieux. Au reste, il paroît, & par le recit du Targum, & par celui de ce Patriarche d'Alexandrie, que la mort d'Abel suivit de pres le Sacrifice ou Dieu se déclara pour lui. Cette Chronologie est mille fois plus probable que la vulgaire, qui met un espace de trente ans entre l'Oblation des deux Freres, & le Fratricide de Caïn.¹⁰³

Mikes képzeletét mindenkor erősen foglalkoztatta a víz-szemlélet.¹⁰⁴ Gyakran idézi a vízőn bibliai eseményét, és kapcsol más szentírási részletet az esőzés, áradás természeti jelenségéhez. Midőn egyízben az esőöközta sártenger mértékét a tulzott feltevések lehetőségének elkerülésére az elképzelés reális korlátai közé akarja kényszeríteni, ezt a midrási elemek-

ből alkotott fantáziaképet szabaddítja fel emlékeiből: »A bizonyos, hogy nem volt szükségünk arra a nagy óriásra, aki felől azt tartják a zsidók, hogy az özönvizkor, ha felment a legnagyobbik hegyre, a víz csak övéig ért, és mindenütt a bárka mellett járt, valamint a csatlós a hintó mellett« (11. lev.). Valóban, a zsidó irodalom tud erről az óriásról, ha nem is a Mikes-említett mozzanatok kapcsán. A midrás alaprétegén színeződik ki a Törökországi Levelekben felbukkanó mese-töredék. A két elbeszélésben azonos a személy, egyező a milió, de eltérők a keretbe foglalt mesemotívumok. A midrás így festi meg a vízőnkorabeli óriás megmenekülésének történetét: »A víz elhatalmasodott és elpusztult valamennyi élőlény, kivéve Nőét, akiről azt mondja a szentírás: »csupán Nőé maradt meg« és kivéve Ogot, Básán királyát, mert ez ráült egy fára a bárka létrája alatt, és megesküdött Nőének és fiainak, hogy örök időkre szolgájuk lesz. Mit tett Nőé? Lyukat furt a bárka oldalába s mindennap kiadta neki az élelmet. És így megmenekült ő is, amint a biblia mondja: »Bizony csak Og, Básán királya, maradt meg az óriások maradékából.«¹⁰⁵

Budapest.

Dr. Zsoldos Jenő.

¹⁰² A két leányiker neve aethiopiai eredetű: 'awan és 'azura. (Jubileumok könyve 4. §.) L. Ber. rabba. ed. Theodor 205. l. 5. jegyzet.

¹⁰³ Bayle a szöveget jegyzetekkel kíséri. A »les Cabbalistes« szónál a következő forrást idézi: Dans Heideggeri Historia Orient. p. 391. Voiez aussi Seldenus, de Jure Nat. & Gent. Lib. III. Cap. II. qui cite Rabbi Eliezer in Pirke Cap. XXI.

¹⁰⁴ L. A víz mint bibliai képkiváltó motívum c. alatt.

IRODALOM.

A zsidó élet művészete.

(Heinrich York-Steiner: Die Kunst als Jude zu leben. 1928. Verlag M. W. Kaufmann, Leipzig. A szerző arcképével, 655 oldal, 8° és 18 oldal tartalomjegyzék.)

Alig van tárgy, amellyel zsidók és nemzsidók annyit foglalkoznának, mint az ugynevezett *zsidókérdéssel*. Egymás után jelennek meg könyvek, amelyek a zsidósággal foglalkoznak, hol politikai, hol gazdasági, hol meg kulturális, vallási, faji vagy egyéb szempontból. Heinrich York-Steiner könyvét ezek közül elsősorban éppen az a körülmény emeli ki, hogy ő ezeket a különböző szempontokat egy magasabb szempont kihatásainak látja, a zsidókérdés néven összefoglalt jelenségeket és problémákat mind egyazon körülmény különböző megnyilvánulásainak tekinti. Van egy pont — ez York-Steiner alapmeggyőződése — amelyben minden szál összefut, ahonnan tehát minden szálnak végére is lehet járni és ez a pont a zsidóság *kisebbség-volta*. Kisebbség-voltunk megmagyarázza multunkat, megvilágítja jelenünket, de ezenfelül jövőnkre is döntő kihatással kell, hogy legyen. Az a tény ugyanis, hogy a zsidóság mintegy két évezred óta mindig és mindenütt kisebbség volt, nemcsak tanít, hanem nevel is, imperativusokat tűz elénk, meghatározott álláspontot és életmódot kíván meg tőlünk.

York-Steiner munkája az előszón és a zárószón kívül husz szögletes fejezetben tárgyalja azokat a kérdéseket, amelyek a zsidó élet művészetének elsajátításához szükségesek. Szóba kerül a biblia, a talmud, a zsidók és a katolikusok, a zsidók és a protestánsok viszonya, a cionizmus, az anticionizmus, a filozofizmus, az antiszemitizmus stb. stb. Könnyen érthető tehát, ha York-Steiner e munkán 1921. szeptember 15.-étől 1928. februárius 1.-ig dolgozott és nem csoda az sem, ha néhány tévedést, hibás adatot még így sem kerülhetett el. Aki az egyes fejezeteket át akarja tekinteni és a tévedéseket ki akarja korrigálni, azt Prof. Dr. Krauss Sámuel ismertetésére utaljuk, amely »A művé-

szet, mint kell a zsidónak élnie» címen a Mult és Jövő 1929. évfolyamában (43—46.) jelent meg. Mi ez alkalommal csak York-Steiner már érintett alapmeggyőződését és alap gondolatát akarjuk kifejteni, amely a könyv mottójában — *Minderheit verpflichtet* — nyer pregnáns kifejezést és amely a munka minden részét, minden fejezetét áthatja. A legérdekesebbek talán mégis: Minderheit (207—223), Antisemitismus (339—429), Unser Weg (621—651). Érdeességüket a mi számunkra külön is emeli az a körülmény, hogy York-Steiner, aki (1859-ben) Felsőmagyarországon született, jól ismeri a magyar zsidóságot s gyakran ismerteti annak viszonyait.

Hogy részletekbe ne vesszünk, mondanivalónkat két momentum köré fogjuk csoportosítani aszerint, hogy a *külső* vagy a *belső* zsidókérdésre vonatkoznak. E megkülönböztetés nem önkényes, ellenkezőleg magának a tárgynak a természetéből adódik aszerint, hogy a minoritást a majoritáshoz való viszonyában vagy önmagában tekintjük.

Minden kisebbséget elnyomnak és üldöznek. A zsidóság osztozik a kisebbségek eme közös sorsában. Rómában Nerótól Diocletianusig a keresztényeknek éppen olyan kemény támadásokban van részüik, mint a zsidóknak, Perzsiában a zsidókat és a szír-keresztényeket üldözik, Theodosius a zsidók és a manicheusok ellen fordul. Amerikában megalázzák a japánokat és kínaiakat, a Ku-Klux-Klan pedig egyaránt hirdet harcot a négerrel, a zsidókkal és a katolikusokkal ellen. A zsidó mult számos jellemvonásához találunk analógiát a nemzsidó kisebbségek történetében. A Felsőmissouri mentén katolikusok ellen emeltek vérvádat és Birminghamben a város 200.000 protestáns lakosa internacionális kapcsolatokkal, uralomra töréssel és felforgató rökevényekkel vádolta a 10.000 (5%) katolikusot. Van azonban egy nagy különbség a zsidók és a nemzsidó kisebbségek történetében. A kínait bántották és sértették a németek, de ugyanakkor a kínai agyonverte a német misszionáriust. A katolikusok mellőzték a protestánsokat, de amikor a történelem kerek megfordult és a protestánsok kerekedtek felül, a katolikusokat szorították ki pozíciójukból. A zsidóság ezzel szemben mintegy kétezer év óta *mindig és mindenütt* kisebbség volt. A kisebbségi sorssal járó bajok és elnyomások tehát térben és időben összegeződtek s hihetetlenül magasra tornyosodtak.

Megváltoztathatjuk mi ezt a helyzetet? Megszüntethetjük az antiszemitizmust? Maradéktalanul megoldhatjuk ezt a külső zsidókérdést? Erre a kérdésre York-Steiner *nem*-mel felel. És ő, aki Herzl Tivadar szűkebb baráti köréhez tartozott s a cionista organizációnak meg a Welt-nek egyik megalapítója

volt, nem habozik kijelenteni, erre a cionizmus sem képes. Egy hasonlat az egész helyzetet nagyszerűen megvilágítja. Az antiszemitizmus olyan, mint egy betegség. A betegséget nem lehet elpusztítani, a betegséget nem lehet megsemmisíteni, azonban lehet és *kell* védekezni ellene. Tisztán kell tartanunk testünket, hogy bacillus lehetőleg ne jusson belénk és erősíteniünk, edzeniünk kell szervezetünket, hogy legyen ellenállásunk, hogy — ha a bacillus mégis belénk jutna — a betegség kiheverésére elég erősek legyünk. Az antiszemitát — jól tudjuk — tények nem befolyásolják, érvek nem győzik meg. Szavának és gondolkodásának mélyén mindig az az érzés rejlik, amit Lessing néhány szóval olyan találóan jellemzett: »Tut nichts, der Jude wird verbrannt«. A zsidóval nem vitatkozni akar, a zsidót ütni akarja. Nekünk tehát tisztán kell megőrizni éntünket, hogy »bacillus lehetőleg ne jusson belénk«, hogy az antiszemitizmusnak minél kevesebb módja és alkalma legyen belénk kötni és edzeniünk kell magunkat, föl kell vértetniünk magunkat önérettel, öntudattal, zsidósághoz való törhetetlen ragaszkodással, hogy — ha az antiszemitizmus mégis belénk kötne — el tudjuk viselni nagyobb belső megrázkódtatás és zsidóságunkban való megingás nélkül.

Ime, a külső zsidókérdéssel való foglalkozás mintegy önmagától átvezet a belső zsidókérdés problematikájához. Az antiszemitizmus tárgyalása földézi a zsidó nevelés kérdését, a zsidó mult és a zsidó jelen szemlélete nem áll meg, hanem továbbmutat a zsidó jövő felé. Ha a *mások megbecsülését* akarjuk elérni, ennek egyetlen módja van: *önmagunk megbecsülése*. York-Steiner konkrét példákat, konkrét tanácsokat is ad. Ha egy sportegylet oktalan gyűlölettel a zsidókat kizárja tagjai sorából, ne könyörögjenek, ne rimánkodjanak visszafogadásukért, a gyűlöletet ez nem szünteti meg, legföljebb megvetéssel párosítaná. A zsidó sportemberek tömörüljenek külön, mutassanak fel külön eredményeket, mint azok, akik őket kizárták, akkor majd megbecsülik őket. Zsidó ember ne támogasson olyan lapokat, melyek a zsidókat támadják, olyan színházat, melyek a zsidókat gunyolják, zsidó ember ne beszéljen nemzsidó társaságban »zsidó-vicceket« stb. Olyan hibák ezek — írja — amelyek különösen a magyar zsidók közt szokásosak. Az önmegbecsüléssel függ össze a kitérések megítélése is. Nekünk tudnunk kell, hogy minden kitérő árulója, gyengítője a zsidóságnak. Tudnunk kell, hogy minden kitérő árt közösségünknek, árt a kisebbségnek. Mivel pedig a kisebbség tagjának cselekedetéből mindig az egész kisebbséget ítéli meg, a könnyelműt, a méltatlant, az árulót ki kell közsíteniünk, az érdemtelenlennel — éppen az érdemesek iránti szolidaritásból — meg kell szakí-

tanunk minden szolidaritást, önmagunkra, saját cselekedeteinkre ellenben kettőzöttten kell ügyelnünk.

A modern lélektan rámutat a Minderwertigkeitsgefühlnek, a kisebbsértékűség érzésének nagy jelentőségére, de rámutat egyúttal megszüntetésének módjára is. Meg kell értetnünk hitfeleinkkel, hogy az egyes zsidóknak vannak, persze, hogy vannak hibái, de ezeket nem szabad alaptalanul általánosítani. Az a zsidó, aki egyes zsidók hibáit az egész zsidóságnak rója fel, nem panaszkodhatik, ha az antiszemitizmus ugyanazt teszi. Az, hogy vannak zsidók, akik önmagukat »kivétel-zsidóknak« tekintik, hogy vannak »zsidó antiszemiták« — az exilium kétezeréves történetének leggyűlöletesebb gyümölcse. A Minderheit nem jelent Minderwertigkeitet. Ellenkezőleg, a kisebbségben sok erkölcsi érték és kiválóság rejlik. Szolidaritás, békeszeretet, emberszeretet a minoritásban könnyen érthető okokból inkább kifejlődik, mint a majoritásban. (V. ö. Ziegler Ignác tanulmányával: A kisebbség erkölcsi momentumai. M. Zs. Sz. 1925. 129—141. l.) »Alle Grösse, alle menschliche Herrlichkeit ist Gabe der Wenigen, Verfolgung ihr Lohn, bis dass die Minderheit zur Mehrheit und Verfolgerin wird. In der ewigen Minderheitstragik der Juden liegt der Trost, dass sie nie verfolgende Mehrheit wurde.« (209). Ebbe a gondolatba torkollik bele York-Steiner cionista meggyőződése is. Palesztinának szerinte nem az a feladata, hogy a világzsidóságnak othont adjon, hanem az, hogy megteremtse egy keleti szépséget európai szisztémával egyesítő ifjú kulturát, hogy lelki hátvéd legyen, amelyből önértet és öntudatot keltő, áldásos sugárzások áradnak ki a föld kerekén szétzört zsidó közösségek felé.

Mindent egybevetve meg kell állapítanunk, hogy York-Steiner munkája nagy tudással és szélesvonalú történeti alapvetéssel elmélkedik a zsidóság nagy kérdéseiről, amely kérdések alapját és megoldását a kisebbség mozzanatában találja. Lehetünk egy s más pontban eltérő véleményen, de mindenestre tisztelettel és hálával kell szólnunk az adatok, tapasztalatok, felvilágosítások, tanácsok és elmemozdító gondolatok bőségéről s — talán nem is utolsósorban — arról a ragyogó írásművészetről, amely e munkában megnyilatkozik. Ajánljuk mindazoknak, akik a zsidósággal való kapcsolatokat keresik s a zsidó élet művészetét akarják elsajátítani, ugyancsak azoknak, akik hivatásuknál fogva másoknak ily irányú törekvéseit segítik és támogatják.

Budapest.

Vidor Pál.

Dr. jur. Lavoslav Šik: Jüdische Ärzte in Jugoslawien. (Zagreb 1931.)

A zsidó kultúrának vezető egyéniségei között mindig igen jelentékeny szerepet játszottak az orvosok. Részben szociális működésükkel, másrészt az orvostudomány továbbfejlesztésével oly érdemeket szereztek, hogy csak dicsérendő szerzőnek az a nemes elgondolása, hogy a Jugoszláviában működő zsidó orvosokat az utókor részére megörökítse.

A kiváló egyéniségek között is külön kiemeli Amatus Lusitanust, majd tárgyalja a spalatói, szlovén és boszniai zsidó orvosokat és végül a legújabb kor jugoszláv zsidó orvosaival foglalkozik. Amatus Lusitanusról irt fejezetében megemlíti legjelentősebb művét, a Centuri-áját (Száz köreset), melyben gyógy módját és a köresetek klinikai megfigyelését írja le. Feltűnő a sebészeten való — korát meghaladó — kiváltsága, komplikált műtéteknek sikeres megoldása. Így mellkasi gennyedéseket operatív beavatkozással old meg oly módon, hogy a III—IV. bordák között azt lecsapolja, a dűlmirigy (prostata) elváltozásait bougi-val kezeli, a kemény szájpád fejlődésből eredő hiányait obturatorokkal zárja el. Mint anatómus tanulmányozza boncolások alapján a viszérbillentyűket, amely megfigyelései későbbi fontos tanulmányos észlelések alapját képeztek. Még inkább megcsodáljuk Lusitanus ily sokoldalú orvosi munkásságát, ha látjuk hányt-vetett életét, száműzetését, az inquisitótól való menekülését. Sehol sincs maradása, hogy zavartalanul élhetett volna nemes hivatásának. Hosszabb ideig tartózkodik Antwerpenben, majd Ferrarába, Rómába jut. Anconába, Ragusába, de itt sem marad sokáig, hanem végül Salonikiben hivatásának áldozata lesz. Az utókor szeretettel őrizte meg nevét nemcsak azért, mert kiváló orvos volt, hanem etikája olyan magaslaton állt, amely ma is a nemesen gondolkodó orvos példaképeként szolgálhat.

A további fejezetek közül talán a legérdekesebb a boszniai zsidó népies orvoslás ismertetése (29—31. l.) valamint a kiválóbb sarajevói orvosok életrajzi adatai (Jehuda Alkalay.).

Végül napjaink zsidó orvosairól irt befejező vázlata hiven dokumentálja, hogy milyen nagy szerepe van a jugoszláv zsidó közéletben az orvosoknak úgy a jótékonyági intézményeknél mint a zsidó nemzeti politikai mozgalmakban. Igaza van a szerzőnek, amidőn kiemeli, hogy nem elegendő, ha folyton-folyvást csak kitűnő őseikre hivatkozunk és azokra vagyunk büszkék, magunk is úgy munkálkodjunk a zsidó közélet terén, hogy majdan utódaink legyenek azért hálásak.

Az egész munka alapos forrástanulmányról tanuskodik, idéz régi okleveleket, feliratokat, modern zsidó történetírókat s hivatkozik többek között a mi nagyjaink közül Kaufmann Dávidra. Meggyőződésem, hogy noha a könyv elsősorban helyi jelentőségű, igen tanulságos, élvezetes és közérdekű olvasmány.

Budapest.

Dr. med. Hahn Dezső.

Évkönyv a budai izraelita hitközség kulturális szakosztálya ifjúsági csoportjának 1930—31. évi működéséről.

Szerkesztette és közzétette Dr. Benoschofsky Imre és Vidor Pál.
Budapest, 1931. Phöbus-nyomda.

Két év előtt alakult meg a budai hitközség kebelében a középiskolát végzett ifjúság csoportja, mely céljául tűzte ki „a tudomány, az irodalom és a művészet ápolását a zsidó szempontok és zsidó szellem jellegének kidomborításával és a művelt zsidó ifjúság társadalmi egységének fejlesztését a szellemi színvonal magaságának gondos megőrzésével”. E célkitűzéshez hiven a csoport pályatételeket tűzött ki, összefüvetelein egy rendszeres zsidó szellem-történeti cikluson kívül könyvismertetések, aktuális kulturális ünnepek, zeneszámok, szavalatok, ismeretterjesztő fejtegetések és szemináriumszerű előadások szerepeltek.

A most megjelent Évkönyv betekintést nyújt a csoport munkájába. Hajdu László a művelt magyar zsidó ifjúság problémáit fejtegeti. Ligeti Ráchel egy palesztinai publicista héber cikkei alapján Balfourról értekezik halálának első évfordulója alkalmából. Vidor Pál a talmudról szóló előadasciklusának gondolatmenete kapcsán részleteket mutat be az atyák bölcs mondásaiból és az agadikus költészetből. Dr. Benoschofsky Imre a zsidó vallásbölcsezet alap-problémáiról szólva Philo, Szaadja és Majmoni gondolatrendszerét taglalja. Patai Éva színes, eleven képeket rajzol a palesztinai élet-ről. Upor Györgyike elbeszélése zárja be az Évkönyvet, mely nevezetes, biztató és példát mutató dokumentuma a budai ifjúság nemes kultúrörökvéseinek.

g. s.

IRODALMI SZEMLE.

J. L. Landau, Short Lectures on Modern Hebrew Literature from M. H. Luzzatto to S. D. Luzzatto. *Johannesburg—London* 1923. 184 lap, 8°

A szerző, aki negyedszázad óta Johannesburg (Dél-Afrika) főbbijára és az ottani egyetem tanára, ismeretes mint héber drámaíró, mint historikus és mint a héber irodalom termékeny művelője. A zsidó tudomány a 19. század második felében a héber költészetet kiszorította, az új organumok csak az előbbi szolgálták. A század vége óta a népies héber költészet lépett a meghalt tudós költészet helyére és fel is virágozott. E változás hatása alatt keletkezett az új héber költészet, illetve irodalom története. Ez újabb irodalomtörténetek között kiváló helyet foglal el Landau könyve. Felette érdekes már az magában, hogy a délafrikai egyetemen új héber költészet iránt érdeklődő közönség akad, amely pl. szívesen hallgatja, hogy Löwisohn Salomon moóri születésű talmudnövendékből milyen jeles héber költő és historikus lett (1789—1822), kinek L. széles teret szentel (99—111). Landau csak a régibb költészetet ismerteti, a legújabbat, az eredetibbet jelen munkájában mellőzi. Munkáját két részre osztotta. I. Mendelssohn korszaka, melyet azonban M. Ch. Luzzatto tragikus sorsu misztikus költővel kezd, aki Mendelssohn születésekor már nem is élt. II. Reggio és S. D. Luzzatto. Az egész irodalom ismertetése kapcsán nemcsak a tartalomjegyzékben nevezett szerzőkről, hanem másokról is van szó. Az index 300-nál több nevet mutat, tanuskodva Landau széles ismereteiről és magas szempontjairól. Érdekes olvasmány.

*

Hölscher G., Geschichte der israelitischen und jüdischen Religion, *Giessen*, 1922, XVI + 267.

A radikális kritika álláspontjából irt vallástörténet, amely szerint körülbelül minden bibliai könyv az exilium utáni korból ered. Minden konstrukció, minden csak anyag a fazekas kezében. Szolidabb alapon épül fel a hellenista kor vallástörténete, de H. itt is nagy skeptikus, az ókor nagy történetírója, Eduard Meyer, sem elég kritikus H. szemében. Neki sem hisz, amint nem hisz a

bibliai íróknak. A keresztény theológia zsidó ellenessége hit szempontjából átalakult irodalmi kritikává, nemhivessé. Ez volna pszichológiája annak, hogy a theológiai historikus forrásaival szemben elfogultabb, mint a világi historikus ugyanezekkel a forrásokkal szemben. Ugy gondolom, hogy ez a legtöbb liberális protestáns theológusra illik. Ha az állásponttól eltekintünk, a jelen mű kompozícióját és előadását elismerhetjük. Rövid, világos, az egész irodalom tekintetbe vételével szerzett mű. Igazi „Abriss“, amely gyűjteményben (Töpelmann) megjelent.

A mű hat fejezetre és 103 paragrafusra oszlik, melyet gondosan készített, részletes tárgymutató fejez be. A fejezetek a következők: I. A praehistorikus fejlődés (3—52). 20 paragrafusa felette érdekes egytől egyig. Ilyen pl. Település, lélekképzetek, halotti szokások, varázshit, totemizmus, fetiskultusz, démonkultusz stb. II. Az óizraelita kor (53—88). Pl. IHHW és a kananita kultusz, a kultusz helye, az ima, az orakulum stb. III. Az asszír-babilóni kor (89—115). IV. A perzsa kor (116—159). Az utolsó paragrafus a vallásos irodalom gyűjtése (157—159), melyben a radikalizmusz legerősebben mutatkozik. H. azt gondolja, hogy első sorban a történeti irodalom iránt mutatkozó érdeklődés, boszorkányos módon dolgozták össze a forrásokat. A redakció benyulik a 3. század elejéig (ante). 63. §. Jeruzsálemen kívüli kultusz helyek. V. A hellenista korszak (160—196). Egyes paragrafusok: A görög civilizáció befolyása a Keletre. Templom és zsinagóga. A zsidóság érintkezése görög kultúrával. VI. A római korszak (197—251). Egyes paragrafusok: Asztrológia és mágia a zsidóknál. A nép jámborsága. Az orthodoxia jámborsága és hite. A palesztinai zsidóság a hadrianusi háború után. H. azt állítja, hogy a misna *irott* feljegyzéseken alapszik, már Akiba és Meir jegyezték fel misnákat (250). Megjegyzésektől egyes részletekre el kell tekintünk.

*

Beth K., Frömmigkeit der Mystik und des Glaubens, *Leipzig—Berlin*, 1927. 106 l. 8°

A szerző ismeretes „Religion und Magie“ című most 2-ik kiadásban megjelent nagybecsű munkájáról. A jelen könyv tárgya szerző saját szavaival: „Die Beziehungen von Glaube und Mystik

innerhalb des Christentums sollen auf den folgenden Blättern besprochen werden“ (Előszó). Három szakaszra oszlik: I. A misztika jámborsága. II. A hit jámborsága. III. A misztika a hitben. Az I. szakasz 3. fej. tartalma a német középkori misztika válfajai. A Die Seelenbrautmystik. B. Die Passionsmystik. C. Die spekulative Unendlichkeitsmystik. Ezeket világosan adja elő Beth, könnyen érthetők; a többit már nehezebben. A saját filozófiáját e homályos témáról némi misztika borítja. Jelesen a hit igazolására gondolunk. A misztika Európában erőre kapott, bizonyára nem tévedünk, ha a chaszidizmus hódításait és népszerűségét a modern zsidóságban erre az általános áramlatra vezetjük vissza. Megjegyezhetjük, hogy a modern zsidók misztikájának a chaszidizmushoz semmi köze nincsen. Irodalmi misztikusok egyéni misztika nélkül.

*

הפטר. Rabinoviz A. Z. Képek, mondások, történeti karcolatok. II. könyv. Tel Aviv 5628 (1927 ősz.). 98 l., nagyoktáv.

Bacher V. műveinek érdemes fordítója ügyes tollú író is. Ebben a héber könyvében 25 kisebb dolgozata van együtt 6 csoportban. A történeti karcolatok közül kiemelkedik a 4., mely Elia Wilna és a chaszid rabbi Zalman Snéur viszonyáról szól és az 5. „Adalékok a Snéur chaszid rabbik történetéhez.“ Szerző elméneiről beszél. Chaszid körből került ki, lett felvilágosodott ember, szocialista. A könyv befejezését képező „Neila“ c. megható vers és párbeszéd arra vall, hogy az öreg héber író visszatért ifjúsága hitéhez.

*

Hunterberg M., The crucified Jew. Who crucified Jesus? New York 1927. 107 lap, 8°

Hunterberg Anglia és Amerika sok keresztény templomában tartott előadást arról, hogy nem zsidók feszítették Jezust, hanem a rómaiak. Ezt az igazságot a 19. század tudósai felekezeti faj- és nyelvkülönbség nélkül számos iratban bizonyították ugyan, ma azért mégis újból meg újból kell hirdetni, mert az ellenkező 1800 év óta gyökeret vert a szívekbe, beidegzett a tömeglélekbe. A keresztfeszítés nem zsidó büntetés, a rómaiak gyakorolták politikai bűnösöknél. Politikai mozgalomnak tekintettek minden

népmegmozdulást, az olyat is, amely vallási tartalma volt. Az evangéliumokból állapítható meg, hogy a zsidó népnek nem volt sem oka, sem joga, sem hatalma, hogy Jezust kivégeztesse. H. a bizonyítékokat világosan sorakoztatja fel, idézve neves keresztény írókat is, pl. Tolstojt. Megszólaltak keresztény egyházi méltóságok a zsidómisszió és a kitérés ellen. A könyvnek angol népek között bizonyára lesz hatása. Vajon más népeknél is? Meggyökeresedett előítéletekről való lemondáshoz nagy műveltség kell, szellemi és lelki.

*

התוספתא. דון יחזקאל Tószefta Zeráim, Vilna 1925. VIII., 252 oldal, nagynegyedré.

Ennek a munkának szerzője **Abramski Ch.** slucki rabbi, aki az egész tószeftát fogja kiadni új kommentárral. A szöveget variánsok feljegyzése kíséri, melyeket az erfurti és bécsi kéziratokból, valamint a talmudokból és régi auctorok idézeteiből vett. A kéziratokat nem látta, Zuckermandel kiadásából, illetve a bécsi talmudkiadásban megjelent **אורי דגנה** c. variánsgyűjteményből idézi. Hogy melyik szöveget vette kiadása alapjául, nem mondja. Elég hiba. A párhuzamos helyeket külön jegyzi fel, kiegészíti az eddig létezőt. Rövid kommentárt ad **באורים** és külön „észrevételeket“ **חידושים** címmel. Nagy bevezetést ígér a teljes mű befejezése után ill. kinyomása után. Schwarz A. bécsi rektor munkáját, ugyancsak Zeráimra, nem említi. Miért? Ha nem volt róla tudomása, nagy hiba, ha volt, még nagyobb hiba. Részleteket olvasván a munkából, elég hasznosnak tartom, de a nagyon hangsúlyozott „pesat“ itt-ott léket kap. A kiállítás szép, a papíros jó. Reméljük, hogy nem fog töredék maradni. Ahol ily veszély fenyeget, célszerűbb lenne a második széderrel kezdeni.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

TANÜGY.

A hitoktatásról.

Eloolvasva e b. lapok hasábjain erről a tárgyról megjelent cikkeket s a lefolyt évszázó vizsgák friss hatása alatt álva kívánok e tárgyhoz hozzászólni.

Elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy az iskola feladata ma más, mint régebben volt. A vallásos nevelést a család adta, a tudást adta az iskola és az volt az elterjedt nézet, hogy ezzel a tudással tudunk oly művelt zsidókat nevelni, akik kellő önérzettel s hűséges odaadással ragaszkodnak a zsidósághoz.

Ma azonban az iskolának kell a vallásos nevelést is kezébe venni s a gyermekeken át a családra hatni s bizony akárhányszor küzdeni kell azért, hogy a család ne rontsa le azt, amit az iskola adott.

Ha a feladatot ebből a szempontból fogjuk fel; akkor nem a középiskolai hitoktatáson kell a munkát megkezdeni, hanem már a népiskolában. A népiskola feladata volna, hogy a zsidó gyermekeket megtanítsa folyékonyan héberül olvasni s hogy bibliai történetet s egy kis liturgiát tanítson. Kétségtelen, hogy az imádság nyelve nem lehet más mint héber, mert ebben gyökerezik a világ zsidóságának egysége s így már az elemi iskolában kell megrakni azt az alapot, melyre a középiskolában építhetünk.

Az kell tapasztalnunk, hogy a zsidó felekezeti iskolák négy osztálya nem oldja meg maradék nélkül ezt a reá háruló feladatot. A felekezeti iskolai hatóságoknak nem szabad megengedni, hogy akár a tulterhelés ürügye alatt vagy azért, mert az államilag szubvencionált tanító nem tartja magát zsidó hitközségi alkalmazottnak, ezen feladat teljesítése csorbát szenvedjen.

A nagyobb hitközségekben még van zsidó felekezeti népiskola, a fővárosban az ily iskolák száma szaporítható, de a kis falusi községekben, szórványokban a feladat megoldása igen nehéz s nehéz azon városi gyermekeknél is, akik városi községi iskolákba járnak. Az ily városi gyermekek hitoktatását

a legjobb zsidó népiskolai tanítókra kellene bízni, hogy a heti 2 órát a lehető legjobb eredménnyel tudják kihasználni. A kis falusi községekben, szórványokban megint más a feladat. Az előbbieken lehetőleg a kántortanítói intézményt kell meghonosítani. Ne csak kivételesen, hanem kivétel nélkül kell a tanítókat zeneileg s úgy kiképezni, hogy mindegyik tudjon jól előimádkozni. A metszést a templomszolgára kell bízni. A kis községek így intelligens vezetés alá kerülnek s fontolóra kell venni azt is, hogy a kiválóbb tanítójelölteket olyan teológiai kiképzésben is részesítsük, hogy az anyakönyvvezetői rabbi-helyettesi állást is betölthessék.

A zsidóság számszerű csökkenése, vagyoni leromlása úgy is szükségessé fogja tenni az ésszerű létszámcsökkenést s épügy mint más felekezeteknél a tanítók végzik a kántori teendőket, épügy legyen nálunk is kántortanító.

A szórványokba vándortanítót kell kiküldeni.

A XI. izr. községkerületben teljesített egyházátogatások s kiszállások alkalmával szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy vannak oly kis községek, ahol a hívek indolenciáján minden igyekezet hajtótörést szenved s hogy itt csak hatósági kényszerrel lehetett annak érvényt szerezni, hogy a zsidó gyermekek zsidó hitoktatásban részesüljenek.

Több községben sikerült a közönyösséget megtörni s keresztül vinni azt, hogy rendszeres hitoktatásban részesülnek olyan gyermekek, akik évekig hírét sem hallották a zsidó hitoktatásnak.

A községkerületeknek kell ebben az irányban megfelelő tevékenységet kifejteni s kiszállásokkal és pénzbeli segítséggel kell az orvoslást keresni. A pénzbeli segélyre nézve azt hiszem, hogy az állam által nyújtott hitfelekezeti segélyt erre a célra kell főleg fordítani s kevésbé arra, hogy a kis hitközségek tagjai még jobban leszokjanak arról, hogy a felekezeti életért s intézményekért áldozatot is kell hozni.

Igy nagyrészt elérhetjük azt, hogy a község iskolái tanulók vallásos nevelését nem hátráltatja az, hogy nem tudnak héberül olvasni. Esetleges hiányok héber olvasási tanfolyamokkal orvoslandók.

Most már a középiskolai hitoktatásról kell szólanom. Mi itt a cél? Nem más, mint oly zsidó ifjúság nevelése, amely nem csak mechanikusan tud imádkozni, hanem olyan, amely az imádságok tartalmát tudja, azt átérzi s a nyilvános isteni tiszteleteken úgy tud részt venni, mint évtizedekkel ezelőtt öregjeink tanultabb része. Oly ifjúságot kell nevelni, amely az imádságokon felül ismeri a bibliát, a liturgia keletkezésének s fejlődésének történetét s a bibliai történeten túl a későbbi

kornak nem annyira pragmatikus, mint inkább művelődési történetét.

A mi a vallásfilozófiát illeti, ezt mint külön tárgyat nem kell tanítani, hanem az olvasott bibliai, liturgiai, történeti anyag megbeszélése útján kell a tanár és tanulók együtt működésével a bölcséleti következtetéseket levonni.

Mi legyen most már a tankönyvekkel? Azt hiszem, hogy a fentiekben meg van adva a felelet. A bibliát és imádságos könyvét kell főleg és talán kizárólag forgatni.

Nem biblia és ima fordítást tanuljon az ifjúság, mert a heti két órában ezzel a módszerrel csak nagyon töredékes ismeretet lehet szerezni.

A módszer az volna, hogy az ifjúság olvassa az imádságos könyv héber szövegét, ebben olyan jártasságot szerezzen, hogy azt lehessen mondani, hogy »s'gura befiv«. Az így eredeti héber szöveg mellé olvassa el a vonatkozó jó fordításokat s ezen olvasmányok alapján, úgy tárgyalja le a hitoktató az imádságokat, mint ahogy egy jó tanár az irodalmi olvasmányokat letárgyalja. Ezen tárgyalási mód mellett megismerheti az ifjúság az imádságok történetét a legendás eredeteket, megtanulja a liturgiát s ennek keletkezését, s levonhatja az imádságokból is a vallásbölcséleti következtetéseket.

Ugyanígy lehet a bibliát tanítani. A szöveg hibátlan folyékony olvasása mellett Mózes öt könyvének alapos letárgyalása után a haftórának hasonló módon ismertetendők meg. Ha ezeket igazi paedagógiai készséggel veszi a hitoktató kezébe, akkor a nyolc évi hitoktatás heti két órai időben igen szép eredményekkel fog járni.

A fordítás, a héber nyelv és grammatika a Talmud Tórában tekintettel a rendes hitoktatás tananyagára volna tanítandó.

A zsidóság történetét a bibliából (Kronikák könyve) a bibliai kor utáni történetet pedig inkább művelődéstörténeti irányzattal nagy vonalakban. Kevés adattal s kevés évszámmal kell tanítani. A jelen lapokban ismertetett Joachim Prinz-féle Jüdische Geschichte irányzatával megírt tankönyv megfellelőbb volna, mint az eddig ismert és tulságos sok adattal és évszámmal megterhelte kézikönyv.

Ezzel nagyjában megfelleltünk volna dr. Benosofsky ama kérdésére, hogy milyen tankönyvet használjunk. Bibliát és imádságos könyvet, mind a kettőnek jó fordítását s egy a fenti értelemben megírt történeti tankönyvet.

Szükséges volna egy vezérfonálul szolgáló könyv a hitoktató kezébe, hogy ne csapongjanak valamiképen tulmessze és szétagázó sokoldalúsággal a hitoktató bölcséleti következtetésén s ne fitogtassa senki nagy tudását, hanem mindenki alkalmaz-

kodjon a tanulók gondolatvilágához s hatoljon be a tanulói ifjúság eszmekörébe s igyekezzék a képet, az erkölcsöset, az észszerűt s a kedélyreható részleteket a fiatal nemzedék elméjébe és szívébe vétni. Ez volna az útja egy igaz, buzgó, áldozatkész s önértékes tanulónemzedék felnevelésének.

Itt merül fel az az eszme, hogy a rabbik pedagógiai képességéről is kell gondoskodni. Nem elég a teológiai, nyelvészeti és filozófiai kiképzés, a neveléstudomány elsajátításával a rabbik a módszeres hitoktatást bizonyára jobb eredménnyel tudnák el látni.

Az ifjúság vegyen lehetőleg sokszor részt a nyilvános istentiszteleteken. Ha a tanrendben a hittani óra 8–9 közt van kitűzve; $\frac{1}{2}$ 8-kor lehetne scharisshoz a templomba menni s onnan az iskolába. Nem tudom, hogy a mai week-end világban nem lehetne-e oly tanrendet szerkeszteni, hogy az iskolákban a tanítás szombatán d. e. 11 órakor érjen véget. Így a tanulói ifjúság a $\frac{1}{2}$ 12 órás kezdettel berendezendő rendes muszafitistentiszteleten vehetne részt. Ennek keretében tartanák meg a hitoktatók a nagyok oktatására is szolgáló exhortációkat.

Nem kívánok a vázolt tananyagának az egyes osztályok szerint való felosztásáról tárgyalni. Ez oly részletkérdés, mely csak az alapeszmék elfogadása után volna tárgyalható.

En tapasztalatokon alapuló gondolataimat adtam közre s szívesen hallgatok meg minden nézetet, amely e fontos kérdés megoldásához vezet.

Székesfehérvár.

Dr. Heumann József.

Minta lecke.

A tanterv- és tankönyvrevízió alkalmából felkérem a középiskolai vallásoktató kartársak szíves hozzászólását az alább nyújtandó tankönyvfejezethez, amely a VIII. oszt. tankönyvnek van száma.

Előre kell bocsátanom azt, hogy a tankönyvnek kompendium-jellegére vonatkozóan nem térhetek el attól az állásponttól, amelyet a folyóirat hasábjain dr. Beneschovszky cikkére reflektálva kifejtettem, de viszont magam is érzem, hogy vannak bizonyos fejezetek, amelyeknél a kompendiumformától el kell térnünk a könyv egységes jellegének rovására is. Ilyen az ünnepekről szóló fejezet is.

Ennél a főkövetelmények a következők: a) teljesség — a könyvnek az iskolán kívüli körökbe való kerülése miatt; b) műszavak felkarolása. E kettő minden fejezettel közös kellék;

ami azonban ezt a fejezetet illeti, itt előtérbe lép egy igen fontos követelmény: *c)* az *érzületi anyagra* vonatkozó. Nem pathetikus nyelvre gondolok, hanem oly eszmeanyagra, mely a zsidó ünnepeket a filozófia eszmekörébe vonva, újabb szempontokból világítja meg azok jelentőségét és alkalmat ad a tanáknak, hogy azok iránt azt a tiszteletet és kegyeletet ébressze, amely még továbbra is biztosítja azok életbenmaradását. Az *a)* és *b)* alattiak természetesen kizárják a *c)* alatti szempontot, de az alábbiakban módot mutatok arra is, mikép lehet amazoknak is eleget tenni: a fejezet végén való egyszerű felsorolással. Ez teljesen kielégíti azt a követelményt, hogy az érdeklődő tanulóknak bemutassuk a szertartások részleteit kellő műszavakban és még sem aprózza el és nem huzza le az érzületi anyagot a minuciózítások sekélyességébe és nem rejti magában azt a veszélyt, hogy az idegen olvasó vagy a szertartások életből távolálló tanuló (és melyik nem az?) előtt torzképet nyújtson abból, ami előttünk még oly féltékenyen őrzött szentség. Inkább legyen azonban a műszókészlet elhanyagolva és a számonkérésből is kihagyva, mintsem az érzületi anyag szenvedjen alatta. Mert egyebet nem lehet szem elől tévesztünk: a VIII. osztályon nem lehet azon a szinten mozognunk, amelyen előző 11 éven át szövegtünk az ünnepekről. Elgondolásom szerint egy-egy ünnep egy-egy didaktikai egységet alkot és azt a könyv sorrendi beosztásából kivéve az illető ünnepek előtt kell feldolgoznunk. — »Az ünnepekről általában« után a »három ünnep« következik, itt ennek kihagyásával térek rá a »Nagy-ünnepekre«. Hogy szívesen látnék még stíláriis hozzászólást is, mondanom sem kell. Egyébként én sem szántam végleges szövegnek.

Az ünnepek általában.

A zsidó ünnepek általában *vallásos eszméknek* szentelt napok. *Peszach*: népi önállóságunk, szabadságunk elnyerésére emlékeztet, és a jövő számára azt a tanúságot nyújtja, hogy szabadság a népelet levegője. *Sábuot* ünnepe a szabadságnak megadja szentségét a *törvényvallás* emlékével és ébrentartja a tudatot, hogy szabadságot csak az a nép érdemel és csak az a nép elviselni, amelyik *kötelességet* is érez befelé és *hivatást* a maga erkölcsének terjesztésére kifelé. Nem szabad az a nép, amelyik irány és cél nélkül éli napjait, az a szabadságszeretet, amely öncél, csak állatias ösztön, de a legnagyobb méltósággá magasztosul az, amely szent cél szolgálatában tartja távol tőlünk a külső akadályokat s az idegen vágyakat. — Ám a népek életét nem csupán saját erejük táplálja, számolniuk kell a sors esélyeivel is, amelyek mögött az *isteni gondviselés* lappang,

Isten oltalmának tudatára ébreszt a *Sátrak ünnepe*. Szabadság-érzet lelkünk mélyén és Isten oltalma felülről a két pólus, amelyet a hivatásérzet összeköt, hogy népi és egyéni életünket egysúlyban tartsa, irányítsa.

Az ilyen áteszményült, egyéni és népelet elé táruul az *egyetemes emberiség üdvének* nagy látóköre, amelyet a zsidó *Újév* tart emlékeztetünkben. Erről a magas állásponttól végtelen kicsinynek találjuk egyéni voltunkat a maga kicsinyes vágyaival, önzésével és arra eszmélünk, hogy nagy hivatásunkhoz, emberi méltóságunkhoz képest visszamaradtunk, *vétkeztünk* és a *bűntudat* felidézésével tisztítjuk meg lelkünket a mindennapi élet-najszában reákrakódott salaktól a *Jomkippur* napján. A bűnbánat adja vissza lelkünknek benső szabadságát és ekkép a *Jomkippur* záróláncszeme belekapcsolódik a *Peszachba*, hogy a zsidó életet körülzárják.

a) Róshasáná (Újév)

Azokkal a vigalmakkal szemben, amelyek népies szokások szerint az év fordulóját kísérni szokták, komoly, mélabus hangulattal jelenik meg a zsidó Újév, amelyet idővel az egyházak is jónak láttak a templomba áttüntetni. A zsidóság a »fenséges (félelmes) napok« (*ימים נוראים*) bevezetőjét látja benne és egybefűzi a bűnbánat nagy napjával, a *Jomkippurral*.

Ha a zsidó Újév napjának jelentőségéből azt az eszmecsirát hámozzuk ki, amely annak morálfilozófiai jegyét szolgáltatja, egész raját találjuk a gondolatoknak, amelyek fölött az Isten uralmának ideálja trónol. Mélységes vallásos megindultságnak sejtetője már a tórai elnevezés: »Riadalom napja« *יום הרהור* is; érzelmi hullámszásból nem jegecesedik ki semmi fiatározott fogalom, benne még differenciálódás nélkül találjuk mind az örömet, amely e zsoltári igében jut kifejezésre: »Riadatokat az Ur elé, az egész földön lakók, szolgáljatok az Urat örömben« (100, 1) mind pedig a töredelmes bűnbánatot, amelyre Joél próféta a Sofár *שופר* hangja révén hívja fel hallgatóságát: Fújjátok meg a Sofárt Ciónban és riadatok fel... mert jön az Isten napja. (2, 1). Találkozik e két érzületi fénysáv a mai ünnepi hangulatban is, mert noha tulnyomóan bűnbánattól van telítve, átdereng rajta a messiási reményt keltő imák révén a Nehemiás korabeli újévi vigasz: Ne szomorkodjatok, mert az Örökkévalóban való öröm a ti erősségetek (Neh. 8, 10).

Hogy a Riadalom napja újév napját jelezte, a Tórából nem mutatható ki, sőt azt olvassuk, hogy »a hetedik hó tizedikén, Engesztelés napján szólaltassátok meg a riadalom Sofárját

és (ezzel) avassátok fel az ötvenedik évet (Móz. III. 25, 10), amit alátámaszt Ezékiel egy dátuma is: »a hónap tizedikén, Ujévkor« (40, 1). De mindkét hely arra vall, hogy az Ujév nem egy napra szorítkozott, hanem a hetedik hónap első tíz napjára terjeszkedett és így már itt találjuk csiráját a bűnbánati tíz napjának, עשרה ימי תשובה, mely a későbbi hagyományban kifejtett.

Míg a három Zarándokünnep nemzeti gondolatkörben fogamzott, a Róshasáná és vele együtt a Jomkippur az egyéni erkölcsi érzet talajában gyökereznek, de lombkoronájuk felnyulik az egyetemes emberi légtájain át az Isten uralmának eszméjéhez, amely szerint a napokban Isten trónra ül és annak magasságából az egyeseket veszi szemügyre, »gondol« rájuk, minél fogva az Ujévet a »megemlékezés napjának« יום הזכרון is nevezzük. Ennek nyomában jár a megítélés is, amelyről e nap az »Ítélet« napjának יום הדין jelzőjét is nyerte. Ezen eszme jegyében tölti a hívő e napot már a Talmud ideje óta. »Róshasáná napján a világjárók mindannyian úgy vonulnak el Előtte mint a bárányok (Róshas I. 1). Mint mikor a pásztor szemlét tart nyája fölött, átbocsátja juhait botja alatt, úgy számlálod és olvasod... és szabad ki sorsát minden élőlénynek.« (»Unőszanetőkef« ima).»

Világsszemléletek rajzásának központja az Ujév. A középkorban a személytelenségig desztillált univerzalizmusnak és a renaissance és reformációkorabeli individualista életérzésnek egymásba olvadása adja meg e vallási remekműnek romantikus színezetét, amely a fenséges napok közös imáiban is tükröződik. »Ó, aki végigpillantja és áttekinti a világot, előidézi az emlékezés hatámapját, amikor megvizsgálta minden egyes lélek... amikor az országokra kimondatik a végzés; melyiket érje háboru, melyiket béke, melyiknek legyen bőség, melyiknek inség osztályrésze.« Világtávlati alakra helyezkedve e napra teszi a hagyomány a teremtetést היום תחלה מעשיך, היום הרת עולם. és mi e tág alapról az emberiség egyeteméért imádkozunk; »Terjeszd ki félelmedet... minden teremtményeire... hogy egyetlen szövetségé váljanak a Te akarodnak szível-lélekkel való teljesítésére. ובכן תן פחדך De e világátfogó érzésből kiütöközik a szűkebbkörű népohaj: »Igazold a te népedet... a téged imádoikat... a hozzád folyamodókat, a benned reménykedőket... ובכן תן כבוד ל' לעמך De jogait követeli az egyéni érdem is, ובכן צדיקים, a jámborok boldogulását s a gonoszság eltűnését kérve, még ezt sem személyes okokból, hanem a legmagas-

sabb eszményiség alapján, hogy királynak, világuralkodónak bizonyuljon Isten. ותפוך אהה

Az egyéni gondviselés napjává teszi ez ünnepet a tóra- és haftóraolvasmány is és jellemző a régi jámbor zsidó gondolkodásra, hogy a gondviselés legnagyobb tényét a gyermekáldásban, illetve a gyermek megóvásában látta. »Isten gondolt Sárára«... és született gyermeke (Izsák); Hágár gyermekét is megmenti Isten angyala. (1. napi tóraolvasmány), megmenti Izsákot a feláldoztatástól (2. nap); Hanna gyermekáldásért fohászkodik és elnyeri (1. napi haftóra); Ráchel siratja gyermekeit... de Isten megvigasztalja: visszatérnek még a gyermekek hazájukba... Drága gyermekem-e Efrájim, enyelgő kiseddem-e, hogy... könyörülöm kell rajta. (2. napi haftóra). Világuralom és atyai jóindulat két véglete jut kifejezésre e megszólításban is: Atyánk, királyunk. אבינו מלכנו

Egyéb szertartások és imák: כליותה השליך szokásos
כתובה וחתימה טובה, לשנה טובה köszöntés:

b) Jóm kippur.

Az emberi lelkiismeret már a legrégibb időben számos alakban keresett kifejezést, tanúság erre az egyiptomi Halotti Könyv és a babiloni bűnbánati zsoltárok. De sehol nem halljuk oly tisztán, a büntetéstől való félelemtől függetlenül is megszólalni, mint az Engesztelés napjának (Jóm hakippurim) (יום הכפורים) intézményében.

»E napon engesztelődik irántatok (Isten), megtisztítva benneteket minden bűneitektől, az Isten elé tisztálkodjatok.« A Misna szerint »minden bűneitektől Isten előtt megtisztít a Jóm-kippur, de emberek ellen elkövetett bűnétől csak akkor, ha előbb megkérleli az ember embertársát.« Az engesztelés tehát két elemet tartalmaz: bűnbeismerést, illetve büntudatot és jóvátételt. A büntudat felidézésére szolgál a bűnvallomás (ודוי) amelyet már a jeruzsálemi templomban végzeti főpapi istentiszteletre a Tóra is előír és később imakönyvünkben állandósított szövegezést nyert (הוא על stb.). Ez a bűnlajstrom embertársaink elleni, vagyis oly vétségekre és hibákra terjed ki, amelyek az általános emberi lelkiismeret szerint elítélés tárgyai, a tisztán vallási ritus elleni vétségekről hallgat. Ezek beismerése kifejezésre jut a bójtben, az önfeláldozásnak szimbólikussá tett formájában, ami által ugyanis ítéletet tartunk testiségünk, gyarlóságaink, vágyaink és szenvedélyeink fölött, amelyeket az Isten képre teremtett embert hivatása magaslatáról a földi élet sarába rántják. De még a bójtnak is megóvja spirituális jellegét a haftórának prófétai igéje: Ez-e a bójt, amelyet én

kedvelek, a nap, amelyen az ember sanyargatja magát... Nem-e inkább ez a bűjt, hogy felpattantsd a gonoszság bilincseit... hogy megszegjed az éhezőnek kenyeredet, a bujdosó nyomorultat házádba fogadd... A bűnbánati (halotti) ruha felvételével teljesen kiragadjuk magunkat a földi élet kapcsolataiból és a mennyei ítélőszék elé állunk vádlottakként, hogy aztán hófehéren kerüljünk ki.

A bűnbánati imádságoknak alaphangjait adja meg a bűnvallomás azon szava, mely szerint: Eltértünk a te parancsaidtól és jóságos rendelkezéseidtől és nem találjuk meg lelki egyensúlyunkat, de te »igaznak bizonyulsz mindabban mi bennünket ért« (Ezra). Az ünnepi imakönyv (Machzor מַחְזֹר) ily bűnbánati imákon kívül Isten szentségét is számos ódában magasztalja, ezzel is feltárva a végtelen irt, amely az eszmény és a mi életünk valósága között feltárul.

A nap hangulatának felülmulhatatlan magasztosságát emelik a hagyományos dallamok is, melyek imáinkat kísérik. Legismertebbé és legnépszerűbbé a »Kol Nidré« (כל נידר) dallama vált, amely Lenauból is oly mélységes megilletődést vártotta, hogy azt dithirambikus leírásban megörökíteni méltónak tartotta.

A jóm kippurnak külön imaegysége a régebben minden böjtnapon divott »kapuzárás« נְעִילָה ima az esteledés órájára. Ennek tefillájában a jellegzetes rész (אחה נהין) oly mondatot tartalmaz, amely a köznapí ima elő részében is előfordul: Mik vagyunk mi, mi a mi életünk, mi a mi jóságunk, mi a mi érdemünk... stb. Visszhangja ez a zsoltár ez igéjének: mi a halandó, hogy rá gondolsz és az emberfia, hogy vele törödsz (8. zs.). E három, az ember kicsinységét kifejező elégikus sóhai optimisztikus hangba megy át. A zsoltár szerint Isten mégis magához hasonlóvá tette az embert a bölcsesség adta hatalom által, a reggeli ima szerint nagyságunkat az őskőtől öröklött erények állapítják meg: »De mi a te néped vagyunk, szövetséges társaid, Ábrahám ivadécai...«; a Neilaima szerint: a bűnbánat, az ima emel bennünket az állatóság fölé (Te azonban az embert azzal tüntetted ki, hogy eléd járulhat).

Egyéb szertartások: נְפִילָה »lélekgyertya«, sarutlanság. Sófárhang az ünnep végén a Jóbel hirdető kúrtharsogtatás emlékére. Szokásos köszöntés: נִמְרָה לְמֶרְ — נִמְרָה חַיִּים טוֹבִים.

JABNEH.

HOMILETIKA.

Sirkőavató beszéd Baracs Károly sirján.

Still ruhn	Die Kräfte
Oben die Sterne	Des Guten.
Und unten	Hier flechten
Die Gräber.	Sich Kronen
Doch rufen	In ewiger
Von drüben	Stille.
Die Stimmen	Die sollen
Der Geister	Mit Fülle
Die Stimmen	Die Thätigen
Der Meister.	Lohnen
Versäumt nicht	Wir heissen
Zu üben	Euch Hoffen.

Kegyeletben összegyülekezett testvéreim!

Baracs Károly sirja fölött nem tud megenyhülni a fájdalom, amelynek máskülömben a robotos napok lihegő törtetésében gyors a szárnya, s örökös ösztönrel az élet ereszei alatt veri föl újra rombadólt fészket és hamar temeti el szívében is azt, amire a mulandóság követ gördít, ájult vallomással, hogy minekünk sziklatömböt kell keresnünk, időállót a viaszszív helyett, mert onnan a lét küzdelmeinek hév napsugaraitól olyan gyorsan pereg az emlékezés máló betüje.

Baracs Károly sirhantjának tövében bírokra kél egymással az örök töprengés, a gyötörő kétely: miérték özőne, sóhajok sóhajtatója, törpe szavak egetostromlása: halhatatlanság és elmulás, mennyből-eredt lélek sejtése és porrávaló szépségek sirbazuhanása. Fönn az égbolton örök napsugár, lenn a sirban örök elmulás; fönn, sejdített, hitel hirdetett tulvilágban sugárzó lelkek mulhatatlan továbbragyogása, lenn, a rög mélyében kinzó kételyek torz fintora: eddig és nincs tovább. Önáltató frázis-e, hogy más csillagon virraszt fölöttünk az Isten lelké-

ből szakadt lélek: »nem válhatott porrá«, vagy tompa zuhanás a szívünkön: egyedül a sir igaz, egyedül a veszteség: igazság, egyedül az árvaságunk: valóság, a többi mind: szóvirág, temetői kántáté, formaság, szertartás, álom, a rögn való szálmasságaskodás, amittől olyan messze minden csillag. Hát lehetséges-e, hogy élt egy *Baracs Károly*, akinek a lelkét csillagból-jöttek tudtuk, lényének csodálatos szépsége úgy ragyogott közöttünk, mint földi éjszakákban virrasztó csillag odafönn a menny fokán, s mindez a szépség és tündöklés úgy hervad idelenn ebben a sirban, amiképen fejedelmek koponyája miben sem különbözik a koldus csontjától? Ki tudná megmondani, — mondja Kohelet — fészall-e vajjon a legnagyobb ember lelke a csillagokba s a legkoldusabb élőlényé a sirba? Csillag-e, vagy sir? Örök élet-e, vagy örök elmulás? S hallgat összeszorított ajakkal a kérdéseinkre csillag is, sir is. A *Baracs Károly* siremlékén — látjátok testvéreim — egy föllopozott könyv, rajta az ő kedves költőjének merengő szava, a mi tépődéseinkre a csöndes, elhárító válasz: »*Still ruhen oben die Sterne, Und unten die Gräber*«, Hallgat a csillag, hallgat a sir...

És mégis... *Itt e sir fölött*, mintha a halkantámadó, délidői szellőfuvalatban, kétségek éjszakáját szerterebbentő üzenet szállna. Ne sirjatok! él *Baracs Károly*! Hát meghalhatott-e a lélek, a lelkekbe szállott? *»Gondolkozom, tehát vagyok«*, — mondja a filozófus — szellemünkben az ő szellemsugárzásának fényszikrái, szellemünkben átröppen késő nemzedékek ujonnan jövő szellemébe halhatatlan örökségképen: diadalmas bizonyosságnak érezzük, nem lehet halott a lélek, amely így hatott, amelyet úgy őriz minden szív, mint templomos aranykelyhek örökmécs lángját tünt éjszakákból új hajnalra virradt szikkadatlan szent olaj... mi is pihenni térünk majdan álomtalan szemmel, *Baracs Károly mellé*, de a földi álmainkat ő tette szebbé és nemesebbé és unokáinknak nem hagyhatunk drágább örökséget, mint amit tőle kaptunk... Halljátok-e, a Goethei strófák melódikus muzsikáját? hallga csak! hallga! halk ritmus zeng tovább: *Doch rufen von drüben, Die Stimmen der Geister, die Stimmen der Meister*... halhatatlan szellemekkel volt a földi társalgása, a leghivebb, a legmegértőbb adeptus eliziumi mezőkön karöltve jár mulhatatlan mesterekkel és a szellemüzenet úgy száll reánk, mint angyal-mosolyok vigasza könnytől-bánattól sápadt arcok fellegére. Mennyei üzenet... köröttünk jár, köröttünk száll, úgy simogat, úgy csitít, mint gyással takart oltárt bársonyos zsoltár, mint valami rejtelmes, égből-zendülő csöndes orgonafutam földi sikoltások jajsavát. Itt száll, itt virraszt köröttünk az üzenete: *Von drüben die Stimmen der Geister*! Nem halljátok az üzenetét? nem

érzitek-e a szelleme zuhanását? talán itt illatozik halhatatlan illattal az ő szelleme abban a sirja körött nyíló, tavasztálmódó, kicsiny virágszállban: az a szépség, az a hervadatlan báj, amely az ajkai körött mosolygott? talán ott suhan nesztelenül abban a lebbenőszármu, lilomról-lilomra szálló pillangóban — a lelke, az a lélek, amely minden földi szépségből mámorosra tudta teleszivni a valóját? talán ott éneklő lágyan, szeliden abban a pihegő galamgurrogásban az az örökkönélő jóság, amely úgy tudott szeretni minden ártatlanul szenvedőt, minden bántottat, minden gyöngét, minden méltatlanul üldözöttet, minden sértett igazságot, minden könnytőlázott gyermekarcot? talán ott szárnyal büszkén, bátran, szabadon abban a bérci fészkeről föl-röppent villanószármu sólyomban, a lélek, a *Baracs Károly* lelke, amely úgy tudott sikrásszállani minden eltaposott jogért, eltorzított eszmények igazáért, árva magyar hazája jövőjéért, üzött Áchászér fajtájáért, s úgy értett hozzá bölcsen, őszintén, meggyőzően, kétséget, gyanúsítást nem tűrően: egybefonni, egy koszoruba szöni a magyar ákác lombját a libanoni pálmavirággal? Hattyu csónakon, tulvilági vizekről evező, vértés Grál lovagunk, szent lángok őrizője, *Baracs Károlyunk*, sitódon tul, messziről, végtelen magasból, sejdített tulról, óh, jöjj hozzánk égi üzenet, mennyei testamentum, szelid vigasztalás, föl-magasztaló biztatás: hát nem válik-e büszkeséggé a siralmatok: hogy voltam, hogy éltem, hogy a tietek voltam, hogy értetek éltem? nem tettem-e szebbé a földi vándorlástokat, amikor veletek jártam? Igen! *Baracs Károly*! mi értjük az üzenetedet, *Von drüben die Stimmen der Geister, die Stimmen der Meister*, hogy földi kincset, vagyont el lehet veszíteni, fejedelmek fejéről koronák is lepereghetnek, de az, amivel egy nagy, egy sugaras lélek megnevesített bennünket: hervadhatatlan kincs. A gyöngyöt el lehet veszíteni, de a gyöngy gyöngy marad a porban is, ahová eltűnt, csak a vesztők lettek szegényebbek, a föld, amelyen egykor ragyogott, az gazdagabb, gazdagabb egy csodagyönggyel, sugarai teste nélkül is ott fénylenek száz meg száz halás lélekben. Nem tudom elhinni, hogy lehet egyetlen szívet, egyetlen ember is, aki *Baracs Károlyt* ismerte, aki keze szorítását érezte, hogy szegénységében is ne vált volna gazdagabbá, mert ismerhette, hogy fásultságában is ne lett volna jobbá, mert azt a két csillogó, két gyöngyöt láthatta, az ő majd tengeremély, merengő, majd meg tűzben, hévben, önérzetben, őszinteségben, egyenességben, meggyőződésben lángoló két szemét.

Vigasztaló végrendelet, emberszívet enyhítő a márványirás tanúsága itt ezen a siron. Mintha csak a *Baracs Károly* életvallomását hallanók, halálos ágyon is megihletett: »Ne sirjatok

volt, diszjelvény, almagyümölcsöshöz volt az hasonlatos, ez az *עולם העולם* az égi csillagtestekre emlékeztetett; az élet, a sors gyümölcsöshöz termése számokra csillagfényesség volt, amely ezek utjaira hintett irányító fényességet; az aratásod égi csillag, ideál. A termésed, amit gyűjtöttél, *וכפרה היתה שני הקנים כפרה*. A karjaid alatt a könyv. Az írás. A könyv, az írás, a szellem fényéből alakult ki életed szépsége. Ennek a léleknek Menauro-jából sarjadzottak földi léted diszítései: az *עולם הנולדים* a lélek hazáját szimbolizálták, a járásodat, a kezéd munkáját az istenség, angyal eszmének szolgálatában. És Mózes, a Mester nem tudta, hogyan készítse a Menaurot. Az Isten szólt neki: az aranyat dobjad a tűzbe *תעשה הסנורה* magától fog az majd alakulni. Te tudtad azt *Baracs Károly*, hogy hogyan vess tűzbe minden külső ragyogást, s egyedül a szent célt hogyan tartsd szem előtt. Példát adtál nekünk, hogyan kell szeretni hazát, nemzetet, hivatást, hitet. A magyar zsidóság disze voltál, gyülekezetünk hervadhatatlan ékessége, az egyetemes zsidóság hivatott vezéralakja. Nem vontad el magad fáradság, háládatlan munka elől. Köszönjük neked, hogy sívár, önös világban biztató fényt gyújtottál a csüggedt szemünk előtt. Köszönjük neked, hogy magaddal, magadban, visszaadtad nekünk az emberbe vetett hitet. Köszönjük neked, hogy keserűségért vigasztaltál, hogy sokszor cserje és dudva között pálma tudtál lenni. Köszönjük neked, hogy hitet öntöttél belénk: érdemes volt élni, mert egy *Baracs Károlyt* ismerhetünk. Köszönjük neked, hogy minden szépnek szeretetében tanítómesterünk voltál. Köszönjük neked, hogy árva testvéreinkért merészen szót emeltél. Köszönjük neked, hogy a budai zsidó gyülekezetnek büszkesége voltál. Hogy sirnyiltunkig a te emlékeddel megfényesedve járhatunk. Köszönjük minden koronádat, amely mint a Mózes arcának sugárzása, szerénységben csillogott rajtad, s bennünket világított meg. *Die sollen mit Fülle die Thätigen lohnenn*. A neved ragyog, csillog a sírköveden. Semmi más dicsérő, magasztaló szózat. Nemzedékek jönnek majd, helyünkbe mások, de Téged elfelejteni nem fog új idő, más nemzetség. Amíg e gyülekezetben szív fog dobogni, a *Baracs Károly* nevét mindig hódolattal fogják említeni.

Itt állunk körülötted *Baracs Károly!* nevednek hordozói, érdemeid ismerői, tisztelőid, híveid, barátaid, akik szereteted, hűséged, jóságod örök hálásai vagyunk. Csüggedt tekintetünk, könnyes szemünk sejtelmes magasba szárnyal, — a kő szétmállik, porlad, a felírás siremlékedben megfakul — te élsz bennünk, nemzedékeinkben idők viharain, mulásán túl, a halk, a

csöndes kadis imádságunkban, amíg fölénk is kadis borul, halott porodból, halhatatlan lelkekből zoltáros ütemmel zeng biztatón végrendeleted végső akkordja: *Wir heissen euch hoffen!* Veled reménykedünk, a neveddel küzdünk, a szellemeddel lépdegélünk csöndben, kezünkben az örökkévalóság felé vezető vándorbottal

Áldott *Baracs Károly!* áldott legyen az emléked örökkön, örökkön! Ámen!

(Zsolt. 23, 4.) *נִם כִּי אֵלֶךְ בְּנֵי צִלְמֹת לֹא אֵרִיד רַע*

Elmondotta **Dr. Kiss Arnold** vezető-főrabbi.

KÜTFÖK.

339. szám.

A tatai zsidók politikai szervezete 1758-ban.

Dr. Weisz Miksa emlékének szentelem ezen közleményemet.

A Magyar Zsidó Szemlében (XXXIII. 19—27) közzé tettem »A tatai zsidóság szervezete a XIX. század elején« cím alatt azon szabályzatot, amelyet a grófi uradalomtól 1806-ban nyertek elődeink. Az IMIT 1918-as Évkönyvében (228—242) »Esterházyak szerződése a tatai zsidó hitközséggel« cím alatt azon megváltozott szervezetet, amelyben 1838-ban részesültek. Megállapíthatjuk, hogy a »Religions-Ordnung«-gal párhuzamosan volt az u. n. »Policey-Ordnung« vagy megcsonkított kifejezéssel »policey« (Büchler, Magy. Zsidó Szemle, XI. 502), amely alatt a zsidók politikai jogaikra vonatkozó szabályait, más szóval szervezetüket értették (lásd közleményemet a Mult és Jövőben, IV. 423—425). Dr. Bernstein Béla (u. o. 202—205) a »Juden-Polizei« című közleményében kivonatolja a rohonci zsidóság szervezetét, amelyet 1732-ben kaptak gróf Batthyányi Eleonórától. Dr. Bernhard Wachstein (Urkunden etc. in Eisenstadt XIV—XVII) a megmaradt töredékét adja azon szabályzatnak, amelyet herceg Esterházy Pál földesur adott a kismartoni zsidóknak 1690 január elsején. Dr. Weisz Miksa (Magy. Zsidó Szemle, XLVII. 40—47) a lovasberényi zsidók privilégiumát közli, amelyet gróf Cziráky Antal Mózes 1798-ban írt alá.

Abban a helyzetben vagyok, hogy leköszölhetem azon »Policey-Ordnung«-ot, amelyet a tatai Esterházy uradalom adott zsidóinak 1758-ban. Megjegyezni kívánván, hogy már ezt megelőzőleg is kaptak a tatai zsidók »policey«-t, amint azt megállapíthatjuk azon okiratból, amelyet Büchler adott közre (M. Zs. Szemle XI. 502). E szerint ezen szervezet 1749 előtt már létezett, azonban a mai napig ennek nyomára nem juthattam, mert a tatai hitbizományi levéltár jelenleg hozzáférhetetlen. Ezen szervezetet is csak Székely Ferenc és Wertheimer

Adolf urak szeretetreméltó közbenjárására kaphattam meg, amiért ezennel köszönetet mondok mindkettőjüknek.

A szervezet szó szerinti szövege, ekként hangzik:

A külszeten:

*Policey ordnung dern
Totiser Judenschaft*

Ao 1758: —

A belszeten:

Gott dem allmächtigen

Sollet ihr fürchten, dienet ihm mit gantzen Hertzen in unseren kleinen Tempel welches die Synagog Verstanden. Kommet ihr gsammet zu sammen damit dasz gebet mit Ver sammlung angefangen, in Specie der schulsinger und schul bedienter von denen Ersten ein finden das gebeth an der wochen und Sabath nicht Ender an zu heben bisz nicht 3. mahl an der schul thür geklopft oder geruffen.

2.

Alle freytag zu abend solle der schul bedienter den Rabiner befragen wasz zeith zu klopfen und ruffen hat damit das Volk von ihr arbeits ab zu halten solle der Juden richter in gemeinde sachen etwas zu ver richten haben musse $\frac{1}{2}$ Stund mit dem gebeth auf ihn warten solle aber lenger aussen bleiben könne der rabiner mit zu ziehung der zwey kirchen vetter das gebeth anfangen lassen.

3.

In der Synagog stehet ihr furchtsam, gleich knecht vor dem aller Höchsten Herrn. die grossen haben die kleinen zu erinnern vor wehen sie stehen, absonderlich solle sich keiner unter stehen in der Synagog Einer gegen den andern eine Hand auf zu heben, sollet behüte (Gott) geschen haben die kirchen Vatter macht nach ihre ordnungen eine Pfand zu begehren, und bleibt so lang in ihren Händen bisz von der gemeinde ausz gemacht wasz Straff zu er bringen hat.

4.

An Montag und Pfingstag zu frühe sollen in der Mannes und weiber schul 2: Samel bogen von dem kirchen Vatter auf gestellt werden was in der weiber schul ein kommet müssen bemelte kirchen Vatter zu-Händen kommen, die Bruder schafts Vätter seinen aber nur besorget nach den Neuen Licht und nach ostern Pfingsten Langen Tag Lauben Hüthen Vest ihre Bixen aus zu setzen.

5.

Bemelte kirchen Vatter müssen obacht haben alle In-fälle wasz zu der allmossen Cassa gehert was in der wochen

gefallen also gleich richtig ein zu bringen an Sabbath oder sonstigen Feiertagen ein kommet, solle vor dem Langtag und obern ein Cassiert werden und einer so nicht in der gute zahlen wollte, könne mit dem ersten mahl und Langen tag Licht gehemmet werden, wenn mit diesem nicht genug ist, können die kirchen Vatter mit andere Jüdische Execution verfahren bisz also richtig bezahlt.

6.

Die Billeten so an denen armen durch reisenden Juden ausz gegeben werden, sollen durch den beglaubten seiner unterschrift Jedere nach seinem Vermögen gemacht werden, und keine Neue Billeten in der Buxe ein gelegt, bisz nicht der alte völlig herauszen seinen und die kirchen Vatter auf richtig ohne eigene Lieb oder zu Laun ausz geben, so aber an ihnen zu speisen ist und er wiesen werde können, dasz nicht gerecht ausz geben sollen die selbigen kirchen Vatter f2: Straff an der gnädigen Herrschaft schuldig sein, so aus die Jenige ein Billeten gäst zu ruc schiken seien die kirchen Vatter besorget alle schärfe gegen ihn zu gebrauchen, und müsse Expressa die gäste behalten so ihm geschicket seinen.

7.

Einer so heyrath ist das erste Jahr frey von allen gaben wie auch von denen Billeten gästen zu verstehn wann ein Student ist und weiter Studieren will, wann sich aber in einer Handlung Stuplirt hat gleich als andere Juden gaben und Billeten bey zu tragen.

8.

Dem Juden richter werden keine Billeten geschrieben hin gegen wenn frembte Rabiner Schul singer oder sonst ansehnliche Leuthen an kommen musse Einen bey sich behalten. Solte er schon mit einen belegt sein, und noch andere an kommen, solle zu dem ersten bey sitzer geben und so lang bey ihm ist alle tage von dem kirchen Vatter eine Billeten herausz gegeben werden. Hingegen musse der kirchen bedienter den frembten zu dem kirchen Vatter führen da mit erwiesen zu können welcher mit gästen belegt ist und selbigen tag keinen mehr schiken solle.

9.

Jährlich den 3 oster feyertag, solle die Juden gemeinde renoviert werden nehmlich ein Richter zwey bey sitzer zwey kirchen Vatter zwey Beständiges Licht ver sorger auch zwey Cassier, wo bey die gantze Judenschaft in der wahl kommen sollen (zu ver stehen die Jenige so ihre gaben richtig abführen, welche aber nicht zahlten ausz geschlossen seinen).

10.

Folgender art in bey sein des Rabiner richter und bey sitzer durch fünf aus der Buxe herausz gezogene Electoris sambt zwey zu dritter der alle keiner Ver wandschaft haben Sancto vor genohmen werden, und in bey sein des Rabiner und richter zwey bey sitzer und sonstere beartigte Jüdische Beamnten zu votiren nach art der Vorschriften in unseren ceremonien.

11.

Wann sich einer unter stehen solte ein ambt vor sich oder von einem anderen bey der gnädigen Herrschaft zu suchen, welches wieder des privilegium lautet, soll der über tretter mit F 100 Straf an der gnädigen Herrschaft belegt werden, und auch künftig an den gemein diess nicht mehr kommen.

12.

Derjenige so nicht in die wahl komet solle auch kein ambt zu gelassen werden.

13. 14. 15.

Haben in sich wie bey obmessung der Copitel an Sabbath und anderen Feiertagen und zu anrufung der Segen bey der 10 gebot wie und wann Sancto zu ver halten haben ver mög Jüdische Vor schriften in obiger Numro.

16.

Wirth nicht erlaubt auszer der Synagog ein gebeth mit 10 Männer in seinem Haus zu ver richten bey Straf F 15 an den kirchen Vetter solche auch zu ein treibung aller Jüdische Execution befuget seien. Exclusive in den Sieben trauertagen oder einer so krank gewesen und wegen seiner Schwachheit nicht zu Schul gehn könne diesem ist er laubt dasz gebet in Haus an zu stellen mit bedingungen, dass ein allmossen Büxen auf stellen solle, und was darin gefället denen kirchen Vatter zu behändigen so auch an Sabbath und anderer feiertagen das Capittel vor und auszer der Schul zu vor beten gänzlich vor bethen, bey Straff ein Ducaten an der gnädigen Herrschaft und ein Ducaten an der allmossen Cassa.

17.

Die ausz theilung der vor Better an unseren Neuen Jahr auch das Horn Blasen solle von denen Juden richter bey sitzer und zwey kirchen Vatter acht tagen vor her bestehen dergleichen bewandniss solle auch von den Langtag haben.

18.

Wenn einer zu den Segen musse beruffen werden und selbst den Segen kauft musse gleich wohl dasz gebührlie zu der allmossen Cassa zahlen.

19.

Alles was zu der hiesigen Judenschaft gehert sie mögen zu Haus oder nicht zu Haus sein was seine Leuthen brauchen und nötig haben so geht der schulsinger schulmeister schullbedienter musse Jederer von Pfund Rind fleisch Ein ungarisch zallen, von ein Kalb zwey groschen von Schaf oder Ziegen zwey groschen von Lämmer ein groschen eine ganz zu schlachten zwey Krutzer von Indianer zwey Krutzer eine alte Henne Ein Krutzer von ein Jung Henne $1\frac{1}{2}$ X ver stehet sich bisz unser Neues jahr vor Jung genohmen wird solches bewandnis hat es auch mit den Lemer und ziegen.

20.

Das Schlachten musse apsilute von den gemein schlachter bestehn, und von keiner anderen werden, sollte sich einer unter fangen Rind fleisch oder Feder führ geschlachtet herein zu bringen wenn ein in Heimischer ist solle mit f. 15 Straff belegt werden, die Helfte an der gnädigen Herrschaft die Helfte an der allmossen Cassa solte der Schachter selbst ein durch schleif machen und ihm bewisstlich zu machen ist solle ipso facto vor seinem Dienst Cassiert sein und von der gemeinde ausz geschafft werden.

21.

Wenn einer eine Hochzeit oder Beschneidung machet ist nur die Helfte von Rindfleisch Kälbers Schabbes Feders führ schuldig zu zahlen.

22.

Wasz wein ein geführt wird, und selbstn ausz dringet zahlt von Jedem Eimer fünf groschen wasz aber wirt gibt von Jedem Eimer zehn groschen, wasz in gantzen ver kauffet wird von Eimer $7\frac{1}{2}$ X, und so balt den wein ein bringet darf in seinem Keller nicht ablegen wenn nicht vorher bey dem Cassier oder arendator gemelt ist wie viel Eimer seinen von wannen her kommen, und ist der gemeinde Cassier oder bestand ein haber befuget an Jeden fass ein Petschaft an zu legen, und so diejenige welche ein führen wieder setzen sollte, sollen vier Ducaten Straff schuldig sein zwey Ducaten an der gnädigen Herrschaft zwey Ducaten an der gemein Cassa.

23.

Auch wird künftig kein Lager Essig wie wein ab gerechnet, sollte sich einer unter fangen wein in seinem Keller zu legen ohne vor wissen obiger leuthen oder sonstn ein betrug spielen, sollen die wein ipso facto Convisgiert sein die Helfte an der gnädigen Herrschaft die Helfte an der allmossen Cassa.

24.

Die wein Contracten sollen alle zeith von osteren anfangen, sollte die gemeinde vor guth befinden den wein satz zu verdingen müssen vier wochen vor unseren Neu Jahr geschehen.

25.

Sollte einer wein ein führen und vor geben dasz die weine nicht Causcher seien, sollen die Cassier oder der arendator besurget sein durch einen Christen die weine wirklich nicht Causcher zu machen damit auf der probe zu kommen, sollte dieses alles nicht genug sein den betrug zu ver hüten, stehet der gemeinde frey mit zu ziehung dere zwey cassier diesen ponct nach aller erdenklichen arth zu ver bessern da mit alle unter schleiff vor zu Bauen.

26.

Die Jenige so von ihre schul sessel jährlich Sechs gulden zahlen haben alle halb Jahr ein gulden zu der allmossen Cassa zu er legen. Sessel so vier gulden zahlen halb jährig 45 X zu der allmossen Cassa, die aber nur zwey gulden jährlich zahlen zu der allmossen Cassa $22\frac{1}{2}$ X erlegen. Bemelte 3 Classen was sie nach unserer arth in der Synagog kauffen können darhin Devalvirt werden.

27.

Rabiner und Juristen seien schuldig alle monath den Schachter zu Exemanieren und seine schlacht messer prospiciren damit seines Anmbt nach unserem gesetz beobachtet wird.

28.

Wenn künftig ein Rabiner schul singer oder gemein bedienter auf genommen wird solle der Juden richter die gantze Judenschaft beruffen lassen, und votiern, und auf was arth auf genohmen wird die Contitionen in den gemein Buch ein zu tragen, dann hat der Juden richter und Beysitzer keine macht von seinen acarth etwas zu verordnen oder zu machen, so auch wenn einer Rabiner oder schul singer schul bedienter ab sagen wollen musse wiederumb mit vor wissen der gantzen Judenschaft geschehen.

29.

Die schulmeisster sollen alle Sabath mit ihren schul kindern zu dem Rabiner oder sonstn gelehrten kommen und ihre Lectionen auf sagen lassen da mit zu sehen ist dass ihre schuldigkeit apserviern (sic!).

30.

Dax wann Heyrath bleib bey ihren allten gebrauch, nehmlich dem Rabiner von Erste f. 100: f 1:30 x. von

andere hunderth biss f 1000 von jederen f 100 ein gulden, biss 2: oder f 3000 von jeder hunderth $22\frac{1}{2}$ x von f 3/m. weither ist weither nicht schuldig zu zahlen. Die allmosen Cassa bekommt $\frac{1}{3}$ weniger als der Rabiner, so auch bekommt der schul singer mit dem gemein bedienter zu diesem Dax zahlt der Breytigam $\frac{2}{3}$ und von seiten der Braut $\frac{1}{3}$ kupel geld wer in Loco ist zahlt wie an den Rabiner wann über felt ist zahlt Dopelt.

31.

Wenn einer auszer Totis heyrath musse gleich die Helfte von obigre Dax zahlen.

32.

Wenn einer ein recht bey dem Juden richter vor bringt musse der richter seine zwey bey sitzer dazu nehmen und keinen frembten.

33.

Alle ein kunfft der Judenschaft schutz gelter Capital Dax fleisch und wein gelter, auch einige ver städniß so mit einige haben die nicht beständig hier seinen in Summa alles und jedes solle der Juden richter nichts ein nehmen sondern alles denen 2 Cassier behandelt werden. Hingegen solle bemelte 2 Cassier in der gemein Stuben ein Kasten mit Zwey schlessen halten, und jederer soll nur ein schlüssel haben damit einer ohne dem anderen nicht über dem Kasten gehen können.

34.

Besagte Cassiere sollen kein geld an dem richter oder bey sitzer ohne quittung folgen lassen, und wahr biss 30 x hat der richter macht auch ihnen zu Assigniren von f 1: biss f 10 musse schon ein bey sitzer mit unter schreiben sein, über f. 10 sollen zwey bey sitzer unter schreiben, und derjenige so das gelt zu Empfangen hatt musse selbst bey denen Cassier ab hollen, und nicht durch dem gemein bedienter.

35.

Bemelte Cassier müssen alle monath an der gemeinde rechenschaft geben von Empfang und ausgaben und dürfen auch kein Excution vor nehmen wenn nicht vorher an dem richter wissenschaft geben sollte der richter nicht zu hause sein solle bey dem Ersten bey sitzer melten, und wann die Excution guth geheissen wird, musse von denen gemachten unkosten ein quittung vom richter darüber haben, in mangel dessen werde ihre rechnung nicht an genommen.

36.

Ausser bemelte ordnung, seinen die Cassier nicht befugt eine an weisung zu respectiren, wie weniger in ihre rechnung

poscirt werden, sollte sich aber ereignen eine Extra ausgabe, wo der Nahme des Empfangers nicht benennen könne so hat die gemeinde erlaubniß biss f 15: sollte aber mehr erforderlich sein, hat die gemeinde allein nicht voll macht, sondern sollen noch sechs Männer von der Judenschaft berufen lassen und mit ihnen reiflich über legen ob diese unkosten die gemein Cassa tragen solle, und wann solches genehm gehalten wird, dann könne das geld durch den richter und bey sitzer in geheriger ordre über reichet werden.

37.

Wenn einer ein jüdisch recht bey dem Rabiner ver langet sollen noch zwey Jüdische Juristen dazu nehmen, sollten aber keine 2: zu finden sein möge der richter nach seinem guthen befund dazu nehmen, und selbst mit sitzen zu alle zeiten wenn auch 2: zu finden sein, nach Eygen willen hirin fals zu disponiren hat.

38.

Es solle sich keiner unter stehen eine wohnung oder gewölbe so ein Jud bey ein Christen hat aus zu dingen wann gleich der Christ auf kündiget oder steigern wollte, darfe sich kein anderer Jud herein ziehe bey Straff sechs Ducaten der gnädigen Herrschaft, und drey Ducaten der allmosen Cassa. Nachdem zu firchten ist, dasz dasz durch den Irriigen Juden so es in willen hat zu beziehen eine an stiftung oder betrug ist, und gar leicht ein reicher den armen auf solcher arth aus seiner wohnung oder gewölbe treiben könne.

Bemelte 38 policey Poncten, seinen nach unszer befund, und zu Nutzen der Totiser Judenschaft gefertiget zu gestelt worden. Actum Totis d 26 a Monaths tag Tamus in unsere altes Jahr zahl 5518 in Christlicher Jahr zahl aber den Ersten august 1758:

Isac Cohn richter

Moyses Lazarus in (Pressburg?)

zu dato abwesent
als auch Assessoris

Nathan günsburger
Rabiner in alt offen
Elcana abraham von
Nicolsburg.

Ha a leközölt okiratot vizsgáldás tárgyává tesszük, feltűnik az óbudaí rabbinak az aláírása. Első pillanathban igazolni látszik bennünket, amidőn a Hacofeben (VII. 67) első tatai rabbinak tüntették fel az 1773-ban működését megkezdő Kempfner Áront. Mert külömben, ha a helységben 1758-ban

már szolgálatban lévő rabbi lett volna, miért fordultak volna az óbudai rabbihoz a »Policey-Ordnung« aláírása végett? Azonban ezen kérdés magyarázatot nyerhet azáltal, ha feltesszük, hogy ezen első óbudai rabbi (Büchler: A zsidók története Budapesten, 286) tekintélye birta reá a tatai zsidókat, hogy saját rabbijuk mellőzésével az ő aláírásával erősítsék meg szervezetüket. Azonban az is lehetséges, hogy Günsburg (Günsburger) Nátán ben Mátiszjóhu a tatai rabbi hivatalból került az óbudaiba, mert a leközölt okmány annyiszor és oly nyomatékkal szól a rabbiról, hogy lehetetlen elképzelnünk, hogy a tatai zsidóságnak eddig, 1758-ig, rabbija ne lett volna. A Hacofeben (u. o. 81) bizonyítást nyer közleményem által, hogy a tatai és óbudai rabbinátus nexusban volt egymással még 1815-ben is. Feltevésünket még az is bizonyítani látszik, hogy Tatán már 1758 előtt is volt rabbi, mert az okmány 28-ik pontja, amely ezen szavakkal kezdődik: Wenn künftig ein Rabiner . . . auf genommen wird, az összefüggés szerint csak úgy értelmezendő, ha *újból* rabbiválasztásra kerül a sor.

Volt a hitközségnek 1758-ban már *tanítója* (schulmeister), *kántora* (schulsinger), *metszője* (schachter), *egyházja* (templomszolgája, schulbedienter), akinek hivatalos teendőit bekövevelték. A tanító köteles volt minden szombatban az iskolás gyermekeket a rabbihoz kihallgatás végett lakására elvezetni. Ugyancsak a metszőt havonta ellenőrizte, kihallgatni és eszközét felülvizsgálni volt hivatva.

Az adminisztratív dolgok élén a *zsidó bíró* (Judenrichter, jelenleg hitközségi elnök) állott. Mellette volt *két alelnök* (beysitzer), *két pénztárnok* (cassier), *két templomgondnok* (Kirchenvater). A »Bruderschaftsväter« alatt valószínűleg a chevradisa vezetőit kell feltennünk. Ha ez a tényeknek megfelel, akkor a tatai zsidó szentegylet már 1758-ban létezett, amelyre vonatkozólag csak feltevésünk volt, még pedig az, hogy az első sírkő amelyre ráakadtam, az 1740-ben elhunyt Jákób ben Jóél feje felett van a tatai temetőben (Hacofe u. o. 51). Temetőnk három részből áll: a régi, az új és az 1930-ban kibővített legújabb területből.

Tata.

Dr. Goldberger Izidor.

A Rabbiegyesület jubileumára.

Az ORE (Országos Rabbiegyesület) a Dunántúli Rabbiegyesületből alakult. Negyedszázados fennállása után hódolattal óhajtjuk a megalapítók emlékét ünnepelni, midőn az elmúlt negyedszázadra visszatéknünk és fölidézzük lelki szemeink elé a régieket, akik elmentek, de akiknek szelleme minket is vezérel.

Az Orsz. Rabbiegyesület mindig kivette részét a magyar zsidóság hitvédelmi, hazafias, kulturális és etikai feladatainak munkájából. Szellemi központja volt a magyar rabbikarnak és inspirációjával üdvösen hatott a magyar zsidóság lelki és szellemi életére. A magyar rabbikar elismerésreméltó módon töltötte be hivatását és ebben része volt mindig a rabbiegyesület irányító szellemének. A rabbiegyesület egy központnak vonzó erejével egyesítette különböző irányú és fölfogású tagjait.

Ennélfogva a rabbiegyesületnek fenn kell maradnia akkor is, ha a kongresszusi alapon álló magyar zsidóság alkotmányát kiépítve, megfogja alkotni a maga lelkesi testületét mint a vallásfelekezet hitéleti problémáinak országos forumát. Hogy ez eddig nem történt meg, szembeszökő hiány, mert hivatalos lelkesi testületi fórum nélkül vallásfelekezeti önkormányzati alkotmány el se képzelhető.

Egy időben, összes kartársaim lelkes csatlakozásával és a felekezet közegeinek hozzájárulásával ideiglenes jelleggel megalkotottam ilyen testületet, a Károlyi Mihály gróf kormányalkotása idején, amikor szükségét láttam a hitoktatás és a vallási élet ügyeinek védelmére működő szerv életbehívását az ORE mellett. A kommunizmus beálltával megszűnt ennek a testületnek léte és működése. De hogy szükség van reá, azt napról napra jobban érezzük és tapasztaljuk. Most hogy a magyar zsidó vallásfelekezetnek három államilag elismert szervezete működik

egymás mellett, kiváltképen pedig, mikor ezek közzül kettőben megvan alkotmányos szerkezete és garanciája a rabbikar illetékes hitvédelmi működésének és vallási irányító befolyásának, elérkezettnek látjuk az időt, hogy a kongresszusi alapon álló magyar zsidóság hitközségeinek rabbijai hivatalos Rabbikart alkossanak. E mellett azonban meg kell maradnia az Országos Rabbiegyesületnek mint társadalmi tényezőnek, kulturközpontnak, a rabbik ügyeit, jogait, erkölcsi és anyagi érdekeit tolmácsoló és képviselő testületnek, melynek nagy jelentőségét fokozza az is, hogy benne különböző szervezetekhez tartozó hitközségek rabbijai baráti és kartársi társadalmi kötelékben együtt működhetnek a vallásfelekezeti érdekében és ügyeinek előbbrevitelére.

A Rabbiegyesület mindig nagyfontosságú tényező marad, mint kezdeményező, mint eszmék fölvetője és elindítója. Így fölmerült az az eszme is, csak az utolsó években, hogy megalkottassék a Rabbiegyesület fegyelmi hatósága. Az egyesület buzgó alelnökének javaslata behatóan tárgyalatott, de a jelenlevő kartársak abban a nézetben voltak, hogy ilyen fegyelmi hatóság megteremtése szintén és ugyancsak a hitfelekezeti alkotmánytervezet keretébe tartozik, hogy annak működése illetékes és ítélte kötelező és végrehajtható legyen. Rendkívül szükséges, hogy a rabbik működésének ellenőrzése rabbikból álló testület fennhatósága alatt legyen. Ha ezt a felekezeti szervezet meg nem alkotja, úgy a rabbiegyesületnek kell egyesületi keretben megteremtenie, amely esetben azonban nem lesz számára biztosítva a protestáns egyházak alkotmányában már rég intézményesített és a kongresszusi új póttervezetben is szerencsés kézzel előtérbe állított nagyjelentőségű *állami jogsegély*.

Ha az elmúlt negyedszázadra visszatekintünk, megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy az Orsz. Rabbiegyesület hivatását méltóképp töltötte be. Első sorban ápolta a kartársak közötti kapcsolatot. Azután szeretettel foglalkozott a hitfelekezeti érdeklő kérdésekkel. Védte a rabbik jogait, sikra szállt azoknak és az általuk képviselt vallási eszmének tekintélyéért és érvényesüléséért a hitfelekezet beléletében és ha az a szűkkeblű aggodalom, mely a régi kongresszusi statútumban a rabbival szemben intézményessé válva megnyilatkozott és a rabbit kizárta a hitfele-

kezet kormányzásából és hitfelekezeti alkotmány sáncaiból és az őt megillető jogokból, némileg enyhült, úgy ez a működő rabbik személyes érdeme mellett az Orsz. Rabbiegyesület közrehatásának is tulajdonítható.

Az Országos Rabbiegyesület a jövőben is a rabbik és a rabbikar méltóságának bástyája marad.

Midőn utjára bocsátom ez emlékfüzetet, melynek lapjait avatott tollak írták, kifejezésre juttatom tiszteletünket a mult idők nagyjai és küzdő előharcosai iránt.

Az elmúlt 25 esztendő nagyobb fele nehéz, nyomasztó időszak volt, melynek ólomsúlya ránehezedett magyar hazánkra és a magyar zsidóságra. E nehéz időkben a magyar rabbik mindig hűségesen teljesítették szent kötelességeiket. Válságok idején jóra buzdítottak, szenvedésben bátorítottak és vigasztaltak. Ör helyükön állva hirdették az igaz tanítást, terjesztették Isten igéjének éltető szellemét. Művelték és gyarapították a magyar zsidó tudományt és intézményeket teremtettek és szolgáltak a sujtottak és szerencsétlen szenvedők javára. Követték az ORE szellemében szent hivatásuk törvényét a lelkek építésében és a sebek orvoslásában. Szívük vérzett a szenvedő hazával és szenvedő hittestvéreinkkel. Ápolták elesett hőseink emlékét és azoknak mártír emlékét, akik áldozatul estek a felforgató szenvedelmek rohama előtt. Résztvettek az ujjaépítés munkájában, résztvettek a teherviselésben és megámasztották, erősítették a lankadókat, a roskadókat. A szellem, mely bennük élt s él, a jövődönök záloga. Ez a szellem becsületes, tiszta és hűséges. Ebben a szellemben bizva, tekintek kellő és erősödő reménységgel a jövődöbe. Az ORE jövőjébe! A magyar zsidóság jövőjébe! A magyar haza és nemzet jövőjébe.

Imádságom keresi a könyörület, igazságos Istent, hogy vegye őrgondjába szenvedő hazánkat, vegye oltalmába és áarssa le reája gondviselő áldását, sugároztassa le gyógyító égi kegyelmét a sorssal kemény tusát küzdő, életért és jövőért viaskodó, feltámadást váró, ezer sebből vérző honra és a vele együtt szenvedő az egy Istenben és az isteni igazságban hívő és bízó magyar Izraelre.

Dr. Hevesi Simon.

Üdvözlés.

Örömmel üdvözlöm a Rabbiegyesületet huszonöt-
éves fennállásához. Alapítása óta tagja vagyok és sok
szerencsét kívánok jövő működéséhez, melynek hasz-
nosságáról meg vagyok győződve.

Vivat, crescat, floreat.

יפיה עוד שנים רבות
למכות היהודים במדין דוגוריא
ולכלל ישראל

Dr. Blau Lajos.

Ifjak és öregek.

Az Országos Rabbiképző Intézet már szárnyukra bocsátotta
első adeptus-csapatát, s azok elindultak a próféták rögös
utjain.

Sok lelkesedés fogadta az ifju vateseket a modern hazai
gyülekezetekben, ám a gyanu és a konzervativizmus álarcjá-
val járó aggodalom leskelődő szimatolódzással kísérte műkö-
désüket lépten-nyomon.

A haladó hitközségek régibb veretű rabbijai is várakozó
álláspontot foglaltak el velük szemben. Természetes jelenség:
hogy az egykor maguk is merész ujitóknak tartott papok, hajló
életkorukban, a maguk, valamikor pogányságnak kikiáltott szel-
lemirányzatukkal konzervativakká merevedtek, s most már ők
csóválták a fejeiket dolgok és napok fölött, amikben kedvük
már nem tellett.

Az Országos Rabbiképző Intézet egyik theologiai diszgyü-
lésen egy igen kitűnő képzettségű ifju papjelölt egyszer lelkes
megnyitó beszédet tartott, élénk temperamentummal, sok tüzes
gesztussal. Az egyik jelenvolt öregebb vezérlőbizottsági tag
fanyar megjegyzéssel adott véleményének kifejezést ilyen sza-
vakkal: »Schad' um den Jungen Mann. Ein guter Schauspieler
wär aus ihm geworden.« Pedig az ott lévő öregebb papok
egyike jól emlékeztetett volna a maga ifjuságára, amikor szülő-
városa templomában első prédikációját tartotta, a szónoklata
közben az első gesztusnál hangosan a szöszék felé kiáltott a
saját nagybátyja, egy öreg talmudtudós: »Herunter mit der
Hand.«

Az én Istenben boldogult édes apámnak egy alkalommal
bemutattam rabbiképzőnk egyik legjámorabb, ma is konzervatív

életéről és meggyőződéséről ismert tanítványát, akkor még fiatal
rabbikat. Elmondtam róla, hogy kitűnő talmudista, igen val-
lásos pap, dísz az intézetünknek. Az én édes apám mégis ked-
vetlenül csóválta a fejét, amikor az ifju pap távozott, s azt
mondta: »Nem tetszik nekem rabbi, akinek ki van pódörve a
bajusza.« Pedig milyen ártatlan dolog a kipódrótt bajusz ahhoz
képest, amikor ő maga ifju pap korában először lépett papi
ornátusban, magyar szónoklattal a miskolci zsidó templom szó-
székére, vagy amikor történelemkritikai munkákat jelentet-
tett meg a zsidó tudományos folyóiratokban. A miskolci templom-
ot az akkori fanatikus rabbik azért a beszédért chérem-mel
sújtották.

Általában úgy vélem, a szemináriumból kikerült fiatal
papok a maguk ártatlan modernizmusukkal bárány-számba
mentek a haladó vallásos irányzat első uttörő oroszlánjaihoz
képest. Löw Lipót Szegeden, Hochmuth Ábrahám Veszprém-
ben, Kohut Sándor Váradon, Chorin Áron, Steinhartd Ármán, Rosen-
berg Sándor Aradon, Zipser Székesszeváron, Schwab Löw,
Meisels, Kohn Sámuel, Kayserling Pesten, dr. Klein Mór
Nagybecskerekben, Fassel Nagykanizsán prófétai harcokat vív-
tak, s ezekben a küzdelmekben vérző sebeket szereztek a ha-
ladó zsidóság eszményeinek diadalra juttatásáért. Hogy a
modern korszellem, a hirtelen szabadság mámorában árkon-
bokron keresztül gyakran örvényszélre is sodorta későbbi idő-
ben az ő ideáljainak robogó szekereit: nem az ő hibájuk, bizo-
nyos, ők másnak álmodták a modern zsidóságot, mint ami-
lyenné sok helyütt fajult.

Az ifju papi generációnak eszményképei voltak: a művelt,
tudós, a lényegben konzervatív vallásfelfogást józan haladással
párosító idősebb rabbik. Hiszen a fiatal nemzedéket nagyban
az vonzotta a szemináriumba, a papi pályára: hozzájuk hason-
lókká válni. A rabbi-pálya, sok csalódása és nem kevés vér-
tanúsága dacára megbeszült pozíció, magas szűz örhely volt a
magyar zsidóságban. A Löwök, Steinhartdok, Kohutok ragyogó
nevek voltak. A zsidóság elismert vezetői, szellemi tekintélyei.
Hazafias, őszinte hazafias, magyar működésük, bátor föllépé-
sük, tudományos fölkészültségük, prófétai zsidóságuk, zsidó és
nem zsidó körökben egyaránt hódolattal övezte a nevüket.
Nem csoda, hogy az ifju papok mintaképet láttak bennük.

Magam gyermek- és ifjkoromból ismertem a magyar
haladó zsidóság eme pionirjei közül: Hochmuth Ábrahámot, a
veszprémi rabbist, aki édesapám egykori tanítója és későbbi
atyai jóbarátja volt. Magas, szikár, rideg külsejű férfiú volt
az öreg ur, kitűnő pedagógus, a veszprémi zsidó iskolát az ő
működése tette az ország egyik első iskolájává. Tanítványai

közül kerültek ki: *Bánóczi József*, *Alexander Bernát*, *Szomahúzy István*, *Auer Lipót*, a zeneszerző. Jeles talmudtudós volt; mégis megesett vele, hogy az akkori veszprémi talmudi korifeusok, szokott charifesz előadásait olyan vehemenssen támadták, hogy azokat azután abbahagyta. Magyarul rossz kiejtéssel beszélt, de amellett kirúnó magyar nyelvész volt, s ismerte a magyar nyelvet legrejtettebb zugaiban is. Száraz, rossz szónoknak tartották, s ő maga homiletikai elvének vallotta, mennél egyszerűbben beszélni, lehetőleg csak a betiszakasz tartalmát elmondani. Amikor az én Istenhez tért édes Apám Pápáról Nagybecskerekre költözött, a pályaudvaron Veszprémben Hochmuth várta, sok keserűséggel beszélt a zsidó gyülekezetek hibáiról, zsidó vezetők műveletlen méltánytalanságairól, fájdalmas papi tapasztalatairól. Én akkor tíz éves fiú voltam, ott álltam a veszprémi pályaudvaron, bucsuzáskor az öreg veszprémi rabbinus megáldott, s nem sejtette, hogy későbbi veszprémi paputódját áldja meg bennem.

Ismertem *Steinhardt* Adolfot, a tudós aradi papot. Tizenégy éves lehettem, az apám az országos rabbiképzőbe vitt fel Pestre. Ugyanakkor Torontál vármegye küldöttségében az édes apám Aradon volt átutazóban, *Ferencz József* király előtt való tisztelgésre, aki az ősi hadgyakorlatokon volt akkor Aradon. Az aradi megyeház előszobájában voltak egybegyülekezve a különböző deputációk.

Egy csoportban állott a zsidó deputáció. Tőlük egészen elkülönödvé, egy sarokban *Steinhardt*. Apám kérdésére: miért nincs együtt a deputációjával, kedvetlenül válaszolt: »Látni se akarom ezeket a gonoszokat (resóim-okat).« Este az aradi pap vendége volt az édes apám. Öreg ur volt már akkor *Steinhardt*. Szép, ősz ember, fájdalmas arcvonásu, halkbeszédű. Fél éjszakán át beszélt papi tapasztalatairól, a zsidóság céltalan kapkodásairól, az orthodox-haladó irányzatok akkori kiélesedett harcáról. Elmondta, hogy az aradi tizenhárom vértanúval egy börtönben synylődött, egy hazafias beszéde miatt halálra ítélték, utolsó éjszakáját töltötte a siralomházban, reggelre ki akarták végezni, felesége kétségbeesett fáradozásai tudták csak számára az utolsó percre kieszközölni a kegyelmet. *Schwab Löw*, a pesti, *Löw Lipót*, a szegedi főrabbi, ugyancsak halálra voltak ítélve hazafias, bátor magyar hitvallásuk miatt. Ilyenek voltak negyvennyolcban azok a magyar-zsidó papok, akiknek a felekezetét idegennek akarja ma bélyegezni a bünbak-kereső méltánytalanság.

A szónokok sorából kimagaslottak: *Kohut* Sándor, a váradi hírneves, tudós zsidó pap. Próféta megjelenés, az akkori kor papi viseletének megfelelő, művészi, lobogóan hullámzó haj-

fürtök, széles gesztusok, öblös, prédikatori hang a magánéletben is. Hírneves tudós nevet szerzett magának »Aruch-jával. Édes apámmal való egyik együttléte alkalmával állapodtak meg abban, hogy ő, *Kohut*, az *Aruch*-ot fogja kiadni feldolgozásában, míg az én édes apám Maimuni: *More Nebuchim-ját* fordítja magyarra magyarázó jegyzetek kíséretében. Élénk levelezésben állottak egymással, tudományos kérdésekben egymáshoz fordultak tanácsért, s *Kohut* az ő *Aruch*-jában több helyen említi meg dr. Klein Mór véleményét. Szónoknak is elsőrangú volt; a Sachs és Kämpf szónoki iskolájának híve; textusos felosztás, ima, bevezetés, három tagozatu fejtegetés. Ma már alig elképzelhető hosszúságú prédikációk. Mindig elvont eszméi magasságokban szárnyalóak, minden aktualitástól mentesek, a nyelvezetük patétikus, fellengző, alliterációkban szépelgő és keresett, — de a kor izlésének megfelelt. Az előadás is ilyen volt. Dörgő, deklamáló, színészkedő, a hosszú körmondatokat extázissal előadó.

Dr. *Rosénberg* Sándor kaposvári, később aradi főrabbi volt a magyar zsidóság egy másik neves papja. Gyönyörű megjelenésű, rendkívül bájos férfiú. Jeles tudós felkészültségű, kiváló szónok. Később sok támadásnak volt kitéve reformtörékvései miatt. Szónoklatait hallottam. Lelkes, tüzes prédikátor, szellemes írásmagyarázó, mint egy másik kortársa: *Fischer* Enok, a konzervatív szellemű makói zsidó pap, boldogult Makai Emilünk édes apja.

A Rapaport prágai iskolájának tanítványai közül működtek még Magyarországon *Schnitzer* Ármin komáromi, *Diamant* Mór trencsényi, *Ehrlich*, a körmendi, *Ehrlich*, a rohonci rabbik. *Kayserling* is egy szemeszteren át a Rapaport prágai iskolájának volt a tanítványa. *Büchler* P., a kiváló moóri rabbi, *Schwarz*, a csáktornyai tudós pap ugyancsak Rapaport tanítványai voltak. Az én Istenben boldogult édes Apámról e helyen nem beszélhetek. A fiui elfoglaltság talán túlzás számba tünhetnek fel. Ő is Rapaport tanítványa volt. Tíz éven át a házában lakott, legbizalmasabb tanítványa volt a Mestermek. Tudós, jámbor életben telek napjai, mint miskolci, ungvári, pápai és nagybecskereki rabbi. A legkiválóbb szónokok sorába tartozott. *Handler* Márk, a tatai rabbi is ékessége volt a művelt, tudós, modern rabbikarnak. Megjelent beszédei mély gondolatokban bővelkednek, gyönyörű magyarsággal vannak megírva. *Zipser* Székesfehérváron remek héber stílusáról volt ismert.

A fiatal rabbigeneráció, az Országos Rabbiképző Intézetből kikerülő ifjú papok, dr. *Schnitzer* Ármin, komáromi rabbi hívására, először találkoznak Komáromban, az 1897. esztendő-

ben, az idősebb papok egynéhányával, a »Dunántuli Rabbiegyesület« megalakítása céljából. Az idősebbek közül az egybe-hívó Schnitzer rabbin kívül *Rosenthal* Tóbiás bonyhádi, *Ehrlich*, a körmendi rabbik vannak jelen. Felejthetetlenül szép, kedves két nap az idillikus komáromi paplakásban. A korosabb kartársak igen nagy szeretettel veszik körül ifjabb kollégáikat, látszik mindnyájukon, hogy boldogság fogja el őket: hosszú esztendők szellemi egyedüllétét felváltani, a közös hivatás, közös öröm és közös fájdalom osztályos-társainak társaságával. Schnitzer, az örökifjú szellemes házigazda lelkének legjavát tárja vendégei elé, az öreg, hullámos öszfürtű körmendi rabbi kifogyhatatlan tervekben, megoldandó feladatokban. A komáromi rabbi dolgozószobájában felcsapódnak a talmud foliánsai, az első nap késő éjszakájába nyúl belé a tudós vitakozás, a fiataloknak sok aktuális kérdésük van; megállapodásra jutnak, hogy megalakítják a Dunántuli Rabbiegyesületet, egy szűkebb bizottság még ott, Komáromban, kidolgozza az alapszabályokat. Mélyen átérzik, hogy a rabbikarnak, a felekezet érdekében való sikeres működését csak a tekintély súlyával fellépő közös összefogás biztosíthatja. Első és legsürgősebb feladatnak minősítik egy egyetemes hitoktatási tanterv megalkotását. Szinte mimóza-érzékenységgel kerülük, hogy saját anyagi érdekeikért is tegyenek valamit, az önzés gyanujának nem szabad hozzáférkőzni törekvéseikhez. A komáromi templomban szellemes írásmagyarázatot tart Schnitzer, az elnökké megválasztott komáromi pap, a Jókai szülőházában lévő paplakásban kedves ebéd-szólalnak fel *Fischer* Gyula, a híres győri szónok. *Kiss* Arnold, a vespérmí pap, *Singer* Bernát, a kedves szavu tapolcai rabbi, *Rosenthal*, a kiváló magid, a tüzes székesfehérvári *Steinherz*, a szigorú és munkabírásban fáradhatatlan *Bernstein*, szombathelyi pap, aki két éjszakán át virraszt Komáromban, hogy a hitoktatási tanterv impurumát kidolgozzák, s munkatársait, a kiküldött bizottság tagjait nem engedi szembunyásnyira se pihenni. Az összejevetelen sok érdekes élettapasztalataikról számolnak be az idősebb papok, Schnitzer elmondja, milyen emberfeletti munkájába kerülük, míg a magyar nyelvű szónoklat mesterévé fejlődött, s hogy még most is álmatlan éjszakákon át dolgozik egy-egy magyar szónoklata megírásán, hogy a komáromi Jókai ünnepen milyen sikert aratott magyar beszédével, amelyet ötször is megirt újra meg újra, amíg kritikus fia az utolsó rámondta, hogy az az igazi. Steinherz talmudi rabbi-szinódus megalakítását sürgeti, rituális kérdésekben való döntésre. *Fischer* Gyula a hazai gyülekezetek egységes istentiszteleti rendjét szorgalmazza. Augusztus 25. és 26-án folyt le a komáromi rabbigyűlés, s a jelenlévők valóban bol-

dog emlékekkel és kedvező reménységgel távoztak Komáromból.

Az 1898. év augusztus havában *Székesfehérvárott* tartotta második gyűlését a Dunántuli Rabbiegyesület. A harcias szellemű Steinherz rabbi székhelyén. Csupa tűz és lélek volt a magyar rabbikarnak ez a kitünő szaktudású tagja, az ecclesia militans örökké forrongó lelkű képviselője. Szókimondó, bátor szavu, önzetlen és igazságos. Ilyen tulajdonságokkal nem sok babért lehet gyűjteni a zsidó gyülekezetekben, sokszor annál több haragost és méltatlan kritikát. Steinherz, a házigazda, most is mogorva, kedvetlen volt. Dohogásának az okát is feltárta már az első találkozáskor, a lakásán a kartársak előtt. Hitközségének egyik tagja elmondta neki, hogy a minap a Dunán tett hajó-utja alkalmából egyik kartársunkat vacsorázni látta a hajó konyhájának főztjéből. Steinherz dérrrel-durrall csapkodta az asztalt, hogy nem járja: az Országos Rabbiképző növendékeit ilyenén módon diffamálni, az intézetnek hírt rontani, felelősségre kell vonni az illető kartársat, s ha a hír igaznak bizonyul: az egyesületből kizárni. A szóbanforgó kartárs a legközelebbi vonattal megérkezett Fehérvárra. Steinherz a kartársak jelenlétében kérdőre vonta. Az apostrofált rabbinus kijelentette: esztendő óta nem ült hajón, rágalom a hír. Erre a székesfehérvári pap azonnal a hirthozó hitközségi tagot magához hívatta (előkelő, befolyásos ember volt az illető), s ott a kartársak előtt rámutatott a meghurcolt papra: »Ismeri maga ezt az urat?« — kérdezte a meglepett embertől. Az kijelentette, hogy nincs szerencséje, sohse találkozott még. »Hát ez az a rabbi ur, akit maga a hajón vacsorázni látott, illetve, akiről azt hazudta, hogy ott tilos ételeket evett!« Valósággal kiséprzte a házából a malefaktort. Ég és föld összeroppanni látszott, olyan mennydörgő haraggal hordta le a hazugság terjesztőjét. Másnap a templomban volt ünnepélyes megnyitó istentisztelet, azon Steinherz prédikált. Haragos, ostoros szavakkal. Vásár volt aznap Fehérvárott, kevés hitközségi tag jelent meg a templomban, a rabbik tiszteletére. Steinherz igéi úgy csapkodtak, mint a haragos istennyila. Alaposan lefordta a közönyös gyülekezetet. Pedig máskülönben igen előzékenyen viselkedett a fehérvári gyülekezet. Az előkelő Wertheim család kuriáján fényes ebéd volt a rabbik tiszteletére, a hitközségi elnök: dr. Perl deputációban üdvözölte a papokat. Az első nap délutánján talmudi előadásokat tartottak a talmud korifeusok: Steinherz, Rosenthal, Liebermann, rituális, aktuális kérdéseket vitattak meg. Este az átdolgozott dunántuli hitoktatási tervezetet vitatták meg késő éjszakába belenyulva, másnap számtalan kétes pasztorális és vallásügyi kérdés került napirendre, a nyugdíj-ügyének előkészítésére választottak bizottságokat.

Szekszárdon 1899. augusztusában gyűlt egybe a Dunántúli Rabbiegyesület harmadik közgyűlése. A kedves, kis dunántúli városka lázas izgalommal várta a rabbikat. Vagy hatvanan gyűltek össze Szekszárdon. A pályaudvaron népes küldöttségek várták az érkező papokat, akiket páratlan vendégszeretettel fogadtak. Az ünnepi istentiszteleten Schnitzer, az egyesület elnöke prédikált az igen kedves, szép zsinagógában. Bölcsek szavakkal, dus élettapasztalatból leszűrű igazságokat hirdetett, szellemes írásmagyarázattal. Délben igen népes bankett volt a Kaszinóban. Hatvan szónok-pap volt jelen, a szekszárdi publikum gyönyörködő várakozással leste a szónokok felszólalásait. Meg is indult a Wartburgi dalnokverseny. Mindegyik pap felszólalt, mindegyiket megtapsolták. Csak egy: a Mester hallgatott még. Noszogatták: egykedvűen szitta a szivarját, azt mordta, majd a végén, ha már mindnyájan elmondták a mondanivalójukat. *Perls* Ármin volt az, a pécsi hírneves szónok. Kivüle egy ifju pap volt még csak hátra. Azt bizgatták az ifjabb kartársak: mutasd meg, mi is tudunk valamit. *Perls* is kíváncsian fordult a fiatal pap felé: »Hallom édes öcsém: jó szónok, lássuk a medvét.« A fiatal pap beszélt. Szokatlan ünnepi fogadták a szavait. Tüzes szónok volt, igen szép volt a nyelvezete, régi iskolája is volt a szülői házban, kiváló szónok volt az édes apja is. *Perls*, a mester, aki amilyen nagy volt mint szónok és mint tudós, éppolyan hű is volt az egyedülvaló szónoki művészetére, eleintén meglepetten hallgatta az ifju papot, azután elkedvetlenedett. Nem is akart felszólalni. Hoszvasz nógatásra mégis engedett: beszélt. Csodálatos deklamátor volt. A hangja vibrált, kacagott, sirt, bűgött és dörgött. Nagy szónok volt, de teatrális. Most különben is kedvetlen volt. Hatást keltett, de nem a szokott *Perls* hatást. A publikum különben is fáradt és bágyadt volt már hatvan szónoklat bekelezése után. Szónok-csömörben szenvedő publikum előtt beszélni nem hálás feladat. A bankett után *Perls* odalépett az ifju szónokhoz, s az ő kellemes, kissé fölényes bass-bariton hangján, félvállról azt mondta az ifju papnak: »Van benned valami öcsém — belőlem. Du bist eine Redner-*Perle*, aber noch lange kein *Perls*«. Este azután a Leopold Sándor, községerületi elnök lonti portáján volt fényes vacsora a papok tiszteletére. Ott *Perls* Ármin gyönyörű, elragadó beszédben hódította meg a hiveket. A Leopold család különben is nagy rajongója volt a pécsi papnak, családi papjuk volt, elhalmozták szeretetük megnyilvánításával.

A szekszárdi rabbigyűlésen a célkitűzések már határozott alakot öltöttek. A hitoktatási tanterv egyetemességét tüzték ki feladatul. A kor által fölvetett vallásügyi kérdések eldöntését

megformálták, tervbe vették az Országos Rabbiegyesület megalakítását. A hitközség tanácstermében élénk, óráig tartó talmudi előadások folytak, amelyekben előjárta a házigazda pap: dr. *Ungár* Simon, a szekszárdiak népszerű, tudós papja, a szeminárium jeles növendéke, aki a jesivákban szerzett tudását az Országos Rabbiképző Intézetben gyarapított tudományával bővítve, szerencsés vegyülete volt a régi és az új iskolák szellemgazdagságának.

Szombathelyen, Bernstein Béla dr. pátriájában tartották meg a Dunántúli Rabbiegyesület negyedik közgyűlését az 1901. esztendő augusztus havában. Ha a szekszárdi rabbigyűlés bensőséges hangulatával vált emlékezetessé: úgy a szombathelyi fényes kereteivel tündökölt. A szombathelyi hitközség *Bernstein Béla* szellemét, irányító befolyását tükröztette vissza nobilis megjelenési formáiban, a rabbik törekvéseinek méltányoló elismerésében. A gyönyörű zsinagóga tele volt az ünnepi megnyitó istentiszteleten közönséggel. *Bernstein*, a házigazda komoly, magvas beszéde történelmi perspektivákat bontott ki a magyar zsidóság előtt. A külsőségekhez tartozott még az első nap estéjén, a hitközség disztermében megtartott bankett, ahol az öregebb és ifjabb papgeneráció mélyebb tette a harmónikus megértés érzéseit egymás iránt, s a még eddig talán gyanuskodó idősebb papgeneráció meghatottan állapította meg, hogy a fiatalok lelkiületétől nem kell félni a hagyományos zsidóságot, hogy szent buzgóság hatja át azok szíveit a zsidóság féltett jövőjével szemben. Eredményes munka folyt Szombathelyen is két napon át. *Bernstein*, a házigazda itt bontakozott ki csak igazában a maga bámulatosan szigorú munkateljesítésével. Két nap, két éjszaka ugyszólván szakadatlanul dolgoztak, virrasztottak a különböző bizottságok. Nemhiába volt diák-korában a szombathelyi rabbi a katonás pontosságu *Bichler* Adolfnak, a mostani londoni rabbiképző rektorának lakótársa, hozzászokva ifju tanulmányéveitől fogva ahhoz, hogy a nap minden percének meg legyen a maga szigorú beosztása. Budapesten, *Budán* alakult át a Dunántúli Rabbiegyesület: »Országos Rabbiegyesületté« 1903-ban, augusztus 19-én. Az ország minden részéből nagy számban sereglettek föl a rabbik a fővárosba. A budai zsidó hitközség, dr. *Szabolcsi* Izidor elnökkel az élén, mindent megteit, hogy a nagygyűlés lefolyását széppé és emlékezetessé tegye. Az ünnepi istentiszteleten, a házigazda pap édes apja: dr. *Klein* Mór nagybecskereki rabbi prédikált. Mélyenjáró beszédében az Országos Rabbiegyesület megteremtésének szükségességét és a nyugdíjintézet létrehozásának sürgősségét hangsúlyozta, a felekezeti szervezet kiépítését szorgalmazza, a térítés és a kitérés veszedelmére, a feleke-

zeti élet zülöttségére hívja fel a figyelmet. A budai rabbi-gyűlésen lép fel először nagyobb munkálattal dr. *Neumann* Éde, a nagykanizsai rabbi, az egyesület későbbi felejtetetlen és örökméltú elnöke. Előterjeszti az alapszabálytervezetet, amelyet a közgyűlés elfogad. A belügyminisztérium az alapszabályokat megerősítette, s így az 1907. év június 26-án Pesten, a pesti izr. hitközség székházának dísztermében az ORE (Országos Rabbí Egyesület) első rendes közgyűlése megtartott, elnökévé dr. *Schnitzer* Ármint, alelnökévé dr. *Neumann* Edét és dr. *Fischer* Gyulát, jegyzőivé dr. *Venetianer* Lajost és dr. *Lövy* Ferencet választva meg.

Diszelnökeivé: *Bloch* Mózes, az Országos Rabbiképző rektorát és dr. *Kohn* Sámuel pesti rabbit választja. Nem vázolom most e helyen tovább az ORE pályafutását (alapos tanulmányban cselekszi ezt meg *Bernstein* Béla ez ünnepi könyv más helyén). Csak mai vezetőségének tagjait sorolom föl, amint azt az 1924. július elsején tartott rendes közgyűlés bizalma összeállította. Elnökké: dr. *Hevesi* Simont, alelnökké: dr. *Bernstein* Bélát, dr. *Kiss* Arnoldot és dr. *Weiss* Miksát, titkárrá: dr. *Grossmann* Zsigmondot, jegyzővé: dr. *Kálmán* Ödönt, dr. *Lácz* Dénest és dr. *Winkler* Ernőt, pénztárossá: dr. *Edelstein* Bertalan, ellenőré: dr. *Schwarz* Mórt, irodaigazgatóvá: dr. *Friedmann* Gyulát választva. Még csak az egyesület elnökeiről, munkástagjairól akarok megemlékezni, itt is inkább az elhunytakról emlékszem kegyeletes szeretettel, s az élők közül az idősebbekről s azokról, akik az egyesület életében jelentősebb szerepet vállaltak. Örök hála és elismerés illeti az egyesület megalakítóját: *Schnitzer* Ármint komáromi rabbit, s a legtevékenyebbet, aki valósággal minden életenergiáját az egyesület jövőtára pazarolta: dr. *Neumann* Edét. Tudós férfiú, papi jellem, bájos egyéniség. Törhetetlen munkakedv. A legaprólékosabb ügyet is a szíven viseli, éjjel-nappal dolgozik, a felekezeti vezető hatóságok bizalmát kiérdemli, kivívja magának a legnagyobb mértékben, a más felekezeti egyházi és világi hatóságok, személye révén nagy megbecsüléssel közelednek az egyesülethez. Szerető kartárs, aki mindenki ügyét a magáévá teszi. Szakadatlanul dolgozik, még pedig eredményesen. Az egyesület vezetése alatta fölvirágzik. Töprengő lélek, álmatlan éjszakákon százszor meghányja-veti az ügyeket, százszor tanácskozik, örökké uton van az egyesület ügyeiben Kanizsa és Budapest között. Az életével fizet szent munkássága közben. Betegségét, halálát is egy ilyen téli uton szerezte.

Dr. *Steinherz*, a székesfehérvári rabbi volt hozzá méltó tudós, jámborlelkű munkatársa. Dr. *Venetianer* Lajos az újpesti rabbi, a mindig bölcs szavu, kedves kartárs, a világhírű zsidó

tudós harmadik veszteségünk. Diszeink: *Bloch* Mózes, a mi felejtetetlen *Bacher* Vilmosunk és *Blau* Lajos, a Ferenc József Rabbiképző Intézet Rektora, a zsidóság disze, tanítványai tisztelő seregének méltó büszkesége, aki a rabbikar történelmi jelentőségét olyan mélyenjáró tudós bölcsességgel és lapidaris igazságokkal állapította meg egyik munkálataiban.

Löw Immánuel, a szegedi világhíres tudós pap tiszteletbeli tagunk.

Mai elnökünk: *Hevesi* Simon, a pesti izr. hitközség vezető-papja: igaz ékességünk. Bölcs elméje, filozófiai tudása, elragadó ékes-szólása, hervadhatatlan érdemi szociális működése nevének multhatatlan ragyogást biztosít nemcsak az Egyesület évkönyveiben, hanem a zsidóság történetében is.

És mind a többiek. Öregebbek, ifjabbak. A felejtetetlen *Weisz* Miksa, az örök szorgalmu *Grossmann* Zsigmond, a buzgó *Friedmann* Dénes, a tudós és lelkiismeretes *Edelstein* Bertalan, a szakadatlanul dolgozó *Kálmán* Ödön, a szervezeti kérdések alapos ismerője, *Friedmann* Gyula, a szorgalmas, lelkiismeretes irodaigazgató.

Sok értékes kartársunk elszakadt tőlünk hazánk méltánytalan, igaztalan megcsonkítása folytán. *Kecskeméti* Lipót, aki fenséges Jeremiás alakját magáról mintázta és annyian mások.

Az egykori öregek pihenni tértek.

Az egykori fiatalok öregek lettek.

Az egykori régiek a multaké.

Az egykori fiatalok új ifjak lázas, kereső, új, üdvre vezető töprengéseit hallják.

Az egykori öregek szelleme rokonszellem a megmásult korszellem képviselőivel. Közös a forrás, multhatatlan — ha sokszor más is a megjelenési forma.

Sok a munka, sok a rés, amit háboru, forradalom, a gyűlekezetek vajudása, a gazdasági élet válsága ütöttek az ősi bástyafokon.

Nyujtsunk kezét egymásnak a szent munka végzésére. Fokozottabb munkára. Magunkért, felekezetünkért, hazánkért. Isten irgalma örködjék fölöttünk, huszonöttestendő egyesületünk jövője fölött.

Dr. Kiss Arnold.

Az Országos Rabbiegyesület első huszonöt éve.

I. fejezet.

1906—1915.

Minden testület, melynek tagjai közös célok megvalósítására hivatottak, természetesen szükségét érzi a szervezkedésnek, mert belátja, hogy az egy irányba ható erők tömörülése sokkal biztosabban éri el a kívánt eredményt, mint a magukra hagyott, elszigetelten álló bármely kiváló egyének külön-külön.

Ez a belátás vezette a magyar modern rabbikart is arra, hogy országos egyesületet alakítson, mely a rendelkezésre álló kiváló erőket összefogva, hasznosítsa a nagy és szent célok érdekében, melyeknek megvalósítása a magyar rabbik fontos és felfoklított hivatása.

Nagyon téved azonban az, aki azt hiszi, hogy ez a munka könnyen ment és az arra hivatottak a legelső alkalmat felhasználták, hogy megalakítsák a kíváncsított országos egyesületet. Igaz, hogy az eszmé felvetődött, mihelyt a modern magyar rabbik száma megnövekedett, amikor az Országos Rabbiképző Intézet tanítványai kikerültek az életbe, de bizony visszhangra nem talált. Így dr. Neumann Ede már 1886-ban felvetette nyilvánosan a tervet, hogy segíteni kell a hitközségek és intézményeiknek érdekében a teljes széttagoaltságon, mely ugyszólván minden hitközségben más-más zsidóságot hoz létre és kifejtette érdekes cikkében: »hogy a legbüggöbbszörűbb törekvésnek kárba ne vesszenek, hogy a legszebb és a legüdvösebb tervek füstbe ne menjenek, szükséges, hogy a rabbik, a különféle irányoknak hódoló, a különböző viszonyok között működő zsidó lelkészek egymással érintkezzenek, egymással összeköttetésbe lépjenek, egymást megértsék és kölcsönösen gyámolítsák, szükséges, hogy a hivatalban megöregedtek, tapasztalatban és érdemekben gazdag rabbik fiatalabb kartársaikkal tapasztalataikkal, utbaigazításaikkal és jó tanácsukkal segítsék és iparkodásaikat előmozdítsák; szükséges, hogy a nagyobb községekben, kedvező konszolidált viszonyok között működő zsidó lelkészek kezükre járjanak kisebb községekben, sokszor mostoha viszonyok között küzdő kartársaikkal, szükséges, egyszóval, közszellemet teremteni a zsidó papságban, aminek mainapság egyetlen és legegyszerűbb módja egy *Országos Rabbiegyesület* alakítása.«

Azt hitte az eszmének ez a lánglelkű apostola, később egyik legbüggöbbszörűbb és legeredményesebb munkása, hogy »fogtak találkoznia, akik a mozgalom élére álljanak, csak legyünk azon, hogy

meginduljon.«¹ Hitében azonban nagyon csalatkozott, kiáltó szavára nem mozdult meg senki az érdekeltek és hivatottak közül. Teljes két évtizeden át kellett a dolognak pihenni, érlelődni, míg azután valóra vált az üdvös eszme. Sőt, mikor 1899-ben Győrött tíz lelkes, derék rabbi összejött, hogy tanácskozzék felekezeti ügyéről, az aktuális kérdésekről és feladatokról, félreértésnek és bántó támadásnak voltak kitéve, amiben közrejátszott az országos vezetésre törekvők féltékenysége, hogy elgáncsolja a tiszta, nemes ügyekvést, mely a magyarországi zsidók szervezkedését, jobb jövőjét akarta megindítani.²

És míg a külföldön mindenféle alakultak rabbiegyesületek, így a Rabbinerverband in Deutschland, a cseh rabbik szövetsége, a morva—sziléziai rabbiszövetség, sőt az amerikai rabbiegyesület is létrejött 1880-ban, mely azután évenként beszámolt tevékenységéről »az amerikai rabbik központi értekezletének évkönyvében, addig nálunk hosszú ideig semmi sem történt e téren. Csak 1897-ben találkoztunk egy igen komoly és tiszteltetreméltó vállalkozással, mikor a kiváló komáromi rabbi, dr. Schnitzer Armin összehívja a dunántúli rabbikat az ő hitközségébe és augusztus 25. és 26-án alapos és magasszínvonalú tárgyalások után megalakítják a »Dunántúli Rabbiegyesület«-et 13 taggal. Elnöke lett dr. Schnitzer Armin, alelnöke dr. Steinherr Jakab székesfehérvári, jegyzői: dr. Kiss Arnold veszprémi és dr. Lövy Ferenc nagyvárdi, pénztáros dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi. Kidolgozzák az alapszabályokat és felterjesztik az Országos Iroda útján a belügyminiszterhez jóváhagyás végett.

Ezzel azután testet öltött az eszme és ez a minden tekintetben üdvös és komoly egyesülés előfutára lett a tíz évvel később megalakítandó Országos Rabbiegyesületnek. Ez is volt kimondott célja, mert bár Dunántúli nevet viselt, elhatározta, hogy más vidéken lakó és működő rabbik is tagjai lehetnek. Lassanként jelentkeztek is több ilyen kültag, akiket csak a távolság tartott vissza, hogy megjelenjenek a Dunántúli tartott gyűléseken. Négy igen szép és értékes közgyűlése volt a Dunántúli Rabbiegyesületnek: Komárom (1897), Székesfehérvár (1898), Szekszárd (1899) és Szombathelyen (1901).³ Az ötödi-

¹ Magyar Zsidó Szemle (= M. Zs. Szemle). 1886. 46—48. l.

² Magyar Zsidó Szemle. 1889. 420. l. —U— Egy rabbitalálkozás. Majd Mezei Ferenc, Zászlósbontás, 1889. 480—488. l.; erre reflektál: Schreiner Márton, A győri rabbiértekezlet, 529—534. l. és végül ugyan-csak Mezei Ferenc: Válasz, 535—543. l.

³ A Dunántúli Rabbiegyesületnek birtokomban lévő sokszorosított jegyzőkönyve.

ket Budán tartotta 1903. augusztus 19-én, ahol a je'envolt rabbik egyhangulag *elhatározták az Országos Rabbiegyesület megalakítását*, a dunántúli egyesület feloszlátása mellett. Ezen a gyűlésen dr. Neumann Ede elő is terjesztette az alapszabálytervezetet, melyet alapos tárgyalás után elfogadott a közgyűlés és szűkebb bizottságot küldött ki a végleges szövegezés céljából. Az alapszabályok elkészültek és 1904. május havában a megbízott elnök fel is küldte azokat, ezuttal nem az Országos Iroda, hanem Komárom város törvényhatósága útján a belügyminisztériumba. Ez azonban kétszer is visszaküldte azokat, több pontot kifogásolván, különösen pedig annak világos magyarázatát kérve, hogy mit jelent az a kitétel, hogy az egyesület tagja lehet minden »képesített rabbi»? És miután az elnök erre a kellő felvilágosítást megadta, azt kívánta a belügyminisztérium, hogy az e célból összehívott közgyűlés mondja azt határozatképen ki és a módosított alapszabályokat azután újra terjeszték fel.

Ez is megtörtént az 1906. február 14-ére Budapestre egybehívott rendkívüli közgyűlésen és végre hosszú vajudás után 1906. június 22-én jóváhagyta a belügyminiszter az alapszabályokat; így ez az év számítható az *Országos Rabbiegyesület első évének*. Ime azonban — habent sua fata libelli — az egyesület még nem kezdhetette meg működését, mert a belügyminisztérium az alapszabályokat nem Komáromba küldte le, mint az természetes lett volna, hanem azon ürügy alatt, hogy a Rabbiegyesület székhelye gyanánt Budapest volt megnevezve, a székesfővároshoz, mely nem tudta azokat kézbesíteni és irattárba helyezte. Onnan ásta ki egy budapesti ügyvéd, dr. Schnitzer fia, amire azután egy évi késedelemmel 1907. június 26-ra egybegyűlhetett az *Országos Rabbiegyesület (= ORE) első rendes közgyűlése*, mely a végleges tisztikart is megválasztotta. Elnök lett: dr. Schnitzer Ármán, alelnökök: dr. Neumann Ede és dr. Fischer Gyula; jegyzők: dr. Venetianer Lajos és dr. Lövy Ferenc; pénztáros: dr. Edelstein Bertalan, ellenőr: dr. Hevesi Simon. Ugyancsak megválasztotta a közgyűlés a 30 tagu választmányt, a vallásügyi, tanügyi és nyugdíjügyi bizottságokat és ezzel a rendes kerékvágásba került az ORE működése.⁴

Ettől a működéstől igen sokat vártak egyesek, akik szívükön hordták a magyar zsidóság sorsát és tudták, hogy annak helyes irányban való fejlődése elsősorban attól a rabbikartól függ, mely a vallásközségek élén áll és így döntő szerepet visz azok haladásában. Azért kellett ennek a modern rabbikarnak

⁴ M. Zs. Szemle 1907., 309. l. Az országos rabbiegyesület alakuló ülése. Az ülés teljes jegyzőkönyve.

egyesülését biztosítani, hogy a reá váró feladatokat minél jobban és minél tökéletesebben tudja megoldani az egész magyar zsidóság javára, amikor a *rabbikar* támogatását nyújtja az *egyes rabbiknak*.

Nagyon helyesen mondja erre nézve dr. Blau: »Meg kell gondolni, hogy a modern szellem a tekintélykultusz ellensége. A közhatalom birlalói vesztettek tekintélyükből. De ha a modern szellem sebet ütött az egyének tekintélyén, megadta az eszközt is, amely által a seb gyógyítható. Minden téren az egyesülést hozta létre. Amit elvett az egyéntől, azt sokszorosán visszaadta a karnak. Ez a szellem hozta létre az Országos Rabbiegyesületet is, melynek egyik feladata, hogy a rabbikar tekintélyével fedezze a rabbi tekintélyét.

A rabbikar a zsidóság jövőjéért dolgozik akkor, mikor a rabbiállás emelésén fáradozik és a rabbitekintélyt megőrzi. Ez a tekintély a sikeres munka előfeltétele; aki bármely alakban ennek megingatására tör, az tudva vagy nem tudva, a zsidóság ellen tör.»⁵

Ennek a helyes felismerésnek adta tanubizonyságát az ORE már első közgyűlésén, mikor a két legnagyobb magyar rabbitekintélyt, Bloch Mózes és dr. Kohn Sámuel díszelnökévé választotta meg egyhangu lelkesedéssel.

Ugyancsak megmutatta már az első közgyűlés, hogy az egyesület tényleg a zsidóság érdekét képviseli, mikor fontos vallási kérdésekben segítségére siet állásfoglalásával az egyes rabbiknak. Dr. Schnitzer elnök adta elő »Rituális kérdések» címen azokat az eseteket, melyek a vegyes házasságok és következményeik, a zsidó vallás alaptörvényeit sértő eljárások folytán, mélyen belenyulnak felekezeti életünkbe és pedig főleg a modern magyar zsidóság körében. Az érdekes kérdések letárgyalását a közgyűlés természetesen a vallásügyi bizottsághoz utasította, mely azokat feldolgozza és öt hónapon belül javaslattétellel a tagoknak megküldi.

Majd áttért a közgyűlés annak a két főtárgynak megbeszélésére, mely azóta is az egyesület fő gondját képezi és mindmáig sem tűnt le napirendjéről.

Az első ezek közül: a *hitoktatás és az ehhez szükséges egyetemes tanterv ügye*. Már a Dunántúli Rabbiegyesület előljárt ezen a téren a jó példával és megmutatta, hogy az egyesület célja elsősorban a vallásfelekezet szent ügyének minél hathatóbb szolgálata. Az alakuló gyűlésen (1897. aug. 25.) hozzáfogott a hitoktatás rendezésének kérdéséhez. Akkor még szomorubb volt a helyzet, mert országszerte a legnagyobb rend-

⁵ Magyar Izrael, 1908., 105. l.

szertelenség uralkodott e téren, nem volt semmi irányadó utmutatás, mely a nehéz feladat megoldásában segítette volna a rabbikat. A Dunántúli Rabbiegyesület első közgyűlése tárgyalva az irányelveket, megbízta dr. Bernstein Béla, akkor szombathelyi rabbát, hogy dolgozza ki a részletes tantervet. Ez meg is történt és miután kéziratban megkapta minden tag, úgy bizottságokban, mint közgyűléseken behatóan foglalkoztak a tervvel, míg azután 1900. augusztus 28. és 29-én, a Szekszárdon tartott közgyűlésen végleg elfogadták. Megjelent nyomtatásban is és bizvást állíthatjuk, uttörő gyanánt szolgált e téren.⁶

Kétségtelen ugyanis, hogy az a széleskörű és alapos foglalkozás a hittani tanterv részleteivel, mely a Dunántúli Rabbiegyesület munkálata alapján megindult, nagyban hozzájárult a fontos kérdés tisztázásához és minél helyesebb megoldásához. És az a több évi tapasztalat, mely a Dunántúli Rabbiegyesület egyetemes tanterve folytán kialakult, megérlelte a kérdés országos elintézését, amit azután 1904-ben az Országos Iroda vitt dűlőre, mikor összehívta a községkerületek képviselőiből álló gyűlést, mely foglalkozott a tanterv irányelveivel és melyeknek részletes kidolgozását szakférfiakból álló bizottságra ruházta. Ez a bizottság ki is dolgozta az újabb egyetemes hittani tantervet, mely dr. Munkácsi Bernát szerkesztésében megjelent.⁷

Ez a tanterv sem jutott országszerte elfogadásra, mert hisz kényszert alkalmazni e téren nem volt módjában egy országos hatóságnak sem. Tagadhatatlanul haladást jelentett ez is a fontos kérdés javára, bár egyöntetű eljárást nem tudott létrehozni. Az ORE első rendes közgyűlésén dr. Neumann Ede foglalkozott, mint előadó, e tárggyal és javaslatára a közgyűlés a következő határozatot hozta:

a) A rabbiegyesület a vallásoktatás egységes szervezését a magyar zsidóság nagyfotosságu érdekének és feladatának nyilvánítja, amelytől a vallásos állapotok lényeges javulását várja és amelynek előmozdítását kötelességének ismeri.

b) A rabbiegyesület az Egyetemes Tantervet általánosságban és részleteiben a magáévá teszi, az országban való meghonosítását nemcsak célszerűnek és üdvösnek, hanem mulhatatlanul szükségesnek tartja.

c) Erkölcsei súlyával oda fog hatni, hogy a hazai hitközsé-

⁶ A Dunántúli Rabbiegyesület egyetemes, részletes hittani tanterve. Szombathely, 1901., 8° 28 lap. Szerk. Dr. Bernstein Béla, a hittani biz. előadója.

⁷ A magyarországi izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve, Budapest, 1906.

gek irányadónak tekintsék, hogy a vallásoktatás összes főkain hozzá alkalmazkodjanak, különösen pedig, hogy a felekezeti iskolák mind a tananyagra; mind a hitoktatásra fordítandó időre vonatkozó rendelkezéseit szigorúan kövessék.

d) Az Egyetemes Tanterv ügyét állandóan figyelemmel fogja kísérni és tagjainak alkalmat fog nyújtani, hogy arra vonatkozó tapasztalataikat kellő módon közöljék. Ezen az uton is szolgálni kívánja a vallásoktatás ügyét.⁸

Ez az utolsó kijelentés annál célszerűbb volt, mert bizony még korántsem állapotott meg a vélemény a: Egyetemes Tanterv használhatóságára nézve és már a II. rendes közgyűlésen, 1910. aug. 29-én, dr. Fischer Gyula előadást tart róla és sok tekintetben kifogásolja. Különösen kiemeli, hogy a fővárosban nem keresztlátható, hisz a gyermekek nem tanulnak meg héberül olvasni. Nagy hátránya az is, hogy nincsenek hozzá megfelelő tankönyvek. 1916. március 7-én a választmányi ülésen újból foglalkoznak a tantervvel és kimondják, hogy mindenkit kérnek, tegye meg megjegyzéseit, hogy felhasználhassák a tanterv javítására. Fel is hangzanak ellenvélemények, úgy hogy az Országos Iroda felkérte az egyesületet, hogy a tanterv esetleges revíziójára nézve közölje vele szakvéleményét. A választmány 1918. február 13-án tartott ülésében el is határozza, hogy miután a tanterv nagyjában bevált, egyes részleteiben azonban javításra szorul, a tanügyi bizottságot felhívja, végezze el e munkát és javaslatát terjessze be az elnökséghez.⁹

A másik rendkívül fontos ügy, mely az első közgyűléstől kezdve majdnem minden választmányi és közgyűlés napirendjén szerepelt és melyre nézve kevesebb szerencséje volt az egyesületnek, mint a tanterv ügyében, a nyugdíj ügye volt. Ezt is a Dunántúli Rabbiegyesület hozta már 1900-ban Szekszárdon tartott közgyűlésén napirendre, amikor szintén dr. Lövy Ferenc, akkor nagyatádi, most marosvásárhelyi rabbi volt az előadója a fontos kérdésnek. Sajnos, ez az életbevágó terv nem valósulhatott meg akkor, amikor még a mód meg lett volna rá, mert sem a rabbik, sem a hitközségek körében nem volt meg a kellő érdeklődés és odaadás iránta.

Az ORE első közgyűlése beható vita után a nyugdíjbizottsághoz utalja az ügyet, mely öt hónapon belül jelentést fog tenni az elnökségnek. Egyuttal nagy szótöbbséggel kimondja azt az elvi döntést, hogy az Országos Izraelita Nyugdíjintézet a rabbik és az összes hitközségi alkalmazottak részére lesz fel-

⁸ M. Zs. Szemle, 1907., 318—319. l.

⁹ Jegyzőkönyvek, közölve Magyar Izrael, 1910., 110. l., 1916., 47. l. és 1918., 44—45. l.

állítandó.¹⁰ Ez volt a helyes kiinduló pont, melynél tovább azonban máig sem jutottunk, bár — mint látni fogjuk — az ORE mindent megtett, hogy dűlőre vigye az ügyet.

Az általában biztató kezdet után az egyesület kedvezően halad a maga útján és csakhamar rendkívüli, mélyreható eredményt ér el, amikor 1908. április 1-én megindul *»Az Országos Rabbiegyesület havi közlönye«, dr. Neumann Ede alelnök szerkesztésében.* Ennél szerencsésebb választást nem ejthett volna az egyesület. Dr. Neumann annyi lelkesedéssel, szent buzgalommal, írói hozzáértéssel szerkesztette és jó részben írta a lapot, hogy az örök dicsőséget biztosít neki és az egyesületnek is. Ha más látható eredménye nem lett volna az egyesületnek, mint a meglévő tíz évfolyama a havi közlönynek, mely a második évfolyamtól kezdve *»Magyar Izrael«* néven jelent meg, akkor is érdemes lett volna az egyesületnek megalakítása.

A *»Magyar Izrael«* tíz évfolyama valóságos tárháza annak a magas, előkelő és tudományos szellemnek, mely a magyar rabbikart általában eltöltötte; minden egyes száma tanúbizonysága annak a finom ízlésnek és végtelen tapintatnak, mely a szerkesztőt nehéz munkájában vezette és ami ellen sohasem vétett.¹¹ Hogy teljesen önzetlenül, fizetség nélkül végezte e terhes munkát, az számba sem jön, mert ilyen munkát nem lehet megfizetni, arra csak a határtalan lelkesedés és odaadás a szent ügy iránt képes. Joggal mondhatta a szerkesztő a X-ik évfolyam kezdetén: *»A magyar rabbikar az egyetlen, melynek sikerült saját lapjában szellemi otthonot teremteni magának. Külföldi kartársainknak példánaknak követésére irányuló óhaja már több ízben jutott kifejezésre, de még nem vált valóra.«*

Dr. Neumann minden tekintetben megvalósította azt a közlőnyel, amit a *»Beköszöntő«*-ben kitűzött, mondván: *»Az erők tömörülését, a lelkesítő működésben gyűjtött tapasztalatoknak a vallásos életben, a hivatásos munkában és egyáltalában a hitfelekezet szolgáltatában való értékesítését és a magyar rabbikar erkölcsi és — amennyiben módunkban van — anyagi érdekeinek előmozdítását tűzte ki feladatául az Országos Rabbiegyesület. És ezeknek a szolgáltatásban fog állani ez a Közlöny is.«*

Szellemi találkozója lesz a magyar rabbiknak. Tárgyalni fogják benne mindazokat a kérdéseket, melyek lelküket mozgatták; fel fogják keresni, hogy eszméket cseréljenek, hogy

megbeszéljék szándékaikat és terveiket, hogy elmondják óhajait és elpanaszolják sérelmeiket. Helye lesz benne mindennek, ami a magyar rabbi figyelmére igényt tarthat, ami a vallásos élettel, a magyar zsidóság érdekeivel kapcsolatban van, ami tevékenységünk sikerének gyarapítására szolgálhat, ami annak a munkának eredményét fokozhatja, amelyet hivatásunk különböző köreiben: a templomban, az iskolában, a családban végzünk. Istentiszteleti, tanítási, jótékonyossági intézményeink és a magyar zsidóságra, mint egyetemességre vonatkozó nagy kérdések: a szervezet, az autonómia, az államhoz és a többi hitfelekezethez való viszonyunk, méltatásunk tárgyai lesznek. Ezeknek a feladatoknak kellő gondozása mellett pedig figyelmünket az ügy fontosságához illő komolysággal a rabbik erkölcsi és anyagi érdekeire fogjuk irányítani.¹²

És hogy ezek nemcsak szép szavak voltak, hanem komoly, becsületes, férfias akarat megnyilvánulása, azt bebizonyította az ORE épp úgy, mint mindenben méltó közlönye.

Az egyesület alapszabályai szerint minden harmadik évben kellett rendes közgyűlést tartani. Elérkezett tehát a II. rendes közgyűlés ideje: 1910. aug. 29–30. Ezen a közgyűlésen az elnök oly eredményről számolhat be, mely minden tekintetben lélekemelő volt. Ugyanis az ORE választmányi ülésén, 1907. december 23-án rámutatott dr. Schnitzer arra a szomorú tényre, hogy az elhagyott, többnyire törvénytelen gyermekek, ha zsidó szülőktől származnak is, az állami menhelyek által nem-zsidó szülőkhöz kerülnek és így vallásuktól teljesen elidegenednek, nem ritkán egyenesen ellenségeivé neveltetnek. Megindult a mozgalom ezek megmentésére, miután Fried Kálmán hittestvérünk (Komárom) kikutatta, hogy az időben 1383 zsidó gyermek van országszerte nem-zsidó családoknál elhelyezve. Később dr. Neumann Ede foglalkozott a kérdéssel, míg végre dr. Hevesi Simon megalapította az *Országos Izr. Patronage Egyesületet*, mely azóta is áldásosan működik e téren.

Joggal utalt rá dr. Schnitzer elnök, hogy *»ha az ORE egyebet nem tett volna, minthogy az ő kezdeményezésére és szüntelen sürgetésére több mint ezer elhagyott zsidó gyermek zsidó neveltetésben részesül, akkor is fényesen bebizonyította volna létjogosultságát és kiérdemelte volna a hitközségek rokonszenvét és támogatását, amit eddig — sajnos — még nélkülözünk.«*

A hitközségek még nem igen vettek tudomást a fiatal ORE létezéséről és hogy jobban felkeltesse az egyesület a kíváncsi figyelmet, már a II. közgyűlésen alapszabálmódosítást eszközö-

¹⁰ M. Zs. Szemle, 1907., 319. l.

¹¹ Ennek bizonyítékaként a Magyar Izrael tíz és fél évfolyamának tartalomjegyzékét a M. Zs. Szemle jövő évfolyamában fogjuk közölni, miután az általános bibliográfiai szempontból is igen értékes.

¹² Az ORE havi közlönye, 1908., I. évf., 2. l.

zól. Eszerint nemcsak rendes tagjai lehetnek majd az egyesületnek, a hivatásosak, hanem pártfogó, aki legalább egyszerre 100 K. és pártoló, aki évenként legalább 10 K-val járul az egyesület anyagi eszközeihez. Ez a módosítás sem járt sok eredménnyel és 1917-ben újból megváltoztatja azt a közgyűlés, kimondván, hogy a tagok lehetnek: *a)* rendes és tiszteltbeli, *b)* pártoló évi 10 K, *c)* pártfogó évi 50 K és *d)* alapító egy és mindenkorra 500 K hozzájárulással.

Valljuk meg, hogy mindennek az egyesület nem látta hasznát és pedig tagjainak hibájából, ami talán részben bizonyos szemérmesség következménye volt, részben azonban helytelen közömbösség folyománya, hogy nem jártak a rabbik kitartó szorgalommal az után, hogy hitközségeket és egyes tehetős hitfeleket megfelelő tagokul megnyerjenek.

A már említettekén kívül bőven foglalkozott a II. rendes közgyűlés oly fontos kérdésekkel, melyek hivatottságát bizonyították. Így első sorban a nyugdíj ügyével, melynek intézménye néhány tag, továbbá Dr. Stiller Mór pesti előjáró adományából és Dr. Bacher Vilmos diszelnök 1000 K. alapítványából nyert kezdetnek biztató alapot. Most — jelenti az elnök — az országos iroda kieszközte, hogy az izr. közalap évi hozzájárulással fogja azt gyarapítani és a kormány engedélyét is megnyerte, hogy a felekezeti segély bizonyos százaléka is e célra fordítható. Mindezek után elhatározta a közgyűlés, hogy az egyesület a hitközségekhez, a felekezeti és kormányhatóságokhoz fordul azzal a kérelemmel, karolják fel nyugdíjalapunk ügyét és erre való tekintettel emelje fel az állam az 1848. XX. t. c. értelmében a felekezet évi segélyét.

Addig is azonban, míg a nyugdíjintézet létrejön, gondoskodják az egyesület a süjtött rabbiözvegyek segélyéről. Erre vonatkozólag igen alapos előterjesztést tesz Dr. Klein József, melynek megvitatása után határozatba megy, hogy minden tag 20 K-t fizessen be *özvegyi segélyre*, legkésőbb az év október 31-ig, ami aztán adott esetben felhasználható. Ennek igénybevétele után hasonlóképp minden alkalommal, ha Isten ments szükség lesz rá, az özvegyi segély az egyesület pénztárosa által beszedendő.

Tényleg több ízben érvényre is jutott a határozat és volt eset rá, a legjobb, amikor 150 tag közül 75 beküldte az összeget, ami a szegény özvegynek mindenestre első segély gyanánt jól esett. De sajnos e tekintetben is megnyilvánult a káros közömbösség és sokan abból indulva ki, hogy ők, illetve özvegyeik nem fogják igénybe venni a segélyt, nem tettek eleget kötelességüknek, viszont a kisebb községekben működőnek sok volt

az összeg, főleg mikor egy évben két-három szomorú eset is előfordult.

Az özvegyi segély is számos gyűlésnek volt sokat vitatott tárgya, míg 1917. dec. 12-én a választmányi ülés megbizta az elnökséget, készítsen új javaslatot, miután mindig kevesebben fizetik be a segélyt és talán biztosabb lenne az eredmény, ha a fizetendő összegre nézve kategóriákat állítanának fel. Sajnos, ez a határozat sem vezetett célra és már hosszú idő óta szünetel ez a különben oly szükséges és nemes akció.¹³

Ugyancsak tárgyat képezte a II-ik közgyűlésnek az istentisztelet méltóságának emelése, a rendkívül elhatalmasodó Misebérach mondásának korlátozása, esetleg külföldi példákra teljes megszüntetése, a rabbi jogállásának megállapításáról szóló javaslat kidolgozása, úgy az állammal és hatóságokkal, mint főleg a hitközséggel szemben, a rabbi nélkül levő községek vallási ellátása, a rabbik és hitközségek között előforduló viszályok, vitás kérdéseknek az Elnökséghez való utalása, — mind olyan aktuális kérdés, mely az egész felekezetet érinti.

Napirendre kerültek az általános vallásosság emelésére irányuló indítványok, mint a szombati hetivásárnak más napra való áthelyezése, az egyetemi hallgatók vallási gondozása, az atheista egyletektől való távoltartása, azzal a határozattal, hogy az egyesület tegyen e fontos ügyekben lépéseket.¹⁴

Nevezetes ténye volt még ennek a II-ik közgyűlésnek, hogy határozata alapján minden közgyűlés alkalmával egy-egy tudományos előadás tartandó, hogy a tagok a zsidó tudomány művelésében is haladjanak. Az első ilyen előadást ez alkalommal dr. Bacher Vilmos tartotta, »A hagyomány bölcsész címen, melyet a Magyar Izrael közölt (II. évf. 1909.). Majd máskor dr. Neumann Ede tartott előadást b. Eötvös Józsefről, annak centennáriuma alkalmából (V. évf. 1912.), dr. Blau Lajos, Maimuni törvénykodexe történeti világításban (VII. évf. 1914.), dr. Guttmann Mihály, A tórabeli és rabbinikus intézmények meghatározása köréből (IX. évf. 1916.) és dr. Hevesi Simon, A rabbi kulturális és szociális feladatai (X. évf. 1907.).

Joggal állapíthatta meg tehát dr. Neumann a II-ik közgyűlés lefolyása után, hogy »a tudásnak, a készltségnak, a lelkesedésnek és pártját ritkító önmegtadadsnának ama nagy értékei, amelyekkel a magyar rabbikar rendelkezik, amelyekről külföldi kartársaink a feltétlen elismerés, gyakran a bámulat

¹³ Igén értékes tervezetet készített ez ügyben dr. Klein József »Az Országos Rabbiegyesület özvegyi segélyének szabályzata» címen; közölve Magyar Izrael, 1911. 77—80. l. További eredménye nem volt.

¹⁴ Magyar Izrael, 1910. 136—140. l.

hangján szólnak, kötelességünkbe teszik, hogy erőnk teljes odaadásával érvényt szerezzünk törekvéseinek, hogy amennyire tudunk telik, a megvalósulás felé segítsük óhajait és reményeit, diadalra az eszméket, amelyeknek győzelmétől vallásos életünk fellendülését, felekezetiünk javainak gyarapítását várja.¹⁵

Az ORE tehát bátran haladhatott a megkezdett úton, mert az helyes és jó út volt. Agg elnöke, dr. Schnitzer egyelőre fiatalos hévvel felel meg kedvelt tisztségének és vezeti a választmányi üléseket, melyek a napirenden levő ügyeket elintézik. Az 1912. február 19-én tartott választmányi ülés tudomásul veszi, hogy a nyugdíjintézet ügye pihen, mert előbb gyűjtést kellene rendezni az alap javára. Örömmel jegyzi fel, hogy a pesti izr. hitközség, főrabbija, dr. Kohn Sámuel 70-ik születési évfordulója alkalmából 10.000 K alapítványt létesít az ő nevére, melynek kamatait az ORE útján rabbik özvegyeinek segélyére kell fordítani.

Határozatot hoz ugyanaz az ülés, hogy a házasságkötések-nél minden rabbi okvetlen követeljen az idegen féltől kihirdetési bizonyítványt, nehogy vallásilag tilos házasságkötésnél működjenek közre, de egyúttal felkéri a hitközségeket, hogy ne nehezségek meg a félnek a kihirdetési bizonyítvány megszerzését magas illeték követelésével. Kimondja még, hogy idegen rabbi semmiféle funkciót sem végezhet máshol az illetékes rabbi tudta és beleegyezése nélkül. Végül kérelemmel fordul a hitközségekhez, hogy lépjenek az egyesület pártoló tagjai közé, hogy így anyagilag támogassák méltó céljait. Már az 1912. október 22-iki választmányi ülésen jelentheti az elnök, hogy felhívásának a hitközségeknél nagyon csekély eredménye volt; persze ahhoz erősebb propaganda kellett volna az egyes rabbik részéről. Ebből az ülésből memorandummal fordul az ORE a vallás-és közoktatásügyi minisztériumhoz a rabbik javadalmazása, a fizetési minimum és a korpótlék megállapítása ügyében; sőt 1913. február 7-én dr. Neumann Ede alelnök vezetésével küldöttség járt el gróf Zichy János kultuszminiszternél a korpótlék ügyében és kedvező választ kap.¹⁶

Közben igen kedves öröminnepsben volt része az egyesületnek, dr. Schnitzer elnöke 50 éves papi jubileumának ünnepében. Mert az egyesület részt vesz nem csak tagjai, de az egész rabbikar örömeiben, épp úgy mint bánatában. Dr. Bacher Vilmos diszelnökének 60-ik születési évfordulója alkalmából az egyesület közlönye ünnepi füzetet szentel a nagy férfiú méltatásának

¹⁵ Magyar Izrael, 1910., 112. l.

¹⁶ Az ülések jegyzőkönyvei teljes egészükben közölve a Magyar Izrael ezidei füzetében.

(Magyar Izrael 1910. január), épp úgy mint vezércikkében emlékezik meg dr. Kohn Sámuel főrabbi 70-ik születése napján az ő érdemeiről (1911. szeptember). Most természetes ősz ejnőke jubileumát is ünnepi füzetben üli meg (1912. január) és részt vesz a tiszteletére rendezett ünnepélyen Komáromban.

Igy látjuk, hogy az egyesület működésének kiegyensúlyozott része a kiválóan szerkesztett közlönye, mely mindig méltón képviseli az egyesületet és méltón kiveszi részét minden felekezeti mozzanatnál. Így Löw Lipót centennáriuma alkalmából nagyértékű kettős füzetben iratja meg hivatott tollakkal a nagy férfiú működésének minden megörökítésre méltó részét (1911. május), amikor is a Szegeden tartott ünnepségen dr. Venetianer Lajos képviseli az egyesületet és mond értékes beszédet.

Mikor pedig gyász éri a magyar Izraelt, akkor fekete keretben jelenik meg a hűséges közlöny, mint Bloch Mózes halálakor (1909. szeptember), dr. Bacher Vilmos elhunytakor (1914. január), vagy I. Ferenc József királyunk kimulásakor (1916. november), épp úgy mint tudomást vesz minden kartárs elvesztéséről, nem különben minden rabbiválasztásról és beiktatásról, még az orthodoxokról is kivétel nélkül.

Az 1913. január 24. és 25-én esedékes *harmadik rendes* közgyűlésen már nem jelent meg, gyengélkedése miatt, dr. Schnitzer elnök, hanem a gyűlést megnyitó hűber imáját dr. Fischer Gyula, dr. Lövy Ferenc pedig elnöki jelentését olvasta fel, mely a lefolyt három év működésének főbb mozzanatairól szól. A jelentéssel kapcsolatban dr. Neumann alelnök szól a vezetőség munkásságának vezéreszméiről és azokról az eszközökről, melyekkel feladatait megoldani akarja. Maga is szeretné, ha nagyobb sikerekre lehetne rámutatnia, de azért akik elfogulatlanul ítélnék, kell hogy elismerjék, hogy az egyesületnek nagy része van a rabbik tekintélyének gyarapodásában és hogy a felekezeti élet tényezőjévé vált, melyet illetékes helyen kellőn értékelnek. A közgyűlés újra egyhangulag dr. Schnitzer Armin kívánja elnöknek, de tekintettel agg korára, dr. Neumannt *ügyvezető alelnöknek* választja meg, egyébként a tisztkar teljes egészében a régi marad. Dr. Neumann Ede és dr. Blau Lajos előadásai után a közgyűlés a választmány által elfogadott javaslatokat tárgyalja le. Többek között elhatározza, hogy a családok számára alkalmas szabad fordítással és megfelelő magyarázattal ellátott Peszach-Haggadára 200 K-ás pályázatot ír ki. Ez azonban meddő maradt.¹⁷ Az 1913. október 20-án tartott *választmányi és rendkívüli közgyűlésen* dr. Neumann elnököl és előadja, mi indította a gyűlés összehívására. Az első tárgy, hogy

¹⁷ Magyar Izrael, 1913., 141–145. l.

az ORE tiltakozó táviratot küldjön, a kievi vérvád alkalmából, a szentpétervári osztrák-magyar követ útján a cárhoz, amit a közgyűlés el is fogad, egyben az Evangélikus Lelkesegyesületnek ugyanez ügyben önként megnyilatkozott együttérzéséért köszönetet mond, nem különben elismeréssel emlékezik meg Jákob Méir szaloniki és Lebovits József mágócsi rabbi akciójáról, mely 700 rabbinak ünnepélyes tiltakozását szerezte meg.

A másik tárgy a *rabbik korpótlékának ügye*, melyre nézve előadja alelnök az Országos Iroda átiratát és ismerteti a korpótlékre vonatkozó törvényt. Miután a kultuszminiszter a rabbik számára oly csekély összeget szavazott meg, hogy abból csak igen kevesen részesülhetnek, az Országos iroda nem fogadta el azt és kérdi, helyesli-e az egyesület az ő eljárását?

A közgyűlés erre melyen járó eszmecsere után egyhangúlag elfogadta a választmány által beterjesztett javaslatot, mely szerint 1. Az ORE elismerését és háláját fejezi ki az Országos Irodának a rabbik érdekeinek buzgó védelméért. 2. Az ORE teljes megnyugvással fogadja az Orsz. Iroda önrészes és a rabbik érdekeit védő elhatározását, hogy a kormány által ajánlott tulcsékély és a rabbik jogos igényeinek legkevésbé sem megfelelő összeget el nem fogadta. A kormány a korpótlék és a korpótlékszerű, segély utalványozásában kétségtelenül a törvény alapján áll s a törvény keretében helyt ad a méltányosságnak is azzal, hogy felemelte a korpótlékszerű segély összegét, melynek a kormány saját hatáskörében való kiutalását a nagy nyomorban levő rabbik részére szívesen veszi az ORE, — de a rabbikar mély sérelmét látja abban, hogy a kormány, mely a protestáns felekezeteknek az összes lelkészek korpótlékre vonatkozó igényeit teljesen kielégítő egyházsegélyt juttatott, elzárkózik attól, hogy az izraelita felekezetnek is ilyen. A rabbik korpótlékigényeinek megfelelő egyházi segélyt adjon s csak a törvényes korpótlékszerű segély növelésére utalványozta a 10.000 K. összeget. Ezt tehát el nem fogadhatónak nyilvánítja. 3. Az ORE tisztelettel és bizalommal kéri az Országos Irodát, szíveskedjék az eddig tanúsított erőfírel érdekeinket a kormány-nál képviselve kieszközölni, hogy a megfelelő egyházsegély révén a magyar rabbikar minden tagja — úgy mint a protestáns egyház minden lelkésze — az őt megillető, megérdemelt korpótlékhoz jusson.¹⁸

Az egyesület elnöksége tehát mindenben igazolja hivatottságát, buzgalma és munkaszerete nem ismer lankadást. 1914. február 14-én választmányi ülést tart, melyen az ügyv. alelnök örömmel utal arra a jelenségre, »hogy az egyesület kerete sok

alkalmat nyújt a tagoknak egymás között és az ügyvezetés központjával való érintkezésre, amit az élénk levélváltás bizonyít, mellyel számos tagnak a papi működés körébe vágó kérdése, valamint a rabbik anyagi helyzete körül felmerült érdek nyert elintéztét.

Jelenti továbbá, hogy a pótolhatatlan veszteség alkalmából, mely dr. Bacher Vilmos halálával ez év elején nem csak a magyar, de az egész zsidóságot érte, egyesületünk nevében részvétíratot intézett a családhoz, az országos rabbiképző intézethez és a Vezérő bizottsághoz. A Budapesten tartott, a kievi vérvád ellen tiltakozó országos nagygyűlésnek táviratilag jelentette be csatlakozását. Jelenti még, hogy az izr. közalap az egyesület segélyét 600 K-ról 1000 K-ra emelte fel, a pesti hitközség is meghagyta az évi 300 K segélyt, bár a rossz viszonyokra való tekintettel más egyletektől megvonta azt.

A korpótlék ügyében eljárt az elnök az Országos Irodával egyetértve; még nincs döntés, de van kilátás kedvező eredményre. Ez ügyben február 24-én küldöttségileg fog eljárni gróf Tisza miniszterelnöknel és dr. Jankovich Béla kultuszminiszternél. Ennek azonban — mint később kiderült — nem volt meg a kívánt eredménye, valamint a miniszterelnökhöz később felterjesztett beadványra is csak azt a feleletet kapta, hogy most nem lehet, de lesz gondja rá, hogy mielőbb megoldás elé vigye a kérdést.

Felmerült a terv, hogy az ORE a vidéken tartson vándor-gyűléseket, azonban oly nehézségekkel találkozott, hogy ez kivihetetlen. Továbbra is a fővárosban kell az egyesület gyűléseit tartani és hogy minél számosabban jöhessenek fel, kedvezményes vasuti jegyek elérése iránt foglalkozni lépéseket tenni.

Egy zsidó ifjúsági lap kiadása ügyében is eljár az elnök, de oly nagy költségeket igényel az, hogy egyelőre le kell róla tenni.¹⁹

Az 1914. május 20-án tartott választmányi ülésen kedvező bejelentéseket tehet az ügyvezető alelnök; nevezetesen, hogy dr. Bacher Vilmosné bold. férje emlékére 1500 K vakációzási, illetve betegsegély-alapot ajánl fel, amelynek kamatait évenként vagy kétfévenként egy rabbi kapja — rabbiképző intézeti előnyben részesül — üdülés céljaira.

Az Országos Iroda pedig értesítette az elnökséget, hogy a nyugdíjalap intézménye számára az államsegélyből 1910-ben 1000 K, 1911-ben 2000, 1912-ben 10.000 és 1913-ban 5000 K-t juttatott.

Ezzel tehát megindult az alapgyűjtés és hogy a kellő, ér-

¹⁸ Magyar Izrael, 1913., 167—168. l.

¹⁹ Magyar Izrael, 1914., 72—74. l. és 90. l.

lyes propaganda nem lett volna eredménytelen, bizonyítja az *érsekvári hitközség példája*, mely épp a Magyar Izrael felhívása alapján, rabbija, dr. Klein Sámuel indítványára elhatározta, hogy költségvetésének 1%-át tíz éven át felajánlja a nyugdíjalpra és felhívja a többi hitközséget is hasonló eljárásra.

Hozzájárult még ezekhez a dr. Bacher Vilmos és neje 1000 K-ás alapítvány, melyet dr. Bacherné a neki felajánlott 740 K özegegyi segély visszajuttatásával erre az összegre kiegészített.²⁰

Mindez kezdetnek biztató volt és talán megfelelő folytatása is lett volna, ha nem jön közbe 1914-nek véres június 28-ika és utána a kárhozatos világháború, melybe szerencsétlen hazánk is belesodródott.

Háboruban, a világtörténetnek eladdig legiszonyatosabb háborújában éltünk teljes négy éven át és reánk zúdult annak minden buja-baja, majd utána még jokozottabb mértékben az u. n. béke vészes következménye.

II. fejezet.

1915—1918.

A háborús, 1915-ik év szomorúan kezdődött egyesületünk számára. Súlyos gyász érte; hosszas betegség után *elhunytt* hiváló elnöke, dr. Schnitzer Armin 78 éves korában, 53 évi diszes papi működés után. Először a Dunántuli, majd az Országos Rabbiegyesület élén haladt, mint olyan rabbi, aki erre úgy tehetsége, mint tudománya, valamint vallásos meggyőződése által a legalkalmasabb és legméltóbb volt. »Példaadóan megmutatta — írja róla dr. Neumann nekrológja —, hogy miként lehet összhangzásba hozni a hagyományhoz való hűséget kulturéletünk feladatainak teljesítésével, munkáinak komoly, odaadó, sikeres végzésével és ennek megoldásában látta hivatását az egész magyar rabbikarnak. *Konzervatív volt a szó legjobb és modern annak legnemesebb értelmében.*»

Temetésén betegsége miatt nem jelenhetett meg dr. Neumann, hanem a másik alelnök, dr. Steinherz Jakab róttá le az egyesület kegyeletét elnökének koporsójánál. Az első választmányi ülés 1915. január 7-én az ő emlékének szolt és annak határozatából értesíti az ügyvezető alelnök a komáromi hitközséget, hogy a boldogult rabbija tiszteletére tartandó emlék-ünnepen dr. Neumann fog beszédet mondani. Együttal részvétét úgy a gyászoló családnak, mint a hitközségnek írásban

²⁰ Magyar Izrael, 1914., 128—134. l. és u. o. 176. l.

fejezi ki. Elhatározza továbbá, hogy az egyesület vagyonából 1500 K-t dr. Schnitzer Armin alapítvány gyanánt létesít és annak kamatait rabbiözvegyek segélyére fogja fordítani.²¹

Mindez annak rendje szerint meg is történt. Hogy azután a szomorú viszonyok sok más értékkel együtt a mi alapítványunkat is semmivé tették, az nem a mi hibánk; de azért igyekeznünk kell, hogy azt jóvátegyük és mihelyt a helyzet megengedi, újból feltámasztjuk az örök alapítványt, amint azt első elnökünk megérdemli.

Ugyanakkor második ülést is tartott a választmány, mely már egészben a háború szűlte kérdéseket tárgyalta. Elsősorban a tábori lelkeszet ügyével foglalkozott, mert a hírek szerint az a zsidó katonák részére nagyon hiányosan volt megszervezve. Buzgó elnökünk nemcsak most a kezdetben, de állandóan figyelemmel kísérte a fontos ügyet és hivatalos előterjesztései mentek a honvédelmi minisztériumhoz, mig nem eredményt értek el. Ugyancsak ezen az ülésen bemutat egy kis imádságos könyvet a zsidó katonák számára, mely a legfontosabb héber imák mellett magyar imákat is tartalmaz. Címe: *Paizs és vért. Imádságok izr. katonák számára*. A kiadás költségeit az Országos Iroda közbenjárására a közalap fedezte és először 10.000 példányt osztott ki a honvédpárancsnokságok után, majd később még két ízben megannyit, összesen 30.000 példányt a harc-tereken küzdő, a kórházakban szenvedő zsidó katonák között.²²

És hiába nehezedik mindenkire a háború súlyos gondja, megbénítva sok nemes kezdést, sok üdvös tevékenységet, az ORE fáradhatlan ügyvezetője nem tétováz és 1915. november 2-ra rendkívüli közgyűlésre hívja össze a tagokat. És ime, a legkellemesebb meglepetés érte. Bűszke megelégedéssel írhatja jelentésében a gyűlés után: »Az egyesület fennállása óta ez volt egyik legnépesebb közgyűlése; fényes tanubizonyossága a rabbik ideáizmusának és annak a párját ritkító hűségnek, amellyel hivatását és a felekezet minden érdekét szolgálja, hogy súlyos, a háború folytán fokozottabb mértékben rájuk nehezedő anyagi gondjaik nem tartották vissza kartársainkat azoknak az áldoza-

²¹ Magyar Izrael, 1915., 11. l.

²² Magyar Izrael, 1915., 22. l. A kis imakönyv tartalma a régi héber imákon kívül, a magyar rész a héber imák fordítását, ill. feldolgozását adja dr. Hevesi Simon tollából. Egyéb imák: A királyért és hazáért. Fohász. Szombati és ünnepi áhitat. Utközet előtt. Veszélyből való menekülés esetén. Győzelem után. Kórágynon (sebesült katonák fohásza). Beteg bajtársért. Haldoklónál. Bajtárs temetésekor (a harctéren). Szerzők: Dr. Edelstein Bertalan, dr. Fischer Gyula, dr. Kiss Arnold, dr. Mezei Sándor, dr. Neumann Ede és dr. Venetianer Lajos.

toknak meghozatalától, amelyekkel a gyűlésen való megjelenés járt.

De még egy másik figyelemreméltó és nagyon öröndetes tüneményt látunk a résztvevőknek várakozásukat túlszámívalóan impozáns számában: *Hódít a karszellem.*

Ebben pedig oroszánrészre volt épp dr. Neumann alelnöki és szerkesztői működésének. Joggal utalt arra a tényre, hogy hitközségek és rabbik nagyon gyakran fordulnak az egyesület elnökségéhez, alkalmakkor közreműködését kérik és az elnöki teendők ellátása valóságos hivatallá fejlődött. Így 1914-ben 657, 1915. október 29-ig 690 számot mutatott az iktatója, ami állandóan növekedett és 1917-ben már 1503 ügydarabot intézett el. A rendkívüli közgyűlés napirendje előtt elcsirítja az utolsó két év nagy halottjait: dr. Bacher Vilmos. diszelnököt és dr. Schnitzer Armin elnököt. Majd dr. Konrád (Klein) József, dr. Perls Armin és dr. Klein Mór kiváló kartársokról emlékezik meg és utánuk *Schwarz* Dávid rabbiképző intézeti növendékéről, aki önként jelentkezett harctéri szolgálatra és mint káplár esett el az orosz harctéren.

A megnyitó beszéd után indítványozta a közgyűlésnek, hogy öfelségének a következő távirattal fejezze ki hódolatát:

»A felséged magyar székesfővárosában papi feladataik eredményes végzéséről és kiválóan a felséged dicsőséges hadseregében hőiesen küzdő vitézek lelki gondozásáról való tanácskozára az Országos Rabbiegyesület közgyűlésén egybesereglett magyar rabbik, kik vallásuk ősrégi törvényének megtagadása értelmében mindenkor legszentebb hivatásuknak tekintették, hogy hűveiket felséged legmagasabb személye iránt való hűségre és hódolatra, valamint a haza áldozatkész szeretetére neveljék, a legmélyebb alattvalói hódolattal járulnak felséged legkegyesebb urunk, a haza bőles és jószágos atyja trónusának számolya elé. Hő imában a Mindenható legdusabb áldását kérve felséged felkent fejére, törhetlen hűségük és hódolatuk nyilvánításához annak a lelkiüket átható óhajnak kifejezését kapcsolják, hogy Isten kegye őrizze felségedet, hosszabbítsa meg napjait, koszorúzza diadallal hős seregeit és ragyogtassa be a boldogulmas harcokból fakadó tartós béke gyönyöreivel népei győzelmeinek szentelt drága, dicsőséges életét.

A hódoló táviratra a következő válasz érkezett: »Wien, Burg. Ő császári és apostoli királyi felsége az Országos Rabbiegyesület közgyűlésének hódolatát megelégedéssel fogadta és az egybegyűlt magyar rabbik királyhű és hazafias érzelmei ezen megnyilvánulásáért legkegyesebb köszönetét kifejezni méltóztatik. Legfelsőbb parancsra Daruváry.

A körültekintő elnök figyelmébe ugyanis mindenre kiterjed;

így az új miniszterelnököt Tisza István grófot és a kultuszminisztert, dr. Jankovich Bélát is üdvözölte kinevezetésük alkalmából az egyesület nevében, amit azok szívélyes levelekben köszöntek meg.

Majd a tisztújítást végzi el a közgyűlés, ami előtt a jelölő bizottság elnöke, dr. Blau Lajos méltatván az ügyvezető alelnök minden tekintetben kiváló és a legnagyobb elismerésre méltó működését, ajánlja, hogy dr. Neumann Edét válassza meg elnöknek. Ez természetesen a legnagyobb lelkesedéssel megtörténik; alelnökök lettek: dr. Fischer Gyula, dr. Hevesi Simon és dr. Steinherz Jakab. Főjegyző: dr. Venetianer Lajos, jegyző: dr. Lövy Ferenc; pénztáros: dr. Edelstein Bertalan; ellenőr: dr. Kiss Arnold.

A napirend legfontosabb pontja volt a táborilelkészlet ügye. Elnök jelenti, hogy eljárásának eddig nem volt meg a kellő eredménye, kevés a tábori rabbi, a harctéren küzdő zsidó katonák alig találkoznak ilyenekkel, a kórházakban ápoltak gondozása a véletlenre van bízva. Súlyos kifogás alá esik, hogy olyanok is működnek tábori rabbi gyanánt, akik erre semmiféle szempontból sem alkalmasak. A most tapasztalt bajok szoros összefüggésben vannak azzal, hogy békében egyáltalán nem volt katonai zsidó lelkész. Ennek jövő szervezése érdekében már most meg kell tenni a szükséges lépéseket. Dr. Deutsch Ernő cs. és kir. tábori rabbi, ki Wienben teljesít szolgálatot, az elnökség megkeresésére eljött, hogy tapasztalatait közölje és a kérdést minden oldalról megvilágítsa. Dr. Kelemen Adolf és dr. Kálmán Ödön tábori rabbik hozzászólása után a közgyűlés egyhangú határozata, hogy kellő számu és kellő képestű tábori rabbi kinevezése szorgalmazandó és pedig csakis a működő rabbik sorából. A nagyobb katonai központokban (hadtestparancsnokságok székhelyén) *tábori rabbihívatal* létesítendő és a zsidó katonák lelki gondozása a béke idején is szervezendő.

A háborúval kapcsolatos utolsó tárgy, az Aguna: hadiözvegyek kérdése, többek hozzászólása után, a vallásügyi bizottság elé kerül.

Az özegegyi segély és a nyugdíjgyűgy sürgetése is szóba kerül, de mást most nem eredményezhet ez, minthogy az elnökség folytatni fogja az ezekre vonatkozó előmunkálatokat.

Jellemző a rabbikar ideális gondolkodására, hogy a háborus gondok és bajok között nem téveszti szem elől a felekezet általános érdekeit. És mikor elfogadja azt az indítványt, hogy a hitközségek az Országos Iroda útján megkeresendők, hogy a rabbiknak és tisztviselőiknek háborus pótlékot szavazzanak meg, ugyanakkor behatóan tárgyalja és elfogadja a következő indítványokat is: Tiltakozás a »neolog« elnevezés

ellen, amivel a haladó zsidóságot helytelenül illetik; egy zsidó tanítónőképző intézet szorgalmazása, hogy a zsidó családokban másvallású nevelőnők helyét képzett zsidó tanítónők foglalhassák el; a hitközségek és rabbik háborús hazafias működésére vonatkozó adatoknak az ORE irattárában való összegyűjtése; az Országos Rabbiképző és a pesti rabbiság döntvényeinek bekérése és a Magyar Izrael-ben való közlése. A leányok számára való hittankönyvek kiadásáról szóló indítványt a tanügyi bizottsághoz utasítja a közgyűlés azzal, hogy a többi vallásoktatási kérdésnek, nevezetesen az egyetemes tantervnek esetleges revíziója ügyével együtt tárgyalja le.²³

Az igen népes és érdemes közgyűlés tárgyai közül a tábori rabbik ügye továbbra is foglalkoztatja az elnökséget és 1917-ben eléri azt, hogy a Hadügyminisztérium kijelenti, ezentul csak működő rabbikat fog erre a tisztségre kinevezni. Hogy tábori rabbijaink általában megfeleltek kötelességeiknek, az természetes. Többen kitüntetést is kaptak, így Schwarz Mózes koronás aranyéremkeresztet, Deutsch Dávid és Fischer Lipót a Ferenc Józsefrend lovagkeresztjét; dr. Deutsch Ernő és óbudaí Freudiger Dávid a koronás aranyéremkeresztet a vitézségi érem szalagján, majd később ugyancsak ő az ellenség előtt tanúsított önfeláldozó és vitéz magatartásáért a Signum laudis-t a kardokkal. Dr. Klein Sámuel pedig kiváló harctéri szolgálataiért a koronás aranyéremkeresztet, dr. Kelemen Adolf a Ferenc Józsefrend hadiékítményes lovagkeresztjét. Ez utóbbi kartárs a hadifáradalmak folytán elhunyt 1917. elején az orosz harctér közelében; holttestét közköltésen később Budapestre hozták és ott temették el nagy tisztességgel.²⁴

Igen érdekes és történeti értékű jelentést közöl a tábori rabbik működéséről, igaz csak az olasz harctérre vonatkozólag, dr. Klein Sámuel. Igazolja azt, hogy céltudatos törekvéssel el lehet sokat érni, amint az olasz harctéren el is érték, hogy felállították az *Isonzó-hadsereg tábori rabbihivatalát* (*Israelitische Militärseelsorge der Isonzo-Armee*), melynek vezetője dr. Tauber lemergi hittanár kitartó szorgalommal és eréllyel megteremtette ott a tábori rabbikar organizációját. Ebbe a vezetésen kívül 15 rabbi tartozott, 11 volt direkt a fronton küzdő katonáknál, 2—2 pedig a harctér közelében levő menetszázadoknál és kórházaknál. Hogy mily kiváló működést fejtettek ki, bizonyítja a hadsereg parancsnoka, Boroovics tábornok hozzájuk intézett elismerő távirata 1917. febr. 5.: »Den ehrwürdigen Herren Feldrabbimern, die sich in diesem Kriege so glänzend

bewährt haben, dankt herzlichst und sendet viele Grüsse Generaloberst von Boroovics.« Sok megszívlelésre méltó dolgot tudunk meg a jelentésből és csak azt kell sajnálnunk, hogy nem áll rendelkezésünkre a többi harctéren működő rabbik részéről hasonló tudósítás.²⁵

Sőt még a Tanítónőképző Intézetre vonatkozó indítvány is a megvalósulás felé haladt a háború alatt, mikor 1917. végén egy nagylelkű nő: Gomperz Róza több mint egy millió koronát hagyott e célra és általános örökösévé tette a »Gomperz Zsigmond és Gomperz Róza izraelita tanítónőképző intézet«-et.²⁶ Szépen és helyesen tervezte ezt a végrendelet végrehajtója, dr. Mezei Ferenc, meg is csinálta volna, ha közbe nem jön a vesztett háború után pénzünknek teljes leromlása, ami — fájdalom — sok nemes törekvést megakasztott és a Gomperz hagyatékot is tönkretette.

Mikor azután a végzetes világháború mind jobban érezette hatását az itthon maradtaknál és a megélhetés gondjai mindíg súlyosabbak lettek, az ORE is többször foglalkozott a rabbik anyagi ügyeivel. Tagadhatatlan, hogy az Országos Iroda állandóan kezére járt egyesületünknek és előterjesztései alapján rábirta a kormányt és a hadisegélyezéssel megbízott hivatalait, hogy a rabbikat a másvallású lelkészekkel egyenlő elbírálásban részesítse. Épp úgy meg kell állapítanunk, hogy az Országos Iroda az Országos Rabbiegyesületet, mint a rabbikar hivatott fórumát ismerte el és tekintélyének öregbítésére a maga részéről mindent megtett. Világosan mutatkozott ez épp a segélyek ügyénél, mikor 1916-ban az Országos Hadsegélyező Bizottság a rabbik számára 40.000 K segélyt utalt ki, aminek felosztására az Országos Iroda az ORE elnökségét kérte fel és ez a nehéz feladatot közmegegyezésre végezte el.

Mikor pedig a kormány, »a kongresszusi alapon álló izraelita lelkészek korpótlékánál fenforgó méltányossági tekintetek honorálására 15.000 koronát engedélyezett«, ami szintén az ORE és az Iroda közös eljárásának volt köszönhető, akkor ennek az összegnek elosztására ugyancsak az ORE elnökségét vette igénybe. És a mi páratlanul buzgó és óvatos elnökünk ezt a munkát is vállalta, de azzal a feltétellel, hogy előbb a rabbik törzskönyvét hozza létre, hogy a kelő adatok rendelkezésre álljanak az igazságos felosztás céljaira.

Ez is sikerül neki és mindeme munkásságáról mindig lelki-

²⁵ Magyar Izrael, 1918., 5—8. l. Néhány adat tábori lelkészeitünk munkásságáról a harctéren; dr. Klein Sámuel volt érsekújvári rabbitol, most a jeruzsálemi egyetem kiváló tanáráról.

²³ Magyar Izrael, 1915., 145—150. l.

²⁴ Magyar Izrael, 1917., 52. és 78. II. és u. o. 1918., 22. l.

ismeretesen beszámol a választmányi és közgyűléseken, melyeket a háborús viszonyok mellett is elég gyakran hívott egybe. Így az 1916. dec. 12-iki választmányi ülésen bejelenti, hogy a hadiözvegyek, az Aguna-kérdés fontos ügyéről *Feldmann Mózes*, a vallásügyi bizottság elnöke alapos héber nyelvű dolgozatát kynyomatta és a tagoknak szétküldte.²⁷

A román betörés folytán menekülő erdélyi kartársakra is kiterjeszti baráti figyelmét. Eljár a fővárosban, Székely Ferenc elnökele alatti működő segélybizottságnál, mely azután a többi menekült hittestvér mellett a rabbikat külön figyelemben részesíti. Az Országos Iroda pedig felhívja a hitközségeket, hogy ahol állás üresedésben van, ott ideiglenesen alkalmazzák a menekülteket. Tényleg dr. Kelemen Adolf, dr. Neumann József, dr. Pap Lajos és dr. Steiner Vilmos rabbik meghívásokat kapnak és a vendéglátó hitközségekben kitüntető figyelemben részesülnek.²⁸

Az 1917. március 4. és 5-én tartott választmányi és közgyűlésen bemutatja az elnökség a hadisegély felosztásáról szóló elszámolást, mely szerint 284 K 96 f. maradt az összegből, amit az ORE b. Eötvös József segélyalapjához csatolnak. Együttal jelenti, hogy dr. Szabolcsi Lajos 400 K-t adott át neki, mint a dr. Kelemen által indítványozott töravételre begyűlt összeget, amit most a harctéren levő zsidó katonák imaszereinek beszerzésére fognak fordítani. De ugyanakkor nem feledkezik meg arról, hogy a közgyűlés színe előtt sürgesse, amint miár oly sokszor tette, az istentiszteletek és a hitoktatás terén folyó rendszertelenség megszüntetését és egyöntetű eljárás követését, nem különben a rabbinak a hitközség igazgatásában való részvételét, amint az a protestánsoknál van és az ő szavára megkeresi a közgyűlés az Országos Irodát, hogy a községerkerületi elnökökhöz írjon át ez ügyben.²⁹

Amint láttuk történetünk folyamán, az Országos Iroda a legnagyobb előzékenységgel és tisztelettel sietett az ORE segítségére minden ügyben, és ha ennek előidézője jórésben bizonyára dr. Neumann felette ildomos és tapintatos eljárása volt, mégis volt oka az egyesületnek, hogy az Iroda kiváló vezetőivel szemben elismerésének adjon kifejezést, amiért is

²⁷ הצעה לשובת בנות ישראל העונות . . . נערכה לפני חכרת הרבנים מאת
Ugyane tárgyról: Dr. Béla Bernstein, Die Agunafrage im
Lichte des Weltkrieges, Festschrift Adolf Schwarz, Berlin u. Wien, 1917.
S. 557—570.

²⁸ Magyar Izrael, 1917., 25—28. l.

²⁹ Magyar Izrael, 1917., 41—45. l.

dr. Mezei Mórt és dr. Mezei Ferencet tiszteletbeli tagoknak választja meg, amit azok a legnagyobb hálával fogadnak.³⁰

Foglalkozott még ez az 1917. március 5-iki közgyűlés azzal a fontos ténnyel, hogy számos hitközség rabbi nélkül van és miután most a háboru alatt még nagyobb szükség van arra, aki a hitközség vallási élete felett őrt álljon, kívánatosnak tartja, hogy az ilyen hitközségek mielőbb betöltsék a rabbiállást.

Helyesen illeszkedett bele ebbe a közgyűlési tárgysorozatba dr. Hevesi Simon érdekes előadása: *A rabbi kulturális és szociális feladatai*.

Ugyancsak teljesen aktuális volt az egyesület eljárása az Országos Közélelmezési Hivatalnál, hogy a szemes takarmány elrekvirálása megakadályozza a rituális háztartásoknak libazsirrval való ellátását. Ki is küldött a közgyűlés egy öt tagu bizottságot, mely a közélelmezési hivatalnak felekezettünk érdeklő élelmezési ügyekben felvilágosítással szolgáljon és erről a nevezett hivatalt átiratban értesíti.

Az előterjesztett pénztári jelentés szerint az egyesület vagyona 17.852 K 12 f., amiből a hadikölcsön jegyzését, lelkesen propagáló rabbiknak egyesülete 6000 K-t számítén hadikölcsönbe fektetett. Hogy mikor fogja ennek kárpótlását elérni, ki tudja?

Ezzel a jelentéssel kapcsolatban jelenti be elnök a sajnálatos tény, hogy a Magyar Izrael terjedelmét csökkenteni lesz kénytelen, ahelyett, hogy, mint szükséges lenne, növelné, mert a nyomdai költségek igen emelkednek.

Végül a fent már említett alapszabálmódosításon kívül néhány változtatást fogad el a közgyűlés, nevezetesen, hogy ezentul közgyűlés nem három évenként, hanem minden évben tartandó, a választmány a maga hatáskörében 1000 K-ig terjedő kiadást szavazhat meg, a tisztí kar az elnökök közül 3 alelnök, 3 jegyző, pénztáros és ellenőr legyen és harmadik jegyzőül azonnal meg is választja: dr. Grossmann Zsigmondot.³¹

Ez volt az utolsó közgyűlés, amelyen dr. Neumann elnököl: és az 1917-iki évfolyam volt az utolsó teljes évfolyama a »Magyar Izrael«-nek, melyet az egyesület és a rabbikar becsületére oly végtelen türelmességgel és odaadással szerkesztett. Ennek az évfolyamnak utolsó összevont füzetét (7—10: szeptember—december) a 40 éves Országos Rabbiképzőintézetnek szentelte; annak az intézetnek, amelyből ő került ki 1882-ben, mint első képesített hallgatója és mely iránt ő végtelen szeretetét és háláját mindvégig megőrizte. Minden alkalommal, amely kínál

³⁰ Magyar Izrael, 1917., 78. l. Mindkét tiszteletbeli tagnak köszönő levele.

³¹ Magyar Izrael, 1917., 63. l.

kozott, utalt arra, persze az ő finom modorában, mely nem ismert erőszakoskodást, sem nézetének másra való rákényszerítését, mindig meleg érzéssel utalt arra, hogy mivel tartozik a magyar zsidóság annak a dicső múltu intézetnek és mire kötelezi volt növendékeit annak neve és becsülete. Ennek adott kifejezést az ünnepi füzetrel is, melyben a negyven év történetét méltató vezércikknek kívül az intézet elhunyt és élő tanárai érdemeinek hódol munkatársaival együtt.³²

Még két választmányi ülést tartott dr. Neumann elnök, mielőtt a korai halál elvitte szeretett családja és áhítatosan kedvelt működése köréből.

1917. június 6-án beszámol a választmánynak arról, ami a március 5-iki közgyűlés óta az egyesület érdekkörében történt. Különösen nevezetes, országos esemény volt Ófelsége IV. Károly trónralépte után való fogadtatása a hódoló küldöttségeknek, április 14-én. A kongresszusi és statusquo hitközségek küldöttségében, miután az Országos Irodának ajánlatát, hogy az egész magyar zsidóság egy küldöttséggel képviseltesse magát az orthodoxok mereven visszautasították, az Országos Rabbiegyesület nevében dr. Neumann Ede elnök vett részt és ő mondta el az előírt áldást héberül és magyarul. Ő ugyan azt kívánta, hogy ne csak ő egyedül, de több rabbi vegyen részt a felekezet küldöttségében, de miután a tagok száma felsőbb helyről korlátozva lett, szándéka kivihetetlen volt a világiak előretörő aspirációja miatt.

A választmány megnyugvással veszi tudomásul elnöke jelentését, mert tudja, hogy mindent elkövetett a rabbikar érdekében és csak a mi sajátos felekezeti viszonyaink voltak az oka, hogy más eredményt nem érhetett el.

Épp ugy tudomásul veszi, hogy a 15.000 K korpótlékok felosztotta és egyre 142 K jutott, de megmaradt 757 K 38 f., mert néhány kartárs nem fogadta el a neki kiutalt összeget. Az Országos Hadsegélyező Bizottság 1917-re megint csak 40.000 K-t szavazott meg, bár az elnökség kérte az összeg felemelését és így egyre 290 K jutott, mert több olyan kolléga is kapott, aki a megelőző évben nem részesült e segélyben. Bejelenti, hogy az ő fontos törzskönyv-készül, 190 rabbi szolgáltatta be a kívánt adatokat, közöttük néhány orthodox is.

A második és számára utolsó választmányi ülést 1918. február 13-án tartotta, amikor is a gyűlés 27 pontja között szerepel több igen érdekes tárgy. Elnök mindenekelőtt megemlékezik a magyar zsidóság két kimagasló történelmi mozzanatról, nevezetesen az Országos Rabbiképző intézet 40 éves

jubileumáról és az emancipáció 50 éves fordulójáról, és pedig oly emelkedett szellemű beszédben, hogy azt dr. Blau Lajos indítványára egész terjedelmében beveszik a választmányi ülés jegyzőkönyvébe. Majd hálás szavakkal adózik Graetz Henrik születésének századik évfordulója alkalmából a zsidóság e nagy és halhatatlan történetírójának és azután elparentálja az időközben elhunyt kartársakat, Büchler P. móór, Salamon Mózes tudósini, Grossmann Simon baranyaszent-örinci és dr. Blumgrund Naftali abonyi rabbikat.

Beszámol elnök a rabbik ruházatbeszerzési segélye tárgyában folytatott eljárásáról, mely valóban odaadó küzdelmet jelentett a kultusz-kormány sérelmes rendelete ellen és mely azzal az érdemes eredménnyel járt, hogy a vonatkozó rendelet megváltoztatásával minden magasabb képesítésű rabbi, kinek évi jövedelme az 5000 K-t meg nem haladta, megkapta a ruhasegélyt, a kisebb képesítésűek közül, akiknek jövedelme a 2200 K-t meg nem haladta. A rabbihelyettesek számára nem tudott a miniszter vonakodásával, szemben segélyt elérni, csak dr. Lövinger Adolfot (Szeged) ismerte el segédlelkésznek és engedélyezte számára a segélyt. A nagy és fáradságos munkával, melyet az elnök e részben kifejtett, megint bebizonyította, amint az Orsz. Iroda jelentése mondja, hogy „egyesületünkben a rabbikar nélkülözhetlen, becses és buzgón működő orgánummal bír. A magunk részéről is köszönetünket nyilvánítjuk — szól az Iroda — a nagytek. Elnökségnek, hogy módot nyújtott nekünk arra, hogy a rabbi urak érdekeinek megvédésénél kellő adatokra támaszkodhatunk.” Ugyancsak tudomására hozza a választmánynak, hogy a rabbik családi pótlékának elnyeréséhez szükséges adatokat felterjesztette a kultuszminiszterhez, aki ebben az ügyben is sérelmes rendeletet adott ki, mely ellen az Orsz. Iroda felebbezett. A nyugdíjintézet ügyében az történt, hogy az Országos Iroda felkérte az elnökséget, bocsássa rendelkezésére az általa szerkesztett törzskönyvet, amelynek adatai feltétlenül szükségesek e fontos kérdés megindítására. Ha azt megkapta, úgy szakférfiakat fog meghallgatni és azután az ORE közreműködését fogja kérni, mert hisz természetes, hogy csak a közvetlenül érdekelt testület részvételével kívánja ez intézményt megvalósítani.

Bejelenti elnök ezzel összefüggésben, hogy felkérte a hitközségeket, az orthodoxokat is, hogy háborus pótlékban részesítsék rabbijaikat. Tekintélyes hitközségek éresítették, hogy ezt megteszik. Eljárt ugyancsak a rabbiknak a beszerzési csoportokba való felvétele érdekében, ez azonban nem sikerült, miután a protestáns papság sincs intézményesen azokba beállítva.

Bejelenti, hogy az Országos Iroda felkérésére az Elnökség,

³² Magyar Izrael, 1917., 81—127. l.

értse alatta mindig egyedül a lankadatlan elnököt, istentiszteleti rendet dolgozott ki a hősök emléke megünneplésére.

Az emancipáció 50 éves évfordulója alkalmából a VI-ik közsegerület ragadta magához a kezdeményezést és fordult felhívással a hitközségekhez, azért az ORE nem látta szükségét a maga részéről való eljárásnak. De azt megtette, hogy a törvényi évforduló ünnepére hódoló táviratot intézett Öfelségéhez.

Boldogan jelenti, mint mindenkor, ha az egyesület gyarapodásáról számolhat be, hogy néhány alapítványt kapott, Schönfeld Lázár nagykárolyi rabbi 100 K hadikölcsönt adott, melynek kamatai az ő tagsági díjának fedezésére szolgálnak, ugy mint korábban már dr. Goldberger Izidor tatai rabbi ugyane célra 100 K alapítványt létesített. Schönfeld kartárs még négy darab új vöröskereszt-sorsjegyet is küldött, melynek rendeltetését későbbi alapítólevele fogja megállapítani.³³

Dr. Schnitzer Armin, volt elnökünk özvegye és gyermekei 1500 K-t küldenek »Néhai dr. Schnitzer Armin özvegyének és gyermekeinek dr. Schnitzer Armin alapítványa« név alatt, melynek kamatai elsősorban rabbi özvegye, másodsorban kiskorú árvái segélyezésére fordítandók, mindenkor az egyesület elnökségének döntése szerint. Az egyesület mély hálával fogadja a nagynevű elnöke emlékére szóló alapítványt és anyagi felelőssége mellett fogja azt hűségesen kezelni.³⁴

Ezzel befejeződött az egyesület közlönyének rendes megjelenése, mert a XI. évfolyamból csak két összevont füzet jelent meg, tovább nem juthatott anyagiak hiányában. Hisz már az 1917. júniusi választmányi ülésen jelentette az elnök, hogy a közlöny költsége ívenként 510 K és így az eddig 2400 K helyett 4000 K szükséges, az irodai segéderő díjazására pedig 400 K helyett 1000 K. Most azután növekedett napról-napra a háborus kimerülés hatása és ezzel még az elnök önfeláldozása sem tudott tovább megbirkózni.

De sokkal nagyobb csapás érte egyesületünket ugyanez év vége felé, amikor 1918. december 12-én a spanyoljárvány váratlanul elvitte elnökét, dr. Neumann Edét 59 éves korában. Vasárnap, december 15-én, délután volt a temetése, melyre az akkori zavaros közlekedési viszonyok miatt távolból nem jehettek meg a kartársak; egyedül dr. Büchler Sándor, keszthelyi rabbi adott méltó kifejezést a rabbikar, az ORE és a magyar zsidóság súlyos gyászának. Az Egyenlőség december 22-iki számában dr. Edelstein Bertalan cikke méltatta a kiváló

³³ Magyar Izrael, 1918., 13—14. l.

³⁴ Magyar Izrael, 1918., 17. l. Közölve: Dr. Schnitzer Arminné levele, mellyel az alapítványt átküldte és a hozzá való alapítólevél.

férfiu halhatatlan érdemeit, az ORE pedig rendkívül találó prófétái jelisével, mélyen átértett gyászjelentést tett ugyanott közzé, mely így hangzott:

קול יללה הרועים

כי שדרה אדרה

Az Országos Rabbiegyesület szomorú szívvel jelenti, hogy felejthetetlen elnöke

Dr. Neumann Ede

nagykanizsai főrabbi

az egyesület mély gyászára f. hó 12-én elhunyt.

Évek során át fáradhatlan, eredményes munkásságot fejtett ki az egyesület javára. Papi erényei ragyogó példakép világitanak. Mély tudása, irodalmi tevékenysége, békülékeny szelleme, kartársi hűséggel eltelt lénye, emberszerető lelkülete az igaz pap mintaképévé avatták. Maradandó hatású működése örök, kegyeletos hálát biztosít emlékének!

Egyelőre csak ezzel tudott áldozni nagyerdemű elnöke díszes emlékének, azután pedig szomorubb-nál-szomorubb viszonyok következtek, melyek megbénítottak minden nemesebb megmozdulást. A Magyar Zsidó Szemle 1919-ik évfolyamának első füzeté szintén vezető cikket szentel dr. Neumann Edének, egyúttal élete és pályája rövid leírását is nyújtja.³⁵ Most azután nagy szünet következik az ORE működésében.

III. fejezet.

1919—1931.

Csak 1920. július 8-án tart dr. Hevesi Simon alelnök elnökségi ülést, amelyen sajnálattal állapítja meg, hogy a szomorú közviszonyok folytán az egyesület már két éve szünetel és csak az adminisztratív teendőket végzik el. Reméli, hogy a közállapotok megszilárdulása helyreáll és akkor újra folytathatja az ORE érdemes működését. Az őszre meg kellene indítani a havi közlönyt, melynek első füzeté dr. Neumann Ede elnök emlékének lenne szentelendő.

Szükséges az egyesület zavartalan munkálkodására állandó hivatalhelyiség és elnöklő közbenjárására az OMIKE készséggel átenged e célra egy termet, amit a gyűlés nagy köszönettel fogad és a hivatal vezetésével dr. Friedmann Gyula kar-

³⁵ M. Zs. Szemle, 1919., 1—8. l.

társat bizza meg. Majd az »Egyenlőség« 1921. április 16-iki számában olvassuk, hogy az ORE központi irodája Rákóczi-ut 17., I. e. van, ahova minden levél, beadvány, stb. intézendő.

Az egyesület közlönye azonban nem indult meg, sem 1920. ősszel, de sőt mai napig sem. Megakadályozta ezt a magyar zsidóság anyagi helyzetében beállott leromlás, mely felekezeti életünk minden ágában érezteti káros hatását.³⁶ Az esedékes közgyűlést sem lehetett egybehívni, csak 1921. április 2-án jelenik meg az »Egyenlőség«-ben a meghívó az ORE-nek Budapestén április 5. és 6-án tartandó választmányi, ill. közgyűlésére, melynek napirendje a következő: Az egyesület jövőendő programja. Pénztáros jelentése. Költségvetés. Tagdíjak megállapítása. Az egyesület folyóiratának fenntartása, a szerkesztőség választása. Nyugdíjalap létesítése. Az özvegyi segély ügye. Tisztikar választása.

Amint látjuk, az aktuális kérdésekre szorítkozik a napirend, amelyen továbbra is megjelenik a tengeri kigyóvá vált nyugdíj- és özvegyi segély ügye, melyet megoldanunk mind máig sem sikerült. A választmányi ülést április 5-én, a közgyűlést április 6-án dr. Hevesi Simon alelnök vezette, aki előreparentálhatta el dr. Neumann Ede elnököt, méltatva hervadtatlan érdemeit, melyeket az egyesület körül szerzett.

Ugyancsak szép szavakkal adózott az elnökök alelnök néhai dr. Kohn Sámuel diszelnök és dr. Steinherz Jakab alelnök emlékének, kik az előző évben elhunytak. Majd a tisztikar választása következett, aminek eredménye lett: Elnök: dr. Hevesi Simon; alelnökök: dr. Bernstein Béla és dr. Venetianer Lajos; titkár: dr. Kiss Arnold; jegyző: dr. Grossmann Zsigmond; pénztáros: dr. Edelstein Bertalan; ellenőr: dr. Weisz Miksa.

Az *Egyenlőség* 1921. április 16-iki számában közöl rövid jelentést a közgyűlésről és megjegyzi, hogy az indítványok között igen fontos volt dr. Bernstein Béla nyiregyházi főrabbié, aki alapos előadásban kifejtette, hogy az 1905-ben készült *egyetemes vallásoktatási tanterv átmozgására szorult* és itt az ideje, hogy ezt a fontos munkát elvégezzék. A közgyűlés egyhangúlag csatlakozott indítványozó felfogásához és bizottságot küldött ki dr. Bernstein Béla elnökle mellett a kívánt tantervjavaslat elkészítésére. Sőt már aznap délután a közgyűlés értekezlettel alakult át, mely a tanterv irányelveit megbeszélte.

Újra belejutott tehát az egyesület, hosszabb szünet után, a felekezet fontos kérdésének tárgyalásába és nem is hagyta

³⁶ A havi közlöny megszűntével nagyrészt kiapadt történetünk forrása is, miután az irattárban lévő jegyzőkönyvek hiányosak. Az *Egyenlőség* és a M. Zs. Szemle lapjairól kellett kiegészítenünk, amennyire lehetett.

abba, míg látható eredményt el nem ért. A kiküldött bizottság, a pesti hittanári kar és az Országos Izr. Tanítóegyesület képviselőivel egyetemben már 1921. június 27-én ülésezett és miután az 1921/22-iki tanévre átmeneti intézkedésekben állapodott meg, megbizta dr. Bernstein Bélát, hogy a megbeszélte alapelvek szerint dolgozza ki az egyetemes tantervet, mely a felekezeti elemi iskolát véve kiindulási alapul, főleg a vidéki középiskoláknak szólna, bár sok tekintetben a fővárosi hittanítás is hasonló irányt követ. Dr. Bernstein nem késedelmzett a megbízatás teljesítésével és még az év december 28. és 29-én tartott üléseken bemutatta a részletes tantervet a bizottságnak, mely behatóan letárgyalta azt és megegyezve a főelvezben, elhatározta, hogy két tanterv készítenő: az egyik főleg a vidék számára, mely a felekezeti elemi iskola eredménye alapján indul, ezt dr. Bernstein készíti el, a másik főleg a főváros részére, mely a nem-felekezeti elemi iskolát veszi alapul, ezt dr. Munkácsi Bernát fogja kidolgozni.

Dr. Bernstein Béla haladék nélkül hozzálátott a rábízott munkához, azt 1922. elején kinyomatva megküldte az összes illetékes tényezőknek, hogy arra megjegyzéseiket tegyék meg, ami a további tárgyalás anyagául szolgáljon. Az *Izr. Tanügyi Értesítő* 1922-iki évfolyamában több cikk jelent meg a tanterv ügyében, amelyekre dr. Bernstein mindig ugyanott válaszolt. Az Országos Izr. Tanítóegyesület pedig tiszteletreméltó komolysággal foglalkozott a fontos üggyel és hat referensnek adta ki a tantervet bírálatra. E bírálatok, a tanterv egyes részeire külön-külön, kiváló szakemberek tollából napvilágot is láttak.³⁷ Ezekre azután a tanterv készítője az 1923. január 4-én tartott bizottsági ülésen tette meg ellenvetéseit, illetve megjegyzéseit. Beható vita után arra az egyhangú megállapodásra jutott az értekezlet, hogy dr. Bernstein tantervjavaslatát az ORE közgyűlése elé terjeszti jóváhagyás végett. Együttal felkéri az Orsz. Izr. Tanítóegyesületet, hogy az *osztatlan felekezeti elemi iskolák* részére dolgoztasson ki részletes tantervet, mert dr. Bernstein tanterve csak az *osztott elemi iskolákkal* foglalkozik és majd a Tanítóegyesület által készített ilyenű tantervet megbeszélés után felveszi az ORE egyetemes tantervébe. Sajnos, a Tanítóegyesület nem teljesítette a kívánságot, nem tett erre kísérletet sem, valamint azt a határozatot sem foganatosította, melyet az ő indítványára fogadott el a bizottság, hogy az osztott felekezeti elemi iskola közösen megállapított tantervéhez készítenő utasításra írjon ki pályázatot, melynek díjához az ORE is hozzájárul, ugymint annak a pályá-

³⁷ Izr. Tanügyi Értesítő, 1922. évf. 110–126. l.

munkának megbírálásában is részt akar venni. Igaz, hogy az ORE sem hajtotta végre szándékát, hogy a középiskolai hitoktatás számára készítendő utasítás munkájáról a maga hatáskörében fog gondoskodni. Nem kedveztek a viszonyok ilyen terveknek.

Az egyetemes hitoktatási tanterv ügye azért haladt tovább és az ORE 1924. július 1-én tartott közgyűlésén már befejezett ténnyről számol be dr. Grossmann titkári jelentése, mikor elmondja, hogy az 1921–23. években a vallásügyi bizottság egyszer sem jutott abba a helyzetbe, hogy vitássá vált vallási kérdésben kellett volna állást foglalnia, *de annál élénkebb volt tanügyi bizottságunk élete.* »Közel két évtizeddel ezelőtt – így szól a jelentés – 1905-ben arra illetékes szakférfiak egyetemes hittani tantervet készítettek, melyet a legtöbb hazai hitközség önként elfogadott s annak fonalán folyt a vallástanítás. Idők folyamán azonban a tanterv átdolgozásra szorult. Azért a mult rendes közgyűlés elfogadta dr. Bernstein Béla alelnökünk erre irányuló javaslatát s az átdolgozás végett öttagu bizottságot küldött ki, mely a pesti hittanári kar és az Országos Izr. Tanító-egyesület képviselőivel együtt indítványozót bízta meg új tanterv kidolgozásával.

Dr. Bernstein főrabbi vállalta a nehéz feladatot s részletes tantervet dolgozott ki, mely vezérfonalul szolgálhat ugy a fővárosi, mint a vidéki felekezeti s nemfelekezeti iskolák összes tagozataiban.

A tantervet, melynek főelve, hogy a vallásoktatás gerincét a Tóra és az imakönyv alkossa, tanügyi bizottságunk több ülésre terjedő beható tanácskozás után magáévá tette, azt ki nyomattuk és minden illetékes tényezőnek beküldöttük. A Tanítóegyesület értesítőjében széles alapon nyugvó viták indultak meg, főképp az elemi iskolák szempontjából, míg a középiskolákra vonatkozólag a vallásoktatás egyes kiváló képviselői a profétizmust óhajták a tanítás központjává tenni. A kérdés tehát még nincs eldöntve és mi nem is óhajtunk a tantervvel oktrojzt alkalmazni, csak irányadó tervezetet nyújtani. Hálával kell adóznunk dr. Bernstein fáradhatlan buzgalmaért, melylyel utat nyitott egy közmegelegedést keltő tanterv elérséhez.³⁸

³⁸ M. Zs. Szemle, 1924. 1. 158. l. Azóta újabb mozgalom indult meg országos hittani tanterv készítésére, mely az Orsz. Iroda által 1929-ben összehívott nagygyűlésen is napirendre került. E sorok írója is benyújtotta felhívás folytán »Vallásoktatásunk egyetemes tanterve« javaslatát. A nagygyűlés bizottságot küldött ki a tanterv ügyének intézésére. Eddig nem sok eredményre mutathat rá. Megjelent közben: Dr. Munkácsi Bernát értékes

Mily szép és üdvös lett volna, ha állandóan a szellemi-ekkel foglalkozhatunk nyugodt kedéllyel, nemcsak a rabbikar, de az egész magyar zsidóság javára. Sajnos azonban, a szomorú viszonyok nem engedték, mert a folyton súlyosbodó anyagi helyzet másra kényszerített bennünket. Az ORE elnökségét is sűrűn foglalkoztatják az anyagi kérdések. 1921. május 21-ikén közli az »Egyenlőség« útján, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a rabbik drágasági segélyének kiutalása tárgyában támadt nehézségek elhárítása céljából rendeletet bocsátott ki, melyet az ORE tagjainak és az igényjogsúit rabbiknak egész terjedelmében fog tudomására hozni, 1921. június 25-én pedig *ugyanott* felkéri az összes rabbikat, akik az 1921. április 1–június 30-ig terjedő időben rendkívüli segélyre jogosultsággal bírtak, hogy a rendkívüli segély kiutalása céljából *azonnal* küldjenek be kimutatást, mely tartalmazza az illető anyakönyvezető rabbi nevét, állásának minőségét, lakhelyét, lelkészi képesítési fokát, esetleges földbirtoka mennyiségét és az egyházi forrásból eredő tiszta jövedelmét.

Igy folyik ez a küzdelem sok utánjárással és kevés eredménnyel tovább, mikor közben más, lelket megrázkódtató események tömke reánk. 1922. november 25-én megint súlyos csapás éri egyesületünket, mikor váratlanul, idő előtt elköltözött egyik alelnöke, dr. Venetianer Lajos, akinek értékes egyénisége mindig dísz és súlyt kölcsönzött gyűléseinknek.

Az 1923. március 26-iki elnökségi ülésen újítja fel emléket az elnök és bemutatja a Magyar Zsidó Szemle 1923. évfolyamának első füzetét, mely dr. Neumann Edéről és dr. Venetianer Lajosról szól,³⁹ egyuttal bejelenti, hogy ő is belépett a Szemle szerkesztőségébe és megegyezése folytán az fogja egyelőre havi közlönyünket pótolni, amikor külön rovatban nyújtja az ORE közleményeit. Így közli azt a rendeletet, melyet az ORE felterjesztése folytán a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1923. június 22-én a rabbik beszerzési segélye ügyében kiadott. Joggal utalt az egyesület beadványa arra, hogy a többi felekezet lelkészeinek évi jövedelméül sokkal magasabb határt enged meg a kifejtődött és érvényes gyakorlat, mint a rabbiknál. Egy másik nagy hátránya ez utóbbiaknak az is, hogy míg a másvallású lelkészek természetben nyert járandósága reális értékben van biztosítva, a rabbik törzsfizetésüket kész-

dolgozata: Az izr. vallásoktatás újabb országos rendezésének előmunkálatai. Nem foglalkozhatunk itt vele, mert hisz az ORE történetét írjuk és nem a vallásoktatás és tanterveinek történetét, bár szorosan hozzátartozik egyesületünk fontos munkásságához.

³⁹ M. Zs. Szemle, 1923., 53–58. l.

pénzben kaphják; kéri tehát ezek segélyeit oly mértékben megállapítani, mely megfelel a reális értékviszonyoknak.

Néha hull is egy-egy morzsa számukra az állam pénztárából, de a hitközségek késedelmezése folytán anyagi helyzetük már-már tarthatatlanná válik, úgy hogy az ORE 1923. július 20-án rendkívüli közgyűlést tart Budapesten, melyben elhatározza, hogy a súlyos helyzet orvoslására követeli a rabbik, a hitközségi tisztviselők és alkalmazottak fizetésének rendezését oly módon, hogy ki-ki befizetésének 50%-át kapja buza-paritásban j. é. augusztus hó 1-től kezdve.

Hogy mennyire igaza volt az egyesületnek a hitközségekhez intézett érélyes felhívással, mutatja a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az Országos Irodához küldött 1923. november 29-iki rendelete, melyben kijelenti, hogy nem ismeretlen előtte a hitközségi alkalmazottak, elsősorban a rabbik mostoha helyzete, igyekezett is sorsukon, amennyire lehetett, enyhíteni.

Viszont elsősorban a hitközségeknek tiszte és kötelessége alkalmazottaik és ezek között főleg a rabbik megélhetését biztosítani, hogy feladataiknak a hívek és a köz érdekében eleget tessenek. Ezért felhívja az Országos Irodát, hogy kellően megokolt szótartot intézzon a hitközségekhez, hogy alkalmazottaikat, elsősorban a rabbikat, oly javadalmazásban részesítsék, amely tisztességes megélhetésüket lehetővé tegye.

És ha megegyezésre nem jutnának, úgy a járandóságok megállapítására a szervezeti szabályok értelmében megalakítandó választott bíróságok, ill. közsegkerületi bíróságok közreműködése volna igénybe veendő.⁴⁰

1924. június 17-én 6122/924. III. ü. o. sz. rendelettel kijelenti a kultuskormány, hogy a városi lelkészeknek 60, a vidékieknél 40 q. buzának megfelelően egészítsék ki a fizetés. Egyszersmindenkorra pedig személyenként 250.000 K palást-(ruha) segélyben részesíti a lelkészeket, ill. rabbikat.⁴¹

Ilyen viszonyok között közeledik 1924. július 1-én a rendes közgyűlés, mely impozánsan sikerült. Képviseltette magát az Országos Iroda és a pesti hitközség is elnöke által. Dr. Hevesi elnök megemlékezik megnyitójában az egyesület elhunyt tagjairól, dr. Weisz Miksa pedig emlékbeszédet tart dr. Venetianer Lajosról, magasztalva kiváló érdemeit és tudományos munkásságát. A tisztujtás egyhangúlag megy végbe. Elnök: dr. Hevesi Simon, alelnökök: dr. Bernstein Béla, dr. Kiss Arnold és dr. Weisz Miksa; titkár: dr. Grossmann Zsigmond; jegyzők: dr. Kálmán Ödön, dr. Láczer Dénes és dr. Winkler Ernő; pénz-

táros: dr. Edelstein Bertalan; ellenőr: dr. Schwarz Mór; irodavezető: dr. Friedmann Gyula.

Tiszteletbeli tagot is választ a közgyűlés dr. Lőw Immanuel szegedi főrabbi személyében. A választmány és a három állandó bizottság megválasztása után dr. Grossmann Zsigmond titkári jelentése következett az egyesület 1921–23. évi működéséről, mely fájdalommal emlékezik meg Trianon átkáról, nem jöhetnek el kartársaink a lekapcsolt részekről, nem is léphetünk velük érintkezésbe, de a lelki kapcsolatot fentartjuk velük, mert hiszünk a régi Nagy-Magyarország feltámadásában.

Majd szól a tanügyi bizottság érdemes munkájáról, a nyugdíjbizottság azonban nem a maga fontos tárgyával, hanem a rabbik anyagi helyzetének kérdésével foglalkozott, amely ügyben 1923. nyarán rendkívüli közgyűlést is tartottunk. »Nem resteljük kimondani, — így szól a jelentés — hogy bár a pap-pal szemben fokozottabb szellemi és anyagi igényeket állítanak fel a hívők, sőt maga az élet is: gazdasági ellátása jóval alatta áll p. o. a köztisztviselőknek.«

Az elhunyt kiváló kartársakról is megemlékezik, de a gyász mellett az örömről is, mely megnyilvánult az előző év végén, mikor az egyesület nagynevű elnöke, dr. Hevesi Simon papi működésének 30. évfordulóját országra szóló ünnepélyekkel ülte meg hálás hitközsége és a felekezet minden rendű testülete. Ezek között az ORE, melynek nevében a titkár nyújtotta át a pesti hitközség diszkyűlésén, az egyesületnek dr. Weisz Miksa által szerkesztett héber nyelvű feliratát, rövid üdvözlő beszéd kíséretében.⁴²

Az 1925-ik év közgyűlés nélkül mult el, csak egy nevezetesebb választmányi ülése volt november 23-án, melyen az elnök meglegedéssel jelenti, hogy a pesti hitközség 125 éves jubileumában tevékeny részt vett és pedig az ORE képviselőjében és örömmel állapíthatja meg, hogy ott kartársaival megjelenővén láthatólag diszt kölcsönzött az ünnepélynek. Előkészületben van dr. Blau Lajos 40 éves írói jubileuma, melyre tisztelői Emlékkönyvet akarnak kiadni. Ez tényleg meg is jelent dr. Hevesi Simon, dr. Klein Miksa és dr. Friedmann Dénes szerkesztésében.⁴³

Az egyesület tehát, hagyományához hiven, mindenütt kiveszi részét, ahol a felekezeti élet hívja. Nevezetes eseménye az évnek: a felsőházi törvény, mely a zsidó felekezetnek is akart képviselőket ott biztosítani. A választmány állást foglal a kér-

⁴⁰ M. Zs. Szemle, 1924., 44. l.

⁴¹ M. Zs. Szemle, 1924., 45. l.

⁴² M. Zs. Szemle, 1924., 156–160. l.

⁴³ Jubileumi emlékkönyv, Budapest, 1926., 355 l. magyar és 337 l. héber résszel.

désben és természetesen annak a vallásfelekezeti szempontból egyedül helyes véleménynek ad kifejezést, hogy rabbi legyen a felekezet felsőházi képviselője és pedig választás útján.

A törvény tényleg ezt az álláspontot juttatta érvényre és a miniszteri rendelettel szabályozott választási eljárásban az Országos Rabbiegyesület megfelelő elbírálásban részesült, amennyiben a kijelölő bizottságban elnöke és két alelnöke helyet nyert, ami megint a rabbikart oly méltón képviselő egyesületnek közjogi elismerése volt.

Örömdetes bejelentése az elnöknek, hogy dr. Weisz Mór kartárs 25 éves jubileuma alkalmából *egy millió koronát* adományozott az egyesület céljaira.⁴⁴

De gyűlésen kívül is igyekezett az Elnökség az egyesület tagjaival a közérdekű ügyekben érintkezni és azért 1925. folyamán az ORE ideiglenes közlönye után, oly nevezetes körlevelet intézett a kartársakhoz, mely azoknak legnagyobb figyelmére volt érdemes, sőt ma is aktuális. Szól pedig a zsidó iparosok és kereskedők surescentiájáról, mely vallásfelekezeti életünkre mindenütt igen fontos. Mi tagadás, a zsidó iparos és kereskedő tanoncok vallásos gondozása, oktatása és nevelése bizony országsszerűen még igen gyenge lábon áll. Ez pedig nem helyes, sőt komolyan veszélyes, mert ezek a növendékek a legfogékonyabb korban, 14—18 éves ifjak gyanánt, magukra hagyatva, könnyen kerülnek az ucca és a különféle káros áramlatok hatáskörébe, ami azután később is, mikor hitközségi tagok lennének, megboszulja magát.

Nagyon helyesen fejt ki a körlevél, »szükség van arra, hogy az inasok a zsidó környezet áldásos közelségébe hozassanak, a hitközségi élet ideáljai, a polgári gondolkodás értékelése gondolkodásuk tárgykörét alkossák és ezen az úton egyrészt helyes mederbe tereltessek társadalmi felfogásuk, másrészt pedig bekapcsoltassanak a felekezeti élet szeretetének körébe és zsidó lelkiületük művelésével alkalmassá váljanak vallási és nemzeti kötelességeik pontos teljesítésére.«

Kitűnően szolgálhatják ezt a kívánatos célt az *Omike* által kezdeményezett »*Tanoncotthonok*«, ahol a tanoncok ötször hetenként esti 7—9 óra között, összegyűlnek és egy-egy tanító felügyelete mellett tanulnak és szórakoznak. Minden ilyen »*Othon*« fel van szerelve könyvtárral, sport- és játékszerekkel. Tervbe van véve péntek esti istentisztelet az inasok számára, nem különben az, hogy a felszabaduló tanoncok a Tórához való szólítás keretében avattassanak fel.

Az ORE elnöksége tehát ily értelemben felkéri a tagokat,

⁴⁴ Jegyzőkönyv az ORE irattárában.

hogy a tanoncoktatást, vagy még inkább a tanoncnevelés eszméjét hitközségeikben propagálják és az intézményt — a helyi viszonyokhoz alkalmazva — léptessék életbe.⁴⁵

Sajnos, eddig nem igen tudunk eredményről e téren, kivéve a fővárost. Oka ennek nagyrészt a szomorú gazdasági helyzet, mely évről-évre rosszabb lett és a zsidó hitközségek kulturális és jótékonyági munkásságát mindenteljeleg megakasztotta. Reméljük, hogy ez egyszer csak megváltozik és akkor a zsidó tanoncok nevelési és oktatási tervét elő kell vennünk, hogy a lehető legszélesebb alapon megvalósítsuk. De addig is lehet egyet-mást a fent vázolt módon a szent ügy érdekében megtennünk, mert bizony nagyon megérdemli.

A küzdelmes idő nyomasztó hangulata okozta jórészt azt is, hogy gyűléseink ritkábbak lettek, nem oly rendszeresek, mint a háború befejezéséig. Csak 1927. május 4-én ül össze az elnökség, részben igen érdekes, új tárgyakat tűzvév napirendre.

Igy bejelenti elnök, hogy a »Hitközségi Tisztviselők Egyesülete« felkérte egyesületünket a csatlakozásra. Az elnökség határozata erre nézve az, hogy örömmel üdvözljük az új egyesületet, testületileg nem csatlakozunk, hanem tagjaink véleményére bizzuk, vajjon belépnek-e oda vagy nem.

Egy régi mulasztás jóvátételéről volt szó, mikor a rabbiképző igazgatósága megkérte az ORE elnökét, hogy alakítsa meg a *volt növendékek egyesületét*. Bizony úgy kellett volna, hogy mind, aki az Országos Rabbiképző intézetbe járt vagy legalább, aki ott nyert képesítőt, sorakozzék az új egyesület zászlója alá, hogy anyagi és erkölcsi erejével segítségére legyen az új nemzedéknek, mely őket követi.

Vallási szempontból mérhetetlen fontosságú kérdés, amely hosszú idő után újra az ORE napirendjére került: a *szombati hetivásárnak más napra való áttétele*.

Nem épp számos, de jelentős városban van ugyanis a két hetivásár közül az egyik szombaton, mint pl. Győr, Székesfehérvár, Szeged, Mohács, Nyíregyháza, ami az ottani vallásos életnek óriási kárt okoz, mert belesodorja a szombat megszegésébe, illetve teljes elhanyagolásába azokat a hittestvéreket is, akik különben hajlamuk és neveltségüknek fogva a szombat megszentelői közé tartoznának.

Már az ORE II. rendes közgyűlésén 1910-ben felvetette a szombati hetivásár áttételének indítványát dr. Schwarz Mór győri kartárs, de bizony nem történt az indítvány elfogadása után semmi lényeges a szent ügy érdekében. Most

⁴⁵ M. Zs. Szemle, 1925., 191. l.

azután 1927-ben komolyabb formát öltött a dolog, amennyiben az egyesület memorandummal fordul a kereskedelemügyi minisztériumhoz, kérve, hogy a vasárnapi országos és hetivásárok ügyében kiadott rendeletekhez hozzon pótrendeletet, mely a törvényesen bevett zsidó vallás szombat napjának ugyanazt a jogát megvédi és a vásárt minden esetben más köznapra helyezi át. De nem elégedett meg a memorandum benyújtásával, hanem az elnökség küldöttségileg is eljár a kereskedelmi miniszternél és ennek eredménye lett az elméletben olyan szép, magasztos szellemű rendelet, melyet Hermann Miksa kereskedelmi miniszter 1928. április 2-án, 74.895/1928. K. M. XIV. szám alatt kiadott és megküldött valamennyi vármegye közönségének, amelyet a szent ügyre való tekintettel egész terjedelmében meg akarunk itt örökíteni.

A rendelet szól pedig a következőképpen:

»A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája, mint a magyarországi izraeliták egyházi főhatósága, beadványt intézett hozzám, melyben rámutatott azokra a valláserkölcsei szempontokra, amelyek az izraelita felekezeti belieknek a reájuk névze, bibliajukban foglalt s a szombati nap megszentelésére vonatkozó parancsnak a megtartásához fűződnek, s ehhez képest azt a kérelmet terjesztette előm, hogy ezekre a szempontokra való tekintettel az országos és hetivásárokat erről a napról lehetőleg más napra helyezzem át.

A magam részéről, tekintettel arra, hogy az olyan törvényhatóságok területén, amelyen nagyobb számban laknak izraeliták, az országos és hetivásároknak szombati napon való tartása a lakosság egy jelentékeny részét igen nehéz helyzet elé állítja, amennyiben, — ha nem akarják az említett bibliai parancsot megszegni — ezeknek a vásároknak látogatásától tartózkodnia kell, ami azután végeredményben ezeknek a vásároknak sikerét is veszélyezteti, kívánatosnak tartanám, hogy ezek a vásárok — feltéve, hogy az egyéb, különösen közgazdasági szempontból leküzdhetetlen akadályokba nem ütköznek — a szombati napról valamelyik más hétköznapra helyezessék át.

Felhívom ennél fogva Cimet, utasítsa a területén lévő vásártartó községeket, hogy az általam fentebb hangoztatott követelményeket is mérlegelve, esetleg szombati napra engedélyezett országos és hetivásárjaik más hétköznapra való áthelyezését tegyék megfontolás tárgyává, s amennyiben ezek eredményeképpen az áthelyezés mellett döntenének, erre irányuló szabályszerűen felszerelt kérvényüket a törvényhatóság útján terjesszék előm. Budapest, 1928. évi április 2-án. Hermann s. k.

Ez a valóban szabadelvű rendelet több hitközségben azt a

reményt keltette, hogy nem marad üres szó, hanem kedvező eredmény főg nyomában járni és az illető hitközségek vallási életére jótékony befolyással lesz. Sajnos, nem így alakultak a viszonyok, amikor országos érdekű próbára került a sor, akkor kudarcot vallottunk.

Győr törvényhatósági város az ottani kongresszusi és orthodox hitközség együttes kérelmére, 1929. február 21-én tartott közgyűlésén, igen szép és méltó tárgyalás után, melyben tizenhárom szónok vett részt, nagy szótöbbséggel, 63 szavazattal 19 ellenében elhatározta, hogy a városi tanács, mint állandó választmány javaslata értelmében a szerda és szombati hetivásárokat hétfő és csütörtökre helyezi át, mert így nem csak a zsidó lakosság, a város egy tekintélyes kisebbségének vallási kérése teljesül, de közgazdaságilag is csak előny származhat belőle a városra.

Az elnökölő polgármester külön köszönetet mondott a törvényhatósági bizottság tagjainak, hogy a viát tárgyiágos mórban és minden szenvedély nélkül folytatták le,⁴⁶ ami azt bizonyította, hogy a határozat nem okozott volna semmi komoly ellentétet a város lakossága között, ha azt mesterségesen nem szítják.

De — sajnos — ez megtörtént; a törvényhatósági bizottságon kívül álló reakciós elemek, nem is győriek, mozgalmat indítottak és elérték azt, hogy felebbezést adtak be a határozat ellen. Így került az a kereskedelemügyi minisztériumhoz.

A hitközségek jogos kérelme érdekében dr. Kallós Henrik, a kongresszusi hitközség buzgó elnöke a legnagyobb odaadással fáradozott azon, hogy az illetékes hatóságok kedvező döntést megszerezze. A kereskedelmi miniszter azonban eleinte pihentette az ügyet és bár 1929. nyár folyamán a statusquo hitközségek szövetségének egyházi elnöksége dr. Dési Géza képviselő vezetése mellett eljárta nála az ügyben, addig halasztgatta, míg tárcájától megvált és eldöntetlen maradt a győri felebbezés.

Utódjánál Bud János kereskedelmi miniszter urnál az ORE elnöksége két ízben is tisztelt, kérve, hogy a Hermann-féle rendelet szellemében, az igazság és a közérdek szempontjából hagyja jóvá a győri határozatot. És bár a miniszter ur mindkét alkalommal határozottan kijelentette, hogy jogosnak ismeri el a kérést, méltányolja annak nagy valláserkölcsei értékét, hajlandó is a határozatot jóváhagyni, sőt másodszor azt ajánlotta, hogy menjünk el a földművelésügyi miniszterhez, mert ott némi aggályok forognak fenn az ügyben, amit mi természet-

⁴⁶ Győri Hírlap, 1929. február 2.

tesen meg is tettünk és Mayer János földmivelésügyi miniszter uralmától is biztató ígéretet kaptunk, hogy ő nem fog akadályt gördíteni a kereskedelmi miniszter autonóm intézkedése elé, az eredmény az lett, hogy 1930. március 3-án a kereskedelemügyi minisztérium a felelősségnek adott helyet és Győr város határozatát megsemmisítette. Ezzel nem csak az ORE elnökségének becsületes fáradozása bizonyult hiábavalónak, de a magyar zsidóság érdekelt részének igazán életbevágó vallási ügye lett hosszú időre a jogos érvényesüléstől elítélve. A közviszonyok javulásával azonban újra fel kell vennünk a küzdelmet e szent vallási ügyért és reméljük, majd több eredménnyel.

Az 1927. május 4-iki elnöki ülésen ezen kívül még két fontos felekezeti ügyünk volt napirenden; mindkettő érdekében eljárta az egyesület vezetősége, de — sajnos — az idők jele, épp oly eredménytelenül, mint a szombati hetivásárok ügyében.

Az egyik volt a *rabbik korpótlékának ügye*, melyre nézve a kultuskormány oly kérdő pontokat állított fel rendeletében, amelyek ugyszólván eleve kizárták, hogy a rabbik nagy része megkaphassa az őt megillető korpótlékokat. Az ORE memorandummal fordul a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz, melyben annak kimondását kéri, hogy 1. a korpótlékra való jogosultság egyedül a szolgálati évek száma szerint bírálandó el; 2. a tábort lelkészi működés beszámítandó; 3. a 25 évnél több szolgálati idővel bírók, habár kisebb képesítésűek, a magasabb képesítésű lelkészek kategóriájába jutnak.

A minisztérium nem adott helyet a kérésnek, csak abban, hogy a hitoktatói működés némi beszámítást igényelhet a korpótlékra jogosult lelkészeknél.⁴⁷

A második fontos kérdés volt a *földbirtokreform ügye*. Nem kell azt hangsúlyoznunk, hogy mily joggal várhatta volna a zsidó felekezet hazánkban, hogy a földbirtokreform elintézésénél reá is gondoljon a kormány, hisz köztudomású, hogy a mi felekezetünknek nincs földbirtoka, soha sem kapott ilyent az államtól, mint a többiek és mégis most megint csak a nem-zsidó vallásfelekezetek részesültek ilyen állami ajándékban.

Ezért az ORE az elnökség indítványára memorandummal fordult a kormányhoz, kérve az izraelita felekezet részére földbirtokot azzal, hogy annak jövedelme a rabbik és rabbiözvegyek nyugdíjalapja javára szolgáljon. Fájdalom, ez a kérvény is eredménytelen maradt.⁴⁸

Mindenről, amit így az elnöki ülés lelkiismeretesen letárgyalta, az 1927. július 6-án tartott közgyűlésen beszámolt az

elnök és a közgyűlés mindazt jóváhagyólag vette tudomásul. Miután dr. Hevesi elnök a felekezetnek időközben elhunyt nagyjairól, dr. Bánóczi Józsefről és dr. Mezei Ferencről megemlékezett, elparesztálta fiatalon elhunyt kartársunkat, dr. Klein Miksát, ki a rabbiképző tanári székében oly kitűnően bevált és rövid működésével a legszebb reményekre adott jogot.

A választás megejtése egészen a régi tisztikart tartotta meg hivatalában. Majd letárgyalta a közgyűlés azokat a napirenden levő ügyeket, melyeket az elnökségi ülés előkészített, amelyeket fentebb már részleteztünk. Szó volt még az Országos Rabbiképző Intézet közelgő 50 éves jubileumáról, mely az év őszén lesz és melyre szeretnének 100.000 pengő alapítványt összegyűjteni, hogy annak kamatai tudományos munkák kiadására szolgáljanak.⁴⁹ Ez azonban a magyar zsidóság szomorú gazdasági helyzete folytán nem sikerült.

Annál lélekemelőbb volt maga a jubileumi ünnepség, mely 1927. október 25-én folyt le és melyen az ORE elnöksége méltó szerepet vitt. Dr. Hevesi Simon, mint a jubileumi bizottság elnöke héber imával vezette be az ünnepélyt, majd a megállapított sorrendben az ORE nevében dr. Bernstein Béla alelnök üdvözölte az 50 éves alma matert.⁵⁰

Az ünnepély napján délután az ORE diszgyűlést tartott, melyen dr. Hevesi elnök héber és magyar beszédben tolmácsolta az egyesület jókívánságait: az ülésen jelenlevő dr. Blau igazgató előtt és méltatta a nap történeti jelentőségét, dr. Pfeifer Izsák pedig maradandó becsű ódáját olvasta fel.

A diszgyűlés utánra tervezett rendes közgyűlés elmaradt, az ünnepi hangulat nem kedvezett neki. Így azután megint két évig kellett reá várni, mert 1928-ban csak elnökségi ülés volt október 11-én. Ez két nevezetes, új tárggyal foglalkozott. Az Országos Iroda ugyanis megkereste az egyesületet, hogy a tisztviselői szabályzat készítése ügyében mondja el véleményét, miután a tervezett szabályzatot az összehívandó nagygyűlés elé kívánja terjeszteni. Az elnökség kijelenti, hogy örömmel áll az ügy rendelkezésére és miután a szabályzat főbb elveit megállapította, megbizta dr. Kálmán Ödön jegyzőt a szövegezéssel.

Ugyancsak napirenden volt az Országos Iroda átirata a Rabbik pragmatikája ügyében. Az irányelvek megbeszélése után négy tagu bizottságot küld ki az ülés, dr. Weisz Miksa, dr. Grossmann Zsigmond, dr. Pfeifer Izsák és dr. Kálmán Ödön kartársakból, akiknek tiszte lesz a munkálat elvégzése.

A kívánt szabályzat tervezetét dr. Kálmán kidolgozta, az

⁴⁷ M. Zs. Szemle, 1928., 94. l.

⁴⁸ Az 1927. május 4-iki elnökségi ülés jegyzőkönyve az irattárban.

⁴⁹ Egyenlőség, 1927. július 9-iki szám.

⁵⁰ M. Zs. Szemle, 1928., 17—18. l.

10 fejezetből és 71. §-ból áll. A bizottság letárgyalta és átteszi az elnökhöz az Országos Irodához való továbbítás céljából. Kíváncsún tartotta volna a bizottság, hogy a tervezet a M. Zs. Szemlében egész terjedelmében megjelenjék, miután önálló közlönyünk nincs, és így a tagok, valamint az illetékesek megismerve azt, hozzászólhassanak, ez azonban anyagi okokból nem volt keresztülvihető.⁵¹

Az 1929. június 26-án tartott választmányi ülés jóváhagyólag tudomásul veszi a fenti terveket, majd sorra kerül dr. Bernstein Béla indítványa a *rabbiegyesület jegyelmi tanácsának megalkotásáról*. Indítványozó rámutat arra, hogy bármily magas valláserkölcsi szinten áll a modern rabbikar, mégis önmagunk, közsegeink, a magyar zsidóság, sőt még a netán szabályellenes magatartást tanúsító kartársnak is feltétlen érdeke, hogy az ORE kebelében létezzék olyan állandó fórum, mely dönt rabbi és rabbi, rabbi és hitközség között felmerült vitás ügyekben és ítélkezik a hivatásában esetleg helytelenül eljáró kartárs felett.

Ajánlja azért, hogy az ORE állítson fel egy 3 tagú jegyelmi és egy 7 tagú felebbezési tanácsot. Az indítványt a választmány beható tanácskozás után elfogadja és felkéri az indítványozót a részletes tervezet kidolgozására.⁵²

1930. június 30-án volt rendes közgyűlés, melyen képviseltette magát a pesti hitközség, az Országos Iroda, a tanítóegyesület, a hitközségi tisztviselők egyesülete és a felekezeti sajtó.

Az üdvözlések során úgy az Országos Iroda ügyvezető elnöke, valamint a pesti hitközség képviselője kifejtette, hogy a rabbi közjogi helyzetét meg kell változtatni, a felekezeti közigazgatásba bele kell vonni, mert hisz a gazdasági kérdések csak a kisebb feladatot képezik a hitközségnél, azok csak az eszközt jelentik, melyek a tulajdonképpeni, a nagyobb, s egyetemes valláserkölcsi feladat teljesítésére szükségesek; az utóbbinál pedig a rabbinak döntő szavának kell lennie, hisz ő ismeri a zsidóságot legbelsőbban a hitközség vezetői között.

Ez a fontos kérdés, melyet a modern élet fejlődése vetett fel a hitközségekben, már sok vitára adott alkalmat, de még nem érett meg a döntésre. A régi világban, mikor a vallás tisztelése és tekintélye feltétlenül uralkodott a hitközségekben, nem volt szükség ilyen szervezeti szabályra, mert ott a rabbi, mint a vallás képviselője, minden hitközségi ügyben a legfelsőbb fórum, a döntő bíró volt és nem jutott soha arra a különb-

ségtételre sor, hogy mi szigorúan vallási kérdés és mi csak adminisztratív ügy, amihez a rabbinak semmi köze. Igen érdekes példákat nyújt erre nézve a régi hitközségek története, mint pl. Kismartoné⁵³ vagy Rohoncé,⁵⁴ úgy mint a többié.

Nagyon kétséges még, vajjon érdemes-e a modern rabbikar belemenni az u. n. hitközségi igazgatásba, vajjon rendes tagja legyen-e hivatalból az eljárásnak és képviselőtestületnek? A világi elemek azt hiszik, hogy ezzel a rabbinak valami nagy előnyt és jogkört biztosítanak, holott ellenkezőleg csak súlyos terhet raknak rá, mely néha igen nehezen elviselhető lesz számára, kétségtelesen azonban a hitközség fejlődésének menetére jó hatással lehet. Azért is helyesen cselekedett az ORE, mikor napirenden tartotta a kérdést, de nem erőltette semmi módon. Hadd érjen és forrjon ki, hogy minden hitközségben belássák, hogy nem a rabbinak van szüksége arra, hogy a község igazgatásában valláserkölcsi és szellemi erejének súlyával részt vegyen, hanem első sorban, sőt mondhatnám kizárólag a hitközségnek, a felekezetnek.

Az érdekes kérdés tárgyalása után a titkári jelentés következett, mely utal arra, hogy az utolsó három év mily súlyos volt az ORE számára is. A szomorú viszonyok folytán havi közlönyünk megint nem indulhatott meg, ami annál sajnálatosabb, mert a M. Zs. Szemle, mely egyesületünk közleményei számára külön rovatot biztosított, szintén bizonytalan alapon áll, ugyancsak az előfizetők és a hitközségek sanyaru gazdasági helyzete folytán.⁵⁵

Majd rámutat a titkári jelentés arra, hogy egyesületünk az egész zsidóság küzdelmes sorsában részt vett: az oroszországi szovjet általános vallásüldözése miatt börtönt rendelt el, ugyancsak ezt tette az erdélyi román vandalizmus szomorú esetében, mikor templomainkat és szent Tóráinkat pusztították és gyálázták meg. A szentföldi borzalmak idején, 1929. augusztus, szószéken méltattuk legújabb vértanúink emlékét. Viszont boldogan vettünk részt az Országos Rabbiképző ötvenéves jubileumának szép ünnepén és mikor a kongresszusi

⁵³ L. Dr. B. Wachstein, Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden. Wien u. Leipzig, 1926.

⁵⁴ Dr. Bernstein Béla: A zsidók története Vas megyében, 1687—1909. Vác, 1915., 48—70. l.

⁵⁵ Hogy mily szükséges volna a szakközlöny, mely minden taghoz havonta eljutna, mutatja pl. dr. Grossmann Zsigmond: »Gyakorlati lelkészkeskedés« fontos közleménye (M. Zs. Szemle, 1927., 206—208. és 1928., 387—388. l.), mely minden működő rabbi részére tanulságos, aktuális kérdéseket tárgyal és így csak a Szemle előfizetőinek kezébe kerül.

⁵¹ Jegyzőkönyv az ORE irattárában.

⁵² Jegyzőkönyv az ORE irattárában.

párt országos nagygyűlést hívott egybe (1929. március), az elnökség gondoskodott arról, hogy úgy ott, mint a bizottsági és albizottsági tanácskozásokban a rabbikar méltón legyen képviselve és őrködjék a szervezeti és a hitoktatási kérdéseknél elveink megvalósítása felett. Tárgyalta a választmány a hitközségi tisztviselők szabályzatának tervezetét és megjegyzéseit közölte az Országos Irodával. Dr. Kálmán Ödön jegyzőnk pedig kidolgozta a rabbikar pragmatikáját, foglalkozott még dr. Bernstein Béla indítványával, az ORE fegyelmi tanácsának megalakításával, amit a közgyűlés mindenben helyeslőleg tudomásul vesz.

Dr. Bernstein alelnök a választmány megbízása folytán kidolgozta a fegyelmi tanács szabályzatát és azt az elnökség a közgyűlés elé terjeszti azzal, hogy most ne tárgyalja, az indítványozó különben külföldön van jelenleg, hanem adja ki az elnökségnek a további eljárás végett.

A kérdés azonban oly fontosnak tartjuk, hogy annak megvilágítása és a mielőbb elérhető megvalósítása érdekében itt közöljük a benyújtott tervezetet:

1. A fegyelmi tanács áll egy 3 tagu tanácsból és egy 7 tagu felebbezési tanácsból.

2. A tanács tagjait a közgyűlés 3 évre választja közfelkiáltással, 10 tag írásban való kérésére azonban titkos szavazással. A 3 tagu tanács tagjai nem lehetnek egyidejűleg a 7 tagu tanácsnak is tagjai.

3. A tanács elnökét maga választja, egyik tagja pedig a jegyzőkönyvet vezeti.

4. A tanács elé tartozik minden egyesületi tagnak fegyelmi ügye, akár az illető hivatalos működése, akár a magánéleti tényei idézik elő. Fegyelmi bejelentést tehetnek akár hitközségek, akár egyesek, vagy maguk a tagok önmaguk ellen, írásban az ORE elnökségénél.

5. Az ORE elnöksége a hozzá beérkezett bejelentést tartozik haladéktalanul a fegyelmi tanács elnökéhez átadni, aki az ügy tárgyalására a tanácsot legkésőbb egy hónap leforgása alatt összehívni tartozik.

6. A tárgyalásra a tanács elnöke legalább 8 nappal a kitűzött határidő előtt meghívja a feleket és a felek által esetleg bejelentett tanukat.

7. A tárgyalás zárt ülésen történik, az ítélet kihirdetése nyilvános ülésen.

8. Az ítéletet és megokolását a felek kívánságára a tanács elnöke írásban tartozik kiadni.

9. A tanács ülése vagy Budapesten, vagy esetleg a tanács tagjainak és az érdekelt feleknek jobban megfelelő vidéki városban tartható.

10. A tanács tagjai az ORE pénztárából utiköltségeik megtérítését kérhetik, a felek azonban eljárási költségeket nem tartoznak fizetni.

11. Ha a felek a tanács ítéletében nem nyugosznak meg, úgy 15 napon belül az ítélethirdetés után felelbezzhetnek a 7 tagu felebbezési tanácshoz. Ez esetben a felebbező fél tartozik az ORE elnöksége által megállapítandó eljárási költségeket 8 nappal a felebbezési tanács ülése előtt az ORE pénztárába befizetni.

Ha a fegyelmi tanács a tagot hivatalvesztésre ítélte, úgy az ítélet hivatalból továbbviendő a 7 tagu felebbezési tanács elé jóváhagyás végett.

12. A felebbezési tanács tartozik a hozzá áttett ügyet legkésőbb két hét leforgása alatt letárgyalni. Tanácskozása zárt, ítélethirdetése nyílt ülésen történik. Ítéletét és megokolását kívánatra tartozik a tanács elnöke írásban a feleknek kiadni.

Reméljük, hogy e tervezet alapján, a tagok hozzászólása után a megfelelő szabályzatot fogja az ORE közgyűlése legközelebb megalkotni.

Ugyancsak részletesen megokolt indítványt, illetve tervezetet adott be dr. Bernstein Béla, a *jöiskolai zsidó hallgatók és hallgatónők vallási megerősítésére és továbbképzésére szolgáló vallástani kurzusok rendszeresítése* ügyében, amit a közgyűlés szintén az elnökséghez utasított további eljárás végett.

A tisztujtás után, mely egészben a régi tisztikart hagyta meg helyében, dr. Hirschler Ignác »A rabbi patronázs munkája a fogházban« és dr. Kálmán Ödön »A tanoncok vallás-oktatása« címen tartott igen értékes és megszívlelendő előadást.⁵⁶

Most azután eljutottunk egy fontos dátumhoz, melyet az 1931-iki év egyesületünk történetében képez, t. i. az *ORE 25 éves fennállásának fordulójához*. Természetes, hogy az elnökség nem akarta ezt a nevezetes időpontot elszalasztani, hogy ne hívja fel erre megfelelő ünnepség által nemcsak a tagoknak de a felekezet vezetésének figyelmét, amire egyesületünk joggal tarthat igényt.

Már 1931. január 6-án foglalkozott az elnökség ülésében e kérdéssel és elhatározta, hogy a nyár folyamán jubileumi diszközgyűlést tart, amelyen az elnök ünnepi megnyitója után

⁵⁶ Jegyzőkönyv az 1930. június 30-án tartott közgyűlésről az irattárban.

dr. Bernstein Béla történeti visszaemlékezésben ünnepli a volt elnökök emlékét és az egyesület nevezetesebb eseményeit, dr. Kiss Arnold ünnepi ódát ad elő, ami után az esetleges üdvözlések foglalnák le a diszgyűlés napirendjét. Elhatározta egyúttal, hogy megiratja az egyesület 25 éves történetét és erre dr. Bernstein Bélát kéri fel, aki a munkát el is vállalta.

Közben azután az elnökség úgy látta, hogy a nyári idő nem lesz alkalmas a diszgyűlés megtartására és a június 23-ra összehívott választmányi ülésnek azt javasolta, hogy halasztuk azt az őszi ünnepek utánra. A választmány ehhez hozzájárult, valamint a diszgyűlés napirendjének megállapításához is, abban a reményben, hogy az így kitűzött időpont minden tekintetben meg fog felelni a célnak.

Az öröndetes esemény előkészítésén kívül egy lehangoló tényről is kellett foglalkoznia a választmánynak, mert hisz az egyesület kötelessége a szellemi és erkölcsi munkán kívül a tagok anyagi érdekeinek képviselése is. Amikor pedig azt látta, hogy egyes hitközségek — ugyan még csak szórványosan — a leromlott gazdasági helyzet okából rabbijaik és a hitközségi tisztviselők fizetését leszállítják, elhatározta, hogy ez ellen felemeli tiltakozó szavát, abban a hitben, hogy mint valláserkölcsei testület a hitközségekhez, mint ugyancsak ilyenekhez fordulva, megértésre és méltánylásra talál.

Ez vezette a választmányt, mikor a következő nyilatkozatot tette közzé a felekezeti sajtóban:

»Az ORE választmánya fájdalmas megdöbbenéssel szerzett tudomást arról a sajnálatos tényről, hogy akadtak hitközségek, melyek úgy akarják anyagi leromlásukat tanúsítani, hogy rabbijaik, tisztviselőik és alkalmazottaik különben is szűkös fizetését — az államot és városokat megelőzve — leszállítják.

Bármennyire is tudatában van a választmány annak, hogy a magyar zsidóság anyagi helyzete aggasztóan lehanyatlott, nem hallgathatja el, mily súlyos csalódást okozott nála, hogy a mellékjövodeleimektől épp a viszonyok folytán teljesen fosztott tisztviselőit és alkalmazottaikat a küzdelmes megélhetés primitív feltételeitől fosztja meg ily hitközségeknek szűkeklésége.

Bizvást reméli az ORE, hogy a szomorú példa nem fog általános követésre találni, hanem a megtörtént leszállítás is ideiglenes és a viszonyok javulásával az illető hitközségek kárpótolják rabbijaikat és tisztviselőiket, a teljes javadalmozást pedig az egész vonalon visszaállítják.

Elhatározta azután a választmány, hogy kérvénnyel fordul az Igazságügyminiszterhez a zsidó foglyok istentiszteleteinek

rendszerezése és rituális ellátása ügyében. Majd meghallgatta dr. Winkler Ernő mély alaposságra valló értekezését, mely az állami költségvetés és a felekezetek, meg azok lelkeszeinek segélyezése viszonyairól szól. A dolgozat sokkal több adatot tár fel és sokkal behatőbb megfontolást igényel, amint az az egy-szeri hallás után lehetséges, azért elhatározza a választmány, hogy dr. Winkler értekezését sokszorosíttatja és minden tagnak megküldi, hogy esetleges megjegyzéseit közöljék az előadóval, aki azután azok figyelmébe vételével terjessze majd dolgozatát a legközelebbi közgyűlés elé.

Közben a nyár folyamán mind rosszabb és bizonytalanabb lett a gazdasági helyzet, ami végtelenül nyomasztólag hatott a közállapotra, úgy hogy kételyek merültek fel, vajjon alkalmas lesz-e az őszi ünnepek után való időpont is a diszgyűlés megtartására és nem-e kell azt jobb időre halasztanunk?

Ez év augusztus 24-én elnökségi ülés foglalkozott e kérdéssel, amikor is az elnök távollétében dr. Bernstein Béla alelnök vezette az ülést. Mindenekelőtt mély fájdalommal emlékezett meg az egyesület súlyos veszteségéről, melyet dr. Weisz Miksa alelnök korai halála által szenvedett. Elhatározta az ülés, hogy az elhunyt családjához jegyzőkönyvi kivonattal részvétíratot intéz, a legközelebbi rendes közgyűlésen pedig a felkérendő tag emlékbeszédet tart kiváló, érdemekben gazdag kartársunk felett.

Arra nézve, hogy október 19—20-án megtartsuk-e a jubiláris diszgyűlést, úgy dönt, hogy körlevélben megkérdezi a tagokat, vajjon a közállapotokra való tekintettel időszérűnek tartják-e azt és a beérkező feleletek szerint igazodik majd az elnökség.

Az egyesület 25 éves történetét mindenesetre kiadja, akár lesz jubiláris közgyűlés, akár nem és az ünnepi füzet szerkesztésére dr. Hevesi Simon elnöksége mellett bizottságot küld ki.

Kötelességének tartotta az elnökség, hogy ülésén meg-bélyegezze azt a paphoz nem méltó eljárást, mellyel a múlt hetek egyik vasárnapján, a rádió útján is továbbított templomi beszédben dr. Haas István tábori püspök durva kirohanást intézett a zsidóság és különösen a magyar zsidóság ellen, rágalomokkal támadván azt, hallgatóit pedig a zsidók gyűlöletére hiva fel. Elhatározta az ülés, hogy nemcsak a felekezeti sajtónk, de a napilapok útján a következő tiltakozást teszi közzé:

»Az Országos Rabbiegyesület augusztus 24-én tartott elnökségi ülésében fájdalmas megdöbbenéssel foglalkozott a dr. Haas István tábori püspöknek a rádió útján világgá is röpitett

beszédével, mely az izraelita vallás követőinek igaztalan megvádolását foglalta magában.

Tiltakozunk az ellen, hogy azt a zsidóságot, mely háboruban és békében a legnagyobb készséggel hozta meg minden téren hazafias áldozatát, Isten házában ilyen méltatlan módon hurcolják a vádlottak padjára.

Tiltakozunk megbántott felekezetünk nevében az ilyen, az igaz szeretet és az igazság szellemével ellentétben álló alaptalan vádak ellen.

Nagyon szomorú jelensége a mi időnknek, hogy ilyen tiltakozásra alkalma volt egyesületünknek, de őrtálló helyéről meg kellett ezt tennie, az egész magyar zsidóság érdekében.

Annál nagyobb örömmel üdvözölte az ülést az alakulóban lévő »Ezra Takarékos és Hitelintézet« vezetőségét, mely a tehető hazai és külföldi zsidóság segítségével a zsidó kisiparosok és kiskereskedők megmentésére akar sietni. Igen kíváncsiak tartja az elnökség, hogy a külföldön oly kitűnően bevált, szép sikerrel dolgozó, altruisztikus alapon álló zsidó hitelintézetek mintájára nálunk is mielőbb megkezdje ez a szövetkezet áldásos működését. Ezt előmozdítani a rabbikar szent kötelességének ismeri el. Ennek bizonyítéka az a megleghangú felhívás, melyet az ORE elnöksége augusztus 31-iki kelettel az egyesület tagjaihoz eljuttatott, kérve őket, hogy az őszi ünnepek alatt egyik hitszónoklatukban ismertessék az »Ezra Szövetkezet« nemességét és buzdítsák a hittestvéreket annak lelkes támogatására.

Igy kapcsolódik bele egyesületünk minden felekezetünket érintő jó ügybe és szolgálja a magyar zsidóság közös érdekét minden igyekezetével, amint azt céljául kitűzte és amint azt, úgy hisszük, az első huszonöt év folyamán fényesen bebizonyította, amit története elejétől végig igazol.

És ha a viszonyok kényszerítő hatása alatt lemondunk egyelőre arról, hogy nyilvános ünnepélyvel üljük meg az első huszonöt év méltó jubileumát, arról nem mondunk le, hogy a jövő munkássága minden tekintetben egyenértékű folytatása legyen a díszes multnak és a magyar zsidóság ama két árnyalata, a kongresszusi és a statusquo árnyalat, melynek rabbijai az Országos Rabbiegyesület zászlaja alatt tömörülnek, ismerje és elismerje az ORE fontosságát, szükségességét és az egész felekezetre üdvös működését, és erkölcsileg és anyagilag teljes mértékben támogassa.

Ezért elengedhetlen kötelessége az ide tartozó rabbikar minden egyes tagjának, hogy igaz hűséggel és odaadással sorakozzék az egyesület hívására minden szent munkájára és ne legyen közöttünk egy se, aki, mikor vallásos lelkesedéssel és

tiszta eszménységgel telve dolgozik és küzd magas szentes hivatása teljesítésében, ne épp így álljon rendelkezésére még nagyokra hivatott egyesületünknek.

Az első huszonöt évnek sok érdekes mozzanatban bővelkedő, sok érdemes tanulságot nyújtó története buzdítson bennünket a küzdelmes, de nemes munkásság lankadatlan folytatására.⁵⁷

Istenbe vetett erős hittel, a jövő iránt táplált szép reménnyel haladjunk az első huszonöt év által kijelölt úton, azzal a buzgó imádsággal, hogy a Mindenható áldása kísérje törekvéseinket!

יהו נוקם אדני אלוקי עלי ומעשה ידיו כוננו עלי ומעשה ידיו כוננו

Dr. Bernstein Béla.

Lelkészkedés.

Valójában a rabbi egész működése, feladatainak ellátása, minden ténykedése a közösségben, a közösséggel való együttes életben, a hívőkkel vallásos okokból való érintkezése, a hívők vallási igényeinek kielégítése már lelkészkedés. Lelkesi működést fejt ki a rabbi: mikor a vallás szellemében utat, irányt mutat, mikor vallási döntést ad, mikor az intézményeket zsidó szellemmel tölti el, mikor a multtal a jövő építésére buzdít, az iskolában vagy a szószékről tanít s felvilágosít, mikor a Szentírást magyarázza, prédikál, érzést, meghatottságot, elhatározásokat vált ki a lelkekből, megszólaltatja a bennük szunnyadó nemes hajlamot és cselekvésre serkenti.

Mégsem éppen ezt értem lelkészkedés alatt, hanem azt a magasabb szellemi munkát, melyet a rabbinak a lelkekben s a lelkekkel kell kifejtienie. A lelkeket közvetlen érintkezéssel meg kell nyernie, közel kell hozzájuk férköznie, bizalmat kell bennük gerjesztenie. Azt az ércfalat, mely ember s ember közt emelkedik, le kell tudnia rombolni. Bizonyos közvetlenséget kell teremtenie a maga s a más lelke közt. A lelkeket személyes érintkezésben is meg kell hatnia, áthatnia istenhittel, a vallás tanításaival, megnyerni őket az élet magasabb felfogása számára, istenbízalommal reményre bízni őket. Legyen a hívők bizalmasa, barátja, aki előtt kitárulnak a szívek, bajaikban,

⁵⁷ Adataink kiegészítésül ideiktatjuk, hogy 1907-ben 87 taggal alakult meg az ORE. 1910-ben volt 152, 1911-ben 154, 1912-ben 159, 1913-ban 166 tagja volt. Csonka-Magyarországban megfogyunk, most van 1931-ben 91 tag, de még hiányzik több fiatal kartárs, ki állásba került és még nem lépett be. Várjuk őket!

szomorúságukban, kétségbeesésükben, bűneikben, jóra hajlásukban, mikor vigaszra, mikor testi megértésre szorulnak.

Nem lehet a véletlenre bízni: lesz, aki a rabbit felkeresi, akad, akinek mint végső menedék ez jut eszébe, nem lehet várni, míg az élet viszontagságai által olyan sorba jut. Nem is lehet csak egy rétegre szorítkozni, a tehetősre egyedül már azért sem, nehogy ez félreértésre vagy szándékos félremagyarázásra adjon alkalmat. A szegényebbjére is jusson lelkeszi gondozás, ami segítségben, irgalom gyakorlásában egyedül szintén nem merülhet ki.

Közelebb kell hozni a lelkeket, közelebb jutni hozzájuk, érintkezést kezdeményezni, utat egyengetni feléjük. Természetesen a tolakodásnak, a másakra való kéretlen rákényszerítésnek még a látszatja nélkül is. A rabbi részéről ez ne tűnjék fel keresett, célzatos, tervszerű hadjáratnak, hanem hivatása egy fontos ágának, életfeladatából önként folyó nem is kötelességnek, hanem szíve ügyének. Szálak szövésére, kapcsolatok megindítására elég alkalom kínálkozik a társadalmi életben, a hívőknek az intézményekben való szerepe vagy részvétele révén. De szinte magától adódik a lehetőség, hogy ilyen közeledés történéjek a lehetővé tegye a kedély mélyeibe való hatolást is. Sok lélek szomjuhozik s nem tudja, hol keresse az üdítő italt, sok sujtott, magával meghasonlott szív éhezik szent táplálékra, de nem is sejtí, vagy félrevezetve fel sem tételezi, hogy megtalálhatja az erősítő, élő égi ígét Izraelben, az ő papjánál, tanítójánál is. Ezeket a szomjuhozókat, ezeket az éhezőket fel kell keresni, elébük hozni az Írás szavát, bölcséink fenkölt gondolatait, tanításait.

Meg kell ragadni az alkalmakat, mikor a szívek amugy is fogékonyabbak. Öröm és bánat idején még a büszkeség s az elzárkózottság is felenged. Jól esik a hívőnek, ha a vallási vezető részt vesz az ő boldogságában vagy osztozik fájdalmában. S ilyenkor szó szót hoz. Régi emlékek ébrednek, érintkezési pontok akadnak, elfeledett vallási érzések szállnak fel a mélyekből, valami melegség, bensőség támad, megerősödik a kapcsolat.

De mindentől eltekintve: még a hitetlenebbje, az elhidegült ember is — ha csak egészen meg nem tagadta hozzá tartozandóságát s összefüggését a maga vallásával — még mindig megtiszteltetésnek veszi, ha a rabbi, aki utóvégre tanult, művelt, gondolkodó ember, felekezetének vallási irányítója, egyéni kvalitásaitól el is tekintve papi személy, érintkezésben áll vele és családjával.

Természetesen ebben a lelkeszkedő munkában sohasem szabad a tudósnak előtérbe kerülni. A lelkesznek lelkével kell

hatnia a lélekre. El kell olyankor felednie szaktudását, tanultságát és mégis minden szavában, felfogásában észrevétlenül is érvényesülniök kell ezeknek is. Tudásával ne nyomja agyon a másikat, tudálékossággal ne váljék kellemetlenné, azáltal, hogy folyton alkalmat keres annak fitogtatására és mégis művészen egyesüljön a szellem és tudás is az érzés mélységével, a lelkiület tisztaságával.

A lelkeszkedés bizonyos erényeket, nemes tulajdonságokat tételez fel. Szükséges hozzá: igazságérzet, emberszeretet, őszinteség, jellemzilárdság és a lehető legmagasabbfokú önzetlenség, amelyhez a haszonlesésnek legcsekélyebb árnyéka sem fér. Sohase támadjon az a benyomás, mintha a lelkekhez való közeledés érdekében, anyagi javakért történnék. Aminthogy semmilyen más irányban sem szabad az eszményi foglalkozásu papnak anyagiasságnak mutatkoznia és — bár mindenki tudja, hogy a rabbi is pénzen él — mégsem szabad semmiféle ügyében sem az állás méltóságát leszállítani, ellene vétetni.

A lelkeszkedés tehát nem mesterség, hanem művészet. Nem is művészielkesedés, színlelés, a pap természetének, lelkiületének elmentmondó tettetés, hanem éppen természetéből folyó, készsége s hivatása által már enyhévé, mégtörvé vált lelkiületéből kikivánczó készség. Tudományát, szerzett szellemi javait, olvasottságát, gondolkodását, vallásos érzését, erkölcsi érzületét így tudja a köz javára értékesíteni.

Kezdődjek ez a lelkeszi munka már az iskolában, ahol a rabbi ne csak mint hitoktató vagy tanár álljon szemben a gyermekkel, hanem barátja, bizalmasa legyen. Amint általában azt vélém, hogy az oktatás a rabbi legáltalánosabb működési köre. Az iskolában nevelhet magának jövőendő nemzedéket, az ifjúság üde, romlatlan lelkére hathat igazán áldásosan, itt nyílnak meg előtte legőszintébben a szívek, itt szerezheti meg magának a befolyást és bizalmat, mely egész emberéletre szíáradul meg a gyermekben iránta s az általa képviselt eszme irányában.

Mert a lelkekkel való érintkezés, az ő személyes kapcsolata a hívőkkel, egyuttal megerősíti a zsidósághoz való kapcsolatot is. Az Isten szolgálja az ő személyén, a lelki hozzákapcsolódáson át magát az eszmét, az istengondolatot szolgálja. Akaratlanul is süröbbé fonna, szilárdabbá fúzi a szálakat, melyek ember és vallási tanítása, hívő és erkölcsi hitvallása közt fönnállanak. Abba a bűvös körbe vonzza embertársát, amelyben mindenütt az Istent látja, hatását érzi, amelyben a vallás nemes tanításai irányítják érzését, cselekedetét, akaratát.

Gazdag egyházaknak módjukban áll, hogy a hívők gondozására kelő számú lelkeszt állítsanak hivatalba. Ott anyagi

nehézségek nem szegik útját a lelkek beható gondozásának. A hitoktatók már az iskola legalacsonyabb fokán is lehetőleg papi képzettségű ember, elegendő számú segédlelkész és pap áll rendelkezésre. Szinte minden egyes ágát a papi működésnek külön erőre lehet bízni, mely azonkívül időt s alkalmat szentelhet a lelki feladatoknak is.

Nálunk képesítése és képessége lelkészkedésre legfeljebb a rabbinak van, akire azonban népesebb hitközségben sok minden más feladat is hárul. Készülés szombati, ünnepi, alkalmi beszédekre, előadásokra, továbbá hitoktatás, számtalanul számos gyűlés kötik őt le, de azonkívül tanulmányait is folytatnia kell, vallási forrásokban kutatnia, az új theologiai irodalmat ismerni, világiakban sem maradhat vissza, — ember legyen a talpán, aki kellő idővel s idegekkel rendelkezik, hogy a lelkészkedés oly fontos és kényes feladatának is kellő buzgalommal, türelemmel s tapintattal meg tudjon felelni.

Pedig multhatatlanul komoly és sürgős kötelesség ez még rendes körülmények közt is, hát még a világokat s a lelki világot is felduló, az idegeket elsorvasztó, az erőt megbénító rettenetes küzdelem közepette — és akkor, mikor vallási tudatlanságban, hagyományok nélkül nevelkedve, vagy más oldalról jövő csábításnak, önérdeknek, vagy megfélemlítésnek engedve, gondozás híján ugyis oly rémesen nagy az elszakadók száma!

Merjem-e leírni, ami tollamra túlul s mégis csak ide kívánczik? Nálunk, ahol oly kevés a segítő kar és a lelkészkedésre igénybevehető idő s erő: a rabbi hitvesének is részt kellene kérnie ebből a szent munkából. Serdülő leányok és nők körében, nem éppen a hivatalos nőegyletben, sem csupán a jótékonyosság ápolásában, hanem tényleg a lelkek megnyerésének és megtartásának művészetében, az ő lelküknek a rabbiházban magasabb szellemmel, a hivatás nagyszerűségétől eltelt nemesebb hajlammal, ebbe a munkába bele kellene kapcsolódnok! Ismertem s ismerek ilyen lelkészkedő rabbinékat, — igaz, hogy keveset s azt is inkább külföldön — akik hitközségük lelkei, gondozói voltak, a tényleges lelkési teendőket, a lelkek vallási megerősítését vállalták, míg férjük a rabbihivatal sok minden súlyos terhét viselte. Rang, vagyon, társadalmi s osztálykülönbség nélkül hitközségük minden nőtagja érezte működésük áldásos hatását lelkükben, a vallási értékek gazdagodásában.

De a fejlődésnek ettől a fokától még jó távol vagyunk. Haladottabb kulturának s a vallásról való mélyebb felfogásnak eredménye. Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy itt mi, rabbi, még magunk sem eszméltünk eléggé e papi feladat döntően komoly voltára s nem igen kapcsoljuk be elsőrangú kötelességeink közé.

Az ORE 25 éves fennállásának jubileumán talán nem fölösleges a rabbihivatásnak erre a némileg elhanyagolt ágára a figyelmet felhívni s gondozását, mint súlyos, de dus eredménnyel bízható, a lelkeknek kölcsönösen örömet s megnyugvást szerző munkakört ajánlani.

Budapest.

Dr. Edelstein Bertalan.

A hitvédelem jegyében.*

A hitrege beszéli, miután Isten befejezte a teremtes művét, felvonultatta a teremtes koronája, Ádám ősatyánk előtt, az utókornak különböző nemzedékeit, minden kornak eljövendő nemzedékét, az emberiség egykoru és mindenkoru vezéreit és nagyjait, kiváló papjait és lánglelkű prófétáit: Mózes és Ézsaiást, Dávidot és Salamont, Izráel királyait, Zerubábelt és Ezrát, az írástudót, R. Akibát és társait, a tannák és amórák, a gáonok és rabbik végelelathatatlan hosszú sorát. Amint Ábrahámra, első törzsatyánk bemutatására került a sor, a következő szavak kíséretében állította elébe: »Ime, az én fiam, akit kiválasztottam, mert felismertem, hogy ő fogja meghagyni gyermekeinek, házának és késő utódainak, hogy járjanak Isten útjain, az igazság és a jog útjain, hogy gyermekei a jövendő ígéretnek beteljesülése, hadd legyenek.«

Ábrahám, mint a jövő embere, mint korának rátermett és elhivatott vezére, előkészítette a zsidó jövőt! Mint hitünk első megalapítója, vallásunk uttoró pátriárkája, már működése elején a hitvédelem szolgálatába állott. Jelszava, melyet ifjúkorától hangoztatott, ekképen szólt: »Isten útja tökéletes; igéje tiszta és világos. Pajzs ő mindazok számára, akik benne bízhatnak.« Harcra kelt a hatalmas uralkodó, Nimród ellen, aki pogány tűzimádó volt. Véle szemben azt vitatta, hogy a tűz nem lehet a Mindenható, mert hiszen a víz képes eloltani a tüzet. A víz sem lehet az, mert a vizet felszivja a felhő. A felhőket pedig szétszórja a szél. Ennél hatalmasabb a nap, amely erősebb a szélnél. És mindezek fölött magasan áll, a mennyekben trónoló Isten. Áldozatkészsége nem ismert határt. Tízszertette is próbára Ábrahámot és mindvégig állhatatos maradt.

Senki és semmi nem birta eltántorítani őt sem vallásától, sem meggyőződésétől, sem hitétől, sem Istenétől! Isten fel-

* A cikk illusztris írója régi tevékeny munkása a zsidó belső misszionnak. Kivonatot készített Theodor Reinach művéből „Textes latins et greques.“ Megjelent a Múlt és Jövőben „Ókori ellenségeink“ címen. Kertschmarik evangélikus tanár megtámadta egy husvétii cikkben a zsidóságot, hedonizussal vádolva. Megjelen: a Múlt és Jövő heti kiadványában.

szólítja: »menjen el a szülei házból, hagyja el szülőföldjét, naggyá és dicsővé fogja tenni, messze, ismeretlen földön.« S amint Kánaán országába érkezik, legott éhinség és az inség nyomában járó szenvedés és nyomor fogadják; még sem zúgolódik, hanem bárhol megfordul, mindenütt oltárt emel hitének és hirdeti Isten nevét és dicsőségét. Jóságával és békeszeretettel, önzetlenségével és eszményi gondolkodásával, fenkölt tanításaival: az igazság és jog hirdetésével és nemes emberbaráti érzelmeivel meghódította a lelkeket és sok rajongó hívet szerzett Istennek. Ő volt az első, aki bevezette egyetlen fiát, nyolc napos korában, a szent szövetségbe és vére hullajtásával örökre eljegyezte az isteni hitnek. Ily módon készítette elő első törzsatyánk a zsidó jövődőt és egyengette és megmutatta nekünk a hitvédelem útjait! Hitvédők azok, akik híven teljesítik kötelességüket Istenükkel és felebarátaikkal, hazájukkal és felekezetükkel szemben! A hitvédelem bajnoka az, aki becsületes és tisztességes, hűséges és megbízható, aki mintaszerű és példaadó életet él. A hitvédelem szolgálatában áll, aki soha szegényt nem hoz felekezetére, soha foltot nem ejt a zsidóság palástján: nem csal, nem hazudik és hamisan nem esküszik, nem lop és nem gyilkol; hanem minden cselekedetével és egész életével tiszteletet szerez a zsidó névnek és megszenteli Isten dicsőséges nevét!!!

A hitvédelemhez mindenkinek felelt két dolog szükséges: bel- és külmiszió. A belmiszióhoz első sorban tartozik az, hogy a zsidó családokban a régi tradíciókat és nemes hagyományokat ápolni iparkodjunk.

Értem alatta a szülők iránti tiszteletet, a tóra tanulásának rajongó szeretetét, a cédoko gyakorlását, a szegények gyámoltatását, a polgári és hazafias erények gyakorlását, szorgalmat, munkaszeretetet, szerénységet és egyszerűséget, önzetlenséget és eszményi gondolkodást. A belmiszió legfontosabb feladata: megőrizni és tentartani a zsidó családok tisztaságát. Barátaink és ismerőseink körében odahatni, hogy az ujszülött fiuk mind a szent szövetségbe iktattassanak be, hogy rajtuk a circumcisio hajtassék végre! Ne akadjon közöttünk fiatal pár, amely elmulasztja házasságát az esketési törvényeink rípusával megszentelni. Óvva intsük a zsidó családokat a vegyes házasságtól, amely beviszi a mótelyt a zsidó közösségbe, amely éket ver szülő és gyermek közé és meglazítja a családi összetartozásnak szoros rokoni kötelékeit. Tartsuk távol gyermekeinket a hitehagyás szegénységétől és gyalázatától, amely megfoszt bennünket a vagyon, a tudomány és a művészet értékes elemeitől! A külmisziót a szó legjobb és legnemesebb értelmében, akkor szolgáljuk, ha prófétai küldetésünket és magasztos történeti hiva-

tásunkat méltó módon töltjük be a nemzetek között, ha gerinces és önértékes zsidóságunk tüntetésével tanubizonyosságot teszünk hitűségünk és rendületlen kitartásunk mellett; ha harcolunk az igazság terjesztéséért, a sötétség eloszlásáért és a világosság terjesztéséért, a jobb, szebb és boldogabb jövődőt. A zsidó ifjúságot is bele kell vonnunk a hitvédelem szent munkájába! Az ifjúságot neveljük arra, hogy mindenütt és mindenkor lebegjen előtte a hitvédelem parancsoló és szent kötelessége!!!

Ha történetünk fejezeteiben lapozgatunk, azt látjuk, hogy a hitvédelem terén mindenkor a zsidó ifjak jártak elől. Ilyenek voltak a lánglelkű prófétaifjak, akik Sámuel iskolájából kerültek ki, akik a szülei házból, a családokból és a társadalomból elhintették az igaz hit magvát, helyreállították az egyetlen élő Isten tiszteletét és kiirtották a pogányok szívéből a bálványimádást és az avval együttjáró gyűlöletet, kegyetlenséget és fajtalankodást. Ilyen lángoló, hitbuzgó ifjak voltak Dániel és társai: Chananja, Misáel és Azárja, akik nem akartak a királyi asztalra kerülő ételekből enni, fegyelmelték magukat a józanság és mértékletesség törvényeinek, az erkölcsi törvények betartásával. Dacoltak erőszakkal és önkénnyel, csábításnak és kísértésnek ellenállva, még az oroszánveremben sem tántorodtak meg. Ott is zengették Isten dicsőségét. A nagy és halhatatlan tanítómesterek, a mártir R. Akibának tanítványai, mind táborba szállva, csatasorba állítottak, mint egy férfi és harcoltak Izráelért és Isten zászlájának dicsőségéért és diadaláért!!!

A makkabeusi ifjak, a zsidó hitvédelemnek halálraszánt hősei, bátran szembeszálltak a szirtu hatalommal és megvédték a zsidó becsületet!

A hitrege, melyet cikkem bevezetésében idéztem, jelképezni akarja, hogy a zsidó tradíció láncolatában, a hitvédelem folytatásában, soha szünetnek beállania nem szabad! A mu'tban a mi vallásbölcsészaink R. Szaadja gáontól R. Juda Haléviig, történetíróink: Josephus Fláviustól Graetz Henrikig, hitvédőink: Nachmanidesz, Theodor Reinach és Güdemann gondoskodtak róla, hogy a hitvédelem láncolata meg ne szakadjon. Most pedig a jelenben a zsidó ifjúság feledata és történeti küldetése átvinni az elődöktől a dicső zászlót és diadalra vinni! A zsidó ifjúságnak ki kell vennie a maga részét a zsidó jövődő előkészítésének szent munkájából és mint gerinces és önértékes ifjak, a hitvédelem szolgálatába állania.

A zsidó ifjúság szíven keresztül vissza akarjuk hódítani a szülők lelkeit. A zsidó ifju soha ne szégyelje magát az ő vallása és az ő Istene miatt. Lám, a katolikus főurak, nemese-

és grófok, tüntetve, a középiskolai és főiskolai növendékekkel egyetemben, időt nem kímélve és fáradságot nem ismerve, résztvesznek a processziós felvonulásokban, az eucharisztikus kongresszusokon és az egyházi üléseken! Az a nép, amely sok ezeréves multra tekint vissza! Az a hitfelekezet, amelynek sorából a pátriárkák kerültek ki! Az a nép, amely a prófétákat adta az emberiségnek! Izrael, amely a zoltáriródmalt ajándékozta a jámbor hívők millióinak! Az a nép, mely a tóra szent örökségét megőrizte mind a mai napig: annak nincs szégyelme! Az a felemelt fővel járhat-kelhet a művelt kulturnemzetek között. Méltán kérhet a maga számára helyet a nap alatt!

Szeretettel üdvözlöm fiatal kartársamnak, dr. Hevesi Ferencnek zászlóbontását a hitvédelem szent ügyéért. Mint öreg katoná én is beállók harcolók sorába és kívánom, hogy diadalra vigye a hitvédelem zászlaját, a zsidóság javára és Isten nevének dicsőségére!

Budapest.

Dr. Farkas József.

A rabbi a felekezeti béke munkása.

A rabbi is, mint minden más felekezetnek a lelkésze, már ósidők óta avégből áll vallásának szent szolgálatában, hogy általa megteremtse azt a szükséges és nélkülözhetetlen kapcsolatot, mely hivatást Istennel összeköti és melynek segítségével megismertetni igyekszik azokat, azzal a hatalmas égi Lénnel, kit félni, szeretni és bölcs akaratát teljesíteni legelemibb és legjőzanabb kötelességünk.

Mert kétségtelen, hogy a vallás, az erkölcsi érzés mellett a leglényegesebb jel, mely az értelmes embert az oktalan állattól megkülönbözteti; a legfontosabb tényező az egyed, a család és az állam életében; alapítója és fenntartója a civilizációnak, a tudománynak és művészetnek. Azonban minden lelkész, így a rabbi is, csak akkor áll hivatása magaslatán és csak úgy tölti be méltóan magas szolgálatát, ha a fönt említett ténykedéseit mindenkor, mindenben és mindenütt tántoríthatatlan következetességgel, az általános emberszeretet és a boldogító közbekegyében fejti ki.

Hisz a lelkészek tulajdonképpeni hivatása a vallásterjesztés keretében mindenkor az abszolút igazság keresése a relatív igazságok között és az ő erkölcsi súlyuk mindig annyit nyom, amennyi hitetlenséget, jog- és méltánytalanságot, gyűlöletet és elfogultságot szorítottak ki a beteg és megmértelizedt társadalomból.

Bennünket, zsidó papokat, mentalitásunkban, hogy működésünk térréjében kemény, állhatatos munkások legyünk a

felekezeti béke hirdetése és megteremtésében, előnyösen támasztanak alá azok a patinás tradíciók, melyeket mint törpe epigonok vettünk át a mindenkor világviszonylatokban dolgozó és a közemberiség érdekében működő nagy elődeinktől.

Ott áll mindjárt első sorban előttünk Mózes, a mi hatalmatlan törvényadóink, ki az isteni kinyilatkoztatás tanát, a Szentírást, mint elévülhetetlen erkölcsi és szellemi közincset, Izrael útján, az egész emberiségnek szánta.

Igy vallják ezt bölcsünk a Talmudban (Szóta, 36. a.), vonatkozással (Mózes V. 1. 5.) versére — באר היטב —, hogy a sinai revellálás tana בשבעים לשונה hetven nyelvből lett meszszel leöntött kövekbe vájt ékírásokkal az akkori felfogás szerint fennálló hetven népfaj számára közvetítve. Ugyancsak a bölcsök tanítása értelmében (Szuko 25. b.) azt a 70 tulkot is, melyet sátoros ünnep folyamán mutattak be a régi szentély oltárán, a világ népeiért, az akkori felfogás szerint 70 élő nemzetért áldozták.

A jeruzsálemi szentélyben szolgálatot teljesítő főpapok mindig ebben az emelkedett szellemben teljesítették előírt szabályok szerint magas szolgálatukat: és a nagy engesztelési nap előestéjén, melyet virrasztással kellett töltöniök, Dániel próféta könyveinek tartalmában mélyedtek el, mely tudvalevőleg a messze jövő homályának misztériumát tárgyalja és a közemberiség érdekében lezajló evolúciók fokozatos bekövetkezéseivel foglalkozik általánosságban (Joma 18. b.). Másnapi imájukban pedig, melyet a szentek szentélyében végeztek, szintén nem egyedül önmaguk, szűkebb családjuk és felekezetükért könyörögtek, hanem akkor is az egész emberiség boldogulása lebegett szemük előtt. És annak a sivatagba menesztett bűnbak szarvára kötött לשון של חורית vörös zsínórnak az elhalványulása הוא שני מלכות עולם היהet világközösségi megváltás jellegével bírt. (Joma 39. a.)

A babyloni fogságba száműzött zsidóságnak is melegen lelkére köti fonséges szózatában a lelkes próféta azt a bölcs, nemes, bekeszeretettől áthatott intelmét, hogy »mozdítsák elő ama város jölét, ahova száműzettek benneteket, mert annak jólétében van a tiétek is.« (Jeremiás, 29. 7.)

Innen fogamzott meg ósidők óta mind e mai napig az a lángoló hazaszeretet, az a kiapadhatatlan szolgálatkészség, melyet a világ minden országában lakó zsidó polgár merő önfeláldozással fejt ki, annak a hazának és nemzetnek a javára és üdvére, melynek születése és tartózkodásánál fogva cselekvő és szenvedő honpolgára lett. Az utmutatásokat erre saját ösztönén és érzelmein kívül mindig papjaitól nyeri, kik kivétel nélkül mind-mind a felekezeti béke munkásai voltak és

maradnak is. Hirdetve lesz ez a nemes íge a szószékről általuk világszerte akkor is, ha tendenciózus áramlatok jogfosztással sújtják hiveik seregét és lankadatlan buzdításuk nem veszít erejéből akkor sem, ha kiérdemelt megbecsülés helyetti előítélet, rágalom és üldözés lesz osztályrészük.

Cikkem kiszabott terjedelme nem engedi meg, hogy felsoroljam mindazon érdemeket, melyeket e téren zsidó papok a történelem lezajlott különböző korszakaiban, a kontinens minden táján oly plasztikus agilitással és a legnobilisabb gesztussal kifejtettek.

Csak azt óhajtom megemlíteni, hogy ebbeli dicséretes közreműködésük nemcsak másfelekezeti előítéletmentes embertársaiknak a nagyrabecsülését vivta ki számukra, de igen sok esetben erős szimpátiát keltettek irántuk magas egyházfejedelmek részéről is, kik nem is késte őket benső baráti érzelmeikkel kitüntetni.

Illusztrálásképp röviden csak két esetet kívánok megörögzíteni. Az első a volt Monarchia egyik metropolisában, Prágában jutott kifejezésre, hol a tizenharmadik század elején működő élelméjű és sokoldalú tudós rabbi Eibeschütz Jonathán — kinek különben toleráns életfelfogása következtében számos éles támadásban volt része — tartott intim, meleg nexust Hatselbauer, a jezsuita rendhez beosztott neves püspökkel. A második érdekes esetnek a színtere pedig hazánkban, Eger történelmi városa volt, hol a tizenkilencedik század közepén néhai Weisz József jámbor, tudós rabbi, erős, hajlíthatatlan karaktere következtében, akárcsak egykoron a tizedik században a szilárd meggyőződésű és lelkiismereti dolgokban megalkuvást nem ismerő Szaádja Gáon Dávid exilarcha előtt, szintén kegyvesztett lett hitközsége egyes nagyhatalmu, világi vezetői előtt.

És midőn a kínos ügy éles differenciákat támasztott a rabbi és a szóbanforgó önző és érdekhajhászó hivek között, akkor Bartakovits akkori egri érsek, ki puritánizmusáért mindig megkülönböztetett tisztelettel és nagyrabecsüléssel viseltetett Weisz József rabbi személye iránt, tekintélyes befolyását latba vetette érdekében és az ártatlanul üldözött zsidó pap ünnepélyes rehabilitálása alkalmával aulájának notabilitásaival képviseltette magát.

Fentnevezetnek egyik hírneves fia, dr. Wiese, New-York tudós rabbija, jelenleg szintén a felekezeti békének egyik legprominensebb zászlóvivője Amerikában és szorosan érdeműs nevéhez fűződnek a szenvedő és nélkülöző emberiséget szolgáló számtalan karitatív intézményeknek áldásos tevékenységei tul az Óceánon.

Most pedig, ha már a jubiláris emlékmű nb. szerkesztőbizottsága spontán módon éppen engem tisztelt meg e téma rövid feldolgozására, legyen szabad minden kérdés nélkül és a szerényletlenség mellőzésével, kizárólagosan csak, mint az általam mindenkor nagyrabecsült egész magyar rabbikari érdeklő, ama idevágó momentumokat érinteni, melyek véletlenül működésemmel állnak kapcsolatban. Mint összes tiszteltreméltó kartársaim, pártmánylati különbség nélkül, én is, több mint három évtizedes gyöngyösi lelkeszkedésem alatt mindig igyekeztem hű maradni néhai nagy elődeink és boldog-emlékü mestereink példaadó utmutatásaihoz és kinosan ügyeltetem arra, hogy egyéb szent hivatásbeli kötelességeim teljesítése mellett a *felekezeti béke fontos munkájából is* kegyem hathatósan részemet. Ennek köszönhetem azt a megtisztelő bizalmat, mellyel néhai Páldy Sándor szepesi püspök, városunk szülöttje és néhai dr. Vass József, kalocsai nagyprépost, v. népjóléti miniszter, kitüntettek.

Utóbbi egyezben fel is keresett szerény hajlékomban, előbbi pedig budapesti tartózkodása alatt többször Főherceg Sándor-utcai lakásába invitált meg barátságosan.

Resumálva e cikkemben lapidárisan kifejtett témának a meritumát, az a konklúzió domborodik ki megdönthetetlen tényként, hogy a *rabbik, az ókortól kezdve mind e mai napig precíz lelkiismeretességgel gyakorolták mindenkor, működésüknek mintegy elengedhetetlen feltételeként, a felekezeti béke szent munkáját.*

Nem rajtok mult, hogy a közemberiség boldogításának üdvére és javára még mindig késik a kölcsönös megértés és szeretet békés korszaka.

Ha tehát talán e sok világhatasztrófa után, melyet bűnhődésnéktől el most át nagy szenvedéssel e kornak szerencsétlenül nemzedéke, *kutmérgezés* helyett inkább közös belátással megnyitják majd végre az összes nyájak pásztorai, epedő hiveik számára az együttműködés békés és szeretetteljes *üdvforrásait*, akkor lesz remény rá, hogy a próféta ama baljósolata helyébe, mellyel keményen ostromozza (Zakariás 11. 17.) az ókori pásztorok könnyelmű felületességét és megjövendeli számukra a most, általunk is átélt szörnyűségeket, inkább az a vigaszt nyújtó tündöklő szózatnak a beteljesülése lép majd. »Elnémul minden testi vágy és érdek az örök, nagy eszme előtt.« (Zakariás 2. 17.)

A pesti izr. hitközség hitoktatása.

Hogy az ünnepséghez méltón mindjárt optimista hangon kezdjem, örömmel kell feljegyeznem a tényt, hogy van tanterületünkön számos helyen oly eredmény, amelyre büszkén mutathat rá hitközségünk.

Oly mélyreható ismereteket észlelünk néhol, minőkről semmi tantervi elgondolás ezelőtt nem álmódott, sőt sok esetben a grammatikai feldolgozás és a könyvnélküli szövegbetűzés tulzásaik le kell mérsékelnünk, nehogy ez a tárgyszeret és a vallásos érzület mélységének rovására menjen. A központi Talmud-Tóra felső tanfolyamán közép- és polgári iskolai fiúk és leányok, de itt-ott érettségizettek is a biblia kurziv olvasása mellett a Talmudnak agadai és halachai részeiből oly bő és mély ismeretet mutatnak fel, hogy más európai hitközségek irigységgel néznék és igyekeznének átültetni. Valóban mondhatjuk, hogy a csúcspontját érjük el itt annak, amit a vallásoktatás céljának kitűzhetünk: a zsidó vallásos intézmények gyökeréig való hatolását és hozzá oly módszeres levezetésben, minőről a régi chéder vagy jesiva fogalmat sem alkotott magának.

Sajnos, azonban arra is rá kell mutatnom, hogy nagy általánosságban zsinagógaéretté nevelni az ifjúságot mindeideig nem sikerült. Vannak ugyan liturgia-tanfolyamaink, van jól rendezett ifjúsági istentiszteletünk, van külön e célra készült énekes imakönyvünk és a templom százak énekétől visszhangzik, de avval nem ármithatjuk magunkat, hogy még a legbuzgóbban résztvevők is el tudnának igazodni a rendes imakönyvben és tudnák a felnőttek istentiszteletén követni a kántort. Elmulasztottuk évekkel ezelőtt a drága költségen fenntartott liturgiai tanfolyamokat külön, egységes igazgatás alá rendelni, amely azoknak célirányos vezetésével a fenti követelmény teljesítését biztosíthatta volna. Sajnos, ma ennek a hibának helyrehozatalára egyelőre nem is gondolhatunk. Viszont csekély kárpótlásul megkapta ez idén a hitoktatás azt a csekély, de mégis elég nagy jelentőségű segédeszközt, melynek hiányát évtizedek óta kellett felhánytorgatnom; *a szukkhóban való kaddúst* az ifjúsági istentisztelettel kapcsolatban. Enélkül tanítani a Sátorosünnepet nemcsak meddő munka, de bizonyos tekintetben az erkölcsi érzületre megterhelő is a rámutatás arra, hogy a felnőttek számára a templom udvarán van egy szukko és abban kaddushoz való bort és kalácsot kapnak, de az ifju nemzedék ez asztalhoz nem ülhet. És valóban felvillanyozóan hatott leányainkra a tanárnak kihirdetése, hogy ezuttal már ők is részesülnek ebben a figyelemben. Persze még kiépítésre

szorul ez intézmény, de most már biztosítva is látom annak kellő kiterjesztését és ünnepiessé tételét.

De ép ez ünnepi alkalom parancsolja ránk, hogy a napi kicsinyességek fölé helyezkedve, magasabb szempontból világítsunk rá fővárosi hitoktatásunk szervezeti fogyatékaire, hogy ezek láttán legalább elgondolkozzunk az orvoslás módjain.

Minden elmaradottság gyökerét én abban látom, hogy hitoktatásunk egy meghasolott kor szülöttjének tüneteit hordozza magán. Egy liberális korszaknak az emancipáció áldásától boldogan fellélegző, életvidámságtól magáról megelégedő, multját szinte eltemetni vágyó zsidó nemzedéke a hitoktatást nem annyira benső ösztönből, mint inkább a rákényszerített helyzeténél fogva valóította meg. Egyik oldalról az újkor jelszavai csengtek fülében, másik oldalról az elszakadó orthodoxia diktálta rá az orientációt. És minél élénkebben kellett érezni a szakadás elmélyülését belülről és tapasztalni a kiábrándító bánásmódot kívülről, annál inkább terhelte a vezetés a tantvert oly anyaggal, amely végeredményben valóságos rituális inflációra vezetett, oly tanok kibocsátására, amelyeknek nem volt meg már a minimális százaléku vallásgyakorlati (és néha hitbéli) fedezete sem az életben.

Ennek a félszégnek előidézője az a szaggatottság, amely felekezeti életünket jellemzi. Van előjáróság, van rabbikar, van adminisztráló közeg és van végrehajtó testület, de ezek között a szerves kapcsolat vajmi laza. Érthető, hogy az előjáróság nem akarta, főképp abban az időben, a hitoktatást a rabbiságnak kiszolgáltatni, mert a maga liberális szellemét féltette ettől. Érthető azonban az is, hogy a rabbiság, nem lévén a hitoktatás ügyének gazdája, a maga részéről szabadjára hagyta, semmiféle nexusba vele nem lépett. Az előjáróság az adminisztráció keretébe illesztett főre ruházta az ifjúság vallási irányítását, akinek folyton számolnia kellett bizonyos körök féltékenységével. A problémák teljes komplexumával szembekeverülő tanárság, amely a legtáptatottabban tudott volna az ifjúság beállítottságával számolni, nem lévén úgy megszervezve, hogy rendszeres módszeres konferenciákon alkotmányos jogait gyakorolhatta volna, sróf szerepére jutott a gépezetben és feloldva érezte magát a gépész dolgaiba beleszólni, annál is inkább, mivel tekintélye nem jöhetett számba a magasabb ranguakéval szemben. Nem volt, aki ennek a tanári karnak szellemi szükségleteit kielégítendő, kellő eréllyel szállott volna síkra egy tanári könyvtár és olvasóterem létesítése ügyében s így szellemi színvonala egyre csak süppedt és arról nem is álmódott ennek egy tagja sem, hogy külföldön, főképp a protestáns egyházban, forradalmi mozgalmak mennek végbe a hitoktatás

modernizálása, hatékonnyá tétele körül és hogy annak napról-napra növekvő irodalma részben fővárosunkban is figyelemmel követhető a fővárosi pedagógiai szeminárium könyvtárában.

Hiszen az Orsz. Izr. Tanítóegyesület Ertesítőjéről is, amelynek már néhányan vagyunk munkatársai, vajmi kevésnek van tudomása és vajjon hány vallásoktató tud a Morijáról? Hála a véletleneknek, a hitközség oly könyvtárhagyatékok birtokába jutott, amelyeket érdemesnek talált állandó gyarapítással a közhasználatra hozzáférhetővé tenni és így legalább theologiai tekintetben a tanárság visszaszerezheti kapcsolatát a szaktudománnyal.

De a tanárság ma is hármasságban érzi magát. Kivülről, ő kerül a tűzvonalba a zsidóellenes irányzattal, belülről ő érzi magát az orthodox egyre túllícitáló nizzussal szemben inferiorisabbnak és ez a minderwertigkeitsgefühl nem csekély mértékben hat bénítólag működésére. És ha nem is érzi az elzárkózó orthodox irányzat felől légáramlatot, éreznie kell azt a hitközségünk bensejében mindinkább előtörő u. n. konzervativizmus felől. Ugynevezettnek mondom, mert nem azonosíthatom a valódi, nativ konzervativizmussal, amely vele-szűletett életosztónénél fogva le is vonja a konzervativizmusnak minden konzekvenciáját, elszigeteli magát, nagy áldozatok árán lemond a velünk való egyesülés előnyeiről. Ez a mű-, vagy helyesebben iránykonzervativizmus, mely az idők kerekét vissza akarja forgatni, csak diszkreditálólág hat az oly oktatási irányra, amely úgy a szülők, mint a tanulók mentalitását figyelembe veszi. Osztályüléseken persze ez aratja diadalait azok részéről is, kiknek sejtelmük sincs arról, hogy ők már rég kivetkőztek abból az életmódból, amelyet a konzervativizmus megkövetel, de meg a dolog visszája is, bénítólag hat azok ambíciójára, akik még új értékeket akarnak, akarnának a hitoktatásba belevinni.

A harmadik golusz az adminisztrációnak folyománya. Ez a hatóság rendeltetéséhez hiven az anyagi bázis szilárdul tartására lévén feltékeny, azon nem fáradozhat, hogy az érdem elismerésével, kellő előléptetéssel növelje azok ambícióját, kiknél pedig minden siker csakis az igazi ambícióban mulik. Már pedig semmi más téren nem lehet oly végtelen distancia, sőt oly merő ellentétesség, mint a jó és a rossz szolgálat között, mint a hitoktatás terén. Hogy tehát az adminisztráció, amely a tanárság sorsa fölött rendelkezik, nem vonta ügykörébe a tanárság személyenkénti elbírálását a tanfelügyelőség révén, ez magában véve is hiány, de elnézendő, mindaddig, amíg nem-passzivitásával nem ad módot esetleg olyanok anyagi hát-

térbeszorítására, akik ezáltal az elkeseredettség érzetével mételezőként hatnak vissza. Rég beláthatta volna a hitközség, hogy területe sokkal nagyobb, semhogy a központból kellő intenzitással lehessen lelki gondozását intézni és így egyes periferikus területekre rabbiképesítéssel bíró vallásanarait kellett volna kiküldenie, még pedig a rabbinátus képviselőjében, tehát ennek megbízásából. A vallásanárt már eleve is rabbinak kellett volna tekintenie, aki kizárólag a tanítás terén fejt ki lelkesítő munkásságát mindaddig, amíg nem lesz bevonva a felnőtt lelki gondozásába is. Ez utóbbira az illetőnek szolgálati kora és a tanítási téren szerzett érdeme szolgálna minősítésül, tehát a tanügyi hatóságtól a rabbiság venné át az információt és ajánlatot és ez helyezné az illetőt a rabbihelyettesi székbe azzal, hogy azontul is a vallásanarítás maradjon törzsteendője, azt semmiféle alkalommal a lelkeszkedésnek alá ne rendelje és amennyire lehet, külső funkciókat a központi rabbiságtól el ne vonjon, nehogy ez előkelő idegen képében álljon a periferiák közönsége előtt.

Ha tehát a jövőre akarunk okulást meríteni, nézetem szerint az volna az első teendő, hogy a hitoktatás élére főigazgatói jelleggel oly ereje teljében lévő férfit állítson a hitközség, akinek fejében és szívében egyesülnek azok az elgondolások és törekvések, melyeket az ügy igényel és akinek kezében kellő hatalom is lesz az ügy előbbrevitelére. Kell tehát, hogy az illető a rabbiságnak is legyen előadó tagja, aki azonban semmi más rabbifunkciót nem végez, legfeljebb egyszer évente egy-egy templomban a hitoktatás problémáiról tart szombati előadást. De kell, hogy az előjáróságnak is alá legyen rendelve és annak elgondolásait is képviselje, kell, hogy az illető ne csak bürokratikus munkát végezzen, hanem alaposan tanulmányozza a katedrán a hitoktatás menetének minden mozzanatát és az ifjúsági istentiszteleteken is a szószékéről lépjen érintkezésbe az új nemzedékkel; ő legyen a hitoktatók sorsának intézője, ő tegyen javaslatot azok előléptetésére, kitüntetésére, rabbi teendőkkel való felruházására és esetleg mellőzésére.

Ő tegye magáévá a régi hiányok kiküszöbölésének ügyét. Így pl. a közép- vagy polgári iskolákban alkalmazott hitoktatókat szervezze be egy oly továbbképző tanfolyamba, amelyben a szertartásoknak talmudi diskusziójával és Sulchan-aruchbeli megállapításokkal ismerkednek meg. Ez a tanfolyam egyelőre azonos lehet a Talmud-Tóra tanfolyamával, de kell, hogy felső helyről legyen vezetve. Az ő hivatása lenne végre valahára helyreállítani a nagyünnepi ifjúsági istentiszteletét. Évtizedek óta ifjaink, kiknek a szülőkkel a templomulást megosztani már nem lehet, vagy kiknek nincs is mit megosztá-

nők, úgy elidegenedtek ép attól az istentisztelettől, mely még távolból is vonzó erőt gyakorolt eleinte rájuk, hogy a jom-kippur rájuk azzá lett, ami a talmud előtti időben hír szerint volt: társas összejövetelek, mulatságok napjává, de még csak nem is a házasság létrehozatalának a célzatával és kilátásaival. Lehet-e a hitoktatástól komoly eredményt remélni, ha egy ily nihilbe, egy ily pusztai patakba torkol? Berlinben 22 helyen van nagyünnepi ifjúsági istentisztelet még különböző rituális árnyalatoknak megfelelően és maga a vezérrabbi lát el néhányat hitszónoklattal.

Az új rabbi-főigazgatónak teendői közé tartozna arról is gondoskodni, hogy a tanári testület egy megfelelő helyiséget kapjon, ahol megbeszélésekre állandóan összegyülekezne és szakfolyóiratokból merítene új és új okulást.

Dr. Fényes Mór.

Istentiszteletünk.

A XIX. század lebontotta a ghettoa falait. Európa országai egymás után törvénybe iktatták a zsidók polgári egyenjogúságát. Ezen események nemcsak a zsidók társadalmi elhelyezkedésére, gazdasági helyzetük kialakulására és kulturális viszonyaik irányára voltak döntő befolyással, hanem elkerülhetetlen módon behatoltak vallási és hitéletükbe is. Az előző generációk egész élete, a családi körben, a társadalmi érintkezésben, de még a foglalkozás üzésében is a vallási szabályok keretébe volt foglalva, mikép azt a Sulchan-Aruch négy disziplinája kodifikálja. A megváltozott koralkulatokba jutott zsidók azonban akarva — nem akarva túlléptek a régi határokon, társadalmi és polgári viszonylatokban a befogadó országok köztörvényei és szokásai lettek számukra irányadók és évtizedek múltával sok zsidó számára már csak az istentisztelet maradt meg, mint a vallásos életnek legkiválóbb, esetleg egyetlen képviselője.

A művelt, de vallásos buzgalmu és hivatása fontosságától áthatott zsidó pap nem térhet napirendre a vallási életnek ily ferde irányba történt sodródása fölött és keresnie kell az utat és módot, mely által hivatott vissza tudja vezetni — nem a ghettoa, hanem a felvilágosultsággal megfőő vallási élethez. Erre pedig legalkalmasabbnak mutatkozik épen az istentisztelet, a gyülekezet, melyben a rabbi hivatott folytonos érintkezést tud fenntartani, tudja őket állandóan tanítani és irányítani.

Az Országos Rabbigyesület számos megoldandó feladata között méltán foglal helyet az istentisztelet vallásnevelő lehetősége, helyes kihasználásának keresése is. A közös áhitatra gyűlt

hívek lelke fogékony a papi tanítás iránt és az őszintén hívő szóra a közöny pusztaságából kiépülhet még az Istenhez vezető út. De vajjon olyan-e istentiszteletünk formája — és itt első sorban a péntek esti és szombat délelőtti istentiszteletekre gondolunk — mely magához vonzza a hívők tömegét? Tekintsünk el a fővárosi templomaitól, melyeknek csarnokai állandóan megtelnek a hívők imponáló tömegével, de amely lélekemelő templomkeresés mégiscsak a fővárosi zsidóság egy töredékéből kerül ki — vegyük szemügyre a vidéki, még nagyobb létszámú hitközsegeknek is templomlátogatottságát. Érdekes nyilatkozatokat olvashatunk erről a Magyar Izrael egykori évfolyamaiban. Néh. dr. Klein Mór — Nagybecskerek »tornyos templomainknak ürességtől kongó falai«-ról szól, meg »fizetett decemvirek«-ról, kik szombat és ünnepnapokon képviselik a gyülekezetet (II. évf. 64. l.). Néh. dr. Steinherr Jakab — Székesfehérvár — panaszkodik, hogy »a modern zsidóság utolsó mentevára: az istentisztelet is szakadozó állapotban van« (II. évf. 143. l.). Néh. dr. Schnitzer Armin — Komárom — azt a szomorú vigaszt nyújtja, hogy más felekezeteknél még rosszabbak a viszonyok. »Csak nemrégiben történt — írja 1910-ben — hogy a helybeli ev. ref. püspök az ő híveinek a zsidók hitűségét és szorgalmas templomlátogatását állította elé követendő példának« (III. évf. 36. l.). Igaz, két évtized múlt el azóta és a két évtizednek háborús és forradalmi megpróbáltatásai sokakat térített vissza a zsidó hitéhez, de viszont sokat meg is ingatott hitükben és térített le a zsidó utról. Ezért még mindig korszerű a kérdés, mely két évtizeddel ezelőtt anékszerűen foglalkoztatta az Országos Rabbigyesület tagjait, a magyar rabbikat, hogy a tradíció megszavazása és megsértése nélkül mikép csoportosítható szombati istentiszteletünk oly formába, hogy az magához vonzza a hívek szélesebb rétegeit is és benne megfelelő tér nyíljon a papi tanítás szavainak.

Néh. dr. Neumann Ede — Nagykanizsa — széles mederben folyó cikksorozatban irányítja a nagyjelentőségű kérdés felé a magyar rabbik figyelmét. (I. évf. 97. és 145. l. II. évf. 25. és 45. l.) Rámutat istentiszteletünk oly irányban történt kialakulására, hogy benne az ima emelkedett túlsúlyra. Ennek áhitatoságát fokozni van hivatva a megfelelő ének és kísérő zenéje. A templomi ének legyen egyszerűségénél és egyházi jellegénél fogva alkalmas, hogy a gyülekezet együtt énekelje, míg az orgonakiséret csak harmóniába egyesítse az iskolázatlan hangokat. A zenei tultengés kiküszöbölésével időt nyerünk arra, hogy a hagyomány szerint kötelező imák sérelme nélkül beleillesztethessenek az istentiszteletbe a rabbi által mondandó és a gyülekezet által éneklendő magyar imák. Visszás állapot, hogy

a *tóraolvasás* szentségét megzavarja a felajánlott összegek kihirdetése, ami valóságos vásári hangulatot kelt Isten szavának olvasása közben és céltalanul nyújtja is az istentisztelet idejét. Legideálisabb volna az egész felajánlásnak az istentiszteletből való kiküszöbölése, de ha már ez érthető okokból el nem érhető, úgy mondjon a felolvasó a felolvasás befejezése után egy közös áldást, a felajánlott összegek megnevezésével. Mivel pedig a felolvasott tóraszakaszt a hívők nem értik meg, a héber szöveg felolvasása után olvassa fel a rabbi kifogástalan magyar fordításban, esetleg szabad feldolgozásban és más szentírási könyvek bevonásával a fejezetnek oly részét, mely tartalmánál fogva a legalkalmasabb az áhitat keltésére. Ezen eljárás meghonosítása ismét a zsidó gyülekezet könyvévé tenné a bibliát, melyet most oly kevésbé ismernek híveink. Az istentisztelet elengedhetetlen eleme a *prédikáció*, mely csak akkor bír vallási névelő erővel, ha folytonosságot nem szakítják meg hosszú szünetek. Nem kell minden beszédnek nagy lelki emóciókat előidézni, de igenis az állandó, céltudatos tanítás eredményezze a lelkek katarizását. Ne legyen a rabbi hitközségében csak ünnepi szónok, mert akkor a hívek és papjuk idegenek maradnak egymáshoz, míg a lehetőleg hetenkint tartott prédikáció kiépíti a lelki kapcsolatot a gyülekezet és a rabbi között. Témában éppen elég gazdag a zsidó gondolatvilág, jut abból minden hétre tanítás. Ezenkívül a szószerk körébe vonható minden kérdés, ami a vallásos alapon álló huszadik századbeli embert érdekelheti: saját korunk uralkodó eszméit — szocializmus, feminizmus, népnevelés — állítsuk a vallás világításába, magyarázva, bírálva, helyesbítve azokat. Prédikációk tartására különben nagyon alkalmas a péntek esti istentisztelet, mert az esti órában több a ráérő és templomlátogató ember, de meg nem fárasztja el őket előzőleg a *tóraolvasás*.

A Neumann-féle elgondolást, mely sem a tradíció szerint kötelező imákat, sem a *tóraolvasást* nem akarja csorbítani, csak a papi tanításnak kíván tágabb teret biztosítani, néh. *Mehr Miksa* — Szirák — elfogadhatatlannak tartja. (II. évf. 65. l.). Szinte már ezen elgondolás megvalósítása is reform, sértése a tradíciónak és »amint lehetetlen a farkast is jóllakadni, meg a bárányt is megmenteni: úgy lehetetlenség az istentiszteletet a tradíció sértése nélkül megreformálni«. Még a hetiszakaszok magyar nyelvű fordítását is tilalmasnak tartja, még pedig egy talmudi hely — Chagiga 13. a. — alapján, mivel templomaink nyitva vannak mindenki előtt. »Arra kell tehát főtörökvésünket irányítani, hogy híveinkben az istenfélelmet és a Tóra iránti tiszteletet és szeretetet ébren tartsuk« ajánlja Mehr, de nem mutatja meg az oda vezető utat. Hiszen ugyan oda törekszik Neumann is, de utat is jelöl, mely szerinte célra vezet.

Nagyon érdekes és bátor gondolatot vet fel Dr. *Rubinstein Máttyás* — Szekszárd. (II. évf. 120. l.) Szerinte a hagyományt nem sértené a szombati liturgiának oly módon való beosztása, hogy a *tóra* és *haftóra* olvasása a reggeli istentisztelethez csatoltatnék s azután rendezessék egy külön rövid muszaf istentisztelet, melynek keretében helyet foglalna a hetiszakasz egyes részeinek a héber szöveggel együtt való magyar olvasása s magyarázása, továbbá egy magyar ima is. Inkább az ilyen istentisztelet meghonosítása, sem mint tétlen szemlélése annak, hogy a hosszú istentisztelettől húzódó hívek ne járjanak templomba és ne ismerjék meg a *tóra* és próféták tanításait.

A parlamentarizmus szabályaihoz híven Rubinstein után egy ellenvéleménnyel ismerkedünk meg. Néh. dr. *Steinherz Jakab* — Székesfehérvár (II. évf. 143. l.) — semmiféle intézkedést nem tud helyeselni, mely újabb jogcímet ad arra, hogy bennünket neológoknak bélyegezzenek. Ezért nem fogadja el a Rubinstein-féle tervet, de még a hazai nyelvnek istentiszteletünkben való térfoglalását sem. Szerinte ezen törekvések csak a hívek gyarlóságához való alkalmazkodások, de a javulás minden reménye nélkül, mert az igazi »modern zsidó« az istentisztelet rövidítése és módosítása esetében sem volna templomlátogató. Az istentisztelet nagyobb látogatottságát csakis azon vallásos felvilágosodottság idézheti elő, melyet a szószerk, a hitoktatás és a héber tanfolyamok által terjeszthetünk. A Steinherz-féle tiszteletre méltó álláspontnál úgy érezzük, mintha circulus viciosushoz jutottunk volna. Neumannék istentiszteleti módosításokat tartanak szükségeseeknek, hogy általuk többen jöjjenek templomba s így a rabbinak alkalma legyen a szószerk vallásnevelő erejét kihasználni — Steinherzek pedig éppen a változatlan istentisztelettől várják a szószerk tanítására felfigyelő hívek megszorodását.

A Steinherz-féle állásponthoz hajlik néh. dr. *Schnitzer Armin* — Komárom — is (III. évf. 36. l.). Vallási téren minden engedmény és alkalmazkodás csak a konzervatív elemek elégedettségét hívja ki, anélkül, hogy a »korszellem híveit« magukhoz tudnák vonni, »mert annyi engedményt részükre nem adhatunk, mint amennyit már önmaguknak szereztek«. A Rubinstein-féle javaslatot határozottan elveti, mert ez a *tóra* »lomtárba helyezését — *הורה מונחה בקרן ויה* — jelentené. Istentiszteleti újítások helyett az ifjúság meghódítását ajánlja. Ne elégedjünk meg a hitoktatás végzésével, hanem szervezzünk ifjúsági egyesületeket, melyek a zsidó kultúra mellett a liturgiát is feladatuk körébe vonják.

»Hagyjátok föl a reménnyel!« kiált fel erre néh. Dr. *Rosenberg Ede* — Magyarkanizsa — (III. évf. 41. l.), kit lehangol a

Neumann—Rubinstein-féle gondolatok visszautasítása. Az ellenvéleményen levők is elismerik, hogy az állapot, melyben vergődünk, késerves, hogy sok a javítani való és hogy a felvetett eszmék szépek — de nem valósíthatók meg, mert sértik a tradíciót. Holott éppen nem a hívek gyarlóságaihoz való alkalmazkodásról van szó, hanem az istentisztelet méltóságáról, bölcs elődeink által lelkünkre kötött מצוה מצוה-ról és a hagyomány tiszteletbentartása mellett, a túlhoszu közös ájtatosságának megőrzéséről. Nem tesz javaslatot, de hiszi, hogy a jelzett irányu törekvések az istentisztelet hasznára lesznek.

»Ne hagyjunk fel a reménnyel, hanem cselekedjünk!« folytatja a gondolatot dr. *Lenke Manó* — Lugos — (IV. évf. 8. 1.) és kész javaslatokkal jön az istentisztelet látogatottságának fokozására. A tóraolvasásnál meghonosítható a tradícióval is bíró 3 éves ciklus; de megtartható az 1 éves ciklus is oly módon, hogy muszafkor olvassuk a hetiszakasz első harmadát, a többi pedig minchánál, továbbá hétfőn és csütörtökön. A mi-sebérách száma *egyre* korlátoztassék és a tefilla megismétlését be kell szüntetni, miként ez a szefárdoknál szokás. Hitközségében ily módon a muszaf istentisztelet prédikációval együtt alig tart 50 percig s ennek folytán a templom látogatói megszaporodtak.

Elméleti nézőpontból szól a kérdéshez néh. *Reichardt Márk* — Körömbánya — (IV. évf. 49. 1.). Ha választania kellene a Rubinstein és a Lenke-féle javaslat közt, előbbi választaná, mert a tóraolvasás elkülönítése a muszaf imától és a főimához, a schariszhoz való kapcsolása semmiféle kodifikált szokásba nem ütközik, sőt visszatérés volna az eredeti minhághoz. A Schnitzer által említett מצוה מצוה-t nem kell feltenni, mert a mostani állapot, hogy tömegesen szöknek a nyitott tóra elől, inkább, *בין הדין*, a Lenke-féle javaslat ellen azon aggály merül fel, hogy a laikusok félreértenék azt és oly vészriadalmat kelthetne köreikben, mintha az egész tórát akarnák gyökerestül kiirtani. Gyakorlati szempontból az a véleménye, hogy a neológoknak gunyolt rabbi óvakodjék még a legártatlanabb újítástól is, nehogy tápot nyujtson az ellentétek szítására.

Utolsónak néh. dr. *Venetianer Lajos* — Ujpest — (IV. évf. 156. 1.) szól a kérdéshez lélektani és történeti meglátásokban gazdag fejtegetés alakjában. Érdekesen állapítja meg, hogy mi zsidók nem csak kulturális alkalmazkodásunkban, hanem még kultuszunk alakulásában is a milieu népe vagyunk. A német zsidók zsolttáros imaénekből és prédikációból álló reformistentisztelete protestáns hatás alatt keletkezett, míg az olasz-spanyol zsidók több óra hosszat tartó imaoiavasása a katolikus misemondás hatása alatt alakult ki. A község figyelembe vétele nélkül különben nem is valósítható meg bármiféle istentiszte-

leti terv. Ezért nem állják ki a próbát sem kórus, sem orgona, sem imák magyartítása, sem tóraolvasás rövidítése. A még templombajáró híveket meg kell tartani az istentisztelet méltóvá tételével, a többi híveket vissza kell hódítani a lankadatlan tanítás által. Az istentisztelet méltóságát azzal emeljük, ha a főbb imákat a rabbi mondja el; a szüntelen tanítás pedig abban álljon, hogy a köznap i istentisztelet kivételével templomi összejövetel ne maradjon prédikáció nélkül. Konkrét javaslatai is vannak. A *péntek esti* istentiszteleten a rabbi l'cho dodi előtt magyar imát mond, s'mát hangosan olvassa s a kiddust is ő végzi, a frigszekrény lépcsőjén állva. Szombaton a tóra kivételét, körülvitét és visszahelyezését a rabbi végzi; a b'rich s'méh halk elmondását egészítse ki magyar ima felolvasása; a haftórát, ha nincs bar-mi'eva, mindig a rabbi olvassa fel; ő eszközzi az ujhold kihirdetését. Az *ünnepi* hallélt, valamint a szukkothi hakkófokat a rabbi végzi. *Ros-hassonoh* és *Jom-kippur* napjain a rabbi által szokásosan elmondott imarészek okvetlen általa mondandók. *Chanukkah* alkalmával a gyertyákat minden este a rabbi gyújtja meg. Venetianer azon reményt táplálja, hogy az oly istentisztelet, mely a rabbi személyéhez van kötve, kielégíti a művelt lélek igényeit, ami által nemcsak megtartunk híveket a templomnak, de vissza is hódíthatunk.

Neumann zárószavában (IV. évf. 191. 1.) megállapítja, hogy az egy évszázaddal ezelőtt megindult munka, mely a korszerű istentisztelet megteremtését célozza, még nincs befejezve, mit a magyar rabbik eszmecseréje is bizonyít. Álláspontunk azonban világos: szilárdan állunk hagyományaink alapján, de azok tiszteletben tartása mellett is nemesítsük istentiszteletünk formáit és ezzel nyissunk új forrásokot híveink áhitata számára, melyekből felekezetünk részére is új erő fog fakadni.

A diskusszió ezzel lezárult, de nem az istentisztelet kérdése, melynek közmegnyugvást keltő megoldása még a jövő feladata. Ha azonban végig tekintünk mai istentiszteletünkön, ugy mi magyar rabbik a jól végzett munka jogos öntudatával vallhatjuk, hogy eddigi buzgalmunk is már eredményeket értelt. A tradíció talaján tartott istentiszteletünk, melyben a hagyomány által kötelező imák rendje és a tóraolvasás megszokott beosztása mellett is kellő tér jut az áhítatot fokozó ének számára, de melynek *szerves része lett a papi tanítás és imavégzés* (szombati és ünnepi prédikáció, péntek- és ünnepesti beköszöntő, gyászolók fogadása, ólénu és kaddis ima, bar-mi'eva avatás, ima a hazáért), a hívek minden rétegében vallásos kielégülést eredményez és éppen ezért visszhangra is talál. Ezzel pedig meg is van jelölve további munkánk iránya.

Budapest.

Dr. Groszmann Zsigmond.

Beszámoló a fogházi viszonyok javításáról.

Manapság a nagyvilág érdeklődése mindgyakrabban fordul a fogházi élet felé. A lapok nyíltan ostromozzák az elavult fogházi intézményeket és a börtönviszonyok javításáért harcolnak. Egyre hangosabb a kívánság, hogy ne a bosszúállás és megtorlás szelleme, hanem — humánus bánásmóddal — a foglyok megjavítása legyen az állam célja és törekvése, hogy azok a társadalomnak hasznos tagjaivá váljanak.

Ez a törekvése az állam összes felekezeteinek, midőn lelki gondozásukkal az erkölcsileg megtévedt hitsorsosok megjavításán fáradoznak és a zsidó felekezet sem akar visszamaradni és megszakitani azt a köteleket, mely e szerencsétleneket vallási közösségben hozzáfűzi. A zsidó felekezet is elsősorban ily lelki gondozással törekszik a bűnösökre jó erkölcsi hatást gyakorolni.

Istentisztelet. A lelki gondozás leghatásosabb eszköze az istentisztelet. Főképen itt lehet a vétkeket megállítani a bűn lejtőjén. Az istentisztelet exhortációval, erkölcsi felvilágosítás útján sokszor még a vallástalan foglyból is a vallásosság és megbánás érzését váltja ki. Mint jellemző esetet említjük fel, hogy egy letartóztatott fogoly sok hónapon át mondotta el istentiszteletünkön bűnbánólag a kadis imát felesége után, akinek önmaga oltotta ki életét.

Am szomorú fokmérője a gazdasági és erkölcsi sülyedésnek, hogy manapság nagy tömegek áramlanak a fogházakba, ami a lelki gondozás munkáját megnehezíti. Ez az erkölcsi pusztulás hatása megdöbbentette hitközségünk vezetőségét is és elhatározta, hogy az eddigi erkölcsi propagandát még inkább kiterjeszti, hogy a fogház lelkésze a hét valamelyik napján még egy erkölcsi tanítást nyújthasson — istentisztelet keretében. Különösen gyakori eset, hogy a foglyok szülei találkozási évfordulóját gyászolják. Ily gyászistentisztelet legalkalmasabb az erkölcsi eszmék terjesztésére és befogadására.

Az istentisztelet meghosszabbításának kérése. Hogy azonban a reánk háruló vallás-erkölcsi feladatunkat sikeresebben oldhassuk meg, az igazságügyminiszter urat felkértük egy 1880-ban kelt, vallásunkat is sértő, elavult rendeletnek a megváltoztatására, mely a *mózesvallásnak* fogházi istentiszteletét 1 órára korlátozta, holott az ujévi és engesztelési napi liturgia a zsidóságnak $\frac{1}{2}$ és 1 egész napi istentiszteletet ír elő és sem a szombati, sem pedig más ünnepi ájtatoskodás egyetlen óra alatt el nem végezhető. Bizonyára mi is a *quieta non movere* kényelmes álláspontjára helyezkedtünk volna, ám megtörtént, hogy egy-egy tulbulgó fogházigazgató e rendelet alapján a zsidó

foglyoknak csupán 1 órai istentiszteletet engedélyezett — hivatkozva arra, hogy a hosszadalmas istentisztelet az örökre — kis létszám mellett — oly terheket ró, amelynek alig képesek elegendet tenni.

Könyvtárral a fogházból iskolát létesíteni. Sikerült megvalósítanunk egy régi törekvésünket is, hogy a fogházat, mint intézményt, iskolává alakítsuk át a kulturának és könyvnek eszközeivel. Dr. Grauer Vilmos előjáró urnak hálaival és elismeréssel tartozunk az ő fáradozásáért és nagylelkűségért, hogy a zsidó társadalom által adományozott könyvek egy részét a Markó-u. fogház izr. foglyai részére engedte át.

E nemes gesztusnak egész horderejét csak úgy foghatjuk fel kellőképen, ha rámutatunk arra a szomorú tényre, hogy míg más felekezeteknél leginkább a műveletlen tömegek alkotják a fogházak lakóit, addig a zsidó foglyok tekintélyes hányadát ép az intelligens, műveltebb osztály képezi — megérthetjük — mit jelent ezeknek balsorsában a könyv, a *biblia népének*, a könyv népének? Valóságos életet megnyugvást. Bizony ezek is elmondhatnák, miként a bibliai Józsefről: Ki lemicshjo selóchani Elokim lifnéchem (Gen. 45. 5.), hogy életfenntartásra küldi ilyenkor Isten a könyvet, hogy lesújtottak lelkét felemelje és vigasztalja, hogy a kétségbeeső embert még az öngyilkossági gondolatoktól is elterítse.

Mi a nyilvánosság előtt mindig azt hangoztattuk, hogy nem szabad az elítélteket magunkra hagyni gondolataikkal, mert ez a legrosszabb társaság számukra. Talán nem végzünk kegyeletstört munkát, ha e helyütt leleplezzük, hogy erre az impulzust egy halálraítelt hitsorsos rab megrázó tragédiája szolgáltatja. A siralomházban azt vallotta utolsó óráiban, hogy az volt a legnagyobb lelki szenvedése, hogy a halálfélelmet hónapokon keresztül rákényszerítették. Magános céljában elkülönítve, mint intelligens, több nyelvet beszélő embernek egyetlen szórakozása, vigasza lett volna a könyv, az olvasás — még ezt is megtagadták tőle, mert előfordult, hogy a fogházban több könyvet, megcsontítottak. Ezen embertelen bánásmód sok évig nyomta lelkemet és azt az elhatározást érkelte meg bennem, hogy egész életemet annak a célnak szentelem, mely e szerencsétlenek szomorú elhagyatottságát enyhítse.

Végül fáradozásunkat siker koronázta, hogy oly könyvtárat létesítettünk, mellyel a felekezet szabadon diszponálhat, amelynek kétféle áldásos hatása el nem vitatható: Az imakönyv, a szentírás, a zsidó történet és irodalom, a zsidóság évezredek szellemi kincsei és költészete valóságos életet nyújtó fa. Nemcsak támaszunk a sors sujtató csapásai, a fogság szenvedései között, hanem áldásos erkölcsi hatást gyakorol a szerencsétlen

nekre és bizony a lelki gondozást is nagyban megkönnyíti, amidőn az erkölcsnemesítő könyv még az erkölcsileg züllött emberre is javító befolyással van. Meg kell akadályoznunk e nagy erkölcsi dekadenciában, hogy a zsidónál ne általánosítsák a bűnt és jellemtelenséget és hogy a zsidó felekezetűek bűnlajstroma az általános statisztikában magasabb százalékot ne mutasson fel.

Midőn a könyvtár létesítésénél a fogház vezetősége a könyvtár tulajdonjogát szeretne volna megszerezni, mi alapító levelünkben azt hangsúlyoztuk, hogy a mi szemeink előtt csupán az általános erkölcsi felvilágosítás, az erkölcsi propaganda legeg cél gyanánt — ép ezért nem zárjuk ki annak áldásaiból a más felekezetű foglyokat sem, sem a fogháznak tanulni, művelődni vágyó tisztviselőit sem, minthogy a zsidó kórházunkat is 70%-ban nem zsidó betegek veszik igénybe, csupán azt kötjük ki, hogy a nemesselkü adakozók intencióinak megfelelően — e könyvtár, melyet eredetileg a zsidó kórház betegeinek gyűjtöttek össze — mindvégig az izr. társadalom tulajdona maradjon, — melyet az izr. hitközség kezel ugyan, de sem el nem idegeníthet, sem el nem adományozhat.

Kóser koszt kérdése az Igazságügyminiszter előtt. Midőn az államhatalom és a társadalom állandóan felszinen tartja a foglyok sorsának javítását, előttünk főképen a felekezeti szempontok lebegtek és a régóta vajdó kóser koszt ügyében appelláltunk az Igazságügyminiszter urhoz. A kóserkoszt kérdése mindig is nehéz problémája volt az elítélt zsidó foglyoknak, kik büntetésük idejének harmadrészét — egy miniszteri rendelet értelmében — fogházi kosztot kénytelenek eltölteni.

Fölterjesztésünkben hivatkoztunk arra, hogy e rendelet kibocsátásánál valószínűleg elkerülte az Igazságügyminisztérium figyelmét, hogy e rendelet éle a zsidóság évezredek által megszentelt törvénye ellen irányul és a zsidó foglyokat vallásos érzésükben a legmélyebben sújtja. Bizonyára az egyenlő elbánás elve lebeghetett az Igazságügyminisztérium előtt és ugyanakkor elkerülte a figyelmét, hogy e rendelettel ép a felekezetek egyenlősége lett megsértve, mert a többi bevett felekezetek ily megkülönböztetést, ily étkezési törvényt nem ismernek.

Ép most lezajlott ünnepek alatt tapasztalhattuk, hogy az elítélt vallásos érzésű fogolyból mily elemi erővel tör ki évről-évre az a vágy, hogy legalább újév és engesztelés napján — a hosszú böjt előtt és után — kóser kosztal élmezhelessé magukat és mindannyiszor kétségbeejti őket, hogy az Igazságügyminisztérium illetékes ügyosztálya kérésünket évről-évre lakonikusan utasítja vissza — a múlt évben az orthodox és konresszusi zsidóság közös kérvényét — hogy tehát hiába imád-

koznak, ha kénytelenek szent ünnepeiket is tiltott étellel megsejtségteleníteni.

Hiszen a Honvédelmi miniszter ur is tiszteletben tartotta a zsidók étkezési törvényét, midőn a múlt évben a zsidó katonák kóser ételmezésére — államköltségen — külön pótlékot engedélyezett. Azért bátran remélhetjük, hogy »quod uni justum, alteri aequum« elve nemcsak a honvédelem, hanem az igazságügy terén is érvényesülni fog.

Ezek az aktuális fogházi kérdések, — egy fejezet a mai zsidóság szomorú történetéből — amelyek legélesebben belevágnak a zsidóság élő testébe, élesen bevilágítanak a zsidó szenvedés mélységébe.

Bizzunk a jövőben, hogy nemcsak a társadalom, hanem felekeztünk is kiheveri ezt a súlyos válságot, a gazdasági viszonyok súlyedésével járó erkölcsi pusztulást, hogy erkölcsi propagandánkat, az erkölcsnek, a lelki tisztulásnak új érája fogja követni *השן ישי כלה מכה אשר מנסה* mely kihozza a börtönből a foglyot, a fogházból a sötétség lakóit (Jes. 42. 7.). Talán nincs messze az idő, amidőn az utolsó évtized sötét szeleme eltűnik és helyét belöli az emberszeretetnek és szabadságnak egy jobb kora, amidőn nem lesz szükség a fogházakra.

Budapest.

Dr. Hirschler Ignác.

A rabbik hagyományos működése.

Magyar földön a zsidóság lelkében évszázadokon át a hagyománytisztlet általában nagyon mélyeséges volt. Egészen az emancipáció koráig. Az áldott emlékü filozófiai költő, Magyarország kultuszminisztere, báró Eötvös József, azzal is érvet az országházban a zsidóságnak megadandó emancipáció mellett, hogyha már semmi egyébért, de már azért meg kell adni az egyenjogúságot, mert olyan tiszteltreméltóan, szinte göröcsösen ragaszkodik hagyományához. Ez való tény is volt. Jól meglátta a bölcséleti poéta, akihez fogható jóakarónk nem sok volt. A zsidóságnak majd mindenütt ezen a földön a vallási tradíció életkérdés volt.

De mi történt az emancipáció után itt magyar földön a zsidóság vallási életében? Alighogy emancipálták jognélküli állapotából, a magyar zsidóság egy tekintélyes része emancipálta magát a hagyománya alól. Ugy volt ezzel az egyenjogúsítással, hogy a hirtelen világosság lelki szemének fényét tompította, egyeseknek el is vette.

Ugy volt vele a magyar zsidóság egy része, mint a bányakatasztrófánál ottrerekedt szerencsétlen emberek, akiket a vak

sötétségből egyszerre hoztak fel a ragyogó napfényre. A hirtelen világosság elvette szemük fényét, azonnal elvesztették látóképességüket. Ma már tudják a bányakatasztrófiánál, hogy a nagy sötétség után a világossághoz lassanként kell szoktatni. A szerencsétleneket éjjel hozzák fel és akkor is bekötött szemmel. És azután nagyon lassan, igen successive szoktatják őket a vastag sötétség után a lassu világossághoz.

Ugyanez áll a szellemi világosságról. Jog és általános kultúra nélkül selymódott magyar földön a zsidóság. Hirtelen világitott be szemükbe a jognak és világműveltségnek fényözönét árasztó világossága. Meg is selymettek ezen jelenséget, legalább a zsidóság művelt része. Ez a régi tradicionális szellem-től ragyogó szemek látóképességének erősen rovására ment. Így bizony a hagyomány iránti mély érzék, főképp annak meggyőződéses gyakorlása a zsidóság életében náunk a mult század hetvenes-nyolcvanas éveiben sokat veszített. Ami a leg-súlyosabb és legszentebb életkérdés volt, az egyszerre az akkori művelt zsidók szemében mérhetetlen jelentőségéből nagyon mélyen alászállott. A nagy mérték igen könnyűvé vált.

Tudjuk, hogy ez nem új jelenség a zsidóság történetében, ez világhistóriai folyamat. Tudás Sándor kardja 333-ban ante Palesztinát egy csapásra meghódította. Akkor az oda orkánként betóduló hatalmas kultúra, minden műveltség forrása, a görög kultúra ugyanezen hatást váltotta ki a zsidóságból. Egyszerre csak hellének lettek a zsidók. És az akkori zsidóság meglehetősen része az álhellenizmusban látta a szellem világosságát. A zsidó kultúrát pedig nem sokra becsülték. Ugyanez ismétlődött meg a középkorban az arabs kultúra hatása alatt. És még fokozottabban kábított az általános haladás Mendelssohn után élő nemzedékben.

A mi korunkban a kultúra félreértésével fellépő súlyos vallási kárt a modern rabbik, a sok megszólásban részesülő haladó rabbik gyógyították meg és állandóan gyógykezelik és javítják. A rabbik az újabb korban olyan iskolába jutottak, köztük a budapesti rabbiképzőbe, ahol a legmagasabb kultúra mellett a legmélyebb hagyományos tudást szerzik meg. E két legnagyobb szellemi értéket, a régi zsidó tradíciót, vagyis a hagyományos tudást és életet, ahogy az a zsidóság életelme volt, egyesítik a magasba törő általános kultúrával; ezzel megmutatják, hogy lehet igaz zsidó, konzervatív életet élni, tal-mudot mélyen tanulni risónim- és achronim-mal és mellette és vele párhuzamosan belemélyedni, mondjuk, Kant filozófiájába vagy megírni egy remekművet, egy gyönyörű drámát, pl. Asmodájt, melyről az öreg Rákosi hasábos, fényes méltatást írt.

A rabbi ma belemélyed a Nóda Bihúró resposumaiba és később elolvassa Carlyle műveit.

És amikor a német irodalom egyik legújabb és legelőkelőbb produktumát olvassa, akkor közbe egy vésetet paszkennol vagy mondjuk, eldönti a Cémach-Cédek szerint a hem-szesznél (a négylábu megengedett állat egyik gyomránál) felmerült kétséget, hogy tréfe vagy kóser-e.

A régi hagyományos rabbik hódolatteljesen tiszteli a haladó zsidó, előtte és tóratudása előtt zászlaját földig meghajtja, de benne a régi idők egyik tiszteletet parancsoló alakját látja, akit ő már nem tud követni, akivel szellemi kapcsolatot ő már nem talál. Az új rabbi a haladó zsidóságnak megmutatja, hogy mély kultúrára tett szert, mint más magasműveltségű ember, de azért hagyományos ember, a tal-mudot életszükségletből tanulja, a hagyományos törvényeket szigorúan megtartja. Így lehet a jövő nemzedéket megtartani a zsidóságnak, ez a hagyományos működése a mai rabbiknak. És ezen ki-egyenlítő módszerben nagy konzerváló erő rejlik.

Budapest.

Dr. Hoffer Ármin.

Az ORE és a felekezet hivatalos szerve.

A magyar rabbikar hosszú időnkig nem tömörült érdekeinek védelmére. Sem ideális, sem vitális céljainak elérésére. »Aki igazságosan ítéli meg a magyar rabbikart, annak megbecsülni kell a párját ritkító önmegtadadást, hogy saját érdekeit *mindig alárendeli a felekezet javának*... A nyomor kenyerét esszük, végig járjuk a nélkülözések iskolájának valamennyi fokát, özvegyeink, árváink koldusok, gyűlekezeteink igazgatásában semmi nyoma annak, hogy mi vagyunk a »elki vezérek« és a felekezet ünnepélyesebb, országos jellegű, avagy parciális gyűlésein mindig elszalasztjuk az alkalmat, mely sérelmeink elpanaszolására kínálkozik». Így ír az Ore elnöke husz évvel ezelőt... a helyzet nem változott. Amint részreire, egyedeire tagozódva élt a magyar rabbikar az Ore megalakulása előtt, egyedül hivatásának, — restelkedve erkölcsi és anyagi posztó után törekvésének hangot adni, — akként él 25 év óta, az Ore megalakulása után. Valami ősi árszemérem, az *anavim* késői, rosszul értelmezett visszavonulása, a helyi, egyenkénti csalódások nyomán keletkező, kéz-lyegintő, lemondó világfelfogás üli meg a magyar rabbikar lelkét minden összejövetelnél! — Egy hely volt csupán, hol megértésre találtak a panaszosok, honnan várható volt halovány reménysugár, némi tudatos lépés, határozottság, itt-ott az államtól kicsikart, más felekezet lelkészei által jogosan, hangosan

követelt, nekünk erősen lepadt anyagi támogatás: az Országos Irodánál.

* * *

E pontnál már bevezetőben megállapíthatjuk, — mit másfél évvel ezelőtt az akkori kultuszminiszter e sorok írójának mondott, — hogy az *Országos Iroda kifele, az államhatósággal szemben nagy eréllyel képviseli a magyar rabbikar érdekeit, ám befelé, a hitközségek körében, erkölcsi és anyagi téren kevés eredményt tud felmutatni*. Az Iroda, a felekezet hivatalos fóruma, az Ore megalakulása előtt és azután is mindenkor igyekezett a legjobb tudással és, ha kellett eréllyel, ha úgy látszott bölcsőbbnek, tapintattal, a magyar rabbikar jogi helyzetét — a kongresszusiakét, status quokét és orthodoxokét — a többi felekezet lelkészeinek joga helyzetéhez igazítani, behozni az évszázados elmaradást. Az Ore jegyzőkönyvei mindenkor *köszönnel és hálával emlékeznek meg az Iroda vezetőiről*. Így volt ez *Schweiger Márton és Simon József*, de méginkább *Mezey Mór és Mezey Ferenc* működése idején. (Hisszük, hogy így lesz ezután is.) A hitéleten belül, sajnos, kevés a kézzelfogható eredmény. Elég, ha rámutatunk két szimptomára.

Az egyik a háboru alatt, a másik a háboru után mutatkozott. Az egyik anyagi kérdésnél, másik a rabbik jogi helyzeténél. Előbb, — hogy időrendet tartsunk, a háborus segélyek ügyéről szólunk. A súlyos idők alatt a rabbik valósággal lerongyolódtak. Az Iroda megtette a lépéseket, hogy az Országos Hadsegélyző Bizottság a többi lelkészek módjára, a rabbikat is háborus segélyben részesítse. Feltárta a rabbik nagy felelősséggel járó, hazafias munkásságát, — de nehéz anyagi helyzetét, mert — a hitközségek nem emelik a drágaság növekedésének mértéke szerint rabbijaik amugy is szerény fizetését. Az Iroda eljárásának kettős eredménye lett. Egyikről így ír az Ore: »Az Iroda elnökségének az ügy érdekében kifejtett munkásságáról igaz meggyőzőséggel emlékszünk meg. A miniszterium és a hadsegélyző bizottság a legkegyesebb jóakarattal karolta fel az Iroda kérését és a többi felekezetek lelkészeinek kiutalt összeghez viszonyítva a teljes jogegyenlőség elvétől vezéreltetve magát. Az Iroda teljesen magáévá tette ügyünket. Nemcsak anyagi, hanem erkölcsi sikerrel is szólhatunk. És ez tetemesen fokozza a megadott segély mértékét, de fokozza lekötelezettségünk érzetét azok iránt, akiknek ezt az eredményt köszönhetjük. Ezáltal történt elsősorban, hogy vallásunk szolgálói anyagiakban ugyanolyan elbánásban részesültek, mint más hitfelekezetek papjai!!! Az Iroda fáradhatatlanul dolgozott, lankadatlanul buzgólkodott a sikerért — legmélyebb hálánkat fejezzük ki nemes jóakaróinknak!... A másik rész sokkal szomorubb. Az Iroda felterjesz-

tésből értesül a Hadsegélyző-bizottság a hitközségek szükségéről: ... nem hallgatja el intó szavát a Bizottság, »azon meggyőződését, hogy valóban elérkezett a legfőbb ideje annak, hogy a csekély fizetésekre utalt lelkeszi kar tagjainak méltó megélhetését biztosítandó, erre a célra a hitközségek az eddigénél nagyobb áldozatokat hozzanak«. Tehát az államnál elérli Irodánk a kívánt eredményt, — a hitközségeknél nem! A Hadsegélyző-bizottság igyekszik kitanítani a hitközségeket kötelességeikre.

A másik szimptoma a rabbik jogi helyzeténél lép előtérbe. Mig a közhatóságoknál fokozatosan elérhető a rabbik köztisztviselői jogviszonya, mint ezt bemutatni igyekszünk, addig a hitközségeken belül a »lelki vezető« minden jogot nélkülöző helyzetét, — a kongresszusi szabályok hiányát, — az Iroda sem képes reparálni. Bár tagadhatatlan, hogy a kongresszuson előtérbe jutott hangulat, hogy a rabbik ne vonassanak a hitközségi üléstermekbe, ne legyenek előjárók, sem a községkerületek, avagy az Iroda vezetőségében, ez a hangulat, melynek képviselőjeül én Mezey Mórt ismerem, a legutóbbi időkig kísért, mégis el kell ismernünk, hogy Mezey Ferenc utóbb, már nyíltan felszólítja a hitközségeket, hogy a kongr. szabályok ellenére közgyűlési határozattal adják meg rabbijaiknak az előjárói jelleget. Sőt ily irányu alapszabály módosítások jóváhagyását is garantálja. És itt mutatkozik a fájó eredmény, hogy e felszólítás nyomán egyetlen hitközség sem igyekszik a rabbi erkölcsi és jogi emelkedését végrehajtani! Csak néhány hitközség biztosította szerződésben vagy közgyűlési határozattal a rabbi vezető szerepét — függetlenül Mezey Ferenc felszólításától.

Annál dicsérendőbb az Iroda működése a magyar rabbikar helyzetének, a rabbiállás megszilárdításának érdekében. Mégpedig az Ore alakulása előtt és működése idején. Sokszor nem is tudta a rabbikar, mikor jár el az Iroda az ő ügyeiben s csak az eredményről értesült örömmel. A magyar rabbikar valóságosan hamarabb érte el a receptiót, mint maga a magyar zsidóság, — legalább tíz évvel. Ebben az Országos Irodának jut az orosz-lánrész. Ezt a lépést tekinthetjük jogi helyzetünk bázisának; megelőztük külföldet is. Sok-sok áldatlan helyzetet szüntettek meg egyetlen rendelettel.

1. Gondolunk az *anyakönyvezető rabbiállást megszilárdító* (definitivum), 1885-iki miniszteri rendeletre, melyet sok-sok kérvényezés, utánjárás után Trefort kultusz-miniszter adott ki az Iroda sürgetésére.

E rendelet, melynek címe: Szabályrendelet az izraelita anyakönyvek vezetéséről tárgyában, (1,924/1885.) legfontosabb

paragrafusa, a B/7-ik, így szól: az anyakönyvvezetők élethosszig választatnak és hivatalukból csupán ismételt kötelességmulasztás, vallásellenes magaviselet, erkölcsi kihágás, vagy polgári bűntény miatt mozdíthatók el a törvényhatósági közigazgatási bizottság és — ennek határozata ellen történő — felfolyamodás esetében — a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter határozata folytán. E paragrafussal kongruens a 2. pont, mely szerint anyakönyvvezetőül csakis rabbi vagy rabbi-helyettes (vallásitanító) alkalmazható. A rabbi-helyettes (vallásitanító) azonban az általa vezetett anyakönyveket a rabbinak, ha ilyen alkalmaztatik, továbbvezetésre átadni tartozik. — Im' hát teljesen a többi felekezet lelkészeinek jogi helyzetét nyertük el, egyenjogossítottunk a receptió előtt tíz évvel.

2. A rabbikar érdekeit védő második megmozdulás az 1898. évi XIV. tv. cikk törvényerőre emelkedés, az u. n. kongruatortvény idején várt az Országos Irodára. Az Iroda a helyzet magaslatán állott. A rabbikar még nem tömörült egyesületben, az Iroda maga volt az egyesület. — Nem érértelen feljegyezni, hogy a protestáns lelkészek felzudulását, mely a lelkészi fizetés kiegészítésének alacsony határa, 1600, illetve 800 K. ellen indult, Szász Károly püspök azzal csendesíté, hogy csak a román és zsidó papoknak van okuk méltatlankodni, mert azok alacsonyabb kvalifikációját érinti súlyosan a 800 K. határ. Az Iroda a legmesszebbmenő jóindulattal igyeke minden kérvényezőnek jogosultságát elismertetni.

3. A harmadik lépés, melyet az Iroda a rabbikar egyetemleges érdekében tett a lelkészi korpótlék ügye 1913-ban. Hosszú s nehéz küzdelmet fejtett ki Mezey — sajnos — nem egész sikerrel. Pedig már a törvény megalkotása idején minden előkészület megtett, az Ore-tól adatokat szerzett be, a minisztériumot informálta, küldöttséget vezetett, — az Ore vezetőségét is, — hasztalanul. A törvény a más felekezetű lelkészeknek öt évi szolgálat után 400 K-t, 10 évi működés után 800 K-t állapított meg, míg a rabbiknak összesen 15 ezer koronát folyósított 1913-ra, mely összeget az Iroda — mint alamizna számba menőt — el nem fogadta. Hétről-hétre új beadvány, tárgyalás, küldöttség az Iroda munkája. Még ma sincs e kérdés rendezve! Hogy mily jóindulatot tanusított az Iroda, azt az Ore jegyzőkönyvéből olvashatjuk: »az Ore elismerését és háláját fejezi ki az Orsz. Irodának a rabbik érdekeinek buzgó és szeretetteljes felkarolásáért s teljes bizalommal viseltetik az Orsz. Iroda Elnökségének minden ténykedése iránt, mellyel a rabbik erkölcsi és anyagi helyzetének javítását előmozdítja. Az Ore föltétlen bizalommal kéri az Irodát, kegyeskedjék az eddig tanusított éréllyel a kormánynál a megillető korpótlékok kieszközölni.

A közgyűlés dr. Mezey Ferencet sürgönyileg üdvözlö a rabbikar iránt tanusított jóindulatáért. Kiemelendő ténykedése volt az Irodának, hogy a korpótlékul kapott 15.000 koronának felosztását az ORE-re bízta, emelve a rabbikar presztízst!

4. A legtöbbet mégis a háború alatt tett érdekünkben az Iroda. Alig van Ore jegyzőkönyv, melyből hiányoznék az Iroda iránti legmélyebb hála és köszönet megnyilatkozása. Csak egész röviden soroljuk fel a címeket, melyek alatt rendes és rendkívüli segélyeket folyósított az állam — nem automatic, de minden alkalommal az Iroda sürgető utánjárására. Ennek bizonyítéka, hogy rendszeren a többi felekezeti kartársak után hónapokkal jutott el a segítség a rabbik otthonába. Esetről-esetre kellett ezt kiverelkedni. Háborús segély, drágasági segély, rendkívüli drágasági pótlék, palást segély, ruházati segély, közalkalmazotti természetbeni segély — mind-mind örömet vitt a nélkülöző, a hitközségek részéről szűken fizetett rabbik házába — az Iroda értesítéseim keresztül. Pedig — sokszor még a kívánt statisztikai adatokat sem kapta meg kartársainktól az Iroda.

5. Külön kell említenünk a tábori lelkészek érdekében kifejtett tevékenységét. Még hitközségekkel szemben is! Megtörtént, hogy a tábori szolgálatra berendelt rabbi fizetését — állami mintára — a hitközség $\frac{1}{3}$ -ra redukálta. Ho'ott a rabbi jövedelme, bevonuláskor azonnal felére csökkent, a mellékjövedelmektől elesett, a hitoktatási illetéket más kapta, a drágaság áradata közben hőmpölygött, fizetését nem emelték, — de a harctéren nem egy életveszedelembé jutott. Elég volt az Iroda egy szava (Mezey: »majd megmutatom én az ilyen hitközségnek!«) s a hitközség tovább rendszeren folyósította az illetményeket...

6. Az előbbiekhöz hasonló sémára dolgozott az Iroda a rabbik családi pótlékának elérésére. Amint a legkisebb szellő a lelkészek családi pótlékáról sutogott, az Iroda — és az Iroda alatt bizony 30–40 év alatt boldog emlékü Mezey Ferenc értendő — azonnal akcióba lépett, feltékenyen vigyázva a már többször tapasztalt mellőzés, nem egyenlő mértékben mérés megelőzésére. A családi pótlék ügye sikerrel járt — legalább is az anyakönyvvezető rabbik számára. Nagy eredmény volt, mert a családi pótlék képezi a köztisztviselői jelleget!

7. Az Ore rendszeres támogatást kapott a *Közakpból* az Iroda közbenjárására. Talán nem hatalmas összeget; mindenesetre annyit, hogy az Ore havonként megjelenő, tekintélyes terjedelmű, kitünő folyóiratának, a Magyar Izraelnek költségeit fedezte. A folyóirat a kartársi szellem, a tudományos papi élet ápolása körül pótolhatatlan munkát végzett.

8. Nagy célokat tűzött ki az Iroda, midőn a *rabbik nyugdíjának* kérdését kívánta elintézni. Évről-évre tartalékkolt jelentős summát a felekezeti segélyekből, másrésről a hitközségeket felszólította nyugdíjalap teremtesére.

Az Ore 1914. júniusában fordul az Irodához, hogy a rabbik, rabbi-özvegyek nyugdíjkérdését szorgalmazza. Az Iroda válaszul, felsorolja az ügyben tett eddigi lépéseit. Őszintén feltárja a helyzetet, hogy az állam szűkös dotációból 1910–14. években mindig tartalékkoltak e célra mégpedig emelkedő összeget, amde »a hitközségek és rabbik tulajdoni többségének közömbössége akadályozza az ügyet!« Tehát ismét: a hitközségnek nem lehet elérni a kívánt célt!

Kilencven ezer koronát gyűjtött össze az Iroda, — midőn máról-holnapra elfogyott minden remény, leírta azt a devalláció! Két-három hazai hitközség kivételével, — azóta is megoldatlan a rabbik nyugdíjügyének égető kérdése.

9. Külön kell egész röviden megemlékeznünk a Joint munkásságáról, mely az Iroda intézkedése folytán ismételtelen hónapok óta nyúlt a hosszú háboruban fokozottabban szenvedő rabbikarnak.

10. Midőn az Ore külön *háborus imakönyvet készít* »Paizs és vért« címmel, az Iroda tízezer példány kinyomását vállalja magára. Az Ore 1915-iki közgyűlésén mond köszönetet Mezeynek »minden alkalommal bevált pártfogójának«.

11. Amint a családi pótlék köztisztviselővé szilárdítja a rabbi-állást, épily fontos előhaladásnak tekinthető, midőn a kongr. zsidóság felsőházi küldöttje választásánál az Iroda elérte, hogy az Ore elnöke és két alelnöke, mint közjogi faktorok, a községerületi elnökök mellett elektorokként működtek. Ezzel az Ore kilépett társadalmi jellegű kis szerepköréből s nagy lépést tett a kamara rendszer felé, melyet az Iroda képviselőiben egyik Ore gyűlésen megjelent boldogult Eulenberg alelnök beharangozott.

* * *

Meleg, megértő, meghitt viszony volt a múltban a magyar rabbikar és a felekezeti hivatalos szerve között, ennek gyümölcsét a felekezet és a rabbikar egyaránt élvezte.

Hasonló helyzetben vagyunk ma is, mint ezt a legutóbbi évek tanúsítják, amikor a kongresszusi szabályokat továbbfejlesztő, nagy átalakulások előtt állunk.

A szervezeti szabályok előkészítő munkájába az Iroda bevonta az Ore vezetőségét; több rabbi tagja az előkészítőbizottságnak.

Az alkalmazottak fegyelmi szabályzatát már előzetesen megkapta az Ore, hogy megjegyzéseit megtehesse. A rabbik

szolgálati szabályzatának elkészítésére pedig egyenesen az Ore-t kérte föl az Iroda. Bölcs és megértő lépés volt ez! A VI. községerület pedig — az Iroda intenciói szerint felkérte az Ore-t, hogy alakítsa meg a Rabbitanácsot, mely új szerv hivatva lesz minden vallásügyi kérdésben döntő fórumként működni az Iroda mellett. Bár nem hallgathatjuk el aggodalmunkat az irányban, hogy e Rabbitanács alakítása károsan befolyásolhatja az új szervezeti szabályzatban lefektetendő és a rabbikat a községerületek és az Iroda vezetésében megillető jogviszonyt, mégis hisszük, hogy a kongresszusi lidércnyomás megszüntével, épen az Iroda, multjához méltón, a rabbikart, az Ore-t az őt megillető helyre juttatja az új szervezeti szabályzatban!

* * *

Összefoglalva a felsorolt tényeket, megállapíthatjuk, hogy a magyar rabbikar, az Ore, mindig jelentős támaszt birt az Országos Irodában. Bárha a jövőben is hasonlóképp történnek! A reményünk megvan! Kívánjuk az Iroda vezetőségének, hogy az államhatalomnál is, de a kongresszusi szervezetben is, megadhassák a »lelki vezetők«-nek a vezetés lehetőségét!

Kőbánya.

Dr. Kálmán Ödön.

Menekülnek a zsidóságból.

Milyen elhidegülések a zsidó életben; ebben a befűtött életben is milyen hidegségek: azok a zsidó halotyak, akik hiába ha'tak meg; azok az élők, akik meghaltak a zsidóság számára; és fáj a lelkünk, hogy a tüdő gyűlölködésben milyen hideg is lehet emberek, népek lelke. Ez tiszta sor; a háborúnak várt és nem várt lehetőségei közt kész bizonyosság. Még beléaggódnak a lelkek a jövőbe, mi lesz? mi, zsidóság, mi már eljutottunk valamilyes számvetésig: מה'י שכלה הרב נביא נמות, hogy mialatt künn, a harcerekben, fegyver pusztítja a gyermekeinket, itt-hon már is halottasra fordult az életünk; hogy tele velük az élet: az emberségből kihalt emberi lelkekkel; és a zsidóságból kihalt meg kihalódó zsidó lelkekkel. Szomorú számvetés; és mi kitartunk és folytatjuk, akárcsak nem is tudnánk róla, hol tartunk az emberekkel, a népekkel. Lelkesedünk és áldoztunk és szenvedtünk és véreztünk. Rosszabbak nem voltunk, mint mások; jobbak sem akartunk lenni; de nekünk, nem; akarva is, jobbaknak kellett lennünk: hiszen zsidók vagyunk. Zsidók

A szerkesztők megjegyzése: Szeretettel adjuk közre az illusztris szerzőnek e háborúvégi tanulmányát; a benne foglaltak aktualitása ma is friss még és meghirdetett igazságát a mai nemzedéknek is meg kell szívnie.

vagyunk: *לכן אחת לו כרבים* ott a mi osztályunk az áldozathozók legnagyobbjai között; és akikkel együtt áldoztunk és akikkel együtt voltunk áldozat: megtagadják, amit átéltek, ránk hazudnak hazugságokat és ide fenyegetődzik a gyűlöletük. Hogy meghalhat emberekben az emberiséges érzés meg zsidó emberekben a zsidó érzés; és ha külön-külön életű kórság is lehet a kettő, mégis ennek, a zsidó érzés elhálása, akárhányszor onnan való a másiktól: hogy az az embertelenség némitja el, öli meg a zsidóban a zsidót. Nagyon nyomorúságos lett a zsidó nyomorúság. Az időben azok a nagy-nagy megismerések, és nyomukban öntudatok ébredése és megértések hite: hittünk magunkban, hittünk az emberiségben; nem féltünk a hideg lelkiismeretektől; az első fenyegetésekre fölkapta fejét a zsidó szellem: van-e gyűlölködés, oly erős, hogy kikezdheth az élő zsidó öntudattal? Szegény zsidó szellem: soha még nem volt ennyire szegény. Népekben, nép-rétegekben, hogyan nem dolgoznak — olykor akár az igazság ellenére is — a jogukhoz jutott, a jogukat kereső régi akaratok meg új öntudatok; de öneki, a zsidó szellemnek, mel'ére hanyatlík le a feje: hogy épen az ő gyermekei nem viszik hát — akár az igazuk tudatában is — nem viszik hát soha öntudatig? Hideg lelkiismeretek; zsidó emberek, megfagyott, meghalt zsidó érzések: *לֹא יֵשׁ עִם* meg az elhuzódik a zsidó lélettől meg ki is a zsidó életből; *חלק עמי יסיר* és mennyi sokan, akik Isten népének az osztályából átcsérélkednek más vallásra. Gyűlölködések meg kifelé készülődések meg vallás-váltó kitérések. Jöhet még egyéb is, de ezekkel már számolhatunk; ezek már kész bizonyosságai a zsidó életnek: *מכל עמרי* ez az, ami kijutott neki az áldozataiért, a szenvedéseiért.

Milyen elhidegülések a zsidó életben, lelkek lehülése. Meg sem értjük hogyan hülhetnek le ennyire zsidó lelkek. Hallottunk ró'uk, némelyekről tudunk is; tömegekről beszélnek, mi egyeseket látunk; keveseket, de a kevés is sok: annyira érthetetlen, hogy kerül csak egy is. Csak egyesek; de el-eliszorul a szívünk, a gyanu nyílik belé, hogy az egyik mögött lappangóban a sok is, és megszedülünk a gondolatra, hogy a zsidó élet ma-holnap nyüzsgöni fog a kihűlt lelkektől. Hogy támadtak? mi van velük? mit akarnak? Elnézzük és rácsodálkozunk, hogyan, elváltozhatik egy-egy emberben a zsidó lélek természete? Ezer meg ezer esztendő úgy ismeri a zsidó lelket, *לֹא יֵשׁ עִם* hogy az Egyisten ügye meggyalázást hozhat neki, egész nap csak megcsufolást; *אחרי לא* de ha a kétségbeesés már-már a szóra

fakasztja, hát nem gondolok rá, nem beszélek többé az ő nevében: *אשר בלבי נחש* a hűtlenségnek pillanatnyi gondolataira is tűz ég a szívében és beléeszi magát a csontjaiba, hogy nem bírja az égetését, belepusztul. Itt meg azok a kihűlt lelkek; zsidó emberek, akiket semmi melegebb érzésre nem kaphat a zsidó élet, annyira elfogja őket minden más érzés elől az az egy, az a mindig éreztek, az a soha föl nem engedőn hideg, *לֹא יֵשׁ עִם* hogy az Egyisten ügye meggyalázást hoz nekik, egész nap csak megcsufolást. Hidegen-melegen nézik a zsidó életet; hideg dühvel a maguk zsidó voltát, hogy miért is születtek zsidónak; és hideg meggyőződéssel a zsidóság megvoltát, amiért kelletlenségében is nem tudunk szabadulni tőle. Addig-addig, amíg a düh és meggyűlölés áthiggad a kritikába, hogy az a kérdés is csak olyan, aminő minden más kún-csornó: hogy megoldja az erőszakosság: *אחרי לא* és előáll a fagyos elszántság a maga kijelentésével: ne emlékeztessen semmi arra az Istenre, szavam se legyen többé sem a nevében, sem a nevéért.

Kinek a zsidó Isten neve nem kell, kinek a zsidó név sem; az egyik megmarad a zsidóságbán, türi, szenved, de nem éli a zsidó életet; a másik ott hagyja a zsidóságot, hogy se származás, se vallás jelzőjéül ne kerüljön rá a zsidó név; és tul rajtuk, akik még messzebbre mennek: nemcsak ki a zsidóságból, de át is más vallásba; hogy nem bízzák az időre, hogy lehalványítsa, lekoptassa róluk a zsidó nevet, hanem új címlapot ragasztanak rá, új istennel, új vallással. Mentsen isten, de hogy fogom egy ítéletre az itthagyzást meg az átérést. Egy csufság is lehet a kettőben: *אשר בלבי נחש* amikor gyermekeiket a gyávaság nógatja kifelé, hogy a zsidóságon végigsuhintó karikás ostor elől futnak; egy gyávaság, meg egy hűtlenség is, ahogy cserben hagyják a zsidóságot; de onnantul messze elkülönböznek egymástól: *אחרי לא* hogy az egyikeknek elég az óvatosságból, hogy megtagadják a zsidóságot; a másíak hozzá is hazudnak valamit, hazugság mögött bujnak meg; meg aztán az átéréseben, még a szégyenlősen is és bocsánatkérőben, mindig van valami megalázó a zsidóságra: hogy lejjebb fokozza a másíknál. Valahogyan becsületben is maradhatna ennek is, annak is az emberek: az, akinek lelkét igazság hajtja ki, viszi át; mindegy, hogy valamennyi hűtlenség nélkül nem megy az sem: az igazság tudatát nem nagyon bánthatja az az erkölcsi meggyőződésen is áttetsző hűtlenség; és ahogy mi neve'ődünk, ahogy mi gondolkozunk, a zsidóságnak a mi világunkban kelendő történelmi értékelésével, azzal, hogy

a zsidóság tisztára vallás: elképzelhető igaz ember is azokon az utakon; vallásból ki is vihet ut, és egyikből a másikba is vihet. De nincs mit csinálnunk az elmélettel, amikor előttünk a valóság, kétezer év valósága, hogy az az egy út, a zsidóságból abba a másik vallásba, mindig-mindig valami kényszer és megalkuvás útja volt, és sohasem az igazságé, amely végig igazság; hanem amelyik csak kifelé visz, az becsületes ut is lehet: tévedés, de becsületes. Mennyire mások is az emberek erre meg amott; hogy ezekben a meggyőződés így beszél: ki a vallásokból, ki hát a zsidóságból is; azokban a meggyőződés szava lehet a szó: Ki a vallásokból, de az a másik vallás mégis csak jó lesz. Ez a hazugság útja. Amaz, a vallásból kijövő meggyőződés, becsületes ut is lehet, de tévedés, és még valami: a hűtlenség útja; a más vallás vállalásában a hűtlenségen felül sokszor-sokszor, ha nem mindig, az a súlyosabb elem is: a hazugság.

A nagy hazugság ügyét máskorra kell hagynom. Ezuttal csak a zsidó élet hűtlenségeiről beszélek, akik csak hűtelenek, róluk, akik igazak akarnak lenni és igazban érzik magukat: hadd mondok meg nekik, hogy igazáguk mennyire nem igazság, mert nem-tudásból való; és hogy elhidegülésük ezen nem filozófiai hidegség, hanem a hűtlenség hidegsége. Hallják meg az igazságot: hátha a megértéssel visszamelegszenek a zsidósághoz.

* * *

Lehült lelkek, nem zsidó lelkek; mégis igaz lelkek: mert nekik is csak annyi a zsidóság, amennyi amazoknak, akik fölcserélik más vallásra, de ők nem tudják vállalni a hazugságot. Igaz lelkek: hogy szégyennek tartják a hazugságot és szégyellik, ami szégyelni való; ők is nem-látottba vehetnek, de nem tudják úgy venni; ők is agyonkendőzhetnek, de ők a szépi téseken túl valón látják és szégyellik a hazugságot. Igaz lelkek, csak nem igaz zsidó lelkek: nincs meg bennük a zsidóság megértéséhez való érzés; ahogyan értik a zsidóságot, nagy-nagy érthetlenség nekik a maguk zsidó élete: nincs is maradásuk a zsidó életben, vagy nehéz-nehéz a megmaradásuk. Tűnődések, töprengések, és hangjukban a legtisztább ethikai szónak is: hogy hazugság lenne más vallásra tértük, de valahogyan zsidó voltuk is hazugság; hogy a másik vallás idegenje lenne a lelkeknek, hát át nem esküdhetnek rá, a zsidó vallás meg idegenje lett a lelkeknek, hát nem vallhatják magukat zsidónak; hogy csunya hazugság lenne, ha a maguk választásából tesznek rá hitet, amit nem hisznek, de hát emezt sem hiszik: igaz, ebbe beleszülettek, de kellemlenné lett nekik; és ha mégis

tűrnek és maradnak, hazudnak; kicsit ugyan és megbocsáthatóan, de van, aki menekülni akar a kis hazugságból is.

Megadni az igazságnak, ami az igazságé: az életet vívó, az életbe mélyen beleérző, az egyén életéből is részt követelő egyetemes elvekben igaz ember nem vállalhat hazugságot. A törvény hatalma, a hatalom törvénye rákényszeríthet meggyőződése ellen való szolgálatokat, az is csak odáig, ameddig az erkölcs joga fölébe nem követelődzik a törvény jogának: *אשר יורה ה' ואל יערי* ahogy a zsidó erkölcs a maga nagy elveiben az igaz ember halálára bátorítja a gyermekét, csak ne kelljen hazug életet élnie. De amikor szabadjára hagyva az embernek, kitarson-e elveknél, hagyja-e őket; benne maradjon-e az öröklött életlátásban, csak a magátét vallja-e, ami az ő lelkéből való: épen úgy lesz igazában az igaz, ha szabadulni próbál tőle, amit nem tud igazságnak érezni, hogy az ő számára hazugsággá lett, erkölcsi teherré lett.

Megadni az igazságnak, ami az igazságé: szabad az elkenyárosodás a templom ajtajától, neki, akinek a lelke nem tud imádkozni; és szabad az ut, amely kifelé visz a vallásból, neki, akinek gondolkozásában a vallás csak babona. Nem kell igaz vallásnak a kötéllal fogott ember. Akire rázárták a templom ajtaját, *לעיתים חזר לך בטר והוצאתו* a zsidó szellem mindenek mindenek láttára ütne rést a falon, hogy kiengedje, kivezesse. És annak a szabadságnak az útjára nem hogy nem dobálhat, nem hozhat követ a vallás, *סכלי טחן* de amit oda dobál, oda hord a meg nem értő türelmetlenség, ő maga, maga a vallás, fölszedegetheti: *זאשלוט הריו נס על העינים* zászlót ennek a népeknek a vallás: és se ösztöknek, se korlátnak nem való a zászlaja rudja; zászlót emel: kövesse az erkölcsi lelkesedés; de menjen a maga igazságának a világába, aki úgy érzi, hogy hazug életet élne a vallásban. Mindegy, ha a valóságban kissé elnyomorodott is az az igazság: hogy különösképen zsidók, épen zsidók, a vallás népének a gyermekei, nem bírják meg a vallásban; annyira, hogy komoly szónak is beválk a guny szava, amely az ember személyi adatainak »felekezeti-külöli« jelzőjét legott megtoldja a kiegészítéssel: azaz zsidó. És mindegy, ha a valóságban kissé gyanús is az az igazság: hogy az a vallásból kifelé vívó ut zsidó emberek életében nem épen az igazság-keresés meg a megtalált igazság útja; hogy azoknak a lelkeknek nem a vallási gondolkozás nem kell, hogy kinőttek belőle, hanem a zsidó név nem kell nekik, hogy divatját multa, ami zsidó. Ismeri az élet a szégyenlős zsidóknak ezt a fajtáját: őket, akik nem keresik, el is utasítják maguktól a házasságkötésnek a zsidó nép-életből való vallási formáját, vagy őket, akik a halottas jelentésben elhagyják a temetőnek szokásos felekezeti jelzőjét. Szegény

szegénylős zsidók: mit is tiltakoznak? *וְיִתֵּן לָנוּ בְּטָרָה* csak rá kell nézni az írásra, a világ már érti; amit elhallgatnak, az beszél csak igazán, beszél hangosan, beszél kacagva. De mind-egy; az igazság jogára követelődhetnek föl üres ügyek is, csak megadni az igazságnak, ami az igazság: hogy aki hazugnak érzi a maga életét a vallásban, tagadja meg, amit az életében hazugságnak érez.

És mégis; mondanék mégis nektek valamit. Azt mondom: hogy ha a zsidóság nem lenne semmi más, csak val'as, úgy és olyan, mint azok a másikkak, hogy a zsidóság is világ'ítás, amely hiteknak a rendszere, világlátás, amelynek a hit, a hívés a lelke, hogy a hit tartja benne az embert és csak a hit emberét tűrheti meg magában, hogy a hiteveszett ember elveszett számára — azt mondom: az igazságosság csak egy igazságosság, ha le is tud mondani a jogáról, hogy igazságosság legyen; *לֹא הָיָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִיָּמֵינוּ* igaz ember, amikor kell, letesz a maga jogáról az igazságért — és olyan az időnk, *וְעַתָּה הָיָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ* olyan, hogy az erkölcsi gondolkodás embere a nagyért, a nagyon nagyért, a zsidó igazságért, hallgat a maga apró egyéni jogával, halgat és vesztig marad, mert rossznak az idejét éljük. Ha csak a hit tenné is a zsidót, és van közöttünk ember, akinek nincs hite, nincs zsidó hite, hogy meggyőződése kifelé nógatja: van valami erkölcsi érzékenység, amely hűségben marasztalja; nem szabad, hogy menjen: oda is parancsolja a többiek közé, akik hiszik a zsidóságot; akár oda is, a templom világába. Nagyon is az az idő *וְעַתָּה הָיָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ* rossznak az ideje: a gyűlölet fenyegetődik, tele szájra veszi a zsidó erkölcsöt, hogy megvetni való a zsidó erkölcs veszedelme és megrontója az életnek — hát az erkölcsi gondolkodás ember a színét is kerüli, módot nem ad a félremagyarázás lehetőségének sem, hogy ő is megvetni valónak látja a zsidó erkölcsöt: hogy annak a légköre az, ahol nem érzi jól magát; hogy annak a világa az, ahonnan tavamenekülne. A rossznak az ideje: nagyokat hazudik a gyűlölet a zsidóra; mond egyszer-egyszer igazat is, és amit fölhány zsidó embereknek, egyszer-egyszer föl is hányható azoknak a zsidó embereknek: de látott az igazságosság az időben az emberen alulra került embereket más vallásokban is, és az idő nem rójuk itéli meg ama más vallások erkölcsét; mi nem tagadjuk le zsidók hitványosságát, ha jogunk lenne is rá, hogy megtagadjuk őket, de amott úgy beszélnek, mintha nekik nem lennének hitványaik, köztünk még senki, aki ember: látott, látott az igazságosság az időben nem-zsidókat meg zsidókat is, akikre az embertelenség zsidóban csapott le, hajh, de meny-nyieket látott olyanokat is, akikre az embertelenség nem-zsidóban csapott le; és látott és lát az igazságosság az időben zsidó-

kat, sokat-sokat, akikben megdicsőült a zsidó erkölcs, a zsidó erkölcsben a zsidó ember, az ember — hát az erkölcsi gondolkodás ember már a nem-emberek miatt is, épen mert vannak, kitart a zsidóságban, hogy magukra ne hagyja, hogy számára ne hagyja az igazakat, hogy ők meg nincsenek. Ez mennyire a rossznak az ideje; a rosszaké, akik az utolsó szükségre jutott zsidóságot vesztében hagyják; a rosszaké, akik megteszik a rosszat, hogy más hitre, nem hitték hitre is, áthazudják a lelküket, csak hogy zsidók ne legyenek — hát az erkölcsi gondolkodás ember hallgat és vesztig marad, vigyáz, még a látszat is bánthatja, hogy ő is azok közé való: hogy ő is oda iparkodik, de ő közben egy kis pihenőt tart; meg hogy igazában őt sem viszi más, csak az akarat, hogy nem akarja, hogy zsidó legyen.

De ha egyszer úgy van, ha úgy igaz, hogy őt maga a hit taszítja el a vallástól, az, hogy nem hiszi, és magának a vallásnak kellene őt kitaszítania magából, hiszen nem hiszi... Istenem, ha a kultúra társadalmában a vallásokat odahagynák mind, akik a hitüket nem hiszik, mert nem hihetik: nem tudom, vallásban éő ember nem több lenne-e zsidó, mint nem zsidó. És azokban a vallásokban megmaradnak az emberek, mennyien élnek bennük hit nélkül és mennyien át is mennek oda hit nélkül; de a zsidó ember, ha csak kezd nem bízni, már menne is... Vagy én ezt, ezt nem is rónám fel bűnül, becsülettel is emlegetném, hogy benne a zsidó lélek alap-elemének, az igazságosságnak, ösztönös munkája: ha a nem-hívésnek abban a zsidó emberében, amikor az igazság nevében kifelé készül, nem az a kínos, az az ostoba, az a szégyenletes negatívum nem dolgozna; az a nem-természetes valami, ami olyan természetes lett, mindennapi és megszokott; az, hogy az a zsidó ember nem ismeri a zsidóságot.

*

És azok a zsidóságtól elhidegült lelkek: azok a zsidó emberek, akik nem ismerik a zsidóságot; akik nem is próbálják, vagy nem is akarják megismerni; és akik épen rosszul ismerik, a valóságokat nem látó, meg nem értő tudással. Jött, ahogy jött, de megvan; rajtunk a nyomoruság; mindakettő, külön-külön is, együtt is, *וְעַתָּה הָיָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ* hogy egyik segíti a másikat és folytonos erősbödésbe viszik egymást: ahogy nem ismerik a zsidóságot, elhidegülnek tőle, és ahogy elhidegültek tőle, egyre kevésbé gondolnak rá, hogy megismerjék. Nem-tudók akadnak mindenfelé; mégis a nem-tudásnak mi, magyar zsidók, mi vagyunk a klasszikusai. Világszerint a vallássá szellemi: zsidó élet a maga időálló hagyományaival, hagyományaiban azokkal a mély és csodás isten-megérezésekkel, sokféle egyéni

nemzet lehet: dehogyan is érheti hitelenség vádja az asszimiláns zsidót, ahogy amonnan szidalmazták a más nemzet zsidóját: nincs zsidó-nemzeti hitelenség, mert nem nemzet, hanem vallás a zsidóság. A mi lelkünknek vallás a zsidóság; de a történet rámutat a tényre, hogy más is, nép; és hogy másképp vallás, mint a többiek. Nép volna teszi, meg szellemének az az erkölcsi egyetemessége, de úgy van, hogy a többi vallások mértékére fogva, a zsidóság vagy nem is vallás, vagy ő az egyetlen vallás. Mert úgy van, hogy a zsidóság, amelyben hazugság nélkül megmaradhat a hitelenség is; mert, akármi a zsidóságnak egyik és másik meglátásában a zsidó-ember eszménye, a történet valóságának úgy szól a dogmája, hogy zsidó a zsidó ember, aki zsidónak érzi magát; vagy, a föltételnek aktivításba emelésével, zsidó a zsidó ember, aki zsidónak vallja magát.

Ha nem jó zsidó, az baj. De értsük meg az e fajtájú fogalmakat is. Van rossz zsidó; de nem az az, aki nem éli a zsidóságnak vallási hagyományait, hanem az, aki nem igaz ember, és szegyet hoz a zsidó névre. A jó zsidó az igaz emberrel kezdődik, és vele végződik is; és nagyon fontos és nagyon szép, ha megvan benne az a többi is, hogy mentől több zsidó emlékre és zsidó eszményre érez rá a lelke, de legszebb típusa a jó zsidónak az igaz ember, aki dolgozik is a zsidóságért. Hittel, vagy hit nélkül. Hát ha nem tud hinni a zsidóság hitével, szegényebb lesz a lelki élete egy-egy nemes, naiv, költői, nagy erkölcsi és nagy történeti erejű hangulattal. Hitetlen zsidó lesz, de zsidó; csak érezze, csak vallja magát zsidónak; hogy tudja annak a csodás és nyomorúságos és fonséges és szálnalmas, annak a meg nem értett, magát önmaga sem értette történeti alakulatnak.

Hogy éppen azt nem akarja: magát zsidónak vallani? Vagy hogy éppen azt akarja, hogy éreznie se kelljen magát zsidónak? Persze, aki ott tart, azt nem hogy utól nem érheti a szavam, de meg sem moccan érte a szavam; csak őt keresi lelkem, őt, aki akár az igazság fényét is ott érezhetné a homlokán, hogy komoly, fájó, erkölcsi aggodalmakból vergődött ki az elhárázása: mennie kell, mert nem tud hinni. Hát né higgyen; csak érezze és vallja magát zsidónak; a hiten túl van zsidóság. Nem a lelkünk eszményére, nem bibliai eszményre való az a kifelé menés; honnan megy? hová megy? valósággal: a zsidóságból a zsidóságba. És ha mégis megy, *הוא הולך* ő, a hitlen zsidó, a legigazabban hitlen ember; hogy hitlen tud lenni abban is, amiben a természet nem ismer elhitlenedést.

Igaz, a zsidóság határ-megyéje nem a világ vége; hogy aki kifelé készül, nem kell ott megállnia a hiten kívül való-

zsidóságban; messzebbre is tarthat, oda a végtelenbe: hogy az egyetemes kulturának akar az embere lenni, az emberiségnek az embere. Elgondolkoztam ezen a gondolaton, és nem tudtam végiggondolni: hogy hol a minden tagoltság nélkül való emberiséget kellett volna meglátnom, amelyben nemcsak vallások nincsenek, de népek se; fajok se, és a sarga is, a fekete is fehér lett; hol abba a szertelen földaraboltságba kellett volna behátrálnom az emberiséget, amelyben, az egymástól csak észrevétlenül elütő szellemük csoportjai szerint, szinte annyi az emberiség, amennyi az ember. Ott hagyni a zsidóságot, hogy az ember az egyetemes emberi kulturának legyen az embere? Ő, nem kell azért kimenni: bejött az maga ide. Nem a zsidóság egészébe; de az is zsidóság, amelyik befogadta; és ne nézzen senki hitetlenkedve rám, ha hozzáteszem, hogy éppen ez a zsidóság, a miénk, az emberiségben az emberiségért, ő, az emberiség szellemi életének részese, megértője és munkása, hogy éppen ez a mi zsidóságunk a zsidóság. Nem új elmélet; mert évezredek szerint való, hogy az a zsidó élet: zsidó kultúra az egyetemes kulturában. Hogy éppen az nem kell, az egyetemes-től különváló? De hát a zsidóságnak kell, és az egyetemesnek nem árt: vannak is, sokan vannak, akik szépen élnek mindkettőt. Az egyetemesnek nem árt, inkább kedves is lehet neki: hogy egyéni színeket és hangulatokat visz belé. És nem lehet az emberiség ideálja a differenciáltság nélkül való emberiség; meg ha szeretné is azt a szűrkeséget, a teljességig soha nem vihetné: egyének lelkében, csoportok szellemében, mindig élnek, elhalványulnak, nem is zavarja őket itt benn az a zsidó kultúra; és ha igazán ismernék, akkor meg éppen nem zavarja őket.

*

De akik elhidegültek a zsidó életől, mi lehet még nekik a zsidóság, és mit várhat tőlük a zsidóság? Sokak lelkében ott tarthat a sokat és nagyon megbántott, türelmetlenségbe haragított zsidó tudat, hogy a kérdést is megveti: ugyan minek az? a kérdezőre meg rászól: mit akar velük? Aki a zsidótlanságban, a félreállásban és kifelé készüléskben csak a hitlenséget tudja meglátni, hogy megindítójaul is csak a hitlenséget látja, annak a zsidó tudatnak csakugyan nem nagyon kellhetnek a zsidó hitlenség emberei:

מה יהיה האסלם עושים העובד לרם הוכח הכולל ביום הזה את האנשים וכו'
 hogy mire is kaphatók azok az elnyomorúságosodott zsidók? hagyják-e amazokat, vagy ők is tudnának áldozni? fölkelhetnek-e az időnek kellően? ők akarnak föléteszteni a porhalmazokból a köveket, azokat az elégetteket? Valamennyi hitlen-

ség mindig van az elfordulásban, ahogy a zsidó ember elfordul a zsidóságtól, a zsidó lélettől; de a zsidó szellem nem egy bánattal, nem egy haraggal nézi azokat a hűtlenségeket: látja, hogy nem mind esik hűtlenségből, hűtlenségért; akárhány más okon való: ki menthető okon, a zsidóságnak meg nem értéséből; ki nemesebb okon is, lelki harcokat állt igazság-keresésből. Ez a menthető, ez a nemesebb hűtlenség is nem szép, de nem megvetni való is; és akik így lettek hűtlenek, őket marasztalgatja a zsidóság szelleme: hogy úgy is az övéi lehetnek; a zsidó élet-től elhidegölve is, a zsidóság hiteinek a hite nélkül is az övéi, csak érezzék, csak vallják magukat zsidónak.

Zsidók? hát mi az: zsidónak lenni? nem igen értjük meg: de ha úgy van, hát legyen; mégis: mi valami lehet még abban a zsidótlanságban a zsidóság? és mit várhat magának attól a zsidótlanságtól a zsidóság? Zsidók; nem hogy időt enged nekik a zsidóság, az időre számít, hogy megértik majd és hozzáigazodnak; hanem hogy, ahogyan vannak, zsidó tűz nélkül a lelkekben, úgy is kellene nekik. Fázik tőlük, a hideg lelkektől, a zsidóság szelleme mégis elfogadja őket, akár a kedvébe is fogadhatja. Olyanformán van Izrael legősbibb géniusza azokkal az idegen kulturán meggyarapodott zsidó kultúrának a gyermekeivel, mint Jákób volt a József fiaival: ורא ישראל את בני יוסף hogy ahogy meglátja őket Izrael, bizony megkérdezi, kik ezek? והוא ישיב ויאמר יוסף אל אחיו בני הם és ahogy a zsidó modernség megmondja az ősapai szellemnek: az én fiaim ők, hogy itt így adta őket nekem Isten — ויאמר יוסף קחם נא אלי ואברכם szeliden szól: hozd csak ide hozzám, hadd áldom meg őket.

Igazabb igazakat kíván magának Izrael, olyanokat, akikre nem kell bizonytalanul rájuk kérdeznie, hogy kik ezek? mégis úgy van, hogy áldhatja is őket Izrael, csak érezzenek annyit, csak valljon a lelkük Izraelért annyit, hogy megmondják: a te gyermekeid vagyunk. Hamar áldás? olcsó áldás? Nagyon is olyan, mint az utszéli koldusé, a kevés jóért is ezerszeres hálával fölimádkozó? Hát ha olyan lenne is, akkor sem megvetni való az az áldás: magasságos hangulat, amikor a népektől mindig rosszra értett nép, a gyermekeitől is sokszor meg nem értett anya, a történetnek az a szerencsétlenje, áldhat is, nem hogy átkoznia kelljen. Hanemhogy a zsidó szellemek azt az áldását csak a színen tovasikló tekintet látja hamarnak, látja olcsónak; koldus-hála lehet, de nem koldus-léleké, és amit köszönget, az nem alamizsna: nagy-nagy igényű erkölcsi komolyság a hála, és megszoigált áldás az áldása, komoly erkölcsi értékért való. Olyan az emberiség történetének, és benne olyan a zsidóság történetének a szelleme, az emberiség szel-

leme oly hitvány, gondolkozása annyira ellenséges, a zsidóság szelleme oly nyomott, helyzete annyira nyomoruságos: hogy zsidónak lenni, maga az, hogy kitart az ember és zsidónak vallja magát, vagy hallgat és állja azokat a zsidónak, nem az egy-egy embernek, a minden zsidónak szóló gyűlölködéseket, — az maga, önmagáért, erkölcsi cselekedet. Nem mindig az, a történet levegője teszi, olybá megy-e: hogy ami egyébkor semmi, az a vesztég maradás, az, hogy a zsidóságtól elhidegült, tovahúzódó lélek nem szakad hűtlenségbe a zsidóságtól, nemelykor, az erkölcsi bomlások idejében, az erkölcsi energia emberévé dicőíti egy-egy emberét. Olyankor a zsidóság szelleme számára akár egyek is lehetnek történeti értékben a zsidó élet gyermekeinek azok a mindenféle fajtái, az érezőkkel együtt ők is, a nem-érzők. Egyek mindahányuk: ורא ישראל לה' a vallási zsidóság embere, aki úgy beszél, én csak az Egyistené vagyok; ורא ישראל בנש יוסף a zsidó népszellem fia, aki a Jákób nevű élő történeti folytonosságot éli ki; ורא ישראל בנש יוסף a zsidó nemzeti érzés gyermeke, aki kezével is, erejével, odaszereződik Istenhez; ורא ישראל בנש יוסף meg az a zsidó világlátásban idegenné lett lélek, akinek csak jelzője a zsidó név.

Zsidó ember, aki nem éli a zsidóság életét, — hát mégis mije neki, mi lehet számára a zsidóság? hiszen valami csak kell, hogy legyen. Vallásul nem kell neki: a vallási világlátást lecsekké, y. i a lelke; nemzetül, idegenje a gondolkozásának: annyira más népe a nemzeti érzése. Sem ez, sem az, másvalami hát; akár alantibb formálódás: hogy visszafejlődött belőlük; akár egyszintű differenciálódásuk, vagy, ha lehetséges, magasabb is náluk. Emílyennek is láthatná, de nem látja: ha látná, nem lenne az a lehűlt lelki zsidó. Csak amugy láthatja, a tökéletességbe nem vitt, vagy a tökéletességből kibomlott alakulatnak: hogy, ahogy van, élő szervezet a zsidóság, hiszen élő szervezet, ami hát élni akar; élő szervezet, az élet minden akaratával, de akaratából nem vitte történeti erőbe, csak az az egy, az a legősbibb, az az őstönös, hogy élni akar. Több a zsidóság; de ha csak ennyi lenne is, igaz lélek akkor sem fordul el tőle: inkább magára vet, hogy valamennyire ő is oka, ha nem több. Hogy vannak nálánál felsőbbbbséges népek? hát vannak: de nem lenne-e különös, ha éppen a zsidóság lenne a nép, az egyetlen, amelynek gyermekei a hatalomra mérik a hűségüket? Hanemhogy aki lát, dehogyan keveselli le a zsidóságnak azt a pusztá megéltét is; mert meglátja benne a nagyot, a sokat, a végtelent: azt a zsidó erőt, amely a mindenféle ellenséges életnek, az ellenséges életnek, megbízásban több minden-minden más erőknél; és nemcsak hogy megélt, de teremtet is és fejlődött és dolgozott az egyetemes fejlődésen. Csak

dás erő; de aki mélyebben belelát annak az erőnek természetébe, nem is az erőt látja meg aztán, hanem a lelkét, és akár a csodát se lássa csodának. Az, az mivel a csodát, ami annak az erőnek a lelke. Nem is elég az életnek az élet akarata: sok élet akarata megtört már az életen; és a rideg kritika is külön erőt sejt ott a zsidó erőben, hogy így fölébe vitte minden időknek. Nem tudja azt, csak az erkölcsi lelkesedés; az sem mindig; de semmi más, csak az. Az a zsidóság: erkölcsi szervezet; hogy egész kulturája, a vallás, amit kifejtett magából, meg a tudománya, még a babonája is, az igaz emberért való; aki zsidó nem igaz ember, az kiromlott: a zsidó kulturából, hozzáromlott más kulturákhoz. Nemcsak hogy élő szervezet hát a zsidóság, ami élni akar, hanem élő erkölcsi szervezet, amely csak mint erkölcsi szervezet akart élni, és másképp nem is tudott volna megélni, másképp nem is kellett neki az élet.

Zsidó ember, aki erkölcsi életlátású, a moralizmus embere, mindig megtalálja a zsidóságot és benne a maga helyét; hogy a zsidóság, ha se nemzet is, se vallás is: életbe fejtett valóságul él a számára: éppen mert az a zsidóság, élő erkölcsi szervezet. De ha nem éli a zsidóság történeti életét, mit ér az olyan ember élete a zsidóságnak? még veszedelmére is lehet:

הוא לא יבין, hogy mások szíve is el talál majd hanyatlani a zsidóságtól, ahogy az ő szíve. Nem, nem; hűt elven, hogy az erkölcsi világlátás embere mindig zsidó érték, a történeti zsidó élet számára sokszor érték lehet az a zsidótlán élet is. Csak maradjon, aki zsidó, maradjon a zsidóságban: ne gyöngítse le az ugys gyöngje zsidóságot; elég kevesen vagyunk: minden egyért is kár, a derékért, akivel megfog a számunk; és eggyel több embere a zsidó hűtlenségnek: eggyel kevesebb embere a jobb emberiségben hívó erkölcsi eszményiségnek.

Csak maradjon: **אין שלח אצבע ודבר אין** ujjal ne mutassanak rá künnről, megint egy és nem az utolsó, vissza nem csinálhatóan feloszloban a zsidóság, szelleme nem fog a lelkeken, nem tarthatja meg benne, akik az övéi; se meg ne szólalhasson a hitványság, hogy igaz ember, az erkölcsi kultúra embere, nem bírja meg a zsidóságban. Csak maradjon: ha megindul, ki tudja, hol áll meg; amilyen az emberiség szelleme, a jóhiszemű kezdetnek is hamar bűn a folytatása; az apák hűtlensége ki tudja, mivé nem lesz a gyermekekben: **כי משרש נחש יצא צפע ופרי שרף** a kaméleon gyökerének kigyó lehet a hajtása és a gyümölcse már röpülő tüzes-sárkány; az ő rovásán csak a lélek színe váltása, az utód már rásziszeg a zsidóságra, és aki azután jön, tüzesórával is dolgozhat. Csak maradjon, csak maradjon: hadd vállálja, hadd ossza meg a többiekkel a zsidó sorsot, a zsidó

martiriumot; azt az erkölcsi martiriumot, ami minden erkölcsi szervezetnek a végzete: hogy legott benne vannak; csak erősebb ellenséges hatalmakkal kerüljenek össze; az erkölcsi lelkeseedésben pedig a martirium készsége, szomorú elszántsága.

* * *

De megvan-e, hol van az a típus: a zsidó ember, aki, a zsidó életen kívül éltében is, erőse lehet a zsidóságnak? A Kelet és a Nyugat látja kifejlőben a fajtát, de nálunk nincs meg. Mert aki a mi világunkban arra vágná, a zsidó érzés embere, az nem az igazi; zsidó érzésének a végtelenségében is nem az igazi. Ez passzív alakulat, külső hatásokra fölérző érzésekkel: hogy csak kopnak és meg nem ujhodnak lelkében azok a zsidó idegszálak. Másnak kell lennie annak a zsidótlán életnek, hogy mégis zsidó legyen: annak az embere csupa zsidó akaratok, nem minden-minden, amit akar a zsidóság: hogy ez is túltelt lehet neki, meg amaz is; de minden akarata a zsidóság megjelése.

Erre bizony nem elég a legjobb jóérzés sem; tudás is kell oda: tudni, mi is a zsidóság. Tanuljon a zsidó érzés könyvből, szóból, ha az eleven zsidó élet nem lehet a tanítója. De aki ott nő fel, zsidó légkörben, arra is ráfér a tanulás: **ארבעה דברים** ott nő fel, zsidó légkörben, arra is ráfér a tanulás: **ארבעה דברים** hogy ne a maga jártának-keltének négy rőfjére fogja a zsidóságnak egész mindenségét. A megértés a zsidó érzés emberének lelkét odahajlítja, átöszkölheti az aktív zsidó életbe is. Ha igaz ember az is, az is: jó zsidó az imádkozó zsidó, de jobb nála, több nála a megértő zsidó. Az a zsidó hangulatok embere, ez a zsidó akaratóké is: annak a zsidóság van az emberért, ennek az ember van a zsidóságért. Nagyon elkeltek mindig, az időknek különösképen olyan, hogy nagyon elkelne a zsidóság akaratainak az emberei, hogy legyenek emberei a zsidóságnak, akik érte vannak, a zsidóságért. Aki zsidót pedig a megismerés sem ihlet a zsidóság szeretetére, érzéketlenje az egy néplélek erkölcsi föntségének.

Azok a zsidóságtól elhidegült lelkék — ha nem az erkölcsi föntség érzéketlenjei — mind-mind a zsidóság tudása híján való lelkék. Igazban érzik magukat, mert úgy látják a zsidóságot, hogy azt mondják, nem lehetnek zsidók; de látásuk a nagy kulturáltságban is, csak zavaros látás, igazságnak nem a valóságok igazsága. Ismerjék meg, értsék meg a zsidóságot. Így ha mennek, bizony nem az igazság viszi őket, a szép, a bátor, hanem csufság, a gyáva, a nagyon gyáva hűtlenség. Mennek, de nem igaz, hogy az egyetemesért mennek, a közös emberi kulturáért, hogy csak ember akarnak lenni; hanem

pedig szükséges volt úgy a földtermelés, mint az ipar és művészet munkája. Mindezek tehát a Melocho, vagyis a munkatiltalom alá esnek.

Bölcsseink összeállították és felsorolták az *Av Melocho*, vagyis *alap- vagy főmunkákat*; ezeknek száma: 39. Ezekből erednek azután *Töledosz* = *származékok*, amelyeket már bölcsseink tiltottak meg, *Geder* = kerítés, vagyis *megelőzés céljából*. Ennek folytán — röviden összefoglalva — minden szándékos, meghatározott célt szolgáló munka a szombati munkatiltalom körébe esik.

Most rátérve a villannyal kapcsolatos találmányokra, nagy általánosságban megállapítható, hogy a villamos áram bekapcsolása, bármilyen jelentéktelen munkának látszik is, a főtilalmak közé tartozik, mert a bekapcsolás által gyújt, nemcsak a vezetékekben, hanem bárhol is szikra lobban ki¹² és a *לא תבעיר אש* tilalmába esik.¹³ Minthogy a rádiót is a villamos áram bekapcsolása hozza működésbe, ennek folytán a rádióba a villamosáram bekapcsolása ép-ugy tilalmas, mint a villanyvilágítás vezetékebe, vagy a lift vezetékebe, vagy bármely nagyméretű üzem vezetékebe.

Más megítélés alá esik azonban, ha a bekapcsolást nem zsidó végzi. Ez már a *Jore Dea*¹⁴ 244. szakasza szerint bírálandó el. Szombaton és ünnepnapokon nemcsak a munkavégzés tilos, hanem a munkavégeztetés is.¹⁵ A rövidség kedvéért általánosságban úgy határozható meg: ha nemzsidó munkát végez zsidó részére szombaton vagy ünnepnapon, akár fizetésért, akár csak felkérésére vagy önszántából annak mindennemű élvezése a zsidó részére tilos. Ha azonban a nemzsidó a munkát *a maga részére végezte*, élvezhetjük mi is. Pl. ha utat vágott szombaton a maga részére, mi is mehetünk azon. Ha világosságot gyújtott, hogy ő lásson mellette, mi is élvezhetjük világosságát, még akkor is, ha ő már kikapcsolódott belőle.

Ezen összefoglalást jelen cikkünk szűk keretének természete szerint igen szűkre kellett szabnunk, tehát nem terjeszkedhettünk ki a kivételekre, mint pl. a szobafűtésre a téli hidegben, vagy a világításra *לדבר מצוה* az általánosan kiadott munkák módozataira sem. De foglalkoznunk kell minden részletében a legujabb találmányokkal, amelyekről még írásos halachai megállapítás nem jelent meg. Tehát:

1. a rádióval

¹² És bár ez nem szándékos, de *פסוק רישיה* és ez esetben a *מלאכה* is tilos. Majm. *ר' א"ח של"נ א'* és *הלכות שבת פ"א, ר'* *שצ"ל*.

¹³ Móz. II. 35, 3.

¹⁴ *אורח חיים*.

¹⁵ Mert a Tóra parancsa így szól: *Semmi munka ne végeztessék azokon*. L. Majm. *נ' א"ח רע"ו נ'* és *הלכות שבת פ"ו, נ'*.

II. a léghajóval és a repülőgéppel.

A rádióval foglalkoznunk kell: a.) szombat és ünnepnapon való igénybevehetősége szempontjából. b.) A hang megítélése szempontjából.

a) Hogy mi magunk szombaton be nem kapcsolhatjuk a rádiót *לא תבעיר אש* a *tűzgyújtás* tilalma miatt, már fönt állapítottuk meg. De felmerül a kérdés: bekapcsolhatjuk-e a szombat bekövetkezése előtt és bekapcsolva hagyjuk szombaton át, hogy így passive élvezhessük?

Ennek eldöntését a Sulchan Áru¹⁶ 252. fejezetében kell keresnünk. Ott fel van sorolva, milyen feltételek mellett kezdhethünk oly munkát szombat előtt, amely önmagától fejeződik be szombaton. Az idézett fejezet 1. §-a szerint az csak azon esetben van megengedve, ha teljesen ki van zárva annak lehetősége, hogy szombaton, feledékenységből bekapcsolódjon és valamivel cselekvőleg hozzájáruljon a munkához.¹⁷ A rádiónál a fűtés erősítése, ugyancsak állomások keresése igen megszokott és szinte elmaradhatatlan kelléke a rádiózásnak. Ez pedig mindkét esetben Mavir = tűzfellesztéssel, tehát tűzgyújtással jár. És ez a megfélekedezési bekapcsolódás nemcsak, hogy lehetséges, de valószínű is. És noha a fűtés gyöngítése csak *Mehabe begachle barzel*, tehát nem *Melocho*, a fűtés erősítése azonban kétségen felül *Melocho*. Tehát nem lehet megengedni a szombat előtti bekapcsolást sem szombati használat céljából.

Nemzsidóval sem szabad szombaton bekapcsoltatni, mivel nem felel meg az erre vonatkozó feltételeknek.¹⁸

b) A hang megítélésére azért van szükség, mivel a Sulchan Áru¹⁹ kifejezetten tiltja az imádkozást oly helyen, ahol nő énekhangja hallatszik.²⁰ Most az a kérdés, hogy ha a nő énekhangja csak a rádión keresztül hallható, fennáll-e ez esetben is a tilalom? Nézetünk szerint nem áll fenn a tilalom ez esetben. Mert a Sulchan Áru²¹ megállapítja, hogy ha valaki *Rös Hassonókor* barlangban

¹⁶ *אורח חיים*.

¹⁷ Ime a példa: *למה צמר לתוך הורה שאינה על האש והיא טיהה*. *מותר לשאם הוא על האש עסור ששא יתה ואפי' אינה על האש עסור אם אינה טיהה כשיט ששא יניס בה בכף וכו'.*

¹⁸ *פרישה' וגם* *הא"ח* 244 mivel *ישראל* *בביתו של ישראל* és hangossága miatt *או לב"ב*.

¹⁹ *א"ח ע"ה ו'.*

²⁰ *א"ח* 21 tiltja a férjes nő énekhangjának meghallgatását, imádságon kívül is.

²¹ *א"ח תקפ"ו א'.*

Hitoktatás a vidéki hitközségekben.

Elmélet s gyakorlat, — e két komponensből tevődik össze a vallás. Az elmélet határozza meg a gyakorlatot, a gyakorlat szabályozza az életet. Bajos volna eldönteni, hogy melyik a kettő közül a fontosabbik, az elmélet-e vagy a gyakorlat, mert mind a kettő egyaránt fontos, egyik a másik nélkül el nem lehet.

De mintha mainapság mégis az elmélet nyomulna előtérbe, egyszerűen azért, mert a gyakorlat nagyon is háttérbe szorult.

A vallás fennmaradásának ma fő, szinte egyedüli tényezője: az elmélet, a tanítás.

Bölcs eleink azt tanították: *לא המדרש עקר אלא המעשה* Nem az elmélet a fő, hanem a gyakorlat, nekünk mintha ezt a tételt meg kellene fordítanunk: *לא המעשה עקר אלא המדרש* Nem a gyakorlat a fő, hanem az elmélet, egyszerűen azért, mert gyakorlat, sajnos, alig van.

A vallás elméleti részére, a vallásoktatásra tehát nekünk fokozott gondot kell fordítanunk.

Már a mi öreg Tóránk mondotta: *ולמדנו אותם את בניכם* Tanítsátok azokra gyermekeiket, mondotta akkor, amikor a gyermek szemeláttára a legélénkebb vallásos gyakorlat folyt, mennyivel inkább kell e meghagyásnak fogamatot szerejni ma, amikor a gyermek a szülői otthonban semmi vallásos gyakorlatot nem lát, — fogamatot szerejni intézményesen, iskolai oktatással, mert hiszen a szülő az oktatás feladata alól is régen kivonta magát s azt az iskolára hárította.

Az iskola ma a vallás fenntartásának fő, szinte egyetlen színhelye.

A vallásoktatás életbevágó ügye a zsidóságnak, vele a legszorosabban összefügg a zsidóság fennmaradása.

S hogy áll hitoktatásunk ügye a vidéki hitközségekben?

A főváros, illetve a pesti hitközség hitoktatását mellőzzük kérdésünkben, mert az kitűnően van megszervezve. Kiváló vezetők mellett egy szakképzett, nagy tudású, lelkes, buzgó hitoktatói gárda működik.

Fájdalmasan kell megállapítanunk, hogy a vidéki hitközségek hitoktatásügye, egyes hitközségeket kivéve, a legszármasabb képet mutatja.

Az elemi hitoktatás éppenséggel a legelhanyagoltabb állapotban van.

Sok helyütt rendszerelenül folyik a hitoktatás, de ez hagyján, ez a kisebbik baj, azonban van sok hitközség, ahol egy-

általán nincs hitoktatás, mert nincs oktató s nincs is alkalmas egyéniség, ki a hitoktatást ellátná.

S nem mondható általában nagyon kedvezőnek a helyzet a középiskolai hitoktatás tekintetében sem.

Nem egy helyen avatatlan kezekben van a középiskolai hitoktatás. Szomorú látvány! Minden tantárgyhoz szakképzettség igényeltetik s csak a hitoktatás, melynek a lelkiület átmelegítése, az érzület nemesítése, a jellem szilárdítása lenne a feladata, csak a hitoktatás lehet az a mostoha tantárgy, melyet dilettáns kezekre rá lehet bízni.

Az orvoslás módja az lehetne, amit e sorok írója a folyó évi április havának 24-én Szekszárdon tartott községkerületi ülésen indítványozott, hogy a községkerület, illetve községkerületek körzetekre osztassanak fel, minden körzet élére hitoktatói felügyelőül egy rabbi állíttassék, ki megvizsgálja a hatáskörébe tartozó hitközségek hitoktatásügyét. Amely hitközségben elemi iskolai hitoktató, vagy a hitoktatás ellátására alkalmas egyén nincs, oda a legközelebbi, vagy közeli hitközségből hitoktatót kiküldendő.

A középiskolai hitoktatást illetőleg meg az lenne a teendő, hogy a rabbi a nem-teológus hitoktatónak megállapítja a tanév elején a tantervet, meggyőződik évközben annak alkalmazásáról, év végén pedig az eredményről.

Természetesen év közben s év végén inspicíálendő volna az elemi iskolai hitoktatás is.

Ezekkel az intézkedésekkel mégis lehetne valamit javítani a vidéki hitközségek elhanyagolt vallásoktatási állapotán.

A Rabbiegyesület lelkes vezetősége bizonyára fog találni módot arra, hogy ezek az intézkedések, ha egyébként célravezetőnek találtnak, foganatosíttassanak.

Szekszárd.

Dr. Rubinstein Mátyás.

A rabbiképző hallgatóinak egyetemi tanszabadsága.

A békés fejlődés bizakodásra jogosító éveiben Nagymagyarország rabbikara megteremtette az Országos Rabbiegyesületet. Negyedszázados működéséről megemlékezve ünneplő írás helyett szenteljünk néhány sort a rabbijelöltek tanszabadságát sértő miniszteri rendelet ismertetésének.

A zsidó vallás recepciója és a zsidó vallású polgárok emancipációja jogosulttá tenné azt a kérdést, hogy az egyik magyar egyetemen zsidó vallású *theologiai fakultás* létesíttessék. Legyen szabad rá mutatnunk egyedül azon körülményre, hogy a 6.2/10-ot

alkotó ág. ev. vallásfelekezetnek is van teológiai fakultása, mely felekezetnél csak 0.3%-kal kisebb a zsidó vallásu polgárok arányszáma.

A zsidóság ily kéréssel nem fordul a kormányhoz, csak azért említjük meg, hogy annál világosabban kitűnjék a papjaink a felekezetet ért sérelem.

A numerus clausus-törvény a rabbiképző intézet felső tanfolyamának hallgatóit is súlyosan érintette. A rabbiképző intézet tanulmányi rendje a rabbiképesítő vizsga letételét függővé teszi a bölcsészeti doctoratus elnyerésétől. A tanulmányi szabályzat ezen intézkedését jóváhagyta a VKM is. A tudományegyetem bölcsészeti kara mindezek ellenére néhány éven át visszautasította több rabbiképzői hallgató felvételi kérelmét, míg a felvett rabbijelölteket a többi zsidó vallásu hallgatók rovására beleszámította a zárt arányszámba. A helyzet tisztázása céljából 1926. évben a 10500. számú VKM rendelet szabályozta a rabbiképzői hallgatók egyetemi felvételét és tanulmányi szabadságát, biztosította a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet felső tanfolyamát látogató hallgatók felvételét, a zárt arányszámon felül azonban két korlátozással:

I. *Korlátozott jogu rendes hallgatóknak* nyilvánította, vagyis nem lehetnek az egyetem teljes tanulmányi szabadsággal rendelkező tagjai. (Körülhatárolta mily tárgyú előadásokat hallgathatnak.)

II. *Tandijmentességben nem részesülhetnek.* Mindkét intézkedés súlyosan sérti a felekezet egyenjoguságát. Amikor róm. kath. tanítóröndek vannak hazánkban, melyeknek tagjai felavatott papok és okleveles tanárok, vajon mennyiben sértené a nemzet érdekét, ha a lehetőség adatnék arra, hogy a zsidó felekezeti középiskolákban olyan tanárok is taníthassanak, akiknek alapos teológiai képzettségük is van.

Az intézkedés tendenciája világos. Meg akarja akadályozni a numerus-clausus törvény kijátszását, vagyis annak a lehetőségét, hogy a F. J. rabbiképző intézetbe iratkozzanak be névleg olyan hallgatók, akik nem a papi pályát választják életcélul, hanem középiskolai tanári állást óhajtanak betölteni.

A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet tanári karának tagjai hitfelekezetünk papjai, akik valláserkölcsi alapon állnak, s így nem tűrik meg a család semmiféle kerülő útját. Míg az egyetemi hallgatók kötelessége az egyetem polgárainak lelkiismeretén múlik, addig a rabbiképzőintézet hallgatója nem maradhat az, aki csak formailag iratkozott be az intézetbe, de vallási és tanulmányi kötelességeinek buzgón eleget nem tesz. Ily visszaélés feltételezése a rabbiképző tanári karának burkolt gyanúsítása, melyet a felekezet önértékeléssel visszautasít.

Hogy ezen tulzó óvatosság szükséges volt-e, arra csak a kultuskormány tudna választ adni, ha közölné a felekezettel a statisztikai adatokat, hogy az állami, fő- és középiskolához a háboru befejezése óta hány zsidó vallásu tanárt nevezett ki, illetve a fővárosi és a községi iskoláknál hány zsidó vallásu tanárt választott meg. Mi célja lehet a tulzó óvatosságnak és aggodalmas előrelátásnak? Vajjon a tudományegyetem bölcsészeti karának elvégzésével a kultuskormány állást biztosít-e felekezetünk hiveinek?

A rendelkezés második része, — mely a tandijmentességre vonatkozik, — nemcsak jogi, hanem súlyos szociális sérelem is.

Ha a rabbiképző hallgatóinak szülői oly anyagi körülmények között élnek, hogy gyermekük után a tandijat megfizetni módjukban áll, akkor nem kérünk számukra semmiféle kedvezményt.

Az állami tanítézetek minden fokozata megadja a szorgalmas és jó előmenetelű szegénysorsu tanulóknak a tandij alól való felmentés kedvezményének lehetőségét.

Részesülhet ebben a tudományegyetemen is minden világi és papi hallgató, egyedül a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hallgatói kötelesek az egyetemen tandijat fizetni, abban az esetben is, ha szegénysorsuak, tanulmányi köteleességüknek eleget tesznek és fegyelmi vétséget nem követnek is el.

A magyar zsidóság fájdalmas keserőséggel tapasztalja az egyenjoguságát ért súlyos sérelmet és tiltakozó szavát emeli fel a rendeletnek antiszociális szelleme ellen.

Legyen szabad reámutatnunk arra, hogy a rabbiképző hallgatóinak tulnyomó többsége nemcsak szerény, hanem szegény anyagi helyzetű társadalmi rétegből kerül és körülbelül évi 8—10.000 P-t kell a felekezetnek áldoznia, hogy jövendő papjai egyetemi tanulmányaikat folytathassák.

A rendelet a tanulmányi szabadságot is mélyen sérti. Az egyetemi polgár tehetségének fejlesztésére és tudásvágyunk kielégítésére szolgál az egyetemek tanszabadsága.

A zsidó tudományok korszerű művelése nem nélkülözheti sem a világi tudományokra alkalmazott módszer, sem a segéd-tudományok elsajátítását. A kölcsönös segítés elve a tudományok világában is jótékony fejlődést eredményez. Nincs a zsidó vallási tudományoknak oly területe, melynek segéd-tudományokra szüksége nem volna. Ezért teszi kötelezővé a rabbiképző tanulmányi terve az egyetem látogatását, s ezen követelmény válik illuzoriussá, ha kizárólag a rabbiképző hallgatóinak szab korlátot a VKM rendelet a tanulmányi szabadságnak.

Vajjon összeegyeztethető-e a magyar kormány valláserkölcsei alapelveivel, hogy az egyetemi tanulási szabadság jogában az egyetemi hallgatók közül kizárólag a zsidó papjelölteket korlátozza?

Minden szempontok figyelembevételével arra kérjük a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Urat, hogy a rabbiképző intézet hallgatóinak azt a tanulmányi szabadságot és ugyanolyan tandíjkedvezményt biztosítson, mint a többi bevett vallásfelekezet papjelöltjeinek.

Bizalommal várjuk a sérelem orvoslását a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Önagyméltóságától, aki bizonyára tudatában van, mit köszönhetnek az egyistenhívő vallások, a tudomány, a kultúra, a civilisatio a zsidó vallásnak.

Nagykanizsa.

Dr. Winkler Ernő.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY